

**THE ORIENTAL
CARPET MANUFACTURERS LIMITED
[ŞARK HALI KUMPANYASI] VE
OSMANLI HALICILIĞINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ
Doktora Tezi
Emrah YILMAZ
ESKİŞEHİR 2020**

**THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED [ŞARK HALI KUMPANYASI]
VE OSMANLI HALICILIĞINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ**

Emrah YILMAZ

Doktora Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Hayrettin PINAR

(İkinci Danışman: Doç. Dr. Mehmet TOPAL)

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Nisan, 2020

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1706E364 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Emrah YILMAZ'ın " The Oriental Carpet Manufacturers Limited (Şark Halı Kumpanyası) ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi" başlıklı tezi 22 Nisan 2020 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca Tarih Anabilim Dalı Anabilim Dalında, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : **Doç. Dr. Hayrettin PINAR**

Üye : **Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN**

Üye : **Doç. Dr. Sedat BİNGÖL**

Üye : **Doç. Dr. Fuat GÜLLÜPINAR**

Üye : **Doç. Dr. Musa KILIÇ**

Doç. Dr. Mustafa KARACA
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal
Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED [ŞARK HALI KUMPANYASI] VE OSMANLI HALICILIĞINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Emrah YILMAZ

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan, 2020

Danışman: Doç. Dr. Hayrettin PINAR

(İkinci Danışman: Doç. Dr. Mehmet TOPAL)

Bu araştırma, Osmanlı halıcılığının hem üretim ve ticaret hem de Anadolu halılarının yurt dışı piyasalarına pazarlanma ve ihracatında önemli bir rol oynayan The Oriental Carpet Manufacturers Limited'i [OCM] konu edinmektedir. OCM, Anadolu halıcılığında 1908'den I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde etkin bir rol oynamış ve Anadolu'nun birçok muhtelif yerinde tesis ettiği acenteler ve atölyeler sayesinde bu süreçte dikkate değer bir üretim hacmine ulaşmayı başarabilmiştir. OCM'nin bu başarısında bu şirketi meydana getiren altı kurucu şirket ile OCM'nin halı üretiminde uyguladığı eve iş verme sisteminin önemli bir rolü vardır.

Kurucu şirketler, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren oluşmaya başlamakla beraber aynı yüzyılın ilerleyen zamanlarında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı halıcılığını elinde tutan önemli şirketler arasında yer almaktaydılar. Bu kurucu şirketler, Avrupa ve Amerika piyasalarında Osmanlı halılarına olan talebin farkında olarak ve aynı zamanda halı ticaretindeki rekabeti ortadan kaldırabilmek amacıyla 16 Aralık 1907 tarihinde OCM'yi teşkil etmişlerdir. 16 Aralık 1907 itibariyle tüzel kişilik kazanan OCM, kendisini Londra'da kayıtlı bir İngiliz limitet şirketi göstererek Osmanlı kanun ve nizamlarının dışında kalabilmeyi başarabilmiş ve bu süreci 1918 yılına kadar da devam ettirmiştir. Osmanlı kanunlarının dışında teşkil edilmekle beraber OCM, 1 Ocak 1908 itibariyle Anadolu coğrafyasında halı üretim faaliyetlerine başlamış ve 1914 yılına kadar da halı üretiminde etkin bir rol oynamıştır. OCM, Bandırma Beyköy ve İzmir Mortakya'da kurduğu üretim tesisleriyle halı ham maddelerini de hegemonyasına almış ve bu anlamda halıcılıkta bir tekel olmuştur. OCM, bu tekelleşmenin doğrudan bir sonucu olarak Anadolu'da 50 – 60 bin arasında değişen halı dokuyucusu istihdam ettirmiş ve bu süreçte sermayesini 1910 yılında önce 500.000 £'e 1912 yılında ise 1.000.000 £'e yükseltmiştir.

Anahtar Kelimeler: OCM, Anadolu, Osmanlı Halıcılığı, Halı Üretimi ve Ticareti

ABSTRACT

THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED [ŞARK HALI KUMPANYASI] AND ITS PLACE AND IMPORTANCE IN THE OTTOMAN CARPET –MAKING

Emrah YILMAZ

Department of History

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, April, 2020

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hayrettin PINAR

Co - Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet TOPAL

This study focuses on The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM], which plays an important role in the production and trade of Ottoman carpets as well as the marketing and export of Anatolian carpets to foreign markets. OCM, played an active role in the Anatolian Carpets from 1908 to the First World War and was able to reach a remarkable production volume in this process thanks to the agencies and workshops it established in various parts of Anatolia. In this success of OCM, six founding companies that make up this company and OCM's home employment system [putting – out], which is applied in carpet production, have an important role.

Although founding companies started to form from the second quarter of the 19th century, they were among the important companies holding Ottoman carpet business later in the same century and in the first years of the 20th century. These founding companies created the OCM on December 16, 1907 being aware of the demand for Ottoman carpets in the European and American markets and also in order to eliminate the competition in the carpet trade. Having acquired a legal personality as of December 16, 1907, OCM was able to stay outside the Ottoman laws and regulations by showing itself a British limited company registered in London and continued this process until 1918. Although it was constituted outside the Ottoman laws, OCM started carpet production activities in Anatolian geography as of January 1, 1908 and played an active role in carpet production until 1914. OCM, also took the carpet raw materials into hegemony with the production facilities it established in Bandırma Beyköy and Izmir Mortakia and in this sense, it became a monopoly in carpet making. As a direct result of this monopolization, OCM employed carpet weavers ranging from 50 to 60 thousand in Anatolia and in this process, it increased its capital to £ 500.000 in 1910 and to £ 1.000.000 in 1912.

Key Words: OCM, Anatolia, Ottoman Carpets, Carpet Production and Trade

ÖNSÖZ

Bir doktora tezi olarak hazırlanan bu araştırma, bu satırları kaleme alan yazarın hayatından izler taşımaktadır. Yazarın son dört buçuk yıldır yaşadıkları, tecrübe ettikleri ile Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal, toplumsal ve ekonomik dönüşüm ve değişimin izlerini bu araştırmada görmek mümkündür. Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı [ÖYP] kapsamında atanan bir araştırma görevlisi olarak devam ettiğim doktora öğrenimim boyunca başta 1 Eylül 2016 tarih ve 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname olmak üzere birçok problemli konuyla yüzleşmek durumunda kaldığımızı belirtmem gerekiyor. Doğası gereği meşakkatli bir süreç olan doktora öğrenimi, doktora araştırması için gidilmesi gereken yerlerin başında gelen İngiltere'ye üniversite yönetiminin her türlü ısrarına rağmen izin vermemesi ve bu belirsizliğin uzun bir süre devam etmesi doktora sürecini doğrudan etkileyen unsurlardan biriydi. Bu sorunlu süreç yaklaşık 2 yıl sonra aşılabilmiş ve yazar 2018'in yaz aylarında doğrudan araştırma konusuyla ilgili arşivlere girebilme fırsatı bulabilmiştir. Oxford Üniversitesi St. Antony's College Middle East Centre Archive'da [MEC] bulunan The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, [OCM] koleksiyonu araştırmamız için önemli miktarda arşiv malzemesi sağlamış ve bu araştırma esas olarak bu arşivden elde edilebilen kaynaklar üzerine inşa edilmiştir. St. Antony's College MEC Archive dışında İngiliz Dışişleri Bakanlığı [Foreign Office], Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ile dönemin süreli yayınları da araştırmamız için dikkate değer bilgi vermiştir.

Yukarıda bahsedilen araştırma sürecinde ve bu araştırmanın ortaya çıkışında birçok kişinin doğrudan ve dolaylı yardımı oldu. Öncelikle her durumda yanımda olduğunu hissettiren ve aynı zamanda samimiyeti ve dostça yaklaşımıyla bu araştırmanın bitirilmesinde emeği geçen danışman hocam Doç. Dr. Hayrettin PINAR'a teşekkür etmek zevkli bir görev benim için. Lisansüstü eğitimim boyunca kendisinden çok şey öğrendiğim ve birçok konuda rehberlik eden Doç. Dr. Sedat BİNGÖL, bir teşekkürden çok daha fazlasını hak ediyor, hocamıza minnettarım. Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN, araştırma görevlisi olarak çalıştığım tarih bölümünde doktora tezlerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için bir bölüm başkanı olarak her zaman elinden gelenin en iyisini yaptı, yapmaya çalıştı. Hocamıza yardım ve ilgisi için müteşekkirim. Bu araştırmanın ikinci danışmanlığını üzerine alan Doç. Dr. Mehmet TOPAL hocamıza bu süreçte gösterdiği anlayış için teşekkür ederim. Doç. Dr. Fuat GÜLLÜPINAR, doktora ders dönemimden itibaren kendisiyle sürekli fikir alışverişinde bulunduğum ve birçok konuda tecrübesinden yararlandığım değerli hocalarımdan biri. Hocama, her zaman ve koşulda gösterdiği samimiyeti için teşekkür etmek benim için bir zevk. Koronavirüs pandemisinin herkesi evine hapsettiği bu

zorlu günlerde doktora tez savunma sınavıma katılan ve yanımda olan Doç. Dr. Musa KILIÇ'a yardım ve anlayışı için teşekkür ederim. Bununla beraber bu araştırmanın yurtdışındaki araştırma sürecine maddi katkı sağlayan ve araştırmamızı destekleyen Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Birimine teşekkür ederim, onların maddi katkıları bu araştırmanın kaynak ve arşiv tarama sürecini kolaylaştırdı.

Teşekkür etmem gereken bir diğer önemli kişi de hayat arkadaşım Merve YILMAZ. Bu araştırma boyunca gösterdiği sabır ve desteği için eşime ne kadar teşekkür etsem azdır, onun sabır ve desteği bu araştırmanın bitirebilmesinde önemli bir rol oynadı, kendisine teşekkür etmek gerçekten güzel bir duygu. Son olarak, hayatımın her anında yanımda olan ve her daim çok şey öğrendiğim sevgili annem şehnaz YILMAZ ile babam Bilal Sadık YILMAZ'a minnettarım. Hayat arkadaşımla beraber annem, babam ve sevgili kardeşlerim Servet ile Kani bu zorlu süreçte yanımdaydılar, sağ olsunlar. Bu araştırmayı anne, babam ve kardeşlerime ithaf ediyorum..

Emrah YILMAZ
Eskişehir, Nisan 2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

29.04.2020

Emrah YILMAZ

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLOLAR DİZİNİ.....	xii
GRAFİK DİZİNİ.....	xiv
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ.....	xv
HARİTALAR DİZİNİ.....	xvi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Amaç ve Kapsamı.....	1
Araştırmanın Önemi.....	5
Araştırmanın Yöntemi.....	8
Araştırmanın Sınırlılıkları.....	8
Araştırmanın Kaynakları.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 19. YÜZYILDA OSMANLI HALICILIĞI VE ÜRETİM YAPISI.....	14
1.1. Osmanlı Halıcılığına Genel Bir Bakış.....	14
1.2. 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Serbest Ticaret İlkesi ve Halıcılığa Etkileri.....	17
1.3. 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Evleri ve Önemi.....	30
1.4. 19. Yüzyılda Atölye/ İmalathanelerde Halı Üretimi.....	39

1.5. 19. Yüzyılda Ev Sanayisi Olarak Halı Üretimi ve Kullanılan Malzemeler.....	52
1.6. 19. Yüzyıl Osmanlı Halılarının Üretim Miktarları.....	57
1.7. 19. Yüzyılda Osmanlı Halılarının Yurt Dışına İhracatı.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

2. THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED'İN KURULUŞU, HUKUKİ – İDARİ YAPISI VE SERMAYESİ.....	82
2.1. The Oriental Carpet Manufacturers Ltd'yi Kuran Aile ve Şirketlerin Tarihi.....	82
2.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Şirket Olarak Teşkilî.....	109
2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme ve Yabancı Şirketler Hukuku.....	109
2.2.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Şirket Olarak Teşkilî.....	120
2.2.3. OCM'nin Kuruluşuna Bir Tepki: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/Şirketi.....	139
2.3. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Osmanlı Devleti'ndeki Hukukî Statüsü ve Devletle İlişkileri.....	149
2.3.1. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Osmanlı Devleti'ndeki Hukukî Statüsü.....	149
2.3.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Osmanlı Devleti'yle İlişkileri.....	161
2.4. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in İdari yapısı, Genel Kurul Toplantıları ve Yöneticileri.....	172
2.4.1. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in İdari yapısı.....	172
2.4.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Genel Kurul Toplantıları ve Yöneticileri.....	181
2.5. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Sermayesi ve Sermaye Artışı.....	190
2.5.1. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Sermayesi.....	190
2.5.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Sermaye Artışı.....	198

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LTD'NİN HALI ÜRETİM YAPISI VE FAALİYETLERİ.....	211
3.1. Bir Üretim Şekli Olarak Eve İş Verme Sistemi.....	211
3.1.1. Bir Üretim Şekli Olarak Eve İş Verme Sistemi.....	211
3.1.1.1. Eve İş Verme Sisteminde Ham Maddelerin Temini.....	215
3.2. Eve İş Verme Sisteminin Uygulanması.....	226

3.3. Bir Üretim Şekli Olarak Manifaktür Üretim: Atölye/İmalathâneler.....	237
3.4. The OCM'nin Halı Üretim Faaliyetleri (1908 – 1914).....	245
3.4.1. 1908 Yılı Üretim Faaliyetleri.....	245
3.4.1.1. OCM'nin Halı Üretimini Tekelleştirmesine Sosyal Bir Tepki: 1908 Uşak İsyanı.....	255
3.4.1.2. OCM İşçileri 1908 Grevlerinde: Mortakya'da Tatil-i Eşgâl.....	262
3.4.2. 1909 Yılı Üretim Faaliyetleri.....	265
3.4.3. 1910 Yılı Üretim Faaliyetleri.....	268
3.4.4. 1911 Yılı Üretim Faaliyetleri.....	272
3.4.5. 1912 Yılı üretim Faaliyetleri.....	278
3.4.6. 1913 Yılı Üretim Faaliyetleri.....	284
3.4.7. 1914 Yılı Üretim Faaliyetleri.....	290
3.5. OCM'nin İşçi Sayısı, Ücretler ve İşçilerin Çalışma Koşulları.....	298
3.5.1. OCM'nin İşçi Sayısı.....	298
3.5.2. İşçi Ücretleri.....	305
3.5.3. İşçilerin Çalışma Koşulları.....	311
3.6. OCM'nin Üretim Tesisleri.....	317
3.6.1. Bandırma Beyköy Yün İplik Fabrikası.....	317
3.6.2. Mortakya Üretim Kompleksi: Boyahâne, Halı Yıkama Tesisi ve Desenhâne.....	331
3.7. Ottoman Cloth Company [Osmanlı Aba Şirketi] ve Osmanlı Ordusu için Kumaş Üretimi.....	345
SONUÇ.....	371
KAYNAKÇA.....	378
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLER DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. 1851 ve 1860 yılları arasında seçili yıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki toplam ticaret hacmi ve değeri (İngiliz Sterlini).....	24
Tablo 1.2. 1880 – 1904 yılları arasında Osmanlı’dan İngiltere’ye yapılan ihracat ve İngiltere’den yapılan ithalatın değeri ile dış ticaret farkı (İngiliz Sterlini).....	26
Tablo 1.3. 19. Yüzyılın ilk yarısında Anadolu coğrafyasında faaliyette bulunan İngiliz ve Fransız ticaret evlerinin sayıları.....	32
Tablo 1.4. 1845 – 1872 yılları arasında kök boya üretimi yapılan bazı mahaller ile kök boyanın ihracat satış fiyatı (Ölçü birimi Kantar ve fiyat kuruş).....	54
Tablo 1.5. 1890’ların ortasında Batı Anadolu’da bulunan belli merkezlerin halı üretim kapasiteleri (m ² ve pik ² olarak).....	59
Tablo 1.6. Uşak’taki toplam halı üretim miktarı ve değeri (1870 – 1907).....	60
Tablo 1.7. 1866 – 1871 yılları arası İzmir limanı ile İngiltere’ye yapılan ticaretin değeri (İngiliz Sterlini).....	68
Tablo 1.8. 1890’ların seçili yıllarında İzmir limanından ihraç edilen halıların miktar ve değerleri (miktar, balya; değer İngiliz Sterlini).....	74/5
Tablo 1.9. İzmir limanı ile 1905 – 1908 yılları arasında ihraç edilen halıların miktar ve değerleri (miktar: balya ve ton, değer: İngiliz Sterlini).....	80
Tablo 2.1. OCM’nin 1910 yılı itibarıyla halı satış şubelerinin bulunduğu yerler ve adresleri.....	174
Tablo 2.2. 27 Haziran 1913 tarihli olağan genel kuruluna katılan üyelerin isim, görev ve OCM’nin temsilcisi olarak bulundukları kentler.....	186
Tablo 2.3. 1914 yılı itibarıyla OCM’nin sermayesini elinde bulunduran kişilerin isim, uyrukları ile hisse senedi miktarı ve değeri.....	205
Tablo 3.1. OCM’nin 1909 yılı itibarıyla Anadolu’da bulunan acentelerinin bulundukları mahaller, isimleri ve acente sayıları.....	228

Tablo 3.2. 1909 sonrası OCM'nin acentelerinin bulundukları mahal ile acentelerin isim ve sayıları.....	231
Tablo 3.3. 1909 yılı itibariyle OCM'nin atölyelerinin bulunduğu mahaller ile şube müdür, muhasebeci ve eksper/kontrolörlerin isimleri.....	239
Tablo 3.4. 1911 – 1912 yılları itibariyle OCM'nin halı atölyelerinin bulunduğu mahaller.....	243
Tablo 3.5. OCM'ye yurt dışından sipariş veren halı şirket ve mağazaların isimleri ile bulundukları ülke ve şehirler.....	246
Tablo 3.6. 1911 yılının ilk yarısında en çok halı üretimi yapan 10 acentenin ismi, üretim miktarları ve üretim değeri (Osmanlı Lirası).....	276
Tablo 3.7. 1912 yılının ilk yarısında en çok halı üretimi yapan 10 acentenin ismi, üretim miktarları ile üretim değeri (Osmanlı Lirası).....	280
Tablo 3.8. 1912 yılının ilk yarısında OCM'ye ait atölyelerde üretim miktarı ile bu üretimin değeri (Osmanlı Lirası).....	281

GRAFİK DİZİNİ

Sayfa

Grafik 1.1. 1846 ve 1860 yılları arasında seçili yıllarda İngiltere'den Osmanlı Anadolu'su'na ihraç edilen ürünlerin toplam değeri (İngiliz Sterlini).....	23
Grafik 1.2. 1851 ve 1860 yılları arasında seçili yıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki ticaret hacmi ve toplam değeri (İngiliz Sterlini).....	24
Grafik 1.3. II. Meşrutiyet öncesi Uşak, Gördes, Kula ve Demirci'de halı üretim miktarı (Arşın olarak).....	61
Grafik 1.4. 1882 – 85 yılları arası İzmir limanı aracılığıyla yapılan halı ihracatının miktar ve değeri (miktar balya; değer İngiliz Sterlini).....	71
Grafik 1.5. 1900 – 02 yılları arası İzmir limanı ile ihraç edilen halıların değeri (İngiliz Sterlini).....	76

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Sayfa

Fotoğraf 1.1. Isparta'nın önde gelen eşrâfindan ve önemli halı tüccarlarından Etrelizâde Mehmed Efendi.....	49
Fotoğraf 1.2. Konya halı ve kilim sergisinin açılış töreni (4 Mayıs 1901).....	63
Fotoğraf 2.1. . G.P. & J. Baker Şirketinin kurucuları George Percival Baker, James Baker ve diğer 3 kardeşi (yaklaşık 1900'lü yıllar).....	90
Fotoğraf 2.2. Baba George Baker ve Oğlu George Percival Baker.....	91
Fotoğraf 2.3. Osmanlı Bayrağı zeminine işlenmiş G. P. & J. Baker Şirketine ait 1889 yılında yayımlanan reklam afişi.....	95
Fotoğraf 2.4. Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasının 1900'lerin başındaki fotoğrafları.....	106/7
Fotoğraf 2.5. OCM'nin İzmir Rıhtımı'nda bulunan genel merkezi ve antreposu.....	173
Fotoğraf 2.6. OCM'ye ait 5 Sterlin değerinde 16 Mayıs 1913 tarihli bir hisse senedi.....	203
Fotoğraf 3.1. OCM'nin Eskişehir'de bulunan yün depoları ile şirkete ait yünleri yıkayan kadınlar (tahmini 1909/1910 yılları).....	218
Fotoğraf 3.2. OCM'nin Mortakya'da bulunan Üretim Kompleksinin 1909 sonrası fotoğrafı.....	337
Fotoğraf 3.3. OCM'nin Mortakya'da bulunan Halı Yıkama Atölyesi.....	340

HARİTALAR DİZİNİ

Sayfa

Harita 1.1. İzmir’i Batı Anadolu ve hinterlandına bağlayan İzmir – Aydın ve İzmir – Kasaba (Turgutlu) demiryollarını gösteren harita (1910 - 11 yılları itibariyle).....	66
Harita 1.2. Anadolu coğrafyasında ihracat amaçlı halı üretimi yapan mahaller (19. yüzyılın son çeyreğinden 1914’e kadar).....	81

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.k.	: Adı geçen kaynak
A.} DVN. MKL.	: Sadâret Mukavelenâmeler
A.}MKT.	: Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı
AVS1.	: Ankara Vilayet Salnâmesi
AVS.	: Aydın Vilayet Salnâmesi
BEO.	: Bâb-ı Alî Evrâk Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. İKTS.	: Cevdet İktisat
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DH.	: Dâhiliye Nezareti
DH. EUM. 2.ŞB.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri İkinci Şube
DH. EUM. 5.ŞB.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri Beşinci Şube
DH. EUM. KLU.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri Kalemi Umumi
DH. İD.	: Dâhiliye İdare
DH. İ. UM.	: Dâhiliye İdare-i Umumiyye
DH. MKT.	: Dâhiliye Mektubi Kalemi
DH. MUİ.	: Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Şifre Kalemi
DH. UMVM.	: Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü
Ed.	: Editör
FO.	: Foreign Office
H.	: Hicri
HR.	: Hâriciye Nezareti
HR. H.	: Hâriciye Nezareti Hukuk Kısmı
HR. İD.	: Hâriciye Nezareti İdare
HR. HMŞ. İŞO.	: Hâriciye Nezareti İstişare Odası

HR. SYS.	: Hâriciye Nezareti Siyasi
HR. TO.	: Hâriciye Nezareti Tercüme Odası
İ. DH.	: İrade Dâhiliye
İ. HUS.	: İrade Hususi
İ. MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MSM.	: İrade Mesail-i Mühimme
İ. RSM.	: İrade Rûsumat
İ. TAL.	: İrade Taltifat
KVS.	: Konya Vilayet Salnâmesi
Ltd.	: Limitet/Limited
M.	: Miladi
MEC.	: Middle East Centre
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
OCC.	: Ottoman Cloth Company
OCM.	: Ottoman Carpet Manufacturers
R.	: Rumi
Report for the year.	: Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years
Revue Commerciale du Levant	: Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople
Sanayi-i İstatistiki. (1333).	: Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistiki. (1333).
SH.	: Salnâme-i Hüdâvendigar
St. Antony's College.	: Oxford Üniversitesi St. Antony's College
SVS.	: Sivas Vilayet Salnâmesi
ŞD.	: Şura –yı Devlet
TFR.I.A.	: Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu

Y. : Yıldız Tasnifi
Y. A. HUS. : Yıldız Hususi Maruzat
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan
Y. EE. : Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Osmanlı İmparatorluğu 600 yılı aşkın bir tarihi geçmişe sahip olmakla beraber dünya tarihini sosyal, ekonomik ve diğer birçok alanda hem etkilemiş hem de bu süreçten etkilenmiştir. Bu etkileşimin bir sonucu olarak Anadolu’da yaşayan halkların bir halk kültürü oluşturduğu söylenebilir. Bu halk kültürünün önemli öğelerinden biri de dokumacılık idi. Genel anlamda dokumacılık ve özel olarak halıcılık Anadolu coğrafyasında özellikle Uşak gibi kimi bölgelerde çok uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Uzun bir geçmişe sahip olan halıcılık, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren birtakım yapısal değişim ve dönüşümler yaşamaya başlamış ve bu değişim kısa sürede kendisini halı üretim, ticaret ve ihracatında da göstermeye başlamıştır. Bu noktada halı ticaret evleri ve şirketleri kısa sürede Anadolu coğrafyasında örgütlenerek hem eve iş verme hem de atölye - manifaktür üretim tarzı ile halı üretiminde bir uzmanlaşmaya gitmişlerdir. Bu uzmanlaşma daha sonra Osmanlı - Anadolu halılarının 1870 – 1880’lerden sonra yurt dışından artan talebine bağlı olarak ihracatta da kendisini göstermiştir. 1870 – 1880’lerden sonra artan ihracat seviyeleri 20. yüzyılın başında artış trendini devam ettirmiş ve bu durum Osmanlı halıcılığı için önemli gelişme ve dönüşümlere kapı aralayan tarihi sürecin de başlangıcı olmuştur.

Bu noktada araştırmamızın konusunu teşkil eden “The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM]” önem kazanmaktadır. 20. yüzyılın başındaki halı ihracat artışı araştırmamızın konusunu teşkil eden şirketin en önemli oluşum nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Buraya kadar verilen bilgiler ışığında ve bu kapsamda araştırmamızın amaçları; The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] veya Osmanlı kaynak ve belgelerine sirayet eden ismiyle Şark Halı Kumpanyası’nın 1907 yılında altı halı şirketi tarafından bir İngiliz şirketi olarak teşkil edilişi, bu teşkil edilişin sosyo - ekonomik nedenleri, OCM’nin genel olarak 1908 – 1913/4 yılları arasında Osmanlı Anadolu’sunda halı üretim, ticaret ve üretim organizasyonuna yönelik ne tür faaliyetlerde bulunduğu ve bu faaliyetlerin Osmanlı halıcılığını sosyal, ekonomik ve toplumsal anlamda ne düzeyde etkilediği şeklinde ifade edilebilir.

Yukarıda belirtilen amaçlara ulaşmak için araştırmamızı üç bölüm halinde incelemeyi uygun bulduk. Araştırmamızın birinci bölümünde, tarihsel sürekliliği sağlayabilmek adına Osmanlı halıcılığının 19. yüzyıldaki tarihi serüvenini serbest ticaret

ilkesi, ticaret evleri, ev ve atölye tarzı halı üretimi, halı üretim miktarı ve Osmanlı halılarının yurt dışına ihracatı gibi alt başlıklar altında inceledik. 19. yüzyılın araştırmamıza dâhil edilmesinin en önemli sebeplerinden biri OCM'yi kuran halı ticaret evlerinin aynı yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren oluşmaya başlamalarıdır. Aynı derecede önemli bir diğer sebep ise yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı halılarına 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren yurt dışından çok fazla talebin gelmesidir. Anadolu menşeli halılara yurt dışındaki talep artışı ve bu artışın süreklilik kazanması OCM'nin 16 Aralık 1907 tarihinde altı halı ticaret evi tarafından kurulmasının en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Aynı şekilde araştırmamızın yukarıda ifade edilen amaçlarına ulaşmak için ikinci bölümde OCM'nin kuruluşu, hukuki – idari yapısı ile sermayesini inceledik. Bu bölümde OCM'nin kuruluşunu açıklayabilmek için öncelikle OCM'yi kuran Levanten aileler ile halı ticaret evlerini elimizdeki kaynaklar ışığında incelemeye çalıştık. Bu noktada OCM'yi kuran her aile ve şirketin Osmanlı topraklarında farklı bir tarihi geçmişe ve kültüre sahip olduğunu söyleyebiliriz. İkinci bölümde incelenen bir diğer alt başlık ise OCM'nin bir şirket olarak teşkili üzerine yoğunlaşmaktadır. OCM, kuruluşu itibarıyla tüm üretim ve ticari faaliyetlerini Osmanlı topraklarında yürüttüğü için Osmanlı'da şirketleşmenin nasıl meydana geldiği ve Osmanlı'da yabancı şirketler hukukunu ele almayı uygun gördük. Aynı zamanda OCM'nin bir limitet şirket olarak hangi esaslar üzerine kurulduğunu ve OCM'nin kuruluşuna bir tepki olarak gelişen Uşak Halı Ticarethanesi/Şirketi'ni bu doğrultuda açıklamaya çalıştık. İkinci bölümdeki bir diğer alt başlıkta ise OCM'nin Osmanlı'daki hukuki statüsünü ele alıp inceledik. Bu noktada OCM'nin Osmanlı'da faaliyet gösteren bir İngiliz limitet şirketi olduğu ve uzun yıllar boyunca imparatorluk dâhilinde kayıtsız ve onaysız – gayr- ı musaddak - bir şekilde faaliyetlerine devam ettiğini, edebildiğini ayrıntılarıyla ortaya çıkardık. Ayrıca OCM'nin Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini bu bağlamda incelemek konunun anlaşılması için önemliydi.

İkinci bölümde incelenen bir diğer alt konu ise OCM'nin kuruluş sürecindeki idari yapısı, genel kurul toplantıları ile şirket yöneticilerinin kimlerden meydana geldiği üzerine odaklanmaktadır. Bu alt başlık altında şirketin idari yapısı, genel kurul toplantıları ve yöneticileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde ele alınan son konu ise şirketin kuruluş sermayesi ile daha sonraki yıllarda

arttırılan sermaye artışıyla ilgilidir. OCM, 1908 yılında kurulduğunda sermayesi 400.000 İngiliz Sterlini [£] idi. Bu sermaye her biri 5 £ nominal değerde olan 80.000 arttırılabilir hissedenden meydana gelmekteydi.¹ 400.000 £ ile kurulan OCM, kısa bir sürede sermayesini 1910 yılında önce 500.000 £'e daha sonra 1912 yılında da 1.000.000 £'e yükseltmiştir. OCM'nin sermayesini kısa bir sürede arttırabilmesinde Anadolu coğrafyasının farklı mahallerinde yürüttüğü üretim faaliyetleri önemli bir rol oynamıştır. OCM'nin şirket sermayesini arttırmasında 1911 yılında İran'da başladığı üretim faaliyetlerini yeni üretim merkezlerine yaymak, İran'daki üretimi mümkün olduğu kadar geliştirmek ve şirketin İran'daki halı üretim faaliyetlerine yardımcı olacak İstanbul, Avrupa ve Amerika merkezli şirketleri ya satın almak veya onların önemli birer hissedarı olmak gibi birtakım gerekçeler önemli rol oynamıştır. OCM, yukarıda belirtilen 1.000.000 £ sermayesi ile I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari ve mali anlamda önemli bir mevki işgal etmekteydi. Şirket bu sermaye miktarıyla birçok yerli ve yabancı şirketi geride bırakmıştır.

Araştırmamızın üçüncü bölümü, araştırma amacımıza uygun olarak OCM'nin 1908 – 1914 yılları arasında Anadolu coğrafyasında halı üretim, ticaret ve üretim organizasyonuna yönelik faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin Osmanlı halıcılığını sosyal, ekonomik ve toplumsal anlamda nasıl ve ne şekilde etkilediği üzerine odaklanmıştır. Bu bölümde OCM'nin halı üretim ve faaliyetleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuş ve çeşitli alt başlıklar geliştirilmiştir. Bu bölümün ana başlığındaki halı üretimini açıklayabilmek için alt başlık olarak eve iş verme sistemi ele alınmış ve bu üretim biçimi için gerekli olan ham maddelerin OCM tarafından Anadolu'dan nasıl temin edildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümdeki ikinci alt başlık eve iş verme sisteminin OCM tarafından Anadolu'da nasıl uygulandığını üzerine odaklanmaktadır. Üçüncü bölümün üçüncü alt başlığını manifaktür üretim oluşturmaktadır. OCM, Anadolu'da uyguladığı eve iş verme sistemine ek olarak farklı mahallerde kendisine bağlı halı dokuma atölyeleri tesis etmiştir. Bu alt başlık altında OCM'nin Anadolu'da bilinen tüm atölyeleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümün dördüncü alt başlığı şirketin halı üretim faaliyetlerinin en yoğun olduğu 1908 – 1914 yılları arasındaki üretim faaliyetlerini ve bu

¹ Giriş bölümünde araştırmanın amaç, kapsam, önem, yöntem, kaynak ve sınırlılıkları gibi konular üzerine durulduğundan ve bu araştırmanın giriş bölümü bu amacı taşıdığından burada referans vermedik ancak araştırmanın ilgili yerlerinde ilgili kaynaklara göndermeler yapılmış ve bunlar dipnotlarda ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

faaliyetlerin devam ettiği yıllarda meydana gelen olayları kronolojik bir şekilde ele almaktadır. Belli bir kronolojik sıra izlememiz de olayların neden – sonuç ilişkisiyle gelişmiş olmaları önemli rol oynamıştır. Bu anlamda 1908 Mart ortalarında meydana gelen Uşak İsyanı, OCM'nin halı üretimini tekelleştirmesine sosyal bir tepki olarak doğmuşken yine 1908 yılında OCM'nin Mortakya'daki üretim kompleksinde meydana gelen tatil-i eşğâl de II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında oluşan özgürlük ortamında işçilerin en başta ücret hakkı olmak üzere belirli hakları talep etmelerinin sonucu gelişmiştir. Bu alt başlık altında ayrıca OCM'nin 1908 yılından sonraki faaliyetleri de kronolojik bir sıra ile 1914 yılına kadar açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber üretim faaliyetleri kapsamında ilgili yıllarda şirketin karşılaştığı sorunlar, meydana gelen olaylar – savaşlar vb - OCM ile ilgisi bağlamında ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ele alınan bir diğer konu ise OCM'nin Anadolu'daki üretim faaliyetlerini normal koşullar altında devam ettirdiği 1908 – 1913/4 yılları arasında istihdam ettiği, ettirdiği işçi sayısı ve bu halı dokuma işçilerine verilen ücretler ile işçilerin çalışma koşullarını ele almaktadır. OCM, üretim faaliyetlerine başladığında 40.000 civarında dokuma işçisi bulunuyorken sonraki yıllarda bu sayı 50. 000 – 60.000'e kadar yükselmiş ve şirket I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce bu sayıda dokuma işçisini istihdam ettirebilmiştir. OCM, her ne kadar önemli miktarda işçiyi istihdam ettirmiş olsa da işçi ücretlerinin çok düşük olduğu ve OCM'nin günlük 1 – 1. 5 kuruş kadar bir işçilik ücreti verdiği görülmektedir. OCM'nin bu düşük ücret politikasını 1914 yılına kadar devam ettirdiği araştırmamızda ortaya çıkarılmıştır. İşçilere oldukça düşük ücretler veren OCM, aynı zamanda işçileri oldukça kötü koşullar altında da çalıştırmıştır. Dönemin kaynaklarında işçilerin çalışma koşullarının birçok hastalığa sebep olacak derecede kötü olduğunun özellikle ifade edilmesi çalışma koşulları hakkında genel bir fikir verebilir.

Üçüncü bölümün altıncı alt başlığı OCM'nin üretim tesislerine ayrılmıştır. Bu alt başlık altında öncelikle Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikası ele alınmış ve bu fabrikanın hem Osmanlı imalat sektörü hem de OCM'nin üretim faaliyetleri için önemi elimizde bulunan kaynaklar dahilinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu alt başlık altında incelenen bir diğer tesis ise OCM'ye ait Mortakya'daki üretim kompleksi olmuştur. Bu üretim kompleksindeki boyahane ile halı yıkama tesisinin OCM'nin üretim faaliyetleri açısından önemine değinilmiş ve bu önem araştırmada açıklanmıştır. Ayrıca OCM'nin İzmir'de bulunan ve halı desen ve motiflerinin Batılı müşterilerin zevk ve beğenilerine

göre hazırlandığı desenhânesi hakkında da bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ele alınan son alt başlık ise her ne kadar OCM'nin halı üretim faaliyetleri ile ilgili olmasa da OCM'nin Ottoman Cloth Company [OCC]'i satın almasının sonucu bu önemli kumaş şirketinin OCM'nin kontrolü altında Osmanlı ordusu ve diğer askeri birimleri için kumaş ile birlikte diğer önemli ham maddeleri tedarik eden bir konuma eriştiğini belirtmektedir. Bundan dolayı OCC, OCM'nin I. Dünya Savaşı koşullarında ticari varlığını devam ettirebilmesinin en önemli aracı ve aynı zamanda OCM'nin varlığının da garantörü olmuştur.

Araştırmanın Önemi

Araştırmamız The Oriental Carpet Manufacturers Limited veya kaynaklara yansıyan ismiyle Şark Halı Kumpanyası'nın bir şirket olarak teşkil edilişi ve bu teşkil edilişten sonra şirketin Anadolu'daki halı üretim faaliyetlerine ve bunun Osmanlı halıcılığını ne şekilde etkilediği üzerine odaklanmaktadır. Bu anlamda OCM'nin Anadolu'daki halı üretim faaliyetleri, ticareti ve şirketin Anadolu'da etkin olduğu 1908 – 1913/4 yıllarını Türkçe kaleme alan doğrudan bir bilimsel araştırma veya kitap bulunmamaktadır. Bu hususta araştırmamız Türkçe kaleme alınan ilk araştırma olma özelliğine sahiptir. Bu anlamda araştırmamız OCM ve onun Anadolu'daki faaliyetleriyle ilgili Türkçe alanyazındaki boşluğu doldurmayı, doldurabilmeyi amaçlamaktadır.

Türkçe alanyazında ilk olma özelliği taşıyan araştırmamız dışında İngilizce olarak kaleme alınan birkaç araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalardan bahsetmek konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önemlidir. OCM ile ilgili İngilizce kaleme alınan ilk eser Antony Wynn tarafından 2008 yılında yayımlanan “Three Camels to Smyrna” adlı araştırmadır.² Bu eser, İngilizce OCM üzerine kaleme alınan ilk eser olma özelliğine sahip olmakla beraber Wynn, bu kitabında OCM'nin Osmanlı, İran, Hindistan, Afganistan ve Nepal gibi ülkelerdeki faaliyetlerini 1907 – 1986 yıllarını kapsayacak şekilde ele almıştır. Bu kapsamına rağmen Wynn kitabında OCM'nin Osmanlı'daki halı üretimi, üretim biçimleri, işçi ücretleri ve çalışma koşulları hakkında oldukça sınırlı bilgiler vermektedir. Bunun en önemli nedeni Wynn'in OCM'nin kaynaklarını kullanmasıdır, diğer kaynakları kullan(a)madığı için bu araştırmada karşılaştırma yapma imkanı olmamıştır. Bunun yanında bu kitap alanda ilk olma ayrıcalığına sahipse de kitapta

² A. Wynn (2008). *Three camels to Smyrna*. Londra: Bryan Meredith Huffner.

bilimsel referansların, dipnotların olmaması dikkat çekicidir. Wynn, her ne kadar OCM'nin kaynaklarını kullanmışsa da bunları kitapta referans olarak göstermemiştir. Böyle bir durum hem konuya ilgi duyan araştırmacılar hem de meraklı okuyucuların kaynaklara erişmemesi gibi bir sonuç doğurmaktadır. Bu kitapla ilgili ifade etmek istediğimiz bir diğer özellik ise kitabın Osmanlı coğrafyasından Nepal'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada OCM'nin faaliyetlerini ele almasıdır. Kitabın bu açıdan önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. OCM ve onun halı üretim faaliyetlerini konu edinen bir diğer çalışma ise Elena Frangakis – Syrett tarafından 2015 yılında kaleme alınan *Modernity from Below: The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers, Ltd. of İzmir, 1907 – 1922* adlı makaledir.³ Bu araştırma makalesi özetle OCM'nin 1907 – 1922 yılları arasındaki faaliyetlerine odaklanmakta ve OCM'nin neden İzmir gibi bir liman kentinde ortaya çıktığını ve kısa sürede gelişme gösterebildiğine odaklanmaktadır.

İngilizce yayımlanan araştırmaların dışında Türkçe'de dolaylı olarak OCM ve onun faaliyetlerinden bahseden araştırmalar da mevcuttur. Birçok araştırma birbirine tekrarladığı için burada önemli gördüğümüz birkaç araştırma üzerinde durmakla yetineceğiz. Bu araştırmalardan ilkinin Orhan Kurmuş'un İngiliz sermayesinin özellikle demiryolları aracılığıyla Batı Anadolu'daki üretim sektörlerinde meydana getirdiği değişikliği incelediği araştırması oluşturmaktadır.⁴ Kurmuş'un bu önemli çalışması İngiliz sermayesine odaklandığı için OCM'nin faaliyetlerini de incelemiş ve OCM'nin halıcılıkta süregelen üretim biçim ve ilişkilerini devam ettirdiğini, halı üretim merkezlerinin şirketin kurulmasıyla beraber OCM'nin hegemonyasına maruz kaldığını ifade etmiştir. Alanyazında önemli bir kaynak niteliği taşıyan bu eser, önemli detaylarına rağmen OCM hakkında birtakım yanlış bilgileri de içermektedir. Bu yanlışlardan biri OCM'nin atölyelerinin fabrika olarak nitelendirilmesidir ki bu yanlış daha sonra yapılan çalışmalarda da devam etmiştir. Kurmuş'un araştırması dışında OCM ile ilgili dolaylı olarak bilgi veren bir diğer araştırma ise Vedat Eldem tarafından kaleme alınan ve 1994 yılında yayımlanan *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartlarını inceleyen ve kaynak niteliği taşıyan araştırma eseridir.*⁵ Eldem, bu araştırmasında OCM ile birlikte halı

³ E. Frangakis – Syrett (2015). *Modernity from below: The amalgamated oriental carpet manufacturers, Ltd. of İzmir, 1907 – 1922. Perspectives on Global Development and Technology* 14 (4). s. 413 – 429.

⁴ O. Kurmuş (1974). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.

⁵ V. Eldem (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Ankara: TTK.

üretiminin dışarıdan alınan siparişler ile aranan model ve motiflere göre şekillendiğini ve bundan dolayı da halıcılığın ticari bir görünüm kazandığını ifade etmektedir.

OCM'yi inceleyen bir diğer araştırma ise Zeki Sönmez tarafından kaleme alınmıştır. Sönmez bu araştırmasında Batı Anadolu Türk halıcılığının 19. yüzyıldaki durumunu incelemiştir.⁶ Sönmez'in Batı Anadolu halıcılığı hakkında durum tespiti yaptığı makalesi OCM'nin kurucu şirketleri hakkında görece erken bir tarihte birtakım önemli bilgiler vermekle beraber aynı zamanda birtakım genellemeleri de içermektedir. Bu genellemelerden biri 19. yüzyılın son çeyreğinde Batı Anadolu menşeli halıların hem üretiminin hem de ihracatının OCM'yi kuran şirketlerin elinde olduğuna dair görüş ve iddiadır. Araştırmamızda gösterdiğimiz üzere W. Griffitt & Co. ve Maple & Co. gibi halı şirketleri 19. yüzyılda Osmanlı halıcılığında önemli bir yere sahiptiler, bundan dolayı üretimin tümüyle OCM'yi kuran şirketler tarafından yapıldığı söylenemez ki Sykes & Co. oldukça geç sayılabilecek bir tarihte 1902 yılında kurulmuştur.

OCM'nin faaliyetlerini kısmen konu edinen ve Türkçe kaleme alınan bir diğer çalışma ise Elvan Anmaç tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan ve Osmanlı – İngiliz ilişkilerinin Batı Anadolu halıcılığına etkisini inceleyen araştırmadır.⁷ Anmaç'ın araştırması ikinci el kaynaklara dayalı olarak hazırlanmış ve alanyazında var olan görüş ve iddiaları kabul etmiştir. Bu araştırma, OCM'nin üretim faaliyetleri sonucu Batı Anadolu ve genel anlamda da Türk halılarının geleneksel kompozisyonlarını kaybettiğini ve bu geleneksel kompozisyonlar yerine halıyı sipariş veren Batılı müşterilerin zevk ve beğenilerine göre halı üretiminde bulunduğu belirtmiş ve bunun etkilerini sanatsal açıdan incelemiştir.

OCM'nin Batı Anadolu halıcılığına etkisini inceleyen bir diğer çalışma ise Harun Ürer tarafından kaleme alınmıştır. Doktora tezi olarak hazırlanan araştırma daha sonra genişletilerek 2007 yılında yayımlanmıştır. Batı Anadolu halıcılığını 1836 – 1935 yılları arasında inceleyen bu araştırma OCM'yi Batı Anadolu halıcılığına etkileri açısından

⁶ Z. Sönmez (1984). Batı Anadolu Türk halıcılığının 19. yüzyıldaki durumu üzerine. *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 32, s. 95 – 106.

⁷ E. Anmaç (1992). *Osmanlı – İngiliz ekonomik ilişkilerinin Batı Anadolu (Ege Bölgesi) halıcılığına etkisi ve 19.yüzyıldan başlayarak bu bölgede İngiliz sermayesi ile üretilen halıların kalite, renk ve desen özellikleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

incelemiştir.⁸ Bu araştırmanın ikinci bölümü 1836 – 1935 tarihleri arasında Batı Anadolu’da halıcılık faaliyetlerine ayrılmış ve bu bölümde OCM’nin katalogu kullanılarak OCM’nin kurucu şirketleri hakkında bilgi verilmiştir. Ürer, ayrıca 1914 – 1915 yılları arasında OCM ile OCC arasında meydana gelen ve 1914 krizi olarak adlandırılan ve bizim de araştırmamızda kullandığımız bazı yazışmaları araştırmamızda kullanmış ve bu yazışmalardan OCM ile ilgili birtakım görüş ve iddialar ileri sürmüştür.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman, belge incelemesine dayanılarak hazırlanmıştır. Bilindiği üzere tarihi bir olay, olgu veya kültür hakkında bir araştırma yaparken öncelikle o olay, olgu ve kültüre ait yazılı materyallerin bulunup, tespit edilmesi gerekir. Tespit edilen yazılı materyallerden sonra tarihi olay ve olgular eldeki veriler ışığında analiz edilip, yorumlanabilmektedir. Bu bilgiler ışığında biz de araştırmamızın geçerlilik ve güvenilirliğini arttırmak ve farklı yorum ve analizler yapabilmek adına birincil el kaynakları kullandık. Bu birincil kaynaklar arasında Osmanlı Devleti’nin çeşitli kurumları tarafından üretilen yazılı belgeler, OCM’nin yıllık olağan veya olağanüstü tutanakları, İngiliz Dışişleri Bakanlığı [Foreign Office] gibi çeşitli kurum ve kuruluşların yazılı materyalleri bulunmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız OCM’nin halı üretim faaliyetleri ile bu faaliyetlerin Osmanlı halıcılığına etkisi üzerine odaklanmaktadır. Bundan dolayı tarihsel süreklilik adına her ne kadar araştırma konusu 19. yüzyıldaki gelişmeleri kapsamışsa da araştırmanın zaman aralığı konusunda sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu anlamda araştırmamızın temel sınırlılıklarından birini zaman aralığının genel olarak 1907 – 1914 yıllarını kapsaması oluşturmaktadır. Araştırmamızın bu zaman dilimi çerçevesinde şekillenmesinde OCM’nin halı üretim ve ticari faaliyetlerinin dönemin sosyo – ekonomik yapısı ve siyasi konjonktürden – I. Dünya Savaşı gibi – doğrudan etkilenmesi önemli bir rol oynamıştır. Araştırmamızın zaman aralığının 1907 yılında başlamasının sebebi OCM’nin kuruluş tarihinin 16 Aralık 1907 olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber OCM’nin kuruluş sürecinin 1907 yılı içerisinde yoğun bir şekilde devam etmesi ve bu oluşumun

⁸ H. Ürer (2007). *Haneden ticarethaneye Batı Anadolu halıcılığı (1836 – 1935)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Osmanlı basınında ses getirmesi bu zaman diliminin seçilmesini bir noktada zaruri kılmıştır. Araştırmamızın zaman aralığını her ne kadar 1907 – 1914 yılları oluşturunca da kaynaklar el verdiği sürece araştırma konusu ifade edilen zaman aralığının dışına da çıkmıştır. Bu noktada OCM'nin hukuki yapısı, sermayesi ve üretim faaliyetleri için 1914'ten sonraki gelişmeler de ele alınmış ve şirketle ilgili süreçlerin – hukuki, ekonomik, siyasi –savaşın sonra da anlaşılması amaçlanmıştır.

Zaman aralığının sınırlandırılması ile ilgili bir diğer nokta OCM'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki faaliyetleriyle ilgilidir. OCM, her ne kadar 1923'ten sonra da faaliyetlerini devam edebildiyse de ulus devletin kurulması ile buna yönelik politikaların benimsenmesi araştırmamızın konusu dışında kalmaktadır. Biz araştırmamızda esas olarak OCM'nin Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde teşkil edilmesini, bu teşkil edilşin sosyal ve ekonomik sebepleri ile şirketin Anadolu halıcılığı üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu tespit etmeye çalıştık. Bu anlamda araştırmamızda da görüleceği üzere OCM'nin halı üretim, ticaretinde en etkin olduğu yıllar I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönem [1908 – 1913/4]'dir.

Araştırmamızın bir diğer önemli sınırlılığı ise mekânsal alanla ilgilidir. Araştırmamızın temel amacı OCM'nin üretim faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Anadolu halıcılığına etkisini incelemişse de mekânsal anlamda tüm Anadolu coğrafyasının araştırmaya dâhil edil(e)mediğini belirtmemiz gerekiyor. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Öncelikle OCM halı üretim faaliyetlerini tüm Anadolu'ya yaymamış aynı zamanda halı ticareti de belli coğrafyalarla sınırlı kalmıştır. Örnek olarak OCM'nin Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nde halı üretim faaliyetleri ve ticaret yaptığına dair hiçbir kayıt ve belge yoktur. Şirket, bu bölgelerde hiçbir şekilde üretimde bulunmamış ve bundan dolayı da atölye ve acenteler tesis etmemiştir.

OCM'nin halı üretim merkezleri genellikle Batı Anadolu, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgesi'nde bulunan merkezlerle sınırlıydı. Bu noktada Batı Anadolu'da bulunan Uşak, Kula, Gördes, Demirci, Kütahya ve Simav gibi bölgelerin şirketin halı üretim faaliyetleri açısından önemli birer üretim merkezi olduğu görülmektedir. OCM'nin Batı Anadolu'daki üretim merkezlerinin dışında İç Anadolu'da da önemli sayıda halı üretim merkezinde üretim faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. İç Anadolu'da bulunan Konya, Sivas, Kayseri, Sille, Akşehir ve Niğde gibi mahaller OCM'nin halı üretiminde bulunduğu önemli merkezler arasındaydı. OCM, bu mahaller arasında Konya, Sille,

Akşehir, Niğde gibi yerlerde acenteler; Sivas ve Kayseri gibi yerlerde ise halı dokuma atölyeleri tesis etmiştir. OCM'nin halı üretim faaliyetlerinde bulunduğu bir diğer bölge ise Akdeniz Bölgesi idi. Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Burdur, Isparta, Maraş ve Haçın/Saimbeyli'de OCM halı dokuma atölyeleri tesis etmiş aynı zamanda Isparta, Keçiörlü, Güney [Denizli], Apa [Denizli], Kadıköy/Babadağ gibi Akdeniz Bölgesi'nde yer alan bazı yerlerde ise acenteler teşkil ederek halı üretiminde bulunmuştur.⁹

OCM'nin halı üretim faaliyetleri yukarıda bahsedilen üç bölge ve bu bölgelerde yer alan üretim merkezleriyle sınırlı iken araştırmamızda yukarıda ismi geçen tüm üretim merkezlerinin faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde incelenememiştir. Bunun en önemli nedeni OCM'ye ait kayıt ve belgelerin genellikle belli merkezlere odaklanması ve her üretim merkezi için ayrıntılı doküman ve kaynakların bulunmamasıdır. Bu kapsamda biz de araştırmamız da Uşak, Konya ve Sivas gibi şirket için görece daha önemli merkezler üzerinde durduk. Bununla beraber kaynaklar el verdiği sürece halı üretiminde bulunan tüm merkezlere değinilmiş ve onların üretimdeki belli özellikleri öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi araştırmamız da üç üretim bölgesi – Uşak, Konya ve Sivas – araştırmanın merkez noktalarını oluşturmuştur.

Araştırmamızın bir diğer sınırlılığı ise OCM'nin yurt dışına yaptığı ihracat rakamları oluşturmaktadır. OCM'nin Anadolu menşeli halıları yurt dışına ihraç ettiğini ve bunun için de başta dünyanın farklı yerlerinde olmak üzere halı satış şube ve mağazaları kurduğunu tespit edebildiysek de OCM'nin yıllar bazında yurt dışına ne kadar halı ihraç ettiğini tespit edebilmemiz mümkün ol(a)mamıştır. Bunun en önemli nedeni OCM'nin şirket kayıtları da dâhil olmak üzere elde ettiğimiz, ulaştığımız kaynak ve istatistiklerde OCM'nin toplam ne kadar halı ihraç ettiğine dair bilgi verilmemesidir. OCM'nin yurt dışına halı ihracatı üretim faaliyetlerine başladığı 1908 yılından itibaren yapılmaya başlamış ve bu süreç 1914 yılına yani I. Dünya Savaşı'nın çıktığı zamana kadar da devam etmiştir. Bununla beraber, OCM'nin Oxford Üniversitesi St. Antony's College Middle East Centre'da bulunan kayıt ve arşivlerinde Osmanlı'dan yapılan ihracata yönelik herhangi bir kayıt bulunmaması ihracat rakamlarını tespit edilmesini imkânsız kılmaktadır. Bu önemli sebepten dolayı araştırmamızda OCM'nin yıllık bazda toplam olarak ne kadar halı ihraç ettiğini tespit edebilmek mümkün olamamıştır. Elimizde

⁹ OCM'nin acente, atölyelerinin isim, bulundukları yerler hakkında ayrıntılı bilgi araştırmanın 3. bölümünde yer almaktadır.

Osmanlı ihracat istatistikleri ve bu istatistiklerde de halı ihracat rakamları bulunmaktaysa da bu istatistiklerden yola çıkarak bir genelleme yapmak yanlış varsayım, sonuçlara sebep olabileceği gibi araştırmamızın geçerlilik ve güvenilirliği için de sakıncalı sonuçlar doğurabilirdi. Tüm bu sebeplerden dolayı her ne kadar önemli bir eksiklik olarak görülse de araştırmamızda ihracat rakamları verilememiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamız için birçok arşiv, kütüphane ve dokümantasyon merkezinde bulunan kaynaklar taranmıştır. Bu merkezlerin başında araştırmamız için temel kaynak teşkil eden Oxford Üniversitesi St. Antony's College Middle East Centre Archive'da¹⁰ bulunan The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection gelmektedir. Bu koleksiyon, OCM'nin 1907 yılından itibaren yayınlanan ve yapılan sözleşme, anlaşma, yönetim kurulu tutanakları, yıllık genel genel kurul toplantı raporları ile OCM'nin şubeleri arasındaki hesap dokümanları, yazışmalar ve şube raporlarını barındırmaktadır. OCM ve onun kurucu şirketleri tarafından 1907 yılından 2003 yılına kadar olan süreçte üretilen bazı önemli belge, kayıt ve dokümanlar korunabilmiş ve bu kaynaklar Brian Huffner tarafından St. Antony's College Middle East Centre Archive'a [MEC] bağışlanmıştır. MEC'e bağışlanan belge ve dokümanlar OCM'nin tüm kaynaklarını oluşturmaktan uzaktır.

OCM hakkında birinci dereceden önemli bilgiler veren bu arşiv şirket tarihinin aydınlatılması, Osmanlı halıcılığı ile İran halıcılığının 20. yüzyılın başında geçirdiği değişim ve dönüşümü anlamak açısından her ne kadar önemli bir konumdaysa da OCM tarafından oluşturulan tüm doküman ve belgeleri kapsamamaktadır. Örnek olarak OCM'nin Anadolu coğrafyasında ürettiği halıların hangi ülkelere ihraç edildiği ve ihracat miktarları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri OCM'ye ait tüm kayıt ve dokümanların günümüze ulaşamamış olma ihtimalidir. Şirketin bazı tarihi kayıtlarının kaybolduğu, yandığı veya bir köşede atıl halde kaldığı söylenebilir ki bunun tespiti mümkün değildir. St. Antony's College MEC arşivinin bir başka eksikliği ise bu arşivde bulunan kaynakların analitik tasniflerinin günümüze – 2020 yılı – kadar yapılmamış olmasıdır.

¹⁰ Araştırmamız için birinci derecede önemli kaynakları muhafaza eden bu arşive şu linkten ulaşılabilir: <https://www.sant.ox.ac.uk/research-centres/middle-east-centre/mec-archive> (Erişim Tarihi:22/03/2020)

2018 yılının Ağustos ayında bu arşivde yürüttüğümüz tarama çalışmaları ve araştırmalarımız sırasında OCM ile ilgili belge ve dokümanların kutu içinde korunduğunu ve bunların analitik tasnife tâbi tutulmadığını gördük. Analitik tasnife tâbi tutulmayan kaynaklar için Antony Wynn ve arşivist Debbie Usher tarafından bir katalog¹¹ oluşturulmuştur; ancak bu katalog da sadece kutu numaraları ve yine kutular içerisinde yer alan kaynakların 1'den 85'e kadar olan numaralarına yer vermektedir. Numaralandırılan bu kaynak ve belgelerin genellikle üzerinde bulunan başlıkları kataloga yazılmıştır. Bu açıdan kısmi bir yarar sağlasa da sağlıklı bir araştırma yürütebilmek adına tüm kutuların tek tek taranması gerekmektedir. MEC'in arşivinde yer alan OCM koleksiyonu 11 kutudan oluşmaktadır. Bu kutuların içinde bulunan kaynaklar benzer konuları ihtiva etmesi suretiyle 1'den 85'e kadar numaralandırılmıştır. Numaralandırılan bu kaynaklar içerisinde birbirinden çok farklı konularda yazılmış yazılar, belgeler bulunmaktadır. Bu arşiv hakkında ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise OCM'nin 1907'den 2003 yılına kadar olan sürece ilişkin kayıtlarının bulunmasıdır. Şirket hakkında birçok önemli kaynak bulunsa da OCM'nin ilk dönemine ve üretim faaliyetlerine ilişkin kaynaklar oldukça sınırlıdır. Buna rağmen OCM'nin 1920'lerden 2000'li yıllara kadar olan dönemle ilgili önemli miktarda belge ve doküman bulunmaktadır.

Araştırmamızda yukarıda bahsedilen MEC arşivi dışında İstanbul'da bulunan Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge, doküman ve istatistikler de kullanılmıştır. Osmanlı arşivleri zengin bir belge ve kaynak grubunu teşkil etmekle beraber özellikle mali ve iktisadi konularda yeteri kadar kaynak bulmak bazı durumlarda çok daha meşakkatli olmaktadır. Bu noktada OCM gibi bir şirketin izini bu arşivlerde sürmenin de kolay olmadığı anlaşılabılır. Araştırmamızda Osmanlı arşivlerinin birçok fonunda bulunan belgeler kullanılmıştır. Bu fonların başında Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezareti gibi nazırlıklar gelmektedir. Diğer fonlarda bulunan belgeler de araştırmamızda kullanılmış ve gerekli yerlerde referanslar gösterilmiştir.

Araştırmamız sırasında yararlandığımız bir diğer arşiv ise İngiliz Dışişleri Bakanlığı veya bilinen ismiyle Foreign Office'dir. İngiltere'nin başkenti Londra'da Kew Garden semtinde bulunan bu arşivde 2018'in yaz aylarında araştırma konusu ile ilgili tarama yapılmış ve şirket hakkında değerli bilgilere ulaşılmıştır. OCM hakkında bu

¹¹ Bu katalogun elimizde bulunan fotoğrafı ekler kısmında verilmiştir.

arşivde bilgi sahibi olmamızın en önemli sebebi OCM'nin bir İngiliz şirketi olması ve bu durumun uzun yıllar devam etmiş olmasıdır. OCM varlığını bir İngiliz limitet şirketi olarak uzun yıllar sürdürdüğü için şirketle ilgili birtakım yazışmalar İngiliz Dışişleri Bakanlığı kayıtlarına yansımıştır. Hem OCM hem de dönemin sosyo – ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler içeren bu belge, doküman ve istatistikler araştırmamızın ilgili yerlerinde kullanılmış ve referans gösterilmiştir.

Araştırmamızda yukarıda bahsedilen arşivler dışında araştırma konumuzla ilgili değerli bilgiler içeren birtakım gazete, dergi ve vilayet salnameleri de kullanılmıştır. Bu anlamda Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi & Müzesi'nde bulunan Ahenk Gazetesi'nin sayıları araştırmamızın önemli bir kaynağını oluşturmuştur. Bunun yanında *Annuaire Oriental*, *Babalık*, *Board of the Trade Journal of Tariff and Trade Notices*, *Bursa Sergisi*, *Halka Doğru Mecmuası*, *İkdam*, *Konya Vilâyet Gazetesi*, *Köylü*, *Levant Trade Review*, *Mizan*, *Revue Du Monde Musulman*, *Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople*, *Takvim-i Vekâyi*, *Tanin*, *The Times [London]*, *The Levant Herald*, *The London Gazette* ve *Ün Isparta Halkevi Mecmuası* gibi kimi gazete ve dergiler de araştırmamızda kullanılmış ve değerli bilgiler derlenmiştir. Bu kaynakların yanında araştırmamız OCM'nin Anadolu coğrafyasındaki üretim faaliyetlerini esas aldığı için Osmanlı dönemi Ankara, Aydın, Konya ve Sivas gibi vilayetlerin salnameleri de araştırmamıza dâhil edilerek incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 19. YÜZYILDA OSMANLI HALICILIĞI VE ÜRETİM YAPISI

1.1. Osmanlı Halıcılığına Genel Bir Bakış

Dokumacılık, insanoğlunun bildiği en eski zanaatlardan biridir. Tekstil tarihinde binlerce yıldır özelliklerini koruyarak ve değişmeden gelebilmiş tek mamul ürünler el dokuması ürünlerdir. İlk üretilen dokumalar, insanların yaygı ve örtü gereksinimlerini karşılamak amacıyla meydana getirilirken bu dokumalar daha sonraları sanat eserleri olarak sarayları, şatoları, mabetleri süslemiş ve ressamların tablolarına konu olmuştur.¹² Üretilen bu ilk dokumalardan muhtemelen ilk önce keşfedileni *keçe* olmuş daha zor bir tekniği gerektiren düz dokuma yaygılar ve halı daha sonra geliştirilmiştir.¹³ Genel anlamda dokumacılık özelde ise halıcılığın gelişmesi için Orta Kuşak iklim özelliklerinin yanında küçükbaş hayvancılığın gelişmiş olması gerekir. Bu anlamda Türk topluluklarının yaşadığı coğrafi bölgelerde hem Orta Kuşak iklim özelliklerinin görülmesi hem de küçükbaş hayvancılığın yaygınlığı ve gelişmiş olması bu topluluklarda halıcılığın gelişmesini etkileyen temel faktörlerdir.¹⁴

Konar – göçer bir yaşam tarzına sahip olan bu Türk topluluklarında dokumacılığın gelişmesinde önemli bir yeri olan yaylacılık ile yüncülük önemli birer ekonomik faaliyet olarak varlığını uzun zaman korumuştur.¹⁵ Türklerde bu tür ekonomik faaliyetler önemli bir yer tutmakla beraber Türk topluluklarının Orta Asya’dan göç etmeleri ve Anadolu’nun farklı mahallerine yerleşmeleri Anadolu coğrafyasında da halıcılığın gelişmesine imkân sağlamış aynı zamanda benzer motiflerin farklı bölgelerde görülmesine de sebep olmuştur. Örneğin, erken tarihlerden itibaren Uşak tarafına yerleşen Kaçar, Karakeçili, Kızılkeçili, Tekeli, Kınıklı gibi Türkmen aşiretlerin halıcılığın özellikle Uşak ve çevresinde gelişmesinde önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Bu dönemde Uşak ve çevresinde dokunan halı ve düz dokuma yaygıların niteliğini ve üretim kapasitelerini tespit etmek güç ise de tarihi rivayetlere göre bu dönemde dokunan halıların çok az bir

¹² A. Aytaç (1999). *Geleneksel Türk el dokumacılığı sanatı*. Konya: Yayınevi yok, s. 1 – 2.

¹³ B. Deniz (2000). *Türk dünyasında halı ve düz dokuma yaygıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 5.

¹⁴ B. Ögel (1991). *Türk kültür tarihine giriş III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 143 – 147.

¹⁵ Ögel, 1991, a.g.k., s. 143 vd.

kısmı ticari bir meta olarak satılmaktaydı. Bölgede halıcılıkla uğraşan bazı aileler ihtiyaç hâsıl olduğunda ellerinde bulunan bazı halıları Uşak'ta halı pazarı denilen yere sabahları getirir ve *Dokuz Sele* köprüsünün üzerine serer ve alıcı bulunması halinde de bu halıları satarlarmış. Yani bahsedilen dönemde halıcılığın ticari önemi yok denecek kadar azdı.¹⁶

Halıcılığın erken dönemlerden itibaren Anadolu'da yaygınlık kazanması bu coğrafyada yaşayan halklar için bir halk sanatı niteliği kazanmasına sebep olmuş, halı dokumak halk kültürü haline gelmiştir.¹⁷ Halk sanatı niteliği kazanmış olan halıcılık Anadolu Selçuklu Devleti döneminde özellikle Anadolu Selçuklularına başkentlik yapmış Konya'da önemli dokuma ve halı parçalarının üretilmesine vesile olmuştur. 1905 yılında Konya Alâeddin Camii'nde bulunan bu halılar geniş mekânı kaplayacak şekilde 5 – 6 m. uzunluğunda dokunmuş ve Anadolu Selçuklu sanatının en abidevi ürünleri olarak dikkatleri çekmişlerdir. Bugün koruma altında bulunan bu halılar, Selçuklu halı üretiminin belli bir noktaya geldiğini göstermektedir.¹⁸ Bu halılarda genel anlamda Türk halılarında görülen koyu ve açık mavi ile kırmızı renkler hâkim olmakla beraber iki ton halinde yeşil renk de görülmektedir.¹⁹ Bu halı örnekleri geometrik olmakla birlikte aynı motifler kaydırmalı eksenler halinde sıralanmış olup geniş ölçüdeki zemine göre küçük şekillerden meydana gelmiştir. Pek ince olmayan düğüm sıklığı m² de seksen ile yüz bin arasında değişmektedir. Bu halıların niteliği ve ebatları düşünüldüğünde bu halıları üretecek büyük tezgâhların ve önemli imalathanelerin olması gerekir. Dönemin ulaşım imkânları ve imalat koşulları düşünüldüğünde bu halıların Konya'da dokunduğu söylenebilir.²⁰

Anadolu Selçuklu Devleti, dokumacılık ve halı üretimi noktasında Osmanlılara önemli bir miras bırakmıştır. Osmanlılar diğer kültür alanlarında olduğu gibi halıcılıkta da devraldıkları mirası sürdürmüşlerdir. Osmanlıların Anadolu'da egemenlik kurması ile beraber bir yandan eski halıcılık geleneği sürdürülürken bir taraftan da yeni halı model

¹⁶ B. Atalay (1967). *Türk halıcılığı ve Uşak halıları*. Yayın yeri yok: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 22.

¹⁷ S. Ayata (1987). *Kapitalizm ve küçük üreticilik – Türkiye'de halı dokumacılığı* -. Ankara: Yurt Yayınları, s. 38; A. Aytaç (2013). *Koyunoğlu Müzesi'nde bulunan halı ve kilimler*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 6.

¹⁸ A. Aytaç (2016). Selçukludan günümüze halıcılık örneğinde bir Selçuklu halısında renk analizi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, s. 228 – 230. Konya ve Beyşehir'de bulunan Selçuklu halıları Selçuklu halıcılığının 13. yüzyılda gelişme gösterdiği tezini güçlendirmektedir.

¹⁹ O. Aslanapa (1987). *Türk halı sanatı'nın bin yılı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 13 – 14; Aytaç, 2013, **a.g.k.**, s. 11 – 17.

²⁰ Aslanapa, 1987, **a.g.k.**, s. 14.

ve tipleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemi Anadolu – Türk halılarını, 1- Erken Osmanlı Devri Halıları, 2- Klasik Osmanlı Devri Halılar ve 3- Geç Osmanlı Devri Halıları olarak üç kategoride incelemek mümkündür.²¹ Erken Osmanlı Devri Halıları kendi içerisinde dört farklı gruba ayrılır. Birinci grup halılar, karelere bölünmüş halı zemininde karelerin içine yerleştirilen sekizgenler ve eşkenar dörtgen motifleriyle karakterize edilmiştir. Erken dönem ikinci grup halıları, İtalyan ressam Lorenzo Lotto²²’nin tablolarında tasvir edildiği için bu sanatçının ismine ithafen *Lotto Halıları* olarak bilinir. Lotto, Uşak üretimi halıları 16. yüzyılda yaptığı resimlerinde betimlemiş ve Anadolu üretimi halılar Lotto’nun tablolarında önemli bir yer tutmuştur.²³ Üçüncü grup halılarda zemin iki, üç veya dört eşit kareye bölünür. Bu karelere sekizgen motifler yerleştirildikten sonra bunların da içerisine sekiz köşeli yıldız ve bitki desenleri ve birbirleriyle mücadele eden hayvan figürleri işlenmiştir. Dördüncü grup halı ise teknik bakımdan üçüncü grup halılara benzemektedir. Bu gruptaki halıların bordürlerinde çoğu zaman örgülü kufi yazılar bulunmaktadır.²⁴

Osmanlı Devleti’nin siyasi anlamda güçlenip ülke sınırlarının gelişmesi Osmanlı halı sanatını da etkilemiştir. Sanat tarihçileri tarafından Osmanlı Klasik Dönemi Halıları olarak adlandırılan dönemde iki farklı halı tipi ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri *Uşak Halıları* diğeri de *Saray Halıları*’dır. Uşak halıları, Türk halı sanatında en çeşitli örnekleri temsil eder. Bununla beraber teknik özellikleri, motiflerin sıralanışı gibi birtakım özellikleri ile de dikkatleri çekmektedirler. Bu tipteki halılar, tamamen yün malzemeden ve Gördes – Türk düğümü ile dokunmuşlardır. Bu halıların dikkati çeken bir diğer özelliği ise geometrik motiflerin yerini bitkisel motiflere bırakmış olması ve bilhassa bu tip halılar için ayırt edici bir özellik olan madalyon motiflerine sahip olmalarıdır. Madalyon motif/şekli ilk defa 16. yüzyılda Türk halılarında kullanılmaya başlanmıştır.²⁵

²¹ B. Deniz (1999). Osmanlı dönemi halıları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt. 11, (Ed: G. Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 381.

²² Lorenzo Lotto, 1480 yılında Venedik’te [İtalya] doğmuş Rönesans İtalyan ressamlarından biridir. Lotto, daha çok algisal ve dini konuların mistik resimleri ile tanınmıştır. Ressam, Venedik ve Orta İtalya sanat okulları arasındaki verimli ilişkinin en iyi örneklerinden birini temsil etmektedir. 1556 yılında hayata veda eden ressam birçok önemli eseri sanat dünyasına kazandırmıştır. Bunlar arasında *Presentation in the Temple* adlı eser önemli bir yer tutmaktadır. Bkz., Lorenzo Lotto. (2019). *Encyclopædia Britannica* içinde, <https://academic.oup.com/levels/collegiate/article/Lorenzo-Lotto/49027#> (Erişim Tarihi: 08. 05. 2019).

²³ N. Perdahcı (2010). Rönesans resim sanatında Lorenzo Lotto ve Uşak halıları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), s. 306 – 322.

²⁴ Deniz, 1999, **a.g.k.**, s. 382 vd.

²⁵ Ş. Yetkin (1974). *Türk halı sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 74 – 75.

Klasik dönem halılarının bir diğer tipini ise Saray halıları oluşturmaktadır. Bu halıların önemli bir özelliği bunların bir gelişme sonucu değil de birden bire ortaya çıkmalarıdır. Bu tipteki halılar için İran halı sanatından ilham alınmış ve İran halı sanatında kullanılan sivri kıvrık hançer yapraklar, palmet şekilleri ve madalyonlar tipik bir Türk üslubunda lale, sümbül, karanfil ve çiçeklerle birleştirilerek bu yeni halı tipi ve model meydana getirilmiştir. Osmanlı Saray halılarının model ve örnekleri Osmanlı sarayında kumaş ve çini gibi birtakım desenleri de çizen nakkaşlar tarafından hazırlanmıştır. Nakkaşların bu halı tipi için model ve desen hazırlamaları Osmanlı saray üslubunun halı sanatında da beliren bir üslup olarak yerini alması açısından önemlidir.²⁶

Saray halıları, saraylara serildiği gibi yabancı ülkelere hediye olarak da gönderilmiştir. Yabancı sarayların envanterlerinde bu halıların adına rastlanması bunların yurt dışına gönderildiğini de kanıtlamaktadır. Yine Almanya ve Fransa gibi birçok ülke müzesinde bulunan halıların motif açısından saray halılarından etkilendiği ifade edilmiştir.²⁷ Osmanlı halı sanatının üçüncü kategorisini ise geç Osmanlı devri halıları oluşturmaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren üretilmeye başlanan bu halı tipleri önemli bir gelişme kaydetmiş ve imparatorluk dışında da ilgi görmüştür.²⁸ Halıcılığın bir sanat olarak gelişmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki belli başlı halı tiplerini inceledikten sonra halıcılığın erken ve klasik dönemlerden hem üretim yapısı hem de üretim bileşenlerinin farklılığıyla ayrıştığı 19. yüzyıldaki halı üretim yapısına ve bu önemli sektörün geçirdiği değişim ve dönüşümler için Serbest ticaret ilkesine bakmak yerinde olacaktır.

1.2. 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Serbest Ticaret İlkesi ve Halıcılığa Etkileri

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için siyasi, sosyal, ekonomik ve toplumsal anlamda önemli gelişmelerin yaşandığı bir zaman kesitidir. Ortaylı, 19. yüzyıldaki bu gelişmeleri imparatorluğa etkileri açısından incelemiş ve imparatorluğun yaşadığı bu çalkantılı yüzyılı imparatorluğun *En Uzun Yüzyılı* olarak değerlendirmiştir.²⁹ Bu uzun

²⁶ Yetkin, 1974, **a.g.k.**, s. 104 – 105.

²⁷ B. Deniz (2002). Osmanlı dönemi halı ve düz dokuma yaygıları, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. 12, (Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 390.

²⁸ Deniz, 1999, **a.g.k.**, s. 386.

²⁹ İ. Ortaylı (2012). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 35. Baskı, s. 13 – 37. Ortaylı, ilgili bölümde Osmanlı modernleşmesini tartışmış modernleşmenin sadece Tanzimat'la ve 19. yüzyıl ile sınırlandırılmayacağını ifade ederek, 19. yüzyılda Osmanlı tebaasının içinde bulunduğu durumu da değerlendirmiştir. Yazar, 19. yüzyılı bütün Osmanlı toplumunun en hareketli, sancılı, yorucu ve uzun yüzyılı

yüzyılda Osmanlı ekonomisi deyim yerindeyse kabuk değiştirmeye başlamıştır. Osmanlı ekonomisi 19. yüzyılda yeni bir dünya ekonomisiyle karşılaşmış ve devlet kurumsal, yasal, yapısal biçimleriyle yeni bir toplum dokusu oluşturmak zorunda kalmıştır. Endüstri Devrimi'nin yol açtığı üretim artışı her alanda yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmeler ile karada raylı sistemlerin [tren] denizde ise daha hızlı ulaşım araçlarının [buharlı gemi] kullanıma girmesi dünya çapında daha önce görülmeyen birtakım iktisadi değişimlere sebep olmuştur. Bu süreç aynı zamanda yeni ekonomik ilişkilerin doğmasına ve bu ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesine de yol açmıştır.³⁰

Osmanlı İmparatorluğu gibi kapitalizm öncesi ekonomik ilişkilerin egemen olduğu bir toplum ve ekonomi modeli Avrupalı ve sanayileşmesini görece erken tamamlamış ülkeler için bu tarihten itibaren Osmanlının önemli bir hammadde kaynağı olarak görülmeye başlanmasına sebep olmuştur. Avrupa kapitalizmi bu dönemde hız kazanarak yüzyıl boyunca hızlı bir gelişme göstermiş ve sömürgecilik gibi dünya tarihinde yer edinecek önemli ekonomik ve toplumsal bir olgunun başlatıcısı olmuştur.³¹ Yine bu dönem, Osmanlı ekonomisinin bel kemiğini oluşturan ve yüzyıllardır varlığını sürdüren ekonomik sistemin de ortadan kalkmaya başladığı bir zamana tekabül eder.³²

Osmanlı iktisat sisteminin dayandığı temel ilkelerin birer birer fonksiyonlarını kaybettiği 19. yüzyılda özellikle yabancı devletlerle yapılan serbest ticaret antlaşmaları ve bu devletlere verilen imtiyazlarla Osmanlı ekonomik yapısı yeni bir döneme girmiştir. 19.yüzyıl Osmanlı ekonomisinde önemli bir yeri olan ve literatürde sıkça tartışılan *Balta Limanı Muahedesi* veya *1838 Türk – İngiliz Ticaret Antlaşması* konumuz açısından önem teşkil ettiğinden üzerinde durmakta fayda görüyoruz. 16 Ağustos 1838 [25 Cemazeyilevvel 1254] tarihinde imzalanan ve her iki devletin hükümdarlarınca tasdik

olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda bu dönemde meydana gelen siyasi, iktisadi ve toplumsal olayların imparatorluk geleceğini hazırlayan önemli olaylar olduğunu da belirtmektedir.

³⁰ H. Freyer (2018). *Sanayi çağı*. (Çev: Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan), Yay. Haz: M. Rami Ayas, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 10, 26 – 27. Freyer, 19. yüzyılı insanlık tarihinde en çok değişim ve değişiklik gösteren ve bu yüzyılda gerçekleşen değişimlerin devrimci etkilere sahip olması nedeniyle de dünyayı yeniden şekillendirdiği görüşünü paylaşır.

³¹ M. M. Baskıcı (2005). *1800 – 1914 yıllarında Anadolu'da iktisadi değişim*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, s. 31 – 33.

³² M. Genç (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 61 – 69. Genç, Osmanlı iktisadi yapısını 3 temel ilke üzerinden değerlendirmektedir. Bu ilkeler, iaşecilik (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizm'dir. Genç, Osmanlı ekonomi politikalarının bel kemiğini oluşturan bu ilkelerin birkaç yüzyıl boyunca varlığını sürdürdüğünü ancak; 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen dünya ekonomi sistemiyle bu temel ilkelerin de fonksiyonlarını yitirdiklerini kaydetmektedir. Bkz., Genç, 2012, a.g.k., s. 64.

edilen³³ bu antlaşma Osmanlı ekonomisinin özellikle dışa açılmasında, yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesinde ve yabancı ticarethanelerin açılmasında önemli bir rol oynamıştır.³⁴

Antlaşmaya yakından bakıldığında Osmanlı ekonomisini daha da liberalleştiren ve Osmanlı ekonomisi için önemli gelirler sağlayan *yed-i vahid [tekel]* gibi uygulamaların kaldırıldığı maddeler dikkati çekmektedir. Osmanlı ekonomisi için önem arz eden ticaret antlaşmasının maddeleri şu şekildedir: Antlaşmanın birinci maddesinde, İngiliz uyruklu gemilere daha önceden imtiyaz ve kapitülasyonlarla verilmiş olan tüm hak, imtiyaz ve dokunulmazlıkların bu antlaşma hükümlerince değiştirilen maddeleri hariç olmak üzere bu hak ve imtiyazların bundan sonra da devam edeceği ve Osmanlı Devleti ileride herhangi bir devlet tebaasına veya gemilerine bir hak tanırsa bu hakkın aynı şekilde İngiliz bandıralı gemiler için de geçerli olacağı belirtilmiştir. Antlaşmanın ikinci maddesi, İngiliz tebaası uyruklarla onların acentelerine Osmanlı ülkelerinde yetiştirilen, üretilen ürünlere herhangi bir istisna olmaksızın – iç ticaret veya ihracat amacıyla – satın alma hakkı veriyordu. Ayrıca tarımsal ürünler ile diğer sair eşya üzerindeki tekel yani *yed-i vahid* usulü de kaldırılıyordu. Yine bu madde kapsamında satın alınan malların başka mahallere nakli sırasında gereken tezkire usulünden de vazgeçilmiştir. Bu hükme karşı bir durumun ortaya çıkması durumunda ise Osmanlı Devleti, tezkireyi her kim istediye onu şiddetle cezalandıracak ve bundan dolayı zarar gören İngiliz uyruklarının zararlarını da tazmin edecekti.

Antlaşmanın üçüncü maddesi ile Osmanlı iç tüketimi için İngiliz tüccar ve acenteleri tarafından Osmanlı'da yetiştirilen, üretilen veya imal edilen ürünlerin satın alınması durumunda İngiliz tüccarı ve acenteleri, benzer durumda en çok müsaadeye mazhar olan Müslüman ya da reaya ile aynı vergileri ödeyecekti. Bu madde ile İngiliz tüccarı Osmanlı tebaasından en çok müsaadeye mazhar olan tüccarla aynı statüye sahip

³³ 1838 Türk - İngiliz Ticaret Antlaşması, 8 Ekim 1838'de kraliçe Victoria, yaklaşık bir ay sonra da II. Mahmut tarafından tasdik edilmiştir. II. Mahmut'un antlaşmayı tasdik ettiği tarih tam olarak bilinmemektedir. *Muâhedât Mecmûası* (2008). Cilt. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 276'da antlaşmanın fi evâsıt-ı Şaban 1254 (1838 Kasım başları) tarihinde Sultan II. Mahmut tarafından tasdik edildiği belirtilmektedir. Ticaret antlaşması, esas ve zeyl olmak üzere iki kısım halinde düzenlenmiştir. Esas kısım, dâhili ticaretle ilgili maddeleri ihtiva ederken; zeyl kısmı ise İngiltere'den ithal edilecek mallarla transit eşyaların gümrüklendirme esaslarını tespit etmektedir. Bkz., M. Kütükoğlu (1974). *Osmanlı – İngiliz iktisadi münasebetleri I (1580 – 1838)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 109 – 111.

³⁴ *Convention of Commerce and Navigation between Her Majesty and the sultan of the Ottoman Empire* (1839). Londra: Harrison and Son, s. 1 – 7; *Muâhedât Mecmûası* (2008). Cilt. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 272 – 277 arasında antlaşma metni ve antlaşmayla ilgili detaylar bulunmaktadır.

oluyordu, yani yerli tüccarla aynı hak ve yetkilere sahip olmak ayrıcalığına sahipti. Bu ayrıcalık ve haklardan uygulamada her zaman yararlanmak mümkün olmasa da teoride böyle olduğu ifade edilebilir.³⁵

Antlaşmanın dördüncü maddesi, İngiltere tüccarı veya tüccar tarafından memur edilen kimseler, Osmanlı Devleti'nde üretilen ürünleri, maden gibi ticaret mallarını satın aldıklarında o ticaret malına hiçbir vergi ve başka herhangi bir şey vermeden uygun bir iskeleyle indirmeye izinli olup adı geçen ticaret malını iskeleyle ulaştırdığında her türlü vergi saireye uygun olmak şartıyla kıymeti üzerinden % 9 ve o ticaret malının iskeleden çıkışı sırasında eskiden olduğu gibi %3 gümrük vergisi alınmasını karara bağlamıştı. Bu madde kısaca ihraç ve ithal vergilerinin eskisi gibi % 3 olmasında bir sakınca görmüyor, aynı zamanda eski dâhili resimler yerine ihraç ürünleri üzerinden % 9'luk bir vergi alınmasını öngörüyordu.³⁶

Antlaşmanın beşinci maddesi, İngiliz tüccar gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçişlerini düzenleyen fermanların bu tür gemilerin geçişlerinde gecikmeyi en aza indirecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini belirtiyordu. Bu madde İngiliz bandıralı gemilerin boğazlardan geçmelerine olanak sağlama amacındaydı. Antlaşmanın altıncı maddesi ise ticaret antlaşmasının Osmanlı'nın Afrika, Mısır, Asya ve Avrupa Türkiye'si gibi imparatorluğun her yanında kabul edileceğini ve genel hüküm halinde olmasını belirtmekteydi. Aynı zamanda bu madde ile antlaşmanın Osmanlı topraklarında bulunan tabiiyeti her ne olursa olsun tüm uyruklara uygulanacağı kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti, bu madde ile İngiltere dışındaki yabancı devletlerin ticari kuruluşlarının da bu antlaşma hükümlerine göre ticaret yapmalarına itiraz etmeyeceğini belirtmiştir. Antlaşmanın bu maddesinde dikkati çeken bir husus bulunmaktadır. Yukarıdaki madde Osmanlı bölgelerini tek tek isim vermeden Avrupa ve

³⁵ *Correspondence Respecting the Operation of the Commercial Treaty with Turkey of August 16, 1838.* (1841). Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. Londra: T.R. Harrison, s. 12'de A. Wright'ten başkonsolos Cartwright'e 23 Haziran 1840 tarihli rapor ekinde, ticaret antlaşmasından kaynaklı İngiliz tüccarların özellikle İpek gibi en önemli ihracat maddeleri söz konusu olduğunda bu haklardan yeterince yararlanamadığını belirtir.

³⁶ *Convention of Commerce and Navigation between Her Majesty and the Sultan of the Ottoman Empire* (1839). Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. Londra: Harrison and Son, s. 1 – 7. 4. maddede belirtilen malın kıymeti üzerinden % 9, eskiden farklı isimler altında alınan dâhili gümrük vergilerinin hepsinin yerine geçmişti. Örneğin, Âmediyye resmi ödenmiş olan bir mal, yurt dışına çıkarılmadan önce başka bir iskeleyle götürülürse tekrar âmediyye vergisini vermeden yalnız reftiyye resmini ödeyerek istenilen yere götürülebilecekti. Ayrıca, yabancı tüccarlar, ticari malı iskelede satın aldıkları takdirde sadece % 3 gümrük vergisi ödeyeceklerdi. Bkz., Kütükoğlu, 1974, **a.g.k.**, s. 110 vd.

Asya Türkiye'si gibi daha genel bir ifade ile tanımlarken Mısır'ın özellikle belirtilmesi o dönem Mısır'a atfedilen önemle eşdeğerdir.³⁷ Çünkü Mısır bu dönemde Fransa'nın teknik desteğiyle modernleşme hamlesini başlatmış askeri ve ekonomik anlamda önemli bir hamle gerçekleştirmiştir. Ancak, Mısır'ın güçlenmesi, askeri ve sosyo – ekonomik anlamda toparlanması İngiltere'nin politikalarına ters düşmekteydi. Bundan dolayı da İngiltere Osmanlı Devleti'ni ikna ederek ticaret antlaşması hükümlerinin Mısır'da da uygulanacağını karara bağlamıştır. 1838 Ticaret Antlaşması'nın kabul edilmesi ve Mısır'da uygulanması Mısır'ın kalkınmasının motoru olan tek el sisteminin ortadan kalkmasına neden olmuştur.³⁸

Antlaşmanın yedinci maddesi, iki taraf arasında tanzim edilecek tarifelerle ilgilidir. Buna göre; Osmanlı ile İngiltere arasında geçerli olan usul üzerine İngiltere tüccarının Osmanlı topraklarına getirecekleri ticaret mallarının kıymetlerinin takdiri konusunda zorluk ve zaman aşımı hallerinden korunmak için her on dört senede bir defa her ticaret malı üzerine Osmanlı sikkesiyle damgalanmış, ödenmesi gereken gümrük vergisi miktarı tahsisi için iki taraftan memurlar tayin edilmiştir. Antlaşma metninde belirtildiği üzere bu tarifelerde ihraç mallarında % 9 âmediyye, ithal mallarında eskiden olduğu gibi verilmekte olan % 3 gümrük vergilerinin verilmesi ve antlaşmanın zeyl kısmının 1. maddesinde kayıtlı % 2 munzam vergilerin Osmanlı parası ile hesapları yapılarak tarife defterlerinin hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı madde kapsamında hazırlanan tarifelerin 7 yıl yürürlükte kalması esası getirilmiş ve eğer 7 yıl geçtikten sonra taraflar arasında antlaşmayla ilgili bir düzenleme talep edilmezse tarifelerin istenildiği kadar devam edeceği kaydedilmiştir.³⁹

Antlaşmanın sekizinci maddesi ise bu antlaşmanın tasdik olup, tasdiknamelerinin dört ay zarfında mübadele edilmesi gerektiği ayrıca bu antlaşmanın tatbikine 1839 Mart ayından itibaren başlanacağı belirtilmiştir. Osmanlı'nın 19.

³⁷ *Correspondence Respecting the Operation of the Commercial Treaty with Turkey of August 16, 1838.* (1841). Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. Londra: By T. R. Harrison, s. 2'ye ekli, 22 Mayıs 1840 tarihli ve Colonel Hodges'ten Palmerston'a yazılan rapor.

³⁸ S. Akşin (2012). 1839'da Osmanlı ülkesinde ideolojik ortam ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası durumu, *Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (Ed: H. İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 142 – 143.

³⁹ *Convention of Commerce and Navigation between Her Majesty and the Sultan of the Ottoman Empire* (1839). Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. Londra: Harrison and Son, s. 4 – 5.; Kütükoğlu, 1974, **a.g.k.**, s. 111; *Muâhedât Mecmûası* (2008). Cilt. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 274 – 275.

yüzyıldaki ekonomik yapısını değiştirecek ve dönüştürecek bu önemli antlaşmayı, Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, başvekil muavini Kâni Bey ve Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi ve İngiltere Devleti adına da Dersaadet'te bulunan İngiliz elçisi Lord Ponsonby imzalamıştır.⁴⁰

Yukarıda ayrıntılarıyla ele alınan 1838 ticaret antlaşmasının uygulanması ve bu antlaşmanın sonuçları Osmanlı Devleti'ni hammadde satan ve birincil malların üretiminde uzmanlaşan bir ekonomi haline getirmiştir. Ticaret antlaşmasının imzalanmasından önce 1750'lerden 1820'lere kadar olan süreçte Osmanlı bölgelerinde hiçbir mal belirli bir miktarın üzerinde sürekli olarak ihraç edilmemişti. Ayrıca Osmanlı ekonomisi en az 1820'lere kadar yabancı ithal mallarına kapalıydı. Bundan dolayı da Osmanlı ekonomisi en azından 1820'lere kadar dünya ekonomisinde bir *periferi [çevre]* özelliği göstermiyordu.⁴¹

Osmanlı'nın ilgili dönemde periferi özelliği göstermediği Osmanlı ihracat ve ithalatıyla ilgili birtakım istatistiki veriler tarafından da doğrulanmaktadır.⁴² Ancak 1820'lerden itibaren Endüstri Devrimi'nin ilk aşamasını tamamlamış ve Napolyon Savaşları sonucunda Fransa'yı yenmiş İngiltere, dünyada yeni düzenin –*Pax Britannica*– kurucusu olmuş ve aynı zamanda *Serbest Ticaret Emperyalizm*'i olarak tanımlanabilecek yeni dönemin de başlatıcı ülkesi olmuştur.⁴³ İngiltere bu süreçten sonra dünyanın birçok bölgesinde bulunan devletlerle bazen ikna yoluyla bazen de Çin ve Japonya örneklerinde görüldüğü üzere silah zoruyla serbest ticaret antlaşmaları imzalamıştır.⁴⁴ Osmanlı Devleti

⁴⁰ *Convention of Commerce and Navigation between Her Majesty and the Sultan of the Ottoman Empire* (1839). Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. Londra: Harrison and Son, s. 5.; *Muâhedât Mecmûası* (2008). Cilt. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 275 – 276.

⁴¹ R. Kasaba (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve dünya ekonomisi - on dokuzuncu yüzyıl*. (Çev: K. Emiroğlu), İstanbul: Belge Yayınları, s. 37; Ö. C. Sarc (1999). *Tanzimat ve sanayimiz, Tanzimat I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 423. Sarc ilgili araştırmasında, Osmanlı sanayisinin 18.yüzyıl sonunda henüz ciddi bir şekilde sarsılmadığını ifade etmekte ve özellikle pamuk, ipek imalatının önemini koruduğunu belirtmektedir. Osmanlı, 1788 gibi görece geç bir tarihte bile Fransa'ya 2.3 milyon livre değerinde pamuklu bez ihraç ediyordu. Bkz., Sarc, 1999, **a.g.k.**, s. 423 – 425; K. Boratav (2018). *Türkiye iktisat tarihi 1908 – 2015*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 21 – 22. Boratav, Osmanlı'nın tekstil ürünleri bakımından 19. yüzyılın başında kendi kendine yeterli bir durumda bulunduğunu ancak yüzyılın sonlarına doğru iç tüketimin yüzde 80 – yüzde 90'ı ithal malı iplik ve kumaşlardan sağlandığını ifade etmektedir.

⁴² J. L. Farley (1862). *The resources of Turkey*. Londra: Longman, Green, Longman and Roberts, s. 61'de İngiltere'nin 1827 yılında Osmanlı'ya ihracatını sadece 531.794 İngiliz Sterlini olarak verirken 1860 yılında İngiliz ihracatı 5. 457. 839 Sterline yükselmiştir.

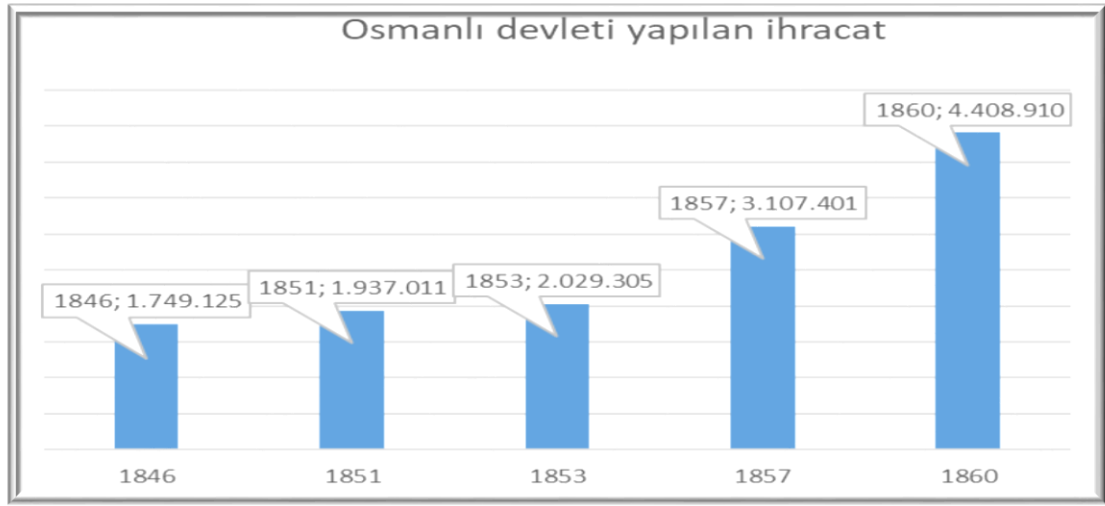
⁴³ B. A. Eşiyok (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklemlenmesinde bir dönüm noktası: 1838 ticaret antlaşması, *Mülkiye*, 34, (266), s. 67 – 108.

⁴⁴ S. Sönmez (2005). *Dünya ekonomisinde dönüşüm – Sömürgecilikten küreselleşmeye*.- Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 34 – 35.

ile imzalanan ticaret antlaşmasından sonra İngiltere dış ticaret hacminin Osmanlı dış ticareti aleyhine önemli bir ivme kazandığı görülmektedir.⁴⁵

Ticaret antlaşması sonrası İngiliz – Osmanlı dış ticaret hacminin daha iyi anlaşılması için elimizde bulunan birtakım verilerin istatistiğini aşağıdaki grafik 1.1’de veriyoruz.⁴⁶

Grafik. 1.1. 1846 ve 1860 yılları arasında seçili yıllarda İngiltere’den Osmanlı Anadolu’su’na ihraç edilen ürünlerin toplam değeri (İngiliz Sterlini)⁴⁷

Yine 1838 Ticaret Antlaşması’ndan sonra İngiltere ile birlikte Fransa’nın da ticaret hacmi önemli bir artış göstermiştir. Fransa’nın 1851 yılından 1860 yılına kadar tespit edilen yıllarda ticaret hacmi sürekli artış göstermiştir. İngiltere’nin ise dalgalı bir seyir izlemekle beraber belirtilen yıllarda ticaret hacmi artmıştır. Aşağıdaki Tablo 1.1

⁴⁵ E. C. Clark (1969). *The emergence of textile manufacturing entrepreneurs in Turkey, 1804 – 1968*. Princeton Üniversitesi: Yayımlanmamış doktora tezi, s. 23’te Osmanlı dış ticaret dengesinin 1838 ticaret antlaşmasından sonra hızlı bir şekilde bozulduğunu ve 1844 – 1845’e gelindiğinde Osmanlı dış ticaret açığının Osmanlı aleyhine 1836 – 37 dönemindekinden 2 buçuk kat daha fazla artış kaydettiğini belirtmektedir.

⁴⁶ 1846 yılından 1860 yılına kadar olan 14 yıllık süreçte elimizde verileri bulunan 5 yılı örnek olarak verdik. Verilen grafikten de anlaşılacağı üzere İngiltere’nin dış ticareti Osmanlı aleyhine sürekli olarak gelişme göstermiştir. Elimizde bulunan verileri tüm Osmanlı coğrafyasından ziyade Osmanlı Anadolu’su için kullandık. Yukarıda verilen grafik sadece Anadolu’ya yapılan ithalatı göstermektedir. Bkz., Farley, 1862, **a.g.k.**, s. 60 – 61.

⁴⁷ Farley, 1862, **a.g.k.**, s. 61.

ve grafik 1.2.'de İngiltere, Fransa ve Osmanlı'nın ihracat ve ithalat rakamları ile bu ticaretin toplam değerleri verilmiştir.

Tablo 1.1. 1851 ve 1860 yılları arasında seçili yıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki toplam ticaret hacmi ve değeri (İngiliz Sterlini)⁴⁸

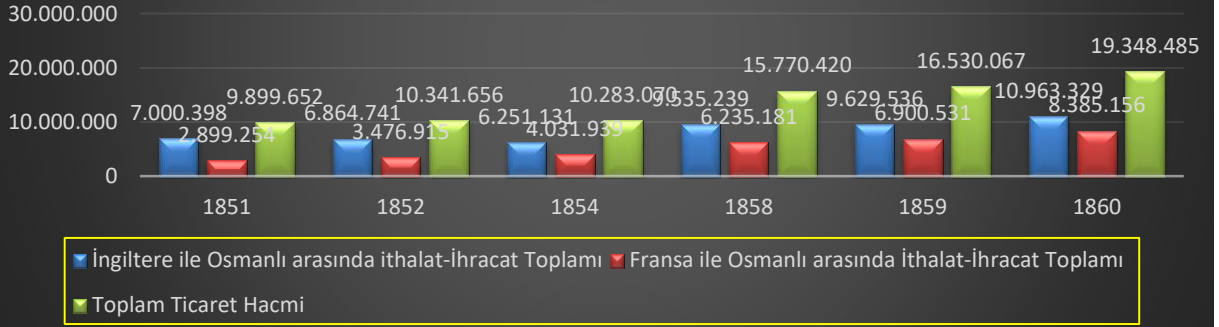
Yıllar	İngiltere -- Osmanlı arasındaki Tic. Hacmi	Fransa -- Osmanlı arasındaki Ticaret Hacmi	Toplam Ticaret Hacmi (İngiliz Sterlini)
1851	7. 000. 398	2. 899. 254	9. 899. 652
1852	6. 864. 741	3. 476. 915	10. 341. 656
1854	6. 251. 131	4. 031. 939	10. 283. 070
1858	9. 535. 239	6. 235. 181	15. 770. 420
1859	9. 629. 536	6. 900. 531	16. 530. 067
1860	10. 963.329	8. 385. 156	19. 348. 485

Grafik 1.2. 1851 ve 1860 yılları arasında seçili yıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki ticaret hacmi ve toplam değeri (İngiliz Sterlini)⁴⁹

⁴⁸ Farley, 1862, **a.g.k.**, s. 67. Farley'in 1862 yılında yayımlanan *The Resources of Turkey* adlı eseri, yazarın 1857 – 1858 yılları arasında Suriye'de ve daha sonra 1860 ve 1861 yılları arasında İstanbul'da ikamet ettiği ve Bank of Turkey'in [Osmanlı Bankası] genel muhasebe şefliğini yaptığı yıllarda derlediği Osmanlı mali rapor ve hesaplarından oluşmaktadır. Bahsedilen dönemle ilgili ticari istatistiklerin sınırlı olduğu göz önünde tutulursa bu alanda önemli bir kaynak olarak addedilebilir.

⁴⁹ Farley, 1862, **a.g.k.**, s. 67.

1851 ve 1860 yılları arasında seçili yıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki ticaret hacmi ve toplam değeri (İngiliz Sterlini olarak)

Yukarıdaki tablo ve grafiklerden de anlaşılaçağı üzere serbest ticaret antlaşmasıyla Osmanlı ekonomisi yavaş bir şekilde dünya ekonomisine eklemlenmeye ve onunla bütünleşmeye başlamıştır. 1870’lerden sonra ise bu bütünleşme daha da hızlanmıştır. Osmanlı dış ticaret hacmi bu dönemde dalgalı bir seyir izlemekle beraber artış gösterirken dış ticaret açığı da bu yıllarda büyümeye devam etmiştir. Örnek olarak 1879 yılında İngiltere’den ithal edilen ürünlerin toplam değeri 16. 225. 000 İngiliz Sterlini iken bu oran 1890’da 20. 831.000 İngiliz Sterline, 1900 yılına gelindiğinde ise 21. 674. 000 Sterline ulaşmıştı. 20. yüzyılın başında [1904] İngiltere’den ithal edilen ürünlerin toplam değeri ise 27. 751.000 Sterline tekabül ediyordu. Yaklaşık 25 yılda İngiltere’den yapılan ithalat 11. 526. 000 Sterlinlik bir artış kaydetmişken aynı zaman diliminde ithalat %71 oranında artış göstermiştir.⁵⁰

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1870’lerden sonra yapılan ticaret hacmi ve Osmanlı ekonomisinin giderek dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleşmesi aşağıdaki tablo 1.2.’te verilen rakamlarla daha net bir görünüm kazanmaktadır. 1879 – 1904 yılları arasındaki 25 yıllık süreçte İngiltere ile yapılan dış ticarete Osmanlı ekonomisi sürekli

⁵⁰ *Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1906 on the Trade of Constantinople and District* (1907). Londra: Harrison and Sons, St. Martin’s Lane, s. 4. Bundan sonra, *Report for the Year 1906 on the Trade of Constantinople* kısaltması ile verilecektir.

dış ticaret açığı vermiştir. Bu dış ticaret açığı dalgalı bir seyir izlemekle beraber dönemin sonuna doğru artış eğilimi göstermektedir.⁵¹

Tablo 1.2. 1880 – 1904 yılları arasında Osmanlı’dan İngiltere’ye yapılan ihracat ve İngiltere’den yapılan ithalatın değeri ile dış ticaret farkı (İngiliz Sterlini)⁵²

Yıllar	İngiltere’ye Yapılan İhracat	İngiltere’den yapılan İthalat	Dış Ticaret Farkı
1879	7. 964.000	17. 652. 000	9.688.000
1880	7. 725.000	16. 225.000	8.500.000
1881	10. 268.000	17. 715.000	7.447.000
1882	9. 968.000	18. 357.000	8.389.000
1883	11. 264.000	17. 961.000	6.697.000
1884	11. 635.000	18. 761.000	7.126.000
1885	10. 978.000	18. 185.000	7.207.000
1886	11. 552.000	18. 821.000	7.269.000
1887	10. 263.000	18. 369.000	8.106.000
1888	12. 315.000	17. 688.000	5.373.000
1889	13. 884.000	19. 129.000	5.245.000
1890	11. 670.000	20. 831. 000	9.161.000
1891	13. 973.000	22. 321. 000	8.348.000
1892	14.156.000	22. 242. 000	8.086.000
1893	12. 057.000	21. 917. 000	9.860.000
1894	12. 503. 000	21. 887. 000	9.384.000
1895	14. 123.000	18. 705. 000	4.582.000
1896	14. 026.000	19. 418. 000	5.392.000
1897	13. 404. 000	21. 304. 000	7.900.000
1898	12. 205. 000	24. 201. 000	11.996.000

⁵¹ Report for the Year 1906 on the Trade of Constantinople (1907). s. 4.

⁵² Report for the Year 1906 on the Trade of Constantinople (1907). s. 4. Tabloyu Osmanlı ve İngiltere arasındaki ticarete göre düzenlememizin sebebi, İngiltere’nin Osmanlı dış ticaretinde etkin bir rol oynamasıdır. 1880’lerden sonra İngiltere’nin Osmanlı dış ticaretindeki payı azalmış olsa da 1880 – 82’de toplam Osmanlı ihracat ve ithalatında İngiltere’nin payı % 37 idi. Bu pay 20. yüzyılın başında 1909 – 1911 yıllarında % 21’e düşmüştür. Ancak İngiltere, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı dış ticaretinde en büyük payı almaya devam etmiştir. Bkz., Ş. Pamuk (2018a). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme 1820 - 1913*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 78 – 79.

1899	14. 174. 000	22. 269. 000	8.095.000
1900	13. 549.000	21. 674. 000	8.125.000
1901	14. 335.000	24. 277. 000	9.942.000
1902	14. 470.000	22. 717. 000	8.247.000
1903	16. 472.000	24. 106. 000	7.634.000
1904	15. 872. 000	27. 751. 000	11.879.000

1838 Ticaret Antlaşması ile yürürlüğe giren uygulamalar kısa sürede Osmanlı ekonomisine doğrudan bir tehdit getirmemekle beraber zamanla Osmanlının dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmesini sağlamış, Osmanlı ekonomisini serbest ticaretin kucağına atmış ve 19. yüzyılın en liberal ekonomilerinden biri haline getirmiştir.⁵³ 1838 Ticaret Antlaşması sonucu bol ve ucuz bir şekilde Osmanlı pazarını istila eden Avrupa tekstil ürünleri özellikle küçük ölçekli geleneksel zanaate dayalı tekstil sanayiini olumsuz etkilemiştir. Dönemin gözlemcileri bir zamanlar Diyarbakır ve Bursa gibi önemli üretim merkezlerinde üretilen ve Osmanlı toplumuna yeterli geldiği gibi kısmen yurt dışına da ihraç edilebilen Osmanlı ürünü kadife, saten ve ipekli kumaşların 1850’lerde ortadan kalktığını ya da bu üretim biçiminin tümüyle işlevsiz hale geldiğini belirtmektedir.⁵⁴

1838 Ticaret Antlaşmasının zanaatlara dayalı üretim biçimine bu tür menfi sonuçları olmakla birlikte parça başı üretim ile çocuk ve kadın emeğine dayanan ve ihracata dayalı bazı alanlarda yeni bir uzmanlaşma ve aynı zamanda yeni bir üretim yapısı ortaya çıkardığı da belirtilmelidir. Uluslararası pazara yönelik olarak gelişen üretim faaliyetlerinde ucuz emek bu üretim faaliyetlerinin süreklilik kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.⁵⁵ Avrupa üretimi tekstil mamulleri karşısında yerli iplik eğirmeciliği gibi

⁵³ Kasaba, 1993, **a.g.k.**, s. 50 – 51; M. Bulut (2012). Osmanlı ekonomi politiği’ne yeniden bir bakış. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 62, s. 80 – 81’de Osmanlı Devleti’nin 1838 Ticaret Antlaşması’nda ihracatın %12, ithalatın ise %5 oranında vergilendirilmiş olmasını ithalatın özendirilmesi şeklindeki klasik Osmanlı iktisadi zihniyetinin 19. yüzyıldaki devamı şeklinde yorumlamaktadır.

⁵⁴ M. A. Ubcini (1856). *Letters on Turkey: An account of the religious, political, social and commercial condition of the Ottoman Empire*. Cilt. 1, (Çev: Lady Easthope), Londra: John Murray, s. 339 – 340.

⁵⁵ D. Quataert (1999). *Sanayi devrimi çağında Osmanlı imalat sektörü*. (Çev: Tansel Güney), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 239 vd.

zanaatlar ortadan kalkarken istisnai olmak üzere kumaş dokumacılığı ve halıcılık gibi üretim alanları varlıklarını koruyabilmiştir.⁵⁶

Halıcılığın önemini koruyabilmesinde çeşitli faktörler rol oynamıştır. Osmanlı Devleti, Osmanlı halılarına olan rağbet ve talebin farkında olarak halıların belli tarz ve usulde dokunmasını istemiştir. Bundan dolayı Uşak ve Gördes gibi halı üretim merkezlerinde halı dokumacılığı ile ilgilenen Gördesli Hacı Ahmet Ağa ile Uşaki/Uşaklı Hacı Mehmet Ağa'ya halıların muntazam bir şekilde üretilmesini talep etmiş ve bu tüccarlar da halıları talep edildiği şekilde üreteceklerine dair devlete taahhütte bulunmuşlardır. Osmanlı halılarına olan talep ve rağbetin devam etmesini isteyen devlet, halı üretimiyle yakından ilgilenmiş ve üretim sürecini takip etmiştir.⁵⁷ Halıcılık faaliyetlerinin önemini korumasında ve üretimin devam etmesinde devletin halıcılığı teşvik etmek üzere kredi imkânları tanınması, halıcılığın gelişmesi için gümrük resmi muafiyeti tanınması ve yurt dışından getirilecek makinelerin satın alınmasında kolaylıklar göstermesi de önemli bir rol oynamıştır. Yukarıda isimleri geçen Hayriye⁵⁸ tüccarlarından Gördesli Hacı Ahmet Ağa ile Uşaklı Mehmet Ağa devletin kredi imkânı tanıdığı tüccarlardandı. Bu iki Hayriye tüccarına devlet tarafından 1300 kese⁵⁹ akçe 3 yıl

⁵⁶ Ş. Pamuk (2018). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 100 – 102; Ubicini, 1856, **a.g.k.**, s.340. Ubicini, 1850'lerin ortasında kaleme aldığı kitabında Osmanlı Anadolu'sunda özellikle Tokat basmaları, İzmir halıları ve deri işlerinin öneminden ve bu tür imalat biçimlerinin varlığını koruduğundan özellikle bahsetmektedir. Yazar, ayrıca bu tür imalat biçimlerinin Avrupa'da hiçbir şekilde taklit edilemeyeceğini de belirtiyor.

⁵⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı [A.}MKT]. Dosya/Gömlek: 42/22, Tarih: H-20/ 05/1262, 1; BOA. İrade Mesail-i Mühimme [İ.MSM]. Dosya/Gömlek: 79/2282, Tarih: H. 15/02/1263, 3 – 4.

⁵⁸ Hayriye tüccarlarının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber 1810 yılı genel kabul gören bir tarihtir. Hayriye tüccarı, II. Mahmut döneminde Avrupa tüccarıyla aynı hak ve imtiyazlara sahip olarak ortaya çıkmış bir tüccar grubudur. Müslüman tüccarlardan oluşan ve Osmanlı dış ticaretinde rol oynayan Hayriye tüccarlarının sayısı sınırlı tutulmuş ve bunlar vergi, mahkeme davaları, seyahat gibi hususlarda Avrupa tüccarına uygulanan hükümlere tâbi olmuştur. Hayriye tüccarlarının ticari hayatta önemli bir rol oynayamadıkları belirtilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, 1838 Ticaret Antlaşması sonucu serbest ticaret ilkesinin uygulanmaya başlaması ve Hayriye tüccarının müstem Avrupalı ve gayrimüslim Avrupa tüccarları karşısında rekabete dayanamamaları olarak ifade edilmektedir. Bkz., A. İ. Bağış (1983). *Osmanlı ticaretinde gayrimüslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi, s. 96 – 99.

⁵⁹ Kese, Osmanlılarda kullanılan bir para ünitesidir. Bu ünite, Fatih ve II. Bayezid devrinde bir kese 30.000 akçe veya 10.000 altın, Kanunî devrinin ortalarında 20.000 akçe veya 500 kuruş, 1660 – 1661 senelerinde 40.000 akçedir. Buna kise-i Rumî denirdi. 1688'den sonra bir kese 50.000 akçe veya 416 kuruştur. Buna İstanbul kisesi veya kise-i divani denilmekteydi. II. Mahmut döneminde bir kese 500 kuruş üzerinden değerlendirilmiştir. Bu usul, 1877 yılında yürürlükten kaldırılarak kuruş sistemine geçilmiştir. Bkz., M. Z. Pakalın (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Cilt. 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 248; F. Yılmaz (2017). *Osmanlı tarih sözlüğü*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, s. 337. Bir keseyi 500 kuruş üzerinden hesaplırsak iki tüccara verilen 1300 kese akçe, toplamda 650.000 kuruşa baliğ olmaktadır. Bu da devletin halı üretimini teşvik etmek için kredi sistemini etkili bir şekilde kullandığını ve önemli miktarda kredi verebildiğini göstermektedir. Bkz., BOA. A.}MKT. Dosya/ Gömlek: 65/98, Tarih: H. 22/02/1263, 1.

süreyle kesesi 3'er kuruş faiz ile verilmiş ve halılar içinde 5 yıllık gümrük resmi muafiyeti tanınmıştır. Uşak kazasındaki imalat için yurt dışından getirilecek makineler için de tahminen 100.000 kuruşluk bir yardım yapılacağı kaydedilmiştir.⁶⁰

Osmanlı Devleti ayrıca Uşak, Gördes gibi üretim merkezlerindeki müftü, kadı gibi yerel yetkililere halıların iyi dokunması için emirnameler göndermiştir. Gördes müftüsü tarafından gönderilen arz tezkiresinde Gördes ve civarında üretilecek halıların istenilen şekilde yapılması ve halı dokuyanlara da gerekli yardımların yapılacağı belirtilmiştir. Devlet bu şekilde üretimin sürekliliğini sağlamanın yanında halı dokuyucularının üretimin herhangi bir aşamasında bir engel ile karşılaşmaları halinde sorunu mahallinde çözmek istemiştir.⁶¹ Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Anadolu'sunda halı üretiminde kalite her zaman yakından takip edilen bir konu olmuştur. 10 Ağustos 1846 tarihli bir belgede Uşak ve Gördes'te dokunan halı ve kilimlerin asıllarına uygun olarak üretilmedikleri ve bundan dolayı da rağbet görmedikleri belirtilmekte halı ve kilimlerin rağbet edilen tarzda üretilmeleri ve kullanılan kumaşların düzgün olmasına dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Uşak ve Gördes'te üretilen halı ve kilimlerin kontrolünün bizzat padişah tarafından yapılması devletin halı üretimine gösterdiği özen ve ehemmiyet açısından dikkate değerdir.⁶² Üretimin sürekliliği devletin özellikle üzerinde durduğu bir konu olduğu için halı üretimi ile ilgilenen tüccarlara çeşitli nişanlar verilmesi ve taltif edilmesi de devletin kullandığı yöntemlerden biri olmuştur.⁶³

Osmanlı devlet yetkilileri, 1840'lı ve 1850'li yıllardan itibaren Osmanlı halılarına dönük talebi arttırmak ve halı – kilimlerin yurt dışına ihraç edilmesi için gereken hassasiyeti ve kolaylıkları göstermişler ve bu yönde adımlar atmışlardır. Alınan önlemler ve atılan adımlar sayesinde Osmanlı halıcılığı aynı yüzyılın ilerleyen zamanlarında üretimde önemli bir artış kaydetmiştir.⁶⁴ Halıcılığın yanında Endüstri Devrimi'nin olumsuz etkilerine dayanabilen ve üretimi devam eden bir diğer imalat sahası da yerli

⁶⁰BOA. A.}MKT. Dosya/Gömlek: 65/98, Tarih: H. 22/02/1263, 1; BOA. Cevdet İktisat [C.İKTS]. Dosya/Gömlek: 31/1520, Tarih: H- 29/04/1262, 1, 3.

⁶¹ BOA. A.}MKT. Dosya/Gömlek: 47/47, Tarih: H. 7/08/1262, 1; BOA. C.İKTS. Dosya/Gömlek: 31/1520, Tarih: H- 29/04/1262, 3.

⁶² BOA. İrade Dahiliye [İ. DH]. Dosya/ Gömlek: 1286/101224, Tarih: H. 17/08/1262, 1.

⁶³ BOA. İ. MSM. Dosya/ Gömlek: 79/2282, Tarih: H. 15/02/1263, 3 – 4; BOA. A.}MKT. Dosya/Gömlek: 65/98, Tarih: H-22/02/1263, 1.

⁶⁴ BOA. A.}MKT. Dosya/Gömlek: 42/22, Tarih: H. 20/05/1262, 1; BOA. A.}MKT. Dosya/Gömlek: 65/98, Tarih: H-22/02/1263, 1; BOA. C.İKT. Dosya/Gömlek: 31/1520, Tarih: H- 29/04/1262, 1, 3. Osmanlı halıların 19. yy.'daki üretim kapasitesi için çalışmamızın Osmanlı halılarının üretim miktarları adlı başlığa bakılabilir.

kumaş dokumacılığı olmuştur. Yerli dokumacılar daha ucuz ve daha dayanıklı olan ithal malı iplikleri kullanarak İngiliz sanayiinin üretemediği kumaşları üretmişlerdir. Bunun yanında dokuyucular, yerli kumaşlara var olan talebi artırarak ve yeni beğeniler yaratarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. İleri teknoloji ve yüksek emek verimliliği sağlayan Avrupa sanayii karşısında direnmeye yardım eden bir diğer etken de yukarıda belirtildiği gibi ucuz emektir. Osmanlı emekçilerinin düşük ücretleri kabul etmeleri Osmanlı imalat sektörünün 19. yüzyılda Avrupa ekonomik hegemonyasına karşı direniş sergilemesinde kilit rol oynamıştır.⁶⁵

1.3. 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Evleri ve Önemi

Osmanlı imalat sektörünün bazı alanlarında yukarıda bahsedilen direnişle beraber ihracata yönelik bir uzmanlaşma da gelişmiştir. Bu uzmanlaşmaya paralel olarak ticaret sahasının her alanında faaliyet gösteren ticaret evleri kurulmaya başlanmıştır. Bu ticaret evlerinin kurulmasında ticaret sermayesi önemli bir oynamıştır. Özellikle İzmir gibi liman kentlerinde konuşlanan ve faaliyet gösteren bu ticaret evleri Avrupalı ticaret evleri ile bankalar tarafından yönlendirilmiş ve çoğunluğu Osmanlı tebaası olan –Levantenler gibi– yerli tüccarlar hem ihracata yönelik üretim faaliyetlerini genişletmek hem de Avrupa menşeli mamul ürünlerin kırsal kesime ulaşmasını sağlamak amacıyla kırsal alanlarla geniş bir ilişki ağı kurmuşlardır.⁶⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nda kurulan veya faaliyet gösteren ticaret evlerinin tarihi geçmişini belirlemek kaynakların bu tür alanlarla ilgili yeterli bilgi vermemesinden dolayı sınırlı kalmaktadır. Yine de çeşitli kaynaklardan ticaret evlerinin 18. yüzyılın son yıllarından itibaren Osmanlı’da üretilen veya imal edilen bazı ürünlerin ticaretiyle ve ihracatıyla uğraştıklarını tespit edebildik.⁶⁷ 19. yüzyılın ilk yarısında yabancı devletlerin ticaret evleri özellikle İzmir’de toplanmıştı. Yabancı ticaret evlerinin İzmir’de toplanmasındaki temel faktör İzmir’in önemli ve ihracat odaklı bir limana sahip olmasıydı. Bazı İngiliz ticaret evlerinin tarihi *Levant Company*’e kadar götürülse de 19.

⁶⁵ Pamuk, 2018, **a.g.k.**, s. 100 – 102; Ubcini, 1856, **a.g.k.**, s. 339 – 340, 344.

⁶⁶ Pamuk, 2018, **a.g.k.**, s. 86.

⁶⁷ *Levant Trade Review* (Haziran 1912), Cilt. 2, Sayı: 1, s. 53’te “Les Fils de F. Ballardur” (F. Ballardur’un oğulları) şirketinin kuruluş yeri İzmir ve bu ticaret evinin kuruluş tarihi olarak da 1792 gösterilmiştir. Merkezi İzmir (Smyrna)’de bulunan bu şirketin telgraf adresi de “FranBaldur – Smyrna” olarak kaydedilmiştir. Bu kaynaktan anlaşıldığı kadarıyla şirketin ihracat işiyle uğraştığı ve şirketin özellikle kuru meyve ihracatında uzmanlık kazandığı anlaşılmaktadır.

yüzyılın başında kurulan İngiliz şirket ve ticaret evleri İzmir'e yerleşen aileler tarafından kurulmuştur.⁶⁸ İzmir'e yerleşen bu ailelerden biri de Whittall ailesiydi. 1809 yılında İzmir'e yerleşen Charles Whittall daha 18 yaşındayken geldiği İzmir'de *Messrs. Breed & Co. of Liverpool* şirketinin Doğu Akdeniz'deki ticaretini geliştirmek için görevlendirilmişti. İzmir'e gelişinden iki yıl sonra Charles, *C. Whittall & Co.* şirketini kurmuş ve bu şirket hem İstanbul hem de İzmir'de ticari faaliyetlerde bulunmuştur.⁶⁹

Whittall şirketi, 19. yüzyılın ilerleyen zamanlarında Anadolu'nun birçok bölgesinde şubeler açmış ve 20. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'nun farklı yerlerinde 48 şubeye sahip olmuştu.⁷⁰ C. Whittall & Co., Anadolu'da üretilen tarımsal ürünlerin ihracatını gerçekleştirmenin yanında Osmanlı karasularında gemi işletmeciliği ile de ilgilenmiş ve şirketin buharlı gemileri İzmir Limanı aracılığıyla ticari seferler düzenlemiştir.⁷¹ Whittall & Co. yanında diğer İngiliz ticaret evlerinin sayısı 1820'lerde artış göstermiş ve sadece İngilizlere ait İzmir'de 20 tane ticaret evi bulunduğu kaydedilmiştir. Bunların hangi ticaret sahasında faaliyette bulundukları bilinmemekle beraber 19. yüzyılın başından itibaren artış gösterdikleri söylenebilir.⁷²

Bir zamanlar Doğu Akdeniz ticaretinde etkin bir rol oynayan Fransa ise hem Fransız Devrimi sonrasında yaşanan savaşlar hem de İngiliz imalat sektöründe 19. yüzyılın başında yaşanan hızlı teknik gelişmeler sonucunda eski önemini kaybetmişti. 1820'li ve 1830'lu yıllarda kaç Fransız ticaret evinin bulunduğu bilinmemekle beraber 1840'lı yıllarda bu sayının 12 olduğu kaydedilmektedir.⁷³ Yine İzmir'de 1820'li yıllarda Avusturyalı, İtalyan ve Dalmaçyalılara ait ticaret evleri de bulunmaktaydı. Bu milletlerin dışında İzmir'de Amerikalılara ve Felemenklere ait birer ticaret evi de faaliyettedir. 1828 – 1829 Osmanlı – Rus Savaşı öncesinde sayısı belli olmamakla beraber Rumlar tarafından

⁶⁸ *Anatolia* (1920). Londra: H.M. Stationery Office, No: 59, s. 103'te Avrupalı ticaret evlerinin birçoğunun İngiliz olduğunu iddia eder ve bazı ticaret evlerinin tarihi Levant Company'e kadar uzanmaktadır ifadesini kullanır. C. Whittall and Co., gibi önemli İngiliz şirketleri Osmanlı coğrafyasında üretilen her türlü tarımsal ürünün ihracatını yapmaktaydı. Bunun yanında Mac Andrews and Forbes gibi yine İngiliz menşeli bir şirket de meyankökü ihracatını kontrol ediyordu. Bkz., *Anatolia*, 1920, **a.g.k.**, s. 103 vd.

⁶⁹ E. H. Giraud (1934). *Family records. A record of the origin and history of the Giraud and Whittall families of Turkey*. Londra: Adams Bros. and Shardlow, s. 63; *Levant Trade Review* (Haziran 1912), Cilt. 2, Sayı: 1, s. 45.

⁷⁰ Kurmuş, 1974, **a.g.k.**, s. 27 – 29.

⁷¹ Foreign Office [FO].195/2209 içinde, J. H. Monahan'dan Sir Nicholas O'Connor'a, 2 Eylül 1905, İzmir.

⁷² C. Mac Farlane (1829). *Constantinople in 1828*. Cilt. I, 2. Baskı, Londra: Saunders and Otley, s. 68 – 69.

⁷³ C. Issawi (1980). *The economic history of Turkey 1800 – 1914*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, s. 100 – 101.

işletilen Rus ticaret evlerinin varlığı da bilinmektedir.⁷⁴ Ticaret evlerinin önemini Osmanlı zirai ve sanayii ürünlerinin ihracatında üstlendikleri rolde aramak gerekir. Osmanlı Devleti, dünya ekonomisiyle daha yoğun ekonomik ilişkiler içine girdikçe bu ticaret evlerinin sayısı da artış göstermiştir. Bu anlamda İngiliz ve Fransızlar tarafından Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde kurulan ticaret evlerinin sayısı artış kaydetmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında İngiliz ve Fransızlar tarafından kurulan ticaret evlerinin sayısı aşağıdaki tablo 1.3'te gösterilmiştir.

Tablo. 1.3. 19. Yüzyılın ilk yarısında Anadolu coğrafyasında faaliyette bulunan İngiliz ve Fransız ticaret evlerinin sayıları⁷⁵

Şehirler	İngiltere		Fransa
	1842	1849	1849
İstanbul	11	13	31
İzmir ve Rodos	18	15	12
Edirne	1	1	2
Bursa	1	1	1
Erzurum	4	1	2
Kayseri	1	1	-
Tarsus	2	1	2
Samsun	1	1	-
Trabzon	-	-	1
Toplam	39	34	51

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı dış ticaretinin gelişmesine paralel olarak özellikle İzmir'de ticaret evlerinin sayısı da artış göstermiştir. 1849 yılında İzmir ve Rodos'ta bulunan Fransız menşeli 12 ticaret evine karşın 1890'larda sadece İzmir'de herbiri farklı alanda uzmanlaşmış 33 tane Fransız menşeli ticaret evi bulunmaktaydı. Bu

⁷⁴ Farlane, 1829, a.g.k., s. 68 – 70.

⁷⁵ Issawi, 1980, a.g.k., s. 100 – 101, İngiliz ticaret evlerine İngiliz koruma ve himayesinde olan İyonyalı ve Maltalı tüccarların evleri de dahildir. 1842 yılında İzmir ve Rodos'ta 16 İngiliz ticaret evi bulunurken 2 tanesi de İyonyalı veya Maltalı tüccarlara aittir ve toplam ticaret evi sayısı 18'dir. Yine 1849 tarihinde İzmir ve Rodos'ta bulunan ticaret evlerinden yine 2'si İyonyalı ve Maltalılara aittir ve toplam sayıları 15'tir.

anlamda, 19. yüzyılın ilk yarısından son on yılına kadar Fransız menşeli ticaret evlerinin sayısı İzmir’de üç katına yakın bir artış göstermiştir.⁷⁶

Ticaret evlerinin faaliyet gösterdikleri üretim alanlarından biri de halıcılıktı. Halı ticaret evlerinin sayısı ve varlıklarını tespit etmekte bazı zorluklar bulunmaktadır. Kaynakların bu alanlarda sınırlı bilgiler vermesi temel etkenlerden biridir ve kaydedilmiş bilgilerin çoğu yabancı halı ticaret evlerine aittir. Ancak yine de yerli ve yabancı kaynaklar sayesinde belli sayıda ticaret evini tespit etmek mümkün olabilmiştir. Halıcılıkla ilgilenen en erken ticaret evi olarak Uşak’ta 1792 yılında kurulmuş *Yılcıoğulları* ticarethanesini tespit edebildik.⁷⁷ Araştırmalarımıza göre 19. yüzyılın ilk yarısında kurulan ve halı ticaretiyle iştigal eden ilk ticaret evlerinden biri *P. De Andria & Co.*,’dir ve 1836 yılında İzmir’de kurulmuştur.⁷⁸ 1830’larda kurulduğu belirtilen bir diğer halı ticaret evi *Partridge*’dir. Partridge şirketinin kurucuları arasında yer alan Amerikalı Blacklair ailesi 1830’lardan itibaren İzmir halı ticaretinde yer almaktaydı.⁷⁹ Yine 19. yüzyılın ilk yarısında kurulan bir diğer halı ticaret evi de *Habif & Polako*’dur. Habif & Polako halı ticaret evi İzmir’de 1840 tarihinde kurulmuştur. İlerleyen yıllarda halı ticaret evlerinin kuruluşlarının devam ettiği anlaşılmaktadır. 1842 yılında yine İzmir merkezli ve önemli bir halı ticaret evi daha kurulmuştur. *T. A. Spartali & Co.*,adındaki bu şirket 19. yüzyıl halı ticaretinde kayda değer gelişmeler göstermiştir.⁸⁰ Yukarıda isimleri verilen P. De Andria, Habif & Polako ve T. A. Spartali halı firmaları Osmanlı halıcılığının 19. yüzyılda hem üretim sürecinde hem de ihracatında kayda değer gelişmeler göstermişler ve varlıklarını 20. yüzyıla kadar devam ettirebilmişlerdir. P. De Andria, halı üretiminde

⁷⁶ F. Rougon (1892). *Smyrne, situation commerciale et economique*. Paris: Berger – Levrault, s. 684 – 685’te İzmir’de kurulmuş Fransız menşeli ticaret evlerinin sayı, isim ve bu ticaret evlerinin hangi alanda faaliyet gösterdiklerini kaydetmektedir. Şarap ve afyon ihracatından eczai ürünlerin ithalatına kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösteren ticaret evleri, hem Osmanlı ürünlerinin ihracatı hem de özellikle Avrupa’dan ithal edilen ürünler için temsilcilik yapıyorlardı.

⁷⁷ R. Banaz (1969). *Uşak’ta dokuma sanayii ve dokumacılık*. Uşak: Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları, s. 6.

⁷⁸ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue* (tarihsiz). s. numarası yok; Oriental Carpet Manufacturers Ltd’nin Fransızca katalogu olan bu kitapçıkta en eski halı firması olarak P. De Andria & Co., şirketi verilmiştir. Bu katalogun yayın tarihi belli olmamakla beraber, yine Oriental Carpet Manufacturers Ltd’nin Almanya Marburg Üniversitesi’ndeki İngilizce katalogunda kitapçığın 1910 yılında Londra’da basıldığı kaydedilmiştir. London ve 1910 ibareleri kurşun kalemle kitapçığın ilk sayfasına yazılmıştır. Bkz., *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd* (1910). Londra. Fransızca katalogun orijinal nüshasında sayfa numaraları bulunmamaktadır.

⁷⁹ Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 266 – 267.

⁸⁰ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

uzmanlaşırken Habif & Polako Avrupa ve Amerika'ya halı ihracında önemli bir mevki işgal etmiştir.⁸¹

Bir diğer halı ticaret evi ise *W. Griffitt & Co. Smyrna* şirketidir. Griffitt Co. İzmir merkezli olarak kurulmuştur. Bu ticaret evi, 1850'lerden itibaren Batı Anadolu'da önemli bir ticaret ağı kurabilmiş ve 1850'lerin ortalarına gelindiğinde –tespit edebildiğimiz kadarıyla en erken 1857 yılında – Uşak gibi önemli bir halı üretim merkezinde kendileri de halı tüccarı olan acenteleri sayesinde halı dokutturmıştır.⁸² Merkezi İzmir'de bulunan İngiliz menşeli Griffitt'in Uşak'ta bulunan acenteleriyle ticari ilişkilerinin bulunduğunu da Osmanlı belgelerine yansıyan bir olaydan anlıyoruz. Griffitt Co.'nun başında bulunan W. Griffitt, 100 Osmanlı kuruşu kadar bir parayı İzmir postası aracılığıyla Uşak'taki acentesine göndermiş ancak parayı taşıyan postacı yolda saldırıya uğramış ve para soygunculara kaptırılmıştır. W. Griffitt, gaspedilen paranın tazmini için İngiliz konsolosluğunu devreye sokmuştur. Bu Örnekten de anlaşılacağı üzere bu tür yabancı ticaret evleri kendi ticari menfaatleri için tabii oldukları devletlerin konsolosluklarını rahatlıkla devreye sokabiliyorlardı.⁸³ Osmanlı coğrafyasında halı ticaretiyle ilgilenen en eski İngiliz halı firması olduğu belirtilen Griffitt, bu önemine binaen Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan Uşak gibi önemli üretim merkezlerinde halı dokutturmakla beraber Londra'da bulunan London House of Cardinal ve Hanford gibi firmaların da acenteliği görevini üstlenmiştir.⁸⁴

1850'lilerden itibaren Anadolu'da halı dokumacılığını acenteleriyle yapan Griffitt, Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de Türk halılarına olan talep ve rağbetin sonucu gelişme göstermiştir. Yukarıda isimleri verilen ve Londra'da bulunan London House of Cardinal ve Hanford gibi halı şirketleri Anadolu'da üretilen halıları Griffitt aracılığıyla topluyor ve Londra'da satışını gerçekleştiriyordu. Kısaca belirtmek gerekirse Londra'daki şirketler İzmir'de bulunan Griffitt gibi kendi acentelerine sipariş veriyor, onlar da Anadolu'nun farklı mahallerine yayılmış acenteleri aracılığıyla talep edilen

⁸¹ *Annuaire Oriental* (1889 – 1890). Cilt. 9, s. 679, 683.

⁸² BOA. Hariciye Nezareti Tercüme Odası [HR. TO]. Dosya/Gömlük: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3. Bu belgenin Osmanlıca nüshasının tarihi bulunmamakla beraber İngiltere İzmir konsolosluğu tarafından gönderilen belgelerin en erken tarihli 20 Mart 1857 tarihli. Bundan dolayı bu belgelerin 1857 yılına ait oldukları söylenebilir.

⁸³ BOA. HR. TO. Dosya/Gömlük: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3.

⁸⁴ FO.195/2134 içinde, Cumberbatch'ten O'Conor'a, İzmir, 4 Aralık 1902. Bu arşiv belgesinde, W. Griffitt Co.'nun Londra'da mukim London House of Cardinal ve Hanford'un acentesi olduğu kaydedilmiştir.

halıları dokutturup Londra'daki halı şirketlerine gönderiyordu.⁸⁵ Bu halı firması sadece İngiltere'de bulunan halı şirketlerinin değil aynı zamanda Amerika'da New York ve diğer önemli şehirlerde bulunan çeşitli halı firmalarının da acenteliği görevini üstlenmiştir. Türk halıları dünyanın birçok farklı noktasından talep gördüğü için Griffitt gibi halı şirket ve ticaret evleri halı üretim merkezinde aracı rolü üstlenmiş ve halılarının üretim bölgesinden üretilip yurt dışına ihracını gerçekleştirmişlerdir.⁸⁶

Türk halılarının hem üretim hem de yurt dışına ihracatında önemli bir rol oynayan Griffitt'in merkezi İzmir olmakla beraber tam olarak ne zaman kurulduğu hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Griffitt Co. Amerikan Türkiye Ticaret Odası tarafından 1911 yılından itibaren üç ayda bir yayınlanan *Levant Trade Review* dergisindeki ilan ve reklamlarında Osmanlı Anadolu'sunun en eski halı ticaret evi olduğunu belirten ifadelerle yer vermiştir.⁸⁷ Her ne kadar Griffitt'in kuruluş tarihi kesin olarak bilinmese de bu halı firmasının 1830'larda kurulduğunu ispat edecek bazı bilgiler bulunmaktadır.⁸⁸

İngiliz halı ticaret evleri daha sonraki zaman dilimlerinde de halı ticaretine ilgi göstermeye devam etmişlerdir. İngilizlerin İzmir'deki varlıkları da 1860'ların ortalarından itibaren artış göstermiştir. Başta *Whittall*, *Hadkinson*, *La fontaine* ve *Paterson* aileleri olmak üzere İzmir'de hatırı sayılır bir İngiliz nüfus 1860'ların ortalarında İzmir'de yaşamakta ve ikamet etmekteydi.⁸⁹ Artan bu demografi doğrultusunda İngilizlerin 19. yüzyılın ikinci yarısında da halı ticaretindeki faaliyetlerinin ivme kazandığı söylenebilir. İngiliz tüccarlar, 1860'ların ortalarında – 1864/5 yıllarında – daha önce kurmuş oldukları acenteler⁹⁰ aracılığıyla Uşak'ta halı dokutturmaya devam

⁸⁵ FO. 195/2134 içinde, Cumberbatch'ten O'Conor'a, İzmir, 4 Aralık 1902.

⁸⁶ *Levant Trade Review* (Haziran 1911). Cilt. 1, Sayı: 1, s. 97.

⁸⁷ *Levant Trade Review* (Haziran 1911). Cilt. 1, Sayı: 1, s. 97; *Levant Trade Review* (Kasım 1911). Cilt. 1, Sayı: 2, s. 225; *Levant Trade Review* (Mart 1912). Cilt:1, Sayı: 4, s. 459.

⁸⁸ FO. 195/2134 içinde, Cumberbatch'ten O'Conor'a, İzmir, 4 Aralık 1902; W. Cochran (1887). *Pen and pencil in Asia Minor; or notes from the Levant*. Londra: Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, s. 100. Cochran'ın 1887 yılında yayımlanan kitabında Griffitt & Co., şirketinin yarım asırdır halı ticaretiyle meşgul olduğu kaydedilmiştir. Bu bilgiden yola çıkarak Griffitt'in 1830'larda kurulduğunu söyleyebiliriz. Yine Griffitt şirketinin ismi de kaynaklarda farklılık gösterebilmektedir. Cochran, bu şirketin ismini Messrs. Griffitt of Smyrna olarak vermektedir. Bkz., Cochran, 1887, **a.g.k.**, s. 106.

⁸⁹ FO. 78/1888 içinde, 85 nolu yazışma, İzmir, 28 Ekim 1865. Address of British and other Residents of Smyrna to Consul Cumberbatch. İngilizlerin İzmir'deki varlığı daha sonraki yıllarda da önemini korumuştur. 20. yüzyılın başında İzmir'de sayıları verilmemekle beraber İngiliz tabiiyetinde olan önemli ailelerin varlıklarına rastlanılmaktadır. Bkz., FO. 195/2235 içinde, Cumberbatch'ten Barclay'a, İzmir, 19 Ekim 1906.

⁹⁰ BOA. HR. TO. Dosya/Gömlük: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3. Daha önce Griffitt ticaret evi tarafından kurulan acentelerin 1860'lı yıllarda da varlıklarını devam ettirdiğini kabul ediyoruz. Uşak'ta

etmişlerdir. Bu dönemde halıya olan talep artış gösterdiği için Uşak'ta bulunan halı atölye ve acentelerin sayısı da artış göstermiştir. 1865 yılına ait bir kaynağa göre Uşak'ta bu yıllarda birden fazla halı atölyesi bulunmaktaydı, bu durum yurt dışındaki halı talebinin bu yıllarda halen devam ettiğini göstermektedir.⁹¹

Uşak'ta halı üretim faaliyetinde bulunan Griffitt şirketinin acenteleri istisna tutulursa⁹² Uşak'ta halı üretim faaliyetinde bulunan İngiliz tüccarların kim oldukları kayıtlara geçmemiştir. Biz bu tüccarların daha önceden bölgeyi tanıdıkları veya komisyoncu/simsarlar aracılığıyla bölgenin üretim kapasitesi hakkında bilgi sahibi olduklarını düşünmekteyiz.⁹³ Bu dönemde üretim artışı belli bir ivme kazandığı için 1860'lı yılların ortalarından itibaren halı Osmanlı'nın ana ihraç ürünleri arasında yer almaya başlamıştır.⁹⁴ Osmanlı halılarının talebinin artış göstermiş olması yabancı tüccarların halı üretim, ihracat ve ticaretine ilgilerinin devam etmesine ve ilerleyen zamanlarda yeni halı ticaret evlerinin kurulmasına sebep olmuştur. Bu halı ticaret evlerinden birisi de 1878'de Londra merkezli olarak kurulan ve Osmanlı coğrafyasında halı üretim ve ihracatıyla ilgilenen *G. P. & J. Baker* şirkettir.⁹⁵ G. P. Baker'in kuruluşunu izleyen tarihten iki yıl sonra *Sydney La Fontaine* adındaki bir diğer halı ticaret evi merkezi İzmir'de olmak üzere kurulmuştur. G.P. Baker şirketi istisna tutulursa bu şirketlerin ortak noktaları İzmir'de kurulmuş olmalarıdır. İzmir'in halı ticaretinin artmasına paralel olarak halı ticaret evleri burada kurulmaya ve halı ticaretinde faaliyet göstermeye devam etmişlerdir.⁹⁶

Daha önce herhangi bir kaynakta belirtilmeyen ve tespit edebildiğimiz kadarıyla 1890'larda faaliyette olan başka bir halı ticaret evi de *Maple and Co. Limited*, şirkettir. Bu şirketin kuruluş tarihi bilinmemekle beraber 1890'larda halı üretim ve ihracatıyla

bulunan acentelerin ve imalathanelerin kapandığına dair herhangi bir emareyle karşılaşmadık. Bilakis bu acentelerin sayısının artışı söz konusudur.

⁹¹ FO. 78/1888 içinde, Annual Report of Smyrna, 1864. Bu konsolosluk raporunda "Industry" başlığını taşıyan kısımda halıcılıkla ilgili bilgiler verilmiştir. Aynı raporda, "At Ouchak there are establishments for the manufacture of the celebrated Turkey Carpet" ifadesi vardır. Buradan yola çıkarak Uşak'ta o dönem için birden fazla halı atölye veya imalathanesinin olduğunu söyleyebiliriz.

⁹² BOA. HR. TO. Dosya/Gömlük: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3.

⁹³ FO. 78/1888 içinde, Annual Report of Smyrna, 1864.

⁹⁴ FO. 78/1888 içinde, Annual Report of Smyrna, 1864 yılında ana ihraç ürünleri arasında yer alan halının pik kare ihracat fiyatı 10 Shilling olarak kaydedilmiştir.

⁹⁵ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

⁹⁶ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

ilgilendiğinden bu şirketin 1840 ve 1850'li yıllarda kurulduğunu düşünmekteyiz. Yukarıda da isimleri verilen ticaret evlerinin birçoğu yüzyılın ikinci yarısına doğru kurulmaya başlamıştır. Bundan dolayı da bu şirketin belirtilen tarih aralığında kurulduğu düşünülebilir. Bu halı şirketinin Londra Tottenham Court Road üzerinde bulunan ve 141'den 149'a kadar olan numaralarda Avrupa ve doğu/oriental halıların muhafaza edildiği halı antrepoları bulunmaktaydı. Şirket, ayrıca Paris, İzmir ve Sultanabad kentinde halı antrepolarına sahipti. Mobilya, ev- ofis döşemeleri, halı ve kilim gibi birçok alanda faaliyet gösteren bu şirketin dönemin önemli halı şirketlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷ Maple and Co, 1900'lerin başında Osmanlı halılarının yanında İran ve Hindistan halılarının da ticaretiyle ilgilenmeye başlamış ve her türlü doğu halısının ithalatını yapmaya başlamıştır. Bu tür şirketler, Avrupa'da artan doğu halıları talebini karşılamak amacıyla hem Osmanlı coğrafyasında hem İran gibi halı üretim merkezlerinden halıları ithal edip Avrupa'da bulunan antrepolarına gönderiyor ve satışını orada gerçekleştiriyorlardı. İthal edilen halıların kalite ve fiyatları da Avrupalı müşterileri memnun edecek düzeyde tutulmuştur.⁹⁸

Aynı şirketin, 20. yüzyılın başında 1904 yılında İzmir'de bulunan antreposunda Anadolu coğrafyasında üretilen her boyut ve türde halılara sahip olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Şirket tarafından İzmir'deki antrepoda daimi olarak 2.000 adet halı stokta bulunduruluyor ve bunların yurt dışına satışı gerçekleştiriliyordu.⁹⁹ Maple and Co. Ltd, 1912 yılına gelindiğinde Osmanlı topraklarında halı üretim ve ihracatıyla ilgilenen önemli şirketler arasında yer almaktaydı.¹⁰⁰

Halı ticaret evlerinin kuruluşları Avrupa ve Amerika'dan gelen sürekli halı talebi doğrultusunda devam etmiş ve 20. yüzyılın başında da halı ticaret evleri kurulmuştur. Bunlardan biri de İzmir'de 1902 yılında kurulan Sykes & Co.,şirkettir.¹⁰¹ Sykes & Co.,'nun kuruluşu halı ticaretinin önemini koruduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

⁹⁷ *The Times (London)* (21 Kasım 1891). Sayı: 33488, s. 11.

⁹⁸ *The Times (London)* (6 Ocak 1900). Sayı: 36032, s. 7.

⁹⁹ *The Times (London)* (6 Ağustos 1904). Sayı: 37466, s. 16; *The Times (London)* (16 Temmuz 1904). Sayı: 37448, s. 18; *The Times (London)* (30 Temmuz 1904). Sayı: 37460, s. 16.

¹⁰⁰ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1899. Maple and Co. Ltd şirketinin dışında 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı topraklarında halı üretim ve ihracatıyla ilgilenen diğer şirketler ise H. M. Ekisler & Co., W. Ballardur Co., W. Griffitt Co., M. Missiran Co., Reggio & O. J. Fred Co. ve Oriental Carpet Manufacturers olarak kaydedilmiştir.

¹⁰¹ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra.

İzmir’de kurulan halı ticaret evleri örneğinden yola çıkarak İzmir merkezli halı ticaret evlerinin 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk on yıllarında Osmanlı halıcılığında hem halı ticaretinin üretim aşamasında hem de ihracatında etkin bir rol oynadıklarını söyleyebiliriz. İzmir merkezli halı ticaret evleri/şirketlerinin Anadolu’nun farklı mahallerinde bulunan üretim merkezlerine ilgi göstermeleri bu halı üretim merkezlerinde daha önceden görülmeyen bir hızda halıcılığın yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Halıcılığın yaygınlaşması Anadolu coğrafyasında bilinen üretim merkezlerine ek olarak yeni halı üretim merkezlerini de ortaya çıkarmıştır. Bu yeni dönemde halıcılık faaliyetleri Orta Anadolu ve Sivas’a kadar uzanmış ve bu bölgelerde üretilen halılar Avrupa ve Amerika’ya ihraç edilmiştir.¹⁰²

Halı ticaret evlerini işleten tüccarların Avrupa ve Amerika’ya halı ihraç edebilmelerinde yabancı dil bilmeleri önemli bir rol oynamıştır. Bu becerileri onları dış ticarete üstün bir konuma getirmiştir. Bu dönemde Londra’nın halı ticaretindeki yeri giderek önem kazandığından İzmir’de bulunan İngiliz kökenli ticaret evleri yabancı dil veya dilleri bilmenin de etkisiyle bu ticaretten önemli kârlar elde etmişlerdir. Yerli Osmanlı tebaası Müslüman tüccarlar ise yabancı dilleri bilmedikleri için yurt dışıyla halı ticaretinde istenilen başarıyı gösterememişlerdir.¹⁰³ Yerli Osmanlı tebaası Müslüman tüccarların halı ticaretinde Avrupa ve Amerika ile doğrudan doğruya ticaret yapamamaları daha sonraki süreçte de devam etmiş ve yabancı dil bilmemenin halı ticaretini sekteye uğrattığı ancak Müslüman öğrencilerin açılmakta olan yeni okullar sayesinde yabancı dilleri öğrenerek Avrupa ve Amerika’da yeni ticaret kapıları aralayacaklarına itimat edildiği ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Yabancı dil bilmemenin Müslüman Osmanlı tüccarlarını menfî anlamda nasıl etkilediği dönemin süreli yayınlarında sürekli dile getirilmiş bir husustur. İzmir’in önde gelen süreli yayınlarından Ahenk gazetesinde bu hususta şu ifadeler yer verilmiştir:

“ (...) Hâlbuki sanat ve ticaretimizi muhafazaya çalışmak daha ziyade menafimize muvafıktır. İleride bir de anonim şirketi teşkil edilir. Gerçi elsine-i ecnebiyeye adem-i vukûfumuzdan naşi bilad-ı ecnebiyye ile doğrudan doğruya ticarete lüzumu derecesinde faaliyet gösterilemiyor. Saye-i şahanede yer

¹⁰² Bu yorum ve değerlendirmemiz için şu kaynaklara bkz., *Sivas Vilayeti Salnamesi* [SVS], sene-i hicriye 1321, Sivas: Vilayet Matbaası, s. 180; SVS, sene-i hicriye 1325, Sivas: Vilayet Matbaası, s. 190 – 192; *Annuaire Oriental* (1889 – 1890). Cilt. 9, s. 679, 683; *The Times (London)* (21 Kasım 1891). Sayı: 33488, s. 11; FO. 78/1888 içinde, *Annual Report of Smyrna*, 1864.

¹⁰³ *Ahenk* (27 Teşrin-i Evvel 1311). Sayı: 72, s. 2.

¹⁰⁴ *Ahenk* (24 Cemaziyel Ahir 1325). Sayı: 3361, s. 3.

yer küşad olunan mekteplerde tahsil-i lisan ve maarif eden evlad-ı memleketin ileride Avrupa ve Amerikada gûna gûn ebvab-ı ticaret küşad edeceklerine emniyet ediliyor.”¹⁰⁵

Osmanlı halılarının kalitesi, boyaları ve nefaseti Avrupa ve Amerika’da bulunan müşterilerin beğenisini kazandığı ve bu beğeni uzun yıllar devam ettiği için Osmanlı halıları taklit edilmeye başlanmıştır. Amerika’daki halı talebi artış gösterdiğinden Amerika’da - nerede kurulduğu belirtilmeyen- bir fabrikada İzmir halısı namıyla halı üretilmeye başlanmıştır. Böyle bir durum Osmanlı - Anadolu halılarının Amerika’da hem talep ve rağbet gördüğünü hem de önemli bir gelir kazandırdığını gösterir. Her ne kadar Amerika’da kurulan fabrika adli bir suç işlemek adına sadece İzmir halısı namını kullandığını belirtmişse de bu durum fabrika üretimi halıların piyasaya sürülmesine engel olamamıştır. Amerika’da bulunan müşteriler böyle bir durum karşısında hangi halının gerçekten Osmanlı – Anadolu halısı olduğunu veya hangisinin fabrika üretimi halı olduğunu bilemeyeceklerinden böyle bir durum Osmanlı halılarına olan talebi olumsuz anlamda etkilemiş olabilir.¹⁰⁶ Osmanlı halılarının büyük beğeni kazandığı böyle bir tarihsel dönemde Osmanlı halılarının üretim yapısı da önemli bir konudur. Bundan dolayı bundan sonraki başlık altında halı üretiminin yapısı, halı üretim koşulları ve üretim merkezleri gibi çeşitli konular ele alınacaktır.

1.4. 19. Yüzyılda Atölye/İmalathanelerde Halı Üretimi

Osmanlı Anadolu’sunda ticari amaçlı halı üretimi 19. yüzyılın ilk yarısında, 18. yüzyılın sonlarındaki trendin devamı olarak genişlemeye devam etmiş ve yarı – kitlesel pazar ölçülerine ulaşmıştı. Bu genişlemenin bir sonucu olarak 1840’lardan itibaren Amerika gibi görece uzak ülkelere Osmanlı halıları ihraç edilmiştir.¹⁰⁷ Yukarıda da belirtildiği üzere 19. yüzyılın ilk yarısında yabancı halı ticaret evleri kurulmaya başlamış ve bunlar yüzyılın ortalarına gelindiğinde sayıları bir hayli artış göstererek belli bir sayıya ulaşmıştır.¹⁰⁸ Halı ticaret evlerinin halı üretiminde etkin bir rol oynamaya başladıkları dönem 19. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. İzmir ve İstanbul’da konuşlanmış bu halı ticaret evlerinin Batı Anadolu’da halı üretimiyle ilgilenmeleri Gördes gibi yerel üretimin önemli olduğu bir mahaldeki üreticileri kendilerine rakip görmelerine ve hatta

¹⁰⁵ *Ahenk* (24 Cemaziyel Ahir 1325). Sayı: 3361, s. 3.

¹⁰⁶ *Ahenk* (3 Şubat 1315). Sayı: 1064, s. 2.

¹⁰⁷ Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 239 – 241.

¹⁰⁸ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra; *Annuaire Oriental* (1889 – 1890). Cilt. 9, s. 679, 683.

onları yalan ve asılsız birtakım iftiralarla Şura-yı Devlet’e şikâyet etmeye kadar varmıştı.¹⁰⁹

Bu işin iç yüzü hem İzmir hem de İstanbul’da bulunan halı ticaret evlerinin önemli üretim merkezlerini kontrol altına alma isteğinde yatmaktadır. Gördes, taşlık bir mahal olduğu için bu yörede halıcılık önemli bir geçim kaynağı olmuş ve yöre halkı halıcılıktan geçimini sağlamıştır. Ancak ilerleyen süreçte yabancı halı ticaret evleri Gördes’te halı dokutup bu ürünleri İstanbul’da pahalı satmaya başlayınca Gördes halıları revaçtan düşmüş ve bunun yerine yabancı emtia revaç bulmuştu. Padişah Abdülaziz, Çırağan Sarayı’na dönecek mamulatin Osmanlı ülkesinde üretilmesini istemiş ve bu yönde bir ferman buyurmuştur. İzmir ve İstanbul halı tüccarları arasında yapılan ihale sonucuna göre Alizade Ahmed Beğ bu ihaleyi kazanmıştı. Ahmed Beğ, Çırağan Sarayı’na yapılacak halılar için Gördes’te boş olan halı tezgâhlarını bile açtırarak bu görevi yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak Ahmed Beğ İzmir ve İstanbullu halı tüccarlarının deyim yerindeyse gazabına uğramış ve halı tüccarları Ahmed Beğ’in çürük yapı ve kalb/sahte boyalarla halı imal ettirdiğini ve bundan dolayı da Gördes’te yapılan halıların Çırağan Sarayı’nın teşrifi için kabul edilmemesini arzu hal vererek istida etmişlerdir.¹¹⁰ Bu örnekte de görüldüğü üzere halı ticaret evleri kendilerine rakip olan veya olabilecek üreticileri zor duruma sokmaktan çekinmemişler ve menfaatleri aleyhinde olan herkese karşı yalan ve hile de dâhil olmak üzere türlü oyunlar oynayabilmişlerdir.¹¹¹

Halı ticaret evlerinin Batı Anadolu’da faaliyet gösterdiği önemli mahallerden biri Uşak’tı. Bilindiği üzere Uşak’ta halı üretim tarihi Türk aşiretlerinin Anadolu’ya yerleşmelerine kadar giden tarihi bir sürece dayanmaktadır. Uşak ile çevresindeki üretim merkezlerinde imalathane ve atölyelerin açılması 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmektedir.¹¹² Bu dönemde Uşak’ta bulunan halı atölyelerinden biri Griffitt ticaret evine aitken¹¹³ bir diğeri de Hacı Ali Efendi adında Müslüman bir tüccara aitti. Uşak’ta bulunan bir diğer önemli halı atölyesinin müdürü de M. Schiffmann’dı. 1860’ların sonlarına doğru yazılan kaynak bir eserde ifade edildiğine göre ismi verilmeyen bir halı

¹⁰⁹ BOA. İ. DH. Dosya/Gömlek: 581/40424, Tarih: H. 27/05/1285, 1.

¹¹⁰ BOA. İ. DH. Dosya/Gömlek: 581 /40424, Tarih: H. 27/05/1285, 1.

¹¹¹ BOA. İ. DH. Dosya/Gömlek: 581 /40424, Tarih: H. 27/05/1285, 1 – 2.

¹¹² BOA. HR. TO. Dosya/Gömlek: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3; FO. 78/1888 içinde, Annual Report of Smyrna 1864; *Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty’s Consul in 1869* (1870). Londra: Harrison and Sons, s. 83.

¹¹³ BOA. HR. TO. Dosya/Gömlek: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3.

ticaret evi yıllık olarak yaklaşık 84. 375 m² kare halı dokuyor ve bu atölyede daimi olarak 3. 000 kadın ve genç kız, 300 adet halı tezgâhında çalışıyordu. Bu kadın işçiler halıyı dokurken belli bir mesafede oturuyor ve belli ebatlardaki halıları dokuyorlardı.¹¹⁴ Uşak'taki üretim sürecinden de anlaşılacağı üzere Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan halı üretim merkezlerinde halı üretim süreci merkezileşmeye doğru bir yönelim göstermiş ve halı belli bir mekânda üretilen bir meta haline gelmiştir.¹¹⁵

Halı üretiminin merkezileşme eğilimi 1890'lardan itibaren Batı Anadolu'dan Orta Anadolu Bölgesi'ne doğru kaymaya başlamıştır. Konya'da Felemenk tebaasından olup İngiliz konsolos vekili olarak görev yapan Arthur Keun¹¹⁶ adındaki bir tüccar, Konya yakınlarında bulunan Sille nahiyesinde birçok atölye kurarak halı üretimini yaygınlaştırmıştır. Sille bu dönemde Konya ve çevresinde önemli bir halı üretim merkezine dönüşmüştür. Yine Konya Vilayeti'ne bağlı olan Isparta, Burdur, Bermende [Permata] ve Niğde gibi mahallerde de birden çok – sayısı belli değil - halı atölyeleri kurularak halı üretimi merkezileştirilmeye çalışılmıştır. Bu tür atölyelerde birbirinden farklı ebat ve çeşitte olmak üzere halılar dokunmaktaydı.¹¹⁷

Konya'daki bu atölyelerin varlığı daha sonraki zamanlarda giderek daha da önem kazanmıştır. 1900 yılına gelindiğinde, İstanbul merkezli *N. Giustiniani* halı ticaret evi Konya'daki halı üretimiyle yakından ilgilenmeye başlamış ve üretim için gerekli olan sermayeyi sağlayarak Konya'da halı üretim ve ticaretini önceki dönemden daha canlı hale getirmek istemiştir. Giustiniani şirketinin acentesi olarak görev yapan yukarıda ismi geçen Arthur D. Keun, halı ticaretini geliştirmek için önemli adımlar atmış ve kaliteli halıların üretilmesini sağlamıştır.¹¹⁸ Keun'un bu dönemde Konya merkez ve Sille nahiyesinde üretilen halılarda bir inhisar/tekelleşme sağladığı anlaşılmaktadır. İzmirli birtakım halı tüccarlarının Konya ve çevresinde halı üretimine yönelme istekleri olmakla beraber Keun'un ticari halıcılığı kendi hegemonyasına alması onun İzmirli halı tüccarları tarafından Ticaret ve Nafia Nezareti'ne şikâyet edilmesine sebep olmuştur. İzmirli

¹¹⁴ S. Bey (1867). *La Turquie L'Exposition Universelle de 1867*. Paris: Librairie Hachette & Co., s. 41 - 43.

¹¹⁵ S. Bey, 1867, **a.g.k.**, s. 39 – 46.

¹¹⁶ BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT]. Dosya/Gömlük, 2176/ 27, Tarih: H. 28/10/1316, 1.

¹¹⁷ *Revue Commerciale du Levant, Bulletin Mensuel de la Chambre de commerce française de Constantinople*. (31 Ağustos 1897). Sayı: 125, s. 52'deki 8 Ağustos 1897 tarihli Konya mektubu. Bundan sonra bu kaynak *Revue Commerciale du Levant* kısaltması ile verilecektir.

¹¹⁸ *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 238 – 239'daki 28 Ağustos 1900 tarihli Konya mektubu.

tüccarların şikâyetleri, Keun'un halıcılık gibi önemli bir sanat dalını kendi inhisarını alması ve böyle bir inhisardan da yöre halkının zarar gördüğü görüşüne dayanıyordu. Ancak İzmirli halı tüccarlarının esas kaygıları, kendilerinin Konya ve çevresinde yapmak istedikleri ticari halıcılık girişimlerinin bizzat Keun tarafından engellenmesiydi.¹¹⁹

Bu noktada İstanbul merkezli halı ticaret evleri ile İzmir merkezli ticaret evlerinin Orta Anadolu'da rekabet halinde oldukları anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Konya ve çevresinde İstanbul merkezli halı ticaret evlerinin ticareti ellerinde tuttukları anlaşılmaktadır.¹²⁰ Bu dönemde İstanbul merkezli Guistiniani şirketinin acentesi olarak görev yapan Keun'un Sille'de bulunan halı atölyesinde 100 halı tezgâhında 100 kadın ve 500 kadar genç kız halı dokumaktaydı. Yani sadece Keun'un atölyesinde toplamda 600'e yakın dokumacı kadın ve genç kız halı üretim faaliyetinde bulunuyordu.¹²¹ Yine Sille'de bu yıllarda halı tüccarı olduğu anlaşılan Ağabi'ye ait halı atölyesinde 22 halı tezgâhı bulunmakta ve bu tezgâhlarda 17 kadın 94 genç kız olmak üzere toplam 111 kadın dokumacı halı üretimiyle ilgilenmekteydi. Bir diğer halı atölyesi ise yine halı tüccarlarından Ananya oğlu Bodos'a aitti. Bodos'un atölyesinde ise 21 halı tezgâhı bulunmakta ve bu 21 tezgâhta 21 kadın ve 72 genç kız toplam 93 kadın dokumacı halı üretmekteydi. Bahsedilen yıllarda sadece Sille'de 800'e yakın dokumacı kadın halı üretimiyle ilgileniyordu.¹²² Sille gibi küçük bir kasabada bile 1900'lerin başında ticari halıcılığın bu denli yaygınlaşması ve halıcılığın bu küçük mahalde 800'e yakın dokuma işçisini istihdam edebiliyor olması halı ticaret evlerinin ve halı atölyelerinin halı ticaretindeki önemini ve görece gücünü göstermesi açısından önemlidir.¹²³

Konya Vilayetinde halı atölye ve imalathanelerin olduğu bir diğer mahal ise Akşehir'di. Akşehir'de Mesçiyan Biraderleri halı atölye/ imalathanesi 1899/1900 [Hicri

¹¹⁹ *Ahenk* (22 Kanun-u Sani 1314). Sayı: 752, s. 3.

¹²⁰ *Ahenk* (22 Kanun-u Sani 1314). Sayı: 752, s. 3; *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 238 – 239. Bu durum II. Meşrutiyetten sonra değişmiştir. 1908'den itibaren Konya ve mülhakatında The Oriental Carpet Manufacturers Ltd şirketi etkin bir ticari ağ kurmuştur.

¹²¹ *Konya Vilayeti Salnamesi* [KVS], sene-i hicriye 1317, 28. def'a, Konya: Vilayet Matbaası, s. 111.

¹²² KVS, sene-i hicriye 1317, s. 111'te, Keun'un atölyesinde çalışanlar için "100 muallime ve 500 şakird", Ağabi'nin ve Ananya Oğlu Bodos'un atölyelerinde çalışanlar için de muallime ve şakird kavramı kullanılmıştır. Buradan anlaşılması gereken muallimeden kastedilenin yaşça daha büyük kadınlar olduğu ve bunların şakird/öğrenci ismiyle nitelendirilen genç kızlara dokumacılığı öğrettikleridir. Konya ve çevresinde erkeklerin halı dokuma ve üretiminde çalıştıklarına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Halı üretimi bu nedenle kadın emeğine dayalı bir iş kolu olarak gelişmiştir. Toplumsal iş bölümünde kadın emeği dokumacılıkta önemli bir rol ve görev üstlenmiştir.

¹²³ KVS, sene-i hicriye 1317, s. 111 – 113; *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 238 – 239.

1317] tarihinde kurulmuştu. Mesçiyan Biraderler halı imalathanesi I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Akşehir'de 80 tezgâha sahipti ve bu tezgâhlarda yarısı müslim ve diğer yarısı gayrimüslim olmak üzere toplam 250 kadar kadın dokuma işçisi halı dokumaktaydı. Yine Akşehir'de faaliyet gösteren bir diğer halı atölyesi ise 1905/06 [Hicri 1323] tarihinde tesis edilen Hodacıyan Biraderler'e ait halı atölyesiydi. Bu halı atölyesinin I. Dünya Savaşı öncesinde Akşehir'de 30 destgahı bulunmakta ve bu tezgâhlarda 25 müslim ve 60 gayrimüslim olmak üzere 85 kadın dokuma işçisi halı dokumaktaydı.¹²⁴

Akşehir'e bağlı Bermende köyünde de halı üretimi merkezileşmiştir. 1910'lu yıllarda Akşehir ve Bermende köyünde toplam 610 kadın dokuma işçisi halı üretimiyle ilgileniyordu. Akşehir ve Bermende örneklerinde de anlaşılaçağı üzere halı atölyelerinin varlığı ticari halıcılığın Anadolu'nun en küçük yerleşim yerlerine kadar uzandığını göstermektedir.¹²⁵ Halı atölyelerinin varlığı ve ticari halıcılık Akşehir'den yapılan halı ihracatını olumlu anlamda etkilemiş ve 1912 yılına gelindiğinde halı Akşehir'in önemli ihraç maddelerinden biri olmuştur.¹²⁶ Ticari amaçlı olarak Konya'da üretilen halıların piyasada tutunabilmeleri için Batı Anadolu merkezli Uşak, Gördes ve Kula gibi halı üretim merkezlerinde üretilen halılarla rekabet etmesi gerekiyordu. Konya'da üretilen halıların kaliteleri, desenlerdeki uyum ve halı imalatında kullanılan yünün özenle seçilmesi gibi faktörler Konya halılarına Batı Anadolu halılarıyla rekabet etme imkânı vermiştir. Ancak Konya ve çevresinde işçilik ücretlerinin görece yüksek oluşu halı maliyetlerini etkilemiştir.¹²⁷

1900'lerin başında Konya Vilayetinde konuşlanan halı atölyelerinin toplam ne kadar halı ürettikleri ve bu halıların toplam değeri bilinmemekle beraber vilayet genelinde bu yıllarda 20.000 m. halı dokunduğı ve bu üretimin değerinin yaklaşık 400.000 – 500.000 Frank olduğu kaydedilmiştir.¹²⁸ Artan halı talebi, Konya gibi ticari ve ihracata

¹²⁴ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, İstanbul: Cihan Matbaası, s. 486 – 487.

¹²⁵ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 486 – 487.

¹²⁶ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1389.

¹²⁷ *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 238 – 239'daki 28 Ağustos 1900 tarihli Konya mektubu; M. J. Duckerts (1904). *Turquie d'Asie (Compte rendu d'une exploration commerciale)*. Brüksel: Imprimeur Du Roi, s. 118. 1904 yılında Turquie D'Asie kitabı yayımlanan Duckerts, Belçika'nın İzmir Genel konsolosu olarak görev yapmaktaydı. İlgili kitap Osmanlı'nın 20. yüzyılın başındaki ekonomik durumu ile ilgili olarak önemli ve kayda değer bilgiler vermektedir. Kitapta ayrıca Osmanlı halıcılığı üzerine de ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bkz., Duckerts, 1904, **a.g.k.**, s. 115 – 118.

¹²⁸ *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 238 – 239'daki 28 Ağustos 1900 tarihli Konya mektubu.

dayalı¹²⁹ halı imalatının yeni olduğu bölgelerde üretim artışına sebep olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak vilayette üretilen yünün de gün geçtikçe gelişen halıcılık sektörü tarafından tüketileceği o dönem gözlemcilerin beklentisiydi. Ticari halıcılığın yaygınlaşması hem hayvancılıkla uğraşan çiftçiler hem de yeni iş istihdamları sağladığı için işçilerin lehine bir durum yarattığına dair emareler mevcuttur.¹³⁰ Halı atölyeleri her ne kadar halıcılık için gelişme trendi göstermiş olsalar da atölye sahipleri ile yerli Müslüman veya gayrimüslim halı tüccarları arasında birtakım olumsuz gelişmeler de yaşanabiliyordu. Konya'ya bağlı Silile nahiyesinde halı atölyeleri bulunan Arthur Keun ile yine aynı nahiyede halıcılıkla uğraşan yerli gayrimüslim halı tüccarları arasında halı modelleri konusunda birtakım sorunların baş göstermesi buna bir örnek oluşturmaktadır.¹³¹

Halı üretiminin atölyelerde yapılması daha sonraki süreçte farklı mahallere kayarak devam etmiştir. Bu mahallerden biri de Sivas'tı. Sivas'ta geleneksel anlamda halıcılık 17. yüzyıldan beri yapılmaktaysa da ticari ve ihracata yönelik halıcılığın önem ve ivme kazanması 1880'lerden sonra olmuştur. Sivas'taki ticari halıcılık 1900'lerin hemen başında 10 farklı türde halı ve kilim üretebiliyordu. Bu bölgedeki halıcılık faaliyetleri Zara, Dirik, Şarkışla, Aziziye ve Sivas merkez sancağında yoğunlaşmıştı. Sivas merkezindeki halıcılık faaliyetlerinin tarihi ise çok eski olmamakla beraber 1890'lara uzanmaktaydı.¹³² 1900 yılında 3 Ermeni tarafından Sivas'ta kurulan bir halı şirketi Sivas'ta 20 tezgâhta 80 genç kızın çalıştığı bir atölyeye sahipti. Şirketin sermayesi cüzi - 200 İngiliz Sterlini - olmakla beraber şirketin halı üretimini merkezileştirmesi dikkate değer bir gelişmeydi. Şirketin müdürü Amerika'da halı ticaretiyle ilgilenmiş genç bir Ermeni'ydı. Şirket kurulmadan önce yani 1900 yılına kadar Sivas'ta halı üretimi

¹²⁹ KVS, sene-i hicriye 1317, s. 113'te, 1899/ 1900 yıllarından beri Said İli nahiyesinden halı, seccade ve kilim ihraç edildiğini belirtiyor. Halı ihracatı daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve 1906 yılında Konya'dan 10.000 İngiliz Sterlini değerinde ticari amaçlı halı ihraç edilmiştir. 1906 yılında Konya merkezinden 5.000 ve yine Akşehir'den de 5.000 İngiliz Sterlini değerinde halı ihracatı yapılmıştır. Bu yıllarda Konya'ya bağlı diğer yerleşim yerlerinin ne kadar ihracat yaptıkları bilinmiyor. İlgili konsolosluk raporunda halı ihracatı değer olarak verilmiş, miktar olarak belirtilmemiştir. Bkz., *Report for the year 1906 on the Trade of Constantinople* (1907). s. 33 - 34.

¹³⁰ *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 238 – 239'daki 28 Ağustos 1900 tarihli Konya mektubu.

¹³¹ BOA. DH. MKT. Dosya /Gömlek, 2176/ 27, Tarih: H. 28/10/1316, 1. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Arthur Keun'un Silile'de bulunan halı atölyesi için Avrupa'dan getirttiği halı model ve numunelerinin Silile nahiyesinin yerli ahalisinden Bodos, Hırsto ve Hirolyo, Likondi! gibi şahıslar tarafından alındığı anlaşılmaktadır.

¹³² *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 29.

evlerde halı tezgâhları vasıtasıyla yapılmaktayken bu tarihten sonra atölye ve imalathanelerin görünürlük kazandığı anlaşılmaktadır.¹³³ Halıcılığın Sivas ve mülhakatında önem kazanması yün iplik tüketimini de etkilemiştir. Sivas'ta kullanılan yün iplikler daha önceleri İngiltere ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinden ithal edilmekte iken 1900'lerin başından itibaren Adana ve Tarsus'ta üretilen yerli yün iplikler kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamda yerel yün iplik kullanımının öncülüğünü yapan mahallerden biri de Sivas olmuştur.¹³⁴

Ticari halıcılığın Sivas ve çevresinde önem kazanmasında doğal şartların da önemli bir etkisi olmuştur. Sivas'ın dağlık bir bölge olması, kışların uzun, güneşli gün sayısının az olması Sivas halkını doğal olarak halıcılığa yönlendirmiştir. Çünkü zirai üretim hem çeşit açısından hem de verim noktasında sınırlılıklar göstermekteydi.¹³⁵

20. yüzyılın başlarında 1903/4 yıllarında Sivas Vilayetinde 10.000'e yakın halı ve kilim tezgâhında üretim yapılmaktaydı. Bu 10.000'e yakın tezgâhtan 2.000'i Sivas merkezinde bulunuyordu. Bu tezgâhlarda çalışanlar genellikle kadın ve genç kızlardı. Sivas bölgesindeki Müslüman kadınların halı dokumada hünerli oldukları ve bu hünerlerinin takdire layık olduğu vurgulanmaktaydı. Dokuyucu kadınlar, tarımsal faaliyetlerin daha az olduğu uzun kış aylarında bu halıları dokuyorlardı.¹³⁶ Sivas'ta 1900'lerin başında yukarıda adı geçen Ermeni halı şirketinin atölyesi dışında birkaç halı atölyesi daha kurulmuştu. Bunlardan biri T. A. Spartali halı ticaret eviyle birlikte ortaklık/iş yapan Albert Aliotti'ye ait atölyeydi. Hicri 1321 tarihli Sivas Vilayet Salnamesi'nde Aliotti'ye bağlı atölyede yüz kadar halı tezgâhı olduğu belirtilmişse de¹³⁷ tezgâh sayısının belirtilen sayıdan daha fazla olduğunu gösteren emareler bulunmaktadır. Adı geçen atölyede bu dönemde yaklaşık 1.000 kadın işçinin çalıştığı farklı kaynaklarda

¹³³ *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 29 – 31.

¹³⁴ *Reports for the Year 1899 on the trade and commerce of the Trebizond and Sivas Vilayets* (1900). s. 13.

¹³⁵ SVS, sene-i hicriye 1321, s. 179.

¹³⁶ SVS, sene-i hicriye 1321, s. 179 – 180.

¹³⁷ SVS, sene-i hicriye 1321, s. 180'de Albert Aliotti'ye ait olduğu anlaşılan halı atölyesi için "fabrika" kavramı kullanılmıştır. Birçok belge ve kaynakta fabrika terimi kullanılmakla beraber fabrikadan kastedilenin halı atölye ve imalathaneleri olduğunu belirtmemiz gerekir. Halı atölyeleri hem tezgâh sayıları hem de çalışan işçi sayısı açısından dikkate alındığında o dönem gözlemcileri için büyük yapılar olarak addedildiklerini söyleyebiliriz.

kaydedilmiştir. 1.000 halı dokuyucusunun çalıştığı bir atölyede ise halı tezgâh sayısının en azından 200 – 250 olması gerekir.¹³⁸

Bu atölyede üretilen halılar, İran halılarına benzer ve aynı zamanda onlarla rekabet edebilecek nitelikteydi. Metrekaresi 40 ile 120 Frank arasında değişen bu halılar büyük ebatlarda imal ediliyorlardı.¹³⁹ Sivas'ta bulunan bir diğer halı atölyesi ise P. De Andria'ya aitti. 1907 yılına ait bir kaynakta, Aliotti ile P. De Andria ticaret evlerine ait halı dokuyucu sayısı Sivas merkezinde 500 olarak verilmişken vilayet genelinde halı dokumacılığı yapan 10.000 halı dokuyucusundan söz edilmektedir.¹⁴⁰ Bu 10.000 dokuyucudan ne kadarının halı ticaret evleri için halı imal ettiğini tespit etmek güçtür. Ancak bu sayının 2.000'den fazla olma ihtimali bulunmaktadır. Çünkü Sivas merkezindeki halı üretiminin neredeyse tümü ihracata yönelik olduğu ve bu üretim İngiltere, Fransa ile Amerika'ya ihraç edildiği için ihracata yönelik üretimin 500 halı dokuyucusunun sağlaması biraz güç bir durumdur. Bundan dolayı 500'den fazla halı dokuyucusunun varlığı gerekir.¹⁴¹

Sivas şehir merkezinde üretilen halılar 8 ila 17 yaşlarındaki genç kızlar tarafından dokunuyor ve bu genç emekçiler günde 10 para ile 4 kuruş arasında değişen bir ücret alıyorlardı. Bu dokumacı genç kızların çalışma süreleri ise günde 10 saati bulmaktaydı. Sivas'ta atölyeleri bulunan Aliotti ile P. D. Andria ticaret evleri birbirlerine rakip oldukları için bu rekabet ortamı işçi ücretlerinin görece daha yüksek olmasını sağlamıştır. İşçiler, emeklerinin karşılığı olan ücretleri alabilmek için bahsi geçen iki ticaret evi arasında iş değişikliği yapabiliyorlardı. Ancak bu iki şirketin ilerleyen süreçte birleşmeleri ve bu ortaklıktan önemli bir halı şirketi ve tekelin doğması ticaret evlerinin

¹³⁸ Duckerts, 1904, **a.g.k.**, s. 117. 200 – 250 tezgah sayısı Anadolu coğrafyasında faaliyet gösteren halı tezgahlarının ortalaması alınarak belirtilmiştir. Uşak'tan Sivas'a uzanan coğrafi alanda halı tezgâhlarında çalışanların sayısı halının boyutuna bağlı olarak değişiklik göstermekle beraber çalışan sayısı 4 ile 6 arasında değişmekteydi. Bkz., *Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistiki*. (1333). İstanbul: Matbaa-i Amire, s. 103. Bu kaynak bundan sonra 1329 – 1331 Sanayi-i İstatistiki kısaltması ile kullanılacaktır.

¹³⁹ Duckerts, 1904, **a.g.k.**, s. 117; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 269 – 270; Tüccarzade İbrahim Hilmi (Hicri 1323). *Memâlik-i Osmaniye Ceyb Atlası, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Ahval-i Coğrafiye ve İstatistikiiyesi*. İstanbul: Kitabhane-i Askeri, s. 160.

¹⁴⁰ *Revue Commerciale du Levant* (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 885 – 886. 20 Mayıs 1907 tarihli Sivas mektubu.

¹⁴¹ *Revue Commerciale du Levant* (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 885 – 886. 20 Mayıs 1907 tarihli Sivas mektubu; SVS, sene-i hicriye 1325, s. 190 – 191'de Sivas Vilayetinde toplam 10.000'e yakın tezgâhın olduğu ifade edilmektedir. Bu tezgâhlardan 2.000'inin Sivas merkezinde bulunduğu kaydedilmiştir. Tahminlerimize göre Sivas merkezinde bulunan 2.000 tezgâh ticari amaçlı halı üretimini gerçekleştiriyordu. Bu 2.000 tezgâhta çalışan halı dokuyucusu sayısını tespit etmek mümkün olamamıştır.

işçi ücretlerini istedikleri gibi belirlemesine olanak sağlamış ve bu durumun da işçi ücretlerinde düşüş yaşanmasına sebep olduğu söylenebilir.¹⁴²

Sivas dışında ihracat odaklı ticari halıcılık Osmanlı coğrafyasının farklı mahallerinde gelişme göstermeye devam etmiştir. Ticari halıcılığın gelişme kaydettiği önemli mahallerden biri de Isparta olmuştur. Isparta'da 1880'lere kadar yünlü ve pamuklu kumaş dokumacılığı yapılmakta ve bu işkolu Isparta ve çevresinde önemli bir ekonomik mevki işgal etmekteydi. Ancak değişen ekonomik koşullar ve Avrupa'nın pamuklu ve yünlü dokumacılık alanında da gelişme kaydetmesi bu üretim alanlarının görece önem kaybetmesine sebep olmuştur. Kumaş dokumacılığının 19. yüzyılın sonunda Isparta'nın da içinde bulunduğu mahallerde önemini kaybetmesi¹⁴³ bu üretim dalının yerini halıcılığın almasına sebep olmuştur. Diğer bir anlatımla, pamuklu ve yünlü dokumacılık ekonomik önemini kaybettikçe ticari ve ihracat odaklı halı üretimi dokumacılığın yerini almıştır.¹⁴⁴ Isparta özelinde yaşanan durum Anadolu coğrafyasının diğer mahalleri için de benzer bir durum yaratmış olabilir. Anadolu'da yünlü - pamuklu dokumacılık ile ticari ve ihracat amaçlı halı üretimi arasında ters orantı söz konusudur. Kumaş dokumacılığı eski önemini kaybedince Anadolu'nun farklı kent ve kasabaları bu kez ihracat odaklı halıcılık faaliyetlerine başlamıştır.¹⁴⁵

Isparta'da ticari anlamda halıcılığın önem kazanması 1880'lerin sonuna doğru olmuştur. 1880'lerin sonuna doğru İzmirli halı tüccar ve ticaret evlerinin teşviğiyle Isparta'daki eşraftan bazı kişiler halı tezgâhları inşa ederek halı üretimine başlamışlar ancak anlaşıldığı kadarıyla tezgâhların yetersiz ve sınırlı olması sebebiyle bu girişim istenilen başarıyı gösterememiştir. Bu teşebbüsün istenilen neticeyi verememesi üzerine daha önce halı tezgâhlarını kuran eşraftan bazıları *Acemkâri* türü halı dokutturarak bir süre varlıklarını korumaya çalışmışlardır.¹⁴⁶ Isparta'da ticari amaçlı halı üretimi ilerleyen yıllarda yapılan girişimlerle devam etmiştir. Bu girişimlerden biri Isparta'ya mutasarrıf

¹⁴² *Revue Commerciale du Levant* (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 885 – 886. 20 Mayıs 1907 tarihli Sivas mektubu.

¹⁴³ *Ahenk* (18 Eylül 1313). Sayı: 350, s. 3'te Isparta'da bir süre önce imal edilmeye başlanan yünlü akmişenin – yünlü ve pamuklu dokumalar – bir miktar rağbet görmesine ve imalinde başarı gösterilmesine rağmen rekabetten dolayı yeni gelişmekte olan bu üretim dalının ortadan kalktığı belirtilir. Bu durumda kumaş dokumacılığında ciddi bir rekabetin yaşandığı söylenebilir.

¹⁴⁴ F. Aksu (1. Teşrin 1336). Isparta'da halıcılık, *Ün Isparta Halkevi Mecmuası*, Cilt. 3, Sayı: 31, s. 445 – 448.

¹⁴⁵ Aksu, 1. Teşrin 1336, **a.g.k.**, s. 447.

¹⁴⁶ *Ahenk* (11 Kanun-u Sani 1312). Sayı: 182, s. 2.

olarak¹⁴⁷ atanan Babanzâde Mustafa Zihni Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Mustafa Zihni Paşa, 13 Kasım 1891 tarihinde mutasarrıf olarak geldiği Isparta’da halıcılığı teşvik etmek için 1892 yılında *Isparta Tevsi-i Mamulât Şirketi* adında hem halıcılık hem de diğer üretim alanlarında faaliyet gösterecek bir şirket kurduştur. Şirketin kuruluş amacını açıklayan mukavelenin birinci maddesinde şirketin amacı sanayi geliştirmek/genişletmek olduğu kaydedilmiş ve Mustafa Zihni’nin himayesinde iş göreceği belirtilmiştir.¹⁴⁸

Kurulan şirket, gerektiği hallerde dışarıdan istikraz da yapmak suretiyle sermaye artırımını yapabileceğini belirttiği gibi Isparta ve çevresinde imal edilmekte olan ve gelecekte imaline lüzum görünen şayak, halı, kazmir gibi mamulatin üretilmesi için gerekli olan pamuk, yapağı ile bunların ipliklerini dışarıdan getirme ve gerektiğinde de bunları imal ederek erbabına satmak ve Isparta’da imal edilen diğer ürünlerin satın alınmasını, halı ve diğer ürünlerin rağbetine hizmet edecek makine ve edavatın kiralınmasını ve sanayiye geliştirmek için gerekli tüm tedbirlerin alınmasını kuruluş amacı olarak belirlemiştir.¹⁴⁹ Şirket ayrıca alaca, havlu, kazmir ve şayak gibi dokuma ürünlerinin dokunduğu tezgâhlar inşa ederek üreticilere destek olmuştur.¹⁵⁰ Isparta’da halıcılığın gelişmesinde mutasarrıf Mustafa Zihni Paşa’nın dikkate değer katkıları olmuştur. Paşa, halıcılığı teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda kendi harem dairesinde de halı tezgâhları kurdurarak ailesinden bazılarına halı dokutturmaya alıştırmıştır. Ayrıca bir süre önce kapanan kız rüştiyesini tekrar açarak derslere başlanmasını ve halıcılık konusunda bilgi sahibi bir Rum kadını öğretmen tayin ederek halıcılığı öğretmesini sağlamıştır.¹⁵¹

Mustafa Zihni’nin himaye ettiği şirket kısa sürede gelişme göstermiş ve bu şirket tarafından halı tezgâhlarında halılar üretilmeye ve yurt dışına ihraç edilmeye başlanmıştır. Şirketin yurt dışına halı ihracatı giderek önem kazanmaya başlamış ancak yurt dışına halı

¹⁴⁷ BOA. Şura – yı Devlet [ŞD]. Dosya /Gömlek, 1103/20, Tarih: H. 28/12/1311. M. Zihni Paşa, 1 Teşrin-i Sani 1307 tarihinden (13 Kasım 1891) 25 Teşrin-i Evvel 1308 (6 Kasım 1892)’ e kadar Hamidabad Sancağı mutasarrıfı olarak görev yapmıştır. Görev yaptığı süre yaklaşık 11 ay 25 gündür.

¹⁴⁸ BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 1195/19, Tarih: H. 04/12/1309, 2; *Ahenk* (26 Kanun-u Evvel / 7 Ocak 1897). Sayı: 175, s. 2.

¹⁴⁹ BOA. ŞD. Dosya /Gömlek, 1195/19, Tarih: H. 04/12/ 1309, 2.

¹⁵⁰ *Ahenk* (26 Kanun-u Evvel 1312). Sayı: 175, s. 2.

¹⁵¹ B. Süleyman Sami (2012). *Isparta tarihi*. (Haz: Hasan Babacan), Isparta: Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 637; B. Süleyman Sami (1983). *Kuruluşundan bugüne Kadar Isparta tarihi*. (Çev: Suat Seren), İstanbul: Serenler Yayınevi, s. 251.

ihracatı şirketin de sonunu hazırlayan süreci hızlandırmıştır. Şirket, İngiltere Manchester'a yapılan önemli miktarda bir halı ihracının parasını geri alamamış; alamadığı gibi bu mağduriyetten kaynaklanan hukuki süreci de takip edemediği için kendisini feshetmek zorunda kalmıştır. Şirketi kuran hissedarlar sermayelerini bile kurtaramayarak yüklü bir zarara uğramışlardır.¹⁵²

Mustafa Zihni Paşa tarafından kurulan şirketin kısa sürede kendisini feshetmeye götürecek bir süreç yaşaması Ispartalı halı tüccarlarını yapacakları girişimler konusunda olumsuz etkilemiştir. Ancak buna rağmen eşraftan Etreliizâde Mehmed Efendi birçok halı tezgâhı ile boya ve resimhane/model evi açarak ticari halıcılığı Isparta'da devam ettirmiştir. Bu dönemde Etreliizâde ile birlikte oğlu Hakkı, amcazâdesi ve Bodosaki Efendi de halıcılığın yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmıştır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla halı tezgâhları ve üretimi gayrimüslimlerin elindeyken Etreliizâde gibi Müslüman tüccarlar vasıtasıyla halıcılık Müslüman ahalinin de ilgisine mazhar olmuş ve belli sayıda tezgâh Müslüman tüccarların eline geçmiştir. İlerleyen süreçte Etreliizâde halıcılıktan zarar edince halı ticarethanesini kapatmış ancak yerli gayrimüslim tebaadan olan Bodosaki ile ortakları ticari halı üretiminden hayli istifade etmişlerdir.¹⁵³

Fotoğraf 1.1. *Isparta'nın önde gelen eşrâfından ve önemli halı tüccarlarından Etreliizâde Mehmed Efendi*¹⁵⁴

¹⁵² Süleyman Sami, 2012, **a.g.k.**, s. 637; Süleyman Sami, 1983, **a.g.k.**, s. 252.

¹⁵³ *Ahenk* (22 Şubat 1313). Sayı: 480, s. 2; Aksu, 1. Teşrin 1336, **a.g.k.**, s. 447, Süleyman Sami, 1983, **a.g.k.**, s. 251 – 252 ; Süleyman Sami, 2012, **a.g.k.**, s. 637.

¹⁵⁴ *Ün Isparta Halkevi Mecmuası* (1. Kanun 1335). Cilt. 2, Sayı: 21, s. sayfa numarası yok. Fotoğraf 21. Sayıya eklenen fotoğraflar içerisinde. Aksu, 1. Teşrin 1336, **a.g.k.**, s. 447'de Etreliizâde Mehmed Efendi'nin Isparta'nın sevilen ve saygı duyulan müteşebbislerinden biri olduğunu ve Mehmed Efendi'nin 110 yaşını geçkin şekilde 1933 yılında hayatını kaybettiğini belirtmektedir.

Isparta’da ticari halıcılık önem kazandığından her ne kadar yukarıda adı geçen Isparta Tevsi-i Mamulât Şirketi girişimi istenmeyen bir sonla karşılaşmışsa da Ispartalı halı tüccarları ticari halıcılığın devamını sağlamak için her yolu denemişlerdir. Bu teşebbüslerden biri de Isparta’nın ileri gelen eşrafı tarafından 1896’da kurulan *Isparta Halıları Şirketi* adındaki halı şirketinde somutlaşmıştır.¹⁵⁵

Isparta Halıları Şirketi, dönemin gazetelerine verdiği ilan ve reklamlarda Acemkâri ve Uşakkâri halılar dokutturduğunu, müşterilerden gelecek talebe göre her nevi halı ve seccadenin dokunup siparişlerin kabul edileceğini belirtmiştir. Yani şirket müşteri istek ve beğenilerine göre hem Türk hem de İran düğümlerine göre halı dokuyabiliyordu. Bu davranış tarzı halı piyasasının isteklerinin göz önünde bulundurulduğunu ayrıca bu isteklerin üretimde model, desen ve düğüm tarzında bile değişiklik yapılabildiğini göstermektedir.¹⁵⁶ Şirket kurulduğu dönemden itibaren tezgâhlarında yurt dışı ihracatına elverişli halı ve seccadeler dokumuştur. Isparta’da farklı tür, renk ve desende dokunan halıların yurt dışı halı piyasasında en fazla tutulduğu ve ihraç edildiği yerler Avrupa’da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’ydi. Bu dönemde artan halı talebi karşısında şirket önceden var olan halı tezgâhlarına yenilerini eklemiştir. Ayrıca bu yıllarda inşa edilen birtakım halı tezgâhları da şirketin kendi mülkü olarak inşa edilmiştir. Bu tezgâhlarda da yine yurt dışı ihracatına yönelik halılar dokunmuştur.¹⁵⁷

Isparta halıları yurt dışına ihraç edilirken ve aynı zamanda Amerika gibi uzak bir ülkede bile rağbet kazanmışken Isparta’ya komşu olan İzmir ve yakın mahallerde Isparta’daki halı üretiminin niteliği yeteri olarak bilinmemesinden ve ilgi gösterilmemesinden dolayı eleştiriler söz konusu olmuştur. Süreli yayınlarda takip edebildiğimiz kadarıyla halıların iç tüketimi konusunda sürekli eleştiriler yapılmış ayrıca üretimi yapılan halıların reklam ve ilanlarına da yeterince önem verilmediği belirtilmiştir.¹⁵⁸ Bu tür eleştiriler genel özellikler göstermekle beraber Isparta ticari halıcılığında kayda değer gelişmeler de görülmekteydi. Önemli bir model çizimcisi

¹⁵⁵ *Ahenk* (21 Kanun-u Evvel 1312). Sayı: 173, s. 2; *Ahenk* (11 Kanun-u Sani 1312). Sayı: 182, s. 2.

¹⁵⁶ *Ahenk* (21 Kanun-u Evvel 1312). Sayı: 173, s. 2. Isparta’da Acem, İran halılarının üretimi önemli bir ivme kazanmıştır. Bundan dolayıdır ki 19. yüzyılın sonlarına doğru bile İran düğümünde halılar dokunabilmekteydi. Yeni kurulan Isparta Halıları Şirketi müşterilerin beğenilerine göre hem Türk hem de İran düğümünde halı dokuyordu. Şirket müdürü olduğu anlaşılan Hacı Lazaros Kethüdaoğlu, “Nefis Isparta halılarından” edinmek isteyen tüccar ve ahali-i muteberegaye arzu ettikleri izahatın verileceğini de ilan da belirtmiştir.

¹⁵⁷ *Ahenk* (26 Kanun-u Evvel 1312). Sayı: 175, s. 2.

¹⁵⁸ *Ahenk* (4 Kanun-u Sani 1312). Sayı: 179, s. 2 – 3.

olduğu anlaşılan Aşiloğlu Yordanaki Efendi model ve ressamlıkta maharet kazanmış ve halıların desen ve model çizimlerinde dikkat çekici yetenekli bir kişi olmuştur.¹⁵⁹ Isparta’da ticari halıcılığın yaygınlaşmasında Mustafa Zihni Paşa dışındaki mahalli yöneticilerin de önemli katkı ve teşvikleri olmuştur. Bu dönemde mutasarrıf Hüseyin Efendi ile Naip Hacı Rıfat gibi kişiler halıcılığın yaygınlaşıp ilerlemesi için üzerlerine düşen görevleri yapmışlardır.¹⁶⁰

Yerel yöneticilerin istekleri doğrultusunda Isparta’da hem sanayiye geliştirmek hem de halıcılık gibi ticari önemi gün geçtikçe artan üretim dallarında faaliyet gösterecek komisyonlar da kurulmuştur. Kurulan komisyonda Isparta Tevsi-i Mamulat Şirketi yöneticilerinden Hacı Todorı ile Hacı Lazaro(u)s Efendiler aza olarak görev almışlardır. Oluşturulan komisyon Isparta’da ticari ve ihracat odaklı halıcılığın gelişmesi için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerde Isparta ve çevresinde halıcılığın yaygınlaşması için güvenilir, saygın ailelerin evlerinde en azından birer ikişer halı tezgâhının bulundurulması ve bu şekilde fakir halkın da halıcılığa meyletmesinin sağlanacağı belirtilmiştir. Komisyon tarafından önerilen bir diğer tavsiye ise halı tüccarlarının halıyı imal etmek için önce yapağıyı tedarik etmesi, sonrasında bunların yün iplikler haline getirilmesi ve üretilen ipliklerin de boyanması gibi uzun bir üretim sürecinin halıcılık sanatını ve ticaretini engellediğini bunun yerine üretimin ilk aşamasında iş bölümüne gidilmesi gerektiği şeklindeydi. Komisyon, halıcılığın üretim maliyetlerinin düşürülmesini, zaman ve enerjiden tasarruf sağlayarak daha seri bir üretime geçilebileceğini belirtmiştir. Bu amaç içinde Isparta’da halı ipi imal eden kaza ve diğer yerleşim yerleri ile halı ve kilim gibi üretim faaliyetinde bulunan yerlerin nereler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında yün ipliklerin üretiminde kullanılan yapağının küçükbaş hayvancılık yapan köylüler tarafından yıkanıp, temizlenip ip haline getirilerek satılmasının köylüler için önemli bir kazanç sağlayacağı belirtilmiştir.¹⁶¹

Isparta’daki şirketleşme süreci, ticari halıcılığın kazandığı önemi ve üretimin yaygınlaşması açısından önemli örnekler oluşturmaktadır. Hem 1892 yılında kurulan Isparta Tevsi-i Mamulat Şirketi hem de 1896 yılında kurulan Isparta Halıları Şirketi Isparta’da ticari amaçlı halı üretiminin Ispartalılar tarafından önemsendiğini ve yurt dışına ihraç edilen bu ticari metadan azami derecede faydalanmanın yollarını aradıklarını

¹⁵⁹ *Ahenk* (4 Kanun-u Sani 1312). Sayı: 179, s. 2 – 3.

¹⁶⁰ *Ahenk* (22 Şubat 1313). Sayı: 480, s. 2.

¹⁶¹ *Ahenk* (11 Kanun-u Sani 1312). Sayı: 182, s. 2.

göstermektedir. Bu girişim ve teşebbüslerden dolayı da 19. yüzyılın son yıllarında Isparta ve çevresinde halı tezgâhlarının sayısı artış göstermiştir.¹⁶²

İç ve Batı Anadolu’da bulunan atölye ve imalathaneler dışında da halı üretimi bir ev sanayi olarak yapılmaktaydı. Şimdi ev sanayi olarak gelişen üretimi, bu üretimde kullanılan malzeme ve bu üretimin kapasitesine değineceğiz.

1.5. 19. Yüzyılda Ev Sanayisi Olarak Halı Üretimi ve Kullanılan Malzemeler

Ticari – ihracata yönelik halıcılık Osmanlı halılarının üretiminde önemli bir yer edinmiş olmakla ve gelişme göstermekle beraber 19. yüzyıl Osmanlı halıları sadece atölye ve imalathanelerde üretilenlerle sınırlı değildir. Halı üretimi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Anadolu’da bulunan belli merkezlerde bir ev sanayi olarak da devam etmiştir. 1870’li yıllarda Uşak, Aydın Vilayeti’nde halıcılığın en yaygın olduğu mahal olarak önemini korumuş ve bu dönemde 3.000 tezgâhta çalışan kadın ve genç kızlar yıllık olarak çeşitli ebat ve kalitede 150.000 piklik halı üretimi gerçekleştirmişlerdir. Halı tezgâhlarında çalışan kadınların sayısı üretilecek halının ölçülerine bağlı olarak değişiklik gösteriyordu. Örnek olarak, 10 pik genişliğindeki bir halı için 10 kadın tezgâh başında çalışmaktaydı. Bu halı tezgahlarında çalışan kadın ve genç kızların günlükleri 1.5 kuruş olmakla beraber haftalık yevmiyeleri 7 – 8 kuruş arasında değişebiliyordu. Halı üretimi için 1870’lerde ödenen işçi ücretleri – kadın veya erkek – 1. 500.000 kuruş değerindeydi. 1870’lerde Batı Anadolu’da üretilen halılar için yıllık yün tüketimi 2. 160.000 kuruş değerinde ve yıllık olarak 270.000 okka olarak tahmin edilmektedir. Halıların üretiminde kullanılan yünler, çevre köylerden temin ediliyor ve okkası 8 kuruşa satılıyordu. Anadolu yününün yağlı olması onun yıkanmasını gerekli kılıyor ve bu yağlı yünler yıkandıktan sonra yaklaşık % 40 fire veriyordu. Halı üretimi için gerekli olan yıkanmış ve ağartılmış yün miktarı bu yıllarda 170.000 okkaya denk gelmekteydi. Yine halı için gerekli olan çözümlü iplikler için daha düşük kalitede ve yaklaşık 100.000 kuruş değerinde koyun yünü kullanılıyordu. Bu dönemde yün belli merkezlerden temin ediliyordu. Bu merkezlerin başında Ankara, Afyonkarahisar, Bergama ve Turgutlu gibi belli başlı merkezler gelmekteydi. Bu bölgelerden yılda 4. 000 – 4. 500 ton arasında değişen ve 3.5 – 4 milyon Avusturya Florini değerinde yün elde

¹⁶² *Ahenk* (22 Şubat 1313). Sayı: 480, s. 2; *Ahenk* (18 Eylül 1313). Sayı: 350, s. 3; *Ahenk* (11 Kanun-u Sani 1312). Sayı: 182, s. 2.

ediliyordu. Anadolu yününün kimyasal uygulamalara maruz kalmaması Osmanlı halılarının kalitesini arttırdığı gibi değerli halı parçalarının da üretilmesini sağlamıştır.¹⁶³

Belirtilen tarihlerde, Batı Anadolu halılarında kullanılan ana renk kırmızıydı. Bu renk daha çok kök boyadan¹⁶⁴ elde ediliyor ayrıca İngiltere ve Fransa'dan ithal edilen koşnilden de üretiliyordu. Türk halısının ana renklerinden bir diğeri olan mavi renk için ise İngiltere ve Doğu Hindistan'dan İndigo/çivit ithal ediliyordu. Kırmızı ve mavi renklerin dışında kullanılan diğerk renkler için yörede bulunan akdiken tohumu kullanılıyor, temin edilemeyen renkler ise Avrupa'dan ithal ediliyordu.¹⁶⁵ Osmanlı halılarında kullanılan ve halılara has ve doğal renkler veren kök boya uzun yıllar Osmanlının önemli ihraç maddeleri arasında yer almıştır. 1870'lere kadar önemini koruyan kök boya yetiştiricileri için de önemli bir gelir sağlıyordu.¹⁶⁶ Kök boyanın önemli bir ihraç maddesi olmasına binaen aşağıda 1845 – 1872 yılları arasında kök boya üretimin yapıldığı bazı mahaller ile ihraç edilen kök boyaların gemi teslim ihraç fiyatları verilmiştir.

¹⁶³ K. V. Scherzer (2001). *İzmir 1873*. (Çev: İlhan Pınar), İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, s. 87, 101 – 102; *A Handbook of Asia Minor* (1919). Cilt. I, Basım yeri yok: Naval Staff Intelligence Department, s. 244; *Anatolia*, 1920, **a.g.k.**, s. 96 – 97.

¹⁶⁴ Kök boya Osmanlı Devleti'nin kimyasal boyalar kullanıma girmeden önce önemli ihraç maddeleri arasındaydı. Halıcılıkla doğrudan bağlantısı nedeniyle halıcılığın ayrılmaz bir ögesini oluşturuyordu. Ancak ilerleyen zamanlarda anilin ve alizarin gibi kimyasal boyaların yaygınlaşması kök boya üretim ve ihracatına önemli bir darbe vurarak ortadan kaldırmıştır. Bkz., *İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti (1864 – 1914)*. (1998). İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, s. 12'de İngiliz konsolosu Cumberbatch tarafından kaleme alınan 1867 yılı İzmir ticaret raporuna göre 1867 yılında yaklaşık 6.000 ton kök boya üretimi gerçekleştirilmiştir. Yine Cumberbatch tarafından kaleme alınan 1869 raporunda kök boya verimi az olduğu için fiyatların oldukça yüksek olduğu kaydedilmiştir. Bkz., *İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti*, 1998, **a.g.k.**, s. 19.

¹⁶⁵ Scherzer, 2001, **a.g.k.**, s. 101 – 102.

¹⁶⁶ *Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty's Consul in 1869* (1870). Londra: Harrison and Sons, s. 83; *Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty's Consul in 1871* (1871). İçinde, Report by Consul Robert William Cumberbatch on the trade of Smyrna and its dependencies for the year 1870, s. 1096.

Tablo 1.4. 1845 – 1872 yılları arasında kök boya üretimi yapılan bazı mahaller ile kök boyanın ihracat satış fiyatı (Ölçü birimi Kantar ve fiyat kuruş)¹⁶⁷

YÖRE İSMİ	ÖLÇÜ BİRİMİ (Kantar) ¹⁶⁸	İHRAÇ FİYATI (kuruş)
Bakır	1	300 – 340
Karaman	1	300 – 320
Gördes ve Demirci	1	290 – 300
Kayacık	1	280 – 290

Yukarıdaki tablo 1.4’te görüldüğü üzere Osmanlı’da yetiştirilen kökboyaların kantarı 340 kuruşa kadar ihraç edilebiliyordu. Kök boyaların en önemli alıcısı dokuma sanayinin kayda değer gelişme gösterdiği İngiltere idi. Ancak ilerleyen süreçte anilin ve alizarin gibi sentetik boyaların keşfi kök boya ihracatını etkilediği gibi ihracatın düşmesinden kaynaklı kök boya ziraati de bundan menfi şekilde etkilenmiştir. Anilinin ucuz olması ve kullanım kolaylığı sağlaması sentetik boyaların doğal boyaların yerini almasında temel etkenler arasında gösterilebilir. Boya sanayisinde meydana gelen gelişmelerle bağlantılı olarak 1870’lerin ortasına gelindiğinde anilin kökboyanın yerini tamamen almıştı.¹⁶⁹

Osmanlı halı ipliklerinin boyanmasında kullanılan doğal ve sentetik boyaların kullanımları Anadolu coğrafyasında bölgeler ve zamana göre farklılık göstermiştir. Halıcılığın her daim önemli bir ekonomik faaliyet olduğu Uşak’ta sentetik boyaların 1850’li yıllarda keşfedilmeleriyle birlikte Uşak’ta kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu boyaların benimsenmesinde ucuz olmaları ve kullanım kolaylığı sağlamalarının yanında doğal boyalar ile elde edilemeyen ancak Avrupa ve Amerika halı piyasalarında talep gören farklı renklerin oluşturulması da kritik bir rol oynamıştır. Her

¹⁶⁷ Scherzer, 2001, **a.g.k.**, s. 69’da kuruş olarak verilen fiyatlar paketlenmiş olarak gemiye teslim fiyatlarıdır.

¹⁶⁸ Kantar, bir ağırlık ölçüsü olarak uzun yıllar Osmanlı coğrafyasında kullanılmıştır. Bir kantar, 56. 41 kg’a denk gelmektedir. Ortalama bir kantar, 56.5 kg olarak kabul edilmekle beraber miktarı Osmanlı coğrafyasında farklılık gösterebiliyordu. Bkz., Pakalın (1993). **a.g.k.**, Cilt. 2, s. 161.

¹⁶⁹ *Reports from Her Majesty’s Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular Districts.* (1877). Part IV içinde, Report by Acting Consul Stephen Joly on the Trade, Commerce and Navigation of Smyrna for the year 1876. Londra: Harrison and Sons, s. 1045; *A Handbook of Asia Minor*, 1919, **a.g.k.**, s. 244; M. Canatar (1998). Osmanlılarda bitkisel boya sanayii ve boyahaneler üzerine. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (18), s. 95 vd.

ne kadar sentetik boyalar, kullanım kolaylığı sağlamış ve emek yoğun bir üretim süreci gerektirmemişse de bunların yanlış kullanılması Uşak gibi önemli bir üretim merkezinde üretilen halıların revacını kötü etkilemiş ve bu olumsuz etki halı satışında da hissedilmiştir.¹⁷⁰ Anilin ve alizarinin halıcılıkta kullanılması ve yaygınlaşması sadece Uşakla sınırlı kalmamıştır. 1880'lerin sonlarına doğru Batı Anadolu'nun farklı yörelerinde bu sentetik boyaların kullanımı devam etmiştir. Ancak bu boyaların Osmanlı halılarına menfi etkisi yerel yöneticileri harekete geçirmiş ve bu süreç sentetik boyaların kısa sürede yasaklanmasına ve tekrardan doğal boyaların kullanılmasını giden süreci hızlandırmıştır.¹⁷¹

Doğal boyaların kullanımı 1890'larda Batı Anadolu'da bulunan bazı halı üretim merkezlerinde yeniden canlanmıştır. Bu doğal boyalar halıların kalitesini belirlediği için halı üreticileri bu boyaları kullanma konusunda olumlu davranmıştır. Ayrıca sentetik boyaların boya ustaları ve boyacılar tarafından doğru bir şekilde kullanılamamasının sonucu olarak doğal ve nebati boyaların kullanımı artmıştır.¹⁷² Daha öncede ifade edildiği gibi hem doğal hem de sentetik boyaların kullanımı bölgeler arasında ve zamana göre farklılık göstermiştir. Bir yerde sentetik boya kullanımı yaygınlaşırken başka bir yerde bundan vazgeçilebiliyordu. Örnek olarak, halı üretiminin 1890'lardan itibaren ivme kazandığı Sivas'ta anilin ve yanlış boya kullanımının Sivas halı ticaretine sekte vurduğu ifade edilmiştir. Sentetik boyaların boya ustaları tarafından doğru kullanılmaması, ustaların aynı renkleri birden fazla kez elde edememeleri ve boyama sırasında dikkatsiz davranmaları Sivas halı ticaretini olumsuz etkilemiştir. 1900'lerin ilk yıllarında Sivas'ta sentetik boyaların kullanımı öyle bir hal almıştır ki bu bölge halıcılığının geleceği ve refahı renk ve boya sorunuyla yakından ilgili görülmüştür.¹⁷³

Sivas ve çevresinde bulunan halı üretim merkezlerinde bir zamanlar kullanılan doğal boyaların nasıl üretildikleri ve bu doğal renklerle ilgili sırların unutulması gibi

¹⁷⁰ D. Quataert (1990). The carpet makers of Uşak, Anatolia 1860 – 1914. *IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey*, (Ed: Heath W. Lowry and Ralph S. Hattox), İstanbul-Washington – Paris: The ISIS Press, s. 87 vd.

¹⁷¹ *Board of the Trade Journal of Tariff and Trade Notices*, Cilt. 5, Temmuz – Aralık 1888, Londra: Eyre and Spottiswoode, s. 551'de, Aydın valisinin son zamanlarda halı üreticilerine İzmir halısı olarak bilinen halıları tekrardan doğal boyalarla boyanmasını buyurduğu bildirmektedir. Bu buyruğa karşı gelip doğal boya kullanmayanların ise şiddetle cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

¹⁷² V. Cuinet (1894). *La Turquie d'Asie, geographie administrative statistique descriptive et raisonnee de chaque province d l'Asie – Mineure*. Cilt. 3, Paris: Ernest Lenoux, s. 406 – 407.

¹⁷³ *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 29 – 30.

birtakım mesleki deneyim ve bilgiler anilin ve diğer sentetik boyaların yaygınlaşmasına sebep olarak gösterilmiştir. Ancak, bu sentetik boyaların emek yoğun bir üretim süreci gerektirmemesi ve boya ustalarının bu boyaları zamanla kullanmaya alışmaları bunların yaygınlaşmasındaki temel faktörler arasındadır.¹⁷⁴ Sentetik boyaların yaygınlaşmasına ve kullanım kolaylığına rağmen Sivas ve mülhakatında halı üretimine menfi etkileri devam etmiştir. Bu olumsuz süreci düzeltmek ve doğal boyaları tekrar kullanıma sokabilmek için halı ticaretiyle uğraştığı anlaşılan ve Amerika’da 15 yıl Türk halılarının ticaretiyle iştigal eden Harput Ermenilerinden bir halı tüccarı, Kürt aşiretlerinin olduğu bölgeye gitmiş ve onlardan doğal boyayı nasıl elde edilebileceğini öğrenmiştir. Kürtler, doğal boyaların elde edilmesinde oldukça maharetli olduklarından bahsi geçen Ermeni halı tüccarı Kürt aşiretlerden öğrendiği boyama yöntemi sayesinde istediği doğal renkleri elde edebilmiştir. Sivas örneğinde de görüldüğü üzere doğal boyaların kalite ve dayanıklılığı Osmanlı halılarının ayırt edici bir özelliği olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca halı üretimin ilk aşamasında yaşanan değişim – doğal boya yerine sentetik boya kullanımı gibi - halıcılığı doğrudan etkileyebilmesi halı ticaretinin ne kadar hassas bir zeminde durduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹⁷⁵

Doğal ve sentetik boya kullanımının üretimi etkilediği bir başka mahal ise Konya’dır. 20. yüzyılın başlarına kadar Konya’da halı üretiminde Alman ve Fransız yapımı anilin ve alizarin sentetik boyalar kullanılmaktayken 1904 yılında kaydedilen bir konsolosluk raporuna göre Konya’da tekrardan doğal boyaların kullanımına başlanmıştır.¹⁷⁶ Alman anilin ve alizarin kullanımı Osmanlı Anadolu’sunda 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren artış göstermiştir. Her ne kadar bazı İngiliz halı tüccarları Alman sentetik boyalarının kullanımından memnun olmasalar da Alman yapımı sentetik boyalar gün geçtikçe önem kazanmış ve 1904 yılında 48.000 Sterlin değerinde Alman yapımı sentetik boya ithal edilmiştir.¹⁷⁷ Bazı İngiliz halı tüccarlarının Alman boya ve boyarmaddelerine karşı bir tutum takınmalarının sebebini Almanya’nın boya ve boyarmaddeler konusundaki teknik gelişmesinde aramak gerekir. 1906 tarihli İzmir üzerine yazılan İngiliz konsolosluk raporunda İzmir’in önde gelen halı tüccarlarından biri

¹⁷⁴ *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s.30.

¹⁷⁵ *Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 30.

¹⁷⁶ *Report for the year 1904 on the Trade of Constantinople and District*. (1905). Londra: Harrison and Sons, St. Martin’s Lane, s. 21.

¹⁷⁷ *Report for the year 1906 on the Trade of Constantinople and District*. (1907). Londra: Harrison and Sons, St. Martin’s Lane, s. 8.

olduğu anlaşılan bir tüccardan alınan bilgiye göre Anadolu’da kullanılan boya ve boyarmaddelerin üçte ikisinin Almanya’dan diğer üçte birinin ise Fransa’dan ithal edildiği kaydedilmektedir. Alman anilin ve alizarinin benzer İngiliz boyarmaddelerine göre daha iyi ve ucuz olduğu aynı kişi tarafından ilgili raporda belirtilmiştir. İngiliz tüccar Alman boyarmaddelerinin bu denli yaygınlaşmasında kilit rolün Alman üreticilerin başarılı bir şekilde organize ettiği ticaret ağında olduğunu düşünmektedir. İsmi verilmeyen bu İngiliz halı tüccarı bu konudaki düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır:

“ Alman üreticiler, halı üretiminin yaygın olduğu ana merkezleri ya kendileri ya da acenteleri aracılığıyla ziyaret ediyorlar ve halı üretiminin yaygın olduğu iç merkezlerde halı üreticilerine boyanın nasıl kullanıldığını ve onlara boyaları gösteriyorlar. Ben (halı tüccarı) İzmir’de bir İngiliz üreticisi veya onun herhangi bir acentesini hiç (bir zaman) görmedim. Biliyoruz ki en iyi boyalar Alman boyalarıdır. Kendim onları kullanıyor ve onları mükemmel buluyorum.”¹⁷⁸

Alman üreticilerinin bu denli bir ticaret ağı kurabilmiş olmaları dikkate değer bir başarıdır. Alman boyaları 20. yüzyılın ilk yıllarında Uşak’ta da kullanılmaya devam etmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi dönemde Uşak’ta yıllık olarak 50.000 kg anilin ve alizarin kullanıldığı bilinmektedir ve bu boyalar Almanya’dan ithal edilmiştir. Bu sentetik boyaların Almanya’nın ünlü şirketlerinden biri olan Friedrich Bayer and Co. of Elberfeld tarafından üretildiği çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹⁷⁹

1.6. 19. Yüzyıl Osmanlı Halılarının Üretim Miktarları

Osmanlı halı üretiminin temel bileşenlerinden biri olan boyacılığın önemi yapılan açıklamalar ve verilen rakamlardan da açıklandıktan sonra Osmanlı halılarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretim kapasitelerine bakabiliriz. Batı Anadolu ve Anadolu’nun diğer mahallerinde üretilen halıların toplam üretim hacimleri hakkında elimizde kesin veriler bulunmamakla beraber çeşitli kaynaklardan elde edilip derlediğimiz bilgiler sayesinde Osmanlı halılarının üretim miktarları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Uşak, hem 19. yüzyılda hem de önceki yüzyıllarda halıcılıkta uzmanlaştığı için Uşak’ta üretilen halıların üretim kapasitesi önemlidir. Bu doğrultuda, 1870’li yıllarda Uşak’ta 3.000 tezgâhta 150.000 pik hacminde halı üretiminin yapıldığını

¹⁷⁸ *Report for the year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular district of Smyrna* (1907). Londra: Harrison and Sons, St. Martin’s Lane, s. 10. Kaynaktaki metin tarafımızca İngilizce’den Türkçe’ye sadeleştirilerek çevrilmiştir.

¹⁷⁹ *Department of overseas trade – general report on the trade and economic conditions of Turkey for the year 1919*. (1920). (Ed: Captain C. H. Courthope – Munroe), Londra: His Majesty’s Stationery Office, s. 65.

görüyoruz.¹⁸⁰ 1880’li yıllarda ise yine başta Uşak olmak üzere Gördes, Kula ve Demirci gibi üretim merkezlerinde halı üretiminde artış sağlanmış ve sadece Uşak’ta bu yıllarda yıllık halı üretimi 75.000 m²’ye ulaşmış ve yine Uşak’ta 10.000 arşın kilim de dokunmuştur. Aynı tarihlerde Gördes’te 50.000 m² halı üretilirken bir diğer önemli üretim merkezi olan Kula’da yıllık üretim hacmi 30.000 m² gibi bir hacme ulaşmıştı. Bu yıllarda üretilen halıların toplam ihracat değeri ise 3.000.000 Frank’ın üzerinde değerlendirilmekteydi.¹⁸¹

1890 yılında sadece Uşak’ta 300.000 arşın halı üretimi gerçekleştirilmiştir. Yine aynı yıl Gördes ve Demirci’de halı üretimi 65.000 pik olmuşken Kula’da halı üretimi 20.000 pike gerilemiştir.¹⁸² 1890/91 yıllarında Aydın Vilayetine tabii Batı Anadolu’da bulunan çeşitli mahallerde yıllık halı üretim hacmi 400.000 arşın olmuşken yine bu yörelerde dokunan seccadelerin sayısı 200.000’i aşmıştır. 1890/91 yıllarında üretilen bu halıların toplam değeri ise bir buçuk milyar kuruş değerindeydi.¹⁸³ 1890’lı yıllarda Batı Anadolu’da özellikle Uşak, Gördes, Kula ve Demirci halı ve seccade üretiminde uzmanlaşırken; Eşme, Takmak ve Milas gibi mahaller ise bu yıllarda daha çok kilim üretiminde uzmanlaşmaya meyletmışlerdir. Bölgede dokumacılık yöreler arasında farklılıklar gösterdiği için müşterilere dokuma ürünleri arasında birçok alternatif sunulabiliyordu.¹⁸⁴ 1890’ların başında Gördes’te halı üretimi 1880’lerin ortalarındaki üretiminin iki katına denk gelecek bir hacme ulaşarak 80.000 ile 100.000 arşın arasında bir raddeye varmıştı. Gördes’te halı üretiminin çok kısa bir süre içerisinde böyle bir artış göstermesi dikkat çekicidir.¹⁸⁵ Batı Anadolu Bölgesi’nde bulunan diğer yörelerde de halı üretimi 1890’ların ortasında artış trendini devam ettirmiştir. Bu yıllarda sadece Uşak’ta 250. 875 m² halı dokunmuştur. Aynı yıllarda Gördes ve Kula’da da üretim artışı olmuş ancak bu iki halı üretim merkezi Uşak’taki kadar bir üretim kapasitesine erişememişlerdir. 1890’ların ortasında Gördes’te 56. 230 m² halı üretilirken Kula’da 35.

¹⁸⁰ Scherzer, 2001, s. 101.

¹⁸¹ D. Georgiades (1885). *Smyrne et l’Asie Minuere*. Paris: Imprimerie Chaix, s. 64; *Salname-i Hüdevendigar* [SH]. Sene-i Hicri: 1301, 12. def’a, Bursa: Feraizcizade Matbaası, s. 286’da 1883 – 84 yılları arasında Uşak’taki üretimi 100.000 arşın olarak vermektedir. SH. Sene-i Hicri: 1302, 12. def’a, s. 455’te ise 1884 – 85 yılları için Uşak’taki üretimi 150.000 arşın olarak kaydetmiştir.

¹⁸² Issawi, 1980, **a.g.k.**, s. 309.

¹⁸³ *Aydın Vilayeti Salnamesi*. [AVS]. Sene-i Hicri: 1308, Sene-i Mali: 1307, 13. def’a, Cild-i Sani. Aydın: Vilayet Matbaası, s. 747.

¹⁸⁴ A. Martal (1999). *Değişim sürecinde İzmir’de sanayileşme*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, s. 129 – 130.

¹⁸⁵ AVS. Sene-i Hicri: 1308, Sene-i Mali: 1307, s. 747.

437 m² halı üretilmiştir.¹⁸⁶ Bu artış trendinin daha somut anlaşılması için 1890'lı yılların ortasında Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan belli başlı merkezlerin halı üretim kapasitelerini aşağıdaki tablo 1.5'te veriyoruz.

Tablo 1.5. 1890'ların ortasında Batı Anadolu'da bulunan belli merkezlerin halı üretim kapasiteleri (m² ve pik² olarak)¹⁸⁷

YERLEŞİM YERİ	MİKTARLAR		DEĞER	
	Pik Kare (pik ²)	Metre kare (m ²)	Osmanlı Lirası	Frank (Yaklaşık)
Uşak	446.000	250.875	169.400	3.896.200
Gördes	100.000	56.250	49.000	1.127.000
Demirci	45.000	25.312	23.000	529.000
Kula	63.000	35.437	37.500	862.500
Toplam	654.000	367.875	278.900	6.414.700

Osmanlı – Türk halılarına 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa ve Amerika'dan talep arttıkça¹⁸⁸ Anadolu'nun birçok mahallinde halı üretimi artmaya devam etmiştir. Uşak'ta halı üretimi 1890'ların sonlarına doğru dalgalı bir seyir izlemiştir. 1896 – 97 yılları arasında Uşak'taki halı üretimi 150.000 metre seviyesindeydi.¹⁸⁹ Uşak'ın 1900 yılındaki halı üretimi ise 490.000 pik kadardı. Bu yıldaki üretimin toplam değeri 3. 896. 000 Frank olarak tahmin edilmektedir.¹⁹⁰ 1905 – 06 yıllarında Uşak'taki halı ve benzeri dokumaların toplam miktarı birkaç yıl öncesine göre artış göstermiş ve toplam üretim 800.000 arşını bulmuştu. Bu üretimin toplam değeri yaklaşık 250.000 Osmanlı Lirasına tekabül ediyordu.¹⁹¹ 1906 – 07 yıllarına ait bir istatistikte de Uşak'ta 239.802 arşın barhana, 399.761 arşın çift ilme, 159. 868 arşın tek

¹⁸⁶ Cuinet, 1894, **a.g.k.**, s. 408.

¹⁸⁷ Cuinet, 1894, **a.g.k.**, s. 408; A. Cevad (Hicri 1314). *Memalik-i Osmaniye'nin tarih ve coğrafya lügatı*. Cilt. 2, İstanbul: Kaspar Matbaası, s. 548'de 1896- 97 yılları için Uşak'taki halı üretimini yıllık olarak 150 bin metre olarak vermektedir.

¹⁸⁸ *Ahenk* (26 Kanun-u Evvel 1312). Sayı: 175, s. 2.

¹⁸⁹ A. Cevad (Hicri 1314). **a.g.k.**, Cilt. 2, s. 548.

¹⁹⁰ D. Quataert (1986). Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860 – 1908. *Journal of Social History*, 19 (3), s. 477; B. Çakmak (2008). *Osmanlı modernleşmesi bağlamında bir Batı Anadolu kazasında sosyo – ekonomik yapı: Uşak (1876 – 1908)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 120.

¹⁹¹ Tüccarzade İbrahim Hilmi, Hicri 1323, **a.g.k.**, s. 124.

ilme olmak üzere toplam 799.431 arşın halı ve dokuma üretildiği kaydedilmiştir. 800 bin arşına yakın bu üretimin toplam değeri ise 250.000 Osmanlı Lirasına tekabül etmekteydi.¹⁹²

1907 yılında ise Uşak, 500. 000 arşın kadar halı üretmiştir. Bu miktarın toplam değeri bilinmemekle beraber; değer 200 – 250.000 Osmanlı Lirası kadar olduğu söylenebilir.¹⁹³ Bu noktada Uşak'taki halı üretiminin dalgalı bir seyir izlediği ifade edilmekle beraber genel anlamda halı üretimi artış göstermiştir. Uşak'ın halı üretim kapasitesi hakkında elde ettiğimiz ve ulaşabildiğimiz kaynaklardan derlediğimiz tablo 1.6'da 1870'li yıllardan II. Meşrutiyet öncesine kadar uzanan zaman zarfında Uşak'taki halı üretim miktarı ve değeri verilmiştir.

Tablo 1.6. *Uşak'taki toplam halı üretim miktarı ve değeri (1870 – 1907)*¹⁹⁴

Yıllar	Üretim Miktarı	Üretim Değeri
1870	150.000 pik	-
1885	75.000 m ²	-
1890	300.000 arşın	-
1894	250.875 m ²	169. 400 Osmanlı Lirası
1896 -97	150.000 m	-
1900	490.000 pik	3.896.000 Frank
1905 – 06	800.000 arşın	250. 000 Osmanlı Lirası
1906- 07	799. 431 arşın	250.000 Osmanlı Lirası
1907	500.000 arşın	200 – 250.000 Osmanlı Lirası

20.yüzyılın ilk yıllarında II. Meşrutiyet öncesi Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan Uşak, Gördes, Kula ve Demirci gibi halı üretim merkezlerinde dokunan halıların üretim miktarı yaklaşık 800.000 arşına ulaşmış bulunmaktaydı. 1907 yılında bu bölgelerde sırasıyla Uşak'ta 500.000, Gördes'te 150.000, Kula'da 70.000 ve Demirci'de 50.000 arşın

¹⁹² Çakmak, 2008, **a.g.k.**, s. 120.

¹⁹³ *İkdam* (19 Muharrem 1325/19 Şubat 1322). Sayı: 4583, s. 2.

¹⁹⁴ Bu tablodaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: 1870 yılı için Scherzer, 2001, **a.g.k.**, s. 101; 1885 yılı için; Georgiades, 1885, **a.g.k.**, s. 64; 1890 yılı için; Issawi, 1980, **a.g.k.**, s. 309; 1894 yılı için; Cuinet, 1894, **a.g.k.**, Cilt. 3, s. 408, 1896 – 97 yılları için; Ali Cevad, Hicri 1323, **a.g.k.**, Cilt. 2, s. 548; 1900 yılı için; Quataert, 1986, **a.g.k.**, s. 477; 1905 – 06 yılları için; Tüccarzade İbrahim Hilmi, 1323, **a.g.k.**, s. 124; 1906 – 07 yılları için; Çakmak, 2008, **a.g.k.**, s. 120; 1907 yılı için; *İkdam* (19 Muharrem 1325/19 Şubat 1322). Sayı: 4583, s.2.

halı üretilmiştir. Yaklaşık 800.000 arşını bulan bu üretimin değeri ise 300.000 Osmanlı Lirasıydı.¹⁹⁵ II. Meşrutiyet öncesi ismi geçen bölgelerin halı üretim miktarları Grafik 1.3'te verilmiştir.

Grafik 1.3. II. Meşrutiyet öncesi Uşak, Gördes, Kula ve Demirci'de halı üretim miktarı (arşın olarak)¹⁹⁶

Osmanlı halılarının 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üretim miktarının yükseldiği ve Uşak gibi bazı bölgelerde 10 yıldan daha az bir zaman zarfında üretimin 3 kattan daha fazla artış gösterdiği görülmektedir.¹⁹⁷

Osmanlı halılarının yurt dışı piyasalarında rağbet görmesi ve bunun devamlılık kazanması Osmanlı vilayetlerinin başındaki yerel yöneticileri de harekete geçirmiştir. Bu yöneticilerden biri de Konya Vilayetine Mart 1898'de vali olarak atanmış Avlonyalı Ferid Paşa'dır.¹⁹⁸ Ferid Paşa, Konya'ya vali olarak atandığı günden itibaren Konya ve vilayete bağlı sancak, nahiye merkezlerinde halıcılığın gelişmesi doğrultusunda adımlar atmıştır. Bu adımlardan biri Isparta'ya yaptığı geziyle somutlaşmıştır. 1 Eylül 1899 tarihinde Isparta'ya bağlı Uluborlu kazasına giden Ferid Paşa, burada birtakım teftişlerde bulunarak daha sonra Isparta merkez sancağına geçmiştir. Ferid Paşa, Isparta'da bu

¹⁹⁵ *İkdam* (19 Muharrem 1325/19 Şubat 1322). Sayı: 4583, s. 2.

¹⁹⁶ *İkdam* (19 Muharrem 1325/19 Şubat 1322). Sayı: 4583, s. 2.

¹⁹⁷ Uşak'ta halı üretimi 1885 yılında 75.000 m² iken 10 yıldan daha kısa bir süre içerisinde 250.000 m² yükselmiştir. Bkz., Tablo 1.7'deki bilgiler.

¹⁹⁸ A. Kırmızı (2014). *Avlonyalı Ferit Paşa bir ömür devlet*. İstanbul: Klasik Yayınları, s. 95 – 104.

dönemde ilerleme safhasında olan halıcılığın gelişmesi, ıslahı ve ilerlemesi için gerekli olan tedbirlerin alınmasını istemiştir. Paşa, halıcılığın önemli bir geçim kaynağı ve ekonomik kazanç kapısı olduğunun farkında olarak Konya Vilayetinde halıcılığı geliştirmek istemiştir.¹⁹⁹

Halıcılığın yanında vilayette gelişmeye uygun diğer zanaatların da gelişmesine gayret eden valinin bu gayret ve çabaları 1890'ların sonunda Konya'yı ziyaret eden yabancı seyyahların da dikkatini çekmiştir.²⁰⁰ Ferid Paşa'nın Konya ve çevresinde halıcılığın gelişmesi için attığı bir diğer somut adım ise Haziran 1899 tarihinden itibaren başkent İstanbul'a yazdığı tahrirlarda *sanayi-i dâhiliyenin teşvik ve terakkisi* maksadıyla gelecek 1900 yılı Nisan ayının yirmi birinci gününden Mayıs sonuna kadar devam etmek üzere bir halı – kilim sergisinin açılma iznini istemesidir.²⁰¹ Çeşitli kurum ve nazırlıklar arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Ferid Paşa tarafından açılması talep olunan halı – kilim sergisinin 1900 yılında nedeni bilinmemekle beraber açılmadığı anlaşılmaktadır. Paşa, serginin açılmaması üzerine İstanbul'a gönderdiği tahrirlarda serginin bir an evvel açılmasını gerektiğini belirtmiş ve bunun için de hazırlıkların yapılması gerektiğinin altını çizerek sergi için izin talebini yinelemiştir.²⁰² Konya valisi Konya halı – kilim sergisinin bu hazırlık safhasında İstanbul'a gönderdiği tahrirat ve diğer yazışmalarda serginin vilayet merkezinde yapılacağını, sergiye ne çeşit ürünlerin katılacağını, sergide teşhir edilecek ürünlerden herhangi bir isim altında vergi alınmayacağını, sergilenen ürünlerin fotoğraf ve modellerinin alınabileceğini, sergi mahalline girmek isteyen kadın ve erkekler için ayrı günlerin belirlendiğini belirtmiş ve sergide dereceye giren dokumalara verilecek ödül ve mükâfatları içeren bir sergi talimatname suretini başkent İstanbul'a göndermiştir.²⁰³ Konya halı ve kilim sergisi Ferid Paşa'nın gayretlerine istinaden normalde planlanan süreden bir yıl sonra 4 Mayıs 1901 – Rumi 21 Nisan 1317 - tarihinde açılabilmiştir.²⁰⁴ Sergi, 4 Mayıs 1901 cumartesi günü erkân-ı vilayet memurları, Rusya Devleti Konya Konsolosu, Fransız Konsolos vekili,

¹⁹⁹ Ahenk (12 Eylül 1315). Sayı: 945, s. 3.

²⁰⁰ E. Percy (1901). *Highlands of Asiatic Turkey*. Londra: Edward Arnold, s. 1, 32 – 34. İngiliz Earl Percy, 1899 yılında Konya'nın da içinde olduğu bir seyahat gerçekleştirmiştir. Percy, vali Ferid Paşa ile tanışmış ve onu akıllı ve canlı bir yüz ifadesine sahip bir insan olarak betimlemiş ve onu aynı zamanda başında olduğu vilayetin sorunlarının farkında bir yönetici olarak tasvir etmiştir.

²⁰¹ BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 1740/5, Tarih: H.24/8/1317, 1 – 2.

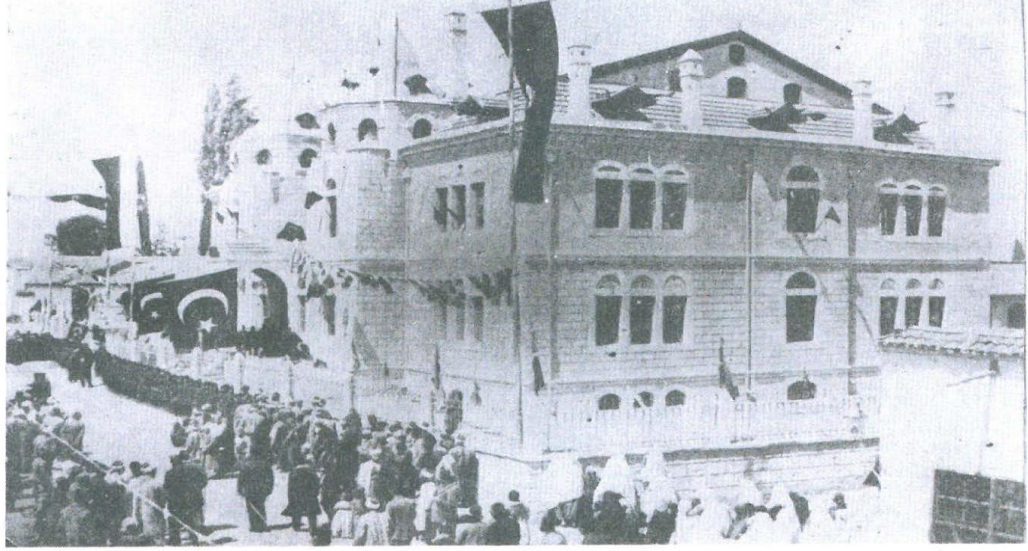
²⁰² BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 1740/5, Tarih: H. 24/8/1317, 2.

²⁰³ BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO]. Dosya/Gömlek: 2055/154079, Tarih: H. 28/1/1321, 1 – 3.

²⁰⁴ BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2481/7, Tarih: H. 17/1/1319, 1.

meclis-i idare, sergi komisyonu, meclisi belediye azaları ve Konya İnas (kız) Mektebi öğrencileri ile önemli sayıda halkın katılımı ile açılmıştır.²⁰⁵

Fotoğraf 1.2. Konya halı ve kilim sergisinin açılış töreni (4 Mayıs 1901)²⁰⁶

Res. 3 — Konya Valisi Fern Pasanın açtığı halı sergisinde yapılan törenden bir görünüş
(Konya Müzesi Arşivi)

Sergi, Anadolu’da açılan ilk halı ve kilim sergisi olma özelliğine sahip olduğundan İstanbul basının da dikkatini çekmiş; bundan dolayı da İkdâm gazetesi muhabirlerinden Ekrem Bey’i Konya’ya göndererek sergi hakkındaki gözlem ve düşüncelerini kaleme almasını istemiştir. Ekrem Bey, İkdâm Gazetesi’nin 4 – 6 Mayıs 1901 tarihleri arasında yayınlanan sayılarında sergi hakkındaki gözlem ve düşüncelerini kaleme almıştır.²⁰⁷ Konya halı ve kilim sergi salonunda 2.000 parçayı aşkın halı ve diğer dokuma ürünleri sergilenmiş²⁰⁸ ve Anadolu’da ilk defa olmak üzere Konya’da açılan bu sergide birinciliği Sivas halı tüccarlarından ve aynı zamanda halı fabrikası kurucusu olan Mircan Efendi’nin dokutturduğu halılar kazanmıştır. İkincilik, ismi daha önce Sille

²⁰⁵ BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2481/7, Tarih: H. 17/1/1319, 1; *İkdâm* (R. 22 Nisan 1317) Sayı: 2464, s. 2; *Babalık* (27 Kasım 1948). Sayı: 7038, s. 1.

²⁰⁶ M. Önder (1963). Anadolu’da açılan ilk halı – kilim sergisi ve Mareşal Hindenburg’a hediye edilen bir Konya halısı. *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 6, levha, XLIX.

²⁰⁷ *İkdâm* (R. 22 Nisan 1317) Sayı: 2464, s. 2; *Babalık* (27 Kasım 1948). Sayı: 7038, s. 1. Ekrem Bey Konya halı ve kilim sergisi hakkındaki gözlem ve düşüncelerini *İkdâm Gazetesi*’nin şu sayılarında kaleme almıştır: *İkdâm* (R. 21 Nisan 1317). Sayı: 2463; *İkdâm* (R. 22 Nisan 1317). Sayı: 2464; *İkdâm* (R. 23 Nisan 1317) Sayı: 2465.

²⁰⁸ *İkdâm* (R. 23 Nisan 1317) Sayı: 2465, s. 1 – 2’de sergi salonunda 2.000 aşkın ürünün teşhir edildiğini belirtirken; *Babalık* (16 Kasım 1948) Sayı: 7033, s.1’de 4.000 dokuma parçasının sergilendiği kaydedilmiştir.

Kasabası'nda halı üretimini geliştiren ve önemli sayıda halı tezgâhına sahip ve aynı zamanda İstanbul merkezli Guistiniani halı şirketinin acentesi olarak görev yapan Keun'a verilmiştir. Üçüncülük ise Ispartalı gayrimüslim halı tüccarlarından olan Bodosaki Efendi'nin ürettiği halılara verilmiştir.²⁰⁹

Sergide dereceye giren Mircan Efendi, Arthur Keun ve Bodosaki Efendilerden de anlaşılacağı üzere bu dönemde ticari halıcılığı elinde tutan kişiler hem halıların üretilmesinde hem de halı piyasasında etkin rol oynayan kişilerdi. Konya halı ve kilim sergisinde dereceye giren her üç halı tüccarının da hem halıcılığın ticarileşmesinde hem de mahalli olarak üretilen halıların yurt içi ve yurt dışında satılmasında etkin bir rol oynamaları tesadüf değildir. Bu halı tüccarlarının halıcılığa yeni bir ivme kazandırdıkları ve halıcılığın yeni bir safhaya – ticari halıcılık²¹⁰- geçtiği sergideki önem ve etkinliklerinden de anlaşılmaktadır.²¹¹ Osmanlı halılarının sergilerde teşhir edilmesi sadece yerel düzeyde organize edilen bir etkinlik olarak kalmamış, 1900 yılında yapılan Paris Sergisinde Uşak halıları birincilik kazanmıştır.²¹² Osmanlı halılarının dünya sergilerinde 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren aranan önemli nesneler haline gelmesi, onların ihracatını da tetiklemiş ve Osmanlı halıları dünyanın dört bir yanına ihraç edilmeye başlamıştır.

1.7. 19. Yüzyılda Osmanlı Halılarının Yurt Dışına İhracatı

Osmanlı halılarının yurt dışına ihraç edilmesi ve bu ticaretin belirginleşmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha görünür hale gelmiştir. Bu görünürlüğün en önemli sebepleri Batı Anadolu'nun bu dönemde dünya ekonomisiyle daha yoğun ilişkiler içerisine girmesi ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilen demiryollarıdır.

²⁰⁹ *Babalık* (25 Kasım 1948). Sayı: 7037, s. 1. Sergi talimatnamesi gereği yapılan değerlendirmede birinciliği Sivas halı fabrikası kurucusu Mircan Efendi kazanmış ve kendisine 4. 000 Kuruş, ikinci olan Sille halı tezgâhları sahibi ve İstanbul merkezli Guistiniani şirketinin acentesi olarak görev yapan Keun'a 3. 000 Kuruş ve üçüncü olan Ispartalı halı tüccarlarından Bodosaki Efendi'ye ise 2.000 Kuruş mükâfat verilmiştir.

²¹⁰ Anadolu coğrafyasının farklı bölge ve yörelerinde halıcılık ve dokumacılık uzun bir tarihe geçmişe sahiptir. Ancak, halıcılığın özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üretim kapasite ve miktarı artmış ve üretilen halılar İngiltere ve Amerika gibi ülkelere ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde yapılan halıcılık geleneksel olarak ifade edebileceğimiz daha önceki dönemlerden bu özelliği itibarıyla ayrılmaktadır. Araştırmamızda "ticari halıcılık" kavramını kullanırken halının bir kitle tüketim metası haline gelmesini, seri üretimi ve yurt dışına ihraç edilmesini kastediyoruz.

²¹¹ *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 238 – 239'daki 28 Ağustos 1900 tarihli Konya mektubu; *Ahenk* (22 Şubat 1313). Sayı: 480, s. 2; Aksu, 1. Teşrin 1936, *a.g.k.*, s. 447, Süleyman Sami, 1983, *a.g.k.*, s. 251 – 252 ; Süleyman Sami, 2012, *a.g.k.*, s. 637.

²¹² *Ahenk* (12 Safer 1325, 14 Mart 1323). Sayı: 3250, s. 2.

Demiryollarının inşa edilmesi ile Osmanlı ürünlerinin ihracı ivme kazanmıştır. İnşa edilen İzmir – Aydın ve İzmir – Kasaba [Turgutlu] demiryolu hatları ile İzmir gibi önemli bir liman hinterlandıyla bağlantı kurabilmiş ve bu hatların inşası Batı Anadolu’da ekonomik anlamda önemli gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştur.²¹³ İngilizlerin 1838 Türk – İngiliz Ticaret Antlaşması’ndan sonra hızlı bir şekilde Osmanlı ekonomisinde etkin bir rol oynamaları ve 1856’da yayınlanan Islahat Fermanı yabancı sermayeye ekonomik teşebbüsler için imkân tanıdığından yabancı müteşebbisler bu dönemde demiryolu imtiyazları elde etme gayreti içinde olmuşlardır.²¹⁴

İngilizler, İzmir’in önemine binaen bu kenti demiryolu ağıyla Batı Anadolu’nun farklı kent ve kasabalarıyla birbirine bağlamak istemişler bundan dolayı da İzmir – Aydın demiryolu hattının imtiyazı 23 Eylül 1856 tarihinde İngilizler tarafından alınmıştır.²¹⁵ İngilizler, İzmir’i Kasaba ve art bölgesiyle de birbirine bağlamak amacıyla İzmir – Kasaba demiryolu hattının imtiyazını 4 Temmuz 1863’te almışlar, bu imtiyaz İngiliz uyruklu Edward Price tarafından alınmış ve imtiyaz süresi 99 yıl olarak belirlenmişti.²¹⁶ İmtiyazı alınan İzmir – Kasaba demiryolu hattı çok kısa sürede inşa faaliyetlerine başlamış ve hat 26 Temmuz 1865’te Menemen’e varmış²¹⁷ üç ay gibi bir süre içerisinde de bu hat Batı Anadolu’nun önemli kentlerinden biri olan Manisa’ya dek uzatılmıştı.²¹⁸ İzmir’den Kasaba’ya kadar olan 93 km’lik hat ise 23 Ocak 1866 (Hicri 6 Ramazan 1282) tarihinde resmi olarak hizmete girmiştir.²¹⁹ 23 Ocak 1866 tarihinde resmi olarak açılan İzmir – Kasaba demiryolu hattı Anadolu’da hizmete giren ilk demiryolu hattı olma özelliğine sahiptir.²²⁰ Kasaba hattı inşa edilip hizmete girdikten kısa bir süre sonra 1856

²¹³ Batı Anadolu’nun dünya ekonomisiyle bütünleşmesinde İngilizlerin ve demiryollarını önemi üzerinde duran kaynak eserler için bkz., Kurmuş, 1974, **a.g.k.**, s. 51 – 75; B. Varlık (1976). *19. yüzyılda emperyalizmin Batı Anadolu’da yayılması*. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, s. 13 – 26. Ayrıca bkz., Pamuk, 2018a, **a.g.k.** s. 3, 11 – 15; A. Akyıldız (1992). Demiryolları ve değişme (Batı Anadolu örneği). *Yeni Toplum*, Sayı: 1, (Mayıs – Haziran 1992), s. 114 – 121.

²¹⁴ A. Tabakoğlu (1998). *Türk iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 235.

²¹⁵ Y. N. Karkar (1972). *Railway Development in the Ottoman Empire 1856 – 1914*. New York: Vantage Press, s. 64.

²¹⁶ A. Kolay (2017). Anadolu’da işletmeye açılan ilk demiryolu hattı: İzmir – Kasaba (Turgutlu) demiryolu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 54, s. 92 – 93.

²¹⁷ *The Times (London)* (26 Ekim 1865). Sayı: 25326, s. 6’da İzmir – Bornova ve İzmir – Menemen hatlarının açılışı olarak 26 Temmuz 1865 tarihi verilirken; Kolay, 2017, **a.g.k.**, s. 102’de ismi geçen demiryolu hatlarının 20 Temmuz 1865 tarihinde açıldığı belirtilir.

²¹⁸ *FO. 78/1888 içinde*, 84 nolu yazışma, İzmir, 26 Ekim 1865.

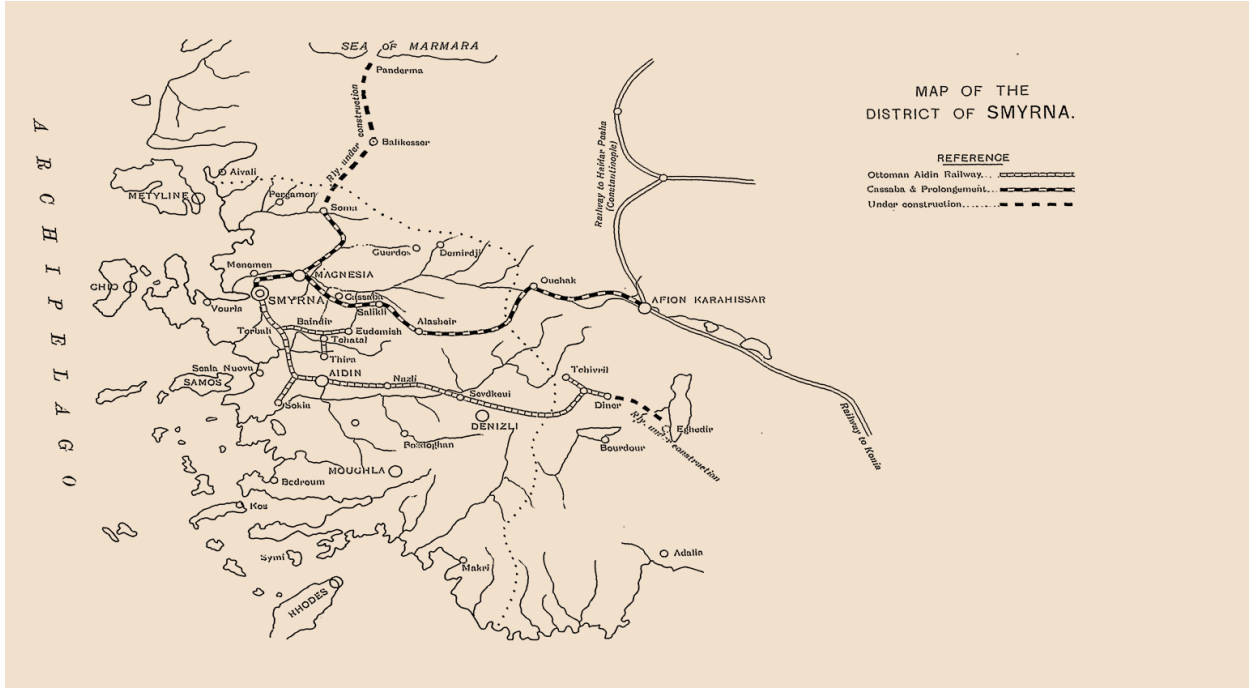
²¹⁹ *Ruzname-i Ceride-i Havadis* (23 Ramazan 1282). Sayı: 341, s. 1.

²²⁰ İzmir – Kasaba hattının önemi ve inşa süreci için bkz. A. Kolay (2011). *İzmir – Kasaba ve uzantısı demiryolu hatları (1863 – 1897)*. Marmara Üniversitesi: Yayımlanmamış doktora tezi, s. 6 – 29.

yılında imtiyazı verilen ve inşa süreci yaklaşık on yıl süren İzmir – Aydın demiryolu hattı da Temmuz 1866 tarihinde ulaşıma açılmıştır.²²¹

İzmir ‘in 1860’ların ortasından itibaren hinterlandı olan Batı Anadolu ve İç Batı Anadolu Bölgeleriyle demiryolu bağlantısını kurması harita 1.1’de verilmiştir.

Harita 1.1. *İzmir’i Batı Anadolu ve hinterlandına bağlayan İzmir – Aydın ve İzmir – Kasaba (Turgutlu) demiryollarını gösteren harita (1910 - 11 yılları itibariyle)*²²²

İzmir’in demiryolları ile Anadolu ile bağlantı kurmasının yanında İzmir limanı da hem Batı Anadolu için hem de Osmanlı ürünlerinin ihracı için önemli bir yer tutmaktaydı. İngiltere İzmir konsolosu Cumberbatch tarafından 1864 tarihinde yazılan İzmir ile ilgili bir ticaret raporunda bu limanın önemini şu sözlerle açıklanıyordu:

“Bu liman Doğu Akdeniz’in en önemli limanıdır; kapasitesi ve giriş kolaylığı açısından dünyada başka bir eşi yoktur. Etrafı tamamen dağlarla çevrilidir. Kıyıdan hemen sonrası derinleşmektedir. Körfezin

²²¹ *Report by Major Law on Railways in Asiatic Turkey* (1896). Londra: Harrison and Sons, St. Martin’s Lane, s. 10’da İzmir – Aydın demiryolu hattının açılışı gün belirtilmeksizin Temmuz 1866 olarak verilmişken; A. Akyıldız (1995). Osmanlı Anadolusunda ilk demiryolu: İzmir – Aydın hattı (1856 – 1866). *Çağın yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti’nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri*. (Ed: E. İhsanoğlu, M. Kaçar), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, s. 265’te ve Akyıldız, 1992, **a.g.k.**, s. 115’te İzmir – Aydın demiryolu hattının 1 Temmuz 1866 tarihinde açıldığı ifade edilmektedir.

²²² İzmir’i demiryolu hatları ile Batı Anadolu’ya bağlayan harita için bkz., *Report for the year 1910 – 1911 on the Trade of Smyrna* (1911). Londra: Harrison and Sons, s. 2.

girişinde güçlü bir korunma vardır; giriş yarım mile kadar daralmıştır ve Gediz'in alüvyonlu topraktan oluşturulmuş ağzına bağlıdır; ancak bu giriş iyi ışıklandırılmış ve işaretlendirilmiş olduğundan burada denizcilik tehlikeli değildir. Demirleme yeri iyidir ve liman her yönden esen rüzgâra karşı korunaklıdır. Gemiler yük boşaltmak üzere rıhtımlara gelebilmektedirler. Körfez 6x8 mil büyüklüğünde olduğundan çok miktarda gemi buraya girebilmektedir. Bu bölgedeki en önemli limanlar Kuşadası, Antalya, Ayvalık, Midilli, Sakız ve Sisam'dır. Ancak bu limanlardaki ürünlerin büyük bir bölümü İzmir'e gönderilmektedir. Eğer demiryolu tamamlanır ve Kuşadası'na kadar uzanırsa iç kısımlardaki üretim şüphesiz buradan sevk edilecektir. Tüm bu limanlar küçük de olsalar çoğunlukla rüzgârlara karşı korunaklıdır. ”²²³

Osmanlı ve Anadolu halılarının ihracı yukarıda açıklamaya çalıştığımız bu sosyal ve ekonomik gelişme ve dönüşümlerle – demiryolu hatlarının inşası ve İzmir limanı - beraber bir anlam kazanmaktadır, çünkü bu gelişmelerle İzmir limanı Osmanlı Anadolu'sunun en önemli ihraç limanı haline gelmiş ve İzmir ticareti 1840'lardan 1870'lere dek yaklaşık 30 yılda 3 kat artış göstermiştir. Bu artış da demiryolu hatlarının Batı Anadolu ile bütünleşmesi ile İzmir limanına gelen buharlı gemi sayısındaki artış temel nedenler arasındadır.²²⁴ İzmir'in ticaret hacminin 3 kat artış gösterdiği dönemde dünya ticaret hacmi de 400 milyon sterlinden 2 milyar sterline kadar yükselmiştir. Yine bu dönemde uluslararası ticaret yaklaşık 5 kat artış göstermiştir.²²⁵ İzmir ticaret hacminin artışı ile uluslararası ticaret hacminin artışı arasındaki paralellik Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisiyle benzer eğilimler göstermesi açısından anlamlıdır. İzmir'in ticaret hacmi İzmir – Aydın ve İzmir – Kasaba demiryolu hatlarının açıldığı 1866 yılından sonraki yıllarda artış göstermiştir. Bu dönemde İzmir limanı aracılığıyla İngiltere'yle yapılan ticaretin değeri İngiliz Sterlini olarak tablo 1.7'de verilmiştir.

Tablo 1.7. 1866 – 1871 yılları arası İzmir limanı ile İngiltere'ye yapılan ticaretin değeri (İngiliz Sterlini)²²⁶

²²³ İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti, 1998, a.g.k., s. 1.

²²⁴ *Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad. Part III* (1873). Londra: Harrison and Sons, s. 739 – 744; İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti, 1998, a.g.k. s. 18, 37 – 39. İzmir'in Anadolu'nun ihraç limanı haline gelmesi ithalat ve ihracat istatistikleriyle anlaşılabilir. Örnek olarak 1869'da İzmir limanı'nın ticaret hacmi şu şekildeydi:

İthalat: 3. 586. 780 İngiliz Sterlini

İhracat: 4. 540. 350 İngiliz Sterlini

Toplam: 8. 127.130 İngiliz sterline tekabül etmekteydi. Yine 1870 yılında ithalat, 3.007. 340 sterlin iken ihracat, 3. 620. 450 İngiliz Sterliniydi. İzmir ihracat odaklı bir liman olma özelliğini uzun yıllar korumuştur.

²²⁵ E. J. Hobsbawn (2018). *Sanayi ve imparatorluk*. (Çev: A. Ersoy), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 128.

²²⁶ *Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad. Part III* (1873). Londra: Harrison and Sons, s. 739.

Yıllar	İthalat	İhracat	Toplam
1866	1.165.500	1.520.040	2.685.540
1867	1.267.065	1.774.150	3.041.215
1868	1.366.150	1.871.270	3.237.420
1869	1.029.380	2.015.000	3.044.380
1870	844.600	1.243.800	2.088.400
1871	1.841.210	1.824.020	3.665.230

İzmir'in artan önemi ve ticaret hacminin genişlediği bu dönemde Osmanlı halılarının ihracı daha anlamlı hale geldi. Her ne kadar Osmanlı halıları 1840'lar gibi daha erken tarihlerde bile Amerika gibi görece uzak ülkelere ihraç edilmişse de²²⁷ Osmanlı halılarının ihracı 19. yüzyılın ikinci yarısında belirgin bir hal almıştır. Osmanlı halıları ticari amaçlı yurt dışına ihraç edilmenin yanında hayır amacıyla da kutsal yerlere gönderilmiştir. Örneğin, Gördes'te dokunan halı ve seccadeler yüzyılın ilk on yıllarından 1860'lara kadar Harem-i Şerif'e gönderilmekteydi.²²⁸

Yine 1860'ların ortasından itibaren neredeyse tümü Anadolu'da dokunan Osmanlı halıları İzmir limanı aracılığıyla İngiltere'ye gönderiliyordu. 1864 yılında İzmir limanından İngiltere'ye yapılan halı ihracatı kumaş ihracatı ile birlikte verilmiş ve toplam 18.800 İngiliz Sterlin değerini taşıyorken; diğer ülkelere yapılan halı ihracatı 14.060 Sterlin idi. İngiltere ve diğer ülkelere yapılan halı ihracatı 1864 yılında toplam 32. 860 Sterlin olarak verilmiştir. Bu dönemde Anadolu'da üretilen halılar, Osmanlı'nın temel ihraç maddeleri arasında yer almaktaydı.²²⁹ 1868 yılında İzmir limanından yapılan halı ihracatı yine kumaş ile birlikte verilmiştir. Bu yıl, 16. 670 paket halı ve kumaş ihraç edilirken bu ticaretin toplam hacmi 350. 320 İngiliz Sterline erişmişti. 1868 yılında İzmir limanı aracılığıyla yapılan toplam ihracat hacmi ise 4. 632. 270 Sterlin idi. Halı ve kumaş

²²⁷ Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 242'de 1840'ların başından itibaren ABD'ye İzmir'den halı gönderildiğini belirtir.

²²⁸ E. Gökmen (2014). *Osmanlı dönemi Gördes halıcılığı*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, s. 55 – 74. Gökmen, Harem-i Şerif'e 1814 yılından itibaren Gördes'te yapılan halıların gönderildiğini ve bu sürecin 1859 yılına kadar devam ettiğini belirtmektedir.

²²⁹ FO. 78/1888 içinde, Annual Report of Smyrna, 1864. Bu raporda Osmanlıdan ihraç edilen ana ürünlerin liste ve fiyatları verilmiştir.

ihracatının bu toplam miktar içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir.²³⁰

Osmanlı halılarına 1870’li yılların başında başta Avrupa ülkeleri olmak üzere yurt dışından daha az talep geldiği kaydedilmektedir. Bunun en önemli sebebi halı üretiminde kullanılan ham maddelerin –yün– fiyatlarının yükselmesidir; yün fiyatları yükseldikçe halı satış fiyatları artmış ve artan fiyatlar yüzünden halılara olan talep azalmıştır. Bu yıllarda yün önemli bir gelir sağladığı için Anadolu’da üretilen yünün önemli bir miktarı İngiltere başta olmak üzere Amerika ve diğer ülkelere ihraç edilmiştir.²³¹ Yün fiyatlarının düştüğü yıllarda ise halı ihracatı artış göstermekteydi. 1873 yılında *Viyana Sergisi* dolayısıyla Osmanlı halıları önemli bir rağbet görmüş ve halı ihracatı bir önceki yıla göre iki kat artış göstermiştir.²³²

Viyana Sergisi gibi uluslararası alandaki etkinlikler 19. yüzyıl ortalarından itibaren sanayileşmiş ülkeler için kendi zenginlik ve teknik ilerlemelerini kutladıkları bir zafer alayına dönüşmüştü. Bunun yanında Osmanlı gibi çevreleşen/periferileşen ülkeler için ise bu sergiler Batılılara daha egzotik ve oryantal gelen ürünlerinin teşhir edilebileceği uluslararası bir mecra halini almıştır.²³³ Uluslararası sergiler, Osmanlı halılarına olan talebi körükledikçe yurt dışından halı talebi artış kaydetmiştir. Viyana Sergisi, Osmanlı halılarına olan ilgiyi arttırdığı gibi sergiden sonraki yıl, - 1874 – Avrupa’da bulunan Fransa ve diğer ülkelere önemli miktarda halı ihraç edilmiştir.²³⁴ 1870’lerin ortasında yurt dışındaki talep giderek önem kazanmış ve İngiltere ile Avrupa’ya 1876 yılında yapılan halı ihracat değeri 1875’tekinin iki katına denk olmuştur.²³⁵ 1876 yılında İzmir limanından yapılan brüt halı ihracatı miktar olarak 2. 997

²³⁰ *Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty’s Consul in 1869* (1870). içinde, Reports by Mr. Consul Cumberbatch, on the Trade and Commerce of Smyrna and Dependencies During the Year 1868. Londra: Harrison and Sons, s. 79’da kuru meyve ihracatı en önemli ihraç kalemi olarak kaydedilmişken daha sonra çeşitli ilaç ve afyonun yer aldığı ihracat kalemi ikinci sırada, ismi açıklanmayan ve öteberi olarak kaydedilen ihracat kalemi üçüncü sırada halı ve kumaş ihracatı da bu üç kalemden sonra dördüncü sırada yer almaktadır.

²³¹ *İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti*, 1998, **a.g.k.** s. 31, 33. İngiltere 1872 yılında üretilen yünün dörtte üçünü satın almıştır.

²³² *İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti*, 1998, **a.g.k.** s. 40.

²³³ E. J. Hobsbawn (2017). *Sermaye çağı 1848 – 1875*. (Çev: M. S. Şener), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 46. Hobsbawn, 1851’de Londra’da 14.000, 1855’te Paris’te 24.000, 1862’de Londra’da 29.000, 1867’de Paris’te 50.000 şirketin sergiye katıldığını belirtir. Uluslararası sergiler bu yönüyle gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler için sanayileşme ve teknik ilerlemelerinin zafer alayydı.

²³⁴ *İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti*, 1998, **a.g.k.** s. 44.

²³⁵ *Reports from Her Majesty’s Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular Districts*. (1877). Part IV içinde, Report by Acting Consul Stephen Joly on the Trade, Commerce and Navigation of Smyrna for the year 1876. Londra: Harrison and Sons, s. 1045.

balya iken bu ticaret hacminin değeri ise 196. 103 Sterline denk düşmekteydi. Aynı yıl İzmir’den yapılan toplam brüt ihracat değeri 4.630.000 Sterline erişmişti. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere, halı ihracatı İzmir limanından yapılan ihracatın önemli bir kalemini oluşturunuyordu.²³⁶

Osmanlı halılarının ihracı 1880’lere doğru da devam etmiştir. 1877 – 1881 yılları arasındaki 5 yılda yıllık ortalama yurt dışına 2. 500 balya halı ihraç edilmiştir. İhraç edilen her balya 100 yarda kare [yd²]²³⁷ halı kapasitesine sahip olduğundan belirtilen yıllarda yıllık 250. 000 yd² halı ihracı yapılmıştır. Bu hesaplamalardan 1877 – 81 yılları arasında 1. 250.000 yd² halının yurt dışına ihraç edildiğini söyleyebiliriz. 100 yd² halı kapasitesine sahip bir balyanın parasal değeri ise 50 İngiliz Sterlini idi. Yıllık olarak 2. 500 balya ihraç edildiğine göre bu ticaretin toplam değeri de 125.000 Sterline ulaşmaktaydı. Bu tarihlerde yıllık 250.000 yd² halıyı bulan ihracatın üçte ikisi İngiltere’ye yapılmakta ve bu ihracatın değeri de 80.000 Sterline tekabül etmekteydi. İngiltere’nin ardından İzmir limanından halı ihracatının en çok yapıldığı ülkeler Amerika ve Fransa idi.²³⁸

Osmanlı halılarının ihracatı 1880’lerin ortasına kadar yıllık olarak 3.000 balyaya yakın bir ihracat kapasitesine erişmişti. 1882 – 85 yılları arasındaki halı ihracı, 1877 – 81 yıllarındaki halı ihracatına göre % 23 oranında bir artış göstermektedir. Bu % 23’lük artışta orta ve alt kalitedeki halılar önemli rol oynamış daha iyi kalitedeki halıların ihracatında ise böyle önemli bir artış gerçekleşmemiştir. İngiltere daha önceki yıllarda olduğu gibi 1885’e kadar olan zaman diliminde Osmanlı halılarının bir numaralı alıcısı olmuştur. İngiltere’den sonra ise yine Amerika ve Fransa gibi Osmanlı halılarının baş alıcısı ülkeler gelmekteydi.²³⁹ 1882 – 85 yılları arasında İzmir limanından yapılan toplam

²³⁶ *Reports from Her Majesty’s Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular Districts.* (1877). Part IV içinde, **a.g.k.**, s. 1041.

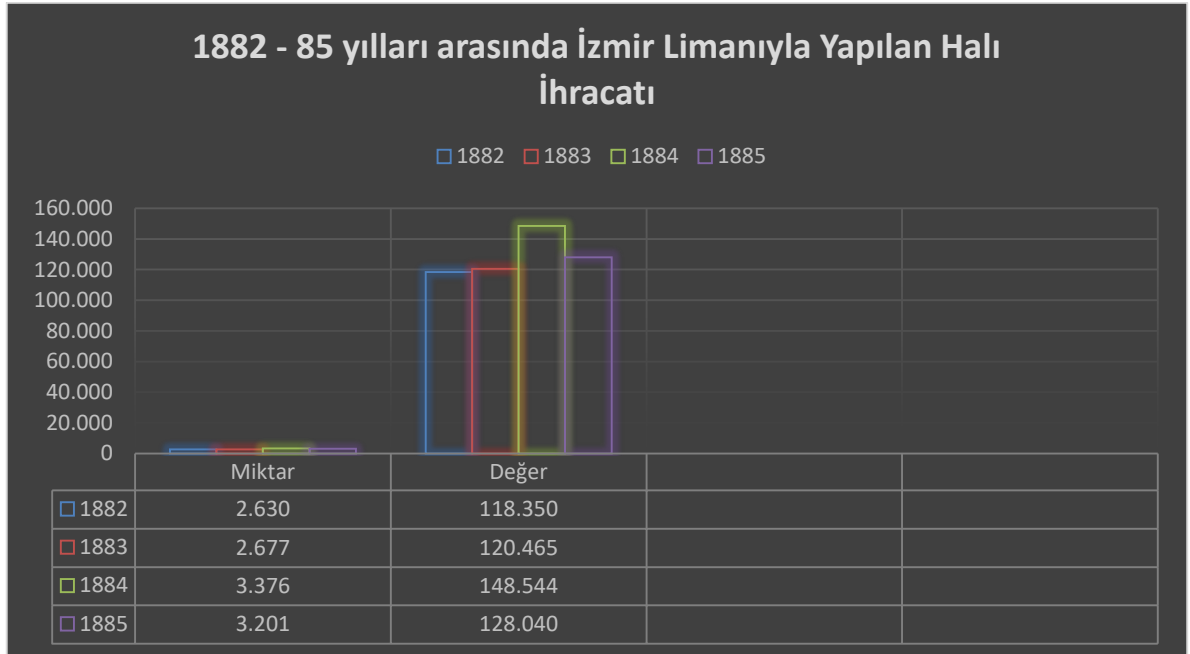
²³⁷ *İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti*, 1998, **a.g.k.** s. 69’da her balyanın ortalama 100 m² halı kapasitesine sahip olduğu ifade edilir. Ancak; İngilizler 19. yüzyıl ve daha sonraki zamanlarda yarda kare [Square yard] olarak bilinen bir ölçü sistemini benimsemişler ve ticari uygulamalarda bunu kullanmışlardır. Nitekim elimizde bulunan, *Report for the Years 1902 – 1903 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1904). Londra: Harrison and Sons, s.7’de, her balyanın 100 yd² halı kapasitesine sahip olduğunu belirtir. Bu örnekte de görüleceği üzere halı ihracatı için konsolosluk raporlarında yarda kare kullanılmıştır. Biz de araştırmamızda kaynaklar yarda kareyi kullandığı ve hesaplamalarda kolaylık sağlayacağını düşündüğümüz için yarda kareyi kullandık. 1 Yarda kare yaklaşık olarak 0. 83.6 m²’ye denk gelmekteydi. Bir diğer anlatımla 100 yd²’lik bir balya, 83.6 m²’lik bir halı kapasitesine sahipti.

²³⁸ *İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti*, 1998, **a.g.k.** s. 68 – 69.

²³⁹ *Report for the Years 1882 – 1885 on the trade of Smyrna.* (1886). İçinde, *Report by Consul Dennis on the Trade and Commerce of Smyrna for the years 1882 to 1885.* Londra: Harrison and Sons, s. 11. Belirtilen yıllarda yün fiyatlarında düşüş yaşanması halı navlun oranlarında da düşüşe sebep olmuştur.

halı ihracat değeri yıllara göre farklılık göstermekle beraber artış eğilimi göstermektedir. Buna göre; 1882 yılında 118. 350 İngiliz Sterlini değerinde halı ihracı yapılırken, 1883'te 120. 465, 1884 yılında 148. 544 ve 1885 yılında da 128. 040 İngiliz Sterlini değerinde halı ihracatı gerçekleştirilmiştir.²⁴⁰ İzmir limanı aracılığıyla 1882 – 85 yılları arasında yapılan halı ihracatının miktar ve değerleri aşağıdaki grafik 1.4'te gösterilmiştir.

Grafik. 1.4. 1882 – 85 yılları arası İzmir limanı aracılığıyla yapılan halı ihracatının miktar ve değeri (miktar balya; değer İngiliz Sterlini)²⁴¹

Yukarıdaki grafik 1.4'teki veriler ve her balyanın 100 yd² halı kapasitesine sahip olduğu göz önüne alınırsa İzmir limanı aracılığıyla 1882'de 263.000, 1883 yılında 267. 700, 1884'te 337.600 ve 1885 yılında 320. 100 yd² halı yurt dışına ihraç edilmiştir. Bu dört yılın yıllık ortalaması ise 297.100 yd² halıdır.²⁴²

Osmanlı halılarının İzmir limanından ihracatındaki en önemli müşterisi yukarıda mütemadiyen değinildiği gibi İngiltere idi. İngiltere'nin bu önemi, İzmir limanına giren ve çıkan İngiliz bandıralı gemi sayısında da kendini göstermektedir. 1882 yılında İzmir

²⁴⁰ *Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna.* (1886). İçinde, Report by Consul Dennis on the Trade and Commerce of Smyrna for the Years 1882 to 1885. Londra: Harrison and Sons, s. 9.

²⁴¹ *Report for the Years 1882 – 1885 on the trade of Smyrna.* (1886). İçinde, Report by Consul Dennis on the Trade and Commerce of Smyrna for the Years 1882 to 1885. Londra: Harrison and Sons, s.9.

²⁴² *Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna.* (1886). **a.g.k.**, s. 9. Hesaplamalar kendi tarafımızdan her balyanın 100 yada kare halı kapasitesi sahip olduğu göz önüne alınarak yapılmıştır.

limanına giren İngiliz bandıralı toplam gemi sayısı 294 ve bunların toplam tonajları 258.084 tondur. Aynı yıl Fransız bandıralı toplam gemi sayısı 164 ve bunların yük ve tonajları ise 211.355 tonu bulmaktaydı. Fransa'dan sonra 180 gemi ve 193.213 tonla Avusturya limana giren gemi sayısı bakımından 3. sırada geliyordu. Rusya ise toplam 116 gemi ve 184.213 tonajla Avusturya'dan sonra 4. sıradaydı.²⁴³ İngiltere'nin limana giren ve çıkan gemi sayısındaki üstünlüğü sonraki yıllarda devam etmiş, İngiltere'yi gemi sayısı ve taşınan yük miktarı ve tonaj bakımından Fransa izlemiştir. Fransa'dan sonra sırasıyla Avusturya ve Rusya geliyordu.²⁴⁴

İngiltere'nin denizlerde hâkimiyeti deniz ticaretine de yansımış ve İngiltere Anadolu'nun en önemli ihraç limanı olan İzmir limanı ile 1885'lerden sonra da yoğun bir şekilde ihracat ve ithalat yapmıştır. Bu ticaretin önemine binaen 1885 ve sonraki yıllarda İngiltere, İzmir limanına giren – çıkan gemilerin sayısal çoğunluğunu elinde bulundurmaya devam etmiştir.²⁴⁵ Gemi sayı ve yük taşımacılığindeki bu üstünlük İngiltere'yi İzmir limanından yapılan ihracatın da en önemli alıcısı durumuna getirmiştir. 1886 yılında İzmir limanından İngiltere'ye 1.499. 038 Sterlin değerinde ihracat yapılırken aynı yıl Fransa'ya yapılan ihracatın toplam hacmi sadece 588.109 Sterlin civarında

²⁴³ *Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna*. (1886). **a.g.k.**, s. 2. Bilgiler, 1882 – 85 ticaret raporunun 2. Sayfasında bulunan tablodan derlenmiştir. 1882 yılında İzmir limanı'na giren İngiliz bandıralı gemi sayısı 294 idi. Bunların 277'si buharlı gemi 17 tanesi de yelkenliydi. Fransız bandıralı gemi sayısı 164 iken; bunların 162'si buharlı 2'si yelkenliydi. Avusturya bandıralı toplam gemi sayısı 180 idi. Bunların 160 tanesi buharlı gemi, 20'si ise yelkenli gemiden oluşuyordu. Rus bandıralı gemi sayısı ise toplam 116 idi. Rusların 100 buharlı gemisi ve 16 tane de yelkenli gemisi 1882 yılında İzmir limanına giriş yapmışlardı.

²⁴⁴ *Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna*. (1886). **a.g.k.**, s. 2 – 4'te bulunan tablolardan yararlanılarak bu sonuca ulaşılmıştır. İngiltere'nin 1883 yılında limana giren toplam gemi sayısı 301'dir ve bu gemilerin taşıdıkları yük miktarı 269.341 tondur. Aynı yıl Limana giren Fransız bandıralı toplam gemi sayısı 176; bu gemilerin taşıdığı yük miktarı ise 202. 642 tondur. 1884 yılında 389 İngiliz bandıralı gemi limana giriş yaparken, Fransız bandıralı gemi sayısı 219'da kalmıştı. 1884 yılında Fransız bandıralı gemi sayısı İngiliz bandıralı gemilerden az olmasına rağmen daha fazla yük taşımışlardır. 1885 yılında ise İngiliz bandıralı gemi sayısı 406 olmuş, bunların taşıdıkları yük 320.259 tonu bulmuştu. Fransız bandıralı gemi sayısı ise 204 olarak kaydedilmiş ve bu gemilerin taşıdıkları yük ise 266. 723 ton olmuştur.

²⁴⁵ *Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna*. (1887). İçinde, *Report on the Trade and Commerce of Smyrna for the Year 1886*. Londra: Harrison and Sons, s. 2; *Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna*. (1889). Londra: Harrison and Sons, s. 2. Bu yorum ve değerlendirme 1886, 1888 – 1889 yıllarındaki istatistiklere göre yapılmıştır. 1886'da toplam 401 İngiliz bandıralı gemi İzmir limanına giriş yaparken bunların yük kapasiteleri 317. 550 tonu buluyordu. Osmanlı bandıralı gemilerin sayısı 350 olmakla beraber bu gemilerden 195 tanesi yelkenli gemiydi. Bunların yük taşıma kapasiteleri düşük olduğu için Osmanlı bandıralı 350 gemi ancak 116. 722 ton yük taşımışlardır. 1888 yılında İngiliz bandıralı 371 buharlı gemi İzmir limanına giriş yaparken İngiltere'nin ardından 221 buharlı gemi ile Fransa gelmekteydi. 1888 yılında Fransız bandıralı gemilerin taşıdığı yük miktarı 489.382 ton iken İngiltere'nin 337.724 tonda kalmıştı. 1889 yılı için bkz., *Report for the Year 1889 on the Trade of Smyrna*. (1890). Londra: Harrison and Sons, s. 11 – 12.

kalmıştır.²⁴⁶ Toplam ihracat hacmi içinde halı ihracatı kendi yerini korumuş ve halı ticaret hadleri dalgalı bir seyir izlemekle beraber artış trendi göstermiştir. 1886'da halı ihracatı 3. 174 balya civarında gerçekleşmiş ve yurt dışına 317.400 yd²'lik bir satış gerçekleşmiştir. Bu yılki halı ihracatının toplam değeri ise 142. 800 İngiliz Sterlin olarak kaydedilmiştir. 1886 yılı halı ihracatında bir önceki yıla göre balya sayısında hafif bir düşüş yaşanmış olmakla beraber ihracat tutarında yaklaşık 14.000 sterlin kadar bir artış söz konusu olmuştur.²⁴⁷

1888 yılında elimizde bulunan istatistiki veriler ilk defa ülke bazında olmak üzere her ülkeye ne kadar halı ihraç edildiğini - balya olarak - kaydetmiştir. Buna göre, 1888 yılında İngiltere yine öncü durumunu korumuş ve İzmir limanından İngiltere'ye 1.839 balya Amerika'ya 354, Fransa'ya, 283, Avusturya – Macaristan'a 97 balya ihraç edilmiştir. 1888 yılında Avrupa'nın önemli ekonomilerinden olan Almanya ve Belçika'ya İzmir limanı ile hiç halı ihraç edilmemiştir. Yine aynı yıl İtalya'ya 31 balya, Hollanda'ya ise 7 balya gibi oldukça sınırlı sayıda bir halı ihracatı gerçekleştirilmiştir. İzmir limanı aracılığıyla adı verilmeyen diğer Osmanlı limanlarına da 34 balya kadar halı gönderilmiştir. Bu yıl ihraç edilen balya sayısı 2. 651'de kalmış, bu ticaretin toplam hacmi de 159.060 Sterline erişmişti. 1888 yılındaki halı ihracatında iki yıl öncesine – 1886 – göre balya sayısında gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. 1886 yılında 317.400 yd²'lik halı ihracı gerçekleşmişken 1888 yılında bu rakam 265.100 yd²'ye kadar düşmüştür.²⁴⁸

1888 yılında İzmir limanı ile yapılan ihracatın toplam değeri 3.867.087 İngiliz Sterlini idi. Bu ihracat değeri içinde halılar yaklaşık % 4.11'lik bir orana sahipti.²⁴⁹ Osmanlı halılarının ihracı 1890'lara doğru da devam etmiş; 1890 yılında İzmir limanından sadece İngiltere'ye 1.891 balya yani 189.100 yd² halı ihraç edilmiştir. İngiltere ile yapılan bu ticaretin toplam değeri ise 124. 272 İngiliz Sterlini bulmaktaydı.

²⁴⁶ *Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna*. (1887). İçinde, **a.g.k.**, s. 4.

²⁴⁷ *Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna*. (1887). İçinde, **a.g.k.**, s. 4 – 5. Halı ihraç miktarı/balya sayısının düşmesine rağmen halı ihracat değerinin yükselmesinin sebebi yün fiyatlarının yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Yün fiyatları yükseldiği için ihraç edilen miktar azalsa da halı fiyatları yükseldiği için daha çok gelir elde edilmektedir.

²⁴⁸ *Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna*. (1889). İçinde, Consul General Holmwood to the Marquis Salisbury, Londra: Harrison and Sons, s. 3.

²⁴⁹ *Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna*. (1889). İçinde, **a.g.k.**, s. 3'te: İzmir limanı aracılığıyla miktar itibarıyla ihraç edilen en önemli ürünler: 1. 237.634 İngiliz sterlini değerinde kuru üzüm; 618.751 İngiliz sterlini değerinde Palamut; 300.605 İngiliz sterlini değerinde İncir; 242.240 İngiliz sterlini değerinde Afyon ve 159.060 İngiliz sterlini değerinde halı olarak kaydedilmiştir. Tarımsal ürün ihracatına dayanan bu tablo uzun yıllar boyunca değişmemiş ve Osmanlı, dünya ekonomisinde tarımsal ürünler ve ham madde ihraç eden bir ülke olarak konumlanmış ve bu alanda uzmanlaşmıştır.

1890 yılında diğer ülkelere yapılan halı ihracatı hem miktar hem de değer olarak bilinmemekle beraber İzmir'den yapılan halı ihracatı 208. 944 İngiliz Sterline ulaşmış bulunmaktaydı. 1890'da yapılan halı ihracı 1888 yılına göre 49. 884 İngiliz Sterlini kadar bir artış göstermiştir.²⁵⁰

1890 yılında yapılan toplam halı ihracatı elimizdeki kaynaklarda kaydedilmemişse de yaptığımız hesaplamalara göre bu yıl içinde diğer ülkelere yaklaşık 1.283 balya ihraç edilmiştir. İngiltere ile diğer ülkelere yapılan toplam ihracat 3.174 balya yani bir diğer deyişle 317.400 yd² halıya ulaşmıştı.²⁵¹ 1890 yılında İzmir limanı ile yapılan ticaretin toplam değeri 3.708.149 sterlin idi; halı ihracatı toplam ihracat içinde yaklaşık % 5,6'lık bir paya sahip olmuştur.²⁵² Osmanlı halılarının yurt dışındaki revacı 1900'lere doğru önemli bir ivme kazanmış, Osmanlı halılarının başka ülkeler tarafından taklit edilememesi Osmanlı halılarını yurt dışı piyasalarında aranan ürünler haline getirmişti.²⁵³ Osmanlı halılarının 1890'larda İzmir limanı ile ihraç edilen miktar ve değerlerini seçili yıllarda tablo 1.8'de veriyoruz.

Tablo 1.8. *1890'ların seçili yıllarında İzmir limanından ihraç edilen halıların miktar ve değerleri (miktar, balya; değer İngiliz Sterlini)*²⁵⁴

²⁵⁰ *Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District* (1891). İçinde, Smyrna Commercial Report for 1890, Londra: Harrison and Sons, s. 5.

²⁵¹ *Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District* (1891). İçinde, **a.g.k.**, s. 5'te verilen tablodaki ihracat değerleri kullanılarak bu değerlendirme yapılmıştır. 1890 yılında yapılan halı ihracatının değeri 208.944 İngiliz Sterliniydi; salt İngiltere'ye yapılan ihracat 124. 272 £ değerinde iken diğer ülkelere 84.672 £'lik bir ihracat yapıldığı anlaşılmaktadır. 1890 yılında her balyanın ihraç fiyatı yaklaşık 66 sterlin buradan 84.672/66 = yaklaşık 1283 balyanın ihraç edilmiş olduğu anlaşılır.

²⁵² *Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District* (1891). İçinde, **a.g.k.**, s. 2'de 1890 yılı için toplam ihracat 3.708.149 Sterlin olarak verilmişken İngiltere'nin payı 1.723. 346 sterlin olarak kaydedilmiştir.

²⁵³ *Report for the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna* (1901). İçinde, Report on the Trade of Smyrna and District, Londra: Harrison and Sons, s. 6.

²⁵⁴ 255 – 258. dipnotlardaki kaynaklar.

1891 ²⁵⁵		1894 ²⁵⁶		1897 ²⁵⁷		1898		1899	
Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer
3.013	204.860	3210	192.600	5.424	Bilinmiyor	5.561	336.500	5.352	301.050

1900 yılında İzmir’den yine çoğunluğu İngiltere’ye ait olmak üzere toplam 294.973 sterlin değerinde halı ihracatı yapılmıştır.²⁵⁸ 20. yüzyılın hemen başında ihraç edilen halıların ihraç değerleri grafik 1.5’te gösterilmektedir.

Grafik 1.5. 1900 – 02 yılları arası İzmir limanıyla ihraç edilen halıların değeri (İngiliz Sterlini)²⁵⁹

²⁵⁵ *Report for the Year 1891 on the Trade of Smyrna and District* (1892). İçinde, *Report on the Trade and Commerce of Smyrna for the Year 1891*. Londra: Harrison and Sons, s. 5.

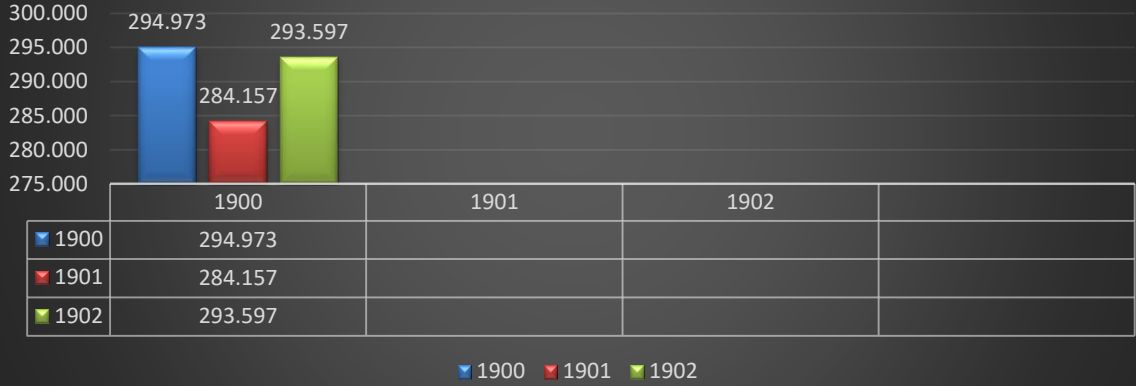
²⁵⁶ *Report for the Year 1894 on the Trade & of Smyrna* (1895). Londra: Harrison and Sons, s. 3; E. Z. Karal (2007). *Osmanlı tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat devirleri (1876 – 1907)*. Cilt. 8, Ankara: TTK, s. 480’de 1892 - 93 yılları için Osmanlı halılarının toplam ihracat değeri olarak 209.000 Osmanlı Lirası verilir. 209.000 Osmanlı Lirasının sterlin olarak karşılığı 190.000 idi. Yukarıdaki tabloda 1894 yılı içinde 192.600 İngiliz Sterlini ihracat yapıldığı görülmektedir. Elimizdeki verilerle birtakım Osmanlı istatistiklerinde bulunan veriler birbirlerini doğrulamaktadır. 1 Osmanlı altın lirası 0,903 İngiliz Sterlinine denk geliyordu. 1 Sterlin 110 Osmanlı kuruşuna tekabül etmekteydi. Hesaplamalar bu doğrultuda tarafımızdan yapılmıştır. Osmanlı lirasının diğer para birimleri ile arasındaki kur farkı için bkz. Eldem, 1994, **a.g.k.**, s. 155; Ş. Pamuk (2004). *Osmanlı İmparatorluğu’nda para 1326 – 1914, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal tarihi 1600 – 1914*. Cilt. 2, (Ed: H. İnalcık, D. Quataert), İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 1084.

²⁵⁷ 1897 – 1899 yılları için şu kaynak kullanılmıştır: Bkz., *Report for the Years 1897 – 99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1900). Londra: Harrison and Sons, s. 23.

²⁵⁸ *Report for the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna* (1901). İçinde *Report on the Trade of Smyrna and District for the Year 1900*, Londra: Harrison and Sons, s. 6’da İzmir limanından yıllık halı ihracı 240.000 sterlin olarak verilmişken daha sonra yayımlanan *Report for the Year 1902 -03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1904). Londra: Harrison and Sons, s. 16’da 1900 yılında ihraç edilen halı değeri 294.973 Sterlin olarak verilmiştir.

²⁵⁹ *Report for the Year 1902 -03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1904). s. 16.

1900 -02 yılları arası İzmir Limanıyla ihraç edilen halıların değeri (Sterlin olarak)

20.yüzyılın ilk yıllarında İzmir'den ihraç edilen halıların 2/3'ü İngiltere'ye geri kalanı da Fransa, Avusturya – Macaristan ve Almanya'ya sevk edilmiştir. İngiltere'nin bu ilgisi Osmanlı halıların görece ucuzluğu ve İngiltere'nin dünya halı ticaretinde etkin rol oynamasından kaynaklanmaktaydı. İngiltere sadece Avrupa için değil tüm uluslararası halı ticareti için antrepo görevi görüyordu. 1880 ve 1890'ların önemli halı ithalatçılarından Amerika ise 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı'dan daha az miktarda halı ithal etmeye başlamıştır. Bu durum 1896'dan²⁶⁰ beri hissedilmekle beraber 20. yüzyılın ilk yıllarında daha net görünmeye başlamıştır. İran ve Hindistan üretimi halıların Amerika'da daha fazla rağbet görmeleri bunun başlıca sebeplerinden birisidir.²⁶¹

Bir diğer önemli sebep ise Amerika'nın²⁶² da içinde bulunduğu Fransa²⁶³, Almanya, Avusturya – Macaristan gibi ülkelerin Osmanlı halılarına karşı uyguladıkları yüksek gümrük vergileriydi.²⁶⁴ Avrupa ülkeleri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından

²⁶⁰ BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2547/116, Tarih: H. 10/7/1319, 1. 23 Ekim 1901 tarihli bu belgeden anlaşıldığına göre Amerika 1896 yılında Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uygulamaya başlamış ve bu vergiler de Osmanlı ihracatında ciddi anlamda azalmaya sebep olmuştur.

²⁶¹ *Report for the Year 1902 -03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1904). s. 7.

²⁶² BOA. DH. MKT. Dosya/ Gömlek: 2547/116, Tarih: H. 10/7/1319, 1; BOA. DH. MKT. Dosya/ Gömlek: 2546/13, Tarih: 5/7/1319, 1.

²⁶³ Osmanlı halılarının batı piyasalarında revaç ve rağbet görmesi Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerini Osmanlı halılarına karşı görece erken bir tarihte gümrük oranları yükseltmesine sebep olmuştur. Her ne kadar Fransa'nın bu tutumunun ikili ekonomik ve ticari ilişkilere zarar vereceği belirtilmişse de Fransa Osmanlı halılarına yüksek gümrük oranları uygulamaktan kendisini alamamıştır. Bkz., Georgiades, 1885, a.g.k., s. 64.

²⁶⁴ BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2547/116, Tarih: H. 10/7/1319, 1; *Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna* (1904). s. 7 – 8. Avrupa ülkelerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren korumacı gümrük politikalarına yöneldikleri ve bunları uyguladıkları bilinmektedir.

itibaren korumacı ekonomik politikalara yönelmişlerdi. Amerika ile Avrupa ülkelerinin uygulamaya koydukları bu yüksek gümrük oranları Osmanlı halılarına olan talebi etkilemiştir. Amerika'nın yanı sıra Almanya'nın da öteden beri halılardan aldığı gümrük vergisini bir misli yükseltmeye niyetlenmesi Gördes ve Kütahya gibi halı üretim merkezlerinde paniğe sebep olmuş ve burada bulunan halı tüccarları Dâhiliye Nezareti'ne dilekçeler gönderip tek geçim kaynakları olan halıcılığın sona ermesinden korktuklarını dile getirmişler ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir.²⁶⁵

Almanya'nın Osmanlı halılarına karşı yüksek gümrük oranları uygulamak istemesi Osmanlı yöneticilerinde bu yüksek gümrük vergilerinin diğer Avrupa ülkeleri tarafından da uygulanacağı endişesini doğurmuştur. Bundan dolayıdır ki Osmanlı yöneticileri Uşak ile Kula gibi halı üretim merkezlerine bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir.²⁶⁶ Almanya'nın Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uyguladığı dönem Almanya'nın aynı zamanda Osmanlı halılarını hızlı bir şekilde ithal etmeye başladığı bir döneme denk gelmektedir.²⁶⁷ Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uygulanması daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Fransa halılardan daha önce aldığı gümrük oranlarını arttırmış ve bu durum halı üreticilerini zor duruma sokmuştur.²⁶⁸

Fransa'nın Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uygulaması halıcılıkla ilgilenen tüm Osmanlı vilayetlerinde tepkiyle karşılanmıştır. Fransa 1910'lu yıllarda Osmanlıdan ithal edilen halıların cinsine ve atılan düğüm sayısına göre bir gümrük vergisi almaya başlamıştır. Buna göre halılar 3 kısma ayrılmış ve her bir kısım için farklı bir

Örneğin Doğu Avrupa ülkelerinden olan Bulgaristan 1882'te koruyucu gümrük politikalarını uygulamaya sokmuş ve 1897 ve 1904 yıllarında da bu vergiler yükseltmiştir. Ayrıca Romanya ve Sırbistan gibi ülkeler de koruyucu gümrük politikaları doğrultusunda gümrük vergilerini yükseltmişlerdir. Avrupa kıtasında 1914 yılına gelindiğinde sadece İsviçre, Hollanda, Belçika ve serbest ticaretin öncüsü olan İngiltere'de gümrük vergileri normal düzeylerdeydi. Bu dönemde sanayi ürünleri için uygulanan vergi oranları arasında önemli farklar bulunmaktaydı. Örneğin, İngiltere'de bu oran % 0 iken Fransa'da % 20, Rusya'da % 38 ve İspanya'da % 41'lere kadar varıyordu. Bkz., S. Pollard (1992). *Peaceful Conquest (The Industrialization of Europe 1760 – 1970)*. Hong Kong: Oxford University Press, s. 259, 263 – 264.

²⁶⁵ BOA. DH. MKT. Dosya/ Gömlek: 2546/13, Tarih: H. 5/7/1319, 1.

²⁶⁶ BOA. DH. MKT. Dosya/ Gömlek: 2547/116, Tarih: H. 10/7/1319, 1.

²⁶⁷ *Report for the Year 1902 -03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1904). s. 7. Rapordan anlaşıldığına göre, Almanya'nın halı ithalatı 1890'ların sonundan itibaren ivme kazanmıştır.

²⁶⁸ BOA. Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH. MUI]. Dosya/ Gömlek: 68-2 /12, Tarih: H. 08/4/1328, 1 – 2. Bu belgelerden çeşitli halı şirketleri ile Konya ve Isparta gibi halı üretim merkezlerinin Fransa'nın uygulamaya koyduğu bu gümrük vergilerinin halıcılığa büyük darbe vuracağı yönünde endişelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu yüksek gümrük vergilerinden dolayı halı ihracatının mümkün olamayacağı çeşitli vilayetlerden Dersaadet'e gönderilen arzuhallerden anlaşılmaktadır.

vergi oranı uygulanmıştır.²⁶⁹ Yüksek gümrük vergilerine ve Avrupa ülkelerinin korumacı politikalarına rağmen Osmanlı halıları dalgalanmalar göstermekle beraber yurt dışına önemli miktar ve değerde ihraç edilmeye devam etmiştir. 1903 yılında 1. 648 ton halı yurt dışına ihraç edilmiş ve bu ticaretten yaklaşık 361. 653 Sterlin gelir elde edilmiştir. Bu ihracatın % 50'si İngiltere'ye diğer %50'si ise Fransa, Avusturya – Macaristan, Almanya gibi Avrupa ülkeleri ile Amerika'ya yapılmıştır.²⁷⁰

İngiltere, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İzmir'den yapılan halı ihracatındaki önemini 20. yüzyılın başında devam ettirmiş aynı zamanda toplam ihracat içindeki önemini de korumuştur. İngiltere, 20. yüzyılın ilk yıllarından 1908 yılına kadar olan zaman diliminde İzmir'den yapılan toplam ihracatta %50'nin üzerinde bir paya sahip olabilmıştır.²⁷¹ İngiltere, İzmir limanı aracılığıyla yapılan ticaretteki önemini korurken, Osmanlı halı ihracatı 20. yüzyılın ilk yıllarında dalgalı bir seyir izlemekteydi. 1904 yılında yapılan halı ihracatı hem mikar - 1.452 tona düşmüş – hem de değer olarak düşüş göstermiştir. Bu yılki halı ihracatı 281.203 sterlin civarında kalmıştır. Bu ticaretin yarısı yine İngiltere'ye yapılmışken diğer yarısı diğer Avrupa ülkelerine yapılmıştır.²⁷² 1905 yılına gelindiğinde İzmir'den yapılan halı ihracatı 7.615 balya olmuş, bu balyaların toplam ağırlığı ise 1. 639 tonu bulmaktaydı.²⁷³ Bu yıl yapılan halı ihracatının değeri ise 331.892 sterlin kadardı. Bu ihracatın önemli bir kısmı yine İngiltere'ye yapılmış diğer kısmı da Avrupa ülkelerine gönderilmiştir.²⁷⁴

²⁶⁹ BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlük: 68-2 /12, Tarih: H. 08/4/ 1328, 3 – 5. Bu vergi oranlarına göre 3 kısma ayrılan halıların birinci kısmında bulunan halılara m² itibarıyla 6.5; ikinci kısımda bulunan halılara 8; üçüncü kısımda bulunanlara da 12 Frank gümrük vergisi tarh edilmiş ve bu oranlar Osmanlı makamlarınca kabul edilmiştir.

²⁷⁰ *Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna* (1905). İçinde, *Report on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna for the Year 1904*, Londra: Harrison and Sons, s. 18.

²⁷¹ *Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna* (1905). s. 8'de 1904 yılında İzmir'den yapılan ihracat içinde İngiltere'nin oranı %57 olarak kaydedilmiştir. *Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna* (1910). Londra: Harrison and Sons, s. 11'de İngiltere'nin 1906 – 1908 yılları arasında İzmir limanıyla yapılan ihracattaki payının % 53.6'dan % 52.6 düştüğünü belirtir. Düşme eğilimi göstermekle beraber İngiltere bu süre zarfında ihracatta %50'nin üzerinde bir paya sahip olabilmıştır.

²⁷² *Report for the Year 1905 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1906). İçinde, *Report on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna for the Year 1905*, Londra: Harrison and Sons, s. 15.

²⁷³ *Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1907). Londra: Harrison and Sons, s. 13.

²⁷⁴ *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). Londra: Harrison and Sons, s. 14.

1906 yılında yapılan halı ihracatı 7.835 balyaya ve bu balyaların toplam ağırlıkları ise 1.713 tona ulaşmıştı.²⁷⁵ 1906 yılı halı ihracatının değeri 332. 674 sterlin olmuştur.²⁷⁶ Bir sonraki yıl 1907 yılında ise 6. 795 balya ve 1. 424 ton hacminde halı ihraç edilmiştir.²⁷⁷ 1907 yılında ihraç edilen halılardan elde edilen ihracat tutarı 276. 283 sterlin değerindeydi. Bu ihracat tutarı içinde İngiltere 140. 158 sterlinlik halı ithalatıyla ilk sırada yer almaktaydı. Daha sonra Fransa, Avusturya – Macaristan, Belçika gibi Avrupa ülkeleri geliyordu.²⁷⁸ Osmanlı halıları daha öncede değinildiği gibi dalgalı bir ihracat seyri izlemekle beraber, II. Meşrutiyetin ilk yılı olan 1908 yılında yurt dışına 6. 190 balya ve 1. 227 ton halı ihraç edilmiştir.²⁷⁹ Bu ihracattan elde edilen gelir 313. 115 sterlin değerindeydi. İngiltere'nin bu ihracattaki payı ise 159. 982 sterlin olmakla yine halı ithalatında ilk sırayı almaktaydı. 1908 yılında İngiltere'den sonra Fransa önemini korumuş ve ardından Avusturya – Macaristan yerini almıştır.²⁸⁰

Aşağıdaki tablo 1.9'da 1905 yılından 1908 yılına kadar İzmir limanından yapılan halı ihracatı verilmiştir.

²⁷⁵ *Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1907). s. 13.

²⁷⁶ *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 14.

²⁷⁷ *Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna* (1910). Londra: Harrison and Sons, s. 57.

²⁷⁸ *Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna* (1910). Londra: Harrison and Sons, s. 46.

²⁷⁹ *Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna* (1910). Londra: Harrison and Sons, s. 57.

²⁸⁰ *Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna* (1910). Londra: Harrison and Sons, s. 49.

Tablo 1.9. İzmir limanıyla 1905 – 1908 yılları arasında ihraç edilen halıların miktar ve değerleri (miktar: balya ve ton, değer: İngiliz Sterlini)²⁸¹

Yıllar	Miktar (Balya)	Miktar (Ton)	Değer (Sterlin)
1905 ²⁸²	7. 615	1.639	331. 892
1906 ²⁸³	7. 835	1.713	332.674 ²⁸⁴
1907 ²⁸⁵	6.795	1.424	276. 283
1908	7. 615	1.639	331. 892

Osmanlı halılarının ihracatını sayısal verilerle açıklarken Anadolu’da 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk on yıllarından itibaren halı ihracatı yapan bölge ve mahalleri de belirtmek gerekir. Bu bölgelerin başında Batı Anadolu gelmektedir. Batı Anadolu bölgesinde bulunan Uşak, Kula, Gördes, Demirci, Akhisar, Kütahya; İç Anadolu Bölgesi’nde bulunan Konya merkez sancağı, Isparta, Silke, Akşehir, Bor, Niğde, Sivas gibi önemli halı üretim merkezleri yurt dışı ihracatına dayalı bir üretim gerçekleştirmişlerdir.²⁸⁶ Bu üretim merkezlerinin Anadolu coğrafyasındaki konumları halı ihracatı için önemlidir. Aşağıda harita 1.2’de Anadolu coğrafyasında ihracata dayalı halı üretimi yapan yerler verilmiştir.

²⁸¹ 282 – 285. dipnotlardaki kaynaklar.

²⁸² *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 14, 19.

²⁸³ *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 14, 19.

²⁸⁴ *Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna* (1910). Londra: Harrison and Sons, s. 43’te 1906 yılında İzmir limanıyla yapılan halı ihracatı 415. 929 sterlin olarak verilmiş ve İngiltere’nin İzmir limanıyla 194. 752 sterlinlik bir halı ithalatı gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Ancak *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 14’te 1906 yılı için halı ihracatı 332. 674 sterlin olarak verilmiştir. Bu durumda iki farklı konsolosluk raporunun verdiği rakamlardan 83. 255 sterlinlik halı ihracat farkı ortaya çıkmaktadır.

²⁸⁵ 1907 ve 1908 yılları için bkz., *Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1909). s. 16 – 17; *Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna* (1910). s. 52; Ahenk (24 Cemazeyilahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3’te, 1907 yılında Anadolu’dan yıllık olarak 500.000 Osmanlı Lirası değerinde halı ihraç edildiğini kaydetmektedir. Gazete ihraç edilen bu miktarın birkaç katı daha ihracat yapılabilse bunun dâhi yurt dışı piyasalarında tüketilebileceğini kaydetmektedir.

²⁸⁶ Bu bilgi ve değerlendirme aşağıda verilen kaynaklara dayanmaktadır. İhracata dayalı halı üretimi için bkz. Quataert, 1999, a.g.k, s. 240’taki harita; *Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District* (1908). Londra: Harrison and Sons, s. 28; *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 14, 19.

Harita 1.2. *Anadolu coğrafyasında ihracat amaçlı halı üretimi yapan mahaller (19. yüzyılın son çeyreğinden 1914'e kadar)*²⁸⁷

* ANADOLU COĞRAFYASINDA İHRACAT AMAÇLI HALI ÜRETİMİ YAPAN MAHALLER (19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDEN 1914'E KADAR)

Yukarıdaki haritadan da görüleceği üzere 1880'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Anadolu'nun birçok bölge ve mahallinde ihracat odaklı halı üretimi önemli bir konuma gelmiştir. Anadolu'nun neredeyse çoğunda halıcılık yaygınlaşmış ve savaş dönemine kadar da önemi korumuştur.

²⁸⁷ Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 240'taki harita; *Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District* (1908). Londra: Harrison and Sons, s. 28; *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 14, 19.

İKİNCİ BÖLÜM

2. THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED'İN KURULUŞU, HUKUKİ – İDARİ YAPISI VE SERMAYESİ

2.1. The Oriental Carpet Manufacturers Ltd'yi Kuran Aile ve Şirketlerin Tarihi

The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM]²⁸⁸ kuran her ailenin Osmanlı coğrafyasında ayrı bir geçmişi bulunmaktadır. Bu şirket ve ailelerin tarihi izini sürmek bazı nedenlerden dolayı – kaynak yetersizliği ve kimlik tanımlamasının zorluğu- kolay olmasa da Osmanlı'ya gelip yerleşen ve kısaca Levanten olarak adlandırdığımız bu aile/ toplulukların tarihi geçmişleri ve ticari faaliyetleri hakkında bilgi vereceğiz. Osmanlı coğrafyasındaki yabancıların varlığı Osmanlı öncesi ve Bizans'a kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Levant,²⁸⁹ olarak bilinen Doğu Akdeniz'e farklı milletlerden yabancıların gelmesi ve bu bölgeye yerleşmeleri farklı zaman ve mekânlarda gerçekleşmiştir. Ortaylı, Levantenlerin kökenlerini ve Levanten olgusunu Pera ve Cenevizliler dönemindeki *Magnifica Communita di Peyra*'ya ve onun Osmanlı'daki sürekliliğine bağlamaktadır.²⁹⁰ Bazı tarihçiler ise Levantenleri ve bu olgunun kökenlerini Haçlı Seferlerine dayandırmakta ve o dönem Orta Doğu'da kurulmuş Frenk/Latin devletlerinden kalan toplulukların Levanten olarak değerlendirilebileceği görüşünü paylaşmaktadır.²⁹¹

Tarihi geçmişleri hakkında bilgi vermeye çalıştığımız Levantenlerin tanım ve kimlikleri tartışma konusudur ve bu sorun günümüzde de devam etmektedir. Kimileri Levantenleri yukarıdaki bilgilerde de görüleceği üzere Latin, Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı ve Şark'ta yerleşmiş insanlar olarak; kimileri sosyo – ekonomik bir tarife dayandırarak beratlı birer tüccar; kimisi de doğuda özellikle Osmanlı topraklarında

²⁸⁸ The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, bundan sonra OCM kısaltması ile verilecektir.

²⁸⁹ Mansel, Levant'ı coğrafi anlamıyla şu şekilde tanımlamaktadır: “Levant bir bölge, bir diyalog ve bir arayıştır. Orient'in Latince “yükselen” anlamında oriens kelimesinden türemesi gibi, Levant da Fransızca yükselen anlamındaki levant kelimesinden türemiştir. Batı Avrupalılar için le Levant, the Levant, il Levante güneşin doğduğu topraklarla eş anlamlı hale gelmişti – yani Levant 16. yy ile 20. yy arasında, Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Doğu Akdeniz kıyısındaki diyarlar anlamında bugünkü Yunanistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail ve Mısır demektir.” Bkz. P. Mansel (2011). *Levant, Akdeniz'de ihtişam ve felaketler*. (Çev: Nigar Nigar Alemdar), İstanbul: Everest Yayınları, s. 1.

²⁹⁰ İ. Ortaylı (2006). Levantenler, *Avrupalı mı Levanten mi?* (Ed: A. Yumul, F. Dikkaya), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 23 – 25.

²⁹¹ E. Eldem (2006). Levanten kelimesi üzerine, *Avrupalı mı Levanten mi?* (Ed: A. Yumul, F. Dikkaya), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 11 – 12.

doğmuş Batılılar olarak değerlendirmiştir. Hatta onların batılılıklarının yüzeyselliği nedeniyle *Tatlı Su Frenki* gibi bazı tanımlamalarla nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Eldem'in Levanten kelimesi üzerine kaleme aldığı bir çalışmada belirttiği gibi Levanten kelimesi veya kavramı genellikle “ötekini” tanımlamak ve adlandırmak gibi bir işlev görmektedir. Bunun aksine bir kişi veya grubun kendisini bu şekilde tanımlaması ise daha az rastlanan bir durumdur.²⁹² Ötekini tanımlamada kullanılan Levanten terimi kendisi de bir Levanten olan ve anılarını kaleme alan Giovanni Scognamillo tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır:

“ Düşünüyorum; Pera'da yaşamak ve Levanten olmak, Levanten gibi yaşamak, Levanten olarak yetişmek nasıl bir şey diye. Bunu yapabilmek, en azından kendimi tanımlayabilmek için, muhakkak ki çok gerilere, hatta var olmadığım yıllara dönmem gerekiyor, bu sürecin topografyasını çizebilmek için bu anılarımın ilk bölümünde yapmaya çalıştığım gibi. Pek tabii ki genel hatlarıyla bu süreç salt benim için geçerli değildir, bu süreç – çeşitlemeleriyle günden güne azalan bütün İstanbullu, bütün Türkiyeli Levantenler için geçerlidir, ama Levanten oluşlarını ister kabul etsinler ister etmesinler. Biliyorum, bu Levanten sözcüğü bu doğulu etiketi bazılarına hiç hoş gelmiyor, onları da anlıyorum kimi anlamlarıyla özellikle İtalyanca ve Fransızca'da bu etiketi biraz da 'şüpheli Doğulu' hatta 'üçkağıtçı Doğulu' anlamına da gelebildiği için. Bu tür benzetmelerden kurtulmak amacıyla eski sınıf arkadaşım eski Unesco görevlisi, yazar ve araştırmacı Livio Misir 'neo Latini' yani 'yeni Latinler' terimini boşuna kullanmadı bazı yazılarında. *Temelde Beyoğlulu bir yabancı uyruklu (belki de bunu vurgulamakta yarar vardır, çünkü Levanten denince yabancı uyrukluluk da kendiliğinden eklenir) bir Levanten olmak daha çok bir çevre, bir gelenek, bir birikim, bir kültür, hatta bir din sorunuydu.*”²⁹³

Levanten tanımlaması yukarıdaki alıntıda da açıkça ifade edildiği üzere birtakım kimlik belirsizlikleri gösteriyordu. Levantenleri tanımlamadaki bu belirsizlik ve muğlaklık kendisini sözlüklerde dâhi gösterebiliyordu. Kamûs-ı Türkî'nin yazarı ve ünlü düşünür Şemseddin Sami Bey, 1898 yılında yayınlanan Kamus-ı Fransevi adlı sözlüğünde Levantenleri, “Aktar-ı Şarkıye ahalisinden olan” olarak tanımlamıştır. Aynı yazar 1901 yılında yayınlanan Resimli Kamus-u Fransevi adlı sözlüğünde Levantenleri tanımlamada bu sefer “Aktar-ı Şarkıye ahalisinden olan” ibaresine ayrıca “Şarkda tevellüd etmiş olan” ifadesini eklemiştir. Sözlüklerdeki anlam genişlemesinden de anlaşılacağı gibi Levantenleri tanımlamak birçok faktöre bağlı olarak değişebiliyordu.²⁹⁴

²⁹² Eldem, 2006, a.g.k., s. 12.

²⁹³ G. Scognamillo (2009). *Bir Levantenin Beyoğlu anıları*. İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, s. 99 – 101. Metindeki vurgular bize aittir.

²⁹⁴ Eldem, 2006, a.g.k., s. 15.

Bu tanımlama sorunu ve belirsizlikle beraber Levanten kavramının günümüzdeki anlamıyla kullanılıp yaygınlaşması 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bugün Levanten olarak adlandırıp nitelediğimiz Osmanlı topraklarına çeşitli sebeplerle göç eden insan ve insan toplulukları kendilerini 19. yüzyıldan önce geldikleri ülke, şehir veya bağlı bulundukları mezheplerle tanımlamaktaydılar.²⁹⁵ Levantenlerin 19. yüzyıldan önce nasıl tanımlandıklarını en iyi şekilde Avrupalı seyyahların seyahatnamelerinde görmek mümkündür. 17. yüzyıl gezginlerinden Tavernier'ye göre yolculuğu esnasında Doğu'da karşılaştığı insanlar [Levantenler] Latin'di. Yine başka bir seyyah olan Jakop Spon'a göre bu insanlar Cenevizli ve Venediklilerdi. 1750'li yıllarda Anadolu'ya gelen ve bir süre İzmir'de de kalan misyoner Stephan Schulz karşılaştığı insanları Katolik olarak tanımlamıştır. Yine 18. yüzyıl gezginlerinden James Dallaway İzmir'de karşılaştığı ve o dönem veba salgınına karşı özveriyle çalışmalar yapan ve bu amaçla İzmir'de bir hastane kuran Fra Luigi di Pavia'yı Padova'lı olarak tanımlamıştır.²⁹⁶

19. yüzyıl öncesinde pek bilinmeyen bir kavram olan Levanten veya Levantenlik kendi içerisinde çeşitlilik ve esneklik barındırmasından dolayı özellikle Doğu Akdeniz liman kentlerinde farklı bir kültürel doku oluşturmuştur. Milliyet ve din gibi olgulardan kaçan veya bunları değiştiren insanlar rahatlıkla Levanten kentlerinde yaşam sürebiliyorlardı. Yani çeşitlilik ve esneklik Levanten kentlerin en önemli özellikleri arasındaydı.²⁹⁷ Levantenlerin, Doğu Akdeniz'de erken tarihlerden itibaren gelip yerleştikleri ve kendileriyle beraber önemli değişikliklere sebep olduğu kentlerden biri de İzmir'di.²⁹⁸ İzmir'in hem Levantenlerin önemli yerleşim merkezlerinden biri olması hem de ileride kurulacak birçok halı şirketinin merkezi olması sebebiyle önemli bir mevki işgal ettiğini ifade etmek gerekir. OCM'yi kuran şirketler ve ailelerinin önemli özelliklerinden biri de bu Levanten ailelerin İzmir'de ikametgâh etmeleriydi. Ayrıca bu

²⁹⁵ İ. Pinar (2006). Levant, Levanten ve Levantenlik ya da ötekini tanımlama bağlamında kavramların yeniden üretimi, *Avrupalı mı Levanten mi?* (Ed: A. Yumul, F. Dikkaya), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 34.

²⁹⁶ Pinar, 2006, **a.g.k.**, s. 34 – 35.

²⁹⁷ Mansel, 2011, **a.g.k.**, s. 3.

²⁹⁸ D. Goffman (2000). *İzmir ve Levanten dünya 1550 – 1650*. (Çev: A. Anadol, N. Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Goffman, kitabının 3. bölümünde İzmir'in 17. yüzyıldan itibaren önem kazanmaya başladığını, kentin yine aynı yüzyıldan itibaren seyahatnamelerde yer almaya başladığını belirtmektedir. Ayrıca İzmir'in hızlı bir şekilde gelişmesinde Avrupa ülkelerinin Anadolu ürünlerine artan talebinin önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bkz., Goffman, 2000, **a.g.k.**, s. 44 – 54.

aileler tarafından kurulacak şirketlerin İzmir merkezli olmaları ve faaliyet alanlarının da İzmir olması İzmir'in önemini arttırmıştır.²⁹⁹

İzmir'e gelip yerleşen bu ailelerden ve aynı zamanda OCM'nin kurucu şirketlerinden biri P. De Andria & Co şirketi'ydi. De Andria ailesi, isimlendirilirken D'Andria, de Andria ve De Andria gibi farklı şekillerde telaffuz edilebilmekteydi. Bu ailenin kökeni Cenevizli ve Sakız Adası'na yerleşmiş bir tüccar olan Pantaleone de Andria'ya dayanmaktadır. Pantaleone De Andria, 1565 yılında Sakız'a yerleşmiş ve Sakız'ın Venedikliler tarafından alındığı yıl olan 1694 yılına kadar bu adada ticaretle uğraşmıştı. De Andria ailesi, 1822 yılına kadar Sakız Adası'nda yaşamaya devam etmiş ancak bu dönemde cereyan eden Yunan İhtilali sırasında Sakız'da mukim olan aile üyelerinden John De Andria ve kardeşi Micheal öldürülmüşlerdir. Ailenin hayatta kalan üyeleri bu şiddet ortamından kurtulabilmek amacıyla Sakız'dan İzmir'e göç etmişler ve İzmir'de – belki de Katolik kimliklerini saklama hissiyatıyla - Ermeni aileler ile evlilikler yapmışlardır.³⁰⁰

Ailenin İzmir'e yerleşmesinden sonra halı ticaretiyle uğraşmaya başladığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı ekonomisinde görülen serbest ticaret eğilimleriyle beraber Pietro De Andria 1836 yılında İzmir merkezli bir halı şirketi olarak P. De Andria & Co. şirketini kurmuştur.³⁰¹ P. De Andria şirketinin İstanbul'da kurulduğunu iddia eden bazı kaynaklar³⁰² varsa da şirketin İzmir'de kurulduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.³⁰³ Şirket İzmir'de kurulmuş olsa da şirketin ilerleyen zamanlarda İstanbul gibi önemli bir kentte halı ticaretiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır.³⁰⁴

²⁹⁹ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

³⁰⁰ Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 27.

³⁰¹ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

³⁰² Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 27.

³⁰³ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

³⁰⁴ *Ahenk* (16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1. Gazetenin 3228 sayılı nüshasının miladi tarihi yanlış verilmiştir. 16 Muharrem 1325 Hicri ve 16 Şubat 1322 Rumi tarihleri 1 Mart 1907 tarihine denk düşmekteyken, gazetede sehven 27 Şubat 1907 olarak yazılmıştır.

Şirket ayrıca Sivas gibi³⁰⁵ Anadolu'nun farklı mahallerinde halı ticaretiyle uğraşmış ve bu ticaret 20. yüzyılın başına – 1907 yılına - kadar devam etmiştir.³⁰⁶

De Andria ailesinden farklı kişilerin Osmanlı coğrafyasında ilerleyen zamanlarda da halı ticaretiyle uğraştıkları ve İstanbul'daki halı ticaretinin devam ettiği ve bu kişilerin halı mağazaları açtıkları anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte bu ticaretin ailenin önemli isimlerinden Hermann De Andria tarafından icra edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.³⁰⁷

OCM'nin bir diğer kurucu şirketi ise Habif & Polako şirkettir. Habif & Polako, İzmir merkezli olmak üzere 1840 yılında kurulmuştur.³⁰⁸ Şirket, İzmir'de kurulduktan sonra Anadolu'nun birtakım mahallerinde de halı üretimi ve ticaretiyle ilgilenmiş ve şirketin somut varlığı 1907 yılına kadar devam etmiştir. 1907 yılına kadar olan 67 yıllık süreçte şirket, özellikle halı üretim ve ticaretiyle ilgilenmiştir.³⁰⁹ Bu şirket Anadolu üretimi Osmanlı halılarının Avrupa ve Amerika'ya ihracatında önemli bir aracı rol oynamıştır.³¹⁰

OCM'yi kuran şirketlerden bir diğeri de T.A. Spartali & Co. adındaki şirkettir ve yine İzmir merkezli olarak 1842 yılında kurulmuştur.³¹¹ Spartali & Co.'nun başında bulunan Tacvor Spartali Ermeni kökenli bir tüccardı. Tacvor Spartali, Ermenice son ek olan “ian” – Spartalian - ekini aile soy isminden çıkararak soy ismine daha bir Türkçe – Spartali- anlam kazandırmaya çalışmıştır. Ticari kaygılarla yapıldığını düşündüğümüz bu tavır şirketin Osmanlı coğrafyasındaki varlığının ne kadar hassas dengeler üzerinde kurulu olduğunu göstermektedir. Halı ticaretinde önemli bir yer işgal eden Spartali

³⁰⁵ *Revue Commerciale du Levant* (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 885 – 886.

³⁰⁶ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited* (1907). Yer yok, s. 1'de P. De Andria şirketinin, İzmir, Anadolu [Asia Minor] ve başka yerlerde olan halı ticaretinden bahsedilmektedir. P. De Andria şirketinin özellikle Sivas'taki halı üretiminde önemli bir yer edindiğini belirtmek gerekir. P. De Andria şirketi, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd şirketi'nin önemli ortaklarından biridir ve OCM'nin kurulduğu 1907 yılına kadar Anadolu'da halı ticaretiyle meşgul olmuştur.

³⁰⁷ *Levant Trade Review* (Haziran 1911). Cilt. 1, Sayı: 1, s. Ek 2. Sayfada Türkiye Amerikan Ticaret Odası üyesi olarak Hermann De Andria'nın ismi geçmektedir. H. De Andria, halı ve kilim ihracatçısı olarak kaydedilmekle beraber İstanbul Küçük İsmail Paşa Hanı'nda mağazası olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi de bize De Andria ailesinin halı ticaretiyle uzun yıllar meşgul olduğunu göstermektedir.

³⁰⁸ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

³⁰⁹ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited* (1907). Yer yok, s. 1 – 2.

³¹⁰ *Annuaire Oriental* (1889 – 1890). Cilt. 9, s. 683.

³¹¹ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

ailesiyle Aliotti ailesi arasında evlilikler yapılmıştır. İtalyan asıllı Albert Aliotti, Tacvor Spartali'nin kızı ile evlenmiş ve bu evlilik vesilesiyle de Aliotti ailesi halı ticaretine atılmıştır.³¹² Albert Aliotti Tacvor Spartali'nin kızı ile evlendikten sonra Spartali şirketinin ortağı olmuştur.³¹³ İlerleyen yıllarda ise Aliotti'nin şirketin genel müdürü olduğu görülmektedir.³¹⁴ Spartali şirketi, Anadolu'da halı üretiminde önemli bir yer işgal etmekteydi. 1907 yılına kadar şirket İstanbul, İzmir ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde halı üretimi ve ticaretiyle ilgilenmişti.³¹⁵

Spartali şirketinin özellikle Orta Anadolu'da etkin bir ticaret ağı kurduğu bilinmektedir. Sivas şirketin önemli bir üretim merkezi haline gelmiştir. 1900'lerin başında Sivas'ta halı ve kilim üretimi 10 farklı türde yapılabilmekteydi. Sivas'taki halı üretim merkezlerinin başında Zara, Dirik, Şarkışla, Aziziye ve Sivas'ın merkezi gelmekteydi. Sivas ve çevresindeki ticari halı üretimi 1880 – 1890'lara kadar gitmektedir. Yani Sivas'taki ticari halıcılık görece daha yakın bir zamanda gelişme göstermiştir.³¹⁶ Sivas'ta halı üretimi yapan atölye ve imalathanelerin varlığı da 20. yüzyılın başından itibaren görünür hale gelmiştir.³¹⁷ Spartali şirketinin Sivas'ta ticari faaliyetlerine tam olarak ne zaman başladığı ve acenteler kurduğu bilinmemekle beraber bu şirketin 20. yüzyılın ilk yıllarında Sivas'ta üretim faaliyetinde bulunduğunu düşünmekteyiz. Çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere atölyelerde halı üretimi gerçekleştiren Spartali ve De Andria gibi önemli halı şirketlerinin Sivas'taki varlığı bu yıllara rastlamaktadır.³¹⁸

³¹² Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 26 – 27.

³¹³ St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection, Kutu:3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti imzalı belge. St. Antony's College Middle East Centre Archive [MEC] Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection [OCM Collection], OCM'nin 1907 yılından itibaren yayınlanan ve yapılan sözleşme, anlaşma, yönetim kurulu toplantı tutanakları, yıllık genel kurul toplantılarına sunulan rapor, hesaplar, yazışmalar ve şube raporlarını içeren şirket arşivini kendi içerisinde barındırmaktadır. OCM ve ortakları tarafından 1907 yılından 2003 yılına kadar olan süreçte üretilen bazı önemli dokümanlar korunabilmiş bu belge ve dokümanlar Brian Huffner tarafından St. Antony's College Middle East Centre [MEC] Archive bağışlanmıştır. Bu önemli belge, dokümanlar şu an MEC'in arşivinde muhafaza edilmektedir. Bundan sonraki referanslarda St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, kısaltması kullanılacaktır.

³¹⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice. 1907 yılında Tacvor Spartali ile birlikte Albert Aliotti'nin şirketin genel müdürü olduğu görülmektedir.

³¹⁵ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited* (1907). Yer yok, s. 1.

³¹⁶ *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 29 – 31.

³¹⁷ *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 29 – 31.

³¹⁸ SVS, sene-i hicriye 1321, s. 179 – 180. 1903 - 1904 yıllarına tekabül eden Sivas vilayet salnamesinde; Sivas merkezinde yüz halı tezgâhına sahip birkaç halı atölyesinin –kaynakta fabrika olarak geçiyor– mevcut olduğu belirtiliyor. Bu halı atölyelerinden biri Albert Aliotti'ye biri P. De Andria şirketine aitken Spartali şirketinin ismi verilmemiştir. Spartali şirketinin isminin verilmemesinin nedeni Albert Aliotti'ye ait olarak

Belçika'nın İzmir konsolosu olarak görev yapan M. J. Duckerts, 1904 yılında kaleme aldığı kitabında Spartali & Co.'nun Sivas'ta 1000 işçi çalıştıran büyük atölyeler kurduğunu belirtmektedir. Duckerts, ayrıca bu şirketin İran düğümüyle yapılan güzel halılar dokuduğunu, bunların büyük boyutlu halılar olduğunu ve fiyatlarının m²'de 40 – 120 Frank arasında değiştiğini kaydetmektedir.³¹⁹ Spartali şirketinin Sivas'ta büyük atölyeler kurup önemli sayıda işçi istihdam ettirdiğini belirten ve yukarıda verdiğimiz bilgileri teyit eden başka kaynaklar da bulunmaktadır.³²⁰ Spartali şirketi örneğinden yola çıkarak Sivas'ın 20. yüzyılın başlarında halı üretiminde ihracata dayalı bir uzmanlaşmaya gittiği ve Sivas'ta üretilen halıların İzmir Limanı aracılığıyla özellikle Amerika ve Avrupa'ya ihraç edildiği söylenebilir.³²¹ I. Dünya Savaşı öncesi yaşanan bu gelişmeler dünyadaki halı talebinin doğrudan sonuçları arasında yer almaktaydı. Avrupa ve Amerika'dan artan halı talebi, Anadolu'nun çeşitli mahallerinde faaliyet gösteren halı şirketlerini daha yoğun üretim yapmak için teşvik etmiş ve Anadolu coğrafyasındaki belli mahaller artan bu talebin yeni üretim merkezleri haline gelmiştir.³²²

T.A. Spartali & Co. Anadolu halılarını İzmir Limanı aracılığıyla Amerika ve Avrupa'ya ihraç ederken aynı zamanda İskenderiye ve Kahire'de açtığı mağazalar ile Mısır'da da halı satışı gerçekleştirmiştir. 1907 yılına ait kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu satış mağazalarının başında Alman asıllı Achille Maguin bulunmaktaydı ve Achielle, Albert Aliotti tarafından kendisine verilen vekâletname ile T. A. Spartali & Co. adına Kahire ve İskenderiye'deki tüm ticari işlemleri yapmaktaydı.³²³ Spartali şirketinin Mısır'ın iki büyük kentinde halı satış mağazalarının dışında Londra ve Paris'te de halı satış mağazaları bulunmaktaydı. Şirketin bu şekilde dünyanın farklı yerlerinde satış mağazaları açması Spartali Co.'nun Anadolu halılarının üretiminde belli bir seviyeye

belirtilen ticarethanenin aslında Spartali & Co.'nun Sivas'taki atölyesi olmasındandır; Sivas'taki halı üretim ve ticaretiyle Albert Aliotti ilgileniyordu.

³¹⁹ Duckerts, 1904, **a.g.k.**, s. 117.

³²⁰ Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 26 – 27'de Spartali şirketinin Osmanlı'nın en büyük halı üretici şirketi olduğunu ve sadece Sivas'ta 1000'in üzerinde tezgaha sahip olduğunu belirtir. Aynı zamanda Spartali'nin Sivas'taki atölyesinde – kaynakta fabrika olarak geçmektedir – 1.000 kadın işçinin çalıştırıldığı da kaydedilmiştir.

³²¹ SVS, sene-i hicriye 1321, s. 180.

³²² *Revue Commerciale du Levant* (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 885 – 886. 20 Mayıs 1907 tarihli Sivas mektubu.

³²³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti imzalı belge.

ulaştığını ve dünyanın farklı bölgelerine Anadolu menşeli halıların satışını gerçekleştirdiğini göstermektedir.³²⁴

Anadolu’da halı üretimi faaliyetinde bulunan ve aynı zamanda OCM’nin kurucularından olan bir diğer şirket ise G. P & J. Baker Co. idi. OCM’yi kuran halı şirketleri arasında Londra’da kurulmuş olan tek şirket G. P. & J. Baker şirkettir ve bu şirket 1878 yılında Londra’da kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.³²⁵ Şirketin Londra merkezli kurulmuş olması sonraki zamanlarda şirketin OCM’nin Londra’daki şubesi gibi bir işlev görmesine sebep olmuştur. Londra’da OCM hakkında önemli kararların alınması bu şirket aracılığıyla yapılmıştır.³²⁶ G. P. & J. Baker şirketinin kuruluşundan beri Londra’daki ofisi Newgate Street Ivy Lane 19 numarada bulunmaktaydı.³²⁷ 1907 yılında ise şirketin Londra’daki Ofisi Warwick Square, Phoenix Court, Newgate Street olarak kaydedilmiştir.³²⁸ Şirketin kurucuları George Percival Baker ve James Baker’di. Bu kişiler isimlerinin ilk harflerini – G. P. & J. Baker - kullanarak şirkete isimlerini vermişlerdir. Bu şirket, 19. yüzyılın sonunda özellikle İngiltere’de ev tekstil ürünleri [soft furnishing] alanında tanınır bir marka olmuş ve önemli bir ün kazanmıştı. Şirketin günümüzde varlığını devam ettirdiği ve dünyanın tanınmış kaliteli kumaş üreticileri arasında yer aldığı bilinmektedir.³²⁹ Aşağıda Baker şirketinin kurucuları George Percival Baker, James Baker ile diğer 3 kardeşinin fotoğrafı bulunmaktadır.

³²⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali & Co’nun kendini tasfiye ettiğine dair ilanı.

³²⁵ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1; *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited* (1907). Yer yok, s. 1.

³²⁶ Frangakis – Syrett, 2015, **a.g.k.**, s. 414.

³²⁷ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection Kutu:3, Sayı:5’te bulunan Dr. Matthew Lee tarafından kaleme alınan “History of the Oriental Carpet Manufacturers” isimli yayımlanmamış metin, s. 4.

³²⁸ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited* (1907). Yer yok, s. 1.

³²⁹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of Oriental Carpet Manufacturers, s. 3.

Fotoğraf 2.1. *G.P. & J. Baker Şirketinin kurucuları George Percival Baker, James Baker ve diğer 3 kardeşi (yaklaşık 1900’lü yıllar)*³³⁰

Baker şirketinin kökenleri 1822 yılında Londra’nın kuzeyinde bulunan Totteridge’te dünyaya gelen ve bir bahçıvanın oğlu olan George Baker’e dayanmaktadır. Baker, 1847 yılında 25 yaşında iken o zamanlar İngiliz Konsolosluğu’nun Tarabya’da bulunan yazlık konutundaki bahçe işleri ile ilgilenmek üzere Osmanlı başkentine gelmiştir. Girişimci bir kişiliği olan George, İngiliz konsolosluğunda bahçıvanlık yaparken aynı zamanda 1850’li yıllardan itibaren İngiltere’den çeşitli ürünler getirip İngiliz konsolosluğunda bulunan kadın müşterilere satmaktaydı. İngiltere’den getirdiği ürünler için 1857 yılında Pera’da bir depo dâhi kiralamıştır. George Baker, 1860 yılında İngiliz konsolosluğunda bahçıvan olarak çalışırken tanıştığı Hayden isimdeki bir tüccar ile ortaklık yapmış ve İngiltere’de bulunan kardeşi James Baker’dan İstanbul’daki talebe göre mal göndermesini istemiştir. James, George Baker’in yaptığı bu ticarete Londra’daki acente ve nakliyatçı görevini üstlenmişti. George, 1862 yılında bahçıvan olarak çalışmayı bırakmış ve aynı yıl Galata Kulesi’nin aşağısında bulunan bir dükkânı

³³⁰ *From East to West. Textiles from G. P. & J. Baker* (1984). Londra: G. P. & J. Baker Ltd, s. 21. Fotoğrafta bulunan kişiler soldan sağa ayakta: Henry Baker, James Baker; soldan sağa oturanlar: Arthur Baker, George Percival Baker ve Frederick Baker’dir. G. P. Baker şirketi, günümüzde varlığını halen kaliteli kumaş üreticisi olarak İngiltere merkezli olarak sürdürmektedir. Aile fotoğrafları için ayrıca şirketin sitesine bakılabilir. Bkz., <https://www.gpjbaker.com/about-us/> (Erişim tarihi: 02. 04. 2019).

kiralayarak İngiltere’den getirdiği ürünler için bir satış mağazası haline getirmiştir. George’un İngiltere’den getirdiği ürünlerin ticari potansiyeli sınırlı da olsa gün be gün arttığı anlaşılmaktadır.³³¹ George Baker, 1862’de açtığı satış mağazasına 1867’de yine Hayden ile ortak olarak bir yenisini daha eklemiştir. Bu mağazalardan ilk açılanı Kule Kapısı 2 numarada yer alırken diğeri Grande Rue de Péra [İstiklal Caddesi] 207 numarada bulunmaktaydı.³³²

Fotoğraf 2.2. *Baba George Baker ve Oğlu George Percival Baker*³³³

George Baker, 1860’lı yıllarda İstanbul’da atıldığı ticaret hayatına daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Ticari hayatına 1870’li yılların başında o zamanlar yurt dışından ithal edilen önemli bir ürün haline gelen dikiş makinelerinin³³⁴ satışını yaparak devam eden Baker, dikiş makinalarını Grande Rue de Pera 207 numarada ve Kule Kapısı 7 & 9 numaralarda bulunan satış mağazalarında satmaya başlamıştır.³³⁵ George girişimci

³³¹ *From East to West*, 1984, **a.g.k.**, s. 17 – 20.

³³² *From East to West*, 1984, **a.g.k.**, s.11 – 12; St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of the Oriental Carpet Manufacturers, s. 5; Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 20 – 21.

³³³ *From East to West*, 1984, **a.g.k.**, s. 16; <https://www.gpjbaker.com/about-us/>. (Erişim tarihi: 02. 04. 2019). Fotoğraftaki kişiler soldan sağa; Baba George Baker ile G. P. J. Baker şirketinin kurucusu George Percival Baker’dir.

³³⁴ Dikiş makinesi 1850’li yıllardan itibaren Osmanlı coğrafyasında kullanılmaya başlanmıştır. Dikiş makinesinin Orta Doğu ve Osmanlı coğrafyasına Amerikalı misyonerler aracılığıyla geldiği ifade edilmektedir. Özellikle Amerikan yapımı Singer dikiş makineleri Osmanlı coğrafyasında tutulmuş ve bu beğenin bir sonucu olarak 1914 yılına gelindiğinde Singer Sewing Machine Company’nin imparatorluk dâhilinde 200 bayi veya mağazası bulunuyordu. Bkz. U. Kocabaşoğlu (1989). *Kendi belgeleriyle Anadolu’daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*. İstanbul: Arba Yayınları, s. 11 – 12, 20.

³³⁵ *The Levant Herald* (3 Mayıs 1870/ 2 Safer 1287). Sayı: 14, s. 1; *The Levant Herald* (5 Mayıs 1870/ 4 Safer 1287). Sayı: 15, s. 1; *The Levant Herald* (20 Mayıs 1870/ 19 Safer 1287). Sayı: 26, s. 1. İlgili gazete nüshalarında George Baker’in en iyi dikiş makinalarını yapan üreticilerle özel anlaşmalar yaptığı ve bu kullanışlı makinaların en avantajlı şekilde satışının yapılacağı belirtilmiştir.

bir yapıya sahip olduğundan daha sonraki yıllarda da ticari faaliyetleri hız kazanarak devam etmiştir. Grand Rue de Pera 207 numarada ve Kule Kapısı 7 & 9 numaralarda açtığı mağazalarda yukarıda adı geçen R. Hayden adındaki tüccar ile ortak olarak tekstil ürünlerinin yanı sıra, mutfak eşyaları, halı, çizme, ayakkabı ve hırdavat gibi çeşitli ürünler satmaya başlamıştır. Baker ve Hayden'in ortaklığı 1870'li yıllarda devam etmiş ve bu iki tüccar o dönem İstanbul'un tanınan tüccarları arasında yer almışlardır.³³⁶

Osmanlı coğrafyasında yaşayan Levantenlerin, ticari hayatta önemli roller üstlendikleri George Baker ve R. Hayden örnekleri de göstermektedir. Başkent İstanbul'un ticari hayatında hem Baker ailesi hem de Hayden ailesi etkin rol oynamışlardır. George Baker ile ortaklık yapan R. Hayden daha sonraki yıllarda kendi başına Kule Kapısı ve Grand Rue Pera'da antrepo ve satış mağazaları açmış ve tekstil ürünlerinden halıya kadar uzanan geniş bir yelpazede o dönemin İstanbul sakinlerine satış yapmıştır.³³⁷

George Baker'in İstanbul ticari hayatında bilinen bir sima olması onun zamanla ticari potansiyeli yüksek alanlara da yönelmesine sebep olmuştur. Bu alanlardan biri de halıcılıktı. Baker'in halıcılık ve halı ticaretine ilgisi 1870'lerin ortalarından itibaren görünür hale gelmiş ve halıcılığın ihracat potansiyelini fark etmeye başlamıştır. George Baker, halı ihracatı potansiyelinin farkında olarak Osmanlı halılarını Londra'ya göndermeye başlamış, Londra'daki satış ve nakliyat işleri ise daha önce diğer ticari işlemlerin acenteliğini yapan küçük kardeşi James tarafından yapılagelmiştir. Ancak James'in 1874'te hayatını kaybetmesi üzerine George Baker oğlu George Percival'ı Londra'ya İstanbul'da bulunan şirketin acentelik görevini üstlenmesi için göndermiştir. George Percival'ın halı ticaretine yönelmesi ise 1878 yılında Baker şirketi tarafından 21. doğum günü vesilesiyle kendisine verilen 3 aylık izin ve para sayesinde İran'a gitmesiyle önem kazanmıştır. İran'a seyahat eden George, orada geçirdiği zaman zarfında doğu ve İran halılarının İngiltere'ye ihracat potansiyelini görmüş ve bölgede bulunan halı üreticilerini ziyaret ederek onların kendilerine halı temin edebileceğini fark etmiştir. Bu şekilde İran'dan halı temini hem İstanbul'da bulunan Baker şirketini geliştirmiş hem de

³³⁶ *The Levant Herald* (30 Temmuz 1870/ 2 Cemaziyelevvel 1287). Sayı: 73, s. 1; *The Levant Herald* (16 Ağustos 1870/ 19 Cemaziyelevvel 1287). Sayı: 86, s. 1; *The Levant Herald* (29 Ağustos 1870/ 3 Cemaziyelevvel 1287). Sayı: 94, s. 1.

³³⁷ *The Levant Herald* (29 Ağustos 1870/ 3 Cemaziyelahir 1287). Sayı: 94, s. 1; *The Levant Herald* (31 Mayıs 1870/ 3 Cemaziyelevvel 1287). Sayı: 54, s. 1.

nihai olarak Londra’da G. P. J. Baker şirketinin kurulmasına giden sürecin ana faktörü olmuştur. Bu gelişmelerin sonucu olarak G.P. J. Baker şirketi 1878 yılında Londra’da kurulmuştur.³³⁸

Şirketin kurulmasından sonra şirketin kurucusu olarak George Percival ismi ön plana çıkmış ve G. Percival halı üreticisi, toptan satış bayi ve halı ithalatçısı gibi isimler altında ticaret rehberlerinde yer almaya başlamıştır. İstanbul’da bulunan Baker şirketi ile Londra’da kurulan G. P. J. Baker şirketinin birbirinden ayrışması ise baba George Baker’in 1892 yılında hem James hem de George Percival’a 5. 500 İngiliz Sterlini vermesi ve iki kardeşin kendi adlarına halı ticaretine başlamaları üzerine olmuştur. 1893 yılında G. Percival kardeşi James’i kendisine ortak yapmıştır.³³⁹ G.P. & J. Baker şirketi, Londra’da kurulmuş olmasına rağmen Anadolu coğrafyasının farklı mahallerinde halı üretimi ve ticaretiyle yakından ilgilenmiştir. Şirketin 1886 yılında yayınlanan halı katalogunda üretimde bulunduğu bölgeler hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Bu önemli üretim merkezlerinden biri Uşak diğeri de Kula idi.³⁴⁰ Katalog, 1880’lerin ikinci yarısında Uşak’ı ve o dönemin halı üretimi ile ilgili dikkate değer bilgileri şu şekilde vermektedir:

“ Halı üretiminin ana merkezi [Uşak], 5 000 hane ile çoğunluğu Müslüman ve küçük bir oranı da kendilerini Rum olarak tanımlayan Yunanlılardan oluşmaktadır. (...) Uşak, düz bir plato üzerinde deniz seviyesinde 3 500 fit yükseklikte ve İzmir’in 200 mil kuzey – doğusunda yer almaktadır. Uşak’a ulaşmak zordur. (...) Türkiye halılarında kullanılan yün Anadolu’ya özgü bir cins olan kuyruğu yağlı koyunlardan elde edilmektedir. Yapağı kıymetli bir üründür ve koyunlar yerli halk tarafından büyük bir titizlikle beslenmektedir. (...) Yüksek platoların iklim koşulları parlak ve uzun yün üretimi için elverişlidir; bu yün keçeleşme özelliklerine sahip ve ne kadar yakın ve sıkı dokunursa tozun yünün içine girmesi o derece önlenmiş olur. Yün kırıldıktan sonra ülkede [Anadolu’da] bol olarak bulunan borasik ve sabuntaşı kullanılarak en yakın akarsuda yıkanır. Daha sonra yün elle eğirilip yün iplik elde etmek için kadınlara verilir. Boyama işinde Türkler büyük başarı gösterirler. (...) Mavi renk boya halk nezdinde önemli bir renkti. Kula Mavisi renginin sırrına sahip olan bir kişi başka renkte boyama yapmazdı. Başka renklerle boyama yapması istendiğinde o dedesinin, babasının mavi renk ile boyama yaptığını, kendi oğlunun da mavi renk ile boyamayı öğrendiğini ve sadece mavi rengin üretilmesi ile ilgilendiği cevabını verir. (...) Bu

³³⁸ *From East to West*, 1984, **a.g.k.**, s. 9 – 22; *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1; Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 20 – 21; St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, *History of the Oriental Carpet Manufacturers*, s. 5.

³³⁹ *From East to West*, 1984, **a.g.k.**, s. 12 – 13; 22 – 26.

³⁴⁰ Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 21 – 22.

boyaların standart üstünlüğünü devam ettirmek için en iyi boyalar, sadece en iyi boyalar kullanılarak yapılır ki bunlar bitkisel boyalar, meşe palamudu, ak diken, kırmızı, kök boya ve çivit gibi boyalardır.”³⁴¹

G.P. J. Baker’in halı katalogundan da anlaşılacağı üzere şirket üretim yaptığı alanlarda üretimin tüm alanlarına yönelik önemli bilgiler elde etmiştir. Şirket ayrıca halının en iyi hangi şekilde üretilmesi ve hangi malzemenin kullanılması gerektiği hususunda da mahalli tecrübelerden faydalanmıştır. Baker şirketinin Anadolu’daki bir diğer üretim merkezi ise Kula idi. Baker şirketinin halı katalogunda Kula ile ilgili de önemli bilgiler verilmiştir. Katalogda, Kula’daki halı üretiminin az veya çok kilim ve küçük halılarla sınırlı olduğu kaydedilmiş, halılarda kullanılan renklerin çok çeşitli ve aynı zamanda yumuşak ve uyumlu olduğu ayrıca halı model ve desenlerinin aynı şekilde büyük bir çeşitlilik gösterdiği belirtilmiştir. Kula’da üretilen halıların Uşak’ta üretilenler kadar ağır olmadıkları ve dokumada gevşek bir özellik göstermedikleri kaydedilmektedir. Kula ve çevresinde dokunan ucuz halı ve dokumaların ise konar – göçer Yörükler tarafından dokunduğu ifade edilmektedir.³⁴²

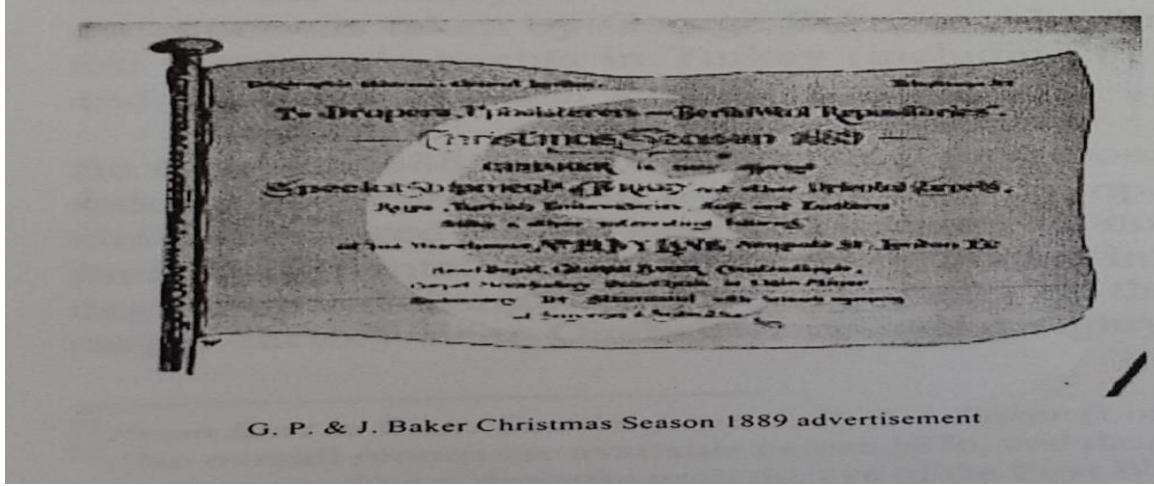
Baker şirketinin Anadolu’daki üretimi belli bir noktaya ulaştığı için şirket çeşitli reklamlar vermiştir. Şirketin 1889 yılında Noel sezonu/ mevsimi için Osmanlı bayrağı zemininde yayımlanan reklam afişinde şirketin Türkiye ve diğer doğu halıları, Türk işlemleri, doğunun yumuşak ve ipekli ürünleri ile doğunun ilginç kumaşları için özel nakliye teklifleri sunduğu görülmektedir. Şirketin 1889 yılında yayınlanan reklam afişinde Osmanlı bayrağı zeminini kullanması bu tür yabancı şirketlerin devletle ilişkilerine önem verdiklerini ve Osmanlı devletiyle iyi geçinmeye çalıştıklarını ya da öyle bir izlenim yarattıklarını göstermektedir. Ayrıca bu tür yabancı şirketlerin Osmanlı bayrağını reklam ve ilanlarında kullanması onların bir dereceye kadar Osmanlı kimlik ve aidiyetini benimsedikleri şeklinde de algılanabilir.³⁴³ Aşağıda Baker şirketinin 1889 yılında verdiği reklam afişinin fotoğrafını veriyoruz.

³⁴¹ Wynn, 2008, a.g.k., s. 21 – 22.

³⁴² Wynn, 2008, a.g.k., s. 23 – 24.

³⁴³ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of the Oriental Carpet Manufacturers, s. 5.

Fotoğraf 2.3. Osmanlı Bayrağı zeminine işlenmiş G. P. & J. Baker Şirketine ait 1889 yılında yayımlanan reklam afişi³⁴⁴

Baker şirketi Anadolu’da üretilen halı ile diğer bölgelerden – Kafkasya, Musul – gelen dokuma ürünlerinin Paris ve Amerika’ya ihracatını da aynı zamanda gerçekleştiriyordu. Şirketin ihracatını yaptığı ürünlerin geniş bir müşteri kitlesi vardı. Özellikle İngiliz ve Fransız şirketleri bu müşteri kitlesini oluşturuyordu. Bu şirketler arasında ünlü The Army & Navy Stores, Bon Marché of Paris, Crosslands, Debenham, Freebody, Hampton’s, Harvey Nichols, Howell ve James, Liberty’s, Printemps de Paris, Marshall, Levis & Allenby, Marshall & Snelgrove, Welch Margetson ve diğer birçok ünlü mağazalar zinciri bulunmaktaydı. Görüldüğü üzere şirket sadece Osmanlı – Türk halılarının üretimi ve ticaretiyle ilgilenmiyor aynı zamanda Kafkasya, Musul gibi bölgelerden de üretilen ürünlerin dünya piyasalarına ihracatını gerçekleştiriyordu. Baker şirketi özelinden anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bu tür şirketler Doğu ile Batı arasında ticari emtianın alışverişinde önemli rol oynamışlar ve bu süreç 20. yüzyılda gelişerek devam etmiştir.³⁴⁵

19. yüzyılın son çeyreğinde kurulan ve Batı ile Doğu arasında halı ticareti, ihracatı yapan ve aynı zamanda OCM’nin kurucuları arasında yer alan bir diğer önemli şirket de Sydney La Fontaine şirketi idi. Bu şirket 1880 yılında ve diğer birçok şirket gibi İzmir merkezli olarak kurulmuştur. Sydney La Fontaine şirketinden de anlaşılacağı üzere bu dönemde İzmir halı ticaretinin artan önemine binaen hem yerli hem de yabancı şirketlerin

³⁴⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of the Oriental Carpet Manufacturers, s. 5.

³⁴⁵ From East to West, 1984, a.g.k., s. 13 – 15.

merkezi [head hosue] haline gelmiştir.³⁴⁶ La Fontaine ailesinin kökenleri Fransa Montauban kentinden ve Fransız Protestanlarından [Huguenot] olan Claude de Lafontaine dayanmaktadır ve aile bu kişinin soy ismi ile anılmaktadır.³⁴⁷ Claude de La Fontaine'nin farklı zaman ve yerlerde ticaretle uğraştığı anlaşılmaktadır. Aynı kişinin ikinci çocuğu – birincisi Jeanne – olan David La Fontaine deri işiyle uğraşan bir tüccar olarak kaydedilmiştir. Ailenin soy isminde bulunan “De” önekini aile soy isminden çıkaran ve birleşik olan Lafontaine soy ismini La Fontaine şeklinde iki kelimeye ayıran kişi de Bernard La Fontaine'dir. Bernard, 1 Ocak 1694 yılında Cenevre'de doğmuştur.³⁴⁸ La Fontaine ailesi her ne kadar Fransız asıllı olarak gözüксе de aile üyeleri zamanla farklı ülkelere gittiklerinden farklı kimlikler kazanmış veya edinmişlerdir. Bu kişilerden biri de Osmanlı topraklarına yerleşen ve Türkiye'de yerleşik olan La Fontaine ailesinin atası olarak kabul edilen James La Fontaine'dir. James, Jean Gedeon La Fontaine'nin ikinci oğlu olarak 1765 yılında Cenevre'de dünyaya gelmiştir.³⁴⁹

Türkiye topraklarında bulunan La Fontaine'lerin büyük büyük babaları olan³⁵⁰ James La Fontaine saat ustası olarak 1786'da Osmanlı topraklarına gelmiştir.³⁵¹ Daha sonra amcası Isaac Morier'in teşvik ve desteğiyle James genç yaşta İngiltere'ye İngiliz vatandaşlığını almak ve Levant Company'e katılmak için gönderilmiştir. İngiltere'de belli bir süre kaldığı anlaşılan James, III. George döneminde 1791'de İngiliz tabiiyetine geçmiştir. İngiliz vatandaşlığına geçtikten sonra Levant Company'e³⁵² katılan James La

³⁴⁶ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

³⁴⁷ J. La Fontaine (1934). A short history of the La Fontaine family, Edmund H. Giraud, *Family records. A record of the origin and history of the Giraud and Whittall families of Turkey* içinde. Londra: Adams Bros. and Shardlow Ltd, s. 117 – 118. Ailenin kökenlerinin dayandığı Claude de Lafontaine, 1608 yılında Nancy'de doğmuş ve Temmuz 1645 yılında Claire Courdine ile evlenmiştir. Claire'dan Jeanne ve David adında iki çocuğu olan Claude'in tarihi bilinmemekle beraber aynı şehirde öldüğü kaydedilmektedir. Bkz., James La Fontaine (1934). A Short History of the La Fontaine Family, Edmund H. Giraud, *Family Records. A Record of the Origin and History of the Giraud and Whittall Families of Turkey* içinde. Londra: Adams Bros. and Shardlow Ltd, s. 119.

³⁴⁸ La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, 125 – 127.

³⁴⁹ La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, 119, 133.

³⁵⁰ La Fontaine ailesi 1930'lu yıllara kadar Türkiye'de ikamet etmekteydi. 1934 yılında yazılan A Short History of La Fontaine Family kitabının yazarı olan James La Fontaine, ailenin üçüncü kuşak üyesidir. Kitapta, James La Fontaine için “the great – grand father” büyük büyük babam olarak bahseden torun James, Osmanlı topraklarında bulunan ailenin atası olarak da büyük dedesi James La Fontaine görmektedir. Bkz., La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, s. 128.

³⁵¹ Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 20.

³⁵² Levant Company'nin 1583'teki kuruluşundan 1825'teki tasfiye edilmesine kadar olan ilgi çekici tarihi için bkz., A. C. Wood (2013). *Levant kumpanyası tarihi*. (Çev: Çiğdem Erkal İpek), Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 38 – 68.

Fontaine 1797 yılında Levant Company'nin bir üyesi olarak İzmir'e gelmiştir.³⁵³ İzmir'e geldikten sonra aynı yıl Venedik asıllı Nicolette Cocchini della Gramattica ile evlenen James'in Nicolette Cocchini'den 9 çocuğu olmuştur. İzmir'e geldikten sonra James'in Edward Hayes ile birlikte Hayes La Fontaine şirketinde çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır.³⁵⁴

James La Fontaine'nin büyük oğlu olan Charles Constantine Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli görevlerde bulunmuş ve tanınmış bir Levanten'di. 14 Ekim 1798'de İzmir'de doğan Charles'in Makedonya'da birtakım madencilik işleriyle uğraştığı daha sonra bu işi bırakarak İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Bank-ı Osmani [Ottoman Bank]³⁵⁵'nin İzmir şube müdürü olarak atanan Charles, kısa bir süre sonra Bank-ı Osmani'nin İstanbul şube müdürü olan Ede'nin görevinden istifa etmesi üzerine onun yerine Bank-ı Osmani'nin müdürü olmuştur. Bank-ı Osmani'nin 1863 yılında Bank-ı Osmani-i Şahane [The Imperial Ottoman Bank]³⁵⁶ ismini ve tüzel kişiliğini almasından sonra Charles Constantine, Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nin genel müdürü olmuş ve 23 Aralık 1884'teki ölümünden bir yıl öncesine kadar Düyûn-u Umûmiye'deki görevini sürdürmüştür.³⁵⁷ 23 Aralık 1884 yılında hayatını kaybeden Charles için İstanbul'da yayınlanan ünlü İngiliz gazetesi The Levant Herald, hayat hikâyesini derleyen ve kaleme alan bir makale yazmıştır. Levant Herald'da yer alan makalede Charles Constantine hakkında şunlar yazılmıştır:

“ (...) İngiliz topluluğunun değerli bir üyesi ilerleyen yaşından dolayı hayatını kaybetmiştir. Charles Constantine La Fontaine, son 65 yıldır bu başkentin [İstanbul] tanınmış siması(ydı), 86 yaşında temiz ve iyi bilinen hayatı 23 Aralık 1884 tarihinde son buldu. İngiliz topluluğunun bu saygıdeğer üyesi için cenaze törenine kalabalıkların katılması ile [bu kişiye] derin saygı gösterilmiştir. Onun hayatının detayları, çok sayıda okurumuzun ilgisini çekecektir; çünkü onun doğuda [Levant] bulunan hemen hemen her aile ile az

³⁵³ FO.195/ 2382 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 25 Kasım 1911.

³⁵⁴ La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, s.135. James La Fontaine'nin 9 çocuğunun ismi şu şekildedir: Charles Constantine, Frederick, Edward, James, Marienne, Caroline, Henriette, Anna ve Adele.

³⁵⁵ Merkezi Londra'da bulunan bu banka 1856 yılında tamamen İngiliz sermayesi ile kurulmuştur. Bu banka önemli ticaret merkezleri olan Beyrut, İzmir, Kalas ve Selanik'te şubeler açmıştır. Bkz. V. N. Geyikdağı (2008). *Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye 1854 – 1914*. İstanbul: Hil Yayınları, s. 72.

³⁵⁶ Osmanlı Bankası tarihinin ayrıntılı bir betimlemesi için bkz., E. Eldem (1999). *Osmanlı bankası tarihi*. (Çev: Ayşe Berktaş), İstanbul: Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 29 – 53.

³⁵⁷ La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, s. 135 – 136.

veya çok ilişkileri bulunmaktaydı ve yüzyılın son üç çeyreğinden beri imparatorluğun sakinleriyle derin bir saygı bağı vardı. (...)”³⁵⁸

La Fontaine ailesinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ve bu ailenin önemi yukarıdaki Charles Constantine örneğinde de görüldüğü üzere dikkat çekicidir. Bu ailenin diğer üyeleri de önemli görev ve faaliyetler sürdürmüşlerdir. James La Fontaine’nin dördüncü oğlu olan Edward La Fontaine 1806 yılında İzmir Buca’da dünyaya gelmiş ve Lydia Maltass adında bir kadınla evlenmiştir. Bu evlilikten altı çocuğu olmuştur.³⁵⁹ İzmir’de doğan Edward La Fontaine’nin ilerleyen zamanlarda İstanbul’a taşındığı anlaşılmaktadır.³⁶⁰ Edward, takip edebildiğimiz kadarıyla 1867 yılından itibaren Liverpool ile İstanbul arasında düzenli olarak sefer yapan buharlı gemi acentesi olarak görev yapmış ve aynı zamanda Galata Bankalar Caddesi 7 numarada bulunan acentesinde yurt dışından İstanbul’a gelen yolcuların lüks bir şekilde konaklamalarını sağlamak ve onlara yer temin etmek için de adı geçen yerde hizmet vermiştir.³⁶¹

İstanbul ticaret hayatında önemli bir tüccar olduğu anlaşılan Edward La Fontaine’nin İstanbul’daki bu acentelik görevini uzunca bir süre devam ettirdiği anlaşılmaktadır.³⁶² Edward La Fontaine, Sydney La Fontaine şirketinin kurucusu olan Sydney James William’ın da babasıdır. Sydney James 16 Ocak 1846 tarihinde dünyaya gelmiştir. Sydney, 18 Aralık 1882’de ünlü Whittall³⁶³ ailesinin kızlarından Edith Amelia

³⁵⁸ La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, s. 137 – 139. Metin tarafımızca sadeleştirilerek verilmiştir.

³⁵⁹ La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, s. 122, 140 – 141.

³⁶⁰ *The Levant Herald* (3 Ocak 1867/ 27 Şaban 1283). Sayı: yok, s. 4; *The Levant Herald* (18 Şubat 1869/ 7 Zilkade 1285). Sayı: yok, s. 1.

³⁶¹ *The Levant Herald* (3 Ocak 1867/ 27 Şaban 1283). Sayı :yok , s. 4; *The Levant Herald* (18 Şubat 1869/ 7 Zilkade 1285). Sayı: yok, s. 1; *The Levant Herald* (6 Mart 1869/ 23 Zilkade 1285). Sayı: yok, s. 1. İş adresi şu şekilde kayıtlara geçmiştir: Rue de la Banque, Galata, No:7, Constantinople.

³⁶² *The Levant Herald* gazetesinin pek çok nüshasında Edward La Fontaine’nin bu işi yaptığına dair ilanlar bulunmaktadır. 1860’lı yılların sonundan itibaren İstanbul ile Liverpool arasında düzenli gemi seferleri yapıldığından İstanbul’a gelen yolcuların konaklamaları önemli bir iş haline gelmiştir. Girişken bir tüccar olduğu anlaşılan Edward’ın bu yolcu potansiyelinden yararlandığını söylemek gerekir. O dönemin önemli ticaret mekânlarından olan Galata, Bankalar Caddesi 7 numarada acentesi bulunan Edward’ın bu acentelik görevini uzun yıllar devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bkz., *The Levant Herald* (3 Nisan 1869/ 21 Zilhicce 1285). Sayı: yok, s. 1; *The Levant Herald* (2 Temmuz 1870/ 3 Cemazeyilevvel 1287). Sayı: 54, s. 1; *The Levant Herald* (17 Haziran 1871/ 28 Rebiülevvel 1288). Sayı: 89, s. 1.

³⁶³ Whittall ailesi 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında önemli ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Levant Company’nin tasfiye edilmesiyle beraber Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz tüccarlar şirketten boşalan yeri aile şirketleri kurarak doldurmaya çalışmışlardır. Bunlar arasında en önemli şirket Whittall & Co. idi. 1811 yılında İzmir’e yerleşen Charlton Whittall tarafından kurulan bu şirket, Lee ve Barker aileleriyle kurdukları ticaret evleri sayesinde İngiltere ticaretinde önemli rol oynamaya başlamışlardı. Zamanla gittikçe gelişen Whittall şirketi, 20. yüzyılın başlarında Anadolu’nun farklı bölgelerinde 48 şubeye sahipti ve neredeyse tüm Anadolu’ya yayılmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kurmuş, 1974, **a.g.k.**, s. 27 – 29; Giraud (1934). **a.g.k.**, s. 63’te, Charlton Whittall ile eşi Sarah Whittall’ın 1809 yılında İzmir’e geldiklerini ve

Whittall ile evlenmiştir. Sydney'in küçük kardeşi Edward Augustus John ise Edith Amelia Whittall'ın büyük ablası Blanche Whittall ile evlenmiştir. Osmanlı topraklarına yerleşen Levanten ailelerin bu tür evlilikler yaptıklarına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu şekilde evliliklerin yapılması hem aileleri sosyal – kültürel anlamda yakınlaştırıyor, hem de bu ailelerin ticari ilişkilerinin iç içe geçmesine sebep oluyordu. Yabancı bir ülkede azınlık olmanın bu tür evlilikler de tetikleyici bir faktör olduğu düşünülse de bu tür evliliklerin temel güdüleyicilerinden birinin ticari ilişkiler olduğu açıktır. 19. yüzyılda Anadolu coğrafyasında bulunan Whittall, Lee, Barker, Charnaud ve La Fontaine ailelerinin birbiriyle akrabalık ilişkileri geliştirerek güçlü ticaret ağları kurdukları bilinmektedir.³⁶⁴ Bu ticaret ağlarından biri de Sydney La Fontaine'nin 1880 yılında kendi adındaki halı şirketini İzmir'de kurması³⁶⁵ ile meydana gelmiştir. Sydney halı şirketini kurduktan sonra Uşak bölgesinde bulunan halı dokuyucularıyla sözleşmeler yapmış ve bu bölgede halı dokutturmaya başlamıştır. Sydney'in bu bölgede halı dokutturması Baker şirketinin dikkatini çekmiş ve bu şirket La Fontaine şirketinin en önemli alıcısı olmuştur. La Fontaine şirketinin Uşak'ta dokutturduğu çeşitli ebattaki halılar aylık olarak – 500 adet - Baker şirketine satılmaya başlanmıştır.³⁶⁶

Sydney önemli bir tüccar olmakla beraber İzmir ve İstanbul'daki İngiliz topluluğunun tanınmış bir siması haline gelmiştir. Ticaretteki etkinliği ve tanınırlığı onun İzmir İngiliz Ticaret Odası³⁶⁷ başkan yardımcısı olmasına vesile olmuştur. Tanınır bir

Charlton'un o zaman sadece on sekiz yaşında olduğu belirtilmektedir. Charlton Whittall o zaman, Messrs. Breed & Co., of Liverpool şirketinin Doğu Akdeniz'deki ticaretini geliştirmek için görevlendirilmiş ve İzmir'e gelişinden 2 yıl sonra da 1811 yılında C. Whittall & Co. şirketini kurmuştur. Whittall ailesi hem İstanbul hem de İzmir merkezli olarak faaliyette bulunuyordu. Osmanlı'nın önemli yabancı gazetelerinden olan The Levant Herald Gazetesi'nde Whittall ailesinden C. H. Whittall'ın komisyonculuk yaptığı ve iş adresinin 15 – 16 numara Değirmen Han, Galata'da yer aldığı kaydedilmiştir. Yine C. H. Whittall'ın uzun zaman aynı yerde komisyonculuk yaptığı ilgili gazete kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bkz. *The Levant Herald* (20 Mayıs 1870/ 19 Safer 1287), Sayı: 26, s.1; *The Levant Herald* (31 Mayıs 1870/ 29 Safer 1287), Sayı: 34, s. 1; *The Levant Herald* (23 Şubat 1871/ 3 Zilhicce 1287). Sayı: 218, s. 1.

³⁶⁴ La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, s. 122, 140 – 141; Kurmuş, 1974, **a.g.k.**, s. 27 – 29.

³⁶⁵ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

³⁶⁶ Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 20.

³⁶⁷ İzmir İngiliz Ticaret Odası, Şubat 1909 tarihinde İzmir'de kurulmuştur. İngiliz ticaretiyle uğraşan tüm milletlerden tüccar ve iş adamlarından oluşan oda kurulduğu yıl sadece İzmir'de 100'den İngiltere'de de 40'tan fazla üyeye sahip olmuştur. Kendi sekreteri, ofisi ve üç ayda bir yayınlanan dergisi olan oda, İngiliz ticaretinin İzmir'deki etkinliğini göstermesi açısından anlamlıdır. İzmir İngiliz Ticaret Odası'nın kurulduğu sırada İstanbul'da bulunan İngiliz Ticaret Odası'yla bağlantı kurmak istemesi de İngiliz ticaretinin kurumsallaşması ve bu ticaretin ticaret odalarıyla etkinliğini gittikçe arttırmasına örnek teşkil etmektedir. Bkz., *Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1909). s. 12; *Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna* (1910). s. 23'te İngiliz Ticaret Odası'nın kuruluşunun 2. yılında İngiltere ve Anadolu coğrafyasından 200'e yakın üyesinin olduğu kaydedilmiştir. Aynı belgede

tüccar olmasının yanında İzmir’de bulunan İngiliz topluluğu için de hayırsever bir kişi olarak göze çarpmaktadır. Sydney aynı zamanda 1911 yılına gelindiğinde İzmir’de bulunan iki önemli İngiliz şirketinin de genel müdürü olarak görev yapmaktaydı.³⁶⁸

Ailenin büyük büyük dedesi olan James La Fontaine’nin İngiliz tâbiyetini elde etmesiyle ve 1797 yılında İzmir’e gelmesinden beri aile özellikle İzmir ve İstanbul’a yerleşmiş bulunmaktaydı. 1911 yılına gelindiğinde James’in yaklaşık 40 torunu Osmanlı coğrafyasında yaşıyordu. Bunlardan ismi verilmeyen birkaçının – biri Sydney idi – büyük tröst ve şirketlerde görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Ailenin bu tanınırlığına rağmen bir takım kimlik ve sosyal – toplumsal sorunlar yaşadığı da oluyordu. Ailenin Osmanlı devleti ile birtakım sorunlar yaşadığı ve bundan dolayı da İngiliz tâbiyetinde olduğunu kanıtlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Sydney La Fontaine tarafından hazırlanıp İzmir İngiliz konsolosu Henry D. Barnham tarafından İstanbul’daki başkonsolos Gerard Lowther’e gönderilen konsolosluk raporunda Türkiye’de bulunan La Fontaine ailesinin tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde İngiliz oldukları ve ailenin üç ferdinin Charles Constantine, Edward La Fontaine ile Edward Augustus John La Fontaine’nin veraset ve intikal vergisini İngiliz hükûmetine ödedikleri ve bundan dolayı da İngiliz vatandaşlık haklarına sahip olmaları gerektiği belirtilmiştir. La Fontaine ailesine İngiliz vatandaşlığı verilmediği takdirde onların Türklerin kötü yönetimine bırakılacağı ve böyle bir durumun da çok kötü sonuçlar doğuracağı konsolos Barnham tarafından dile getirilmiş; ancak majesteleri hükûmetinin böyle kötü bir durumun meydana gelmesine veya yaşanmasına izin vermeyeceğini arzu ettiğini dile getirmiştir.³⁶⁹

Bu örnekte görüldüğü üzere bazı Levanten aileler, yüzyıllardır gelip yerleştikleri ve yaşadıkları coğrafyalarda karşılaştıkları kimi sorunlu durumlarda ciddi bir kimlik karmaşası yaşayabiliyorlardı. Bu aileler her ne kadar Osmanlı coğrafyasında yaşayıp, önemli şirketler kurup yüksek kazançlar elde etseler de üst kimlik olarak benimsedikleri öz kimliklerinin koruyucu bir kalkan görevi gördüğünü düşünmekteydiler. Çünkü La Fontaine ailesi örneğinden yola çıkarak, Osmanlı devleti ile yaşadıkları olumsuz/tatsız bir durum karşısında kendilerini güvende hissedebilecek bir liman olarak üst kimliklerini görüyorlardı. Güvenli bir liman olarak gördükleri bu üst kimlikleri ve üst kimliklerini

ticaret odasına kayıtlı olmanın üyeler için iyi bir karaktere sahip olma anlamı taşıdığı için ticaret odasına üye olmak isteyenlerin oldukça fazla olduğu kaydedilmiştir.

³⁶⁸ FO. 195/ 2382 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 25 Kasım 1911.

³⁶⁹ FO. 195/ 2382 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 25 Kasım 1911.

temsil eden ulus devletler için gerektiğinde savaş cephelerine bile gidebiliyorlardı ki La Fontaine ailesinin bazı üyeleri I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere adına farklı cephelerde savaşmışlardı.³⁷⁰

Levanten ailelerin Osmanlı İmparatorluğu içinde kendilerini konumlandıkları yerler farklılık gösterebiliyordu; ancak bu konumlandırma onların ticari etkinliklerine zarar vermiyor ve bunlar devam ettiriliyordu. Bu etkinliklerin devamı olarak Levanten aileler 20. yüzyılın başında da şirketler kurabiliyorlardı. Bu ticari kuruluşlardan ve aynı zamanda OCM'nin kurucuları arasında yer alan şirketlerden biri de Sykes & Co. idi ve bu şirket 1902 yılında ticari halıcılığın merkezi haline gelen İzmir'de kurulmuştu.³⁷¹ 1902 yılında kurulan bu şirketin kuruluşundan 1907 yılının sonlarına kadar İzmir, İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde halı ticaretiyle uğraştığı anlaşılmaktadır.³⁷² Şirketin kurucusu Joe Armitage Sykes idi. Sykes, aslen İngiliz kökenli olup Huddersfield, Yorkshire'dendi.³⁷³

Sykes ailesinden Osmanlı topraklarına gelen ilk kişi de Joe Armitage Sykes'tır.³⁷⁴ Sykes'ın 1902 yılında Sykes & Co. ismindeki şirketi kurmadan önce İzmir'de Hicri 1309 [M. 1891 – 1892] yılında halı ticaretine başladığını ve kendi halı ticarethanesini açtığını çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz. Sykes halı ticarethanesini kurduktan 4 yıl gibi görece

³⁷⁰ FO. 195/ 2382 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 25 Kasım 1911; La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, s. 142 – 143'te Sydney La Fontaine ikinci oğlu olan Hubert'in I. Dünya Savaşı sırasında General Charles Harington Haington'un emir subayı olarak savaşa katıldığını belirtir. Sydney La Fontaine'nin 4. oğlu olan Edward Selanik'teki bir Fransız tugayında irtibat subayı olarak görev almış; Sydney'in 5. oğlu olan Sydney James ise Çanakkale Muharebeleri sırasında ağır bir şekilde yaralanmış ve cephedeyken aldığı yaranın bir türlü iyileşmemesi üzerine 1932 yılında hayatını kaybetmiştir. Sydney James William'ın Edith Amelia Whittall'den toplam 10 çocuğu olmuştur. Bkz., La Fontaine, 1934, **a.g.k.**, s. 122. Baker ailesinden de aynı şekilde İngiltere adına savaşa katılıp savaşta hayatını kaybeden aile üyeleri bulunmaktaydı. Bkz., *The Times (London)* (10 Ocak 1918). Sayı: 41683, s. 5.

³⁷¹ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

³⁷² *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited* (1907). Yer yok, s. 1; St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme.

³⁷³ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Amerika İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

³⁷⁴ Sykes ailesi hakkında ayrıntılı bir malumat bulunmasa da Levantine Heritage Foundation tarafından kurulan bir internet sitesinde Levanten ailelerin kökenleri hakkında makaleler yazılıp bu aileler hakkında elde bulunan fotoğraflar paylaşılmaktadır. Genellikle aile efradı ve ailenin torunları tarafından yazılan bu makaleler Osmanlı'ya gelip yerleşen bu aileler hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır. Zengin görsel malzeme ile desteklenen bu yazı ve makaleler önemli birer ikinci el kaynak oluşturmaktadır. J. A. Sykes'in Osmanlı topraklarına yerleşen ilk kişi olduğu da bu sitede ifade edilmiştir. Sykes ailesi hakkında bkz., <http://www.levantineheritage.com/sykes.htm> (Erişim tarihi: 22.04.2019).

kısa bir süre içerisinde halı ticarethanesi gelişme göstermiş ve bu gelişmenin bir işareti olarak Sykes, halı piyasasında Hicri 1313 [M. 1895 – 1896] yılına gelindiğinde halı fiyatlarını gitgide düşürmeyi başarmıştır. Sykes, halı ticaretinde önemli bir yere geldiğinden yoğun bir rekabet ortamının var olduğu halı piyasasında piyasada bulunan diğer rakip halı tüccarlarını birer birer ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur. Sykes halı ticarethanesinin bu rekabeti halı dokuyan dokuma işçilerini de etkilemiş, halı ham maddesi yapağının fiyatı o dönemde %80'lere varan oranda artış gösterirken halının fiyatı %15'lere varan oranlarda düşüş göstermiştir.³⁷⁵

Sykes 1890'ların sonlarına doğru halı piyasasında üstünlük gösterdiğinden bu ticareti kendi tekeline/inhisarına almak istemiş bundan dolayı da halı üretimi için gerekli olan ham maddelerin – yapağı, yün iplik, boya – kendi tekelinde olması gerektiğini düşünmüş ve bu yönde adımlar atmaya başlamıştır. Bu adımlardan biri de 1902 yılında Sykes & Co.'yu kurduktan³⁷⁶ sonra Hüdavendigâr Vilayeti Bandırma Kazası Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasını Hicri 1320 tarihinde [1902/1903] 5 yıllığına kiralamak olmuştur.³⁷⁷ Sykes, bu fabrikayı sadece kendi adına değil aynı zamanda İzmir'de bulunan Harold Frederick Giraud³⁷⁸ gibi birtakım halı tüccarlarının iştirakiyle kiralamıştır.³⁷⁹ Sykes ile Giraud arasındaki ortaklığın daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. 1907 yılına gelindiğinde Joe Armitage Sykes ile Harold F. Giraud, Sykes

³⁷⁵ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

³⁷⁶ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd* (1910). Londra, s. 1.

³⁷⁷ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

³⁷⁸ Bu kişinin İzmir'de iş yapan önemli bir tüccar olduğu ve genellikle Harry Giraud ismi ile bilindiği ve tanındığı belirtilmiştir. Bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907 tarihinde yapılan sözleşme.

³⁷⁹ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3; *Ahenk* (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 3. *Ahenk* Gazetesi'nin ilgili nüshalarında fabrikanın İzmir'de bulunan birtakım halı tüccarlarıyla beraber kiralandığını belirtilmektedir. Bu ortakların kim oldukları belirtilmemiştir. Harold Frederick Giraud'un bu şirkete ortak olduğunu farklı kaynaklardan tespit ettik. Bkz., St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme. Ayrıca Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 265'te Sykes'in 1902 yılında pek çok Boşnakla işbirliği yaparak Bandırma Kasabası'nda yün iplik fabrikalarının en büyüğünü açtığını belirtiyor. Bu fabrika Sykes ve ortakları tarafından açılmamış yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kiralanmıştır. Sykes'la beraber Bandırma'daki fabrikayı Harold F. Giraud gibi halı tüccarları kiralamıştır. Diğer ortakların kim olduklarını tespit edemedik, dolayısıyla da bu tüccarların Boşnak olup olmadıklarının tespiti zordur. *Ahenk* gazetesinin çeşitli nüshalarında Bandırma'daki fabrikanın İzmir'de halı ticaretiyle uğraşan halı tüccarlarının iştirâkiyle kiralandığı kaydedilmiştir. *Ahenk* Gazetesi'nde ifade edilen İzmirli halı tüccarlarından biri Harold F. Giraud idi, diğerlerinin kim oldukları ve menşeleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Bkz., *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3; *Ahenk* (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 3; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

& Co.’nun müdürleri olarak görev yapmaktaydılar.³⁸⁰ Sykes & Co.’nun Bandırma’daki fabrikasında üretilen yün iplikleri Anadolu’nun farklı mahallerinde bulunan halı üretim merkezlerine gönderilmekteydi.³⁸¹

Sykes & Co. tarafından kiralanan Bandırma Beyköy’deki bu yün iplik fabrikası, Uşak’taki yün iplik fabrikaları³⁸² dışında Anadolu’da bulunan halı üretim merkezlerinin başlıca yün iplik tedarikçisi haline gelmiştir. 1907 yılına gelindiğinde bu fabrika Batı ve Orta Anadolu’da bulunan 14 halı üretim merkezinde kullanılan tüm yün ipliğin % 84’ünü temin eder hale gelmiştir.³⁸³ Bandırma’daki yün iplik fabrikası 14 halı üretim merkezine yün iplik göndermekle beraber Uşak, bu fabrikanın yün ipliklerinin gönderildiği mahaller arasında yer almamaktaydı.³⁸⁴ Uşak gibi önemli bir halı üretim merkezinin Bandırma’daki fabrikadan yün iplik almamasının en önemli sebeplerinden biri Uşaklı tüccarların 20. yüzyılın başından itibaren Uşak’ta inşa ettirdikleri yün iplik fabrikalarının varlığı ve Uşaklı tüccarların Bandırma ipliklerinin Uşak’a girişine karşı bir direnç göstermeleridir.³⁸⁵ Anadolu coğrafyasında halı üretiminde kullanılan yün ipliğin önemli bir tedarikçisi olan Bandırma fabrikası sadece yün iplik üretimi ile ilgilenmemiş aynı

³⁸⁰ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice.

³⁸¹ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3; *Ahenk* (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 3; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

³⁸² Uşak’ta kurulan yün iplik fabrikaları, Uşak’ın 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyılın başında yurt dışındaki halı talebinin sürekli artışına bağlı olarak gelişme göstermiştir. İş gücünün yün eğirme faaliyetlerinde artan talep nispetinde üretim yapamaması da yün iplik üretimini mekanizeleştirmeye giden süreci hızlandırmıştır. Uşak’ta kurulan yün iplik fabrikaları Uşak’ın önde gelen mahalli eşrafı tarafından kurulmuştur. Bu fabrikalar, Tiridzade Mehmet Paşa, Bacakzade Ali ve Yılcıncıade Osman tarafından kurulmuştur. Mehmet Paşa ve Şürekâsı tarafından kurulan fabrikanın inşa edilmesini onaylayan irade tarihi, 23 Ağustos 1900 tarihliken, Yılcıncıade Osman Efendi tarafından kurulan fabrikanın inşa edilmesine dair irade tarihi, 1 Nisan 1902 tarihli dir. Bacakzade Ali Rıza Efendi tarafından kurulan fabrikanın inşa edilmesini onaylayan irade ise 13 Mayıs 1902 tarihli dir. Bkz., B. Çakmak (2008a). XX. yüzyıl başında Uşak’ta kurulan ip fabrikaları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), s. 41 – 58. Uşak’ta kurulan fabrikaların farklı tarihlerde kurulduğunu belirten kayıtlar da bulunmaktadır. Bkz., BOA. İrade Hususi [İ. HUS]. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2’de, bu fabrikaların Tiridzade Mehmet Paşa ve şürekasıyla Bacakzade Ali Rıza ve Yılcıncıade Osman Efendi tarafından kuruldukları kaydedilmiş ancak bu fabrikaların kuruluş tarihleri olarak Hicri 1316, 1318 ve 1321 tarihleri verilmiştir. BOA. Dâhiliye Şifre Kalemî [DH. ŞFR]. Dosya/ Gömlek: 380/7, Tarih: R. 3/03/1323, 1. 16 Mayıs 1907 tarihli olan bu belgede Uşak’ta tesis edilen fabrikaların 1907’den sekiz sene önce yani 1899 yılında ruhsat aldıkları belirtilmektedir. “Vilayetçe şimdiye kadar hâsıl olan malûmata nazaran Uşak’taki halı ipliği fabrikaları üç babdan ibaret olup bunların eşraf-ı mahalliyyeden Tiridzade Mehmed Paşa, Yılcıncıade Bekir, Bacakzade Ali Efendilere aid olduğu ve sekiz sene mukaddem ba ruhsat-ı resmiyye tesis ederek (...)”. Ayrıca, 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki*. (1333). s. 109’da ise bu üç fabrikanın sadece isimleri verilmiş ve bu fabrikaların ne zaman kuruldukları hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir.

³⁸³ Quataert, 1999, a.g.k, s. 265.

³⁸⁴ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

³⁸⁵ Çakmak, 2008a, a.g.k., s. 41 – 58; BOA.İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2; BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 380/7, Tarih: R. 3/03/1323, 1; 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki*. (1333). s. 109.

zamanda Anadolu' nun farklı mahallerinde dokuma ve halıcılık için gerekli olan diğer ipliklerin üretiminde de uzmanlaşmaya gitmiştir. Bandırma'daki fabrikanın 1907 yılına gelindiğinde yün iplik ve diğer ipliklerin üretimini sağlayacak modern makinelerle donatılmış olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁶

Bu fabrika, İzmir'de halı ticaretiyle uğraşan tüccarlarla kendisinden halı üretimi için gerekli olan yün ve diğer ipliklerin alınacağına dair mukaveleler imzalamış ve bu şekilde iplik üretimini merkezileştirerek Anadolu'nun birçok yerinde el ile yapılan yün iplik üretimine ciddi bir darbe vurmuştur. Bu merkezlerden biri de uzun yıllardır el emeğiyle yün iplik üreten Demirci'ydi.³⁸⁷ Sykes & Co. Bandırma'daki fabrikasında üretime geçmeden önce Demircililer yün ipliğin hammaddesi olan yapağıyı satın almak için Rumeli'ye kadar gitmekteydiler. Oradan yapağıyı satın alan Demircililer sağlam ve kaliteli yün iplikler üretilip bu iplikleri halı dokuyan köylülere dağıtıyorlardı.³⁸⁸ Ancak kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla 1907 yılına gelindiğinde Demirci'nin de içinde olduğu Gördes, Simav ve Akhisar gibi birçok mahalde el ile yün iplik üretiminin son bulduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁹ El imalatı yün ipliğin üretimine ciddi bir darbe vermekle beraber bu fabrika el yapımı yün ipliklerin fiyatı 15 – 18 kuruş arasında değişirken kendi ürettiği yün iplikleri 23–24 kuruş halı dokuyucularına satmaya başlamıştır. Dönemin gözlemcilerinden biri bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır:

“ Fabrika ipinden gayrısını istimâl ettirmemeğe muvaffak olan İzmir'deki tüccarlar Bandırma ipini istedikleri bir fiyatla destgâhlara satmağa kalkıştılar. İşte on beşten on sekiz guruşa kadar elde bükülmüş ip dururken destgâhdar bunu almağa cesaret edemeyip yirmi üç, yirmi dört guruşa Bandırma ipini alıp kullanmağa mecbur kaldı.”³⁹⁰

Bandırma fabrikası ürettiği yün ve diğer iplikleri normal fiyatların üzerinde satmanın yanında bu fabrikanın ürettiği yün ipliklerin kalite, sağlamlık ve kullanılabilirliği de ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Bu ipliklerin yapağıdan ziyade halı kırpıntılarından vb. imal edildiği dönemin süreli yayınlarında sürekli olarak iddia

³⁸⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907 tarihinde yapılan sözleşme.

³⁸⁷ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2.

³⁸⁸ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2.

³⁸⁹ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum. 27 Mayıs 1907 tarihli bu belgede ismi verilmemekle beraber el ile yün iplik üretiminin bazı bölgelerde çoktan ortadan kalktığı belirtilmiştir.

³⁹⁰ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2.

edilmiştir. Kalitesiz, dayanıksız ipliklerin sadece halı dokuyucularına halıyı dokumada zorluk çıkarmakla kalmadığı aynı zamanda Osmanlı halılarının ihracatına da darbe vuracağı Osmanlı basınında dile getirilen eleştiriler arasındaydı.³⁹¹

Fabrikanın faaliyetleri ve üretimi hakkındaki malûmattan sonra fabrikanın kuruluşu hakkında birtakım tespitlerimizi belirtmemiz yerinde olacaktır. Osmanlı imalat sektöründe önemli bir yeri bulunan bu fabrikanın Sykes ve ortakları tarafından kurulduğu bazı tarihçiler tarafından ifade edilmiştir.³⁹² Bandırma’da bulunan bu fabrikanın kuruluş tarihi olarak da kaynaklarda farklı tarihler verilmektedir.³⁹³ Ancak bu fabrika iddia edildiği gibi Sykes & Co. tarafından değil Bez, Fes ve Çuka Fabrika-i Hümayunları Nazırı Ferik Muhiddin Paşa tarafından imtiyazı alınarak inşa edilmiş ve üretime başlamıştır.³⁹⁴

Muhiddin Paşa’ya Mihaliç ve Bandırma’ya mahsus bir yün iplik fabrikası tesis etmesi için 25 yıllığına verilen imtiyazda daha önce bölgede var olan tezgâhların üretiminin engellenmemesi ve imtiyaz tarihinden sonra ahali tarafından el ile yapılacak dokuma ürünlerinin üretilmesine de bu imtiyazın engel teşkil etmeyeceği kaydedilmiştir.³⁹⁵ Ferik Muhiddin Paşa ile Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa arasında teati edilen mukavelenamede fabrikanın inşa ve tesisi için Osmanlı Devleti’nde üretilen veya yurt dışından getirilecek her türlü inşaat malzemesi, alet ve edevat için gümrük resmi alınmayacağı belirtilmiştir. Mukavelenamede ayrıca Bandırma Beyköy’deki fabrikada üretilen ürünlerin Osmanlı askeri birimleri/daireleri için gerekli olanlarının piyasa fiyatı üzerinden % 5 tenzilatla satılacağı taahhüt edilmiş ayrıca fabrikada makinist ve fen memurları dışında çalışacak işçilerin Osmanlı devleti uyruğundan olması ve bu işçilerin fes giymeleri, fabrikayı kuracak komandit şirketin de Osmanlı kanun ve nizamlarına tabi olacağı belirtilmiştir. Şirketin yazışmalarında Türkçeyi kullanması gerektiği ayrıca şirket

³⁹¹ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2 – 3; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

³⁹² Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 265’te Sykes’in 1902 yılında pek çok Boşnakla işbirliği yaparak Bandırma Kasabası’nda yün iplik fabrikalarının en büyüğünü açtığını belirtiyor.

³⁹³ D. Quataert (2004). 19. Yüzyıla genel bakış, Islahatlar devri 1812 – 1914, *Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal tarihi 1600 – 1914*. Cilt. 2, (Ed: H. İnalcık, D. Quataert), İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 1031’de bu fabrikanın 1890 yılında açıldığını belirtirken; Eldem, 1994, **a.g.k.** s. 75’te bu fabrikanın II. Meşrutiyet sonrası 1909 yılında kurulduğunu belirtir.

³⁹⁴ BOA. Sadaret Mukavelenameler [A.] DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/2/ 1320, 1 – 3; BOA. İrade Rüşumat [İ. RSM]. Dosya/Gömlek: 29/23, Tarih H. 21/09/1325, 4; BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2589/69, Tarih: Hicri. 9 /11/1319, 1.

³⁹⁵ BOA. A.] DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/2/1320, 2.

ile ahali arasında meydana gelecek davalarda da Osmanlı mahkemelerinin yetkili olduğu kaydedilmiştir.³⁹⁶

Bu hüküm ve şartlara ek olarak imtiyazda Muhiddin Paşa'nın bu fabrikayı kurmasına binaen Darü'l – Aceze'ye yıllık 30 Osmanlı lirası vermesi de karara bağlanmıştır.³⁹⁷ Osmanlı'nın önemli sanayi tesislerinden olan bu fabrika daha sonraki yıllarda genişletilmiş ve halı yün ipliği fabrikasına ilaveten aba ve şayak bölümleri de eklenmiş ve bu bölümler için yurt dışından getirtilecek alet ve edevat için ithalat gümrük resmi muafiyeti sağlanmıştır.³⁹⁸ Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikası Sykes & Co. tarafından inşa edilmemiş sadece kiralanarak bu fabrikanın işletilmesi şirket tarafından yapılmıştır.³⁹⁹ Sykes Company'nin 1902'deki kuruluşundan itibaren önemli bir yün iplik tedarikçisi olduğu ve bunu 1907 yılına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır.⁴⁰⁰ Aşağıda Bandırma Beyköy'de bulunan fabrikanın 20. yüzyılın başında çekilen fotoğrafları bulunmaktadır.

Fotoğraf 2.4. *Beyköy⁴⁰¹'de bulunan yün iplik fabrikasının 1900'lerin başındaki fotoğrafları⁴⁰²*

³⁹⁶ BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/2/1320, 2.

³⁹⁷ BOA. DH. MKT Dosya/Gömlek: 2589/69, Tarih: H. 9/11/1319, 1; BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: Hicri, 21/2/1320, 2.

³⁹⁸ BOA. İ. RSM. Dosya/Gömlek: 29/23, Tarih H. 21/09/1325, 4, 5.

³⁹⁹ *Ahenk* (24/ Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

⁴⁰⁰ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme.

⁴⁰¹ BOA. Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri, Kalemî Umumi [DH. EUM. KLU]. Dosya/Gömlek: 16/87, Tarih: H. 04/4/1339, 1; BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 380/7, Tarih: R. 3/03/1312, 1. Osmanlı arşiv belgelerinde, “Bandırma civarındaki Beğ köyü” olarak geçen Beyköy Osmanlı idari taksimatında Hüdavendigâr Vilayeti Bandırma Kazasına tâbi bir köy olarak kaydedilmiştir. Osmanlı belgelerinin çoğunda da aynı ibare geçmektedir. Ancak, bugün fabrikanın bulunduğu Beyköy Bandırma'ya değil Balıkesir Susurluk ilçesine bağlı bir mahalledir. Balıkesir Bandırma İlçesinde de Beyköy adında bir köy/mahalle bulunmaktaysa da Sykes & Company tarafından kiralanmış fabrika Balıkesir Susurluk ilçesi Beyköy mahallesinde bulunmaktaydı. Yün iplik fabrikasının aşağıda verdiğimiz fotoğrafları da Susurluk ilçesine tâbi olan Beyköy mahallesinde çekilmiştir.

⁴⁰² 1900'lü yılların başındaki fotoğraflar Levantine Heritage Foundation tarafından kurulan sitede bulunmaktadır. Bkz., <http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes> (Erişim tarihi: 23.04. 2019).

Sykes & Co., halı imalatı için olmazsa olmaz bir nitelik taşıyan yün ve yün ipliğini yukarıda bahsedilen Bandırma yün iplik fabrikası aracılığıyla temin etmekle beraber Bandırma'da ürettiği iplikleri boyamak için de İzmir'de 1906 yılında bir boyahane açmıştır.⁴⁰³ 1907 yılına ait bir kayıttan bu boyahanenin en modern makinelerle donatılmış olduğu, büyük miktardaki ipliklerin buhar kazanlarında boyandığı belirtilmektedir. Aynı zamanda bu boyahanenin iki Alman teknisyen tarafından idare edildiği de ilgili kayıta belirtilmiştir.⁴⁰⁴

Bu boyahanenin önemi Sykes & Co.'nun yün iplik üretimini merkezileştirmesinin yanında yün ipliklerin boyanmasını da merkezileştirerek halı ham maddelerinin üretim ve teminini kendi bünyesinde toplamasıdır. Bundan dolayıdır ki Bandırma'daki fabrikadan gönderilen iplikler bu boyahane boyandıktan sonra Anadolu'da bulunan çeşitli mahallere gönderilmekteydi.⁴⁰⁵ Halı üretiminde kullanılan yün iplikler daha önce doğal/nebati boyalarla boyanmaktayken, Sykes & Co.'nun İzmir'de kurduğu boyahane yün iplikleri Avrupalı imalatı kimyasal boyalarla boyamaktaydı. Bu tür kimyasal boyaların kullanımı halı renklerinin kısa sürede solmasına ve parlaklığını kaybetmesine neden olmaktaydı. Bunun doğal sonucu olarak da Osmanlı halıları Avrupa ve Amerika piyasalarında daha az rağbet ve revaç görmekteydiler.⁴⁰⁶

Bu tür kimyasal boyaların kullanımını halıcılığın geleceği için tehlikeli gören dönemin gözlemcileri, bu tür boyalarla üretilen halıları birkaç yıl daha Avrupa ve Amerika piyasalarına sürülebileceğini ancak bu zaman zarfından sonra *en kâdim ve sağlam boyaları dâhi kullansak Avrupa ve Amerika'da müşteri bulamayacaklarını* ifade etmişlerdir.⁴⁰⁷ Sykes & Co. tarafından kurulan bu boyahane 1907 yılı sonlarına kadar faaliyette bulunmuş; bu tarihten sonra ise içinde bulunan tüm makine, teçhizat ve diğer eşyalarla birlikte OCM'ye devredilmiştir.⁴⁰⁸ Bu devir işlemi Sykes & Co.'nun müdürü

⁴⁰³ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3. *Ahenk*'in Mart 1907 tarihli olan bu nüshasında boya fabrikasının bir yıl önce açıldığı belirtilmektedir. Gazete boyahanenin tam olarak ne zaman açıldığına dair bir tarih vermese de boyahanenin 1906 yılında açıldığı söylenebilir.

⁴⁰⁴ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

⁴⁰⁵ *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

⁴⁰⁶ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 3.

⁴⁰⁷ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 3.

⁴⁰⁸ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme.

olan Harold Frederick Giraud tarafından 30 Kasım 1907 tarihinde imzalanan bir sözleşme ile de onaylanmıştır.⁴⁰⁹

2.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Şirket Olarak Teşkil

2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme ve Yabancı Şirketler Hukuku

Şirketleşme, Batı'da Sanayi Devrimi sonrasında görülen gelişmelerle bağlantılı olarak gelişme göstermiştir. Batı'da tarım, ticaret, bankacılık ve mali etkinlikler ile bunların gelişiminin bir sonucu olarak artan kârla önemli bir sermaye birikimi söz konusu olmuştur. Bu birikim banka, finansal kurumlar ile şirketlerin gelişmesine de zemin hazırlamıştır ki Avrupa'da erken dönemlerde ortaya çıkan banka, ticari kurum, kuruluşlar ve şirketler bunu kanıtlamaktadır.⁴¹⁰

Batı'da bu tür ekonomik ve teknik gelişmeler olurken Osmanlı Devleti'nde şirketleşme bir tür emek ve sermaye ortaklığından ibaret olan ve bir iş ortaklığı şeklinde adlandırılabilen *Mudârebe* sistemine dayanmaktaydı. Batı'nın yaşadığı ekonomik, sosyal ve teknik gelişmeyi Osmanlı gerçekleştiremediği için Osmanlı şirketleşmesi de Batı'dan farklı bir yol izlemiştir.⁴¹¹ Osmanlı'nın klasik dönemde farklı bir yol izlemesi yukarıda belirtilen mudârebe ve bunun yanında *inan* şirketleri sayesinde olmuştur. İnan şirketi, belli veya genel bir ticarete bulunmak için iki veya daha fazla kişinin belirli bir sermayeyi ortaya koyup, kârı aralarında anlaştıkları oranda paylaşmak şartıyla oluşturdukları bir ticari ortaklıktır.⁴¹² Klasik dönem Osmanlı şirketleşmesi yukarıda bahsedilen şekillerde meydana gelirken 19. yüzyıldaki ekonomik, toplumsal dönüşümler ile batılılaşma süreci Osmanlı ekonomik hayatında şirketlerin oluşumu için zemin hazırlamıştır. 19. yüzyıldaki şirketleşme dönemin padişahlarının yakın ilgisine de mazhar olmuştur. Sultan Abdülmecid Osmanlı'nın artık kumpanyalar kurması ve bu şekilde devlet gelirlerinin artması gerektiğini düşünmekteydi. Padişah şirketlerin teşkil ve önemini:

⁴⁰⁹ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme.

⁴¹⁰ F. Braudel (1993). *Maddi uygarlık ekonomi ve kapitalizm XV- XVIII. yüzyıllar*. Cilt. 2, (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları, s. 331 – 352.

⁴¹¹ M. Koraltürk (1999). Osmanlı Devleti'nde şirketleşme, ilk anonim şirket ve borsanın kuruluşu, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt. 3, (Ed: G. Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 443 vd.

⁴¹² F. Gedik (1999). Osmanlı şirketleri, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt. 3, (Ed: G. Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 433 vd.

“ İstikrâz olunmamak için çok çalışdım. Lâkin ahval bizi istikrâza mecbur etti. Bunun te’diyesi vâridâtın artmasıyla olur. Bu dâhi imar-ı mülk ile yani her devletde olduğu gibi kumpanyalar teşkil ederek demir-yolları yapmakla olur. Artık kumpanyalara da muvâfakat eylemeliyiz...” sözleriyle dile getirmiştir.⁴¹³

Dönem padişahlarının yakın ilgisine mazhar olan şirketleşme olgusu Tanzimat’tan itibaren hukuki bir zemine oturtulmaya çalışılmış ve yabancı kanunlar tercüme edilmiştir. Bu kapsamda 28 Temmuz 1850 [18 Ramazan 1266] tarihinde Fransız Ticaret Kanunu iktibas edilmiş ve iktibas edilen bu kanun Ticaret Kanunu’nu [Kanunnâme-i Ticaret] oluşturmuştur.⁴¹⁴ Camiç Ohannes Efendi tarafından tercüme edilen Ticaret Kanunu’na muhtelif tarihlerde zeyiller eklenmiştir.⁴¹⁵ 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu’nun bir tercümesi olan Ticaret Kanunu’nun 10. maddesi şirketleri kolektif, komandit ve anonim olmak üzere 3 gruba ayırmaktaydı.⁴¹⁶ Ticaret Kanunu’nun üçüncü faslı şirketlere ayrılmıştı. Bu kapsamda ticaret kanunun 11 - 13. maddeleri kolektif şirketlere, 14 - 19. maddeleri de komandit şirketlere ayrılmıştır.⁴¹⁷ Ticaret Kanunu’nun 11. maddesi kollektif şirketleri:

“marü’z-zıkr kollektif tabir olunan şirket şu veçhiledir ki, iki veyahud ziyade kimseler beyinlerinde akdolunup ol şirkete bir ismi mahsus vaz’ yani şirket unvanıyla ticaret kasdinden ibarettir” şeklinde tanımlarken; aynı kanunun 14. maddesi de komandit şirketleri:

“ Komandit yani sipariş tarikiyle olan şirket şöyledir ki bir taraftan birbirine mütekeffil ve mesul olan bir ve müteaddit şerikler ve diğer taraftan yalnız sermayelerini koyup komanditer yani sermaye sahibi ve siparişli ortak tabir olunan bir ve müteaddit şeriklerden ibaret olan şirkettir ve bunun dahi müşterek bir tesmiyesi olup birbirini mütekeffil ve mesul şeriklerden birinin veyahut nicelerinin ismi olmak lazımdır”, şeklinde tanımlamaktadır.⁴¹⁸ 1850 tarihli Ticaret Kanunu’nda anonim şirketler ise 20. maddede şu şekilde tarif edilmiştir:

⁴¹³ A. Cevdet Paşa (1980). *Ma’rûzât*. Yay. Haz: Y. Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, s. 6 – 7.

⁴¹⁴ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 1, s. 375 vd.

⁴¹⁵ M. Macit Kenanoğlu (2005). *Ticaret kanunnâmesi ve Mecelle ışığında Osmanlı ticaret hukuku*. Ankara: Lotus Yayınevi, s. 75.

⁴¹⁶ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 1, s. 378. İlgili madde şu şekildeydi: “ Hasbe’l- kanun ticaret şirketlerinin üç nevi olup birinci kolektif tabir olunur umumi bir isimle şeriklerin mecmu’nu şamil olan şirkettir. İkinci komandit tabir olunur sipariş tarikiyle olan şirkettir. Üçüncü anonim tabir olunur hiçbir hissedarın ismi mezkûr olmaksızın eshâm üzerine vaki olan şirkettir.

⁴¹⁷ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 1, s. 378 – 380; H. Arslanlı (1960). *Kollektif ve komandit şirketler*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, s. 23 – 25.

⁴¹⁸ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 1, s. 378 – 380; Arslanlı, 1960, **a.g.k.**, s. 24’teki 80. dipnot.

“ Anonim tabir olunur tesmiyesiz şirketin ticaret usulü üzere şirket ünvanı olmayub hiçbir hissedaran ismiyle tarif olunamaz.”⁴¹⁹

Ticaret Kanunu’nun ticari şirketlerinden bahseden maddesi söz konusu olsa da⁴²⁰ aynı kanunda şirketlerin tüzel kişiliğine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Şirketlerin tüzel kişilik kazanmaları Cumhuriyet döneminde 1926 tarihli Ticaret Kanunu ile söz konusu olmuştur.⁴²¹ Osmanlı’da Ticaret Kanunu ile şirket türleri ve bunların işlev ile tanımlamaları yapılmışken yapılan düzenlemelerde yabancı şirketler ile ilgili herhangi bir mevzuata yer verilmemiştir. Gerek Mecelle’nin adı şirketlerden söz eden Kitabü’l Şirketi’nde ve gerekse Ticaret-i Berriye Kanunu’nda yabancı şirketlerle ilgili bir hüküm bulunmamaktaydı.⁴²² Yabancı şirketler, kapitülasyonlar kaldırılincaya kadar Osmanlı Devleti’nin onay ve iznine gerek duymaksızın Osmanlı coğrafyasında faaliyette bulunabilmişlerdi. Ayrıca bu şirketler tüzel kişilik taşımalarına rağmen kapitülasyonlarla yabancı gerçek kişilere tanınan her türlü ayrıcalıktan yararlanıp, yerli şirketlere göre önemli bir üstünlük elde etmişlerdi.⁴²³

Kapitülasyonların varlığı ve yabancıların bunlardan ziyadesiyle yararlanması Osmanlı basınında ve iç siyasetinde de sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Mizan Gazetesi’nde Mizancı Murat Bey, yabancıların müdahalesinin kabul edilemeyeceğini, bir zamanlar millet-i hakime anlayışının sonucu verilen kapitülasyonların Osmanlı ekonomi ve maliyesini zor durumuda bıraktığını ve bunlardan bir an önce kurtulmak gerektiğini dile getirmiştir. Yazar ayrıca yabancıların kapitülasyonlara çok büyük önem atfettiğini belirterek; kapitülasyonları kuşatılan bir kalenin düşmana teslimi şeklinde tanımlamaktaydı.⁴²⁴ Aynı yazar, Mizan Gazetesi’nde kaleme aldığı bir diğer makalesinde

⁴¹⁹ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 1, s. 380; H. Arslanlı (1959). *Anonim şirketler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 2 – 3.

⁴²⁰ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 1, s. 382. Ticaret Kanunu’nun 36. maddesinde, kolektif, komandit ve anonim şirketlerin dışında ticaret şirketlerinin de muteber ve makbul olduğu belirtiliyordu.

⁴²¹ H. Hâtemi (1979). *Medeni hukuk tüzelkişileri I*. İstanbul: Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 138 – 143. Hâtemi, şirketlerin tüzel bir kişilik kazanmalarının 865 sayılı ve 29 Mayıs 1926 tarihli Ticaret Kanunu’nun Ticaret Kanunnamesi’nin yerini aldıktan sonra mümkün olduğunu belirtmektedir. 856 sayılı yeni kanunun 121. maddesinde “kolektif, komandit, limited, anonim ve kooperatiflerin” *şahsiyet-i hükmiyeyi haiz* oldukları belirtilmiştir. Bu kanun ile şirketler uzun bir zamandan sonra tüzel kişilik kazanmış oluyorlardı.

⁴²² Z. Toprak (1995). *Milli iktisat – milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 54 – 56; Z. Toprak (2012). *Türkiye’de milli iktisat 1908 – 1918*. İstanbul: Doğan Kitap, s. 190 – 191.

⁴²³ Toprak, 1995, **a.g.k.**, s. 54; Toprak, 2012, **a.g.k.**, s. 190 – 191.

⁴²⁴ *Mizan* (17 Ramazan 1304/ 9 Haziran 1887). Sayı: 34, s. 279 – 280. Mizan Gazetesi’nde Osmanlı ülke, toplum ve ekonomisiyle ilgili önemli makaleler kaleme alan Mizancı Murat, 9 Haziran 1887 tarih ve 34 sayılı nüshada “Müdahâlât-ı Ecnebiyyeyi Men için En Kısa Târik” adıyla kaleme aldığı makalede

kapitülasyon namı altında yabancılara verilen imtiyazların Osmanlı Devleti'nin kendi isteğiyle bahşedildiğini ve bir lütuf olarak verilen bu tür imtiyazların yine devletin arzusuyla geri alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak yazar, kapitülasyonlar adı altında verilen imtiyazların Osmanlı devleti tarafından geri alınamadığı gibi dünyada eşi benzeri görülmedik şekilde süreklilik kazandığını ve dünyada her şey değişim ve dönüşüm geçirirken yabancılara verilen imtiyazların bâkiliği/sürekliliği karşısında hayretini gizleyememiştir.⁴²⁵ Yazar, kapitülasyonlar sayesinde imtiyazlara malik olan yabancıların Osmanlı ihracat ve ithalatında önemli bir mevki işgal ettiğini ve yerli tüccarların bunlar karşısında tutanamadığını; kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı ülkesinin Avrupa ve Batı ülkeleri için bir “Pazar” durumuna geldiğini ifade etmekteydi. Kapitülasyonlar hakkında ciddi eleştirilerde bulunan Mizancı Murat, o dönemin siyasi ve ekonomik koşullarını iyi şekilde değerlendirebilen bir aydın ve düşünür olarak dikkat çekmektedir.⁴²⁶

Yabancıların kapitülasyonlar nedeniyle özellikle sigorta ve piyango şirketleri kurmaları ve bu şirketlerin önemli miktarlarda parayı dışarıya akıtmaları, sigorta şirketlerinin sigorta bedellerini icap ettiği şekilde ödememeleri ve bundan kaçınmaları da önemli eleştirilerin yapılmasına sebep olmuştur.⁴²⁷ Ancak yapılan tüm eleştirilere ve alınan yasal önlemlere rağmen yabancı şirketlerin Osmanlı coğrafyasında varlıklarını imtiyazlı bir şekilde devam ettirdiklerini görmekteyiz.⁴²⁸ Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı basını kapitülasyonlar ve yabancılara verilen her türlü adli, mali ve ekonomik imtiyazlar konusunda ciddi eleştiriler yapıyorken; Osmanlı devlet adamları da yabancıların sahip oldukları imtiyazlar konusunda çekincelerini dile getiriyorlardı. Küçük M. Said Paşa hatıratında, Osmanlı Devleti'nde ikamet eden yabancıların iç ticaret ve sanayi ile meşgul olanların herhangi bir isim altında vergi vermediklerini, ithalat vergisini verdikten sonra her türlü iç ticareti yapabildiklerinden ve

kapitülasyonların Osmanlı'nın millet-i hâkime anlayışından doğduğunu ve bunlardan kurtulmak gerektiğini belirtiyordu.

⁴²⁵ *Mizan* (10 Receb 1305/ 22 Mart 1888). Sayı: 48, s. 424. Mizancı Murat Bey, kapitülasyonların sürekliliği karşısında duygu ve şaşkınlığını: “Bunların kavlince dünyada her şey teceddüt ve inkılâba tabi ise de ecnebilerin şarkta nail oldukları imtiyazat-ı mütenevvia bu babda “müstesna”dır. Dünyada hiçbir kanun, hiçbir hâl ve âdet hiçbir mukavele ve muahâde baki ve kaim değil, ama (kapitülasyon)lar baki imiş, külliyyen ilgasına kıyam etmek şöyle dursun, hatta tâdilini iltizam eylemek bile caiz değil imiş.” sözleriyle dile getirmektedir.

⁴²⁶ *Mizan* (10 Receb 1305/ 22 Mart 1888). Sayı: 48, s. 425.

⁴²⁷ BOA. İrade Meclis-i Mahsus [İ. MMS]. Dosya/ Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 2; *Mizan* (25 Rebî'ül – Evvel 1306/29 Teşrin-i Sani 1888). Sayı: 73, s. 725; B. Emil (1979). *Mizancı Murat Bey hayatı ve eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 270 – 272.

⁴²⁸ BOA. İ. MMS. Dosya/ Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 2 - 3.

yabancıların kapitülasyonlar sebebiyle yerli tüccara oranla daha rahat ticari faaliyetlerini sürdürdüğüne dem vurmakta, devletin ve memleketin bundan zarar gördüğünü dile getirmekteydi.⁴²⁹

Küçük Said Paşa, ayrıca yabancılara bahşedilen bu tür imtiyazlar için bir “patent” vergisi alınmasının Osmanlı Devleti tarafından Tanzimat’tan beri tasavvur edildiğini ve bu verginin alınması için çeşitli tarihlerde devletler nezdinde teşebbüste bulunulduğunu ve muhtelif nizamnamelerin hazırlandığını belirtmektedir. Said Paşa, kendisi de 1871/1872 [Hicri 1288] yıllarında kurulan bir patent komisyonu azalığında bulunduğunu kaydetmekte, sorunun nizamname hazırlamakla bitmediğini yabancı devletleri ikna etmenin bu hususta daha öncelikli olduğunu ifade etmektedir. Said Paşa bu durumu, “*iş nizam yapmakta değil, nizamı mevki-i icraya koyabilmekte idi.*” sözleriyle açıklamaktadır.⁴³⁰ Küçük Said Paşa’nın da belirttiği gibi nizamnameleri icraata koyabilmek çok kolay ve mümkün olamıyordu. Ancak, Osmanlı Devlet adamları, yabancı şirketlerin faaliyetlerini kontrol edebilmek ve bu şirketleri bir nizama koymak için 14 Kasım 1883 tarihinde Ticaret Nezareti bünyesinde bir komisyon oluşturdular.⁴³¹ Bu komisyonun çalışmaları sonucu 8 Aralık 1887 tarihinde [H. 22/Ra/1305] “Memalik-i Ecnebiyye’de Teşekkül Eden Anonim Şirketlerinin Memalik-i Devlet-i Aliyede İcrayı Muamelat için Küşad veyahut Tayin Edecekleri Acentalar Hakkında Nizamname” hazırlandı ve bu nizamname kapsamında yabancı şirketlerin Osmanlı coğrafyasında yürütecekleri faaliyetler hakkında nasıl bir yol izlemeleri gerektiği belirlendi.⁴³²

Bu nizamnamenin 1. maddesi, yabancı bir ülkede kurulmuş bir şirketin Osmanlı Devleti’nden ruhsat almaksızın şube açamayacağı ve acente tayin edemeyeceğini, 2. madde, ruhsat almak isteyen yabancı şirketlerin istidanemelerini Ticaret Nezareti’ne takdim etmelerini, 3. madde, adı geçen şirketlerin ruhsat almak için verdikleri

⁴²⁹ *Said Paşa’nın hatıratı.* (H. 1328). Cilt.1, Dersaadet: Sabah Matbaası, s. 142 – 144.

⁴³⁰ *Said Paşa’nın hatıratı.* (H. 1328). **a.g.k.**, s. 142 – 143. Küçük Said Paşa, patent vergisi ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getiriyordu: “Ecanibin bu hususta yerlilerden fark ve imtiyazları bulunması hazine-i devlete muzır olduğu gibi hukuk-u idare cihetlerince dahi memleketi bi’t-tabi ızrar eylemektedir. Bu cihetle teba-i ecnebiyeden patent vergisi ahzını tanzimattan beri devlet tasavvur ediyor. *Bu emr-i faâle getirmek için devletler nezdinde vakit vakit teşebbüsatta bulunulmuş ve muhtelif nizamat layihaları tanzim edilmiştir.* Hatta seksen sekiz tarihinde ben de bir patent komisyonu azalığında bulunmuştum. Bu komisyon evvelki layihalara nisbetle daha mükemmel sayılır, bir patent nizamı layihası kaleme almıştı. *Lakin iş nizam yapmakta değil, nizamı mevki-i icraya koyabilmekte idi.*” Bkz., *Said Paşa’nın hatıratı.* (H. 1328). **a.g.k.**, s. 143. Metindeki vurgular bize aittir.

⁴³¹ Toprak, 1995, **a.g.k.**, s. 56; Toprak, 2012, **a.g.k.**, s. 190 – 191.

⁴³² BOA. İ. MMS. Dosya/Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 1; *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 5, s. 963 – 965.

istidanamelerinin şirketin bağlı bulunduğu ülke konsolosu tarafından onaylanmış nizamname suretlerinin Ticaret Nezareti'ne sunulmasını, 4. madde ise Ticaret Nezareti'ne verilen istidaname ve evrakın devlet yasalarına, genel ahlaka aykırı olmamak şartını taşımaları halinde şirkete onay verilebileceğini belirtiyordu. Nizamnamenin 10. maddesinde yabancı şirketlerin Ticaret Nezareti'nden ruhsat almaksızın açacakları şube veya tayin edecekleri acentelerin derhal men edileceği belirtilmiştir.⁴³³

Yabancı şirketlerin Osmanlı'da nasıl faaliyette bulunacaklarına dair ayrıntılı bir nizamname olmasına rağmen bu nizamname çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukların başında yabancı ülke sefaret ve konsolosluklarının itirazı gelmekteydi. 8 Aralık 1887 tarihli nizamnameye yabancı ülke konsoloslukları tarafından itiraz edilmesi bu nizamnameyi yürürlüğe koymakta zorluklar çıkarmıştır. Osmanlı Devleti ile sefaretler arasında uzun yazışmalara rağmen bir uzlaşma sağlanamamıştır.⁴³⁴ Yabancı ülke sefaretleri, bu nizamname hakkında Osmanlı Devleti'ne sözlü nota vermişler ve bu nizamnamenin katı ve uygulanamaz maddeler içerdiğini belirtmişlerdi. Tüm bu nedenlerden dolayı da yabancı anonim şirket ve sigorta şirketlerini kontrol ve denetim altına alacak olan bu önemli nizamname yürürlüğe girememiştir. Yabancı sefaret ve konsoloslukların bu nizamnameye karşı olmalarında temel nedenlerden biri ikili antlaşmalarla güvence altına alınan “serbesti-i ticaret” ilkesine bu nizamnamenin darbe vuracağı yönündeki düşünce ve endişeleriydi. Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapan ve devlet kontrolünün dışında hareket edebilen yabancı şirketler bu serbestiyetin kendi menfaatleri adına devamından yanaydılar.⁴³⁵

Osmanlı Devleti'nin yabancı anonim şirketler ile sigorta şirketlerini kontrol alma isteği her ne kadar yukarıda verilen örnekte sekteye uğramış gözükse de devlet bu

⁴³³ BOA. İ. MMS. Dosya/Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 1 - 2; Düstur, 1. Tertip, Cilt. 5, s. 963 – 965.

⁴³⁴ BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307, 1 – 9; FO.195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 8 Nisan 1911.

⁴³⁵ BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307; Toprak, 1995, **a.g.k.**, s. 56; Toprak, 2012, **a.g.k.**, s. 190 – 191. Yabancı sefaret ve konsoloslarının bu nizamnamenin serbest ticaret ilkesini ihlal ettiği hakkındaki görüş ve düşünceleri, Avusturya sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen takirde şu şekilde ifade edilmekteydi: “*Memâlik-i Şâhâne’de teşkil olunan veya ilerüde teşkil edilecek olan anonim şirketlerine müteallik nizamnameye dair nezaret-i hariciyenin fi 13 Mart sene 88 tarihli müzekkeresi ahz olundu. Sefaret elçileri etvariye böyle bir nizamnamenin lüzum ve faidesi tasdik ile beraber kâmilan mümteni’ül-kabul bir esas üzerine müstenid yani evvelce hükümet-i seniyyeden mezuniyet-i lazime istihsaline vabeste olmasından dolayı beyan-ı teessüf eder. Sefaretin nazarında bu şart muâhedat ile temin olunan serbesti-i ticarete dokunur.*” Bkz. BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307, 14.

şirketlerin kontrol altına alınması gerektiğini düşünüyor ve bu yönde adımlar atmaya devam ediyordu. Bu önemli adımlardan biri 25 Mart 1906 tarihinde [R. 12 Mart 1322] “Memâlik-i Mahruse-i Şahane’de İfa-i Muamele Etmekte Olan Ecnebi Anonim Şirketleriyle Sigorta Kumpanyaları Hakkında Nizamname” adıyla yürürlüğe giren nizamname ile atıldı.⁴³⁶

Bu nizamname iki fasıldan oluşmaktaydı. Birinci fasıl yabancı anonim şirketler hakkındayken; ikinci fasıl yabancı sigorta şirketlerine yer veriyordu. Nizamnamenin 1 - 15 maddeleri yabancı anonim şirketlerinin Osmanlı coğrafyasında yürütecekleri hükümleri içerirken, 16 – 36. maddeler ise yabancı sigorta şirketlerinin faaliyetlerine ayrılmıştı.⁴³⁷ Bu nizamnamenin 1. maddesinde yabancı bir ülkede kurulup Osmanlı coğrafyasında şube ve acenteler aracılığıyla faaliyette bulunacak yabancı şirketlerin Ticaret Nezareti’ne şirket unvanı, nerede teşkil edildiği, tâbiyeti, sermaye miktarı ile Osmanlı coğrafyasında yürüteceği faaliyetler için Osmanlı kanunlarını kabul ettiğine dair bir dilekçeyi Ticaret Nezareti’ne vermesi gerektiği belirtilmişti. Bu madde de görüleceği üzere Osmanlı Devleti yabancı anonim şirketleri kontrol ve denetim altına almak istediği gibi onları Osmanlı kanun ve yasalarına tabii olmalarını da istemiş, onların keyfiliklerinin farkında olarak onlara müdahale etmeye çalışmıştır.⁴³⁸ Osmanlı yasa ve kanunlarına tabii olmayan yabancı anonim veya sigorta şirketlerinin tüzel kişiliklerinin [şahsiyet-i manevviye] tanınmayacağı belirtilmiştir.⁴³⁹ Yabancı anonim ve sigorta şirketlerin tüzel kişiliklerinin tanınmayacağı şu cümlede ifadesini bulmuştur:

*“Ecnebi anonim şirketleri ol babdaki 12 Mart sene 1322 tarihli nizamname ahkâmına göre memalik-i Osmaniyyede icra-i muamele edebilmek için memurin-i aide-i Osmaniyye nazarında mevcudiyet-i kanuniyelerinin tanınmasını temin edecek bazı şeraiti ifâya mecbur olub şerait-i mezkureyi ifâ etmeyen şirketlerin memalik-i Osmaniyyede kanunen gayr-i mevcud add olması iktiza eder.”*⁴⁴⁰

Osmanlı Devleti’nin kendi ülkesinde ekonomik ve ticari faaliyetlerde bulunan yabancı anonim ve sigorta şirketlerine karşı bu tür kanun ve nizamnameler yayınlamasının birçok haklı gerekçesi vardı. Kapitülasyonlar nedeniyle yabancı

⁴³⁶ BOA. Hariciye Nezareti İstişare Odası [HR. HMŞ. İŞO]. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5; *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 470 – 476; *Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Smyrna*. (1907). s. 7.

⁴³⁷ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 470 – 476.

⁴³⁸ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1; *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 470.

⁴³⁹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5 – 6.

⁴⁴⁰ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 6.

uyruklulara tanınan imtiyazlar hem ekonomik ve mali hem de adli, idari ve toplumsal sorunları beraberinde getiriyordu. Örneğin, yabancılara tanınan adli kapitülasyonlar nedeniyle yabancı ülke sefaretları Osmanlı mahkemelerinde davacı, davalı ve bazı durumlarda şahit olan uyrukları için tercüman/dragoman bulundurabiliyorlardı.⁴⁴¹ Yabancı ülke sefaretları – özellikle İngiliz ve Fransız sefaretları - Osmanlı ülkesinde öyle bir konuma gelmişlerdi ki, devletin aldığı ekonomik, adli, mali konular hakkında alınan kararlara müdahale ve itiraz edebiliyorlardı. Yabancı sefaretlar kendi çıkarlarına aykırı gördükleri birçok durumda Osmanlı ile karşı karşıya gelmekten çekinmiyorlardı. Sefaretlar ayrıca yabancı şirketleri yakından ilgilendirdiği için yukarıda ismi geçen 25 Mart 1906 tarihli Nizamnameye de karşı çıkmışlar ve yabancı şirketlerin bu nizamnameye göre uygun hareket etmemelerine sebep olmuşlardır.⁴⁴²

Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında sefaretların böyle bir tutum takınmalarının sebebi olarak devletin yabancılara karşı gösterdiği iyi niyetin su-i istimal edilmesi gösterilmektedir.⁴⁴³ Osmanlı her ne kadar iyi niyetinin su-i istimal edildiğini düşünse de devletin içinde bulunduğu ekonomik ve mali durum, Osmanlı Devleti'ni yabancı şahıslar ve şirketlere karşı harekete geçmeyi engelliyordu.⁴⁴⁴ Nitekim, 25 Mart 1906 tarihli yabancı anonim şirketleriyle sigorta şirketleri hakkındaki nizamname, aradan 4 yıl geçmesine rağmen 1910 yılında uygulamada halen ciddi sorunlarla karşılaşılıyordu. Yabancı ülke sefaretları, nizamnameye sürekli karşı çıkıyorlar ve işin sürencemede kalmasına sebep oluyorlardı. Osmanlı devlet kurumları sefaretlarlar ile görüşmeler yapıp nizamnamenin hangi fasıllarına itiraz edildiğini anlamaya çalışmışsa da bundan bir sonuç alamamıştır.⁴⁴⁵ O dönem devletin yabancı sefaretlar karşısındaki durumu resmi kayıtlara da yansımış ve durum şu cümlelerle ifadesini bulmuştur:

“ Ecnebi anonim şirketler ve sigorta kumpanyalarına dair, nizamname hin-i neşrinde sefaretların itirazına uğrayarak tatbik edilemediğinden naşi bunun nerelerine itiraz olunursa beyanı zımında sefaret-i mezkureye bi'z - zaat müracat olunduğu halde izahat-ı matlube olunamamış ve te'kiden tasdir buyurulan 12 Kanun-ı Sani sene 1910 tarihli ve 4/ 156 rakamlı mezkure-i umumiyyede alat-ı cevab vürüddür, istişare odasının malumatına göre üç yıldan beri bu işi sürüncemede bırakan ikinci tercümanlar komisyonu bu defa

⁴⁴¹ FO.195/2360 içinde, Henry D. Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 30 Haziran 1910.

⁴⁴² BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 6.

⁴⁴³ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 6.

⁴⁴⁴ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 1.

⁴⁴⁵ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 1.

*nizamname-i mezkurla iştigala başlamışlar ise de bu defaki müzakerelerinin de ya akim kalması yahud tēhirat-ı medideye dūçar olması (...)*⁴⁴⁶

Yukarıda verilen alıntıdan da anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin yabancı anonim ve sigorta şirketleri üzerinde tam bir hakimiyet ve kontrol sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Bu süreç daha sonraki zaman diliminde de devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl bile yabancı şirketler üzerinde tam bir denetim ve kontrol sağlayamadığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁷ Devlet, her ne kadar yabancı şirketler üzerinde mutlak bir hakimiyet ve denetim sağlayamadıysa da İttihat ve Terakki'nin ekonomik politikaları devleti daha kalıcı çözümler üretmeye yöneltmiştir. Bu çözümlerin başında yabancı anonim ve sigorta şirketlerine serbest ticaretle birlikte adli, mali ve birçok konuda imtiyaz sağlayan kapitülasyonların kaldırılması gelmekteydi. Bu yönde bir adımın atılması ise I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile mümkün olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi, devlet kurumları arasında yapılan görüşmeler ve savaş ortamından yararlanarak kapitülasyonları tek taraflı olarak 8 Eylül 1914 tarihinde kaldırdığını ilan etmiştir.⁴⁴⁸

Kapitülasyonların kaldırılması Meclis-i Vükelâ kararıyla alınmış ve çıkan iradede Osmanlı ülkesinde yaşayan yabancıların kapitülasyon namı altındaki tüm cari, mali, iktisadi, adli ve idari imtiyazlarının ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir.⁴⁴⁹ Kapitülasyonların İttihat ve Terakki yönetimi tarafından tek taraflı olarak kaldırılması başta İngiltere olmak üzere büyük güçlerin tepkisini çekmiş, İngiltere kapitülasyonların karşılıklı antlaşmalara dayandığını ve bundan dolayı kaldırılamayacağını beyan etmiş ve Osmanlı'ya kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığı için sözlü nota vermiştir.⁴⁵⁰ Her ne kadar yabancı ülkeler ve sefaretleri kapitülasyonların lağvedilmesine tepki göstermiş ve

⁴⁴⁶ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 1.

⁴⁴⁷ BOA. HR. HMŞ. İŞO, Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1.

⁴⁴⁸ Kapitülasyonların kaldırılması hakkında farklı tarihler belirtilmişse de biz araştırmamızda Meclis-i Vükela kararını ve aynı kararın yayımlandığı Düstur'daki tarihi kabul ettik. Bu kayıtlardan kapitülasyonların Hicri 17 Şevval 1332, Rumi 26 Ağustos 1330 tarihinde [8 Eylül 1914] kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Bkz., BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları [MV]. Dosya/Gömlek: 236/78, Tarih: H. 17/10/1332, 1 – 2; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 6, s. 1273.

⁴⁴⁹ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 236/78, Tarih: H. 17/10/1332, 2; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 6, s. 1273.

⁴⁵⁰ FO. 195/2460 içinde, *Note Verbale*, Tarabya, 1 Ekim 1914.

protesto etmişlerse de kapitülasyonların kaldırılması Osmanlı ülkesinin farklı kentlerinde sevinçle karşılanmış ve bazı Osmanlı kentlerinde sevinç gösterileri bile yapılmıştır.⁴⁵¹

Böyle bir durumda İttihat ve Terakki yönetimi, kapitülasyonların kaldırılması sonucu arkasına aldığı halk desteğiyle ülke hakkında önemli kararlar almaya başlamıştır. Bu önemli kararlardan biri de gerçek yabancı kişilerin yanında yıllardır Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren yabancı şirketler ile sigorta şirketlerini denetim altına alınması öngören ve aynı zamanda bu gibi tüzel kişiliklerin Osmanlı yasa ve mevzuatı kapsamına alan 13 Aralık 1914 [30 Teşrin-i Sani 1330] tarihli “Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkındaki Kanun-u Muvakkat” ile hayata geçirildi.⁴⁵²

Bu geçici kanun iki fasıldan oluşmaktaydı. Birinci fasıl ve ilk 15 madde yabancı anonim ve sermayesi eshama münkasım şirketlere ayrılmışken; ikinci fasıl ve 16 – 28 arasındaki maddeler yabancı sigorta şirketlerine ayrılmıştı. Bu geçici kanunun ilk maddesinde, yabancı ülkelerde teşkil edilip Osmanlı topraklarında şube ve acente açarak faaliyette bulunacak anonim ve sermayesi paylara ayrılmış şirketlerin faaliyetlerine başlamadan önce şirket unvanı, mahalli teşkili, tabiiyetleri ve sermayelerini Ticaret Nezareti’ne bildirmeleri isteniyor, yine aynı maddede bu gibi şirketlerin Osmanlı coğrafyasında yürütecekleri ticari faaliyetlerin Osmanlı yasalarına uygun olacağı yönünde Ticaret Nezareti’ne bir dilekçe/istidaname vermeleri gerektiği belirtiliyordu. Aynı madde kapsamında, şirketlerin kurulu bulundukları ülkelerdeki noter ve o ülkede bulunan Osmanlı sefaret ve şehbenderlerinden onaylı kuruluş belgesini, içtüzüklerini ve merkez idarehanesinin bulunduğu ülkenin yasalarına uygun olarak kurulduklarını ve faaliyetlerine devam ettiklerine belgeyen bir şahadetnameyi Ticaret Nezareti’ne sunmaları isteniyordu. Bu madde nihai olarak şirketin nizamnamesinde belirtilen iş ve işlemleri uygulayacak ve bu işlerden doğacak her türlü davada şirket adına davalı, davacı veya diğer başka sıfatlarla mahkemelerde bulunacak bir vekilin tayin edilmesi gerektiğini belirtiyordu.⁴⁵³

⁴⁵¹ Kapitülasyonların kaldırılması Osmanlı’nın farklı kentlerinde yapılan gösterilerle kutlanmıştır. İzmir ve Beyrut’ta yapılan gösteriler için bkz., FO. 195/2460 içinde, Heathcote Smith’ten Louis Mallet’e, İzmir, 11 Eylül 1914; FO. 195/2460 içinde, Cumberbatch’ten Louis Mallet’e, Beyrut, 14 Eylül 1914.

⁴⁵² BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1 – 3; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 148; *Takvim-i Vekâyi* (28 Muharrem 1333/ 4 Kanun-u Evvel 1330). Sayı: 2025, s. 1 – 2.

⁴⁵³ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 143.

Geçici yasanın diğer maddelerinde ise yabancı bir şirket, bu nizamnamede yazılı olan hükümleri yerine getirir ve tanınırsa Osmanlı'nın diğer kent ve mahallerinde açacağı şube ve acenteler için aynı nizamname hükümlerini yerine getirmekten muaf tutulmuş, şube ve acente açtığını Ticaret Nezareti'ne bildirmesi yeterli bulunmuştur. Ayrıca bu nizamnameye hükümlerine göre şube ve acente açılan mahaller yabancı anonim ve sermayesi paylara ayrılmış şirketler için kanuni mahal kabul edilmiş ve bu mahallerde bulunan mahkemeler şirketler için başvurulacak yetkili merci olarak kabul edilmiştir. Yine şube ve acenteler şirketin uyruğunda kabul edilmiş ve şirketin işlemlerinden dolayı açılacak davalarda şirket vekilleri ile şube müdürlerinin uyruğuna bakılmayacağı belirtilmiştir. Yabancı anonim şirketler ile sermayesi paylara ayrılmış şirketlerin Osmanlı kanun ve nizamlarına uymak zorunda oldukları ifade edilmiş; bununla beraber asıl faaliyetlerini Osmanlı coğrafyasında yürüten yabancı şirketlerin geçici yasanın yürürlüğe girdiği tarihten [17 Aralık 1914]⁴⁵⁴ itibaren üç ay zarfında Osmanlı anonim şirketlerine dönüştürülmeleri gerektiği aksi takdirde idarehanelerinin kapatılacağı belirtilmiştir.⁴⁵⁵ Geçici kanunun ikinci faslı yabancı sigorta şirketlerine ayrılırken; bu kanun ile beraber daha önce yabancı anonim şirketler ile sigorta şirketleri hakkındaki 8 Aralık 1887 [22/Ra/1305] tarihli nizamname ile 25 Mart 1906 tarihli [29/M/1324] nizamnameleri yürürlükten kaldırdığını belirtmiştir.⁴⁵⁶

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na müdahil olduğu bir dönemde kapitülasyonları tek taraflı kaldırmakla ve yukarıdaki gibi geçici kanunlarla yabancı anonim ve sermayesi paylara bölünmüş şirketleri kontrol altına almak istemiştir. Geçici kanunun 15. maddesinde belirtilen kanunun yürürlüğe giriş tarihinden itibaren yabancı şirketlerin üç ay zarfında Osmanlı anonim şirketlerine dönüşmesi hükmünün ilerleyen zamanlarda yabancı şirketlere tam olarak uygulanamadığı görülmektedir.⁴⁵⁷ Yabancı şirketler, geçici kanunun yürürlüğe girdiği 17 Aralık 1914'ten iki yıl gibi görece uzun bir süre geçmesine rağmen halen Osmanlı anonim şirketine dönüşmemiş olabiliyorlardı.

⁴⁵⁴ Geçici kanunun yürürlüğe giriş tarihi, 4 Kanun-u Evvel 1330 [17 Aralık 1914] olarak kaydedilmiştir. Bkz., BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 2.

⁴⁵⁵ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1 – 3; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 148. Metinde verilen açıklamalar, geçici kanunun 8 ve 10. maddeleri ile 11, 13 ve 15. maddeleridir.

⁴⁵⁶ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 2; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 7, s. 148. Nizamnamelerin yürürlükten kaldırılışı geçici kanunun 29. maddesinde şu sözlerle açıklanmıştır: “Ecnebi anonim şirketleriyle sigorta kumpanyaları hakkında 22 Rebiülevvel 1305 ve 29 Muharrem 1324 tarihlerinde neşr olunan nizamnameler mefsûhtur.”

⁴⁵⁷ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 8.

Bu durum bize yabancı şirketlerin Osmanlı hukuk ve yasalarına önemli şekilde direndiğini göstermesi açısından önemlidir. İttihat ve Terakki yönetimi her ne kadar milli iktisat ve ekonomi politikaları uygulamaya çalışmışsa da aynı başarının yabancı şirketleri kontrol ve denetim altına alınabilmesinde gösterdiğini söylemek güçtür.⁴⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde yabancı şirketler hukukunu ve bu hukukun uygulamalarından bahsettikten sonra The Oriental Carpet Manufacturers Ltd şirketinin teşkilini üzerinde durabiliriz.

2.2.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Şirket Olarak Teşkili

Osmanlı Devleti'nde başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu Bölgesi'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli sayıda ticaret evi ve şirketlerin kurulduğunu belirtmek gerekir.⁴⁵⁹ İzmir ve Batı Anadolu'daki bu şirketleşme sürecinde İngiliz sermayedarlarının önemli bir rol oynadığı ve İngiliz tüccar ve girişimcilerinin birçok müteşebbiste bulundukları anlaşılmaktadır.⁴⁶⁰ İngiliz ve farklı kimlik ve ülkelerden birçok insanın İzmir ve çevresinde ticari ortaklıklar kurmasında İzmir'in kendine özgü ekonomik özellikleri önemli rol oynamıştır. Öncelikle Doğu Akdeniz'de iki demiryolu hattıyla hinterland ile görece erken tarihlerde bağlantı kurabilmiş tek kent İzmir'di. Bağlantı kurulan bu zengin hinterlandın ürünleri demiryolları ile İzmir Limanı'na sevk edilmiş; bu ticaret sayesinde de özelde İzmir ve genel anlamda ise Batı Anadolu Bölgesi'nde ekonomik bir gelişme söz konusu olmuştur. İzmir'in uygun coğrafi konumu ve iklimi de üretilen tarımsal ürün çeşitliliği ile toprak verimliliğini olumlu etkilemiştir.⁴⁶¹

Bu olumlu koşullar ve bölgeye özgü birtakım özellikler Batı Anadolu'da belli miktarda bir sermaye birikimine sebep olmuş ve kısmen burjuva özellikler taşıyan bir sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁶² İzmir ve çevresinde oluşan bu sermaye birikiminde yabancı tüccarlar etkin bir rol oynamışlardır. Bu anlamda, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İzmir ve çevresinde bulunan bazı yabancı halı tüccarları halı ticaretini ellerine almışlar ve halı ticareti Avrupalı tüccarların girişim ve sermayeleri

⁴⁵⁸ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 8 – 9.

⁴⁵⁹ Bu yorum için araştırmamızın 1. bölümünde yer alan ticaret evlerine ve kuruluş tarihlerine bakılabilir.

⁴⁶⁰ *The Times (London)* (8 Mart 1907). Sayı: 38275, s. 5.

⁴⁶¹ *The Times (London)* (7 Ağustos 1906). Sayı: 38092, s. 3; *The Times (London)* (14 Ekim 1908). Sayı: 38777, s. 10.

⁴⁶² Frangakis – Syrett, 2015, **a.g.k.**, s. 417 – 418. Burada burjuva kavramını daha çok günlük yaşam pratikleri, alışkanlıkları üzerinden değerlendiriyoruz. Osmanlı Anadolu'sunda Avrupa ve Amerika'daki gibi güçlü bir girişimci sınıfın teşekkül etmediği/ edemediği bilinen bir husustur.

sayesinde kısa sürede önemli gelişmeler yaşamış, halıcılık sadece Batı Anadolu'ya özgü bir ekonomik aktivite olmaktan çıkıp Anadolu'nun birçok mahalline yayılmıştır.⁴⁶³

Bu tüccar ve ticaret evlerinden bazıları uzun süredir Osmanlı Anadolu'sunda halıcılıkla yakından ilgilenen şirketlerdi. Uzun süreli halı ticaretiyle ilgilenen ticaret evlerinden bazıları P. De Andria & Co., Habif & Polako, T. A. Spartali & Co., G..P. & J. Baker Ltd ve Sydney La Fontaine Sykes & Co. şirketleriydi. Bu altı şirket dönemin en önemli halı şirketleri arasındaydılar. Bu şirketler, 20. yüzyılın başında Avrupa ve Amerika'daki Osmanlı halılarına olan talebin sürekliliğinin farkında olarak bu talebi en kısa sürede karşılayabilecek aynı zamanda halı ticaretinde önemli bir tekel oluşturacak ve Osmanlı halılarının üretiminde uzmanlaşıp onları yurt dışına ihraç edecek olan “*The Oriental Carpet Manufacturers Limited*” şirketini kurmuşlardır.⁴⁶⁴ OCM'yi kuran 6 kurucu şirket ve ticaretevi OCM'yi kurmakla beraber kendi namlarına halı ticareti yapmayacaklarını 1 Ocak 1908 itibariyle ilan etmişlerdir. Bu kurucu şirketler aynı zamanda kendilerine ait Paris, Londra, Kahire ve İskenderiye gibi yerlerde bulunan acente, şube ve halı satış mağazalarını da 1 Ocak 1908 tarihi itibariyle tasfiyeye tabi tutmuşlardır.⁴⁶⁵

OCM'nin kuruluşuna kimin veya hangi şirketin öncülük ettiğine dair kaynaklarda birbirinden farklı dört görüş ve iddia bulunmaktadır. G. P. & J. Baker şirketinin kayıtlarına göre; Sydney La Fontaine, G. P. J. Baker şirketini yeni oluşturulacak OCM'ye katılması için ikna etmiş ve bu ikna sonucunda Baker şirketi OCM'nin oluşumunda yer almıştır. Yani bu kaynağa göre Sydney La Fontaine, OCM'nin kuruluşunda etkin bir rol oynamıştır.⁴⁶⁶ OCM'nin kuruluşuna öncülük ettiği varsayılan bir diğer şirket ise ilk

⁴⁶³ *Report for the year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna* (1904). Londra: Harrison and Sons, s. 7 – 8; *Ahenk* (1 Safer 1325/ 3 Mart 1323). Sayı: 3241, s. 1.

⁴⁶⁴ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 1- 8; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 1 – 9; *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁴⁶⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali & Co'nun kendini tasfiye ettiğine dair ilanı. Spartali & Co. ticari işlemlerde daha önce kullandığı imza/kaşenin tasfiye işlemleri bitinceye kadar aynı isimle devam edeceğini belirtmiştir.

⁴⁶⁶ *From East to West*, 1984, **a.g.k.**, s. 15. Kaynakta, James Baker'in OCM'nin ilk genel müdürü olduğu ifade edilmiştir ancak ilk genel müdür Albert Aliotti olmuştur. James Baker OCM'nin Londra'daki şubesinin genel müdürü olarak görev almıştır. Bkz., St. Antony's College MEC Archive, OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice.

iddianın tersi bir görüşü paylaşmaktadır. Bu görüşe göre G.P. J. Baker şirketi, Sydney La Fontaine'i ikna ederek bu önemli halı şirketinin oluşmasına vesile olmuştur.⁴⁶⁷

OCM'nin kuruluşuna öncülük ettiği iddia edilen diğer şirketler ise T. A. Spartali & Co. ve P. De Andria Co. şirketleridir. İzmir basınına göre T. A. Spartali & Co.'nun genel müdürü Albert Aliotti ile P. De Andria Co.'nun müdürü Hermann de Andria OCM'nin teşkiline teşebbüs eden girişimciler olarak belirtilmişlerdir.⁴⁶⁸ Bununla beraber OCM'yi teşkil etme teşebbüsünde bulunan bir diğer şirketin ise Sykes Co. olduğu belirtilmektedir. Buna göre OCM'nin teşkilinden önce Sykes Co.'nun başındaki Joe Armitage Sykes'ın Uşak'a giderek oluşturulacak yeni şirkete Uşaklı halı tüccarlarını da katılmaya davet ettiği ancak Uşaklı tüccarların bu oluşuma katılmaya razı olmadıkları ifade edilmektedir. Joe A. Sykes'ın İzmir'de bulunan halı tüccarlarıyla yaptığı uzun müzakerelerden sonra OCM'nin teşkil edilebildiği kaydedilmiştir.⁴⁶⁹

Verilen açıklamalardan anlaşılaçağı üzere bu önemli halı şirketinin hangi kişi, kişiler veya şirketler tarafından kurulduğunun tespiti oldukça girift bir konudur. Ancak OCM'yi teşkil edecek kurucu şirketlerin şirketin oluşum sürecinde iş bölümüne dayalı bir ortaklık kurmak istemeleri bu şirketlerin belli bir uzmanlık etrafında bir araya geldiklerini göstermektedir. OCM'nin oluşum sürecinde iş bölümünün kurucu şirketler tarafından şu şekilde yapılması öngörülüyordu:

Sydney La Fontaine → Tasarım, boyama, personel

T.A. Spartali & Co. → Acenteler, şirket avansları

P. De Andria & Co. → Satış İşlemleri

Sykes & Co. → Yün, iplik.⁴⁷⁰

Yukarıda verilen iş bölümleriyle beraber bu kurucu şirketler OCM'yi teşkil etmişlerdir. Hangi şirket veya kişilerin bu oluşuma öncülük ettiği tam olarak tespit

⁴⁶⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of the Oriental Carpet Manufacturers, s. 7.

⁴⁶⁸ *Ahenk* (16 Muharrem 1325/ 16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1. İlgili gazete nüshasında OCM'nin kuruluşuna ön ayak olan şirketler için şu ibareler kullanılmıştır: "Bu emr-i azîmin müteşebbisleri Spartalı ve şirketi ticarethanesinin müdürü Albert Aliotti, Dersaadet'deki De Andrea şirketi büyük halı ticarethanesinin müdürü Hermann de Andrea nam zâtlardır."

⁴⁶⁹ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

⁴⁷⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

edilemese de bu kurucu şirketlerin OCM'yi kurmaları yurt dışından Osmanlı halılarına olan talebin bir sonucudur. Kurucu şirketlerin yurt dışındaki talep doğrultusunda örgütlenmeye çalışmaları bu halı şirketlerinin ticari öngörülerinin de yüksek olduğunu göstermektedir.⁴⁷¹

OCM'nin kuruluşu hakkında tespit edebildiğimiz görüş ve iddiaları ele aldıktan sonra şirketin genel nitelikleri üzerinde durabiliriz. Bu niteliklerden biri şirketin ismidir. OCM her ne kadar bazı kaynaklarda ve literatürde farklı isimlerle adlandırılmışsa⁴⁷² da şirketin kuruluş nizamnamesinde ismi “*The Oriental Carpet Manufacturers Limited*” [OCM] olarak kaydedilmiştir.⁴⁷³ Şirketin İngiltere’de kayıtlı olduğu merkez ofisinin Londra veya İngiltere’nin herhangi bir yerinde olacağı belirtilmiş; şirketin genel merkezinin ise yönetim kurulu tarafından belirlendiği üzere İzmir [Smyrna] veya o zamanki Anadolu topraklarının herhangi bir yeri olabileceği belirtilmiştir.⁴⁷⁴ Her ne kadar şirket nizamnamesinde şirketin merkez ofisinin Londra veya İngiltere’nin başka bir yeri olabileceği, şirket genel merkezinin ise İzmir veya o zamanki Anadolu topraklarında herhangi bir yer olabileceği belirtilmişse de şirketin ilerleyen zamanlardaki kayıtlarından da anlaşılacağı üzere kayıtlı olduğu yerin Londra/İngiltere ve genel merkezinin ise İzmir olduğu görülmektedir.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

⁴⁷² Şirket ismi İngiliz kaynaklarında genellikle olduğu gibi yani, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd* şeklinde yazılmıştır. Birkaç örnek için Bkz., FO. 195/2360 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 1 Ekim 1910; FO. 195/2383 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 13 Aralık 1911. Yine bazı İngiliz kaynaklarında şirket ismi *Oriental Carpet Manufacturers Ltd of Smyrna*, olarak verilmiştir. Bkz., FO. 195/2360 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 14 Mayıs 1910. OCM’nin Osmanlı kaynaklarında ismi bazen olduğu gibi Türkçe telâffuzla verilirken bazen de *Şark Halı Kumpanyası, İzmir Halı Kumpanyası, Osmanlı Şark Kumpanyası, Karpet Şirketi, İzmir Halı Sendikası, Halı Kumpanyası, Halı Sendikası ve Sendika* gibi farklı isimlerle verilmiştir. OCM’nin farklı isimlerle adlandırılması için şu kaynaklara bkz., BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlük: 49/130, Tarih: H. 09/03/1333, 1; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlük: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331, 1; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlük: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 2; *Ahenk* (1 Safer 1325/ 3 Mart 1323). Sayı: 3241, s. 1; *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

⁴⁷³ Oriental Carpet Manufacturers Limited şirketinin elimizde hem İngilizce hem de Fransızca kuruluş nizamname ve esas sözleşmesi bulunmaktadır. Hem İngilizce hem de Fransızca nüsha içerik olarak birebir aynıdır. Araştırmamızda her iki nüshayı da referans göstereceğiz. Bkz., *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 1; *Memorandum d’Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 1.

⁴⁷⁴ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 10; *Memorandum d’Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 12.

⁴⁷⁵ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice; *Report for the Year 1908, on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1909). London: Harrison and Sons, s. 12; *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1. İsmi geçen kaynaklarda OCM’nin Londra’da kayıtlı olduğu kaydedilmiştir.

OCM için bir diğer önemli nokta ise sermayesiydi. Bu önemli halı şirketinin kurulduğu dönem sermayesi 400.000 £ [İngiliz Sterlini] idi. Bu sermaye 80.000 hisseye bölünmüş ve her biri 5 £ nominal değerde olan ve arttırılabilir hisse senetlerinden oluşmaktaydı.⁴⁷⁶

OCM, 1862 – 1907 tarihli İngiliz şirketler yasasına [The Companies Acts, 1862 to 1907] göre hisseli bir limited şirket olarak kurulmuştur. Şirket, İngiliz Ticaret Bakanlığı [Board of Trade] kayıtlarında 31 Aralık 1907 tarihine kadar İngiltere merkezli olarak kurulan, kurulduğuna dair beyanname veren ve tescil edilen şirketler arasında yer almaktaydı.⁴⁷⁷ OCM, isim ve adresleri kuruluş nizamnamesinde belirtilen yedi kişinin başvurusuyla bir şirket olarak teşkil edilmek istediğini belirtmiştir. Şirketin kuruluş nizamname ve esas mukavelenamesi 11 Aralık 1907 tarihinde hazırlanmış ve yukarıda belirtilen yedi kişi şirketin birer adi hissesini satın almıştır. OCM'nin bir şirket olarak teşkil edilmesi için müracaatta bulunan kişiler sırasıyla İstanbul'da dava vekili olarak görev yapan Henry Edwin Pears, İstanbul'da ticari faaliyetlerde bulunan ve tüccar olan John De Andria, iplik eğiricisi olan ve iş adresi İstanbul Gülbekyan Han'da bulunan Joe Armitage Sykes, tiftik alıcısı olarak kaydedilen Albert Drake, iş adresi Galata Küçük Tünel Han'da olan ve imalatçı acente olarak görev yapan Richard Mortimer Bond, İstanbul'da dava vekilliği yapan ve iş adresi Pera Kabristan sokakta bulunan Edwin Pears⁴⁷⁸ ve yine iş adresi Pera'da bulunan avukat Julian Cahan'dan oluşmaktaydı. Dava vekili Edwin Pears'ın katibi Frank William Streater, adı geçen yedi kişiye şahitlik yapmış ve şirketin kuruluş nizamnamesi Edwin Pears'ın İstanbul Mertabani sokak 10 numarada bulunan ofisinde hazırlanmıştır.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 6; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 8. Şirket sermayesi ve şirketin sermaye arttırımını daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Burada yalnızca şirketin sermayesini belirtmekle yetindik.

⁴⁷⁷ *Companies: Seventeenth General Annual Report; by the Board of Trade (1908).* Londra: Eyre and Spottiswoode, s. 56. Şirketin İngiliz Ticaret Bakanlığı'nca onaylandığı ve tescil edildiği aynı kaynakta 56. sayfada yer alan "Alphabetical List of Companies Registered during the year ended the 31st December 1907 which filed a Declaration" başlığı altında bulunmaktadır.

⁴⁷⁸ Edwin Pears'ın 1880'lerin ortalarından itibaren İstanbul Galata'da avukatlık yaptığı ve yine aynı yerde ofisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz., *The London Gazette* (20 Temmuz 1883). Sayı: 25252, s. 3681. Pears'a, 1909 yılında İngiltere Kralı tarafından Buckingham Sarayı'nda şövalyelik nişanı verilmiştir. Bkz., *The London Gazette* (30 July 1909). Sayı: 28275, s. 5805.

⁴⁷⁹ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 8; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 9.

OCM'nin şirket olarak tescil edilmesi yani tüzel bir kişilik kazanması ise şirket nizamnamesinin hazırlanmasından beş gün sonra 16 Aralık 1907'de mümkün olmuştur.⁴⁸⁰ OCM'nin bir şirket olarak tüzel kişilik kazanması şirket nizamnamesinde 16 Aralık 1907 olarak belirtilmiş ise de şirketin yasal anlamda kurulmadan önce İzmir'de bir oluşum gösterdiği ve bu teşebbüsün basına yansıdığı anlaşılmaktadır. İzmir basınının önemli gazetelerinden Ahenk Gazetesi'nde şirketin 25 Şubat 1907 pazartesi günü kurulduğu belirtilmiştir. İlgili gazetenin nüshasında şirketin İzmir'in önde gelen - isim vermeksizin - halı tüccarları tarafından uzun görüşmelerden sonra İzmir'de kurulduğu ve kurulduğuna dair bir mukavelenamenin de tanzim edildiği belirtilmiştir.⁴⁸¹ OCM'nin 1907 Şubat'ında İzmir'de kurulduğuna dair haberler sadece İzmir basını ile sınırlı kalmamış, İstanbul basının önde gelen gazetelerinden İkdâm da şirketin kuruluşu üzerinde durmuştur. İkdâm, 27 Şubat 1907 tarihli Le Moniteur Oriental Gazetesi'nden iktibas ettiği haberde OCM'nin 26 Şubat 1907 tarihinde ve İzmir'in önde gelen halı tüccarları tarafından kurulduğunu belirtmiştir. Ahenk'te olduğu gibi İkdâm Gazetesi de şirketin kuruluşuna dair bir mukavelename hazırladığını belirtmiştir.⁴⁸²

OCM'nin kurulması sadece Osmanlı basınının gündemini meşgul etmemiş aynı zamanda uluslararası basının da dikkatini çekmiştir. Fransızca yayın yapan Revue du Monde Musulman Dergisi, OCM'nin kuruluşunu haber olarak vermiş ve şirketin 26 Şubat 1907 tarihinde kurulduğunu ve İzmir halı tüccar ve komisyoncularının birleşerek bu şirketi meydana getirdiklerini belirtmiştir.⁴⁸³ OCM'nin bir şirket olarak teşkil edilmesi dönemin yerli ve yabancı süreli yayınlarında ses getirmesini süreli yayınlardaki birçok

⁴⁸⁰ Şirketin 16 Aralık 1907 tarihinde tüzel kişiliğe sahip olduğu kuruluş nizamnamesinin hem İngilizce hem de Fransızca nüshalarının kapağında yer almaktadır. Bkz., *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*. s. kapak sayfası, *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*. s. kapak sayfası.

⁴⁸¹ Ahenk (16 Muharrem 1325/ 16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1.

⁴⁸² İkdâm (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2. İkdâm'ın ilgili sayısında 2. sayfada yer alan ve Moniteur Oriental Gazetesi'nden iktibas edilen, "Halı Sendikası" isimli makalede İzmir'de halı tüccarlarının aralarında bir "Sendika" teşkil ettikleri ve 26 Şubat 1907 tarihinde şirketle ilgili bir mukavelenamenin hazırlandığı ve adı geçen sendikanın 1908 Ocak ayından itibaren faaliyetlere başlayacağı belirtilmiştir.

⁴⁸³ *Revue Du Monde Musulman* (Mart 1907). Cilt. 2, Sayı: 5, s. 53 – 54. Revue Du Monde Musulman, OCM'nin kuruluşu hakkındaki bilgileri İkdâm Gazetesi'nden almıştır. Revue Du Monde Musulman Dergisi Fransızca yayın yapmaktaydı. Fransızca'nın dönemin popüler ve yaygın dili olduğu göz önüne alındığında dergide verilen haberlerin birçok ülkede okuyucu bulduğu ve geniş kitleler tarafından okunduğu söylenebilir. Buradan yola çıkarak OCM'nin kuruluşundan birçok ülkedeki okuyucuların haberdar oldukları söylenebilir.

makale ve yazı kanıtlamaktadır.⁴⁸⁴ OCM'nin kurulması, basında olduğu kadar yabancı ülke konsolosluk raporlarına da yansımış, şirketin kendisini Londra'da kayıtlı göstermesinin *son zamanların modası* haline gelen bir durum olduğu belirtilmiştir. OCM'nin yasal bir şirket olarak kendisini İngiltere'de tescil ettirip bu alanda bir ilki gerçekleştirmesi daha sonraki zamanlarda benzer girişimlerin de söz konusu olduğunu ve birden fazla şirketin Osmanlı topraklarında bu şekilde faaliyette bulunduğunu gösterir.⁴⁸⁵

Şirketin kuruluşu ses getirmekle beraber bu önemli ticari ortaklığın belli amaçlar doğrultusunda kurulduğu ve OCM'yi bir araya getiren altı kurucu şirket ve ticaret evinin bu amaçlar doğrultusunda bir araya geldikleri anlaşılmaktadır. Dönemin önemli halı şirketlerinden biri olan OCM'nin kuruluş amaç, hedef ve programının belli maddelerini sadeleştirip özetleyerek vermeyi araştırmamız için faydalı görüyoruz:

A – OCM kuruluş nizamnamesinde ilk amacını şu şekilde açıklamıştır: Sydney La Fontaine, P. De Andria & Co., T. A. Spartali & Co., Habif & Polako tarafından şu an İzmir, Anadolu ve diğer yerlerde devam eden halı işinin tamamını veya bir kısmını ele almak ve devralmak; aynı şekilde Sykes & Co., tarafından devam eden işleri ayrıca G. P. & J. Baker Limited, tarafından 9 numara Warwick Square ve Phonix Court Newgate Street, Londra adresinde devam eden halı işini ele almak ve devralmak. Şirket, aynı zamanda mal sahiplerinden her birine ait olan ve kullanılan her türlü malvarlığı, mal stoku, mobilya ve her türden eşya, borç ve yükümlülükler ile bunlarla ilgili olarak söz konusu işletmelerin her birinin borçlarını devralacak ve bu borçları ödeyecektir.⁴⁸⁶

B - OCM'yi oluşturan her altı şirketle OCM'nin kurulması yönünde anlaşma imzalanması ve bu anlaşmaların kabulü, akdedilmeleri ve yürürlüğe girmeleri kararlaştırılmış ve her altı şirket ile de anlaşmalar imzalanmıştır.

⁴⁸⁴ Ahenk Gazetesi'nin birçok nüshasında ve İkdam Gazetesi'nde şirketin kuruluşu, neden teşkil edildiği üzerine derin ve uzun tartışmalar yapılmıştır. Ahenk gazetesinin ilgili nüshalarından bazıları için bkz., *Ahenk* (1 Safer 1325/ 3 Mart 1323). Sayı: 3241, s. 1; *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3; *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2; *İkdam* (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2.

⁴⁸⁵ *Report for the Year 1908, on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1909). s. 12. Metindeki vurgular bize aittir.

⁴⁸⁶ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*. s. 1; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*. s. 1. Şirketin kuruluş amaçları şirket nizamnamesinden sadeleştirilerek ve özet bir şekilde metne aktarılmıştır.

C- OCM, kendisini teşkil edip oluşturan Sydney La Fontaine, P. De Andria & Co., T. A. Spartali & Co., Habif & Polako ve Sykes & Co., gibi şirketlerin İzmir ve başka yerlerde yaptıkları halı ticareti ile G. P. & J. Baker Limited tarafından Londra’da ve başka yerlerde Türk halılarının üreticisi ve ticaretini yapanlar olarak, ham madde satın almak bunun yanında hazır yapılmış ürünleri satın alıp onun ticaretini yapmak, işçi veya işçiler istihdam etmek, yün ipliği hazırlamak için yün satın almak, yün ipliği, pamuk ipliği satın alma, halı üretimi için faydalı diğer ürünleri satın alma ve bu işlerle meşgul olmak şeklinde amaçlarını belirtmiştir. Ayrıca, şirket yukarıda isimleri sırayla verilen şirketlerin halı üreticileri olarak yaptıkları işleri devam ettirip, bu işleri yapacağını da belirtmiştir.

D - OCM, şirket nizamnamesinde bir diğer amacını; halıcılığın tüm branşlarını konsolide etmek herhangi bir branşta/şubede daralma veya genişletme yapmak, adı geçen işletmeleri yönlendirmek, halı ve zemini kaplayan diğer ürünler ile onları tanımlayan eşyaları satın almak, halı üretimi ile ilgili veya halı üretimi için kullanışlı eşyaları ham veya yapılmış şekilde ticaretini yapmak, aynı ürünlerin ithalat ve ihracatını yapmak; ayrıca tüm boyama işlerinde işleri yürütmek, hem yünün boyanması amacıyla hem de boyanın üretimi ile her ne çeşit ve türde ise onları ele almak, ticaretini yapmak ve tüm bu bahsedilen branşlarda gelişme sağlayıp bu işleri genişletmek ve tüm bu branşlarda adı geçen ürünleri ham veya yapılmış bir şekilde satın almak ve elde etmek ve yukarıda belirtilen tüm ürünleri satın almak ve aynı zamanda ihraç edip, ithal etmek şeklinde belirtmiştir.⁴⁸⁷

E - Bir diğer amaç ise yeni ve orijinal halı desenlerinin yaratılması ve bunun için tasarımcıların istihdam edilmesidir. Şirket ayrıca, eski halı ve süslemeleri satın almak; gerekli görülmesi halinde patent veya patentler alacağını belirtmiş ayrıca halıcılıkla ilgili herhangi bir ülkede her nerede ve ne şekilde olursa olsun her türlü hak, tasarım, marka ve diğer şeylerin korunmasının söz konusu şirket için uygun olacağı belirtilmiştir.

F - Bir diğer amaç ise tüccar, komisyoncu ve diğer şekillerde toptan veya perakende satışın kredi veya nakit ile yapılabileceği; halı nakliyatçıları, tüccar ve üreticileri olarak işin devam ettirileceği; halı tüccar, acente ve bayileri olarak halıcılıkla ilgili her türlü faaliyetin gösterileceği; ifade edilen işlerin herhangi birine yarayan maddeleri ve eşyaları

⁴⁸⁷ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited. s. 1 – 3; Memorandum d’Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited. s. 1 – 3.*

satın almak, satmak, ihraç ve ithal etmek ve bunların ticaretiyle uğraşmak; şirketin değerini arttırmak için doğrudan ve dolaylı olarak hesaplamalar yapmak şeklinde belirtilmiştir.⁴⁸⁸

G - Bir diğer ilgili madde; İngiltere’de veya başka bir yerde kayıtlı o dönem faaliyette olan veya ileride kurulacak limited şirketlerin OCM’nin yetkilendirmesiyle ve bu şirketin doğrudan veya dolaylı menfaatine olacak şekilde şirketin hisse senetleri, menkul kıymetlerini ve stoklarını elde tutabilmesi ve yine şirket adına iş yapabilecek olması şeklinde açıklanmıştır.

H – Bir diğer kuruluş amacı ise OCM’nin halı üretimi ile ilgili her türlü konuda malzeme, eşya, mal ve mülkü hem Osmanlı topraklarında hem de başka bir ülkede satın alabilmek, kiralayabilmek, değiştirebilmek hakkını kendinde haiz görmesi olarak ifade edilmiş ve oluşturulacak yeni şirketin tüm menkul ve gayri menkul malların değiş – tokuşunu gerçekleştirebileceği belirtilmiştir.

I – OCM, herhangi bir mal, iş veya şirketin borçlarını peşin olarak ödeyebileceği gibi hisse senetleri ile de ödeyebileceğini belirtmiş, ya da her iki ödeme şekli ile de ödemelerin yapılabileceği belirtilmiştir.

J – OCM ayrıca şirketin yukarıda bahsedilen amaçları için kullanılmaya elverişli, dünyanın herhangi bir yerindeki ayrıcalık ve haklar ile herhangi bir icat veya patent satın almak veya bu patentleri satın almak için başvuracağını belirtmiş bunun yanında herhangi bir patentli buluşun kullanımı için lisans vermek veya kabul etmeyi de şirketin amaçlarından biri olarak kaydetmiştir.⁴⁸⁹

K – OCM’nin bir diğer amacı ise OCM’nin menfaatlerini doğrudan veya dolaylı olarak ilerletebilecek türde yukarıda belirtilen mal ve taahhütlerden tamamının veya herhangi birisinin alımı ve üstlenilmesi, şirketin hisse senetleri veya yine şirket tarafından çıkartılabilecek tüm kefaletlerin ödenmesini temin etmek ve şirkete ait kefaletleri yerine getirmek, mal ve hisselerle sahip olmak ayrıca OCM gibi şirketlere borç para vermek olarak kaydedilmiştir.

⁴⁸⁸ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 1 – 3; *Memorandum d’Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 1 – 4.

⁴⁸⁹ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 4; *Memorandum d’Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 4 – 5.

L – Bir diğerk ilgili madde ise řirketin yapmaya yetkili olduđu veya řirketin amaçlarına uygun dűřen mal/műlkiyete sahip olan herhangi bir řirket ve kiřiye ait olan iř, mal ve yűkűmlűlűklerinin tamamını veya bir kısmını satın almak veya devretmek řeklinde açıklamıřtır.

M – Bir diğerk amaç ise çıkar birliğı ile ilgili olarak anlaşmalar yapıp yűrűrlűęe koymak veya OCM'nin bir başka şirket ile kısmen veya tamamen birleşmesi, ortaklık yapması ayrıca şirketin yapmaya yetkili olduğu ve meşgul olduğu işleri yapan kişiler ile birleşmek, ortaklık yapmak olarak belirlenmiştir. Bu amaçların yanında doğrudan veya dolaylı olarak OCM'ye fayda sağlayacak şekilde gerçekleştirilebilecek herhangi bir iř veya işlemin yapılması, şirketin parasıyla gerekli olmayan yatırım ve anlaşmalar yapmaktan kaçınmak; bu yatırım ve harcamaların belirlenen zaman diliminde gerçekleştirmek de bir diğerk amaç olarak kaydedilmiştir.

N – OCM bir diğerk amacını, řirketin herhangi bir özel műlkiyetinden; herhangi bir műlkűnűn satıřından veya elden çıkarılan herhangi bir műlkűnden elde edilen geliri řirket hissedarları arasında paylařtırmak, bu amaçla řirket sermayesi ile kărını birbirinden ayırmak, yasaların gerektirdiğı yaptırım dıřında řirket hissedarlarına sermayeyi azaltacak herhangi bir hisse dağıtımını yapılmayacaktır, řeklinde belirtmiřtir.

O – Bir diğerk amaç ise şirketin, Birleřik Krallık koloni veya bağımlılık yasasına göre veya herhangi bir yabancı űlkede tescil edilmesini veya tanınmasını sağlamak şeklinde tanımlanmıştır.

P – Bir diğerk amaç ise, řirketin amaçlarına uygun olan herhangi bir hűkűmet, otorite, mahkeme, belediye, yerel ve diğerk otoriteler ile anlařmalar yapmak olarak belirlenmiřtir. Ayrıca řirketin elde edilmesinde fayda gűrdűğű imtiyaz, ayrıcalık ve hakları bu hűkűmet veya otoritelerden elde etmek ve bu tűr dűzenleme, hak ve imtiyazları uygulamak ve bunlara uymak řeklinde belirtilmiřtir.

Q – řirket bir diğerk amacını, řirketin amaçlarına uygun olarak para űdemesi yapmak veya para űdűn almak veya parayı gűvence altına almak olarak belirtmiřtir.

R – řirketin bir diğerk kuruluř amacı ise OCM'nin hak ve műlklerini, kısmen veya tam yetkiyle satmak, geliřtirmek, yűnetmek, takas etmek, kiraya vermek, ipotek etmek, devretmek, hesaba çevirmek veya diğerk řekillerde kullanmak olarak belirtilmiřtir.

S – Şirket bir diğer kuruluş amacını, OCM'nin teşebbüslerini ve işlerini transfer etmek, devretmek, satmak ayrıca kısmen miras bırakılabilir mülkleri, gayrimenkulleri, binaları ve toprakları devretmek, ipotek vermek, değiş – tokuş yapmak ve satmak olarak belirtmiştir.

T- Şirket bir diğer kuruluş amacını, OCM'ye hizmet edecek herhangi bir kişi, firma ve şirketlere nakit, hisse senedi ile ödeme yapılabileceği gibi şirketin kısmen veya tamamen ödenmiş tahvil ve hisselerinden de ödeme yapmasının mümkün olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁰

U – OCM'nin bir diğer amacı ise dünyanın herhangi bir yerinde yukarıdaki amaçlardan herhangi birini veya tümünü acente, yüklenici, müteveli olarak; bunlarla birlikte veya yalnız olarak gerçekleştirmek şeklinde belirtilmiştir.

V – Yukarıda belirtilen amaçların kazanımı ve elde edilmesi için tüm diğer şeyleri yapmak.⁴⁹¹

Yukarıdaki kuruluş amaçlarından görüleceği üzere OCM, 20. yüzyılın başında Osmanlı topraklarında uluslararası nitelikte bir halı şirketi olarak ortaya çıkmıştır. Şirket, Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısını gözler önüne sermektedir. OCM'yi oluşturan her bir halı şirketi bu kozmopolitizmin birer temsilcisiydi. Çünkü her bir şirket farklı bir aile, etnik grup veya kültürün izlerini taşıyordu. OCM'nin kuruluş amaçlarının satır araları okunduğunda şirketin halı ticaretinin her alanında faaliyet gösterebilecek, halıcılıkla ilgili her türlü işlemi yerine getirebilecek hem Osmanlı topraklarında hem de yurt dışında faaliyette bulunabilecek, gerektiği yer ve zamanda kendisine bağlı yan kuruluş ve şirketlerle halı için gerekli ham maddelerin temini, halı üretimi, ticareti, ihracatı, halı için patent almak, halı desen ve modellerin belirlenmesi ve bunların tescil edilmesi, halı ticaretini genişletmek için başka şirketlere borç para alıp vermek gibi çok geniş bir yelpazede faaliyette bulunacağı, bulunabileceği anlaşılmaktadır.

⁴⁹⁰ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 4 – 6; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 5 – 7.

⁴⁹¹ OCM'nin nizamnamesinde kuruluş amaçları olarak belirtilen bu maddeleri tek tek ortaya koymamızın nedeni daha öncede belirttiğimiz gibi şirketin kuruluş amaç, hedef ve programını belirlemek ve bunları ortaya çıkarmaktır. Daha önce herhangi bir yerde yazılmayan ve bilinmeyen bir husus olduğu için de araştırmamız açısından önemli bilgiler vermektedir. Şirketin kuruluş amaçları için şirketin İngilizce ve Fransızca nizamname nüshalarına bkz., *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 1 – 8; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 1 – 9.

OCM'nin bir diğ er  ozelliği ise Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı şirketler arasında belki de ilk defa olmak üzere bu kadar ayrıntılı bir kuruluş nizamnamesini hazırlamış olmasıdır. şirket, halı ticaretinin her alanında faaliyet göstermek istediği gibi bu alanda kendisiyle beraber bir tekelleşme eğilimi de göstermiştir. Bu tekelleşmeyi gösteren en önemli göstergelerden biri, şirketi oluşturan altı halı şirketinin Anadolu, İzmir ve diğ er birçok yerde devam eden halı üretimi, ticareti ve ihracatının OCM'nin kurulmasıyla yasal ve hukuki olarak bu şirketin eline ge mesi ir. Bahsedilen altı halı şirketi 20. yüzyılın başında Anadolu coğrafyasının önemli bir kısmında iş yapmaktaydı ki, şirket nizamnamesinde bu şirketlerin İzmir, Anadolu ve diğ er yerlerde başarılı bir şekilde devam eden halı ticaretinden özellikle bahsedilmektedir. Buradan yola çıkararak şirketin kurulmasıyla İzmir, Anadolu ve diğ er yerlerde devam eden halı üretim ağı ve ticaretinin şirketin denetim ve kontrolüne girdiği söylenebilir. OCM, Osmanlı halılarının üretimi, ticaretiyle yakından ilgilendiği gibi bu halıların yurt dışına ihraç edilmesinde ve Osmanlı halılarının İngiltere ve Avrupa  lkelerinde ticaretinin yapılmasında da etkin bir rol oynamak istemiştir. Bunun yanında G. P. Baker şirketinin Londra'daki faaliyetleri ve ticari işleri de şirketin denetim ve kontrolüne girmiştir.⁴⁹²

OCM'nin tekelleşme sağlama isteği, halı üretimi ve halıcılıkla ilgili her tür işlemi güçlendirmek, birleştirmek ve bu alanla ilgili ticareti genişletme isteğinde de görülebilir. şirket ayrıca halıcılığın önemli bir unsuru olan boyacılığı da kendi denetim ve kontrolüne almak istemiştir. Bunun için şirket, hem yünün boyanması amacıyla hem de her çeşit ve türde boyayı imal etmek istemiştir. Hammaddelerin temini halıcılığın ayrılmaz bir unsuru olduğu için şirket kuruluş nizamnamesinde bu işin nasıl ve ne şekilde yapılacağı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.⁴⁹³

OCM'nin halıcılıkta bir tekelleşme eğilimi göstermesi İzmir basınında kurulduğu andan itibaren ciddi eleştirelere söz konusu olmuştur. OCM'yi halıcılığın üretim, ticaret ve ihracat aşamasında bir *Sendika/tekel* olarak gören bu tür eleştirilerde bu şirketin hangi maksatla halıcılığa giriştiği sorgulanmaktaydı. Söz konusu eleştiriler, şirketin önemli

⁴⁹² *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 1 – 8; *Memorandum d'Association de la Soci t  The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 1 – 9.

⁴⁹³ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 3; *Memorandum d'Association de la Soci t  The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 3. şirketin, yünün boyanması ve boyacılıkla ilgili amaçları için kuruluş nizamnamesindeki D maddesine bakılabilir.

miktarlarda sermayeyi biraraya getirmesinin halıcılıkla uğraşan halı dokuyucularını zor durumda bırakacağı ve OCM'nin bu dokuyucuları kendi emir ve ihtiyaçlarına boyun eğdireceği yönündeydi.⁴⁹⁴ Ahenk Gazetesi, OCM'nin bir sendika olarak teşkilini ve bu sendikaya yerel otoritelerin kayıtsız kalmasını eleştiriyor ve bu durumu okuyucusuna şu sözlerle aktarıyordu:

“ İş bu sendika teşkil etmiş iken ahalinin menfaatine hizmetle mükellef olan [İzmir] ticaret odasının gazetelerimizin bu kadar mütalaatına karşı bigâne durarak keyfiyet-i hükümet-i seniyyemizin nazar-ı dikkatine arz etmeyişi esas teşkilindeki maksad ile gâyr-ı kabil-i telif bulunduğundan bu babda müzakerat-ı amîka bi'l – icra ittihaz kılınacak mukarrerâtın hükümet-i seniyyeye arz edileceğine itimadımız ber kemâldir.”⁴⁹⁵

OCM'nin yukarıda ayrıntılı bir şekilde ifade edilen amaçlarında da görüleceği üzere şirketin halıcılığın tüm üretim aşamalarını ve ticaretini merkezileştirme çabası Osmanlı halı dokuyucu ve tüccarlarının dikkatinden kaçmamıştır. 21 Mart 1907 [R. 8 Mart 1323] tarihli Ahenk Gazetesi'nde yayımlanan ve Uşak'lı bir halı tüccarı tarafından yazıldığı anlaşılan makalede OCM'nin kuruluş sürecinde şirketi kuran halı tüccarlarından birinin – kaynakta ismi verilmeyen halı tüccarı Sykes & Co.'nun başında bulunan Joe Armitage Sykes'tir –⁴⁹⁶ Uşak'a gelerek Uşaklı halı tüccarlarını kuracakları halı şirketine /sendikaya tabi olmalarını teklif ettiğini ancak bu teklifin Uşaklı halı tüccarları tarafından kabul edilmediği belirtilmektedir. Uşaklı tüccarlardan istediğini alamayan İzmirli halı tüccarının [Sykes] İzmir'e gittikten sonra İzmir'de bulunan halı ticaret evleri ve tüccarlarıyla bir yıllık yoğun müzakereler sonucunda *halı sendikası*ni teşkil ettikleri belirtilmektedir. OCM'nin halıcılıkta bir tekel yaratacağını ve esas teşkil sebebini gazete “*halı ve halıya müteallik echize-i nesciye ticaretini yed-i vâhid inhisara almaktan ibaret*” sözleriyle ifade etmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Ahenk (1 Safer 1325/ 3 Mart 1323). Sayı: 3241, s. 1.

⁴⁹⁵ Ahenk (1 Safer 1325/ 3 Mart 1323). Sayı: 3241, s. 1.

⁴⁹⁶ Dönemin süreli yayınlarında kişi isimlerini tespit ve bu isimleri takip etmek çok mümkün olamamaktadır. Ancak kronolojik bir sıralama ile adı geçen tüccarın Sykes Co.'nun kurucusu olan J. Armitage Sykes olduğu söylenebilir. İlgili gazetenin aynı sayısında halı tüccarının 1895 – 96 yıllarından itibaren halı fiyatlarının yavaş yavaş kırmaya başladığından bahsetmektedir. Sykes Co. OCM'yi kuran şirketler arasında en geç - 1902 yılında - kurulan şirkettir. Sykes'in şirketini kurmadan önce halı ticaretiyle uğraştığı bilinmektedir. Bkz., Ahenk (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3'teki “Halı Sendikası” isimli makalede ayrıntıları bulunmaktadır. OCM'yi kuran diğer şirketlerin kuruluş tarihleri için bkz., *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue* (tarihsiz). s. yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

⁴⁹⁷ Ahenk (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3. Metin içindeki vurgular yazara aittir.

Uşak, 20. yüzyılın başında halı üretim ve ticaretinin ana merkezlerinden biri olduğu için OCM'nin teşkili ve onun halı üretimindeki tekелci yaklaşımına en fazla eleştiri buradan gelmiştir. Bu eleştiriler, basın aracılığıyla duyurulmaya çalışılmış ve dönemin süreli yayınlarında epey ses getirmiştir. 1907 yılında yayınlanan bir makalede, Uşak'ta halıcılık için bir buçuk milyon kıyye yapağıya ihtiyaç olduğu belirtilmiş, Uşak'ta bulunan dört bin aileden 250'sinin sadece bu yapağıyı dışarıdan getirerek hayatlarını devam ettirdikleri, yedi - sekiz yüz ailenin de bu yapağıyı ip haline getirerek hayatlarını kazandıkları ve Uşak'ta üç bin beş yüz ailenin de halı dokuyarak geçimlerini sağladıkları belirtilmiştir. Ayrıca tüccarhanelerde kâtiplik, simsarlık, hamallık gibi hizmetler ile İzmir'den boya getirerek satanların da miktarlarının da yüz aileden aşağı olmadığı, boyahanelere odun nakliyatıyla da üç yüz ailenin hayatını kazandığı ifade edilmiş, kısaca Uşak ve çevresinde altı bini aşkın aile ile otuz bini geçkin nüfusun halıcılık ve halıcılığın tali kolları ile hayatını kazandığı vurgulanmıştır. Makale, OCM'nin bu kadar nüfusun geçimini kendi tekeline alacağını ve şirketin bu insanları inşa ettirdiği halı tezgahlarında çalıştırmaya ve bunlara aylık yarım mecidiye ücret verip kendisine muhtaç edeceğini belirterek, OCM'nin kuruluşuna ciddi bir tepki göstermiştir.⁴⁹⁸

Uşak'ın yanında dönemin diğer önemli bir halı üretim merkezi olan Demirci'de OCM'nin halıcılıkta tekelleşme teşebbüslerine tepki göstermiş ve Ahenk Gazetesi'ne OCM'nin teşkilinin Demirci ve çevresinde bulunan halı dokuyucularına ne gibi zararlar verdiği anlatan makaleler gönderilmiştir. Demirci'deki bir halı tüccarı tarafından yazıldığı anlaşılan makalede, OCM'nin özellikle halı üretiminde kullanılan halı iplerini kontrol altına alma isteğinin olumsuz sonuçlarından bahsedilmiştir. Halı ipi imalinin daha önceden el ile yapıldığı ve bunların daha sağlam ve dayanıklı olduğu belirtilirken OCM'nin bu işi makineleştirmesi yüzünden halı iplerinin kalitesini kaybettiği belirtilmekte ve bunun Osmanlı halılarının yurt dışındaki revacına darbe vuracağı ifade edilmiştir. Ayrıca halı iplerinin daha önceden nebati/doğal boyalar boyandığı, OCM'nin teşkili ile Avrupa'nın sahte toz boylarıyla halı iplerinin boyanacağı belirtilmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ Ahenk (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3'teki "Halı Sendikası" adlı makalede OCM'nin sermayesi 300.000 lira olarak kaydedilmiştir. Makalenin yazarı, OCM'nin kurucularının bu üç yüz bin lirayı kimin sayesinde kazandıklarını sormakta ve bu soruya cevabı da yine kendisi vermektedir. Yazar bahsedilen sermayenin fakir ve fukara halı dokuyucuları sayesinde kazanıldığını belirtmektedir.

⁴⁹⁹ Ahenk (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2 – 3'teki "Halı Sendikası (Demirci'den)" adlı makalede OCM'nin ne gibi zararlar verdiği ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir.

OCM'nin teşkili ve halıcılıktaki tekelleşimi Batı Anadolu'da bulunan diğer halı üretim merkezlerinde de yankı bulmuştur. Uşak, Demirci'nin yanı sıra Akhisar'da OCM'nin teşkilinin halı dokuyucularına zarar vereceğini çünkü halı için gerekli olan yün ve yapağının daimi olarak şirket tarafından satılacağı yani bu işi tekeline alacağı; dokunan halıların ise OCM'nin takdir ve teklif edeceği fiyat üzerinden dokuyucuların satmaya mecbur kalacakları belirtilmiştir. Ayrıca, OCM'nin nihai hedefinin yabancı piyasalarla ticari bağlantı kurmayı başaramayan yerli halı dokuyucu ve tüccarların ürettiği halıları onlardan daha ucuza satın almak olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁰

OCM'nin kuruluşuyla birlikte basın aracılığıyla bundan haberdar olan halı üretim merkezlerinde şirketin halı üretim ve ticaretini kendi tekeline alacağı yönündeki eleştirilerinin bazı haklı gerekçeleri vardı. Her ne kadar bu ciddi eleştiriler OCM'nin resmi olarak faaliyetlerine başlamadan önce yapılmışsa da⁵⁰¹ OCM'yi oluşturan altı kurucu şirketin daha önceki halı üretim ve ticaretindeki etkin rolleri ile bu şirketlerin 1907 yılında da halı üretimine devam etmeleri ve bu altı şirketin 20. yüzyılın başında Osmanlı Anadolu'sunda imal edilen halıların % 70 –75'ini satın alabiliyor olmaları Batı Anadolu'daki halı üretim merkezlerindeki paniği açıklar niteliktedir.⁵⁰² Bu nitelikte bir oluşum karşısında halı tüccar ve dokuyucuları doğal olarak paniğe kapılmışlar ve bu şirketin halı üretim ve ticaretine resmi olarak 1 Ocak 1908 tarihinde başlamasıyla önemli miktardaki sermaye ve örgütsel yapısıyla kısa sürede istediği amaca erişebileceği bununla birlikte OCM karşısında durmak isteyenlerin türlü zorluklara maruz kalacağı ifade edilmiştir.⁵⁰³

OCM'ye karşı İzmir ve İstanbul basınında bu ciddi eleştiriler yapılırken şirketin genel müdürü Albert Aliotti imzasıyla OCM'nin hangi amaçlar üzerine kurulduğu,

⁵⁰⁰ *Ahenk* (27 Muharrem 1325/ 27 Şubat 1322). Sayı: 3234, s. 2. İzmir'de Rumca yayınlanan Armonia Gazetesi'ne Akhisar'dan 21 Şubat 1322 [6 Mart 1907] tarihinde gönderilen ve Ahenk Gazetesi tarafından iktibas edilen makalede, yerli tüccarların yabancı piyasalarla doğrudan bağlantı kuramamasının OCM için fırsat yarattığı belirtilmiştir.

⁵⁰¹ Hem OCM'nin resmi kayıtlarından hem de süreli yayınlardan elde ettiğimiz bilgiler, şirketin 1 Ocak 1908 itibarıyla faaliyete geçeceğini belirtmektedir. Şirket halı üretimine resmi anlamda bu tarihten sonra başlamıştır. Şirketin resmi kayıtları için bkz., *St. Antony's College MEC Archive OCM Collection*, Kutu: 11, No: 85, Notice. Süreli yayınlar için bkz., *Ahenk* (16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1; *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2; *İkdam* (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2.

⁵⁰² *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/ 28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2'deki "Halıcılık ve Sendika 1" isimle makalede ayrıntılar mevcuttur.

⁵⁰³ *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/ 28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2; *İkdam* (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2.

basında belirtildiği gibi bir tekel olmadığı, Osmanlı halılarının revacını yurt dışında arttırmak amacı güttükleri, gayretleri sayesinde halıcılığın Anadolu'nun birçok yerine yayıldığı gibi OCM'yi kuruluş amaçlarından farklı ve şirketi ticari faaliyetlerinden dolayı masum göstermeye çalışan uzun bir yazı kaleme alınmış ve bu yazı da Ahenk'te yayınlanmıştır.⁵⁰⁴ 22 Haziran 1907 tarihli bu makalede dikkati çeken birçok nokta bulunmaktadır. Öncelikle OCM resmi anlamda faaliyetlerine başlamadığı halde eleştirilerin hedefinde yer almış ve şirketin ilk genel müdürü olarak görev alacak Albert Aliotti de bu eleştirilere cevap vermek zorunda kalmıştır. Aliotti, bu yazıyla şirketin İzmir'de resmi anlamda olmasa da daha erken bir tarihte oluşum içinde olduğunu kabul etmiştir. Aliotti, OCM'nin kurulmasıyla mahalli basının buna çok tepki verdiğini ve bu durumu garip bulduklarını belirtmiş, İzmir ve İstanbul basınının OCM'yi kamuoyunda halkın aleyhinde olan kötü/hayırsız bir şirket olarak tasvir etmelerinden ve OCM'nin memleketin ticari hayatına düşman olarak gösterilmesinden yakınmıştır.⁵⁰⁵

Aliotti, Osmanlı halılarının Avrupa'daki talebinin ve bu ticaretin o dönem – 1907 yılı – itibariyle 400 – 500 bin Osmanlı Lirası'na varmasının farkında olarak bu talebi karşılamak ayrıca İran'ın halı ticaretindeki etkin rolünü kırmak ve Anadolu'da bulunan halı rekabetini ortadan kaldırmak üzere OCM'yi teşkil ettiklerini yazmıştır.⁵⁰⁶ Aliotti, ayrıca Avrupa'ya ihraç edilen Osmanlı halılarından biraz da olsa kâr elde etmek niyetinde olduklarını belirtmiş ancak kazançlarının Avrupa'daki halı tüketimine bağlı olduğundan halı fiyatlarının çok yüksek olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Yazının devamında her ne kadar Osmanlı halı dokuyucularının memnun edileceğine dair ibareler bulunsa da OCM'nin genel müdürünün ağzından esas amaçlarının Osmanlı dokuyucularının sırtından *ucuz halı imal etmek ve bunu Avrupa'ya satmak olduğu* itiraf edilmiştir.⁵⁰⁷

Aliotti, OCM'nin kurulmasının Osmanlı kamuoyunda bu kadar ses getirmesinin nedenlerinden biri olarak şirketi kuran kişilerin yabancı olmasını görmüştür. OCM genel müdürü kendilerine addedilen yabancılığı kabul etmemekte ve kendilerinin Osmanlı uyruğu olduğunu belirtmektedir. Bu konuda ilgili makalede söyledikleri dönemin sosyo-politik durumunu da gözler önüne sermektedir. Aliotti, Osmanlı kimliğine vurguyu ve OCM'yi oluşturan kişi ve şirketlerin Osmanlı'ya bağlılıklarını:

⁵⁰⁴ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁵⁰⁵ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁵⁰⁶ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁵⁰⁷ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2. Metindeki vurgular yazara aittir.

“ *şirketi teşkil edenlerimizin cümlesi bu mübarek toprakda doğduk, büyüdü. Cümlemiz bu memleketin ekmeğini yiyoruz. Bu nimeti inkâr eden nankörlerden değiliz, olmadığımızı da her suretle isbat eylemişiz (dir). Mahsul-ü sây ve faaliyetimiz bu memlekette kalıyor. Halı ticaretimizin tevsi’ ve intişarına ve bu suretle servet-i memleketin izdiyadına saye-i şahanede ve hükümet-i Osmanîyyenin lütf-u muâvenetiyle en ziyade çalışanlardanız. Bu gayret sayesinde ki yirmi, otuz sene evvel yalnız Kula, Gördes, Uşak taraflarında halı nesc edilir iken bugünkü günde halı nesc edilmeyen mevâki parmakla gösterilir derecede nadirdir.*” sözleriyle dile getirmiştir.⁵⁰⁸

Aliotti, OCM’nin halı ticaretini yed-i inhisarına almak için kurulmadığını iddia etmekte; bu iddiasını ise OCM’nin halı ticaretiyle uğraşan çok az bir tüccar tarafından kurulmasına bağlamaktadır. Aliotti’ye göre İzmir’de OCM’nin oluşumunun dışında kalan birçok halı tüccarı bu iddiayı somutlaştırıyordu.⁵⁰⁹ Aliotti, her ne kadar OCM’nin İzmir ve çevresinde bulunan az bir tüccar topluluğu tarafından kurulduğunu iddia etse de dönemin en önemli halı ticaret evleri ile şirketlerinin OCM’yi teşkil edip kurdukları bilinmektedir. Bu şirketlerin dönemin halı ticaretinin %70 – 75’ine yakın bir ticareti ellerinde tutmaları ve dönemin en bilinen ve etkin şirketleri olmaları bunun en bariz göstergesidir.⁵¹⁰ Bir diğer husus ise OCM’nin teşkiline diğer şirketlerin de katılması için davetler, müzakereler yapılmış ancak bu şirketler böyle bir şirketin oluşumuna muhalefet göstererek OCM’nin teşkilinde yer almamışlardır.⁵¹¹

Bu şirketlerden biri W. Griffitt & Co. bir diğeri de Maple and Co. şirketi idi, bu iki şirket de uzun süredir halı ticaretinde etkin rol oynamalarına rağmen OCM’nin kuruluşunda yer almamış ve bu şirketler halı üretim ve ticaretlerine daha sonraki yıllarda da devam etmişlerdir.⁵¹² Griffitt & Co. ve Maple & Co.’yla beraber dönemin diğer iki önemli halı şirketi Partridge ile M. Blacklair Şirketi de OCM’nin oluşumunda yer almamışlardır.⁵¹³ OCM’nin teşkilinde yer almayan bir diğer şirket ise İzmir’de halı ticaretiyle uğraşan Ekisler şirketi idi.⁵¹⁴ Bu şirket OCM’nin oluşumunda yer almadığı gibi

⁵⁰⁸ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁵⁰⁹ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁵¹⁰ *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2; St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

⁵¹¹ *Ahenk* (6 Safer 1325/8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3; *Ahenk* (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 3.

⁵¹² *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1899; *Ahenk* (5 Safer 1325/7 Mart 1323). Sayı: 3244, s. 2.

⁵¹³ *Revue Du Monde Musulman* (Ekim 1907). Cilt. 3, Sayı: 10, s. 280.

⁵¹⁴ *Ahenk* (5 Safer 1325/7 Mart 1323). Sayı: 3244, s. 2.

şirketin başındaki *Marcar H. Ekisler*⁵¹⁵ 12 Şubat 1912 tarihinde *M. H. Ekisler and Co. Limited* adıyla Londra’da kayıtlı bir diğer önemli yabancı halı şirketini meydana getirmiştir. Oluşturulan bu yeni şirket İzmir ve diğer yerlerde halı üreticisi, tüccar ve ihracatçı olarak halı ticaretiyle ilgilenen Marcar H. Ekisler’in tüm işlerini kendi bünyesinde toplamayı ve bunları yapmayı taahhüt etmekteydi. Bu şirketin sermayesi her biri 5 £ değerinde 4.000 hisseden oluşan 20.000 £’den oluşmaktaydı. Ekisler Co., İngiltere’de 1908 Şirketler Yasası’na [The Companies Act, 1908] göre oluşturulmuştu.⁵¹⁶

OCM’ye katılmayan önemli sayıdaki şirketlerle beraber OCM’nin halıcılıkta bir tekel oluşturacağı İzmir ve Osmanlı basının ana gündem maddesiydi. OCM’nin halıcılıkta bir tekel oluşturmak niyetinde olduğunu ve bunun için teşebbüste bulunduğunu Ahenk Gazetesi de dile getirmiş ve Aliotti’nin yukarıda değinilen uzun yazısına bir cevapname olarak gazetenin aynı sayısında yayımladığı bir makale ile cevap vermiştir. Gazete, Aliotti’nin OCM’nin bir tekel, sendika olmadığı ve sadece bir halı şirketi olduğu yönündeki iddiasına, *şirket başka sendika başka şeyler* diyerek cevap vermiştir. Gazete, bugüne kadar Osmanlı topraklarında kurulan şirketlerin temin ettikleri menfaat ve faydaları sürekli dile getirdiğini belirtmekle beraber OCM’nin bir sendika olduğunu ve halı şirketlerinin kuvvetlerini ve sermayelerini birleştirerek kendilerini rekabetten uzak tuttuklarını ve bunların sadece kendi menfaatlerini düşünerek memleket menfaatini düşünmediklerini belirtmiştir.⁵¹⁷

Ahenk ayrıca rekabet ortamının OCM’nin teşkilini meşru gösteremeceyeceğini belirtmiş ve Aliotti tarafından ileri sürüldüğü gibi İran halıları Avrupa piyasalarında takdir ve rağbet görüyor ise OCM’yi kuran şirket ve kişilerin neden İran’da değil de aksine Osmanlı’da halı üretimine yönelerek Osmanlı halılarını Avrupa piyasalarına satmaya çalışan bir sendika teşkil ettiklerini sormuştur. Gazete ilerleyen sayfalarda OCM’nin görünüşü itibarıyla bir şirket ancak; hakikatte halıcılığı yed-i inhisarına almak niyetinde bulunan ve *Sendikadan başka bir şey olmayan* bir şirket olarak görmüştür.⁵¹⁸ Gazete, Aliotti’nin OCM’yi oluşturan şirketlerde bulunan kişilerin Osmanlı uyruğu

⁵¹⁵ Marcar H. Ekisler’in Ermeni asıllı bir halı tüccarı olduğu İngiliz konsolosluk raporlarında kaydedilmiştir. Bkz., *Report for the Year Ending July 1913, on the Trade of Smyrna* (1914). s. 15.

⁵¹⁶ FO. TB 31.20465.120209 içinde, Memorandum and Articles of Association of M. H. Ekisler and Co., Limited.

⁵¹⁷ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁵¹⁸ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

olmasını ve bu kişilerin Osmanlı topraklarında yetişmelerini anlamakla beraber neden Osmanlı halkının en önemli geçim kaynaklarından biri olan halıcılığı tekellerine alıp binlerce halı dokuyucusunu zor durumda bırakmak istediklerini ve fena dokuma malzemeleri imal ederek halıcılığı zor duruma düşürmek istediklerine bir anlam veremediğini belirtmiştir.⁵¹⁹

OCM'nin 1907 yılında İzmir'deki oluşum ve teşekkülü sadece Müslüman halı tüccar ve gazetelerinin tepkisini çekmemiş, gayrimüslim halı tüccarları da İzmir'de yayımlanan *Amaltiya* Gazetesi'nde bu konuya eğilerek şirketin neden teşkil edildiği ve tekelleşmesi üzerine yazılar kaleme almışlardır. Bu tüccarlardan biri de Simon Katakozino adındaki bir gayrimüslim halı tüccarıydı. Katakozino, "Halıcılık ve Sendika" isimli yazı dizisini 3 bölüm halinde *Amaltiya*'da yayınlamış bu yazılar daha sonra Ahenk tarafından iktibas edilmiştir.⁵²⁰

Katakozino ilgili yazılarında başlıca iki soru etrafında OCM'yi ve teşkil edilmesini anlamaya çalışmıştır. Bu sorulardan ilki, OCM'nin gerçekten memleketin ve yerli halıcılığın mı yoksa sadece kendisini teşkil eden şirketlere mi hizmet edeceği; ikincisi ise Müslüman ve gayrimüslim halı dokuyucu ile tüccarlarının OCM'nin halıcılığı kendi tekeline almasına müsaade edecek kadar birbirlerinden nefret eden kişiler mi olduğu üzerine odaklanıyordu. Katakozino, ilk soruya Osmanlı halılarının 1907 yılı itibarıyla 500 bin Osmanlı lirası raddesinde bir ihracat seviyesine ulaştığını ve bu ticaretten en iyi şekilde yararlanmak isteyen OCM gibi inhisarların sadece kendi menfaatlerini düşünerek serbest ticaret ortamını ortadan kaldırdıklarını ve bu iş için ortaya koydukları sermayenin miktarıyla bu alanda bir tekel yarattıkları görüşünü paylaşmaktadır.⁵²¹

Katakozino, ikinci soruyu daha ayrıntılı ele almış ve OCM'yi teşkil edenlerin esas olarak yabancı olduklarını, şirket teşkiline oturup şaşkınca bakmanın zengin bir sofradaki güzel börekleri bu yabancıların afiyetle yemelerini seyretmeğe benzediği şeklinde betimlemiştir. Yazar, OCM'nin teşkilinden ders alınması gerektiğini ve bunun içinde

⁵¹⁹ Ahenk (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

⁵²⁰ Simon Katakozino tarafından kaleme alınan ve *Amaltiya*'da yayınlanan makaleler iktibas edilerek yazı dizisi şeklinde 11 – 13 Temmuz 1907 tarihleri arasında Ahenk Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Ahenk'te yayınlanan makaleler ve tarihleri için bkz., *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/ 28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2'de " Halıcılık ve Sendika 1"; *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2'de " Halıcılık ve Sendika 2" ; *Ahenk* (2 Cemaziyel Ahir 1325/ 30 Haziran 1323). Sayı: 3342, s. 2'de " Halıcılık ve Sendika 3".

⁵²¹ *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/ 28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2.

yerli Müslüman ve gayrimüslim halı tüccar ve dokuyucuların birleşmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵²² Şirketleşmenin önemini farkında olan Katakazino, Osmanlı halılarının hem yurt dışında satışını sağlamak, hem de yerli şirketlerin teşkil edilerek halıcılığın ilerlemesine çalışılması amacıyla Müslüman ve gayrimüslim tüccarların sermayelerinin birleştirilmesini önermiş ve gerekirse oluşturulacak şirkete Uşak, Isparta, Gördes, Demirci, Kula, Akhisar, Silile vb. halı üretim merkezlerindeki halı dokuyucularının bile iştirak edebileceklerini ifade etmiştir. Aynı zamanda Osmanlı halı dokuyucularının ürettikleri halılarının % 75'ini oluşturulacak yerli şirkete orta ölçekte bir kâr payı ile satarak ve diğer %25'lik üretimi ise yurt dışı piyasalarında kendi namlarına satılmak üzere şirkete verilebileceğini ve bu şekilde önemli başarıların sağlanabileceğini belirtmiştir.⁵²³ Katakazino'nun OCM'nin tekel ve zararına karşı önerdiği şirketleşme, OCM kuruluş haberleri İzmir basınında yer almaya başladıktan kısa bir süre sonra halıcılığın en önemli üretim mahallerinden biri olan Uşak'ta ortaya çıkmıştır.

2.2.3. OCM'nin Kuruluşuna Bir Tepki: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/Şirketi

Osmanlı coğrafyasında 1907 yılı halı üretim ve ticaretiyle ilgilenen kişi ve şirketler açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. OCM'nin 1907 Şubat'ından itibaren İzmir'de teşkil edildiği haberi basının önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiş ve basında OCM'nin halı üretim ve ihracatında gün be gün tekelleşeceği haberleri sıkça tartışılır olmuştur.⁵²⁴

Anadolu coğrafyasında kuruluş tarihleri 19. yüzyılın ilk yarısına⁵²⁵ kadar uzanan birçok yabancı halı ticaret evi veya şirket kurulmasına rağmen belki de hiçbirinin kuruluşu OCM'nin kuruluşu kadar yerli halı tüccar ve dokuyuculardan tepki görmemiştir.⁵²⁶ Bu tepkilerin verildiği mahallerden biri de Uşak'tı. Uşak'taki tepkiler

⁵²² *Ahenk* (2 Cemaziyel Ahir 1325/ 30 Haziran 1323). Sayı: 3342, s. 2.

⁵²³ *Ahenk* (2 Cemaziyel Ahir 1325/ 30 Haziran 1323). Sayı: 3342, s. 2.

⁵²⁴ İzmir basınında çıkan bazı haberler için bkz., *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/ 28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2'de "Halıcılık ve Sendika 1"; *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2'de "Halıcılık ve Sendika 2"; *Ahenk* (2 Cemaziyel Ahir 1325/ 30 Haziran 1323). Sayı: 3342, s. 2'de "Halıcılık ve Sendika 3".

⁵²⁵ Araştırmamızın birçok yerinde farklı halı ticaret evlerine ve şirketlerine temas edilmiştir. Bunlardan 19. yüzyılın ilk yarısında kurulan W. Griffitt & Co., için bkz., BOA. HR. TO. Dosya/Gömlük: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3; diğer şirketlerin kuruluş tarihleri için ise bkz., *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. 1.

⁵²⁶ Bu yorum ve değerlendirmelerimiz için bkz., *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2; *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/ 28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2; *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir

OCM'nin kurulduğu andan itibaren verilmeye başlanmıştır. Bu tepkiler, OCM'nin kuruluşuyla Uşak ve çevresinde halıcılıkla hayatlarını idame ettirenlerin karşılaşacakları zorluklar ile OCM'nin halıcılıkla uğraşan 30 bine yakın insanın temin-i maiyetlerini ortadan kaldıracağına odaklanıyordu.⁵²⁷ OCM'nin tekelleşmesi karşısında yerli tüccarlar tarafından adım atılması gerektiği basında sıkça tartışılmış ve bu konuda sadece Uşaklı halı tüccarlarının değil Anadolu'nun diğer önemli halı üretim merkezlerinde bulunan tüccarların da bir adım atması ve kişisel menfaatlerini terk ederek memleket menfaatini düşünmeleri, OCM karşısında hızlı bir şekilde şirketleşmeleri önerilmiştir.⁵²⁸

Bu öneriler arasında OCM'nin önemli sermayesi karşısında 100.000 Liralık sermaye ile bir şirketin teşkil edilebileceği, bu kadarlık bir sermayenin küçük görülmemesi gerektiği gerekirse tahvilat satmak suretiyle sermayenin arttırılabileceği ve hatta OCM ile rekabet edebilmek için gündelik 40 para [1 Kuruş] ile halı dokunabileceği belirtilmiş; çünkü oluşturulacak şirketin de halı dokuyucularının da Osmanlı uyruğu olduğu ifade edilmiştir.⁵²⁹ Osmanlı basını OCM'ye karşı şirketleşmeyi öne çıkarırken ayrıca Osmanlı halılarının doğrudan Avrupa'ya ihraç edilmesini ve yabancı tüccarların aracılığının da ortadan kaldırılması gerektiğini de dile getirmekteydi.⁵³⁰

Osmanlı basınının OCM'ye karşı Osmanlı halı tüccarlarının birleşmesi ve bir şirket teşkil etmeleri yönündeki isteği Uşaklı halı tüccarları tarafından dikkate alınmış ve Uşaklı halı tüccarları kendi aralarında birçok kez müzakere ederek bir şirket teşkilini gündemlerine almışlardır. Yapılan müzakere ve görüşmelerden sonra Uşak halı tüccarları 30 - 31 Mart 1907 tarihinde *Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi* adında milli bir halı şirketini teşkil etmişlerdir.⁵³¹ Bu milli şirketin ismi bazı kaynaklarda farklı verilmiştir.

1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2; *Ahenk* (2 Cemaziyel Ahir 1325/ 30 Haziran 1323). Sayı: 3342, s. 2.

⁵²⁷ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

⁵²⁸ *Ahenk* (9 Safer 1325 /11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2 – 3.

⁵²⁹ *Ahenk* (9 Safer 1325 /11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 3.

⁵³⁰ *Ahenk* (12 Safer 1325, 14 Mart 1323). Sayı: 3250, s. 3. İlgili nüshada, Uşak'tan yıllık 30 milyon kuruşluk halı ihracatı gerçekleştirildiği ve bu ihracatın 4.5 milyon kuruşunun sadece demiryolu ile gemi arasında aracılık yapan İzmirli halı tüccarlarının kasasına gittiği belirtilmektedir.

⁵³¹ *Ahenk* (16 Safer 1325/18 Mart 1323). Sayı: 3254, s. 2. Uşak Osmanlı Halı Şirketi'nin kurulduğuna dair bilgiye *Ahenk Gazetesi*'nde yayınlanan makale ve St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu 6, No: 65'de yer alan ve Uşak Osmanlı Şirketi'nin kurucularından olduğu anlaşılan Isaac M. Hazan'la yapılan sözleşmede rastlıyoruz. Şirketin 31 Mart 1907 tarihinde kurulduğuna dair bilgi *Ahenk Gazetesi*'ne Uşak'tan yazan M. R. tarafından: "Akd olunan yedi sekiz meclisde gayet mütebeyyin ve nâfi bir esas üzerine tanzim edilen yirmi sekiz maddeyi hâvi bir mukavelename bugün yalnız bir iki ad ve cemiyet müstesna umum tüccarlar tarafından imza olunarak "Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi" ünvanı altında bir şirket teşkil eylediğini" sözleriyle açıklanmıştır.

Şirket ismi bu kaynaklarda *Mehmed Paşa, Hamzazâde, Isaac Hazan Uşak Osmanlı Halı Şirketi* olarak kaydedilmiştir.⁵³² Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi 28 maddeden oluşan ve amaçlarını gayet açık belirten bir mukavelenâme üzerine teşkil edilmiş ve şirketin sermayesi 50.000 Osmanlı Lirası olarak belirlenmiştir.⁵³³ II. Meşrutiyet öncesi kurulan ilk milli halı şirketi⁵³⁴ olma vasfına sahip olan bu şirket kuruluş amacını:

“Mukavelenâme şirketin menafinden daha ziyade menafi-i ve istifade-i fukarayı muhâfaza ve asar-ı sanaiyyemizin her türlü su-i istimalatdan vikâyesiyle terakkiyat-i nesciyeyi ve teksir-i ihracatını temin ve *sendika belasının tecavüzat-ı muzırrasını min - küllü'l – vücûh men' edecek* birçok mevadı havi noktalar üzerine müessesdir.”⁵³⁵

Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi'nin yukarıdaki amaçlarında belirtildiği üzere teşkil sebeplerinden biri OCM'nin halıcılığa verdiği zararı tümünden men olarak belirtilmiştir. Bu noktada şirketin OCM'nin faaliyet ve tekelleşmesine karşı bir tepki olarak teşekkül edildiğini söyleyebiliriz.⁵³⁶ Şirket, OCM karşısında rekabet edebilmek için Anadolu'daki halı üretim merkezlerinden gönderilecek halıların yurt dışına ihracatını yapmayı, şirkete dahil olmayan diğer şirketlerle ticari faaliyetlerini sürdürmeyi, yapak ile iplik ticaretine de müdahale etmeyeceğini/edilmeyeceğini ve bu ticaretin eskiden olduğu gibi serbestçe yapılacağını belirtmiştir. Şirket Anadolu'da üretilen halıların yurt dışına ihracatını gerçekleştirmek için İzmir'de bir şube açmış ve bu şube için de bir genel müdür ile muhasebeci tayin etmiştir.⁵³⁷ Şirket kurulduktan kısa bir süre sonra ticari faaliyetlerine başlamıştır. Buna göre şirketin 1907 Nisan ayının ilk haftasında resmi olarak ticari faaliyetlerine başladığı anlaşılmaktadır.⁵³⁸

Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi'nin kuruluşunda Uşaklı birçok halı tüccarı yer almıştır. Batı Anadolu'da bulunan halı üretim merkezleri arasında Uşaklı halı

⁵³² St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu 6, No: 65'de yer alan Isaac M. Hazan'la yapılan sözleşme.

⁵³³ *Ahenk* (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257, s. 3.

⁵³⁴ *Ahenk* (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257, s. 3. Şirketin Osmanlı topraklarında kurulan ilk milli şirket olduğu *Ahenk Gazetesi*'nin 3257 sayılı nüshasındaki 3. sayfada yer alan “ Uşak Halı Ticareti Şirketi” adlı makalede yer almaktadır. Şirketin kuruluşu ve önemi için bkz., S. Yetkin (1996). Uşak Osmanlı halı ticarethanesi - I. *Toplumsal Tarih*, Sayı: 26, s. 14 – 19; S. Yetkin (1996a). Uşak Osmanlı halı ticarethanesi - II. *Toplumsal Tarih*, Sayı: 27, s. 26 – 31.

⁵³⁵ *Ahenk* (16 Safer 1325/18 Mart 1323). Sayı: 3254, s. 2. Metindeki vurgular bize aittir.

⁵³⁶ *Ahenk* (16 Safer 1325/18 Mart 1323). Sayı: 3254, s. 2.

⁵³⁷ *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; *Ahenk* (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257, s. 3.

⁵³⁸ *Ahenk* (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257, s. 3.

tüccarlarının ayrı bir yeri bulunmaktaydı. Bu tüccarlar, uzun zamandır yürüttükleri halı ticareti sayesinde sermaye birikimi sağlamışlar ve Uşak'ta inşa edilen yün iplik fabrikalarının kurulmasına öncülük etmişlerdir.⁵³⁹ Bölgenin ileri gelen eşrafından olan bu tüccarlar arasında Tiridzâde Mehmed Paşa,⁵⁴⁰ Yılcıncıâde Osman Efendi, Bacakzâde Ali Rıza, Yılcıncıâde Bekir, Helvacıâde Ömer ve Hacı Gedikzâde Ahmet gibi tüccarlar bulunmaktaydı. Bu tüccarlar Uşak'ta ticaret mektebinin kurulmasından ticaret odasının teşkiline kadar geniş bir yelpazede faaliyette bulunuyor veya bu faaliyetlerde etkin rol oynuyorlardı.⁵⁴¹

Bu kadar geniş bir alanda faaliyet gösteren bu tüccar topluluğu halı ticaretinin OCM'nin eline geçmesine doğal olarak müsaade edemezdi. Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi'nin oluşumuna Uşak halı tüccarlarından on sekizi iştirak etmiş ve sadece birkaçı bu oluşumun dışında kalmıştır. Bu on sekiz kişinin tümünü tespit edilmesi mümkün olamamıştır. Ancak bu milli şirkete İzmir'de ikamet eden gayrimüslim halı tüccarlarının da katıldığı anlaşılmaktadır. Bu tüccarlardan birisinin de İtalyan asıllı ve İzmir'de ikamet eden tüccar Isaac M. Hazan olduğu anlaşılmaktadır. Isaac Hazan'ın bu şirketin kurucuları arasında yer alması Uşaklı halı tüccarlarının İzmirli tüccarlarla yakın ilişkiler içinde olduğunu ispatlamaktadır.⁵⁴² Bu oluşumun içinde yer alan Uşaklı halı tüccarları ise Tiridzâde Mehmed Paşa ile beraber Hamzazâde Hüseyin Hüsnü, Helvacıâde Ömer, Bacakzâde Ali Rıza, Hacı Gedikzâde Hacı Hafız Mustafa, Akarcılızâde İsmail Efendiler gibi tüccarlardı.⁵⁴³

Şirketi oluşturan tüccarlardan da anlaşılaacağı üzere Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi dönemin önemli teşebbüslerinden biri olarak tarihe geçmiştir. II. Meşrutiyet dönemi şirketleşme sürecinin prototipi olan bu teşebbüs, 1907 Nisan ayında

⁵³⁹ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2; BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 380/7, Tarih: R. 3/03/1323, 1; BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 1308/2, Tarih: H. 18/06/1327, 10; 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 109; Çakmak, 2008a, **a.g.k.**, s. 41 – 58.

⁵⁴⁰ Tiridzade Mehmed Paşa, Uşak'ın ileri gelen tüccarları arasındaydı. Mehmed Paşa, Uşak'ta yün iplik fabrikalarının kurucuları arasında yer aldığı gibi İzmir'de bulunan birçok yabancı ticaret eviyle de ticaret yapmaktaydı; bu ticaret sayesinde önemli bir sermaye birikimi sağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., B. Çakmak (2011). Geç Osmanlı taşra toplumunda eşrafın mahalli işlevleri üzerine: Uşaklı Tiridzâde Mehmed Paşa. *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, s. 3 – 29.

⁵⁴¹ *Ahenk* (2 Muharrem 1325/2 Şubat 1322). Sayı: 3216, s. 3.

⁵⁴² St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu 6, No: 65'de yer alan Isaac M. Hazan'la yapılan sözleşme; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; *Ahenk* (16 Safer 1325/18 Mart 1323). Sayı: 3254, s. 2; Çakmak, 2008, **a.g.k.**, s. 140.

⁵⁴³ *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; *Ahenk* (16 Safer 1325/18 Mart 1323). Sayı: 3254, s. 2; Çakmak, 2008, **a.g.k.**, s. 140.

faaliyetlerine başlamış olmakla beraber OCM karşısında etkin bir rekabet sağlayamamıştır. Bunun sebeplerinden biri, OCM'nin kendisine rakip olarak gördüğü bu şirketi sindirme politikasıdır. OCM'nin erken tarihli - 1907 yılına ait - kayıtlarından anlaşıldığına göre OCM'nin Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi'ni oluşturan tüccarlardan Hamzazâde Hüseyin ile kaynakta ismi belirtilmeyen diğer iki tüccarla işbirliği yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. 27 Mayıs 1907 tarihli belgede Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi'ni oluşturan bu kişilerin OCM için ham madde temin eden bir konuma getirilmeye çalışıldıkları anlaşılmaktadır.⁵⁴⁴ Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi'ni kuran halı tüccarlarından beş kişinin İzmir'e gelerek OCM ile görüştüğü ve bu tüccarların OCM ile birleşmek istedikleri haberi İzmir basınında da yer almıştır. 24 Mayıs 1907 tarihli Ahenk Gazetesi'nde yayınlanan haber üzerine Uşaklı tüccarlar Ahenk Gazetesi'ne başvurarak bu haberin tekzip edilmesini istemişlerdir. Uşaklı tüccarlar, İzmir'de ihracat amaçlı bir mağaza açmak için geldiklerini bundan korkan OCM'nin şirketin başarısını ortadan kaldırmak ve bu tür şirket kurma girişimlerinin diğer mahallere de örnek olmasına engel olmak amacıyla bu tür iddialar ortaya attığını belirtmişlerdir.⁵⁴⁵

Ahenk'te çıkan haber her ne kadar Uşaklı tüccarların ticari faaliyetlerini genişletmek için İzmir'e geldiğini belirtmişse de bu tüccarların OCM ile işbirliği içinde oldukları anlaşılmaktadır. OCM, Uşak Osmanlı Halı Şirketi'ni kendisine rakip bir teşebbüs olarak gördüğü için bu şirketi sindirme politikasını sonraki yıllarda da devam ettirmiştir. Bundan dolayı şirketin kurucu ve ortaklarından İtalyan asıllı halı tüccarı Isaac M. Hazan ile Uşak Halı Şirketi'nden ayrılması ve Osmanlı coğrafyasının hiçbir yerinde hiçbir şekilde halı üretimini gerçekleştirmemesi şartıyla bir sözleşme imzalamıştır.⁵⁴⁶

Bu uzun ve ayrıntılı sözleşmenin esas noktaları şunlardır: Öncelikle Hazan'ın Uşak Halı Şirketi'nin ortaklığından çekilmesi, doğrudan ve dolaylı hiçbir şekilde Osmanlı, İran ve diğer ülkelerde halı üretimi ile ilgilenmemesi OCM tarafından talep edilmekteydi. Bununla beraber bu sözleşme gereği Osmanlı topraklarında halı üretimi ve ticaretiyle ilgilenemeyeceğinden Hazan'ın Avrupa'da İsviçre, İtalya, Hollanda, İsveç ve

⁵⁴⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum. 27 Mayıs 1907 tarihinde James Baker tarafından George Baker'a yazıldığı anlaşılan mektupta Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi "Ouchak Combine" olarak geçmekte ve Hamzazâde Hüseyin ile ismi verilmeyen diğer iki kişinin İzmir'de oldukları belirtilmektedir.

⁵⁴⁵ Yetkin, 1996a, **a.g.k.**, s. 27.

⁵⁴⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu 6, No: 65'de yer alan Isaac M. Hazan'la yapılan 16 Eylül 1911 tarihli sözleşme.

Norveç gibi ülkelerde halı ticareti yapabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Hazan'ın Uşak şirketiyle bağlarını koparması, şirketten isminin çıkarılması ve diğer tüm haklarından ferâgat etmesi halinde kendisine her biri 5 Sterlin değerinde 300 hisse senedi verileceği kaydedilmiştir. Isaac M. Hazan, tüm bu koşulları taşıyan sözleşmeyi 16 Eylül 1911 tarihinde imzalamıştır. Bu örnekte de açıkça görüleceği üzere OCM, kendisine rakip olabilecek şirketleri farklı şekil ve koşullarda yanına çekmeye çalışmış ve gerektiği yerde sermayesinin gücüne güvenerek maddi karşılıklar temin etmekten de geri durmamıştır.⁵⁴⁷

OCM, kendisine rakip olabilecek şirketleri bu şekilde sindirmekle beraber OCM'ye karşı rekabetin oluşmamasının başka gerekçeleri de bulunmaktadır. OCM'yi oluşturan şirketlerin Anadolu'daki halı üretimini kontrolleri altında tutmaları ve bu şirketlerin dönemin halıcılıkla ilgilenen en büyük şirketler olmaları, büyük miktardaki sermayeleri ve halı üretiminin her alanında uzmanlaşmış olmaları ile Anadolu coğrafyasında etkin bir üretim organizasyonu sahip olmaları Uşaklı halı tüccarlarına ve oluşturulan şirkete bir rekabet ortamı bırakmamış olabilir.⁵⁴⁸

OCM'nin faaliyete geçtiği 1 Ocak 1908 tarihinden yaklaşık 16 ay sonra Nisan 1909'da Batı Anadolu'da bulunan Denizli, Demirci, Gördes, Isparta, Manisa, Milas, Kula, Kütahya, Simav, Uşak ile Orta Anadolu'da bulunan Konya, Akşehir, Silve ve Niğde gibi birçok halı üretim merkezinde acenteler/temsilcilikler kurmuş olması OCM'nin kurulduktan kısa bir süre sonra nasıl bir üretim organizasyonu sağladığı ve yayıldığını göstermesi açısından önemlidir ve bu noktada Uşak Osmanlı Halı Şirketi'nin rekabet ortamı bulamadığı söylenebilir.⁵⁴⁹

OCM 1909 yılında Uşak'ta bulunan başta Kıyyezâde Hacı Osman olmak üzere Helvacızâde Mehmed, Hamzazâde Ali, Ali Mollazâde Ali, Thomas D'Isidoro, Canzâde Yusuf, Hızarzâde Hacı Hüseyin'den oluşan 7 acenteye sahipti. Bu acentelerle işbirliği içinde olan halı tüccarları da dikkate alındığında OCM'nin sadece Uşak'ta bile birçok halı tüccarını kendisine bağladığı söylenebilir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu 6, No: 65'de yer alan Isaac M. Hazan'la yapılan 16 Eylül 1911 tarihli sözleşme.

⁵⁴⁸ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

⁵⁴⁹ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁵⁵⁰ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909. OCM'nin Uşak'ta 1909 yılında 7 acentesi olmasına rağmen bu acentelerle iş yapan tüccarlarda bulunmaktaydı. Hızarzâde Hacı Hüseyin ile Hızarzâde Hacı Mehmed birlikte iş yapıyorlardı; yine OCM'nin bir diğer acentesi Hamzazâde Ali,

OCM'nin rekabeti karşısında somut bir varlık gösteremeyen Uşak Osmanlı Halı Şirketi'nin varlığını daha sonraki yıllarda devam ettirdiği anlaşılmaktadır. 1915 yılına ait şirketle ilgili bir kayıtta şirketin I. Dünya Savaşı'ndan önce Romanya'ya 30 balya halı satışı gerçekleştirdiği ve bedelini de peşin aldığı belirtilmekte ve bundan dolayı da Meclis-i Vükela kararıyla 30 balya halının Romanya'ya ihracı için izin istenmektedir. Bu dönemde şirket müdürünün Ali Rıza Efendi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵¹ Şirketin her ne kadar OCM karşısında etkin bir rekabet gösteremediği anlaşılrsa da bu şirketin I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde halı ticaretinde etkin olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer husus ise bu şirketin ortaklarından olan Hamzazâdeler'in ortaklığa devam etmiş olmalarıdır.⁵⁵²

Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/Şirketi'nden sonra da Uşak'ta OCM'ye karşı şirketleşme hamlelerinin olduğu görülmektedir. Köylü Gazetesi'nin 15 Eylül 1910 tarihli *halı şirketleri* adlı makalesinde Uşak'ta sermayesi beş sene içinde ikmal edilmek üzere her hissesi 5 Osmanlı Lirası değerinde 15.000 hisseli toplam 75.000 Osmanlı Lirası sermayeli bir halı şirketinin teşkil edileceği belirtilmiştir. Gazete bu şirketin en önemli özelliklerinin yerli bir şirket olarak teşkil edilmesi ile sermayesinin yine yerli halı işçi ve dokuyucularından oluşması olarak görmektedir.⁵⁵³ Gazete Osmanlı'da zanâat ve ticaret adına her ne varsa hepsine Avrupalılar ile yabancıların hakim olduğunu belirtmekte ve yeni şirketin teşkil sebebini :

“Bu şirketin maksâdı halıcılık işini, zanâatını düştüğü yabancı ellerden kurtarmaya çalışmak, işçilerin yabancılar hesabına, boşu boşuna ömür yıpratmasına mani olmak hülâsa memleketimizde bulunan halı sendikasına rekabet etmek, karşı koymaktır.” sözleriyle ifade etmektedir.⁵⁵⁴

1910 yılında Uşak'ta kurulması planlanan şirketin amacı da gayet açık bir şekilde OCM'ye karşı durabilmek ve halıcılığı yabancı tekelinden kurtarmaktır. Uşak'ta bulunan

Hamzazâde Mehmed ile birlikte çalışıyordu. Bu kişilerle beraber 1909 yılında toplam 9 halı tüccarının OCM için veya adına Uşak'ta iş gördüğü söylenebilir.

⁵⁵¹ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 197/84, Tarih: H. 06/06/1333, 1. Halıların Romanya'ya ihracı: “*Mezkûr tezkirede muharrer olunduğu veçhile el-yevm bir kısmı İzmit'de ve bir kısmı Dersaadet'te bulunan otuz balya halıyı ilan-ı harbdan mukaddem Romanya'da fûruht ile bedelini ber-vech-i peşin ahz etmiş oldukları halde ahvâl-i hâzıra hasebiyle ihraç edemediklerinden bahs ile burada mevcut dokuz balyasının şimdiden ve İzmir'de bulunan yirmi bir balyasının müteakiben celb -ü imrarına müsaâde itası Bâb-ı Ali Caddesinde Meserret otelinde Hamzazâde ve Şürekâsı namına Uşak Osmanlı Halı Şirketi müdiri Ali Rıza Efendi imzasıyla verilmiş arzuhalde istida idilmiş (...)*” sözleriyle ifade edilmiştir.

⁵⁵² BOA. MV. Dosya/Gömlek: 197/84, Tarih: H. 06/06/1333, 1.

⁵⁵³ Köylü (10 Ramazan 1328/ 1 Eylül 1326). Sayı: 620, s. 2 – 3.

⁵⁵⁴ Köylü (10 Ramazan 1328/ 1 Eylül 1326). Sayı: 620, s. 2 – 3. Metindeki vurgular bize aittir.

halı tüccar ve dokuyucularının OCM'nin tekeline karşı koyma eğilimlerinin varlığı ve bunun sürekliliği Osmanlı halıcılığı açısından önemlidir. Uşaklı halı sermayedarlarının OCM'ye karşı bir direnç mekanizması oluşturma gayretinde içinde olmaları da aynı derece dikkat çekicidir.⁵⁵⁵ 1910 yılında kurulması planan şirketin OCM'ye karşı faaliyette bulunduğu dair herhangi bir kayda rastlamadık bunun yanında şirketin kurulup kurulmadığı da belli değildir. Yerli olarak nitelendirilebilecek şirketlerin OCM karşısında rekabet edememelerinin yukarıda bahsedilen üretim organizasyonu dışında şirketin üretim kapasitesinin de önemli bir etken olduğunu düşünüyoruz. Bu üretim sürecinde acenteler OCM'nin istediği halıyı hızlıca dokuyup şirkete teslim etmekteydi. OCM'ye karşı şirketleşme teşebbüsleri Uşak'ta gerçekleştirildiği için OCM'nin Uşak'taki üretim kapasitesi hakkında şu örneği vermek yerinde olacaktır. 1911 yılında, OCM Uşak'ta bulunan 8 acentesi⁵⁵⁶ aracılığıyla 1 Ocak 1911 - 30 Haziran 1911'e kadar olan 6 aylık süreçte yaklaşık 96. 168 m² halı üretimi gerçekleştirmiştir. Bu üretimin parasal karşılığı ise yaklaşık 34. 660 Osmanlı Lirası veya 31.509 Sterlin⁵⁵⁷ idi. Şirketin 1911 yılının ilk 6 ayındaki toplam üretim hacmi ise 402. 811 m² raddelerindeydi.⁵⁵⁸ Uşak Osmanlı Halı Şirketi'nin üretim kapasitesi hakkında bilgi sahibi değiliz, bundan dolayı da bir karşılaştırma yapma imkanımız olmadı. Bununla beraber, OCM'nin 1912 yılının yine ilk 6 ayındaki halı üretimi 338.000 m² civarındaydı. Yine aynı zaman diliminde Akhisar, Apa [Acıpayam/Denizli], Bayındır [İzmir], Bodrum, Borlu [Göğdes], Demirci, Denizli, Göğdes, Güney [Denizli], Isparta, Keçiörlü, Kula, Kütahya, Manisa, Milas, Simav, Uşak, Kadıköy [Babadağ/Denizli], Sivrihisar [Seferihisar/İzmir], İzmir, Süllüler⁵⁵⁹ olmak üzere Batı ve İç Batı Anadolu'daki 21 halı üretim merkezinde acenteleri aracılığıyla halı üretimi

⁵⁵⁵ Bu yorum ve değerlendirme için bkz., *Köylü* (10 Ramazan 1328/ 1 Eylül 1326). Sayı: 620, s. 2 – 3; *Ahenk* (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257, s. 3; *Ahenk* (16 Safer 1325/18 Mart 1323). Sayı: 3254, s. 2. Ayrıca Ahenk Gazetesi'nin yukarıda referans gösterilen diğer birçok nüshası.

⁵⁵⁶ OCM'nin 1911 yılında Uşak'taki acenteleri: Hamzazâde Ali, Hızarzâde Hüseyin, Kıyyezâde Osman, Helvacızâde Mehmed, Çelebizâde Mehmed, Mollazâde Ali, Canzâde Yusuf, Thomas D'Isidoro olarak kaydedilmiştir. Bkz., St. Antony's College, MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*. OCM'nin 1909 yılında 7 olan acente sayısı 1911 yılında 8'e yükselmiştir. Karşılaştırma için bkz., FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁵⁵⁷ İngiliz Sterlini'nin Osmanlı Altın Lirası cinsinden kuru için şu kaynakları kullandık. Bkz., *Report for the year 1906 on the Trade of Constantinople* (1907). s. 31'deki tablo ve Pamuk, 2004, **a.g.k.**, s. 1084. Bilindiği üzere 1 İngiliz Sterlin'i 1850 – 1914 yılları arasında 1.10 Osmanlı Lirasına eşitti.

⁵⁵⁸ St. Antony's College, MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*.

⁵⁵⁹ OCM'nin acenteleri aracılığıyla üretim de bulunduğu merkezler arasında *Süllüler* adında bir yer de bulunmaktaydı. Bu acentenin başında Velizâde Mehmed Efendi'nin olduğu görülmektedir.

gerçekleştirmesi, OCM'nin resmi olarak – 1 Ocak 1908 - üretime başlamasından sonra nasıl hızlı bir şekilde yayıldığını göstermektedir.⁵⁶⁰

OCM, yine 1911 – 1912 yıllarında Akşehir, Niğde, Sille [Konya] ve Konya gibi Orta Anadolu'nun farklı mahallerine dağılan acenteleriyle ve yukarıda adı geçen merkezlerle beraber toplam 25 halı üretim merkezinde acenteler aracılığıyla halı üretimi gerçekleştiriyordu. Şirketin aynı dönem acente sayısı dikkat çekicidir; tespit edebildiğimiz kadarıyla şirketin kendi imalathaneleri dışında Anadolu'nun farklı mahallerinde 53 acentesi bulunmaktaydı.⁵⁶¹ Bu denli kapsamlı bir üretim organizasyonunu organize edip halı üretimini gerçekleştiren OCM'nin karşısında rekabet etmenin çok da mümkün olmadığı anlaşılabılır. Yerli şirketlerin OCM karşısında rekabet edememelerinin bir diğer sebebi ise sermaye idi. OCM, 1908 yılında kurulduğu zaman sermayesi 400.000 £ idi. Bu sermaye 80.000 hisseye bölünmüş ve her biri 5 £ nominal değerde arttırılabilir hisse senetlerinden oluşmaktaydı.⁵⁶² OCM, üretim faaliyetlerine başladığı 3. yılın sonunda [1910] hem yurt dışından halı talebinin artarak devam etmesi hem de bu talebi karşılamak için yeni satış acentelerinin kurulması için ve şirketin günden güne artan halı üretim faaliyetlerine daha sağlam olarak devam edebilmesi amacıyla sermaye arttırma kararı almıştır.⁵⁶³ OCM, 7 Kasım 1910 tarihinde ve İzmir Rıhtım'da bulunan şirket merkez ofisinde yapılan olağanüstü genel kurul toplantısında sermayesini 400.000 £'den 500.000 £'e çıkarma kararı almıştır. Bu sermaye arttırımının piyasaya sürülecek her biri 5 £ nominal değerinde yeni 20.000 hisse senedi ile yapılacağı belirtilmiş ve bu hisselerin OCM'nin kârına 1 Ocak 1911'den itibaren iştirak edebileceği belirtilmiştir. 7 Kasım 1910'da alınan kararlar beraber şirketin sermayesi 500.000 £'e yükseltilmiştir.⁵⁶⁴ 7 Kasım

⁵⁶⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur* ve Kutu: 3, No: 11'de *Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Apres Les Provenances*.

⁵⁶¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur* ve Kutu: 3, No: 11'de *Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Apres Les Provenances*.

⁵⁶² *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*. s. 6; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*. s. 8.

⁵⁶³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 3 – 4.

⁵⁶⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 5 – 6 ve resolutions adopted at the extraordinary general meeting held on the 7th November 1910 başlıklı yazı.

1910'daki toplantıya kadar şirket sermayesi 400.000 £ olarak kaydedilmişken bu tarihten sonra sermaye 500.000 £ olarak verilmiştir.⁵⁶⁵

OCM'ye karşı rekabet etmek isteyen yerli şirketlerden Uşak Osmanlı Halı Şirketi'nin sermayesi 50.000 Osmanlı Lirası iken⁵⁶⁶ 1910 yılında kurulması planlanan bir diğer Uşak şirketinin sermayesi ise 75.000 Osmanlı Lirası olması öngörülmekteydi.⁵⁶⁷ OCM'nin 1911 yılındaki sermayesi ile Uşak Osmanlı Halı Şirketi'nin sermayesi karşılaştırıldığında Uşak şirketinin sermayesi OCM'nin sermayesinin sadece 11'de 1'ine [1/11] denk gelmekteydi. OCM'nin daha sonra 1912 yılında sermayesini 1.000.000 £ yükseltme kararı göz önüne alındığında şirketin çok kısa bir sürede halı üretim, ticaret ve satışında nasıl bir öneme ve konuma sahip olduğu anlaşılır.⁵⁶⁸ OCM'nin 1912 yılında aldığı sermaye arttırma kararı ile aynı yıl sermayesi 1.000.000 £'e yükseltilmiştir.⁵⁶⁹ I. Dünya Savaşı arifesinde şirketin bu denli bir üretim kapasitesine erişip, sermayesini 1.000.000 £'e yükseltmesi Osmanlı halıcılığının üretim kapasitesi açısından ulaştığı noktayı da gözler önüne serer. Şirket sadece beş yıllık üretim faaliyetleri sonucu sermayesini %150 oranında arttırmıştır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ 7 Kasım 1910 tarihli olağanüstü toplantıya kadar şirketin sermayesi 400 bin Sterlin olarak kaydedilmişken bu karardan sonra sermaye 500 bin Sterlin olarak kaydedilmiştir. 1910 yılının ticari faaliyetlerinin değerlendirildiği 28 Mart 1911 tarihli olağan genel kurulda şirket sermayesi 1910 yılı için tümüyle ödenmiş 500.000 £ olarak verilmiştir. Bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 1, 3 ve balance sheet.

⁵⁶⁶ *Ahenk* (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257, s. 3.

⁵⁶⁷ *Köylü* (10 Ramazan 1328/ 1 Eylül 1326). Sayı: 620, s. 2 – 3.

⁵⁶⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 6 ve extraordinary resolutions başlıklı yazı.

⁵⁶⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 1 – 3 ve balance sheet. 1912 yılı itibarıyla şirketin sermayesi her biri 5 £ değerinde 200.000 hisse ve toplam sermaye 1.000.000 olarak verilmiştir.

⁵⁷⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 1 – 8.

2.3. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Statüsü ve Devletle İlişkileri

2.3.1. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Statüsü

Osmanlı imparatorluğu'nda Ticaret Kanunu ile şirket türleri ve bunların işlev, tanımlamaları yapılmışken yapılan hukuki düzenlemelerde yabancı şirketlerle ilgili mevzuata yer verilmemiştir. Yabancı şirketler hakkında ne Mecelle'nin adi şirketlerden söz eden Kitabü'l Şirketi'nde ne de Ticaret-i Berriye Kanunu'nda bir hüküm yer alıyordu.⁵⁷¹ Osmanlı Devleti, yabancı şirketlerin imparatorlukta daha etkin ticari, ekonomik faaliyetler yürüttüğünün farkında olarak bu yabancı şirketleri kontrol altına almak ve nizama koymak için Ticaret Nezareti bünyesinde 14 Kasım 1883 tarihinde bir komisyon oluşturmuştur.⁵⁷² Bu komisyonun 4 yıllık çalışmaları sonucunda 8 Aralık 1887 tarihinde *Memalik-i Ecnebiyye'de Teşekkül eden Anonim Şirketlerinin Memalik-i Devlet-i Aliyede İcray-ı Muamelat için Küşad veyahut Tayin Edecekleri Acentalar Hakkında Nizamname* hazırlandı. Bu nizamname ile birlikte yabancı şirketlerin Osmanlı topraklarında yürütecekleri faaliyetler hakkında nasıl bir yol izlemeleri gerektiği belirlendi.⁵⁷³

Ayrıntılarına yukarıda değindiğimiz bu önemli nizamnameye yabancı ülke konsoloslukları tarafından itiraz edilmesi sonucu kayda değer bir nitelik taşıyan bu nizamname yürürlüğe girememiştir. Yabancı ülke konsolosluklarının bu nizamnameye karşı olmalarının en önemli nedenlerinden biri serbest ticaret ilkesiydi. Elde ettikleri ticari serbestliğe sıkı sıkı sarılan bu ülkeler bu serbestliğe darbe vurulacağını düşündüklerinden adı geçen nizamnamenin yayınlanmasıyla Osmanlı Devleti'ne sözlü nota vermişler ve buna karşı direnmişlerdi.⁵⁷⁴

Her ne kadar 8 Aralık 1887 tarihli nizamname yabancı sefaret ve konsoloslukların itirazı karşısında yürürlüğe girememişse de Osmanlı Devleti'nin yabancı şirketleri kontrol altına alma isteği daha sonraki süreçte de devam etmiştir. Bu isteğin somut bir

⁵⁷¹ Toprak, 1995, **a.g.k.**, s. 54 – 56 ; Toprak, 2012, **a.g.k.**, s. 190 – 191.

⁵⁷² Toprak, 1995, **a.g.k.**, s. 56; Toprak, 2012, **a.g.k.**, s. 190 – 191.

⁵⁷³ BOA. İ. MMS. Dosya/ Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 1; Düstur, 1. Tertip, Cilt. 5, s. 963 – 965.

⁵⁷⁴ BOA. ŞD. Dosya/ Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307, 1 – 14; Toprak, 1995, **a.g.k.**, s. 56; Toprak, 2012, **a.g.k.**, s. 190 – 191.

tezahürü olarak 25 Mart 1906 [R. 12 Mart 1322] tarihli *Memâlik-i Mahruse-i Şahane'de ifa-i Muamele Etmekte Olan Ecnebi Anonim Şirketleriyle Sigorta Kumpanyaları Hakkında Nizamname*” yayınlandı.⁵⁷⁵ 25 Mart 1906 tarihli bu nizamnamenin 1. maddesi yabancı bir ülkede kurulup Osmanlı coğrafyasında şube ve acenteler aracılığıyla faaliyette bulunacak yabancı şirketlerin Ticaret Nezareti’ne şirket unvanı, teşkil edildiği mahal, tabiiyeti, sermaye miktarı ile Osmanlı topraklarında yürüteceği faaliyetler için Osmanlı kanunlarını kabul ettiğine dair bir dilekçeyi Ticaret Nezareti’ne vermesi gerektiği belirtilmişti.⁵⁷⁶ Osmanlı Devleti, nizamname, yasa ve kanunlarına tabii olmayan yabancı anonim veya sigorta şirketlerinin tüzel kişiliklerinin tanınmayacağını belirtmiştir.⁵⁷⁷

OCM’nin Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetleri de 25 Mart 1906 tarihli nizamname kapsamında hukuki bir önem kazanmaktadır. Bilindiği üzere OCM, 16 Aralık 1907 tarihinde 1862 – 1907 tarihli İngiliz şirketler yasasına göre bir limited şirket olarak teşkil edilmiştir. İngiliz Ticaret Bakanlığı kayıtlarında da şirket 31 Aralık 1907 tarihine kadar İngiltere’de kurulan ve tescil edilen şirketler arasında yer almaktaydı.⁵⁷⁸ OCM, her ne kadar resmi olarak İngiltere’de kurulmuş ise de ticari faaliyetlerini Osmanlı topraklarında sürdürüyordu. Bundan dolayı da Osmanlı yasa ve kanunlarına tabii olmak zorundaydı. OCM, 1907 yılında kurulduğu için 25 Mart 1906 tarihli nizamnamenin 1. maddesine göre şirketin unvanı, nerede teşkil edildiği, tabiiyeti, sermaye miktarı ile Osmanlı kanunlarını kabul ettiğine dair bir dilekçeyi Ticaret Nezareti’ne vermek durumundaydı. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla OCM’nin Osmanlı Devleti’nde resmi anlamda kayıtlı olmadığı ve Ticaret Nezareti tarafından da onaylanmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁹ OCM gibi kendilerini yurt dışında kayıtlı gösteren yabancı şirketlerin amaçları, kendilerini kayıtlı oldukları ülkelerin kanunlarına tabii göstererek Osmanlı Devleti’ne temettü vergisi ödeme yükümlülüğünden kurtulmaktı. Osmanlı Devleti de

⁵⁷⁵ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 6; *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 470 – 476; *Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Smyrna*. (1907). s. 7.

⁵⁷⁶ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1; *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 470.

⁵⁷⁷ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5 – 6.

⁵⁷⁸ *Companies: Seventeenth General Annual Report; by the Board of Trade (1908)*. Londra: Eyre and Spottiswoode, s. 56.

⁵⁷⁹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 1 – 9; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331, 1; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 2.

şirketlerin bu yöndeki eğilimlerinin bilincinde olarak bu tür şirketler hakkında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini araştırıyordu.⁵⁸⁰

OCM'nin kendisini İngiltere'de kayıtlı bir limitet şirket olarak gösterip hem temettü vergisinden kaçınmak istemesi hem de Osmanlı topraklarında kayıtsız ve onaysız bir şekilde ticari faaliyetlerde bulunması birçok hukuki sorunu beraberinde getirmiştir. Bu hukuki sorunlardan biri, OCM'nin Sivas şubesinin müdürü ve Osmanlı tebaası Zakarya Efendi ile yine Osmanlı tebaası bazı kişiler arasında halı üretim ve dokunmasına yönelik olarak meydana gelen bir davada ortaya çıkmıştır. Sivas'taki davada mahkeme OCM'nin tabiiyetinin İngiltere'ye isnat edilmesinden dolayı şirketin hukuki yapısını soruşturma ihtiyacı hissetmiş ve bu durumu Ticaret ve Nafia Nezareti'nden sormuştur.⁵⁸¹ Sivas Vilayeti'nden 17 Şubat 1910 tarihinde gönderilen tahriratta, *Evvel emirde Oryantal Karpet Manifaktör Şirketi'nin Nafia Nezareti'nce ecnebi şirket sıfatıyla mukayyed olup olmadığı ve öyle olduğu halde hangi devlet tabiiyetinde mukayyed idüğünün nezaret-i müşarun ileyheden tahkik ile beraber şirket-i mezkure İngiltere'de kavanin-i mahalliyeye tatbikan tesis etmiş midir? Hissedârânı İngiliz midir? Hisse senedleri Londra Borsası'nda İngiliz şirketi senedât-ı maiyyetinde kota edilmiş midir?* gibi sorular çerçevesinde şirketin hukuki yapısı Osmanlı Londra sefareti aracılığıyla anlaşılmaya çalışılmıştır.⁵⁸²

Sivas'taki mahkemenin OCM'nin hukuki yapısı hakkında Ticaret ve Nafia Nezareti ile Hariciye Nezareti gibi ilgili kurumlardan bilgi istemesi şirketin şahsiyet-i manevviyesi bir diğer ifadeyle tüzel kişiliğinin Osmanlı'da tanınmamasından kaynaklıydı. OCM'nin tüzel kişiliği ilgili kurumlar arasında yazışmalara sebep olmuş ve şirketin Osmanlı Devleti tarafından onaylanıp onaylanmadığı, ne tür bir şirket olduğu ve ne tür faaliyetlerde bulunduğu ve Sivas'ta başka yabancı şirket bulunup bulunmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.⁵⁸³ Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nce yapılan tahkikat ve soruşturma neticesinde OCM'nin *gayr-i musaddak bir ecnebi anonim şirketi* olduğu ve bundan dolayı da bu gibi onaysız yabancı şirketler ile Osmanlı tebaası arasında meydana gelen davalarda hiçbir konsolosluğun şirketi himaye yetkisi olmadığı, davaya konu olan olay Osmanlı tebaası Zakarya Efendi ile yine Osmanlı tebaası olan kişiler arasında

⁵⁸⁰ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 2.

⁵⁸¹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 1.

⁵⁸² BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 1.

⁵⁸³ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 2 – 3.

meydana geldiği için yabancı konsolosluk tercüman ve dragomanlarının kabul edilmeyeceği, OCM'nin Osmanlı Devleti tarafından tüzel kişiliği tanınmadığından OCM lehine karar almanın da mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁵⁸⁴

Osmanlı Devleti, kapitülasyonlardan kaynaklı yabancı ülkelere verilen himaye ve mahkemelerde tercüman bulundurma hakkının yabancı şirketlerin ancak 25 Mart 1906 tarihli nizamnamenin hükümlerine uygun olarak kendilerini tasdik ettirmeleri halinde verilebileceğini diğer türlü bu tür şirketlerin hiçbir şekilde tanınmayacağını Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Dairesi aracılığıyla İngiliz sefaretine bildirilmesini istemiştir.⁵⁸⁵ Diğer taraftan İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise OCM'nin bir İngiliz şirketi olduğunun OCM'nin Sivas'taki çıkarlarının Sivas'ta bulunan Fransız konsolosluğu tarafından korunacağı yönünde hem Ticaret ve Nafia Nezareti hem de Dâhiliye Nezareti tarafından Sivas valisine bilgi verildiğini iddia etmekteydi.⁵⁸⁶ İngiliz Dışişleri Bakanlığı ayrıca Dâhiliye Nezareti'nin Sivas'ta bulunan yetkili makamlara OCM'nin Sivas'taki acentesinden temettü vergisi talep edilmemesi hususunda talimat göndermekle OCM'nin bir İngiliz şirketi olduğunu açıkça kabul ettiğini iddia etmekteydi.⁵⁸⁷

Bu iddialara temel teşkil eden durum, 16 Haziran 1911 tarihinde İzmir'de bulunan İngiliz konsolos vekili Heathcote Smith tarafından İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'e yazılan belgede açıklamasını bulmaktadır. Bu belgede Heathcote Smith, 21 Mayıs 1908 tarihli yazıya istinaden Sivas'ta bulunan Fransız konsolosunun Fransız Büyükelçiliği tarafından Sivas'taki İngiliz çıkarlarıyla ilgilenmesi için yetkilendirildiğini belirtmektedir.⁵⁸⁸

Sivas'taki Fransız konsolosluğunun İngiliz ve dolayısıyla OCM'nin çıkarlarını korumakla görevli olduğunu dile getiren sadece Heathcote değildi aynı zamanda

⁵⁸⁴ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 4 – 5.

⁵⁸⁵ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5.

⁵⁸⁶ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

⁵⁸⁷ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan to Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

⁵⁸⁸ FO.195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911. OCM, Anadolu'nun farklı mahallerinde açtığı imalathane, acenteleri ve menfaatlerinin korunması için birçok yerde İngiliz konsolosluğundan yardım ve koruma talep etmekte ve bundan dolayı da İngiliz konsoloslukları tarafından korunmaktaydı. İngiliz konsolosluklarının Anadolu coğrafyasında bulunmadığı yerlerde ise OCM, İngiltere aracılığıyla Fransız konsolosluklarının korunmasını talep ediyor veya edebiliyordu. Buna bir örnek olarak, OCM Maraş'ta kendi menfaatlerinin korunması için Maraş'taki Fransız konsolosluğundan yardım talep etmiştir. Bkz., FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 9 Kasım 1910.

OCM'nin genel müdürü olan Albert Aliotti de aynı düşünceleri dile getiriyordu. Aliotti, 16 Haziran 1911 tarihli dilekçesinde Fransız koruması hakkındaki düşüncelerini

“ 22 Mayıs 1908 tarihinde [İngiliz] başkonsolosluğunuz tarafından İstanbul Fransız Büyükelçiliği'nin Sivas'taki Fransız [Fahri] konsolosluğuna o bölgede İngiliz konsolosluğu olmadığından Sivas'taki İngiliz çıkarlarının korunması yönünde talimat verildiği tarafınızdan bize bildirilmişti. Bu yıllarda Sivas'taki Osmanlı yetkilileri, bu durumu kabul etmişlerdir. (...) Sonradan yerel Osmanlı makamları, Sivas'ta bulunan acentemizin çıkarlarının Fransız konsolosu tarafından korunması ve olaylara müdahil olma hakkını tanımayı reddettiler. Sivas'taki acentemiz Osmanlı makamlarının Fransız konsolosunun OCM'nin çıkarlarını koruma hakkını reddetmelerinde iki sebep ileriye sürdüğü konusunda bizi bilgilendirdi. Bu sebepler şunlardır: 1 – Osmanlı makamlarının elinde İngiliz çıkarlarının Fransız konsolosu tarafından korunmasına yönelik ve onları bu konuda yetkilendiren bir belgenin olmadığı, 2- İstanbul'daki Osmanlı makamları OCM Ticaret ve Nafia Nezareti'ne kayıtlı olmadığından şirkete konsolosluk koruma hakkı tanınmayacağını ve buna izin verilemeyeceği,” şeklinde ifade etmiştir.⁵⁸⁹

Genel müdür Albert Aliotti, yukarıda ifade edilen OCM'nin Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı olmadığı yönündeki iddianın safsata olduğunu iddia etmekte ve OCM'nin Maliye Nezâreti tarafından İngiliz statüsünün usulüne uygun ve resmi olarak kabul edildiğini bundan dolayı da OCM'nin İngiliz şirketi olduğunu ve bunu açıklamaya ihtiyaç bile duymadığını dile getirmekteydi. Aliotti, OCM'nin özel olarak Sivas ve genel anlamda ise Osmanlı makamları tarafından tanınmamasının önemli sorunlara gebe olduğunu bu sürecin devamının ise daha ağır sorunları beraberinde getireceğini ifade etmiştir. Genel müdür Aliotti, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden OCM'nin hukuki sürecinin belirginleşmesi ve şirketin aynı zamanda tanınması için hem Bâb-ı Ali nezdinde hem de İstanbul Fransız Büyükelçiliği nezdinden girişimde bulunulmasını rica etmiştir.⁵⁹⁰ Yukarıda ifade edildiği üzere Aliotti, her ne kadar OCM'nin 1908 yılında - yani ticari faaliyetlere başladığı yıl- Osmanlı makamlarınca ve Maliye Nezareti tarafından tanındığını belirtse de 1911 yılında şirketin tüzel kişiliğinin olmamasından kaynaklı birçok sorunun yaşandığı anlaşılmaktadır. Şirket yönetileri, bu durumun kendi ticari faaliyetlerine sekte vurduğunun farkında olarak bu hukuki süreci yasal anlamda tâbi oldukları İngiltere'yi devreye sokmakla çözebileceklerini düşünmekteydiler.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ FO.195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911. Metin tarafımızdan sadeleştirilerek verilmiştir.

⁵⁹⁰ FO. 195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911.

⁵⁹¹ FO. 195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911.

OCM'nin yöneticileri şirketin Osmanlı makamları tarafından tanınmasını ve bir İngiliz şirketi olduğunu sağlamaya çalışmakla beraber, OCM'nin Osmanlı makamlarınca tüzel kişiliğinin tanınmaması benzer sorunların farklı yer ve zamanlarda tekrarlanmasına neden olmaktaydı. Bu yerlerden biri de İzmir idi. OCM, 1911 yılında bir Osmanlı vatandaşına karşı İzmir Ticaret Mahkemesi'nde dava açmış ve davalının mallarının haczedilmesi için zamanında mahkemeye dilekçe vermiştir. Ancak mahkeme şirketin İngiliz tabiiyetini sorgulama ihtiyacı duymuş ve Bâb-ı Ali'ye başvurarak gerekli bilgileri istemiştir. Bâb-ı Ali'ye başvurulunca mahkeme süreci uzamış ve davalı OCM'nin haczedilmesini istediği malları gizlice elden çıkararak şirketin önemli bir zarara uğramasına sebep olmuştur.⁵⁹² İngiliz yetkililer, Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan tüm yabancı anonim şirketlerin Osmanlı hükümeti tarafından tanınmadıkça resmi hüviyete sahip olamayacaklarını bildikleri halde yabancı şirketlerin aleyhinde karar alınmasında belli kişilerin hareket, tutum ve davranışlarının etkili olduğunu düşünmekteydiler. İzmir İngiliz konsolosluğu, yurt dışında kurulmuş şirketlerin Osmanlı'daki acentelerinin yerel otoriteler tarafından tanınmamasında İzmir Ticaret Mahkemesi Başkanı Mustafa Nuri Efendi gibi aşırı heveskâr kişilerin tutumlarının etkili olduğunu düşünmekteydi.⁵⁹³

İngiliz yetkililerin, yabancı şirketlerin acentelerinin Osmanlı topraklarında tanınmamasında belli kişilerin etkili olduğunu düşünmesinde İzmir Ticaret Mahkemesi tarafından 20 Mart 1911 tarihinde alınan bir kararın önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu davada, Belçika menşeli yabancı bir şirketin şeker satış ve sevkiyatını Abacıoğlu Kardeşler adındaki yerel bir komisyon aracılığıyla bir Osmanlı vatandaşına satması konu olmuş, daha sonra şirket ile kişi arasında anlaşmazlık vukû bulduğundan şirket malların değeri için alıcıya dava açmıştır. Bu davada İzmir Ticaret Mahkemesi davalı lehinde karar vermiştir; çünkü Belçikalı şirket 22 Rebiül – Evvel 1305 [8 Aralık 1887]⁵⁹⁴ tarihli nizamname gereği Türkiye'de acente kurması için izin alması gerekirken şeker satış ve sevkiyatını yerel bir komisyoncu aracılığıyla yapmış ve bu anlamda Osmanlı kanun ve

⁵⁹² FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Nisan 1911.

⁵⁹³ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Nisan 1911.

⁵⁹⁴ Hicri 22/Ra/1305 ve Miladi 8 Aralık 1887 tarihli *Memalik-i Ecnebiyye'de Teşekkül Eden Anonim Şirketlerinin Memalik-i Devlet-i Aliyede İcrayı Muamelat için Küşad veyahut Tayin Edecekleri Acentalar Hakkında Nizamname*'den bahsedilmektedir. Bu nizamnamenin 1. maddesi gereğince yabancı bir ülkede kurulmuş bir şirketin Osmanlı Devleti'nden ruhsat almaksızın şube açamayacağı ve acente tayin edemeyeceği belirtilmiştir. Bkz., BOA. İ. MMS. Dosya/Gömlük: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305, 1; *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 5, s. 963 – 965.

nizamlarına karşı hareket etmiştir. Şirketin bu şekilde nizama aykırı davranması sonucu mahkeme davalı lehinde karar vermiştir.⁵⁹⁵

İzmir Ticaret Mahkemesi'nin Osmanlı topraklarında acentesi bulunmayan yabancı bir şirket hakkında böylesi bir karar alması konsoloslukları tedirgin etmiş ve panik havası yaratmıştır. 5 Nisan 1911 tarihinde İzmir'de konsolosluklar arasında yapılan toplantıda bu mahkeme kararının bir emsal teşkil etmemesi için yabancı ülke büyükelçilerinin gündemine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Yabancı konsolosluklar, bu yargı kararı emsal teşkil ederse yabancı şirketlerin işlerinin zora gireceğini ve ticari kıymetlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaklarının farkındaydılar.⁵⁹⁶ Yabancı şirketlerin Osmanlı'daki varlıkları ve Osmanlı Devleti'nin bunlar üzerinde kontrol, denetleme hakkı uluslararası basınında dikkatini çeken bir konu olmuştur. Fransızca yayın yapan La Réforme Gazetesi'nin 5 Nisan 1911 tarihli sayısında *Les Sociétés Anonymes* [Anonim Şirketler] adlı makalede bu mesele üzerinde durulmuş ve bu konu ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır.⁵⁹⁷

Uluslararası basının dâhi dikkatini çeken yabancı anonim şirketler meselesi, Osmanlı Devleti için de önemli bir mesele olmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti, 25 Mart 1906 tarihli nizamnameyi yabancı şirketlere kabul ettirmeye çalışmış ve bunun için şirketleri baskı altında tutmaya çalışmıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti, şirketin kurulmasından sonraki yıllarda OCM'ye de bu nizamnameyi kabul ettirmeye çalışmıştır.⁵⁹⁸ Tespit edebildiğimiz Osmanlı arşiv belgelerinde, I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda OCM'nin tüzel kişiliğinin halen tanınmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti şirketin tüzel kişiliğini tanınmamasından dolayı şirketle ilgili – genellikle ticari - davalarda şirketi değil de Osmanlı tebaası olan şube müdürleri veya ilgili kişileri tanıyıp ona göre hukuki süreci devam ettirmiştir.⁵⁹⁹

OCM, I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetlerini tüzel kişiliğe sahip olmadan sürdürebilmiştir. Her ne kadar devlet yabancı şirketlerle ilgili kanun ve nizamnamelere uymasına zorlamışsa da OCM, buna karşı dayanabilmiş ve devletin uygulamalarına karşı direnç göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin

⁵⁹⁵ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 8 Nisan 1911.

⁵⁹⁶ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 8 Nisan 1911.

⁵⁹⁷ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Nisan 1911.

⁵⁹⁸ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 5 – 7.

⁵⁹⁹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 7.

fiilen Kasım 1914'te I. Dünya Savaşına girmesi⁶⁰⁰ devleti birçok alanda düzenlemeler yapmasına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi savaşın başlamasıyla beraber uzun zamandır Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı şirketler ile sigorta şirketlerini denetim altına alınması ve bu gibi tüzel kişiliklerin Osmanlı yasa ve mevzuatına uygun hareket etmesini öngören 13 Aralık 1914 [30 Teşrin-i Sani 1330] tarihli *Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-u Muvakkat* adındaki nizamnameyi hayata geçirmiştir.⁶⁰¹

Bu geçici kanunun ilk maddesinde, yabancı ülkelerde kurulup Osmanlı topraklarında şube ve acente açarak faaliyette bulunacak anonim ve sermayesi paylara ayrılmış şirketlerin faaliyetlerine başlamadan önce şirket unvanı, mahalli teşkili, tabiiyetleri ve sermayelerini Ticaret Nezareti'ne bildirmeleri isteniyordu.⁶⁰² Aynı nizamnamenin 15. maddesinde esas faaliyetlerini Osmanlı topraklarında icra eden yabancı şirketlerin geçici yasanın yürürlüğe girdiği 17 Aralık 1914 tarihinden⁶⁰³ itibaren üç ay zarfında Osmanlı anonim şirketlerine dönüştürülmeleri gerektiği aksi takdirde idarehanelerinin kapatılacağı belirtilmiştir.⁶⁰⁴

OCM'nin 13 Aralık 1914 tarihli nizamnamenin 15. maddesi kapsamında üç ay zarfında Osmanlı anonim şirketine dönüşmesi gerekiyorken bu süre zarfında bunun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. OCM'nin nizamnamedeki süre kapsamında Osmanlı anonim şirketine dönüşmediği şirketin I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da kendi şubesi olarak ticari faaliyetlerde bulunan *Orient Teppich Aktiengesellschaft* [Doğu Halı Anonim Şirketi]'nin Almanya hükümeti tarafından 1917 yılında tasfiye edilmek istenmesi üzerine ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁶⁰⁵

⁶⁰⁰ Osmanlı Devleti'ne ait Yavuz ve Midilli adlı savaş gemilerinin Alman Amiral Souchon komutasında 28 – 29 Ekim 1914 gecesi Rusya'nın Odesa ve Sivastopol limanlarını topa tutması üzerine Rusya 2 Kasım, İngiltere ve Fransa ise 5 Kasım 1914 tarihlerinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti de bunlara karşı 12 Kasım 1914'te savaş ilan etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti fiilen savaşa katılmış oluyordu. Bkz., R. Uçarol (2000). *Siyasi tarih (1789 – 1999)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, s. 465 – 468.

⁶⁰¹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1 – 3; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 148; *Takvim-i Vekâyi* (28 Muharrem 1333/ 4 Kanun-u Evvel 1330). Sayı: 2025, s. 1 – 2.

⁶⁰² BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 7, s. 142.

⁶⁰³ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 2.

⁶⁰⁴ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330, 1 – 3; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 7, s. 142 – 148.

⁶⁰⁵ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 8; BOA. HR. Siyasi [SYS]. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1 – 3.

Alman hükümeti I. Dünya Savaşı sırasında hasım devletlere ait olan şirketler hakkında 31 Temmuz 1916 tarihinde bir kararname çıkarmış ve bu kararname kapsamında düşman devletlere tâbi olan şirketlerin Almanya’da her ne faaliyette bulunurlarsa bulunsunlar tasfiye edileceği belirtilmiştir.⁶⁰⁶ Alman hükümetinin yaptığı tahkikat ve soruşturma neticesinde Almanya’da halı ticaretiyle ilgilenen Orient Teppich Aktiengesellschaft şirketinin Alman yasalarına göre Berlin’de kurulduğu anlaşılmış olmakla beraber bu şirketin OCM’nin bir şubesi olarak Almanya’da faaliyette bulunduğu ve OCM’nin ise 1917 yılı itibarıyla İngiliz tabiiyetinde olduğu ve merkezinin Londra olduğu anlaşılmıştır. Alman hükümeti, OCM’nin bir İngiliz şirketi olmasından ve Almanya’da halı ticaretiyle ilgilenen Orient Teppich Aktiengesellschaft’ın da onun bir şubesi olmasından dolayı tasfiye etmek istemiştir. Alman hükümeti tasfiye gerekçesini ise OCM’nin sermayesinin en azından araştırmanın yapıldığı zamana kadar önemli bir kısmının İngiliz ve Fransızların elinde olmasına dayandırmış ve şirket hisselerinin Osmanlı vatandaşlarının eline geçtiyse bile bunun son zamanlarda yapıldığını iddia etmiştir.⁶⁰⁷

Almanya hükümeti her ne kadar tasfiye kararı almış ve bunu hukuki bir zemine oturtmaya çalışmış ise de 1917 yılı gibi I. Dünya Savaşı’nın yoğun olduğu bir dönemde müttefiki olan Osmanlı Devleti’ni incitmemek için Osmanlı menfaatlerini gözeticeğini belirtmiş bunun için de OCM’nin tabiiyeti ile OCM ve Orient Teppich’in hisselerine Osmanlı vatandaşlarının ne zaman iştirak ettiğinin sorgulanmasını Osmanlı Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa’dan istemiştir.⁶⁰⁸

Alman hükümetinin OCM’nin tabiiyetinin sorgulanması ve bunun neticesinin bildirilmesini istemesi üzerine Hariciye Nezareti Nazırı Ahmet Nesimi Bey,⁶⁰⁹ Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey’e⁶¹⁰ OCM’nin 1917 yılında Osmanlı tabiiyetine geçip

⁶⁰⁶ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 4, 5. Osmanlı arşivlerinde bulunan 4. ve 5. varakların asılları Fransızca’dır.

⁶⁰⁷ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 4, 5.

⁶⁰⁸ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 4, 5.

⁶⁰⁹ Ahmet Nesimi Bey [Sayman], Şubat 1917 – Ekim 1918 tarihleri arasında Osmanlı Hariciye Nazırı olarak görev yapmıştır. Ahmet Nesimi Bey, Paris’te Ecole des Sciences Politiques’te öğrenim görmüş ve Osmanlı Devleti’nde önemli görevler üstlenmiştir. Bkz., M. Akpınar (2015). Osmanlı hariciye nazırları (1836 – 1922). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, s. 177, 191.

⁶¹⁰ Mustafa Şeref Bey [Özkan], 1917 yılında 32 yaşındayken Talat Paşa’nın kurduğu kabinede Ticaret ve Ziraat Nazırı olarak görev yapmıştır. Nazırlığı I. Dünya Savaşı’nın iase bakımından en kritik dönemlerine denk gelmiş; Mustafa Şeref Bey aise sorununu çözmek için çeşitli adımlar atmış ve Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu gibi kanunlar hazırlayarak Osmanlı’daki tarımsal üretimi arttırmış ve Osmanlı’yı açlık yüzünden

geçmediğinin ve şirketin toplam sermayesinin ne kadarının Osmanlı tebaasının elinde olduğunu sormuştur.⁶¹¹ Ticaret ve Ziraat Nezareti Ticaret Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen tezkirede OCM'nin Almanya'da bulunan mal ve mülküne Almanya hükümeti tarafından el konulacağı şirket tarafından verilen bir dilekçede belirtildiği, OCM'nin Osmanlı tabiiyetine geçmek için üzerine düşen görevleri yaptığına dair 25 Kanun-u Sani 1332 [7 Şubat 1917] tarihli bir tezkire ile Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliği'ne müracaat ettiği belirtilmiştir.⁶¹² OCM'nin Osmanlı tabiiyetine geçmek isteği ve bu anlamda 13 Aralık 1914 tarihli nizamnamenin 15. maddesi kapsamına uygun olarak hareket ettiğini beyan etmesi Osmanlı belgelerinde:

“Merkezi İzmir'de kâin ve İngiliz tabiiyetini haiz “*Dı Oryantal Karpel Manufakturers Limited*” nam halı şirketinin Almanya'da bulunan emval ve emlakine Almanya hükümetince vaziyed edilmekte olduğunun şirket tarafından verilen istidanamede beyan edilmiş olduğuna ve şirketin tabiiyet-i Osmaniyyeyi iktisab için uhdesine müterettib vezaifi ifâ edilmekte bulunduğuna dair malumatı havi ticaret ve ziraat nezaretinden varid olub havale buyrulan 25 Kanun-u Sani sene 1332 tarih ve 111/79.42 numrolu tezkire mütâlâa olundu. *Şirketin esas muamelesi memalik-i Osmaniye dâhilinde münhasır olduğu ve ecnebi anonim ve sermayesi eshama münkâsım şirketler ile ecnebi sigorta şirketleri hakkındaki 30 Teşrin-i Sani sene 1330 tarihli kanun-u muvakkatın on beşinci maddesi ahkâmına tevfiқан tabiiyet-i Osmaniyyeyi iktisab için uhdesine müterettib vezaifi ifâ etmiş olub henüz tabiiyet-i mezkureyi ihraz edememiş olması taksirden neş'et etmediği (...).*” ifadesiyle karşılık bulmuştur.⁶¹³

Yukarıdaki alıntıda da açıkça görüleceği üzere OCM, 13 Aralık 1914 tarihli kanun-u muvakkatın 15. maddesi uyarınca Osmanlı tabiiyetine geçmek istemiş ancak bu girişim Şubat 1917 tarihine kadar bir sonuca varmamıştır. OCM, Osmanlı tabiiyetine geçebilmek için çeşitli gerekçeler öne sürmüştür. Bunlardan biri OCM'nin hisse senetlerinin birçok Osmanlı tebaasının elinde bulunduğu iddiasıydı. Osmanlı tabiiyetine geçmek için öne sürülen bir diğer gerekçe ise OCM'ye bağlı *Osmanlı Aba Şirketi* [Ottoman Cloth Company]⁶¹⁴,nin Osmanlı ordusu için uzun zamandır kumaş üretiminde

teslim olma tehlikesinden kurtarmıştır. Mustafa Şeref Bey, Ekim 1918'de Talat Paşa kabinesinin istifasıyla Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'ndan ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ö. Şabudak (2009). Unutulan devletçi bir iktisat vekili: Mustafa Şeref Özkan. İstanbul: Libra Yayıncılık, s. 1 – 32.

⁶¹¹ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 2.

⁶¹² BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 2.

⁶¹³ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1.

⁶¹⁴ Ottoman Cloth Company Ltd [OCC], Temmuz 1910 yılında Londra'da kurulmuş bir limitet şirkettir. Her türlü yün ve diğer kumaşların üretimi ile ilgilenen şirketin sermayesi 1912 yılında 81. 200 İngiliz Sterlini'ydi. OCC'nin yönetim kurulunda Albert Aliotti, Tacvor Spartali gibi OCM'nin kurucu ve hissedarları yer almaktaydı. Bkz., *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 1, s. 190. OCC'nin 1911 yılında 81. 200 Sterline kurulduğunu belirten kaynaklar da bulunmaktadır. Bkz., *Report for the Year Ending July, 1913, on the Trade*

bulunduğu ve bunun I. Dünya Savaşı sırasında da devam ettiği görüşüydü ki OCM yöneticileri bu tür gerekçeler öne sürerek Osmanlı Devleti'ne bir anlamda bağılıklarını ispat etmeye çalışıyorlardı.⁶¹⁵

Ticaret ve Ziraat Nezareti, Hariciye Nezareti'ne OCM'nin Osmanlı tabiiyetine geçmek için 13 Aralık 1914 tarihli geçici kanunun 15. maddesi gereğince Ticaret Ve Ziraat Nezareti'ne başvuru yaptığını ve şirket nizamnamesinin takdim edilmiş olmasına rağmen nizamnamenin Şura-yı Devlet tarafından kabul edilmeyip iade edildiğini bildirmiştir.⁶¹⁶ Şura-yı Devlet tarafından şirket nizamnamesinin iade edilmesinin gerekçesi ise bu tür yabancı anonim şirketlerin Osmanlı tabiiyetine geçmek için öncelikle tabii oldukları yabancı ülkelerle ilişkilerinin kesilmiş olmasının istenmesiydi. Bu durum OCM'ye bildirildiği halde OCM'nin 1917 yılı Şubat ayında halen İngiliz yasalarıyla ilişkisinin kesilip kesilmediği anlaşılamamış olduğu ve bundan dolayı da OCM'nin her ne kadar Osmanlı şirketi olmak için 13 Aralık 1914 tarihli nizamname hükümlerini yerine getirmeye çalıştığı anlaşılmışsa da Osmanlı şirketi olamadığı belirtilmiştir.⁶¹⁷

7 Şubat 1917 tarihli ilgili kayıta OCM'nin Osmanlı şirketi olmadığı belirtilmişse de OCM'nin yöneticileri veya hissedarları tarafından yazıldığı anlaşılan tarihsiz bir belgede Almanya hükümeti tarafından OCM'nin şubesi olan Orient Teppich Aktiengesellschaft'ın tasfiye edileceği ve bu gibi istenmeyen bir olay karşısında Osmanlı hükümetinden yardım talebinde bulunulması şirketin yönetici ve hissedarlarının OCM'yi Osmanlı tabiiyetinde gösterip Almanya'daki şirketlerini kurtarma niyetinde olduklarını göstermektedir.⁶¹⁸ OCM yönetici veya hissedarlarının bu isteklerine istinaden Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey imzalı 31 Mayıs 1917 [H. 9/Ş/1335] tarihli belgede OCM'nin Osmanlı anonim şirketi olmak için 13 Aralık 1914 tarihli nizamname gereğince Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne başvuru yapıp şirket nizamnamesini ibraz ettiği ifade edilmiş olmakla beraber Şura-yı Devlet'in yaptığı tahkikatın halen sonuçlanmadığı ve

of Smyrna (1914). s. 15. OCM, 1912 yılında OCC ile yaptığı müzakereler neticesinde bu önemli kumaş şirketini bünyesine katmak istemiş ancak önemli bir yan kuruluş olarak gördüğü OCC'nin satın alınmasını 1913 yılına bırakmıştır. Bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 4. 1914 yılına gelindiğinde ise OCM, OCC'nin hisselerini satın almış ve OCC, OCM'nin bir alt kuruluşu olarak bu tarihte ticari faaliyetlerini sürdürüyordu. Bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 5 – 6.

⁶¹⁵ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1.

⁶¹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 3.

⁶¹⁷ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 3, 7.

⁶¹⁸ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 6.

şirketle ilgili sürecin Bâb-ı Ali'ye arz edilmemiş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, OCM'nin İngiltere'de onaylı nizamnamesinin son zamanlarda şirket tarafından getirildiği ve tercümesiyle beraber Şura-yı Devlet'e gönderilmiş olduğu kaydedilmiştir.⁶¹⁹ 25 Eylül 1918 tarihli [R. 25/E/1334] bir belgeden OCM'nin Osmanlı şirketine dönüşme sürecinin devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.⁶²⁰

OCM'nin hukuki statüsü yukarıda ifade edilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun bir süre belirsiz kalmıştır. OCM'nin, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin çıkardığı 13 Aralık 1914 tarihli Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkındaki Kanunu Muvakkat'ın 15. maddesi gereğince 3 ay zarfında Osmanlı anonim şirketine dönüşmesi gerekirken bu yapılmamış ve belirtilen süre fazlasıyla aşılmıştır. OCM yöneticilerinin, şirketin Almanya'daki şubesi olan Orient Teppich'in Almanya hükümeti tarafından tasfiye edilmek istenmesi üzerine Osmanlı tabiiyetine geçme girişimlerini hızlandırdıkları ilgili belge ve kayıtlardan anlaşılmaktadır. OCM'nin hukuki statüsü ile ilgili en son belge 25 Eylül 1918 tarihli ve bu tarihe kadar Osmanlı şirketine haiz olmadığı anlaşılmaktadır.⁶²¹

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise OCM'nin hukuki statüsünün Osmanlı'ya tahvili için şirket yöneticileri tarafından öne sürülen şirket hisselerinin Osmanlı tebaası birçok kişinin elinde bulunduğu iddiasının Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yapılan tahkikat neticesinde gerçeği yansıtmadığının ortaya çıkmasıydı. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce yapılan tahkikatta OCM'nin sermayesinin 1. 200.000⁶²² Osmanlı Lirası olduğu ve bu sermayenin hisse senetlerinden müteşekkil olup büyük çoğunluğunun yabancıların elinde olduğu tespit edilmiş, bunun ne kadarının Osmanlı

⁶¹⁹ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 7.

⁶²⁰ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 7.

⁶²¹ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1 – 7.

⁶²² 31 Mayıs 1917 tarihli belgede OCM'nin sermayesi 1. 200.000 Osmanlı Lirası olarak ifade edilmişse de şirket, 1912 yılında aldığı bir kararla sermayesini 1. 000.000 İngiliz Sterlini'ne çıkarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 6. OCM'nin 1913 yılından 1920 yılına kadar sermayesi 1.000.000 İngiliz Sterlini'ydi. 1913 yılı için bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 3. 1920 yılı için bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Annual Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 3.

tebaası kişiler ve ne kadarının da yabancı şahısların elinde olduğu ise tespit edilememiştir.⁶²³

2.3.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Osmanlı Devleti'yle İlişkileri

Bu alt başlık altında tespit edilebildiğimiz kaynaklardan yola çıkarak OCM'nin ekonomik, hukuki ve politik nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti'yle yaşadığı birtakım olaylara ve devletle ilişkilerine değineceğiz. Bu hususta OCM ile devleti karşı karşıya getiren ilk konulardan birinin *Temettü [gelir] Vergisi*⁶²⁴ olduğu dikkati çekmektedir.⁶²⁵ OCM, Osmanlı topraklarında ticari faaliyetlerine daha öncede ifade edildiği gibi 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla başlamıştır.⁶²⁶ Şirketin ticari faaliyetlerine başlamasından önce Osmanlı Devleti'nde temettü vergisi esaslarını düzenleyen 9 Nisan 1907 [H. 25/S/1325] tarihli *Temettü Vergisi Nizamnamesi* yayınlandı.⁶²⁷ 9 Nisan 1907 tarihli nizamnamenin yayınlanmasından yaklaşık sekiz ay sonra 21 Aralık 1907 [H.16/ZA/1325] tarihinde ilk nizamnamede bazı değişiklikler yapılmış ve bu ikinci temettü vergisi nizamnamesi yayınlanmıştır.⁶²⁸ 21 Aralık 1907 tarihli nizamname 13 Aralık 1914 [R. 30/TS/1330] tarihinde yayınlanan *Temettü Vergisi Hakkında Kanun-u Muvakkat*'a kadar yürürlükte kalmıştır.⁶²⁹

⁶²³ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 7.

⁶²⁴ Temettü vergisi Osmanlı'da tüccar ve esnafın yıllık gelirleri tahmin ve takdir edilerek tahsil edilen bir vergiydi. Bu verginin esası II. Mahmut tarafından konulan İhtisap Resmi'ne dayanmaktadır. 24 Ocak 1840 tarihli nizamname ile ihtisap resmi kaldırılarak temettü vergisi konmuştur. İlk zamanlarda temettü vergisi devletin en az önem verdiği gelir kaynakları arasında yer alırken daha sonraları çıkarılan yeni nizamnamelerle devletin önemli gelir kaynakları arasında yer almaya başlamıştır. Bkz., M. Öztel (2009). *II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı maliyesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 82 – 83.

⁶²⁵ Konumuzu teşkil eden II. Meşrutiyet yıllarında temettü vergisinin Osmanlı bütçe gelirleri arasındaki oranı % 1'den biraz fazlaydı. Temettü vergisinin bütçe gelirlerindeki oranı, 1324 [1908 – 9] yılında % 1,58; 1325 [1909 – 10] yılında % 1,68; 1326 [1910 – 11] % 1,25; 1327 [1911 – 12] yılında % 1,25; 1328 [1912 – 13] yılında % 0,98; 1329 [1913 – 14] yılında % 0,92 idi. Temettü vergisi için 1334 [1918 – 19] yılında tahmin olunan gelir 75 milyon kuruş civarındaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Öztel, 2009, **a.g.k.**, s. 87.

⁶²⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice; *Ahenk* (16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1; *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2; *İkdam* (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2.

⁶²⁷ 9 Nisan 1907 tarihli temettü vergisi nizamnamesinin ayrıntıları için bkz., *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 658 – 664.

⁶²⁸ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 798 – 807.

⁶²⁹ Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na müdahil olduktan sonra birçok konuda önemli değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliklerden biri de 13 Aralık 1914 tarihinde yayınlanan "Temettü Vergisi Hakkında Kanun-u Muvakkat" idi. Bu geçici kanunla beraber Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan tüm yerli ve yabancı şirket ve ticarethaneler temettü vergisine tabii tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Düstur*, 2. Tertip, Cilt. 7, s. 148 – 159; *Takvim-i Vekâyi* (24 Muharrem 1333/ 30 Teşrin-i Sani 1330). Sayı: 2021, s. 5; V. Eldem (1994a). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: TTK, s. 28'de temettü vergisi nizamnamesinin 30 Teşrin-i Evvel 1330 tarihinde yürürlüğe girdiğini belirtse de nizamnamenin

21 Aralık 1907 tarihli nizamname Osmanlı ülkesindeki vergi mükelleflerini belirliyordu. Buna göre vergi, vilayet, liva ve kaza merkezleriyle nüfusu iki binden fazla olan mahallerde ticaret, sanat ile meşgul olanları vergi mükellefi olarak kabul etmekteydi. Yine nizamname temettü vergisini biri maktu diğer nisbî olmak üzere iki kısma ayırmıştı. Nizamnamenin 3. maddesi temettü vergisinden kimlerin muaf olacağını açıklamaktayken,⁶³⁰ nizamnamenin 7. maddesi ticarethane ve imalathaneleri her sene başından iki ay önce kendi ortakları olmayan tezgâhtar, işbaşı, kâtip, amele ve hamalların isimlerini bildiren bir beyanname vermekle mesul tutmuştur. Nizamnamenin 8. maddesinde ise 7. maddede belirtilen beyanname isimleri verilenler için ticarethane sahiplerine ihbarname gönderileceği ve temettü vergisinin ödenmesi için ticarethane sahiplerinin mecbur tutulduğu ve zamanında ödenmeyen vergilerin mesuliyetlerinin yine ticarethane sahiplerine ait olduğu hükmü yer alıyordu.⁶³¹

21 Aralık 1907 tarihli yeni nizamnamenin yayınlanmasıyla beraber bu nizamname hükümlerinin yabancı ticarethane ve imalathanelerde çalışan kişiler ile yabancı tüccarlara uygulanıp uygulanmayacağı gündeme gelmiştir.⁶³² Nizamname hükümlerine göre yerli ve yabancı tüm tüccar ve sanatkârlara uygulanması gereken hükümlerin yabancı tüccar ve sanatkârların yabancı ülke konsoloslukları tarafından korunması nedeniyle uygulamada sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Yabancı ülke konsoloslukları bu nizamnamenin kendilerine tebliğ edilmediğini ve bundan dolayı nizamnamenin 7. ve 8. maddeleri kapsamında hazırlanması gereken defterlerin hazırlanmadığını belirtmişlerdir.⁶³³

17 Şubat 1908 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti temettü vergisinin tüm yabancıları kapsayacak şekilde uygulanmasını istemiştir.⁶³⁴ Osmanlı Devleti her ne kadar temettü vergisinin tüm yabancılara teşmil edilmesini sağlamaya çalışmışsa da kapitülasyonlar nedeniyle bu konuda yabancı konsolosluklarla uzlaşma

yayınlanma tarihi 30 Teşrin-i Sani 1330'dur. Takvim-i Vekâyi ve Düstur'daki bilgiler de bu tarihi doğrulamaktadır.

⁶³⁰ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 798 – 799.

⁶³¹ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt. 8, s. 802.

⁶³² BOA. Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı [TFR.I.A.]. Dosya/Gömlek: 37/3630, Tarih: H. 15/01/1326, 1 – 2.

⁶³³ BOA. TFR.I.A. Dosya/Gömlek: 37/3630, Tarih: H. 15/01/1326, 1 – 2.

⁶³⁴ BOA. TFR.I.A. Dosya/Gömlek: 37/3630, Tarih: H. 15/01/1326, 2. İlgili belgede, Kavala gibi yabancı tüccarların yoğun olduğu bir bölgede Avusturya – Macaristan'ın himayesinde olan yabancı tüccarların ticarethanelerinde çalışan müstahdemin temettü vergisi ile mükellef tutulacağı belirtilmiştir.

sağlanması gerektiği için verginin tüm yabancı tüccar ve esnafa teşmil edilmesi belli bir zamana bırakılmıştır.⁶³⁵ Buna göre Meclis-i Vükela 1908 Mart ayında aldığı bir kararla konsolosluklarla anlaşma sağlanması için gelecek senenin [1909] bitiminden önce yabancı konsolosluklarla bu konuda anlaşma sağlanıp bu sorunun halledilmesini istemiştir. Meclis-i Vükela aynı kararda temettü vergisinin şimdilik Osmanlı tebaası ile şimdiye kadar temettü vergisi alınmakta olan diğer yabancı devlet tebaasına uygulanmasına da hükmetmiştir.⁶³⁶ Meclis-i Vükela tarafından alınan karar doğrultusunda 1908 yılının ilerleyen tarihlerinde temettü vergisi nizamnamesinin yabancılara teşmil edilmediği görülmektedir.⁶³⁷

Osmanlı Devleti, temettü vergisini Osmanlı tebaası ve günlük 60 para yevmiye ile halı dokuyan kadın halı dokuyucularına bile uygularken⁶³⁸ bu vergiyi aynı şekilde yabancı kişi, tüccar ve işçileri kapsayacak şekilde uygulayamaması veya bir süreliğine dahi olsa vergi ödemelerini onların lehine erteleyebilmesi konsoloslukların gücünü göstermesi açısından önemlidir. Bu durum devletin egemenlik haklarına da gölge düşüğünü veya düşürüldüğünü de göstermektedir.⁶³⁹

Osmanlı Devleti, Meclis-i Vükela tarafından verilen karar doğrultusunda 1910 yılından itibaren yabancı devletlerin tabiiyetinde olan tüccar, esnaf vb. kişi ve gruplardan temettü vergisi talep etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda İzmir valisi İzmir’de bulunan İngiliz şirketlerinden bu şirketlerde çalışanların listelerinin takdim edilmesini istemiştir. Osmanlı, bu tür yabancı şirket ve ticarethanelerde çalışarak temettü vergisinden kendilerini muaf tutmaya çalışan kişileri bu şekilde tespit etmeye çalışmış ve bundan dolayı da İngiliz konsolosluğundan yardım istemiştir.⁶⁴⁰ İzmir İngiliz konsolosluğu, İngiliz şirket ve ticarethanelerinde çalışanlardan sadece Osmanlı tebaası olanların isimlerini vermiştir. Osmanlı Devleti, bunun üzerine İngiliz şirket ve ticarethanelerinde -

⁶³⁵ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 118/39, Tarih: H.07/02/1326, 1.

⁶³⁶ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 118/39, Tarih: H. 07/02/1326, 1.

⁶³⁷ BOA. HR. İdare [İD]. Dosya/Gömlek: 278/32, Tarih: M. 05/09/1908, 2.

⁶³⁸ BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2 – 3. Bu tasnifte yer alan belgelerde açıkça belirtildiği üzere 1910 yılında Uşak’ta günlük 60 para yevmiye ile çalışan kadınların aldıkları ücretin *açlıktan telef olmamak kadar bir ücret olduğu* belirtilmiştir. Devlet bu şekilde çalışan kendi tebaasına karşı en küçük bir müsamaha bile göstermezken yabancı ticarethane ve imalathanelerde çalışan amele, katip vb.lerinin temettü vergisinden muaf olmaları ya da bunu ertelemeleri devletin egemenliğine ciddi anlamda gölge düşürmektedir.

⁶³⁹ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 118/39, Tarih: H.07/02/1326, 1; BOA. HR. İD. Dosya/Gömlek: 278/32, Tarih: M. 05/09/1908, 2.

⁶⁴⁰ FO. 195/2360 içinde, Barnham’dan Gerard Lowther’e, İzmir, 5 Şubat 1910.

- OCM, The Anglo Eastern Cooperative Stores ve C. Whittall bunlardan birkaçıydı - çalışan Yunan, İranlı, Bulgar, Faslı ve Romanyalıların da isim ve maaşlarını içeren listelerin Osmanlı yetkililerine takdim edilmesini istemiş aksi halde İngiliz şirket ve ticarethanelerinin devletle olan resmi işlemlerini yapmayacaklarını belirtmişlerdir.⁶⁴¹

Bir İngiliz şirketi olan OCM de İzmir İngiliz başkonsolosu Barnham'ın uyarılarını dikkate alarak Osmanlı yetkililerine temettü vergisi kapsamında sadece Osmanlı tebaası olan çalışanlarının isimlerini vermiştir.⁶⁴² Osmanlı, özellikle yabancı şirket ve ticarethanelerinde çalışanlardan temettü vergisini tahsil etmek için konsoloslukları sıkıştırınca ve İtalya, Avusturya ile Hollanda konsolosları Osmanlı'ya gerekli bilgileri verince İngiliz konsoloslugu bu durumda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini İstanbul'da bulunan Büyükelçi Gerard Lowther'den sormuştur. Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi 20. yüzyılın başlarında önemli ekonomik ve ticari faaliyetlerde bulunan OCM, The Anglo Eastern Cooperative Stores ve C. Whittall gibi İngiliz şirketlerinin Osmanlı Devleti'ne temettü vergisi ödememek için direndikleri ve bunun için de başta İzmir İngiliz konsoloslugu olmak üzere çeşitli kurumlardan yardım istedikleri anlaşılmaktadır.⁶⁴³

OCM, temettü vergisini ödemekten imtina etmekle beraber bir İngiliz şirketi olarak İngiliz konsoloslugu aracılığıyla 1911 yılında Anadolu'da bulunan tüm acenteleri için temettü vergisinden muafiyet sağlanmasını istemiştir.⁶⁴⁴ 30 Ocak 1911 tarihli bir İngiliz konsolosluk raporunda OCM'nin Konya'daki acentesinin temettü vergisinden muaf tutulması meselesinin İngiliz büyükelçisinin müdahalesiyle çözüme kavuştuğu belirtilmektedir. Her ne kadar OCM, Anadolu'da bulunan acentelerinin temettü vergisinden muaf tutulmasını İngiliz elçiliği aracılığıyla talep etse de bunun çok mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. İngiliz kaynaklarına göre Konya'daki acente temettü vergisini ödemekten muaf tutulmuşken Sivas'taki acente temettü vergisini şirket mallarına devlet tarafından el konulmaktansa nakdi olarak ödemiştir. İngiliz yetkililer, Konya acentesine tanınan muafiyetin diğer acentelere de tanınması gerektiğini düşünüyorlardı.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 24 Nisan 1911.

⁶⁴² FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 24 Nisan 1911.

⁶⁴³ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 5 Şubat 1910; FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 24 Nisan 1911.

⁶⁴⁴ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 30 Ocak 1911.

⁶⁴⁵ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 30 Ocak 1911.

İngiliz yetkililer ilerleyen zamanlarda, OCM'nin Sivas'taki acentesinin şirketin İngiliz tabiiyetini haiz olduğu için temettü vergisinden muaf tutulacağını bizzat Dâhiliye Nazırı tarafından dile getirildiğini iddia etmişlerdir. İngiliz kaynaklarına göre Dâhiliye Nazırı Sivas'ta bulunan yetkili mercilere şirket acentesinden temettü vergisini talep etmekten imtina etmelerini istemiştir.⁶⁴⁶ İngiliz yetkililer OCM'nin bir İngiliz şirketi olduğunun Osmanlı tarafından kabul edildiği görüşünü sürekli dile getirmişlerse de OCM'nin Osmanlı Devleti'nde kurulduğu tarihten itibaren tüzel kişiliğe sahip olmadığı daha önce ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştı. Bundan dolayı İngiliz yetkililerin iddia ettikleri gibi OCM'nin Osmanlı tarafından hukuki anlamda tanınması söz konusu değildi ve bu hukuki durum sürekli olarak gündeme de gelmekteydi.⁶⁴⁷

OCM ile Osmanlı yetkilileri temettü vergisi konusunda sadece çalışanların isim ve maaşları ile acentelerin bu vergiden muafiyeti konusunda karşı karşıya gelmemişlerdir. Bahsedilen konular dışında da birtakım olaylar gelişmiştir. OCM'nin Afyon'daki halı dokuyucularına halı dokunması için temin ettiği yün ipliklere Afyon Karahisar'da bulunan yetkili makamlarca halı dokuyucularının temettü vergilerini tahsil etmek için el konulması OCM ile Osmanlı Devleti arasında önemli bir sorun teşkil etmiştir. OCM'nin Akşehir'deki acentesi Afyon'daki bu beklenmedik durumu Afyon Karahisar mutasarrıflığına telgrafla protesto etmişse de şirketin halı iplikleri önce haczedilip sonra da yetkili makamlar tarafından satılmıştır.⁶⁴⁸ Bunun üzerine OCM, halı üretiminde kullanılan iplik, malzeme ve tezgâh vb. için gelecekte benzer sorunların yaşanmaması, haczedilen yün ipliklerin iadesi veya tazmini için İngiliz konsolosluğundan yardım istemiştir.⁶⁴⁹

OCM'nin İngiliz konsolosluğundan yardım talebi karşılık bulmuş ve İngiliz konsolosluğu Hariciye Nezareti'ne şirketin haczedilip satılan ipliklerinin iade edilmesini veya bedelinin tazmin edilmesini istemiştir.⁶⁵⁰ Osmanlı belgelerine de yansıyan bu durum şu sözlerle ifade edilmiştir:

⁶⁴⁶ FO. 195/ 2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

⁶⁴⁷ OCM'nin Osmanlı Devleti'nde tüzel kişiliğe sahip olmadığı ve şirketin hukuki yapısı OCM'nin Osmanlı'daki hukuki statüsü başlığı altında tartışılmıştır.

⁶⁴⁸ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910; FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910.

⁶⁴⁹ FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910.

⁶⁵⁰ BOA. DH. İdare [İD]. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 1 – 3.

“ (...) Sefaretden bu kerede itâ olunan takribde zikr olunan ve ipliklerin şirket-i mezkurenin mahalli acentası tarafından vâki olan protestoya rağmen fîruht edildiği istihbar kılındığı ve muamele-i vakı'a mugayir-i hakkaniyet olduğu beyanıyla ba emval-i mahcuzenin aynen iadesi veyahut bedelinin tazmini ve bir de şirketin malı olarak işçiler nezdinde bulunan kâffe-i eşya ve edevât hakkında bundan böyle bu gibi muameleye teşebbüs edilmemesi zımında icab edenlere evamir ve tebligat-ı lazıme itâsı iltimas edilmiş olmağla iktizasının ifâ ve inbası (...)”⁶⁵¹

İngiliz konsolosluğu tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirilen bu olay hakkında Osmanlı makamları soruşturma ve tahkikat yapmışlardır. Osmanlı makamları işçilerin temettü vergilerinden dolayı el konulan bu ipliklerin OCM'ye ait olduğu iddiasının olayın meydana geldiği sırada ne orada bulunan kişiler ne de mahalle muhtarı tarafından ifade edildiğini belirtmişlerdir. Haczedilen ipliklerin OCM'ye ait olduğu iddiasının sonradan OCM'nin umumi vekili olan Karahisarlı Dikran Efendi tarafından yetkili makamlara müracaat edilerek bildirildiği ifade edilmiştir.⁶⁵² Karahisarlı Dikran Efendi, OCM adına Afyon Karahisar'daki yetkili mercilere ipliklerin iadesi için başvurmuşsa da Osmanlı makamları OCM'nin Afyon Karahisar'da *icra-i sanat ve ticaret ettiğine dair bir gûna kayd u malumat-ı resmîye olmadığını* belirtmiş ve bundan dolayı da OCM'nin halı ipliklerinin iadesi hakkındaki talebine olumsuz cevap vermiştir.⁶⁵³ Osmanlı makamlarının yün ipliklerin aidesine olumsuz cevap vermesi üzerine olay şirketin umumi vekili Dikran Efendi tarafından mahkemeye taşınmış ve Osmanlı makamları da bu durum hakkında mahkeme kararının beklenilmesini bildirmişlerdir.⁶⁵⁴ Mahkeminin nasıl sonuçlandığına dair herhangi bir kayda rastlanmamakla beraber⁶⁵⁵ olayın meydana gelmesinden yaklaşık 3 ay sonra – 15 Aralık 1910 - İngiliz yetkililer olayın yerel olarak OCM ile Osmanlı Devleti arasında çözümlenmesini gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁵⁶

OCM'nin resmi kayıt ve belgelere yansıyan temettü vergisi konusundaki tutumundan da anlaşılacağı üzere Osmanlı coğrafyasındaki ticari ve ekonomik faaliyetleri sürmekle beraber hukuki kimliği ve statüsünün belirsizliği sürekli sorun teşkil etmiştir.

⁶⁵¹ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 2.

⁶⁵² BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5.

⁶⁵³ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6. Metindeki vurgular bize aittir.

⁶⁵⁴ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6.

⁶⁵⁵ OCM'nin halı üretimi için dokuyuculara verdiği yün ipliklerin haczedilmesi hem İngiliz hem de Osmanlı arşivlerine yansımış ve bu konuda uzun yazışmalar yapılmıştır. Ancak, mahkemenin nasıl sonuçlandığı ile ilgili ne Osmanlı arşivlerinde ne de İngiliz arşivlerinde bir kayda rastlanmıştır.

⁶⁵⁶ FO. 195/2360 içinde, İstanbul, 15 Aralık 1910.

OCM'nin Osmanlı topraklarında bu şekilde tüzel kişiliğe sahip olmadan varlığını koruyup devam ettirmesi özellikle İngiltere'nin OCM lehine müdahaleleriyle mümkün olmuştur. OCM, Osmanlı Devleti ile yaşadığı en küçük bir sorunu bile İngiliz konsolosluğuna bildirmekten geri durmayarak İngilizlerden sürekli yardım istemiş ve çoğu zaman da bu yardımı ilgili konsolosluktan görmüştür.⁶⁵⁷

OCM'nin Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinde Osmanlı'nın 20. yüzyıl başlarında yaşadığı sosyal, politik ve ekonomik birçok sorunun izlerini görmek mümkündür. Bunlardan biri Osmanlı Devleti'nin 29 Eylül 1911 tarihinde İtalya'nın işgaline karşı başlattığı Trablusgarb Savaşı'dır.⁶⁵⁸ Trablusgarb Savaşı'nın başlamasından sonra Osmanlı Devleti İtalya'dan gelen mallara %100 gümrük vergisi uygulamaya başlamıştı.⁶⁵⁹ Osmanlı, aynı zamanda Osmanlı coğrafyasında faaliyette bulunan İtalyanlara ait işletmeleri de kapatma kararı almıştır. Devlet, bu tür ekonomik kararları görece daha rahat bir şekilde alırken kendi topraklarında yaşayan İtalyan tebaası hakkında nasıl bir tutum izleyeceğini ise devletlerarası diplomatik görüşmelerin sonucuna bırakmıştır. İtalyan tebaasına karşı diplomatik görüşmelerin sonucuna göre hareket etmeye karar veren devlet, bu zaman zarfında halkın İtalyanlara karşı galeyana gelmesini önlemek için de ihtar yapma gereği duymuştur.⁶⁶⁰

İtalyan tebaasının Osmanlı topraklarında bu durumu OCM'yi de harekete geçirmiştir. OCM, İzmir İngiliz konsolosluğuna gönderdiği telgrafta İzmir gibi önemli bir liman kentinde bulunan İtalyanların Osmanlı topraklarından çıkarılmasının hem Osmanlı hem de şirket ve İngiliz çıkarlarını olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir. İlgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla OCM yöneticileri, İzmir İngiliz Ticaret Odası'nı harekete geçirerek 12 Aralık 1911 tarihinde bir toplantı yapılmasını sağlamışlardır.⁶⁶¹

İzmir İngiliz Ticaret Odası üyeleri tarafından 12 Aralık 1911'de yapılan toplantıda alınan kararlardan biri İzmir'de bulunan İtalyanların Osmanlı topraklarından atılıp atılmayacağının İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden öğrenilmesiydi. Ticaret odası üyeleri ayrıca OCM'de üst pozisyonlarda görev yapan 20'ye yakın İtalyan vatandaşının

⁶⁵⁷ Bazı örnekler için bkz., FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910; FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910.

⁶⁵⁸ *Tanin* (7 Şevval 1329/ 17 Eylül 1327). Sayı: 1105, s. 1.

⁶⁵⁹ Uçarol, 2000, **a.g.k.**, s. 428.

⁶⁶⁰ İ. Kurtcephe (1995). *Türk – İtalyan ilişkileri (1911 – 1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 72 – 75.

⁶⁶¹ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Gerard Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

bulunduğunu bunlardan birinin de şirketin genel müdürü Albert Aliotti olduğunu belirtmişlerdir. Oda üyeleri, OCM’de üst pozisyonlarda görev yapan bu 20’ye yakın kişinin Osmanlı’dan kovulmalarının OCM’nin ticari faaliyetlerini felce uğratacağını ve aynı zamanda bu durumun OCM’nin Orta Anadolu’daki halı üretim faaliyetlerini durdurmak zorunda bırakmasıyla sonuçlanabileceğini belirtmişlerdir. OCM’nin Osmanlı topraklarında önemli bir üretim gerçekleştirdiği ve bu üretim için Anadolu’da 50 ila 60 bin arasında değişen halı dokuyucusuna iş imkânı tanıdığı ve bu 50 – 60 bin halı dokuyucusunun aileleri de düşünüldüğünde şirketin oldukça önemli bir nüfusa gelir sağladığı ifade edilmiştir. Oda üyelerinin üzerinde durduğu bir diğer nokta ise yine OCM’nin fabrikalarında istihdam edilen 1000’e yakın işçinin de bu durumdan oldukça olumsuz etkileneceği gerçeğiydi. Oda üyeleri dikkat çeken bu mektuplarında kısaca İtalyan vatandaşlarının ülkeden çıkarılmalarının özel olarak OCM, genel anlamda ise Osmanlı’ya zarar vereceğini belirtmişler, bundan dolayı da İngiliz büyükelçiliğinden yardım talep etmişlerdir.⁶⁶²

OCM, İzmir İngiliz Ticaret Odası aracılığıyla İtalyanların Osmanlı’dan çıkarılmamaları konusunda yardım talep ederken Osmanlı makamları İtalyanların ülkeden çıkarılmalarını ertelemiştir.⁶⁶³ OCM’nin genel müdürü olan İtalyan Albert Aliotti’nin ise Osmanlı’da kalmaya ve şirket genel müdürü olarak çalışmaya devam ettiği şirketin 1912 ve 1913 yıllarında yapılan yönetim kurulu toplantılarından anlaşılmaktadır.⁶⁶⁴

OCM ile Osmanlı Devleti arasında siyasi meselelerden dolayı cereyan eden bir diğer gelişme ise I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan birtakım olaylardır. OCM’nin I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla halı dokuma faaliyetleri sekteye uğramış ve daha sonrasında ise durma noktasına gelmiştir. Şirketin halı üretim faaliyetleri durduğu için 1914 yılından itibaren yıllık bilançoları da yayınlanamamıştır.⁶⁶⁵ I. Dünya Savaşı

⁶⁶² FO. 195/2383 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 13 Aralık 1911.

⁶⁶³ Kurtcephe, 1995, **a.g.k.**, s. 73.

⁶⁶⁴ 1912 yılı için bkz., St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 2; 1913 yılı için bkz., St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 2.

⁶⁶⁵ OCM’nin I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Anadolu’da bulunan halı üretimi durmuştur. Bundan dolayı da 1914 ve 1915 yıllarına ait yıllık bilanço ve kâr – zarar oranları yönetim kurulu toplantısında takdim edilememiştir. Bkz., St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale Ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 3 – 6.

sırasında OCM'yi kuran birçok aile ve kişilerde savaş koşullarından dolayı panik yaşanmış ancak özellikle Aydın Vilayeti valisi Rahmi Bey'in⁶⁶⁶ Levanten ailelere karşı hoşgörölü bir tutum takınması İzmir'de bulunan Levanten aileleri ve OCM'nin ortaklarını rahatlatmıştır. Rahmi Bey'in OCM'nin ortaklarından Giraud ailesiyle özellikle yakın ilişkiler geliştirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın savaşa müdahil olduğu dönemde İzmir'de bulunan hasım devlet vatandaşlarına İzmir'i serbestçe terk etmeleri için 10 – 12 günlük bir süre verilirken Rahmi Bey'in Levantenlere karşı hoşgörölü tutumundan dolayı çok az aile İzmir'i terk etmiştir. Aynı zaman diliminde İstanbul'da bulunan yabancıların ise şehri daha yoğun bir şekilde terk ettikleri görölmektedir.⁶⁶⁷ Rahmi Bey'in Levanten ve yabancılara karşı bu hoşgörölü tutumunun daha sonraları da devam ettiği bilakis OCM yöneticileri tarafından dile getirilmiştir. OCM yöneticilerinden Harold Frederick Giraud tarafından James Baker'e yazılan 23 Aralık 1914 tarihli mektupta kendilerine düşman gibi değil de müttefikleri gibi davranıldığı ifade edilmiştir.⁶⁶⁸

Rahmi Bey'in Levantenlere karşı hoşgörölü tutumu önemli bir örnek teşkil etmekle beraber OCM'nin yöneticilerinden bazıları savaş durumundan dolayı yurt dışına kaçmıştır. Bunlardan biri de Sydney La Fontaine idi.⁶⁶⁹ OCM'nin I. Dünya Savaşı'ndan yaklaşık bir yıl önce 27 Haziran 1913'te yapılan olağan genel toplantısında Sydney La Fontaine yönetim kurulu başkan yardımcısı olarak görev yapmaktaydı.⁶⁷⁰ OCM'nin 11

⁶⁶⁶ 25 Haziran 1873'te Selanik'te doğan Rahmi Bey, Rumeli'nin önde gelen ailelerinden Evranosoğullarına mensuptur. Soyadına kanununa kadar Evranos lakabıyla bilinen Rahmi Bey, soyadı kanunuyla beraber Arslan soyadını almıştır. 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulmasında önemli katkıları olan Rahmi Bey, 1908 – 1912 yılları arasında Selanik mebusu olarak görev yapmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde önemli bir figür olarak etkinliğini sürdüren Rahmi Bey, 19 Eylül 1913'ten 24 Ekim 1918'e kadar 5 yıldan uzun bir süre Aydın Vilayeti valisi olarak görev yapmıştır. 24 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa kabinesi tarafından görevinden azledilmiştir. Rahmi Bey'in görevden azledilmesinde İttihatçı kimliğinin önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., A. Mehmetefendioğlu (1993). Rahmi Bey'in İzmir valiliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), s. 347 – 370; T. F. Ertan (2005). Milli Mücadele'de İzmir (Aydın) valisi Rahmi Bey. *Kurtuluş ve kurtuluşun sembol kenti İzmir sempozyumu bildirileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 519 – 527.

⁶⁶⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud'dan James Baker'a gönderilen mektup.

⁶⁶⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harold Frederick Giraud'dan James Baker'a gönderilen mektup.

⁶⁶⁹ BOA. Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri Beşinci Şube [DH. EUM. 5. ŞB]. Dosya/Gömlük: 37/7, Tarih: H. 18/07/1335, 1 –5.

⁶⁷⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 2. OCM'nin 27 Haziran 1913'te yapılan olağan toplantısında Nelson De Andria yönetim kurulu başkanı olarak görev yapıyordu.

Temmuz 1914 tarihli olağan genel toplantısında ise Sydney La Fontaine'nin onursal başkan olduğu görülmektedir.⁶⁷¹

Yukarıda verilen tarihlerden de anlaşılacağı gibi Sydney 1914 yılının Temmuz ayına kadar Osmanlı topraklarında bulunmaktayken Osmanlı Devleti tarafından seferberliğin ilan edilmesinden önce yurt dışına çıkmıştır.⁶⁷² Sydney'in Osmanlı makamları için aranan bir kişi haline gelmesinin sebebi Alman genelkurmayı tarafından gönderilen bir rapordan anlaşılmaktadır. Raporda, Sydney'in İzmir'den çıkarıldıktan sonra İngiliz Atina Konsolosluğu hizmetine alınıp, Atina ile Lozan ve İstanbul arasında haberleşme sağladığı iddia edilmekteydi. Alman genelkurmayı Sydney hakkında tahkikat yapılmasını rica etmiştir. Yapılan tahkikatta seferberlikten önce İzmir'i terk eden Sydney'in bir daha geri dönmediği ve oğlu Arthur dâhil olmak üzere bir süredir kimsenin ondan haber alamadığı ve nerede olduğunun bilinmediği bildirilmiştir.⁶⁷³ Osmanlı Devleti, Sydney'in izini sürememişse de Sydney, OCM'nin 10 Nisan 1916 tarihinde Paris'te yapılan olağan genel toplantısına onursal başkan olarak katılmıştır.⁶⁷⁴

OCM'nin yöneticilerinin bu şekilde devlet tarafından izinin sürülmesi birçoğunun İngiltere ve Fransa vatandaşı olmasından kaynaklanıyordu. I. Dünya Savaşı başladıktan sonra OCM'nin yönetici grubu içinde biz kimiz sorusu sorulmaya başlandığını görüyoruz. 23 Aralık 1914 tarihli bir mektupta Harold F. Giraud, kendilerini tanımlamanın zorluğu ve nasıl bir yol izlemeleri gerektiğinin bilinmezliği karşısında *Biz düşman [Osmanlı] için çalışan bir İngiliz şirketi ve vatan haini miyiz?* diye soruyordu.⁶⁷⁵ OCM yönetici grubunun ve Levantenlerin kendilerini tanımlamaları önemli bir sorun olmakla beraber OCM yöneticileri Osmanlı hükümetini rahatsız edecek tavır ve

⁶⁷¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 2. 11 Temmuz 1914 tarihli olağan genel toplantısında OCM'nin Paris şubesinden sorumlu John Arachtingi yönetim kurulu başkanı olarak kaydedilmiştir.

⁶⁷² BOA. DH. EUM. 5. ŞB. Dosya/Gömlük: 37/7, Tarih: H. 18/7/1335, 4.

⁶⁷³ BOA. DH. EUM. 5. ŞB. Dosya/Gömlük: 37/7, Tarih: H. 18/7/1335, 1 – 2.

⁶⁷⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale Ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 2.

⁶⁷⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harold Frederick Giraud'an James Baker'a gönderilen yazı.

hareketlerden sakınarak ve Osmanlı vatandaşı iki kişiyi yönetim kuruluna aday göstererek OCM'nin menfaatlerini korumanın yollarını arıyorlardı.⁶⁷⁶

OCM ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen bir diğer gelişme ise yine dünya savaşından kaynaklı Anadolu'da bulunan bazı şirket yönetici ve idarecilerinin takibatıydı. Osmanlı'nın savaşa dâhil olmasından kısa bir süre sonra OCM yönetim kurulundan bazı kişilerin bilakis Emniyet Umumiye Müdüriyeti'nin talebi üzerine İzmir'de bulunduğu sürece hâl ve hareketlerinin gözetim altında tutulması istenmiştir.⁶⁷⁷ Ayrıca yine I. Dünya Savaşı döneminde OCM'nin bazı şube müdür ve yöneticileri tutuklanarak sürgüne gönderilmişlerdir. Bunlardan biri de Fransız tabiiyetinde olan ve savaş başlamadan 2 yıl önce OCM'nin Maraş şubesine müdür olarak atanan Richard Narik idi.⁶⁷⁸ Richard Narik, savaş sırasında İzmir'de bulunan hasta anne ve ailesini ziyaret etmek için izin almışken diğer hasım devlet ülkelerinin vatandaşlarıyla beraber tutuklanarak önce Beyrut'a, sonra Şam, Urfa, Konya, Niğde ve en son olarak Nevşehir'e gönderilmiştir. Richard'ın kız kardeşi Elana Narik, kardeşinin İzmir'e gelmesi için Osmanlı makamlarından yardım istemiştir.⁶⁷⁹ Bu örnekten de görüleceği gibi OCM'nin bazı yöneticileri savaş sırasında Osmanlı topraklarında kalabilmişse de Osmanlı Devleti bazı durumlarda onlara normal şartlarda gösterdiği hoşgörüyü göster(e)memiştir.

Savaş sırasında OCM yöneticilerinin hasım devlet vatandaşı muamelesi gördükleri ve Osmanlı'nın bu kişiler hakkında gerekli bilgileri toplamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. OCM'nin genel müdürü Albert Aliotti gibi bilinen bir simanın fotoğraflarının yaşadığı/bulunduğu yerlerden istenmesi bunu kanıtlar niteliktedir.⁶⁸⁰ OCM'nin Osmanlı Devleti'yle olan ekonomik, siyasi ve bazı zorunlu hallerden

⁶⁷⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harold Frederick Giraud'dan James Baker'a gönderilen yazı.

⁶⁷⁷ BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 49/130, Tarih: H. 09/03/1333, 1. İlgili arşiv belgesinde, "*Karpet şirketi meclis-i idare azasından ve Fransız tebaasından olan mösyö Pankre'nin orada bulunduğu müddetçe harekâtının tarassud altında bulundurulması*" istenmiştir. 25 Ocak 1915 tarihli bu belgede OCM'nin yönetim kurulunda Pankre isminde bir kimsenin olduğu belirtilmişse de OCM'nin kayıtlarında böyle bir isme rastlanmamıştır. İhtimal dâhilindedir ki isim yanlış yazılmıştır.

⁶⁷⁸ BOA. DH. EUM. İkinci Şube [2.ŞB]. Dosya/Gömlek: 42/17, Tarih: H. 06/12/1335, 1 – 2.

⁶⁷⁹ BOA. DH. EUM. 2.ŞB. Dosya/Gömlek: 42/17, Tarih: H. 06/12/1335, 2.

⁶⁸⁰ BOA. DH. EUM. 5.ŞB. Dosya/Gömlek: 35/48, Tarih: H. 25/6/1335, 1. İlgili belgede OCM'nin genel müdürü Albert Aliotti'nin fotoğraflarının istenmesi şu sözlerle açıklanmaktadır: "Burdur'daki düvel-i muhâsım tebaasından *Şark Halı Kumpanyası direktörü İngiliz tebaasından mösyö Albert* ile İtalyan tebaasından mösyö Dariçinin ve diğer yirmi beş kişinin fotoğrafları dahi leffen arz ve takdim kılınmıştır."

kaynaklanan ilişkilerine değindikten sonra şimdi şirketin idari yapısına ve teşkilatlanmasına bakabiliriz.

2.4. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in İdari Yapısı, Genel Kurul Toplantıları ve Yöneticileri

2.4.1. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in İdari Yapısı

OCM, 1907 yılında İngiltere merkezli bir limited şirket olarak teşkil edildiğinde iki önemli idari merkeze sahipti. Bunlardan biri Londra diğeri de İzmir'di. OCM, Londra'da kayıtlı bir İngiliz şirketi⁶⁸¹ olmakla beraber esas olarak ticari ve ekonomik faaliyetlerini Osmanlı coğrafyasında⁶⁸² yürüttüğü için İzmir'i genel merkez olarak seçmiş ve şirketin önemli kararlarıyla birlikte yönetim kurulu, olağan genel kurul ve olağanüstü genel kurul toplantıları I. Dünya Savaşı'na kadar İzmir'de yapılmıştır.⁶⁸³ OCM'nin idari teşkilatlanmasında Londra ve İzmir her zaman önemli bir rol oynamıştır. Bu iki önemli kent çoğu zaman şirket adına önemli kararların alınması için birlikte hareket etmişler ve alınan kararların uygulanmasına da yardım etmişlerdir. Londra'da kurulan G. P. Baker şirketi OCM'nin Londra'daki kolu olarak görev yapmış ve şirket adına önemli idari, ekonomik kararların altına imza atmıştır. Londra, her ne kadar OCM'nin kayıtlı olduğu yer olsa da hiyerarşik açıdan İzmir Londra'ya göre daha önemli bir pozisyon almış ve bu önemli Anadolu kenti OCM için son kararların alındığı yer haline gelmiştir.⁶⁸⁴ OCM'nin İzmir'de genel merkez ve antrepo olarak kullandığı bina İzmir rıhtımında bulunmaktaydı. İzmir'in en merkezi yerinde yer alan bu bina modern görüntüsü ve mimarisiyle dikkat çekmekteydi.⁶⁸⁵ OCM, ticari faaliyetlerine başladıktan hemen sonra bu binayı genel merkez olarak kullanmaya başlamış ve şirketin 1908 yılının ticari faaliyetlerini ele aldığı

⁶⁸¹ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.*(1907). s. 1; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* (1907). s. 1.

⁶⁸² BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328, 2.

⁶⁸³ OCM'nin 1909 yılından 1914 yılına kadar yapılan olağan ve olağanüstü bazı genel kurul toplantıları için bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 2 – 4; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 2 – 3; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 2 – 3.

⁶⁸⁴ Frangakis – Syrett, 2015, **a.g.k.**, s. 414.

⁶⁸⁵ OCM'nin hem Fransızca hem de İngilizce yayınlanan halı kataloglarında şirketin İzmir rıhtımında bulunan genel merkezinin fotoğrafları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra, s. sayfa numarası yok, bu katalogta fotoğraf ekler kısmında yer almaktadır.

9 Mart 1909 tarihli ilk olağan genel toplantısı da bu binada yapılmıştır.⁶⁸⁶ Bir dönemin önemli yapılarından olan OCM genel merkezi ve antreposunun fotoğrafı aşağıda verilmiştir.

Fotoğraf 2.5. OCM'nin İzmir Rıhtımı'nda bulunan genel merkezi ve antreposu ⁶⁸⁷

1908 yılından başlayarak şirketin genel merkezi ve aynı zamanda antreposu olan bu bina daha sonraları Osmanlı coğrafyasının içinde bulunduğu toplumsal çatışma ve savaşlardan payına düşeni almış ve rıhtımdaki bu görkemli bina antreposuyla beraber 13 Eylül 1922'deki İzmir yangınında büyük bir hasar görmüştür. Bu yangın sırasında Rıhtımda bulunan Sporting Club, Smyrna Tiyatrosu, Kraemer Palace gibi ünlü binalar da OCM'nin binasıyla beraber bu yangından nasibini almışlardır.⁶⁸⁸ 13 Eylül 1922'deki yangın, OCM'nin binası ve antrepoda bulunan halılar ile beraber 110.088 Sterlin değerinde bir zarara neden olmuştur. Bu zarara karşın şirketin genel merkez binası ile içindeki malların sigortalı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*.

⁶⁸⁷ *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*. (1910). Londra, s. 6.

⁶⁸⁸ M. Carmen Smyrnelis (2008). Yangın, bir yaşam modelinin sonu. *İzmir 1830 – 1930 unutulmuş bir kent mi? Bir Osmanlı limanından hatıralar*. (Çev: I. Ergüden), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 232.

⁶⁸⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 14th August 1923*, s. 4. OCM'nin 1922 yılındaki faaliyetleri için

OCM'nin genel merkezi İzmir'de bulunmakla beraber dünyanın farklı yerlerinde halı satış şubeleri veya mağazaları da bulunmaktaydı. 1908 yılında kurulan bu şubeler 1909 yılına gelindiğinde Paris, İstanbul, Kahire, İskenderiye ve New York'ta bulunmaktaydı.⁶⁹⁰ 1909 yılında bu şubelere Londra⁶⁹¹ 1910 yılının sonundan itibaren ise Buenos Aires ve Toronto şubeleri eklenmiştir.⁶⁹² OCM'nin Londra'daki halı satış şubesinin faaliyetleri Newgate Street 4a adresinde bulunan ofiste yürütülüyordu.⁶⁹³ Diğer şubelerin 1910 yılı sonu itibariyle bulunduğu yerler ve adresleri tablo 2.1'de gösterilmiştir.

Tablo 2.1. OCM'nin 1910 yılı itibariyle halı satış şubelerinin bulunduğu yerler ve adresleri⁶⁹⁴

Şube İsmi	Şube Adresleri ⁶⁹⁵
Londra	Newgate Street 4a
Paris	Rue Gretry, 5
İstanbul	İstanbul Han & Pera [İstiklal Caddesi]
Kahire	Soliman Pasha Square
İskenderiye	Rue Stamboul, 15
New York	Mohavk Building, 160 Fifth Avenue
Buenos Aires	Calle Florida, 577
Toronto	Bay Street, 77

toplanan bu toplantıda şirketin yangının neden olduğu zarardan daha fazlasına sigortalı olduğu belirtilmiştir.

⁶⁹⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*. s. 3.

⁶⁹¹ Londra şubesinin 1909 yılında kurulduğu ve 1910 yılından itibaren de ticari faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Londra şubesinin isim ve adresi ilk olarak OCM'nin 16 Şubat 1910 tarihli olağan genel kurul toplantısındaki tutanaklarda verilmiştir. Bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 3.

⁶⁹² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 3.

⁶⁹³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 3; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*. (1910). Londra, s. 3.

⁶⁹⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 3.

⁶⁹⁵ Adresler özel isimler içerdikleri için orijinal metne sadık kalınarak İngilizce olarak verilmiştir. Ayrıca şirketin 1910 yılına ait kayıtlarıyla şirketin 1910 yılında yayımlanan halı katalogunda İstanbul ve İskenderiye'deki adresler farklılık göstermektedir. Biz araştırmamızda 7 Kasım 1910 tarihli OCM'nin olağanüstü genel kurul toplantısının tutanaklarını esas aldık.

OCM'nin İzmir'de bulunan ve şirket için önemli adımların atıldığı genel merkezi ve farklı ülkelerde bulunan şubeleri hakkında bilgi verdikten sonra şirketin idari yapılanmasını nasıl organize ettiğini ve şirket yönetiminin hangi esaslar üzerine kurulduğunu açıklayabiliriz. OCM'nin idari yapılanması şirket nizamnamesinde ayrıntılı olarak izah edilmiştir. OCM, şirket nizamnamesinde genel kurulun nasıl toplanması gerektiğini, genel kurul toplantısındaki prosedürleri, genel kurul üyelerinin oylarını, şirketin müdürlerinin nasıl seçileceğini ve bunların yetkilerini, vekaleten atanan müdürler için izlenen yöntemi, müdürlerin hangi durumlarda yetkilerinin elinden alınacağını ve şirket memur ve müstahdemlerinin tabii oldukları şartları çok ayrıntılı bir şekilde nizamnamesinde belirtmiştir.⁶⁹⁶

OCM'nin genel kurulu hakkında önemli gördüğümüz bazı maddeler üzerinde durmak ve bunları açıklamak yerinde olacaktır. Bu maddelerden ilki şirket genel kurul toplantısının 1 aydan az ve şirketin ticari faaliyetlerine başladığı tarihten 3 aydan fazla olmamak şartıyla yapılacağını belirten maddedir.⁶⁹⁷ Genel kurulla ilgili bir diğer madde genel kurul toplantısının şirket yöneticilerinin yılın herhangi bir zamanında 30 Kasım'dan önce belirleyecekleri bir yer ve zamanda yapılacağını belirtmekteydi. İlgili bir diğer madde, genel kurulun belirtilen şekilde toplanamaması halinde şirket yöneticilerinin anlaşmaya vardıkları bir yer ve zamanda toplantının yapılabileceği veya iki üye tarafından Aralık ayı boyunca herhangi bir zamanda toplanmak üzere yapılabileceğini ifade ediyordu. Yukarı da özellikleri belirtilen bu toplantıların *Olağan Genel Kurul Toplantıları* olarak adlandırılacağı belirtilmiştir. Bunun dışındaki tüm diğer toplantılar ise *Olağanüstü Genel Kurul Toplantıları* olarak adlandırılmıştır. Genel kurulla ilgili bir diğer önemli madde ise şirket yöneticilerinin uygun gördüklerinde olağanüstü genel kurulu toplayabilecekleri ve yine şirket yöneticilerinin şirketin ödenmiş sermayesinin en az onda birine sahip olanların talebi üzerine olağanüstü genel kurul toplantısının yapılabileceğini açıklıyordu. İlgili bir diğer madde ise şirketin olağanüstü genel kurulunun

⁶⁹⁶ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 18 – 29; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 25 – 44. Şirketin İngilizce ve Fransızca nizamname nüshalarında bulunan içeriğin sayfa numaraları farklılık göstermektedir. Bundan dolayı aynı konu farklı sayfalarda yer almaktadır.

⁶⁹⁷ Adı geçen madde, şirket nizamnamesinde "General Meeting" [Genel Kurul] başlığı altındaki 59. maddedir.

toplanmasını isteyen kişinin toplanma amacını belirtmesini ve bu amacın talep sahibi tarafından imzalanarak şirketin genel merkezinde tutulması gerektiğini belirtiyordu.⁶⁹⁸

Genel kurul ile ilgili bir diğer önemli madde ise şirket yöneticilerinin olağanüstü genel kurul toplantısını başvuru tarihinden itibaren 21 günlük zaman zarfında düzenleyemedikleri takdirde başvuru sahiplerinin toplantıyı kendilerinin düzenleyebilecekleri, ancak böyle bir toplantının başvuru tarihinden 3 ay sonra yapılamayacağının belirtilmesiydi.⁶⁹⁹ Genel hatları ile açıklamaya çalıştığımız genel kurul ile ilgili ifade edilecek bir diğer konu ise OCM'nin İzmir rıhtımdaki genel merkezinde yapılan olağan ve olağanüstü genel kurul toplantı çağrı metnlerinin dönemin önemli İngilizce süreli yayınlarından olan *The Times (London)* gazetesinde yer almasıdır. Yönetim kurulu kararıyla hazırlandığı anlaşılan toplantı çağrı metinleri şirkette 1908 – 1914 yılları arasında sekreterlik yapmış Arthur La Fontaine⁷⁰⁰ aracılığıyla İzmir'de bulunan *C. Tatikian* matbaasında basılıyor, basılan metinler birkaç gün sonra da *The Times* gazetesinde ilan ediliyordu.⁷⁰¹ Gazete, OCM'nin olağan veya olağanüstü genel kurul toplantılarının nerede, ne zaman, hangi saat ve amaçlar için toplandıklarını belirten ilanlar vermiştir. Gazete gerektiğinde toplantıların amaçlarını da ayrıntılı bir şekilde gazete sayfalarına taşıyordu. *The Times (London)* gibi uluslararası bir öneme sahip bir gazetenin OCM'nin toplantılarına sayfalarında yer vermesi hem OCM'nin halı ticaretindeki uluslararası etkinliğini ve gücünü göstermesi açısından hem de birçok farklı ülkeye bu önemli gazete aracılığıyla sesini duyurabilmesi açısından dikkate değerdir.⁷⁰²

OCM tarafından yapılan toplantıların uluslararası basında yer alması sadece İngilizce konuşulan dünya ile sınırlı kalmamış, şirketin ismi 1910 gibi erken bir tarihte

⁶⁹⁸ Adı geçen madde, şirket nizamnamesinde “General Meeting” [Genel Kurul] başlığı altındaki 63. maddedir.

⁶⁹⁹ Açıklanan tüm maddeler şirket nizamnamesinin genel kurul başlığı altındaki 59 – 66. maddelerinde yer almaktadır. Bkz., *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*. s. 18 – 19; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*. s. 25 – 26.

⁷⁰⁰ Arthur, Sydney La Fontaine'nin oğludur. Bkz., BOA. DH. EUM. 5. ŞB. Dosya/Gömlük: 37/7, Tarih: H. 18/7/1335, 1 – 2.

⁷⁰¹ *The Times (London)* (19 Ekim 1910). Sayı: 39407, s. 21. Örnek olarak, 7 Kasım 1910 tarihinde yapılan olağanüstü genel kurul toplantısının çağrı metni sekreter Arthur La Fontaine tarafından 17 Ekim 1910'da basılmasına karşın toplantı çağrı metninin *The Times*'te yayınlanması 19 Ekim 1910'da mümkün olmuştur.

⁷⁰² *The Times (London)* gazetesinde OCM'nin birçok olağan ve olağanüstü toplantı çağrı metinleri ilan edilmiştir. Bunlardan bazıları için şu sayılara bakılabilir. *The Times (London)* (19 Ekim 1910). Sayı: 39407, s. 21; *The Times (London)* (30 Mart 1911). Sayı: 39546, s. 17; *The Times (London)*. (25 Eylül 1911). Sayı: 39699, s. 13; *The Times (London)*. (29 Ocak 1912). Sayı: 39807, s. 20.

The Times (London)'ın İspanyolca ve Latin Amerika'da yayınlanan gazetesinde de yer almıştır. OCM'nin kendini konumlandığı bu uluslararası pozisyon hem şirket için hem de İngiltere için önemliydi.⁷⁰³

OCM uluslararası basını kullanmakla beraber şirketin olağan ve olağanüstü genel kurul toplantılarının ne zaman, nerede ve hangi amaçlarla yapılacağını belirten çağrı metinleri ile şirketin bu toplantılar sonucu aldıkları kararların şirket tutanaklarında yer aldığını da belirtmek gerekir. OCM, yapılan her toplantı sonrası alınan kararları tutanıklara kaydederek basılmasını sağlamıştır. Bugün birinci el kaynak olarak kullandığımız ve günümüze kadar ulaşan kayıtlarda bu tutanaklardan oluşmaktadır.⁷⁰⁴

OCM'nin idari yapılanmasının anlaşılması için açıklanması gereken bir diğer önemli husus ise genel kurul toplantılarında izlenmesi gereken prosedürlerle ilgilidir. Bu konu ile ilgili önemli gördüğümüz birkaç maddeyi açıklamak istiyoruz. Bu maddelerden biri genel kurul toplantılarının en az 18 gün önce ve 30 günden fazla olmayacak şekilde yönetim kurulu üyelerine toplantının yeri, günü, saati ve özel durumlarda işin niteliğinin de bildirilmesini ifade ediyordu. Ancak herhangi bir nedenle bildirimin üyeye ulaşmaması veya üye tarafından alınmaması durumunda genel kurulun aldığı kararların geçersiz kılınamayacağı da belirtilmiştir. Genel kurul toplantıları ile ilgili bir diğer madde, yönetim kurulu başkanı veya onun yokluğunda yönetim kurulu başkan yardımcısının her genel kurula başkanlık edeceğini belirtmektedir. Genel kurul toplantıları hakkındaki önemli bir hüküm şirket nizamnamesinin 68. maddesinde yer almaktaydı. Bu maddede, olağanüstü toplantılarda ele alınan tüm işlerin özel işlemler olarak addedilmesi gerektiği belirtilmiş ve temettü dağıtımı hariç olmak üzere hesap, yıllık bilanço, müdür ve denetçilerin raporlarının incelenmesi, müdürlerin seçilmesi, rotasyon yoluyla emekliye ayrılacak olan memurlar ile denetçilerin ücretlerinin belirlenmesinin olağan bir toplantıda yapılacağı kaydedilmiştir. Genel kurul toplantıları

⁷⁰³ *The Times (London)* (18 Ocak 1910). Sayı: 39172, s. 17. 18 Ocak 1910 tarihli *The Times*'in ilgili sayısında İngiltere ile Latin/Güney Amerika ülkeleri arasında gelişen ticaret hacminin bir işareti olarak yorumlanan firmalar arasında OCM'nin de ismi bulunmaktaydı. Şirketin bu sayede uluslararası bir potansiyele sahip olduğu ve aynı zamanda İngiltere'nin diğer ülkelerle gelişen ekonomik ilişkilerinde aracı bir rol oynadığı ifade edilebilir.

⁷⁰⁴ Şirketin 1909 yılından itibaren yapılan tüm olağan ve olağanüstü genel kurul toplantılarında alınan kararlar ile toplantı öncesi ilan edilen toplantı çağrı metinleri şirketin toplantı tutanaklarında yer almaktadır. Birkaç örnek için bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*.

hakkında önemli olduğunu düşündüğümüz bir diğer madde ise nizamnamenin 79. maddesidir. Bu madde, genel kurulda alınan tüm kararların tutanak şeklinde bir defterde kaydedileceğini ve bu tutanakların toplantının başkanı olduğu iddia edilen kişi veya onun yerine imzalamaya yetkili yönetim kurulu tarafından atanmış veya görevlendirilmiş bir kişi tarafından imzalanmasını gerektiğini belirtmekteydi.⁷⁰⁵

OCM'nin idari yapılanmasında üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise yönetim kurulu üyelerinin oylarıdır. Buna göre yönetim kurulunda yer alan her üyenin el kaldırması ile yapılan oylamada bir kişinin bir oy şeklinde değerlendirileceği ayrıca anket usulü ile yapılan oylamada her 20 hisse hamilinin bir oya sahip olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte yönetim kurulu üyelerinden akli dengesi yerinde olmayan veya yetkili bir mahkeme tarafından akli dengesi yerinde olmadığına dair karar verilen bir üyenin yasal vasisi aracılığıyla oy kullanabileceği belirtilmiştir. Yönetim kurulundaki üyelerin şahsen veya vekaleten oy kullanılabilecekleri, vekaleten oy kullanan vekilin hissedarlar tarafından sahip olunan yetkilere sahip oldukları ifade edilmiştir. Oylama ile ilgili bir diğer husus ise OCM'nin yönetim kurulunda bulunan ve vekalet vererek vekil tayin eden bir yönetim kurulu üyesinin şirket nizamnamesinde belirtildiği üzere bir form hazırlaması gerektiği ve bu formda *ben bu evrak vesilesi ile şirket olağan veya olağanüstü toplantısında kendi nam ve adıma oylama yapmak üzere şu kişiyi vekil tayin ediyorum*, ibaresinin olması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁰⁶

OCM açısından idari açıdan önemli bir diğer konu ise şirket yöneticilerinin sayı ve yetkileriydi. OCM'nin nizamnamesinde şirket yöneticilerinin sayısının 9'dan az ve 14'ten çok olmayacağı belirtilmiş bununla beraber şirketin zaman zaman yöneticilerin sayısını arttırıp, azaltabilme hakkını kendinde mahfuz tuttuğu ifade edilmiştir. OCM'nin ilk yöneticilerinin isimleri de belirtilmiştir. Buna göre OCM'nin ilk yöneticilerinin, 1- Sydney La Fontaine, 2- Nelson De Andria, 3- Albert Aliotti, 4- Harold F. Giraud, 5- George P. Baker, 6 – Isaac Polako, 7- Arthur La Fontaine, 8 – Hermann De Andria, 9 –

⁷⁰⁵ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 19 – 20; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 26 – 29.

⁷⁰⁶ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 20 – 21; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 29 – 30.

Tacvor Spartali, 10 – Joe Armitage Sykes, 11 – James Baker olmak üzere 11 kişiden meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁷⁰⁷

OCM'nin şirket yöneticilerinin sayıları hakkında kuruluş döneminde aldığı kararlar daha sonra revize edilmiştir. 25 Ocak 1912 yılında yapılan şirket olağanüstü genel toplantısında yönetici sayısı 14'ten 18'e yükseltme kararı alınmıştır.⁷⁰⁸ Şirket yöneticilerinin göreve atanmaları ve görevden alınmaları nizamnamenin 92. maddesine göre OCM'nin "A" hisselerine sahip bir hamili tarafından yapılabilecekti. Yine nizamnamenin 95. maddesine göre şirkette yönetici olan bir kişi sahip olduğu unvan nedeniyle tamamen ödenmiş 100 hisseden az olmayan bir paya sahip olabilecekti. 96. madde ise şirket yöneticilerinin hizmetleri karşılığı bir ücret alma hakkına sahip olduklarını ve bu ücretin kurul toplantılarına her katılım için belirli bir tutar olacağı ve bu tutarın genel kurul tarafından belirleneceği ifade edilmiştir. Bir diğer madde (97.) ise şirket yöneticilerinin şirket adına bir iş yapmak veya yine şirket adına ekstra işler yapmak için evlerinden uzaklaşması durumunda yönetim kurulunun bu kişilere maaş, komisyon veya ödenmiş hisse olarak belli bir miktar ücret ödeyeceğini belirtmekteydi.⁷⁰⁹

Şirket yönetimi ile ilgili bir diğer husus ise şirket adına karar alabilen, bu kararları uygulama yetkisine sahip yöneticilerin görevleriydi. Buna göre şirket yöneticilerinin bir araya gelerek işlerin yürütülmesi, toplantıların ertelenmesi veya başka bir şekilde işlerin düzenlenmesine karar verebilecekleri, yönetim kurulu ve komiteler tarafından işin yürütülmesi için gerekli olan nisabı belirleyebilecekleri belirtilmiştir. Yöneticilerin herhangi bir toplantıda ele alınan konulara oy çokluğu ile karar verebilecekleri, oyların eşitliği durumunda ise yönetim kurulu başkanının ikinci bir oylamaya karar verebileceği ve başkanın oyunun bulunduğu tarafın oylamada öncelikli olacağı belirtilmiştir. Yönetim kurulu başkanının görev yerinin boş kalması durumunda şirket sekreterinin derhal yönetim kurulu üyelerine bildirimde bulunacağı ve bir sonraki yönetim kurul toplantısında bir başkan seçilmesine karar verileceği belirtilmiştir. Şirket yöneticileri tarafından imzalanan yazılı bir kararın usulüne uygun olarak teşkil edildiği zaman

⁷⁰⁷ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 22; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 31.

⁷⁰⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912; The Times (London)* (29 Ocak 1912). Sayı: 39807, s. 20.

⁷⁰⁹ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 22 – 23; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 32 – 33.

yönetim kurulunda kabul edilmiş gibi geçerli ve yürürlükte olacağı belirtilmiş ve aynı kararın yönetim kurulu tutanak defterine kaydedileceği de ifade edilmiştir.⁷¹⁰

OCM'nin idari yapısının birçok önemli noktası olmakla beraber şirketin idari yapısı hakkında en son olarak şirket yöneticilerinin yetkileri üzerinde durmak istiyoruz. Şirket yöneticilerinin yetkileri şirket nizamnamesinin 110 – 114. maddelerinde açıklanmıştır. Bu maddelere göz attığımızda özellikle nizamnamenin 110. maddesinde yöneticilerin şirketin işleyişi ve amacına ulaşması için uygun ve faydalı gördükleri her şeyi ve tüm eylemleri yerine getirebilecekleri belirtilmiştir. 111. madde, şirket yöneticilerinin 1862 – 1907 tarihli İngiliz şirketler yasasının kanun ve zaman içerisinde yürürlüğe sokulan veya değişikliğe uğramış kanunlarına tâbi olduklarını, ayrıca İngiltere anonim şirketler sicil müdür/müdüriyetine şirket üyelerinin listesini, üyelerle ilgili özel hususları, sermaye artışı, birleştirilmesi, hisselerin hisse senedine dönüştürülmesi gibi hususlar ile yönetim kurulunda alınan özel kararların kopyalarının ve şirket yöneticilerinin kaydını ve bunlarla ilgili tebliğleri göndermeleri gerektiği belirtilmiştir. Şirket yöneticilerinin yetkileri kapsamında 113. madde de ayrıntılı bir izah vermektedir. Bu madde, yukarıda belirtilenler dahil ancak bunlarla sınırlı olmaksızın şirket yöneticilerine şu yetkileri veriyordu:

- 1 – Şirketin ilgilendiği veya şirkete ait herhangi bir mülk için kredi kabul etme ve almak amacıyla herhangi bir kişi veya kişilerin atanabileceği,
- 2 – Limitet bir şirket veya şirketlerin hisselerine iştirak edebilecekleri veya bir mevduat hesabına bankacılarla beraber yatırım yapabilecekleri, uygun gördükleri takdirde zaman zaman bu yatırımları değiştirebilecekleri,
- 3 – Osmanlı İmparatorluğu'nda veya herhangi bir başka yerde şubeler, acenteler veya yerel kurullar açabilecekleri ve uygun görmeleri halinde zaman zaman yönetimleri için düzenlemeler yapabilecekleri ve bu amaçla yönetici, yerel müdür, görevli, memur, katip ve hizmetlileri atayabilecekleri, kendilerinin uygun gördüğü şekilde ücret ve maaşlarını belirleyecekleri bu maaş ve ücretlerin şirket fonundan karşılanacağı belirtilmiştir. Ayrıca

⁷¹⁰ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 22 – 23; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 33 – 34.

açılan şube, acente, yerel kurulları kapatabilecekleri ve bu sebeple de orada görevli yönetici, memur, katip ve hizmetlileri de görevden alabilecekleri belirtilmiştir.

4 – Şirket adına yöneticiler tarafından imzalanmış herhangi bir sözleşmeyi değiştirebilecekleri, iptal edebilecekleri, sözleşme için zaman verebilecekleri veya sözleşmeden vazgeçebilecekleri belirtilmiş olmakla beraber ayrıca şirket leh ve aleyhinde hukuki ve diğer davaları yürütebilecekleri, savunabilecekleri, uzlaşabilecekleri, tahkime başvurabilecekleri veya bunlardan vazgeçebilecekleri aynı zamanda yöneticilerin Osmanlı İmparatorluğu’nda ya da başka yerlerde mahkemeler huzurunda hazır bulunmak üzere avukatlar tayin edebilecekleri belirtilmiştir.⁷¹¹

OCM’nin idari yapısı hakkında önemli ve üzerinde durulması gereken bazı noktaları açıkladıktan sonra şirketin olağan ve olağanüstü toplantılarıyla yöneticilerinin kim olduklarını bakabiliriz.

2.4.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited’in Genel Kurul Toplantıları ve Yöneticileri

Bu alt başlık altında OCM’nin 9 Mart 1909’daki ilk olağan genel kurul toplantısından 1920 yılına kadar elimizde bulunan ve ulaşabildiğimiz şirket olağan ve olağanüstü genel kurul toplantıları, bu toplantıların hangi tarihlerde ve nerede yapıldığı, bu toplantılara şirket yönetim kurulu üyeleri olarak kimlerin katıldığı, şirket yönetim kurulunun yıllara göre kaç kişiden oluştuğu, şirketin mali kontrol ve denetimini sağlayan denetçi/muhasebecilerin kim veya kimler oldukları gibi şirketin idari mekanizması ve işleyişiyle ilgili birtakım izahatlar verilecektir.

OCM’nin 1 Ocak 1908’de ticari faaliyetlerine başladıktan sonra yaptığı ilk olağan genel kurul toplantısı [Ordinary General Meeting] 9 Mart 1909 tarihinde İzmir rıhtımındaki genel merkezinde yapılmıştır. İlk olağan genel kurulun yönetim kurulu üyeleri daha önce şirket nizamnamesinde belirtildiği 11 üyeden oluşuyordu. Bu yönetim kurulunda İzmir’de ikamet eden *Nelson De Andria* yönetim kurulu başkanı ve yine İzmir’de ikamet eden *Sydney La Fontaine* ise yönetim kurulu başkan yardımcısıydı. Yönetim kurulunda bulunan *Nelson De Andria*, *Sydney La Fontaine*, *Albert Aliotti*, *Harold F. Giraud*, *Arthur*

⁷¹¹ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 25 – 28; *Memorandum d’Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 36 – 41.

La Fontaine, Isaac Polako, Tacvor Spartali İzmir’de ikamet ediyor ve bunlar OCM’nin İzmir’deki yönetim kurulu üyelerini oluşturuyordu. Hermann De Andria ile Joe Armitage Sykes ise şirketin İstanbul’daki temsilcileriydiler. Baker kardeşlerden James ve George P. Baker ise OCM’nin Londra’daki temsilcileriydi. Bu toplantıda şirketin genel müdürü olarak Albert Aliotti; şirket sekreteri olarak da Arthur La Fontaine görev yapmaktaydı. Şirketin mali kontrol ve denetimini sağlayan denetçi, muhasebeci ise *Chalmers Wade & Co.* idi. Chalmers Wade & Co.’ya yaptığı mali denetim için OCM tarafından yıllık 125 £ ödendiği ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁷¹²

OCM’nin ikinci olağan genel kurul toplantısı 16 Şubat 1910 tarihinde yine İzmir’deki genel merkezinde yapılmıştır. İkinci olağan genel kurulda yönetim kurulu 13 üyeden meydana geliyordu. Yukarıdaki 11 üyeye ek olarak 2 yeni isim daha yönetim kurulunda yer almıştır. Bunlardan biri Selanik Bankası genel müdürü Alfred Misrachi diğeri de Union Ottomane şirketinin müdürü Theodor Motet idi. Bu iki yeni üye hem bilinen, saygın birer kişi olmakla hem de Osmanlı finans çevreleriyle yakın ilişkilerinden dolayı OCM’ye artı değer katacakları düşünüldüğü için yönetim kuruluna alınmışlardı. 1910 yılında şirketin genel müdürlüğü ile sekreterliğini sırasıyla Albert Aliotti ve Arthur La Fontaine sürdürmeye devam ediyordu. OCM’nin mali denetimini ise 16 Şubat 1910’daki toplantıda *Orient Bank*’ın İzmir şube müdürü Demetrius Zevelechi ile Atina Bankası’nın İzmir şube müdürü John Boscovich yapmaktaydı. 9 Mart 1909 tarihindeki olağan genel kurul toplantısında mali denetçi olarak 1910 yılı için Osmanlı Bankası’nın İzmir şubesi ikinci müdürü Arthur Von Haas’ın ismi geçmişse de Arthur Von’un Deutsche Bank’ın İstanbul şubesine atanmasından dolayı İzmir’i terk etmek zorunda kaldığı ve mali denetçilik görevini sürdüremediği anlaşılmaktadır. Bu toplantıda alınan bir kararla Atina Bankası İzmir şube müdürü John Boscovich ile Selanik Bankası İzmir şubesi ikinci müdürü Nikolaus Gassner, mali denetçi olarak atanmışlar, bunların alacakları yıllık ücret ise herbiri için 1.000 Frank olarak belirlenmiştir.⁷¹³

⁷¹² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 1 – 4; *Ahenk* (16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1’de şirketin reis-i evvel ve sanisi olarak sırasıyla Nelson De Andria ve Sdyney La Fontaine’nin ismi verilirken şirketin müdürü olarak da Albert Aliotti ismi verilmiştir. Şirketin idari mekanizması hakkında bilgi veren 1 Mart 1907 tarihli bu nüsha İzmir basınının şirketin ticari faaliyetlerine başlamadan bir yıl önce bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

⁷¹³ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 1 – 8.

OCM, 1910 yılında biri olağan diğeri de olağanüstü olmak üzere iki genel kurul toplantısı yapmıştır. OCM tarafından yapılan ilk olağanüstü genel kurul toplantısı 7 Kasım 1910 tarihinde İzmir genel merkezinde yapılmıştır. Bu toplantıda şirket yönetim kurulu üyelerinin sayısı ve isimleri 16 Şubat 1910 tarihli toplantıda verilenlerle aynı – 13 - idi. Genel müdürlük ve sekreterlik görevlerini Albert Aliotti ile Arthur La Fontaine'nin sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Mali denetçilik görevleri ise 16 Şubat'ta alınan karar doğrultusunda John Boscovich ile Nikolaus Gassner tarafından yapılmıştır. 7 Kasım 1910 tarihli olağanüstü toplantı da The Times'in sayfalarında yer almıştır.⁷¹⁴

OCM'nin bir diğ er önemli toplantısı ise 3. olağan genel kurul toplantısı olarak 28 Mart 1911 tarihinde İzmir'deki genel merkezinde yapılmıştır. Bu toplantıda Nelson De Andria'nın yönetim kurulu başkanı ve Sydney La Fontaine'nin ise yönetim kurulu başkan yardımcısı olarak görevlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu toplantıya katılan yönetim kurulu üyeleri 7 Kasım 1910'da yapılan toplantıya katılan kişilerle aynıdır ve toplam 13 üyeden oluşmaktadır. Genel müdür ve sekreter olarak aynı kişiler işlerine devam ederken mali denetçi olarak John Boscovich'in görevini sürdürdüğünü ikinci mali denetçi olarak görev yapan Nikolaus Gassner'in ise Osmanlı topraklarını terk etmesinden dolayı aynı göreve Selanik Bankası ikinci müdürü Reginald E. Turrell'in atandığı anlaşılmaktadır. Bu toplantıda mali denetçilerin alacakları yıllık ücret 1.000 Frank olarak tespit edilmiştir.⁷¹⁵

OCM'nin 28 Mart 1911 yılında yapılan 3. olağan genel kurul toplantısından yaklaşık bir ay sonra 26 Nisan 1911'de 2. olağanüstü genel kurul toplantısı şirketin İzmir genel merkezinde yapılmıştır. Bu olağanüstü genel kurula kimlerin yönetim kurulu üyesi olarak katıldığına dair elimizde herhangi bir kayıt olmamakla beraber biz yine aynı yönetim kurulu üyelerinin katıldığını düşünüyoruz. Elimizdeki şirket kayıt ve belgeleri bu toplantının belirtilen tarih ve yerde yapıldığını ve yine bu toplantıda şirket nizamnamesinin 114. maddesinde belirtilen şirket yöneticilerinin oy kullanma haklarıyla ilgili yasağın askıya alındığına dair özel bir kararın alındığını göstermektedir.⁷¹⁶

⁷¹⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 1 – 6.

⁷¹⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 1 – 8.

⁷¹⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2 içinde, 24 Nisan 1911 tarihli özel karar.

Yukarıda bahsedilen 26 Nisan 1911 tarihli 2. olağanüstü genel kurul toplantısından sonra şirketin 3. olağanüstü genel kurul toplantısının 15 Ocak 1912’de yapılması planlanırken genel kurul toplantısının 25 Ocak 1912 tarihinde yine İzmir’deki genel merkezde yapıldığı anlaşılmaktadır. 3. olağanüstü genel kurulun yönetim kurulunda 11 üye vardı, bu sayı daha önce 13 idi. Bu 11 üye, yönetim kurulu başkanı Sdney La Fontaine, yönetim kurulu başkan yardımcısı Nelson De Andria, Albert Aliotti, Hermann De Andria, James Baker, George Baker, Harold F. Giraud, Arthur La Fontaine, Tacvor Spartali, Joseph Armitage Sykes ve Theodor Motet’ten oluşmaktaydı. Aliotti’nin genel müdürlük görevini Arthur La Fontaine’nin ise sekreterliğe devam ettikleri görülmektedir. 25 Ocak 1912’deki toplantıda şirketin mali denetçileri olarak John Boscovich ile Reginald Turrell’in isimleri geçmektedir. Bu olağanüstü toplantıda şirketin sermayesinin 1.000.000 Sterlin’e yükseltilmesi, *Fritz La Rue, Van Gaasbeck & Arkell, Austro – Orientalische Handelsaktiengesellschaft, P. De Andria & Co, Michel Pappadopoulo*⁷¹⁷ ve *Ottoman Cloth Company* gibi şirket ve firmaların OCM’ye dahil edilmeleri gibi birtakım ciddi kararlar alınmıştır. Bu toplantıda alınan bir diğer karar ise şirket yöneticisi sayısının 14’ten 18’e yükseltilmesidir.⁷¹⁸

OCM’nin 1912 yılında bir de olağan genel kurul toplantısı yapılmıştır. Şirketin 4. olağan genel kurul toplantısı 17 Nisan 1912 tarihinde yine İzmir genel merkezinde yapılmıştır. 17 Nisan 1912’de yapılan olağan genel kurul toplantısında yönetim kurulu üye sayısı 25 Ocak 1912’de yapılan olağanüstü genel kurulundakilerle hem sayı hem de katılan üye açısından aynıydı. Bu toplantıda şirketin yönetim kurulu üye sayısı ile kurula bundan sonra kimlerin katılacağına dair önemli kararlar alınmıştır. Buna göre; daha önceden şirketin yönetim kurulunda yer alan Isaac Polako ile Alfred Misrachi işlerinin yoğunluğundan dolayı yönetim kurulundan 1912 yılı sonu itibarıyla istifa etmişlerdir. Yönetim kurulundan iki üye istifa ederken 1913 yılı itibarıyla 6 yeni üyenin şirket yönetim kuruluna katılacağı belirtilmiştir. Bu 6 yeni üye finansal çevreler tarafından bilinen ve tecrübeleriyle OCM’ye önemli katkıları olacak kişilerdi. OCM’nin ticari

⁷¹⁷ OCM’nin 1913 yılından itibaren yönetim kurulunda yer alan Michel – OCM’nin kaynaklarında Miké olarak da geçiyor – Pappadopoulo 7 Mayıs 1915 tarihinde yaşanan Lusitania faciasında hayatını kaybetmiştir. 10 Nisan 1916’da Paris’te yapılan şirket olağan genel kurul toplantısında Michel’in bu faciada hayatını kaybetmesi üzüntüyle karşılanarak ailesine baş sağlığı dilekleri gönderilmiştir. Bkz., St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 5.

⁷¹⁸ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 1 – 6.

faaliyetlerinin genişlemesinin doğal bir sonucu olan bu katılımlar şirketin 4 yıl gibi kısa bir sürede halı üretim ve ticaretinde önemli bir etkinlik gösterdiğini kanıtlamaktadır.⁷¹⁹

1913 yılı itibariyle yönetim kuruluna katılan yeni üyeler John Arachtingi, Charles B. Fritz, Isidor Gunst, Eugène Lautier, Richard Mattheysz ve Michel Pappadopulo idi. Yönetim kurulunda yer alan John Arachtingi'nin Paris finans merkezleriyle güçlü ilişkileri ve doğu ticaretinde etkin bir rolü vardı. İkinci üye Charles B. Fritz, Fritz & La Rue of New – York ve Philadelphia gibi tanınan bir şirketinin başındaydı. Isidor Gunst, Viyana'da bulunan Austro – Orientalische Handels Aktiengesellschaft şirketinin halı şubesi müdürü olarak görev yapmaktaydı. Bir diğer önemli üye, Eugène Lautier, hem birkaç önemli şirketin müdürü hem de iyi bir ekonomist olarak tanınmaktaydı. Lautier'in finans ve sanayi çevreleriyle yoğun teması bulunduğu ondan onun yönetimde yer alması istenmiştir. Richard Mattheysz, Crédit Lyonnais Bankası'nın İzmir şubesinin uzun yıllar müdürü olarak görev yapmış ve finans çevreleriyle etkin bir ilişki ağına sahipti. Üyelerden Michel Pappadopulo ise İstanbul'daki halı piyasasında uzun yıllardır bilinen ve bu alanda etkinlik gösteren bir tüccardı. Yönetim kuruluna 1913 yılı itibariyle üye olanların yaptığı işlerden de anlaşılacağı gibi OCM 1912 yılı itibariyle finans, ekonomi ve sanayi gibi geniş bir yelpazede faaliyette bulunan şirket ve kişilerle yoğun temaslar kurmaya başlamıştır. Bu yoğun temasın sonucu olarak bu kişiler yönetime müdahil olmuşlar ve şirketin genişlemesinde etkin bir politika izlemişlerdir.⁷²⁰

Önemli bir dizi kararın alındığı 17 Nisan 1912 tarihli olağan genel kurulda şirket genel müdürü Albert Aliotti ile şirket sekreteri Arthur La Fontaine'nin görevlerine devam ettikleri görülmektedir. Bu toplantıda OCM'nin mali denetimi yine Atina Bankası müdürü John Boscovich ile Selanik Bankası ikinci müdürü Reginald Turrell tarafından yapılmıştır.⁷²¹

OCM'nin idari işleyişinde 1913 yılı önemli gelişmelerin yaşandığı bir zamana denk gelmektedir. Şirket 1913 yılında sadece 27 Haziran 1913 tarihinde olmak üzere bir kez toplanmış ve 5. olağan genel kurul toplantısını yapmıştır. 27 Haziran 1913'te yapılan

⁷¹⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 1 – 9.

⁷²⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 8 – 9.

⁷²¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 1 – 3.

toplantıya yukarıda isimleri verilen 6 üyenin katıldıkları görülmektedir. Bu toplantıdaki üye sayısı 15'tir. Bu 15 üyenin isim, görev ve şirket temsilcisi olarak bulundukları kentler aşağıda tablo 2.2'de verilmiştir.

Tablo 2.2. 27 Haziran 1913 tarihli olağan genel kuruluna katılan üyelerin isim, görev ve OCM'nin temsilcisi olarak bulundukları kentler⁷²²

Üyelerin İsimleri	Üyelerin Görevleri	Temsilci Olarak Bulundukları kentler
Nelson De Andria	Yön. Kurulu Başkanı	İzmir
Sdney La Fontaine	Yön. Kurulu Baş. Yard.	İzmir
Albert Aliotti	Yön. Kurulu Üyesi	İzmir
Hermann De Andria	Yön. Kurulu Üyesi	İstanbul
John Arachtingi	Yön. Kurulu Üyesi	Paris
James Baker	Yön. Kurulu Üyesi	Londra
Charles B. Fritz	Yön. Kurulu Üyesi	New – York
Harold F. Giraud	Yön. Kurulu Üyesi	İzmir
Isidor Gunst	Yön. Kurulu Üyesi	Viyana
Arthur La Fontaine	Yön. Kurulu Üyesi	İzmir
Eugène Lautier	Yön. Kurulu Üyesi	Paris
Richard Mattheys	Yön. Kurulu Üyesi	İzmir
Miké Pappadopulo	Yön. Kurulu Üyesi	İstanbul
Tacvor Spartali	Yön. Kurulu Üyesi	İzmir
Joe. Armitage Sykes	Yön. Kurulu Üyesi	İstanbul

Yönetim kurulunu ayrıntılı olarak verdiğimiz 27 Haziran 1913 tarihli 5. olağan genel kurulunda şirketin ilerleyen yıllardaki şirket yönetim yapısını ve üye sayısını etkileyecek bir dizi önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar, şirket yönetim kurulu başkan yardımcısı olan Sydney La Fontaine'nin 1914 yılından itibaren yönetim kurulu onursal başkanı olmasına, Theodor Motet ile George Baker'in işlerinin yoğunluğundan dolayı İzmir'den uzak kalmaları nedeniyle yönetim kuruluna verdikleri istifanın kabulüne, Henry P. Pulman, Edmund Giraud, Pierre De Portu, Pierre Solaro gibi şirketin

⁷²² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 1 – 8.

kuruluşundan itibaren sırasıyla şirketin iplik, üretim ve satış bölümlerinde çalışan bu kişilerin teknik bilgi ve donanımlarından dolayı şirket yönetim kuruluna alınmasına, *Thalmann & Co.*' nun başında bulunan A. Frédérix ile *Crédit Lyonnais*'in İstanbul şubesi eski ikinci müdürü G. Tanqueray'ın şirket yönetim kuruluna alınmasına karar verilmiştir. Frédérix'in bilinen bir kişi olması ile Tanqueray'ın Paris ve İstanbul'daki ticaret ve sanayi çevreleriyle yakın teması ve İstanbul'da güçlü bir banker grubunun temsilcisi olması OCM'nin bu iki kişiyi yönetim kuruluna almasında önemli bir rol oynamıştır. Bu toplantıda kararlaştırılan bir diğer konu ise yönetim kurulundaki üye sayısının 18'e çıkarılmasıydı. Bu toplantıda şirketin mali denetiminin yine John Boscovich ile Reginald Turrell tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷²³

27 Haziran 1913 tarihli 5. olağan genel kurulundan yaklaşık bir yıl sonra 11 Temmuz 1914'te yine OCM'nin İzmir'deki genel merkezinde 6. olağan genel kurul toplantısı yapılmıştır. 1914 yılında OCM tarafından yapılan tek toplantı niteliği taşıyan bu olağan genel kurula 5. Olağan genel kurulda alınan karara uygun olarak 18 üye katılmıştır. Bu toplantıda Sydney La Fontaine yönetim kurulu onursal başkanı iken John Arachtingi, Nelson De Andria'nın yerine yönetim kurulu başkanı olmuştur.⁷²⁴ Şirketin kuruluşundan itibaren şirket yönetim kurulunda başkan ve başkan yardımcılığı görevlerini üstlenen Nelson De Andria'nın yerine yönetim kurulu başkanlığına Arachtingi'nin gelmesi Fransız sermayedarların şirket üzerinde etki ve güçlerini arttırdığının somut bir delilidir. Fransız sermayesinin OCM'deki etkinliğini gösteren en önemli kanıtlardan biri 1914 yılında şirketin 100. 000 hissesinin yani şirket sermayesinin yarısının Fransız uyruklu George Tanqueray'ın elinde bulunmasıdır.⁷²⁵

I. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da patlak vermesine sayılı günler kala yapılan bu toplantıda Albert Aliotti ve Arthur La Fontaine'nin genel müdürlük ve sekreterlik pozisyonlarını korudukları anlaşılmaktadır. Şirketin yönetim kurulundaki en yüksek üye sayısına – 18 – eriştiği bu toplantıda birtakım önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlardan biri Isidor Gunst'ın - ki kendisi Austro–Orientalische Handels Aktiengesellschaft

⁷²³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 7 – 8.

⁷²⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 1 – 3.

⁷²⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 9 Kasım 1914 tarihli Hermann De Andria, Joe A. Sykes, G. Tanqueray ve M. N. Pappadopoulo tarafından ABD İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

şirketinin halı şubesi müdürüydü – sağlık sorunları nedeniyle yönetim kurulundan istifasının kabulüydü. Gunst’tan boşalan yeri 1912 yılı sonu itibariyle yönetim kurulundan ayrılan George Baker doldurmuştur. Çünkü G.P. Baker şirketi, OCM’nin F hisselerinin hamili olduğundan şirket nizamnamesinin 92. maddesine göre belli ayrıcalıklardan yararlanabiliyordu. Bu toplantıda ele alınan bir diğer konu ise mali denetimi yapan John Boscovich ile Reginald Turrell’a *Russell Harris & Co.*’nun bundan sonra mali denetimde yardımcı olacağına dair bir karar alınmasıydı.⁷²⁶

OCM’nin 11 Temmuz 1914 tarihli olağan genel kurul toplantısında kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı başlamış ve bu savaşa 12 Kasım 1914’te Osmanlı Devleti’ de müdahil olmuştur.⁷²⁷ Osmanlı’nın savaşa dahil olması OCM’nin ticari faaliyetlerine darbe vurduğu gibi idari mekanizmasını da etkilemiştir. Şirkete ait 9 Kasım 1914 tarihli yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla savaş başladıktan hemen sonra şirket Amerika İstanbul Konsolosu G. Bie Ravndal’dan şirkete bir yedimin/vekil atamasını istemiş ve Hermann De Andria da bu görevi kabul ederek OCM’nin yedimini olmuştur. OCM’ye bağlı Ottoman Cloth Company’nin başına da aynı kişi getirilmiştir.⁷²⁸ OCM’nin 1914 – 15 yıllarındaki işleyişiyle ilgili ve Edmund Giraud tarafından korunan resmi ve özel yazışmalarından anlaşıldığına göre şirketin savaş sırasında İzmir ve İstanbul’da yönetim kurulu üyeleri bulunmaktaydı.⁷²⁹

1914 – 15 yıllarında şirketin İstanbul ve İzmir’de yönetim kurulu üyeleri bulunmasına rağmen bunların daha sonra Osmanlı’yı terk ettikleri anlaşılmaktadır. Sydney La Fontaine, Hermann De Andria, George Tanqueray, Albert Aliotti, John Arachtingi, George Baker, Charles B. Fritz, Harold G. Giraud gibi yönetim kurulunda bulunan birçok yönetici farklı zamanlarda olmakla beraber 1916 yılına kadar Osmanlı topraklarını terk ederek Paris’e gitmişlerdir. OCM, savaş başladıktan sonra İzmir’deki

⁷²⁶ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 8.

⁷²⁷ Uçarol, 2000, **a.g.k.**, s. 465 – 468.

⁷²⁸ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 9 Kasım 1914 tarihli H. De Andria, Joe A. Sykes, G. Tanqueray, M.N. Pappadooulo’dan G. Bie Ravndal’a verilen dilekçe.

⁷²⁹ 1914 – 15 yıllarında OCM’nin İstanbul’daki yönetim kurulu üyeleri tarafından yapılan toplantıların en erken tarihlisi 16 Kasım 1914 iken en son toplantı 23 Şubat 1915 tarihlidir, yapılan toplantıların sayısını ise 10 olarak tespit edebildik. Toplantılardan biri için bkz., St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 16 Kasım 1914 tarihli İstanbul’da yapılan yönetim kurulu toplantısı.

genel merkezinde herhangi bir olağan veya olağanüstü genel kurul toplantısı yapmamış, bunun yerine toplantılar savaş dönemi boyunca Paris’te yapılmıştır.⁷³⁰

Savaş dolayısıyla Paris’e giden şirket yönetim kurulu üyelerinin 28 Mart 1916’dan 9 Temmuz 1920’ye kadar belli aralıklarla OCM’nin Paris’te Rue Grétry 5 numarada bulunan ofisinde yönetim kurulu toplantıları yaptıkları anlaşılmaktadır.⁷³¹ OCM’nin savaş döneminde gerçekleştirdiği tek olağan genel kurul toplantısı 10 Nisan 1916’da Paris Rue Grétry 5 numarada bulunan şirket ofisinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı şirketin 7. olağan genel kurul toplantısı olarak tarihe geçmiştir. Bu toplantıya Sydney La Fontaine yönetim kurulu onursal başkanı, Hermann De Andria yönetim kurulu başkanı ve George Tanqueray ise yönetim kurulu başkan yardımcısı olarak katılmışlardır. Bu toplantıya Paris’te bulunan toplam 12 üye katılmış ve toplantının ana gündem maddelerinden birini savaş dolayısıyla toplantının İzmir’de değil de Paris’te yapılması oluşturmuştur. Şirket yöneticileri, ikinci bir karara kadar toplantıların Paris’te yapılacağını belirtmiş, halihazırda OCM yöneticilerinin önemli bir kısmının Paris ve Londra’da bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu toplantıda savaş dolayısıyla ayrıca 1914 – 15 yıllarına ait mali bilançoların sunulamayacağı ve şirketin yün, malzeme ve diğer araçlarına Osmanlı tarafından el konulduğu belirtilmiştir. Şirket yöneticileri, Osmanlı tarafından el konulan yünlerin değerinin 80.000 £ civarında olduğunu düşünüyorlardı. Bu toplantıda ele alınan bir diğer husus ise A. Frédérix, Pierre De portu, Henry P. Pulman’ın tekrardan yönetim kuruluna seçilmiş olmalarıdır.⁷³²

OCM, savaş sırasında 10 Nisan 1916’daki olağan genel kurul dışında herhangi bir olağan veya olağanüstü toplantı yapamamıştır. 2 Temmuz 1917 tarihli The Times gazetesinde OCM’nin Paris’teki sekreterlik işini üstlenen John De Andria tarafından yayınlanan duyuruda şirketin savaş dolayısıyla yıllık genel kurul toplantılarını yapamadığı ve bundan dolayı da hissedarlarına şirketin mali bilançolarını sunamadıkları belirtilmiş bununla beraber OCM’nin İtilaf Devletleri’yle tarafsız ülkelerdeki üretim

⁷³⁰ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 1 – 3; St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 1.

⁷³¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 1, *Proces – Verbaux des Séances du Conseil d’administration de The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.*

⁷³² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 1 – 6.

faaliyetlerinin yolunda olduğu ve savaşın bitmesiyle beraber halı üretiminin yine eski konumuna döneceği ifade edilmiştir.⁷³³

Savaş sırasında herhangi bir genel kurul toplantısı düzenlemeyen şirket, savaşın bitmesiyle beraber 10 Kasım 1920’de 8. Olağan genel kurul toplantısını savaş öncesinde olduğu gibi İzmir’deki genel merkezinde yapmıştır. Savaş sonrası yapılan ilk toplantıya 16 yönetim kurulu üyesi katılmış, bunlardan James Baker yönetim kurulu başkanı, George Tanqueray ise başkan yardımcısı olmuştur. 10 Nisan 1916’da yapılan toplantıda alınan karar doğrultusunda A. Frédérrix, Pierre De Portu ve Henry P. Pulman yönetim kurulunda yer almışlardır. OCM’nin genel müdürleri olarak Pierre De Portu ve Edmund H. Giraud bu görevi ifa ederken Charles Molinari sekreterlik görevini üstlenmiştir. Bilindiği üzere 1913 yılından sonra şirketin mali bilançoları ilan edilememiş ve bundan dolayı da şirketin 6 yıllık mali tablosu gün yüzüne çıkamamıştı. Bu toplantıda, OCM’nin 1914 – 1919 yıllarına ait 6 yıllık mali bilançosu hissedarlarına ilan edilmiştir. Şirketin bu toplantıda mali bilançolarını ilan edebilmesi şirketin savaş sırasında İngiltere’nin müttefikleriyle beraber tarafsız ülkelerdeki ticari etkinliklerinin sürdürebilmesinin doğrudan bir sonucuydu. Osmanlı topraklarında özellikle Anadolu’daki halı üretimi savaş sırasında birçok bölgede ortadan kalkmış ve bu durum OCM’nin mali raporlarında da yer almıştır.⁷³⁴ OCM’nin idari yapısı hakkında gerekli açıklamaları yaptıktan sonra OCM’nin önemli bir unsuru olan şirket sermayesi üzerinde durmak istiyoruz.

2.5. The Oriental Carpet Manufacturers Limited’in Sermayesi ve Sermaye Artışı

2.5.1. The Oriental Carpet Manufacturers Limited’in Sermayesi

Bu alt başlık altında OCM’nin 1907 yılındaki kuruluş sermayesi hakkında elimizde bulunan bilgiler ışığında bilgi verilecektir. Bilindiği üzere halı üretimi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli değişiklikler geçirmiştir. Bu değişikliklerin temel sebeplerinden biri 1860’ların ortalarından itibaren İzmir’deki İngiliz tüccarların Batı Anadolu’da halı üretimine yönelmeleri ve bu bunun sonucu olarak halı ticaret evleri kurmalarıdır.⁷³⁵ İngiliz ve daha genel anlamda batılı tüccarların 1860’lar itibarıyla

⁷³³ *The Times (London)* (2 Temmuz 1917). Sayı: 41519, s. 14.

⁷³⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 1 – 9.

⁷³⁵ FO. 78/1888 içinde, Annual Report of Smyrna, 1864. Bu konsolosluk raporunda özellikle “Industry” başlığını taşıyan kısım.

girdikleri halı üretim sahası bu tüccarların yoğun mesaipleri sonucunda 1870'lere gelindiğinde yabancı tüccarların önemli bir kontrol sağladıkları alanlardan biri olmuştur. 1871 gibi görece erken bir tarihte bir Fransız konsolosu yabancı tüccarların bu alandaki etkinlikleri ve halı üretimi için *parlak bir gelecek görebiliyorum*, diyebilmekteydi. Yabancı tüccarların halı üretiminde yoğun bir mesai harcamaları ve üretimi kendi lehlerine organize edebilmelerinin sonucu olarak 1880'lerde Uşak, Kula, Gördes gibi halı üretim mahallerinde üretim hacmi artış göstermiştir.⁷³⁶

20. yüzyıla gelindiğinde İzmir'deki bu tüccar grubu 30 – 40 yıl önce Osmanlı tüccarların elinde olan halı üretimini neredeyse tüm aşamalarıyla ellerine geçirmişlerdir. Bu tüccarların kurdukları ticaret evleri – ki bunların üçü İngiliz menşeli idi⁷³⁷ - ve sermayeleri sayesinde halı üretimi 20. yüzyılın başında sadece Batı Anadolu'da bulunan üretim merkezleriyle sınırlı kalmamış aynı zamanda Anadolu coğrafyasında Sivas'a kadar uzanan mahallere yayılmıştır.⁷³⁸ Halı üretiminin bu şekilde Anadolu coğrafyasında yayılması belli bir ticaret sermayesinin de birikimine yol açmıştır. Bahsedilen ticaret sermayesinin OCM'nin kurucuları olan şirketlerin elinde de biriktiği söylenebilir. Biriken bu sermaye sayesinde bu kurucu şirketler 20. yüzyılın başlarında – 1907'e kadar - Anadolu coğrafyasında imal edilen halıların % 70 –75'ini satın alabilmekteydiler.⁷³⁹ Biriken ticari sermaye sayesinde Osmanlı halılarının çoğunu satın alabilen kurucu 6 şirket, 1907 yılına gelindiğinde halı üretim ve ticaretinin en önemli şirketleri haline gelmişlerdir. Sykes Co.'nun iplik üretimindeki tekeline diğer şirketlerin halı üretim ve ticaretindeki hegemonyası eşlik etmiştir.⁷⁴⁰ Bu önemli 6 halı şirket ve ticaret evi 20. yüzyılın başında Batı'da Osmanlı halılarına artan talebin farkında olarak ve halı ticaretinde rekabeti ortadan kaldırmak, Osmanlı halılarının üretim ve ticaretinde kontrol sağlamak ve bu alanı tekellerine almak için kendilerini lağvedip OCM'yi kurmuşlardır.⁷⁴¹

⁷³⁶ Issawi, 1980, **a.g.k.**, s. 306.

⁷³⁷ *Report for the Year 1902 - 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1904). s. 7'de 20. yüzyılın başında 6 önemli halı ticaret evinin halı üretimini kontrol ettiği ve bunlardan 3'ünün İngiliz menşeli olduğu belirtilmiştir. İsimleri verilmeyen 3 İngiliz ticaret evi, G. P. & J. Baker Ltd, Sdyney La Fontaine ve W. Griffitt & Co. idi.

⁷³⁸ *Report for the Year 1902 -03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1904). s. 7.

⁷³⁹ *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/ 28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2.

⁷⁴⁰ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, *Memorandum*.

⁷⁴¹ Ayrıntılı bilgi için şirket nizamnamesine bkz., *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 1 – 35; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 1 – 52.

Dönemin 6 önemli halı şirketinin kurduğu OCM'nin kuruluş sermayesi 400.000 £ idi. Bu sermaye her biri 5 £ nominal değerde olan 80.000 arttırılabilir hisseden oluşmaktaydı.⁷⁴² OCM'nin kuruluş sermayesine hangi şirketin ne kadar sermaye ile katıldığı belli olmamakla birlikte şirketin 16 Aralık 1907 tarihinde tüzel kişilik kazanmasından önce yapılan birtakım yazışmalardan kuruluş sermayesi hakkında bilgi edinebilmek mümkün olmaktadır. Buna göre OCM'yi oluşturan her bir şirketin sermayeye katılım sağladığı anlaşılmaktadır. Bu katılımda her şirketin 40.000 Sterlin değerinde nakit ya da emtiayı OCM'ye sermaye olarak yatırıp bunun karşılığında OCM'den 50.000 – 60.000 Sterlin değerinde hisse senedi almak suretiyle sermayenin oluşturulacağı belirtilmiştir. Kurucu şirketlerin sermayeye katılımının ne kadar olacağı 1907 Mayıs'ında kesinleşmemiştir. Sermayenin OCM'yi oluşturanlar arasında yukarıda belirtildiği gibi teşkil edilmiş olması gerekir. Elimizde şirket sermayesinin ilk dönemlerde nasıl oluştuğuna dair başka bir kanıt ve belge bulunmamaktadır.⁷⁴³

OCM'nin kuruluş sermayesini farklı olduğunu belirten yerli ve yabancı kaynaklar bulunmakla beraber⁷⁴⁴ şirketin sermayesini 400.000 £ olarak tespit etmiş bulunmaktayız. Bu sermayenin tümünün OCM'nin kurucu şirketleri tarafından ödendiği anlaşılmaktadır.⁷⁴⁵ OCM'nin sermayesini oluşturan hisse senetlerinin A, B, C, D, E, ve F gruplarına ayrıldığı anlaşılmaktadır. Şirketin 1'den 4.000'e kadar – her ikisi de dahil - olan hisseleri “A” grubu hisseleri olarak adlandırılmıştır. 12.001'den 16.000'e kadar olanlar “B” hisselerini, 24.001'den 28.000'e kadar olanlar “C” hisseleri, 37.201'den 41.200'e kadar olan “D” hisseleri, 49.201'den 50.000'e kadar olanlar “E” hisseleri,

⁷⁴² Şirket sermayesi hakkında birçok kaynakta bilgiler mevcut olmakla beraber biz şirket nizamnamesini ve şirket olağan/olağanüstü genel kurul toplantı tutanaklarını esas aldık. Bkz., *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 6 – 7; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 8; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 1 – 3.

⁷⁴³ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

⁷⁴⁴ OCM, 1907 yılında kurulduğu andan itibaren Osmanlı basınının ilgi odağı olmuş ve şirket hakkında ciddi eleştiriler yapılmıştır. Bu dönemde OCM'nin sermayesi hem yerli hem de yabancı basında yer almıştır. İkdâm ve Ahenk gazeteleri OCM'nin sermayesini 300.000 İngiliz Lirası olarak vermiştir. Bazı sayıları için bkz., *Ahenk* (16 Muharrem 1325 /16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1; *Ahenk* (22 Muharrem 1325/22 Şubat 1322). Sayı: 3233, s. 2; *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2; *İkdâm* (18 Muharrem 1325/18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2; *İkdâm* (19 Muharrem 1325/19 Şubat 1322). Sayı: 4583, s. 2. Yabancı basın da şirketin kuruluş sermayesini 300.000 İngiliz Sterlini olarak vermiştir. Bkz., *Revue Du Monde Musulman* (Mart 1907). Cilt. 2, Sayı: 5, s. 53 – 54.

⁷⁴⁵ *Revue Du Monde Musulman* (Ekim 1907). Cilt. 3, Sayı: 10, s. 279; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice; E. Pech (1908). *Manuel des sociétés anonymes fonctionnant en Turquie*. 4. Baskı, İstanbul, s. 255.

53.601'den 57.600'e kadar olanlar "F" hisseleri olarak adlandırılacağı şirket nizamnamesinde belirtilmiştir. Adı geçen hisseler şirket yöneticilerinin atanmasında ve istifasında üyelere belli haklar vermektedir.⁷⁴⁶

Şirket hisselerinin hangi şart ve koşullarda piyasaya sürüleceği ve bu hisselerin kontrolünün şirket yöneticileri tarafından ne şekilde yapılacağı yine şirketin kuruluş nizamnamesinde belirtilmiştir. Buna göre, şirket yöneticilerinin uygun gördükleri zamanlarda şirket sözleşmesindeki şartlar ve koşullar çerçevesinde hisseleri piyasaya sürebilecekleri veya elden çıkarabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca nizamnamede belirtildiği üzere şirket hisselerinin halka arz durumunda arz edilen hisselerin en az %20'si kadar bir hissenin işlem görmesi gerektiği belirtilmiş, görmediği takdirde şirket yönetiminin bu durumda hissedarlara herhangi bir pay veremeyeceği belirtilmiştir.⁷⁴⁷ OCM'nin hisselerinin yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekilde ticari işlem görecekları belirtilirken; şirketin sermayesini oluşturan tamamı ödenmiş 80.000 hisse senedinden 68.200 hisse senedinin yani 341.000 £ tekabül eden kısmı OCM'nin kurucularının elinde bulunurken; 11.800 hisse yani 59.000 £ tekabül eden kısmı şirketin teminat akçesi olarak tutulmuştur.⁷⁴⁸

OCM'nin sermayesi ve hisse senetleri hakkında bilgi vermekle beraber üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise 400.000 Sterlinlik veya diğer bir deyişle 440.000⁷⁴⁹ Osmanlı Lirası değerinde bir sermayenin OCM'nin kurucuları tarafından nasıl ve ne şekilde meydana getirildiğidir. 1907 yılında 400.000 £'lik bir kuruluş sermayesinin OCM'yi kuran 6 halı şirketi aracılığıyla toplanabilmesi dönemin süreli yayınlarında ve özellikle de İzmir'in yerli ve yabancı gazetelerinde sıkça tartışılmıştır. İzmir basını OCM'yi kuran halı şirketlerinin yabancı olmalarından ve bunların İzmir'e geldiklerinde

⁷⁴⁶ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 6 – 7, 10; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 8, 13.

⁷⁴⁷ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 10 – 11; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 13 – 14.

⁷⁴⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice; Pech, 1908, **a.g.k.**, s. 255.

⁷⁴⁹ OCM'nin kurulduğu 1907 yılında ve daha sonraları 1914 yılına kadar 1 Sterlin = 1.10 Altın Osmanlı Lirası şeklinde bir kur genel kabul görmekteydi. OCM'nin sermayesi 400.000 Sterlin olduğu için bu sermaye 440.000 Osmanlı Lirası'na tekabül etmektedir. Bkz., *Report for the year 1906 on the Trade of Constantinople and District*. (1907). s. 31; *Report for the year 1908 on the Trade of Constantinople and District* (1909). s. 2. Osmanlı altın lirasının diğer para birimleri cinsinden kurları için bkz., Pamuk, 2004, **a.g.k.**, s. 1084.

herhangi bir zenginliğe sahip olmadıklarından yola çıkarak bu şirketlerin özellikle halı ticaretiyle uğraşp önemli sermayeler biriktirdiklerini vurgulamıştır.⁷⁵⁰

Osmanlı basını halı ticaretiyle ilgili olarak sermayeyi meydana getiren bir diğer önemli unsur olarak Osmanlı halılarının OCM'yi kuran şirket ve ticaret evleri sayesinde yurt dışına ihraç edilmesini görüyordu.⁷⁵¹ OCM'yi kuran şirketlerin halı ticaret ve ihracatıyla belli bir sermaye biriktirdikleri anlaşılmakla beraber bu sermayenin emek sömürsüyle mümkün olduğunu belirten yazılar da gazete sayfalarında yer almaktaydı. Bilindiği üzere OCM'nin kurucu şirketleri uzun yıllardır Anadolu coğrafyasının farklı yerlerinde halı üretimiyle meşgul olduklarından ve birçok farklı mahalde halı dokuduklarından geniş bir işçi kitlesine sahiplerdi. Kurucu şirketlerin bu geniş üretim bölgelerinde halı dokuyucularına düşük ücretler vererek bir diğer anlatımla emek sömürsüyle belli bir sermaye birikimi sağladıkları ifade edilmiştir.⁷⁵² OCM sermayesinin kurulduğu yıllarda halı üretim ve ticareti için oldukça önemli bir miktar olduğu da gazetelerde sıkça vurgulanmıştır.⁷⁵³

OCM'yi oluşturan halı şirketlerinin şirketin oluşumu için bir araya getirdikleri kuruluş sermayesinin büyüklüğünü anlamak için hem OCM'nin kurulduğu dönem hem de daha sonraki süreçte sermayelerini tespit edebildiğimiz halı ve farklı alanlarda faaliyette bulunan birtakım yerli ve yabancı şirketlerin sermayelerini karşılaştırmak faydalı olacaktır. OCM'nin kuruluş sürecinde OCM'ye karşı 100.000 Osmanlı Lirası sermayeli bir halı şirketinin kurulması İzmir basınında gündeme gelmişse de bu türden bir şirketin teşkil edilmesi mümkün olamamıştır.⁷⁵⁴ Buna karşın OCM'nin kuruluşuna bir tepki olarak doğan Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/Şirketi'nin teşkil edildiğini görmekteyiz. Bu şirketin kuruluş sermayesi Uşaklı halı tüccarlarının yoğun katılımına rağmen 50.000 Osmanlı Lirası raddelerinde kalmıştır. Uşak Osmanlı şirketi kurulduğu 1907 yılı itibariyle önemli bir kuruluş sermayesi meydana getirmekle beraber OCM'nin sermayesi karşısında bu sermayenin çok cüzi kaldığı görülmektedir.⁷⁵⁵ OCM ile rekabet etmek maksadı ile 1910 yılında Uşak'ta meydana getirileceği belirtilen halı şirketinin ise

⁷⁵⁰ *Ahenk* (15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322). Sayı: 3227, s. 3.

⁷⁵¹ *Ahenk* (2 Cemaziyel Ahir 1325/30 Haziran 1323). Sayı: 3342, s. 2.

⁷⁵² *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

⁷⁵³ *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/ 28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2.

⁷⁵⁴ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2.

⁷⁵⁵ *Ahenk* (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257, s. 3.

her hissesi 5 Osmanlı Lirası değerinde olmak üzere 15.000 hisseli ve toplam sermayesinin 75.000 Osmanlı Lirası olacağı belirtilmiştir. Kurulacağı belirtilen bu şirket hakkında daha fazla malumata sahip olmamakla beraber şirket sermayesinin OCM ile rekabet edecek düzeyde olmadığı açıktır.⁷⁵⁶

Halı üretim, ticaret ve ihracatında faaliyet göstermek amacıyla 1910 yılında İstanbul'da ve Dûhanizade Hacı Hafız Mehmed, Mânizâde Hacı Hüseyin, Sevkiyazâde Mehmed Edip, Seyidzâde İsmail Hakkı, Subhi Kamil Beğ gibi tüccarlar tarafından kurulan *Uhuvvet-i Osmaniye Halı Anonim Şirketi*'nin sermayesi her biri 1 Osmanlı Lirası değerinde otuz bin hisseden oluşuyordu. Diğer bir anlatımla bu şirketin sermayesi 30.000 Osmanlı Lirasıydı.⁷⁵⁷

Yerli halı şirketlerinin yanında yabancı tüccarlar tarafından kurulan ve ticari faaliyet alanları Osmanlı toprakları olan halı şirketlerinin sermayeleri üzerinde de durmak gerekir. Bunlardan biri M. H. Ekisler and Co. Limited idi. Bu şirket OCM gibi halı ticaretinin tüm aşamalarıyla ilgilenmek üzere 12 Şubat 1912'de Londra'da kurulmuştur. Bu şirketin sermayesi her biri 5 Sterlin değerinde 4.000 hisseden oluşan 20.000 Sterlin'den meydana geliyordu.⁷⁵⁸

Yerli ve yabancı halı şirketlerinin yanında OCM'nin ticari faaliyette bulunduğu yıllarda birçok farklı iş kolunda faaliyette bulunan şirketler de bulunmaktaydı. Bu şirketlerin sermayeleri ile OCM'nin sermayesinin karşılaştırılması da OCM'nin halı üretim ve ticaretindeki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Farklı bir alanda faaliyet gösteren şirketlerden biri *Industrial Company of Levant* [Şark Sanayi Şirketi / Compagnie Industrielle du Levant] şirketi idi. Bu şirket 1902 Eylül'ünde Brüksel merkezli olarak kurulmuştu. Bu şirketin başında *Elie Guiffroy* ve *Elzéar Guiffroy* gibi İzmir'in tanınan iş adamları bulunmaktaydı, bu şirketin sermayesi 1912 yılında 2.

⁷⁵⁶ Köylü (10 Ramazan 1328/ 1 Eylül 1326). Sayı: 620, s. 2 – 3.

⁷⁵⁷ *Uhuvvet-i Osmaniye halı anonim şirketi muadil nizamname-i dâhilîsi suretidir.* (1328). Dersaadet: Arakis Matbaası, s. 3 – 5. *Annuaire Oriental*'ın 1912 yılında yayınlanan 1. Cildinde, *Uhuvvet-i Osmaniye Halı Anonim Şirketi*'nin 1909 yılında ve her biri 10 Osmanlı Lirası değerinde 3.000 hisse ile kurulduğu belirtilmektedir. Bkz., *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 1, s. 186.

⁷⁵⁸ *FO. TB 31.20465.120209* içinde, Memorandum and Articles of Association of M. H. Ekisler and Co., Limited. M. H. Ekisler and Co.'nun Londra'daki şirket ofisi ve adresi şirket nizamnamesinde 8. Great Winehester Street, London olarak kaydedilmiştir.

500.000 Frank diğerk bir ifadeyle 110.000⁷⁵⁹ Osmanlı Lirasıydı.⁷⁶⁰ Şark Sanayi Şirketi /Industrial Company of Levant'ın sermayesi 2.5 milyon Frank gibi dikkat çekici bir miktar gözükse de İngiliz Sterlini olarak değerklendirildiğinde bu sermaye yaklaşık 100.000 Sterlin'e denk gelmekteydi bu da OCM'nin sermayesinin sadece 4'te birine tekabül ediyordu.⁷⁶¹ Şark Sanayi Şirketi ticaret, finans ve sanayi gibi geniş bir alanda faaliyet göstermekle beraber zamanla gelişen ticari faaliyetleri sayesinde OCM'nin kumaş üretimi ile ilgilenen Ottoman Cloth şirketiyle rekabet edebilmiştir. Şirket, 1914 yılına gelindiğinde pek çok alandaki faaliyetlerine bir de Osmanlı ordusuna pamuklu kumaş temin etmek gibi bir üretim faaliyetini de eklemiştir.⁷⁶²

Yukarıda Şark Sanayi Şirketi/Industrial Company örneğinde de görüleceğı üzere yabancı anonim ve limitet şirketlerinin Osmanlı ticaretinin birçok alanında faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu şirketlerden biri de *The Smyrna Fig Packers Limited* idi. Bu şirket de OCM'nin yolundan giderek özellikle İzmir ve çevresinde üretilen incirlerin üretimini kontrol etmek, ürünlerin paketlenmesi, ihracatını yapmak ve incir ticaretinde bir tekel oluşturmak üzere 1912 yılında Londra'da kurulmuş bir İngiliz şirketi idi. Bu şirketin merkez ofisi OCM gibi yine İzmir'de bulunuyordu. Şirket 1912 yılında ticari faaliyetlerine başladığında sermayesi 200.000 Sterlin idi.⁷⁶³ *The Smyrna Fig Packers Ltd* şirketinin incir ticareti için ortaya koyduğu sermaye dikkat çekicidir. İhracata dayalı önemli tarımsal ürünlerden biri olan incir ticareti 1910'lu yıllarda yıllık 2.500.000 Amerikan Doları üzerinde bir ticaret hacmine sahipti.⁷⁶⁴ Bu ticaret hacminden yararlanan Fig Packers şirketinin kısa sürede sermayesini arttırdığı anlaşılmaktadır. *The Smyrna Fig Packers*, 1914 yılına gelindiğinde ana sermayesini %25 arttırarak sermayesini 250.000 İngiliz Sterlini yapmıştır.⁷⁶⁵ *The Smyrna Fig Packers* şirketinin dışında o dönemde farklı

⁷⁵⁹ I. Dünya Savaşı'na kadar bir Fransız Frankı yaklaşık 0.044 Osmanlı Lirasına ya da 22.9 kuruşa tekabül etmekteydi. Fransız Frankı'nın Osmanlı Lirası'na dönüştürülmesi ve kur farkları için şu kaynağı kullandık. Bkz., *Livre d'Adresses Médica – Pharmaceutiques des Principales villes de la Turquie*. (1911). Constantinople: Aznavour Frères, s. 76 – 77.

⁷⁶⁰ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 1, s. 191.

⁷⁶¹ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 1, s. 191. Şirketin daha sonraki yıllarda da sermayesini koruduğı anlaşılmaktadır. Bkz., *Annuaire Oriental* (1913). Cilt. 1, s. 199.

⁷⁶² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud tarafından James Baker'a yazılan mektup.

⁷⁶³ *Report for the year 1911 – 1912 on the Trade of Smyrna* (1912). s. 11; *Levant Trade Review* (Haziran 1912). Cilt.2, Sayı: 1, s. 45; *Levant Trade Review* (Haziran 1913). Cilt. 3, Sayı: 1, s. 49; *Daily Consular and Trade Reports* (Ocak, Şubat, Mart 1912). Cilt. 1, Washington: Government Printing Office, s. 1066 – 1067.

⁷⁶⁴ *Daily Consular and Trade Reports* (Ocak, Şubat, Mart 1912). Cilt. 1, Washington: Government Printing Office, s. 1067.

⁷⁶⁵ *Report for the year Ending July 1913 on the Trade of Smyrna* (1914). s. 15.

iş sahalarında kurulmuş/kurulan başka şirketlerde bulunmaktaydı. Bunlardan *Smyrna Bank* [İzmir Bankası] 170.000, *America – Levant Company Ltd* ki gemi taşımacılığı yapan bir şirketti 100.000, *Ottoman – Oil Company* ki petrol ithalatçısı bir şirketti 60.000, *Asia Minor Tobacco Company Ltd*, 30.000 ve *Anglo – Anatolian Trading Company Ltd*, 30.000 İngiliz Sterlini sermaye ile kurulmuşlardı.⁷⁶⁶

Yukarıda isim ve sermayelerini tek tek verdiğimiz birçok yerli ve yabancı halı şirketiyle beraber imparatorluğun ticari, mali, tarım ve taşımacılık gibi geniş bir yelpazesinde faaliyet gösteren birçok şirketin ana sermayelerinden de anlaşılacağı gibi OCM kuruluşu itibariyle halı üretim ve ticaretine egemen ve bu alanda tekel olmak için büyük bir sermaye ortaya koymuştur. İzmir Bankası gibi finansal ve mali işlerle yakından ilgilenen bir bankanın sermayesinin OCM'nin sermayesinin yarısından daha az bir miktarını oluşturması OCM'nin sermayesi ile halı ticaretinde tekel oluşturmak için nasıl bir finansal güce sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Osmanlı'nın önemli tarımsal ihraç ürünlerinden biri olan incirin yine Londra merkezli bir İngiliz şirketi olan *The Smyrna Fig Packers* tarafından üretiminin kontrol edilip, paketlenip, ihracatının yapılması yabancı şirketlerin Osmanlı coğrafyasında ticari değeri yüksek olan birçok emtiayı yakından takip edip bu alanlarda tekelleştikleri söylenebilir. *The Smyrna Fig* şirketi ticari faaliyetlerine başladığı 1912 yılından hemen sonra 1913 yılında 200.000 olan sermayesini 250.000 Sterline yükseltebilmiştir. Bu sermaye artışı bu tür ticari şirketlerin çok fazla kâr oranıyla hızlı büyüdüklerini ayrıca bu şirketleri oluşturan kişi, grup ve şirketlere de önemli bir sermaye birikimi sağladıklarını gösterir.⁷⁶⁷ *The Smyrna Fig Packers Ltd*'nin incir ticaretindeki hegemonyası şirkete kısa sürede sermaye artışı sağladığı gibi OCM'nin de halı üretim ve ticaretindeki etkinliğinin artmasının sonucu sermayesi özellikle halı ticaretinde etkin olduğu 1908 – 1914 yılları arasında artış göstermiştir. Şimdi sermaye artışı konusuna değineceğiz.

⁷⁶⁶ *Report for the Year Ending July 1913, on the Trade of Smyrna* (1914). s.15.

⁷⁶⁷ Bu yorum ve değerlendirmeler için şu kaynaklara bkz., *Report for the year 1911 – 1912 on the Trade of Smyrna* (1912). s. 11; *Levant Trade Review* (Haziran 1913). Cilt. 3, Sayı: 1, s. 49; *Daily Consular and Trade Reports* (Ocak, Şubat, Mart 1912). Cilt. 1, Washington: Government Printing Office, s. 1066 – 1067; *Ahenk* (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257, s. 3.

2.5.2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Sermaye Artışı

OCM, 1907 yılında 400.000 Sterlin sermaye ile kurulmuş ve şirket 1 Ocak 1908'de ticari faaliyetlerine başlamıştı. Şirket ticari faaliyetlerine başladığında 1907 yılında Amerika'da patlak veren⁷⁶⁸ ve mali spekülasyon nedeniyle Avrupa kıtasıyla beraber Osmanlı coğrafyasına da yayılan finansal krizinin etkisi altında kalmıştır. OCM, lüks tüketim maddelerinin alımını sınırlandıran bu krizden kaynaklı 1908 yılının ilk 4 ayında önemli bir ticari aktivitede bulunamamış, şirketin ticari faaliyetleri Mayıs 1908'den sonra düzelmeye başlamış ve aynı yılın Ağustos ayından itibaren de halı ticareti canlılık kazanmaya başlamıştır. OCM, ilk yıl Amerikan krizinin olumsuz etkilerine rağmen Anadolu coğrafyasında yürüttüğü halı ticaretinden 45.231 £ yani ana sermayesinin yaklaşık %11.3'ü kadar bir kâr elde etmiş ve 1908 yılı için hissedarlarına %8 temettü, kâr payı dağıtmıştır.⁷⁶⁹

OCM'nin 1909'daki halı üretim ve ticari faaliyetleri 1908 nazaran daha olumlu geçmiştir. Şirket Anadolu'da üretilen halıların kalite, ün, sağlamlık gibi yurt dışı piyasaları için aranan özelliklerinden yararlanmış ve bunu bir yerde de fırsata çevirmiştir. Anadolu'da üretilen halıların bu özelliklerinin yanında OCM, 1909 yılında Batı Anadolu Bölgesi'nde 10, Orta Anadolu'da 4 tane olmak üzere toplam 14 farklı yerleşim yerine yayılmış acenteleri sayesinde önemli bir kâr sağlamıştır. Bu ticaret hacmindeki genişlemeye paralel Ekim – Kasım 1909 tarihlerinde şirket İstanbul Pera'da bir halı satış mağazası da açmıştır.⁷⁷⁰ OCM'nin 1909 yılındaki halı üretim, ticaretinden elde ettiği net kâr 91.482 Sterlin olmuştur. Şirket bu kâr oranıyla ticari faaliyetlerinin sadece ikinci yılında ana sermayesinin % 22.8'ine tekabül eden bir kâr oranı yakalamıştır. Aynı yıl şirket %15 oranında bir kâr payını hissedarlarına dağıtmıştır. Bu %15'lik kâr payının şirketin İzmir'de bulunan genel merkezi ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'da

⁷⁶⁸ *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 3'te Amerika'daki finansal krizin etkilerinin İzmir gibi önemli bir ihraç limanında da yoğun bir şekilde hissedildiğini kaydetmektedir.

⁷⁶⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 3 – 5.

⁷⁷⁰ Nisan 1909 yılı itibarıyla OCM'nin acentelerinin bulunduğu mahaller Batı Anadolu'da Denizli, Demirci, Gördes, Isparta, Manisa, Milas, Kula, Kütahya, Simav, Uşak; Orta Anadolu'da Konya, Akşehir, Silve ve Niğde olmak üzere toplam 14 idi. Bkz., FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 3 – 5.

Selanik Bankası ve Paris’te *Société Générale* ile *Banque Commerciale & Industrielle*’nin şubelerinde ödeneceği belirtilmiştir.⁷⁷¹

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi OCM’nin 1909 yılındaki faaliyetleri oldukça iyi bir kâr getirmiştir. Bu yüksek kâr oranları karşısında şirket yöneticileri şirketin geleceği hakkında daha emin adımlar atmak istemişlerdir. Şirket yöneticileri halının revaç gördüğü piyasalarda yeni halı satış şubeleri açma girişiminde bulunmak ve artan halı talebi daha büyük miktarda ham madde ihtiyacı doğurduğu için kendi öz kaynaklarına yönelerek bu tür ihtiyaçları karşılamak istemiştir. Belirtilen bu nedenlerden dolayı şirket yöneticileri, 400.000 £ olan kuruluş sermayesini 7 Kasım 1910 tarihli olağanüstü genel kurul toplantısında aldıkları kararla 500.000 £’e yükseltme kararı almışlardır. OCM’nin yöneticileri yukarıda belirtilen girişimlerin banka kredileri ile sağlanabileceğini vurgulamışlarsa da OCM gibi önemli bir şirketin banka kredilerine bağlı kalmaması gerektiğinin altını çizerek sermaye arttırımının şirketin geleceği açısından da olumlu gelişmelere vesile olacağı belirtilmiştir.⁷⁷²

Yeni sermaye için her hissesi 5 £ nominal değerinde 20.000 yeni hissenin piyasaya sürüleceği belirtilmiş, piyasaya sürülecek yeni hisselerin şirketin önceki hisseleriyle aynı hak ve imtiyazlara sahip olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda yeni hissedarların OCM’nin kârına ancak 1 Ocak 1911 tarihinden itibaren ortak olacağı ifade edilmiş, yeni hisselerin piyasaya sürülmesi, hisse senetlerinin adedi gibi konularda şirket yöneticilerinin yetkili kılındığı belirtilmiştir.⁷⁷³ OCM yöneticilerinin 7 Kasım 1910 tarihinde aldıkları sermaye arttırma kararıyla OCM’nin sermayesi bu tarihten itibaren 500.000 £ olmuştur. 28 Mart 1911’de yapılan ve 1910 yılının ticari faaliyetlerin değerlendirildiği mali raporlarda 1910 yılının sermayesi her biri 5 £ değerinde 100.000 hisseye bölünmüş 500.000 £ olarak verilmiştir. Bu sermayenin tümünün ödendiği, yeni çıkarılan hisse senetlerinin daha önce olduğu gibi yine OCM’nin kurucuları tarafından satın alındığı anlaşılmaktadır.⁷⁷⁴

⁷⁷¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 3 – 8.

⁷⁷² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 3 – 7.

⁷⁷³ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 6.

⁷⁷⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 1 – 8 ve balance sheet başlıklı şirketin mali tabloları. 1910 yılında 500.000 Sterlin olan şirket sermayesi için piyasaya sürülen hisse senetlerinin

7 Kasım 1910 tarihli 1. Olağanüstü genel kurul toplantısında alınan kararla sermayesi 500.000 £'e yükseltilen OCM'nin sermaye arttırımı daha sonra gelişen ticari faaliyetleri nedeniyle devam etmiştir. 1910 yılında alınan kararda 1908 – 1909 yıllarındaki ticari faaliyetler ve yüksek kâr oranları önemli bir rol oynamıştır. OCM'nin benzer şekilde 1910 – 1911 yıllarındaki ticari aktiviteleri de yüksek kâr oranları getirmiştir. Şirketin, 1 Ocak – 31 Aralık tarihli ticari faaliyetleri şirketin bir sonraki yıl yapılan olağan veya olağanüstü toplantılarında ayrıntılı bir şekilde masaya konulmaktaydı. Buna göre 1 Ocak – 31 Aralık 1910 tarihleri arasındaki ticari faaliyetler 28 Mart 1911'de yapılan 3. Olağan genel kurul toplantısında ele alınmıştır. 1910 yılı OCM isminin dünyanın birçok farklı bölgesine yayıldığı bir yıl olmuştur. Şirket bu yıl içinde Arjantin ve Kanada'da halı satış şubeleri açmış ve artan halı talebi nedeniyle de dünyanın farklı yerlerine de halı satış şubeleri açmayı planlamıştır. Ayrıca Osmanlı halılarına olan dış talep karşısında şirket Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde de acenteler açmayı hedeflemiştir. Tüm bu gelişmelerle beraber 1910 yılı OCM'nin İran halı pazarına da yönelmeye çalıştığı bir yıl olmuştur. OCM, yöneticilerinden James Baker'i halıcılığın üretim potansiyelini öğrenmek üzere Karadeniz üzerinden İran'a göndermiştir.⁷⁷⁵

OCM için ticari anlamda oldukça yoğun geçen 1910 yılında şirketin brüt kârı 118.705 £ olmakla beraber net kârı 93.517 £ olmuştur. Şirket 1910 yılı için hissedarlarına %6 zorunlu %14 ek kâr payı olmak üzere toplam %20 oranında bir kâr payı dağıtmıştır. 1910 yılındaki %20'lik kâr payının verileceği yer ve bankalar da yine şirket tarafından tespit edilmiştir. Buna göre kâr payı 1909 yılında olduğu gibi şirketin İzmir'de bulunan genel merkezi ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'da Selanik Bankası ve Paris'te Soci  t   G  n  rale ile Banque Commerciale & Industrielle'nin şubelerinde   denecekti.⁷⁷⁶ OCM'nin, sermaye,   e  itli alacak ve kaynaklarının toplam mali de  eri 1908 sonunda 481.000; 1909 sonunda 608.000 ve 1910 yılının sonunda 759.000 £'e yükselmiştir.

kimlerin elinde oldu   kayıtlarda belirtilmemiştir. Bu hisse senetlerinin genellikle şirket kurucularının elinde oldu   bilinmekle beraber kimlerin elinde ne kadar hissenin oldu   hakkında bilgi sahibi de  iliz.

⁷⁷⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 3 – 8; Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 50 – 51.

⁷⁷⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 6 – 8 ve balance sheet.

Verilen rakamlar şirketin kısa sürede dünya halı piyasalarına nasıl açılabilirdiğinin de cevabını verebilmektedir.⁷⁷⁷

1910 yılındaki tüm bu olumlu ticari gelişmelerle beraber OCM 1911 yılına girmiştir. 1911 yılı birçok açıdan OCM için sıkıntılı bir yıl olmuştur. Öncelikle 1911 yılının Ocak ve Şubat aylarında yaşanan aşırı kar yağışı ve soğuk şirketin Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan halı üretim merkezlerini felce uğratmış aynı zamanda ham madde teminini zora sokarak dokunmuş halılarının ihracatına da sekte vurmuştur. 1911 yılının kış aylarındaki soğuk havalar küçükbaş hayvanları etkilemiş ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde toplu hayvan ölümleri görülmüştür. Küçükbaş hayvanların toplu halde telef olmaları doğal olarak yün fiyatlarını yükseltmiştir. Yine koleranın yayılması nedeniyle OCM bir süre birçok halı üretim merkezinde üretime ara vermek zorunda kalmıştır.⁷⁷⁸ 1911 yılı siyasi ve askeri olayların da yoğun yaşandığı bir yıl olmuş; 29 Eylül 1911'de başlayan Trablusgarb Savaşı Osmanlı coğrafyasını birçok açıdan etkilemiştir.⁷⁷⁹

Trablusgarb Savaşı nedeniyle Osmanlı coğrafyası ticari anlamda daralma yaşasa da OCM'nin kayıtları şirketin ticari faaliyetlerinin bu savaştan çok etkilenmediğini göstermektedir. Bunda OCM'nin bir İngiliz şirketi olmasının önemi olmakla beraber OCM'nin yurt dışı pazarlarında bulunan müşteri kitlesinin de önemli etkisi olmuştur. Yurt dışındaki müşteri kitlesi OCM'nin halılarına bu yıllarda da rağbet etmiştir. Şirket 1911 yılında ayrıca daha önce planlanan İran'daki halı pazarına girmiş ve İran'ın 6 farklı bölgesinde halı üretim faaliyetlerine başlamıştır. İran'daki halı üretiminin kısa sürede olumlu sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır.⁷⁸⁰

1911 yılı yukarıda açıklamaya çalıştığımız olaylar ve gelişmelerin etkisinde neticelenmiştir. OCM, 1911'de siyasal ve ekonomik sorunlarla karşılaşmışsa da şirketin 1911'deki ticari faaliyetleri net 113. 625 £ kâr getirmiştir. Şirketin 1911'deki kâr oranı 1910'dakinden %21.5 daha fazlaydı. OCM'nin 1911 yılındaki tüm olumsuz gelişmelere karşın bu kâr oranını yakalaması OCM'nin üretim organizasyonundaki başarısının bir göstergesidir. Şirket, 1911 yılında 1910 yılında olduğu gibi hissedarlarına yine %20 kâr

⁷⁷⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 7.

⁷⁷⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 4.

⁷⁷⁹ Tanin (7 Şevval 1329/ 17 Eylül 1327). Sayı: 1105, s. 1.

⁷⁸⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 4 – 6.

payı dağıtmıştır. Bu kâr payının dağıtılacağı yer ve bankalar daha önceki yıllarla aynıydı.⁷⁸¹

OCM'nin 1911'deki bu ticari başarısı şirket yöneticilerini 1912 yılının hemen başında 25 Ocak 1912'de şirketin 3. olağanüstü genel kurul toplantısını yapmaya ve bu toplantıda şirket sermayesini arttırma kararı almaya yöneltmiştir. Bu olağanüstü genel kurulun toplanma amacı sermaye arttırımını hissedarlara duyarmaktı. Sermaye arttırma kararı yukarıda rakamlarla ifade ettiğimiz ticari faaliyetlerin devam ettirilmesi, İran gibi yeni üretim merkezlerine yayılmak ve oradaki üretimi geliştirmek, OCM'nin İran'daki faaliyetlerine yardımcı olacak İstanbul, Avrupa ve Amerika merkezli şirketleri ya satın almak ya da onların önemli hissedarlarından biri olmak gibi bir dizi gerekçeden oluşmaktaydı. Bu toplantıda şirket yöneticileri 1912 yılı itibariyle OCM sermayesini 1.000.000 £'e yükseltilmesi kararını almışlardır. Buna göre sermaye artışı piyasaya sürülecek her biri 5 £ nominal değerde 100.000 yeni hisse senediyle mümkün olacaktı. Piyasaya sürülen yeni hisse senetlerinin daha önceki hisse senetlerinin sahip olduğu tüm hak ve imtiyazlara sahip olacağı belirtilmiş ve bu hisselerin oluşturulması, piyasaya ne zaman çıkarılacağı gibi unsurların şirket yöneticilerinin yetkisinde olduğu belirtilmiştir.⁷⁸²

25 Ocak 1912'de alınan sermaye arttırma kararında ayrıca yeni hisselerin OCM'nin kârına 1 Ocak 1912 tarihi itibariyle ortak olacağı belirtilmiştir.⁷⁸³ Sermaye arttırma kararı alınmakla beraber şirket hisse senetlerinin hemen piyasaya sunul(a)madığı anlaşılmaktadır. 17 Nisan 1912'de yapılan olağan genel kurul toplantısında OCM'nin sermayesi yine 500.000 Sterlin olarak kaydedilmiştir.⁷⁸⁴ Ancak tarihi tam olarak tespit edilemese de şirketin 1912 yılının ilerleyen zamanlarında hisselerini piyasaya sürdüğü anlaşılmaktadır. 1912 yılına ait mali bilançolarda 940.000 Sterlin değerinde şirkete ait 188.000 hisse senedinin piyasaya sürüldüğü anlaşılmaktadır.⁷⁸⁵ OCM'nin 1912 yılından

⁷⁸¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 3 – 9, balance sheet.

⁷⁸² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 3 – 6.

⁷⁸³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. extraordinary resolutions başlıklı yazı.

⁷⁸⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 1 – 3.

⁷⁸⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. balance sheet 31th December 1912.

itibaren artan sermayesinin göstergesi olan 5 Sterlin değerinde 16 Mayıs 1913 tarihli bir hisse senedinin fotoğrafını aşağıda veriyoruz.

Fotoğraf 2.6. OCM'ye ait 5 Sterlin değerinde 16 Mayıs 1913 tarihli bir hisse senedi⁷⁸⁶

OCM'nin 1912'de sermayesini 1.000.000 Sterline yükseltmesi hem şirket açısından hem de Osmanlı halıcılığının ticari boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Şirketin sermayesini arttırdığı 1912 yılı ticari aktiviteleri de şirkete önemli kârlar kazandırmıştır. 1912 yılının mali bilançolarının sunulduğu 27 Haziran 1913 olağan genel kurul toplantısında OCM'nin 1912 yılındaki ticari faaliyetlerinden net 205.808 £ kâr elde ettiğini anlaşılmaktadır. Bu miktarı ile OCM ticari faaliyetlere başladığı 1 Ocak 1908'den beri en yüksek kâr miktarına ulaşmıştır. Bu yüksek kâr miktarından şirket hissedarlarına 1910, 1911 yıllarında olduğu gibi %20 kâr payı dağıtmıştır. OCM, bu şekilde 3 yıl art arda %20 oranında hissedarlarına kâr payı vererek yürüttüğü ticari faaliyetlerin ne kadar kazançlı olduğunu göstermiştir. OCM hissedarlarının kârlarını alabilecekleri yerler İzmir ve Paris'te daha öncekilerle aynı olmakla birlikte İstanbul'da Wiener Bank – Verein olarak belirtilmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸⁶ <https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsZTtpPcmlbnRhbF9DYXJwZXRFtWFudWZhY3R1cmVyc19zaGFyZV9jZXJ0aWZpY2F0ZS5qcGc> (Erişim tarihi: 17.10. 2019).

⁷⁸⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 3 – 8; balance sheet.

OCM'nin 1912 yılındaki faaliyetleri en yüksek kâr miktarını getirirken şirketin I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1913 yılına ait elimizde bulunan kayıtlarında da ticari genişlemesine devam ettiğini görülmektedir. I. Dünya Savaşı'na sayılı günler kala yapılan 11 Temmuz 1914 tarihli 6. olağan genel kurul toplantısına 18 yönetim kurulu üyesi katılmıştır. Bu toplantıda OCM'nin 1 Ocak – 31 Aralık 1913 tarihleri arasındaki ticari aktiviteleri ele alınmış ve şirketin Anadolu coğrafyasını etkileyen Balkan Savaşları'na rağmen İran'daki üretim faaliyet ve hacminin oldukça olumlu olduğu belirtilmiştir. OCM, 1913 yılında İran'da üretilen toplam halı miktarının 3'te 1'ini üretmiş; bir diğer ifadeyle şirket 1913 yılında İran'da üretilen 1.800.000 £ değerindeki halıların 600.000 £ değerindeki üretimini yalnız başına gerçekleştirebilmiştir. OCM'nin kısa sürede bu noktaya erişmesi şirket yöneticilerini İran'daki üretimi arttırmak ve geliştirmek için teşvik etmiştir.⁷⁸⁸

OCM, yukarıda ifade edilen gelişmelerle beraber savaştan önceki yıl ticari faaliyetlerden 228.306 £ net kâr elde etmiştir. 1912 yılından devreden 8. 392 £ ile bu miktar 236. 698 £ yükseliyordu. Şirket, halı üretim ve ticaretinden elde ettiği bu gelir ile 6 yıllık ticari aktivitelerin en yüksek seviyesine erişmiş bulunuyordu. Bu kâr miktarında İran'daki halı üretiminin önemli olduğunu tekrar ifade etmek gerekir. OCM, 1913 yılında hissedarlarına toplam %16 oranında bir kâr payı vermiştir. Bu kâr payının hissedarlara verileceği yerler; OCM'nin genel merkezi ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'da Wiener Bank – Verein, Paris'te *Crédit Mobilier Français* ve *Société Générale* idi.⁷⁸⁹

1913 yılının ticari faaliyetlerinin açıklandığı ve mali bilançoların yayınlandığı 11 Temmuz 1914 tarihli 6. olağan genel kurul toplantısı OCM'nin I. Dünya Savaşı öncesi yaptığı son toplantı olmuştur. 1914 yılında başlayan savaşla birlikte şirketin ticari aktiviteleri sekteye uğramış ve 1914 yılından 1920'ye kadar şirketin mali bilançoları açıklanamamıştır. OCM'nin 1914 – 1919 yılları arasındaki 6 yıllık mali bilançosunun açıklanması savaş bitiminden sonra 10 Kasım 1920'de yapılan 8. olağan genel kurul toplantısında mümkün olmuştur.⁷⁹⁰

⁷⁸⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 3 – 6.

⁷⁸⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 3 – 8; balance sheet.

⁷⁹⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Annual Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 1 – 9.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber şirketin mali bilançoları açıklanamadığı gibi o güne kadar varlığını bir İngiliz şirketi olarak devam ettiren OCM'nin çıkarları savaş nedeniyle Amerika tarafından korunmaya başlanmıştır. Bu koruma kapsamında şirkete bir yediemin atanması kararlaştırılmış ve Hermann De Andria şirketin yediemini olarak atanmıştır. Yediemin olarak atanan Hermann De Andria, OCM'nin çıkarlarını koruma görevini üstlendiği için OCM'nin hisselerini elinde bulunduran kişiler dilekçe ile OCM'de ne kadar hisse sahibi olduklarını yediemin atanmasını sağlayan ABD İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a beyan etmişlerdir. Bu olay OCM'nin 1914 yılı itibariyle sermaye yapısını ortaya çıkarmıştır. OCM'nin sermayesinin kimlerin elinde toplandığı, bu kişilerin uyruğu ile hisse senedi sayısı ve değeri aşağıdaki tablo 2.3'te verilmiştir.⁷⁹¹

Tablo 2.3. 1914 yılı itibariyle OCM'nin sermayesini elinde bulunduran kişilerin isim, uyrukları ile hisse senedi miktarı ve değeri⁷⁹²

Kişinin İsim – Soy İsmi	Uyruğu	Hisse Senedi Miktarı	Hisse senedi Değeri Sterlin (£)
George Tanqueray	Fransız	100.000	500.000
Hermann D. Andria	İtalyan	11.000	55.000
Charles B. Fritz	Amerikalı	6.000	30.000
George & James Baker	İngiliz	6.000	30.000
Michel N. Pappadopoulos	Yunan	5.000	25.000
Albert Aliotti	İtalyan	3.000	15.000
Joe A. Sykes	İngiliz	1.000	5.000
Pierre Solaro	İtalyan	1.000	5.000
Sydney La Fontaine	İngiliz	1.000	5.000

⁷⁹¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Hermann De Andria, Joe A. Sykes, G. Tanqueray ve M. N. Pappadopoulos tarafından ABD İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

⁷⁹² St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Hermann De Andria, Joe A. Sykes, G. Tanqueray ve M. N. Pappadopoulos tarafından ABD İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

Bay Giraud ⁷⁹³	Fransız	1.000	5.000
Toplam		135.000	675.000

OCM'nin sermayesinin kimlerin elinde toplandığını ortaya çıkarmasının yanında yukarıdaki tablo 2.3. ayrıca şirketin hisselerinin kozmopolit bir hissedar grubu tarafından kontrol edildiğini de ortaya çıkarmaktadır. Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Fransız uyruklu George Tanqueray 1914 yılı itibarıyla OCM'nin sermayesinin yarısını ya kişisel olarak ya da bir grubun temsilcisi olarak elinde bulunduruyordu. Fransız uyruklu Tanqueray ile Giraud ailesi toplam 505.000 £ ile OCM'nin sermayesinin yarısından fazlasını - %50.5 - elinde bulundururken; İtalyan uyruklu De Andria, Aliotti ve Solara 75.000 £ değerinde hisse senedi ile şirketin sermayesinin %7.5'ini elinde tutuyorlardı. OCM'nin oluşumunda önemli rol oynayan İngiliz uyruklu hissedarlar ise Fransız ve İtalyanlardan sonra gelmekteydiler. İngiliz uyruklu Baker kardeşler, Sykes ve La Fontaine'nin elinde sadece 40.000 değerinde hisse senedi yani toplam sermayenin %4'ü bulunuyordu. OCM'nin bilinen tek Amerikalı hissedarı Charles B. Fritz 30.000 £ değerindeki hisselerle toplam sermayenin %3'ünü elinde bulundururken; Yunan uyruklu Michel N. Pappadopoulo 25.000 £ değerinde hisse senetleriyle şirket sermayesinin %2.5'ine elinde tutuyordu.⁷⁹⁴

Fransız sermayesinin 1914 yılına gelindiğinde OCM sermayesinin önemli bir kısmını oluşturması şirketin 17 Nisan 1912 tarihli genel kurul toplantısında aldığı ve yönetim kuruluna Fransız uyruklu 3 yeni üyenin alınması kararında kendisini göstermektedir.⁷⁹⁵ 1912 yılına kadar yönetim kurulunda yer almayan Eugène Lautier, Richard Mattheysz ve John Arachtingi, 17 Nisan 1912 tarihli toplantıda alınan karar

⁷⁹³ Kaynakta bay Giraud olarak verilen kişinin Edmund H. Giraud mı yoksa Harold F. Giraud mu olduğu belli değildir. Her ikisi de 11 Temmuz 1914 tarihli olağan genel kurul toplantısında yönetim kurulu üyeleri olarak yer almışlardır. Bundan dolayı her ikisinin de şirkette hisse sahibi olma ihtimali bulunmaktadır. 11 Temmuz 1914 tarihli toplantının yönetim kurulu üye ve isimleri için bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 2.

⁷⁹⁴ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Hermann De Andria, Joe A. Sykes, G. Tanqueray ve M. N. Pappadopoulo tarafından ABD İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

⁷⁹⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 2, 8 – 9.

gereği yönetim kurulu üyesi olmuşlar ve 27 Haziran 1913 tarihli toplantıya da OCM yönetim kurulu üyesi olarak katılmışlardır.⁷⁹⁶

Daha sonra 1913 Temmuz ayında Mattheysz sağlık sorunlarını nedeniyle yönetim kurulundan istifa ederken diğer iki üye 11 Temmuz 1914 tarihli genel kurul toplantısına katılmışlardır.⁷⁹⁷ Fransız mali çevrelerinin OCM'ye ilgisinin belki de en yüksek noktaya ulaştığı yıl 1913 olmuştur. 1913 yılında Thalmann & Co.'nun başında bulunan A. Frederix ile Crédit Lyonnais'in eski ikinci müdürü George Tanqueray'ın OCM yönetim kuruluna alınmasıyla Fransız sermayesi OCM'nin sermayesini kontrol etmeye başlamış, 1914 yılına gelindiğinde de çoğunluğu sağlamıştır.⁷⁹⁸ Fransız mali çevrelerinin OCM'nin sermayesini kontrol ve denetimi I. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. 10 Kasım 1920 tarihinde yapılan 8. olağan genel kurul toplantısında OCM'nin hisselerinin büyük çoğunluğunun Fransız sermayedarların elinde olduğu belirtilmiş ve bazı önemli Fransız hissedarların OCM'yi bir Fransız şirketi olarak görmek istedikleri genel kurul toplantısında dile getirilmiştir. OCM'nin bir Fransız şirketine dönüştürülmesi hususunun yapılacak ayrıntılı tahkikat neticesinde bir sonuca varacağı ve neticenin de hissedarlara olağanüstü bir toplantı ile duyurulacağı belirtilmiştir.⁷⁹⁹ Bu toplantıdan sonra 27 Temmuz 1921'de yapılan şirket olağan genel kurul toplantısında OCM'nin bir Fransız şirketine dönüştürülmesinin içinde bulunulan dönem için mümkün olmadığı belirtilmiş ve bu tarihten sonra OCM bir İngiliz şirketi olarak ticari faaliyetlerine devam etmiştir.⁸⁰⁰

OCM'nin sermaye yapısında I. Dünya Savaşı ve sonrasında yukarıda bahsedilen değişiklikler yaşanırken halı ve halıcılıkla ilgili ticari faaliyetlerin durma noktasına geldiği savaş sırasında şirket sermaye arttırımında bulunmamış, bulunamamıştır. OCM'nin savaş sırasında Paris'te 10 Nisan 1916'da yaptığı tek olağan genel kurul

⁷⁹⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 2.

⁷⁹⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 2.

⁷⁹⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 7 – 8; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 2 – 8.

⁷⁹⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 8.

⁸⁰⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th July 1921*, s. 6. OCM'nin kayıtlarında yukarıda belirtilen kararı etkileyecek şartların oluşması durumunda bu meselenin daha sonra yeniden ele alınabileceği ifade edilmiştir.

toplantısında şirket sermayesi savaş öncesinde olduğu gibi 1.000.000 £ olarak kaydedilmiştir.⁸⁰¹ OCM'nin sermayesi bazı Osmanlı kaynaklarında 1917 yılında 1.200.000 Osmanlı Lirası olarak verilmişse de⁸⁰² şirket sermayesi 1920 yılına kadar 1.000.000 £ olarak kalmıştır.⁸⁰³

OCM, 1920 yılına kadar sermayesini arttırmamakla beraber savaş sonrası dönemde sermaye arttırımına gitmiştir. Bu konuya açıklık getirmek için OCM'nin I. Dünya Savaşı sırasında Anadolu coğrafyası dışındaki etkinliklerine de kısaca değineceğiz. OCM, I. Dünya Savaşı sırasında 1914 – 1919 yılları arasındaki 6 yıllık mali bilançolarını 10 Kasım 1920'de yapılan 8. Olağan genel kurul toplantısında açıklamış ve bu dönemdeki ticari faaliyetlerinden net 456.887 £ kâr elde ettiğini duyurmuştur. Bu miktara 1913 yılından aktarılan 51.698 £ eklendiğinde 6 yıllık toplam kâr miktarı 508.585 £ olmuştur. OCM, 1914 – 1919 dönemi için hissedarlarına herhangi bir ad altında da kâr payı, temettü vermemiştir.⁸⁰⁴

OCM'nin Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerinin birçoğu savaş döneminde ortadan kalkarken kâr elde etmesi şirketin İran ve Hindistan'daki halı üretim faaliyetleriyle ilgilidir. Savaş boyunca hem İran hem de Hindistan'daki halı üretimi teşvik edilmiş ve Osmanlı coğrafyasına nazaran bu iki ülkede üretim faaliyetleri genişlemeye devam etmiştir. Üretim faaliyetlerinin bu iki ülkede devam edebilmesi ve OCM'nin savaş öncesi İran ve Kafkasya'da bulunan halı stoklarını Basra Körfezi ile Vladivostok gibi limanlar aracılığıyla Avrupa ve Amerika piyasalarına ulaştırabilmesi şirketin savaş dönemindeki kârını açıklayabilir.⁸⁰⁵

OCM, savaş döneminde özellikle İran ve Hindistan'da üretim faaliyetlerine devam ederken; hem I. Dünya Savaşı hem de *Kurtuluş Savaşı*'nın Anadolu coğrafyasındaki bazı önemli halı üretim merkezlerini⁸⁰⁶ ortadan kaldırması şirketi yeni üretim bölgeleri

⁸⁰¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 1.

⁸⁰² BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 7.

⁸⁰³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 1 – 3.

⁸⁰⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 6 – 9.

⁸⁰⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 4 – 5.

⁸⁰⁶ OCM'nin kayıtlarında bu merkezlerin hangileri olduğu belirtilmemiştir. Ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle ortadan kalkan halı üretim merkezlerinin daha ince ve en kaliteli halı türlerinin üretildiği bölgeler olduğu

bulmaya sevk etmiştir. OCM'nin yeni üretim alanları İran ve Hindistan'da bulunmaktaydı. Şirket, bu yeni üretim merkezlerinde faaliyette bulunmak ve savaş sonrası dönemde artan üretim maliyetleri nedeniyle şirket sermayesini 11 Ekim 1920 tarihinde aldığı bir kararla 1.000.000 £'den 1.250.000 £'e yükseltme kararı almıştır. 10 Kasım 1920 tarihli toplantıda onaylanan sermaye artışı, şirketin her biri 5 £ nominal değerde 50.000 hisseyi piyasaya sürmesiyle oluşturulacaktı. Piyasaya sürülecek hisseler daha önceki hisse senetleriyle aynı hak ve imtiyazlara sahip olacaktı. Bununla beraber bu hisseler, şirketin kârına 1 Ocak 1920 tarihi itibarıyla iştirak edebileceklerdi.⁸⁰⁷

OCM, yöneticileri tarafından 11 Ekim 1920'de alınan ve 10 Kasım 1920'deki toplantıda onaylanan sermaye artışı kararıyla şirketin 1920'deki sermayesinin 1.250.000 £'e yükselmiş olduğu görülmektedir. Bu sermayenin 1.000.000 £'i ödenmiş sermaye olarak kaydedilmiştir. Nitekim 1920'deki sermaye artışından sonra 27 Temmuz 1921 tarihinde yapılan ve OCM'nin 1 Ocak – 31 Aralık 1920'deki ticari faaliyetlerinin mali sonuçlarının duyurulduğu toplantıda şirket sermayesi 1.250.000 £ olarak kaydedilmiştir.⁸⁰⁸

OCM'nin 1920'deki sermaye artışı daha öncede ifade edildiği üzere Osmanlı coğrafyasındaki halı üretim ve ticaretinden ziyade özellikle İran ve Hindistan'daki ticari faaliyetleriyle ilgiliydi, şirket bu bölgelerde üretimi arttırmak için sermayeye ihtiyaç duymuştu. Bununla beraber şirketin Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. OCM'nin Anadolu'daki faaliyetlerinin 1919'dan sonraki süreçte de şirket açısından olumlu olmadığı anlaşılmaktadır. OCM'nin 1920'deki ticari faaliyetlerinin Anadolu'nun emperyalist güçler tarafından işgali ve bu işgal sonucu gelişen olaylardan tümüyle etkilendiğini göstermektedir. OCM yöneticilerinin 27 Temmuz 1921 tarihinde yapılan ve 1920'deki ticari faaliyetlerin mali sonuçlarının duyurulduğu genel kurul toplantısında geleceğin çok belirsiz olduğunu belirtmeleri ve

kaydedilmiştir. OCM'nin üretim merkezlerine bakıldığında bu tarz üretim merkezlerinin Batı ve Orta Anadolu'daki üretim bölgelerini kapsadığını söyleyebiliriz. Bununla beraber üretim merkezlerinin tek tek isimlerini vermek elimizdeki kayıtlardan yola çıkarak mümkün görünmemektedir. Anadolu'daki halı üretim merkezlerinin savaş nedeniyle ortadan kalkması hakkında bilgi için şu kaynağa bakılabilir. Bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 5.

⁸⁰⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 1 – 9; balance sheet.

⁸⁰⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th July 1921*, s. 1 – 6; balance sheet.

yöneticilerin tüm dünyayı saran savaş sonrası depresyondan güvenli bir şekilde çıkmayı umut etmeleri bunun en bariz göstergesidir.⁸⁰⁹

⁸⁰⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th July 1921*, s. 1 – 6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LTD’NİN HALI ÜRETİM YAPISI VE FAALİYETLERİ

3.1. Bir Üretim Şekli Olarak Eve İş Verme Sistemi

3.1.1. Bir Üretim Şekli Olarak Eve İş Verme Sistemi

Anadolu coğrafyasında halıcılığın ve üretiminin tarihi bir geçmişi bulunmaktadır. Bu tarihi geçmiş içerisinde halı üretiminin farklı üretim biçimlerinde dokunduğunu görmekteyiz. Anadolu coğrafyasında halıcılık yüzyıllardır hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin besledikleri küçükbaş hayvanlardan kırıktıkları yün ve yapağıyı elde eğirerek iplik haline getirmeleri ve bu yün iplikleri doğal/nebati boyalarla boyamaları sonucu halı, seccade, kilim vb. dokuma ürünlerini üretmeleriyle gelişme göstermiştir. Bu şekilde dokunan halılardan Batı Anadolu Bölgesi’ne özgü halı çeşitleri *Bergama, Gördes, Milas, Kula* gibi çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır. Bu halı çeşitlerinin dokuma tekniği ve nakışları arasındaki bazı ince farklılıklardan dolayı her çeşidin kendine has bir üslubu bulunduğu belirtilmektedir.⁸¹⁰

Anadolu’da halı dokuma yukarıda belirtilen aşiretlerin yünü iplik haline getirip halı, seccade, kilim gibi dokuma ürünlerini üretmenin dışında başka bir tarzda da üretilmekteydi. Halı üretiminin bilinen en önemli şekli, biçimlerinden biri Türkçe’de *Eve iş verme*, İngilizce’de *putting – out* ve Almanca’da *verlagssystem* olarak adlandırılan üretilmektedir. Bu üretim tarzı Anadolu’da coğrafyasında yüzyıllardır bilinen ve farklı üretim alanlarında uygulanan bir sistemdi. Bu üretim şekli özellikle devlet ve loncaların denetiminin zor ve bir noktada mümkün olmadığı kırsal kesimde gelişme göstermiştir. 16. ve 17. yüzyıllar gibi görece erken tarihlerde bile Osmanlı tüccarları eve iş verme sistemini geliştirmiş ve bu üretim şeklini Anadolu’nun kırsal alanlarında yaygınlaştırarak üretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu yüzyıllarda kırsal üretimin yaygınlaşmasının

⁸¹⁰ *Halka Doğru Mecmuası* (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 9.

temel sebebi rekabet ortamından ziyade; tüccarların Osmanlı vergi sisteminden uzak kalmak adına üretim faaliyetlerini kırsal alana yönlendirmeleridir.⁸¹¹

Farklı alanlarda devam eden eve iş verme sisteminin faaliyetleri daha sonraki zaman dilimlerinde de devam etmiş ve bu süreç bazı alanlarda I. Dünya Savaşı'na kadar olan döneme uzanmıştır. Bu anlamda eve iş verme sisteminin Anadolu'daki yaygınlığı ve sürekliliği daha iyi anlaşılabilir.⁸¹² Eve iş verme sisteminin halıcılık da etkin bir üretim tarzı olarak ortaya çıkması 19. yüzyıla birlikte mümkün olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından – tespit edebildiğimiz ve ulaşabildiğimiz en erken tarihli kayıt 1857 tarihli - itibaren *Griffitt & Co.* gibi yabancı halı ticaret evleri Uşak gibi Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan halı üretim merkezlerinde kendileri de halı tüccarları olan acenteleri sayesinde eve iş verme sistemiyle halı dokutturmaktaydılar.⁸¹³ *Griffitt & Co.* Uşak gibi halı üretim merkezlerinde ürettirdiği halıları komisyon vererek acenteleri olan tüccarlar aracılığıyla toplamakta; toplanan halılar şirketin İzmir'de bulunan depolarına gönderilmekte ve oradan da halıların yurt dışına ihracatı gerçekleşmekteydi. Yukarıda örnek verdiğimiz *Griffitt & Co.* Londra'da mukim bulunan London House of Cardinal ve Hanford gibi İngiltere merkezli halı şirketlerinin Anadolu'daki acentelik görevini üstlenmişti. Bu sistem Osmanlı halılarına olan yurt dışındaki talebin sonucu olarak Anadolu coğrafyasında zamanla giderek daha da önem kazanmış ve yaygınlaşmıştır.⁸¹⁴

Eve iş verme sistemi *Griffitt* gibi yabancı halı ticaret evleri ve şirketleri ile yaygınlık kazanırken 1860'lı yıllardan itibaren bu sistem Uşak'ın da dahil olduğu Batı Anadolu'da giderek önem kazanmıştır. Bu sistemin yaygınlık kazanmasında yabancı halı tüccarlarının önemli etkisi olmuştur. Bu tüccarlar Batı'da artan talebin farkında olarak mümkün olan yerlerde acenteler aracılığıyla halı üretimini gerçekleştirmek istemişlerdir.⁸¹⁵ Yabancı halı ticaret evleri, Batı'daki halı talebi karşısında hem atölye/imalthane hem de eve iş verme sistemini uygulamışlardır. Bu noktada İzmir ve İstanbul merkezli ticaret evlerinin her iki üretim biçimiyle de halı üretimini

⁸¹¹ D. Quataert (2001). Labor history and the Ottoman Empire, 1700 – 1922. *International Labor and Working – Class History*, Sayı: 60, s. 102; O. Sencer (1969). *Türkiye'de işçi sınıfı – doğuşu ve yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, s. 21 vd.

⁸¹² D. Quataert (1992). *Manufacturing and technology transfer in the Ottoman Empire 1800 – 1914*. İstanbul: The Isis Press, s. 4 vd.

⁸¹³ BOA. HR. TO. Dosya/Gömlük: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3.

⁸¹⁴ FO. 195/2134 içinde, Cumberbatch'ten O'Connor'a, İzmir, 4 Aralık 1902.

⁸¹⁵ FO. 78/1888 içinde, Annual Report of Smyrna, 1864.

gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bununla beraber bu ticaret evleri kendilerine rakip olabilecek yerli Osmanlı tebaası halı tüccarlarını da bu rekabet ortamından tasfiye etmeye çalışarak rakipsiz kalmaya çalışmışlardır. Bu rekabet ortamının 1870'lere doğru ivme kazandığı söylenebilir.⁸¹⁶ Osmanlı halılarına başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkeler tarafından yoğun bir talebin olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısı uluslararası ticaret hacminde kayda değer artışların gözlendiği bir zaman dilimiydi. 1800 – 1830 yılları arasında toplam uluslararası ticaret hacmi 300 milyon Sterlin'den 400 milyon Sterlin'e yani yaklaşık %33'lük artış gösterirken; 1840 ile 1870 yılları arasındaki sadece 30 yılda uluslararası ticaret hacmi beş katından fazla artış göstererek 1870'te 2 milyar Sterlin'e yükselmiştir.⁸¹⁷

Sanayi devrimini gerçekleştiren toplumlardaki teknik, bilimsel ve ekonomik gelişmelerle beraber tüketim alışkanlıkları da değişmeye başlamış ve doğunun egzotik halıları Batılılar tarafından aranan ürünler haline gelmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı halılarının bir numaralı alıcısı durumuna gelmiş ve bu süreç ticari dalgalanmalar yaşamakla beraber 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir.⁸¹⁸

Batı'daki bu bitmek tükenmez halı talebinin Osmanlı halı üretiminde bazı doğrudan ve dolaylı sonuçları oldu. Bu sonuçlardan biri Batı'daki talep karşısında halı üretim biçim/şeklinin değişikliğe uğramasıydı. Klasik eve iş verme sisteminde tezgah sahibi halı tüccarından nakit avans alarak tüccarın istediği çeşitte halı üretmekteydi. Bu çalışma ilişkisinde halı üretim maliyetlerinin çoğu nakit avanstaki karşılığı için tezgah sahibi halı üretiminin tüm aşamalarında etkin bir rol oynamakta, istediği iplik, boya vb. malzemeleri kullanmakta bununla beraber tüccarın istediği tarz ve çeşitte halıları dokuyuculara dokutturmaktaydı. Eve iş verme sisteminde kullanılan bir diğer çalışma ilişkisi ise tezgah sahibi tüccardan nakit avans yerine, halı üretiminde kullanılacak yün

⁸¹⁶ BOA. İ. DH. Dosya/Gömlük: 581 /40424, Tarih: H - 27/05/1285, 1 – 2.

⁸¹⁷ Hobsbawn, 2018, **a.g.k.**, s. 128.

⁸¹⁸ İngiltere'nin 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı halılarının bir numaralı alıcısı durumuna gelmesi için yukarıda Osmanlı halılarının yurt dışına ihracatı başlıklı bölüme bakınız. İngiltere'nin, 1870'lerden 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı halılarının en önemli alıcısı olduğuna dair bilgi için şu kaynaklara bkz., *FO. 78/1888 içinde*, Annual Report of Smyrna, 1864; *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular Districts*. (1877). Part IV içinde, Report by Acting Consul Stephen Joly on the Trade, Commerce and Navigation of Smyrna for the year 1876. s. 1045; *Report for the Years 1882 – 1885 on the trade of Smyrna*. (1886). İçinde, Report by Consul Dennis on the Trade and Commerce of Smyrna for the years 1882 to 1885. s. 11.

iplikleri boyamak için boya almakta ve aldığı renkli boyalarla yün iplikleri hazırlayıp tüccarın vermiş olduğu siparişleri dokuyuculara dokutturmaktaydı.⁸¹⁹ Eve iş verme sisteminde görülen üçüncü çalışma ilişkisi ise yukarıda belirtilen çalışma ilişkilerinden farklı bir nitelik göstermektedir. Buna göre, halı tüccarı tezgah sahibine ne nakit avans ne de boya vermekte bunun yerine boyanmış yün iplik vererek üretim aşamasının ilk basamağında tezgah sahiplerini halı dokuma işlemi dışında üretim sürecinin dışına itmektedir. Kısaca bu üçüncü çalışma ilişkisinde tezgah sahipleri salt bir aracı rolüne bürünmüşlerdir.⁸²⁰ Dönemin gözlemcilerinin de dikkatini çeken bu husus bu sözlerle ifade edilmiştir:

“ Destgahdâr böyle bir mahrumiyete düşer olur da bu yüzden olan kazancı sendika sandığına akıp giderse kendisi ara yerde adi bir acentadan ibaret kalır ve halı nesc etmekten başka bir sây’a karışmış olmaz.”⁸²¹

Dönemin gözlemcilerinin de dikkatini çeken bu çalışma ilişkisi Avrupalı ve yabancı tüccarlar tarafından kabul görmüş ve onlar aracılığıyla 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu’nun birçok mahallinde giderek yaygınlaşmıştır.⁸²²

Eve iş verme sisteminde halı tüccar ve ticaret evlerine en çok kârı getiren ve yaygınlaşan üçüncü çalışma ilişkisi I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde Uşak gibi Anadolu’da ihracat amaçlı halı üretimi yapan birçok mahalde önem kazanmıştır.⁸²³ Dönemin Osmanlı kayıtlarına da yansıyan bu çalışma ilişkisi resmi kayıtlarda şu şekilde ifade edilmiştir:

“ Halıcılık sanayi-i nefisesine dest-i ecanibin beş on senelerden beri vermiş olduğu zarariye hükümet-i sâbikanın bi - kaydane bakması yüzünden inkıraz ve halı amillerine yalnız taife-i nisanın ücreti nesciyesi olan yevmiye altmış para kalıp başka ticaret-i umumiyenin yabancı ellere inhisar suretiyle geçmiş ve kasabaların fakr -u perişanatına sebep oldukları ve kasabaların bir kısmı hanesinde bir ağaçtan mamul ufak bir direkte seccade ve mefruşat-ı beytiye imal ederek bez ve saire gibi hususat-ı beytiye (...) Diğer kısmı da bir direkte yevmiye altmış para maktu’ ücretle komşudan iki üç kadının vasıtasıyla tüccar namına nesciyatta bulunur. Bir halının bütün ip ve arış ve boya malzeme-i sairesi yed-i inhisarında tuttuğu sendika

⁸¹⁹ Quataert, 1986, **a.g.k.**, s. 479; Y. S. Karakışla (2002). Arşivden bir belge (36): Uşak’ta kadın halı işçilerinin isyanı (1908). *Toplumsal Tarih*, 17 (99), s. 55.

⁸²⁰ *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2.

⁸²¹ *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2. Metindeki vurgular bize aittir.

⁸²² Quataert, 1986, **a.g.k.**, s. 479; Karakışla, 2002, **a.g.k.**, s. 55.

⁸²³ BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlük: 69/9, Tarih: H - 22/3/1328, 2.

*acentası doğrudan kendi namı hesabına o direk sahiplerine kıyye ile vezn ipler verir. Sonra halıyı kıyye ile vezn eder alır.”*⁸²⁴

Anadolu coğrafyasında halıcılıkta kullanılan ve yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalıştığımız çalışma ilişkisi OCM’nin de önemle üzerinde durduğu bir üretim şekliydi. OCM, 1907’deki kuruluş döneminde ve ticari faaliyetlerine başladığı 1 Ocak 1908 tarihinden itibaren bu üretim şeklini benimsemiştir. OCM’nin bu üretim şeklini benimsemesi ve bunu birçok yerde uygulaması ticari faaliyetlerine başladıktan sonra İzmir basınında ciddi eleştirilere neden olmuştur.⁸²⁵ Osmanlı basınında ciddi eleştirilere neden olan OCM’nin uyguladığı bu üretim tarzı hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. OCM’nin bu üretim tarzını benimsemesinin en önemli nedenlerden biri bu çalışma ilişkisinin önceden bilinmesi ve neredeyse tüm halı imalat merkezlerinde uygulanıyor olmasıydı. OCM, yaygın olan bu çalışma ilişkisini neredeyse hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi kabul etmiş ve üretim faaliyetlerinin yoğun geçtiği 1908 – 1913 yıllarında bilfiil uygulamıştır.⁸²⁶ OCM’nin Anadolu’da uygulanan üretim şeklinde neredeyse hiçbir değişiklik yapmadığı bizzat 9 Mart 1909 tarihinde yapılan yönetim kurulunda şirketin yöneticileri tarafından ifade edilmiştir.⁸²⁷

OCM’nin yöneticileri tarafından değişiklik yapılmadan kabul edilen bu üretim tarzının işleyişi OCM’ye has birtakım özellikler barındırıyordu. Öncelikle OCM, halı üretiminde ham maddelerin teminine özen göstermiş ve bu konuya azami önem vermiştir. Şimdi eve iş verme sistemi içerisinde OCM’nin yürütmüş olduğu çalışma ilişkisinde ham maddelerin temini üzerinde durmak istiyoruz.

3.1.1.1. Eve İş Verme Sisteminde Ham Maddelerin Temini

Bilindiği gibi Anadolu coğrafyasında kırılan her çeşit yün halı üretiminde kullanılamıyordu. Örnek olarak, Bergama çevresindeki yünler halı dokunmasına son derece elverişli oldukları halde Urla bölgesinden elde edilen yünler halı dokumacılığı için uygun değildi.⁸²⁸ OCM’yi meydana getiren kurucu halı ticaret evleri, Anadolu’da uzun

⁸²⁴ BOA. DH. MUI. Dosya/Gömlük: 69/9, Tarih: H - 22/3/1328, 2. Metindeki vurgular bize aittir.

⁸²⁵ *Ahenk* (8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-u Evvel 1324). Sayı: 3791, s. 3.

⁸²⁶ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 4.

⁸²⁷ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 4.

⁸²⁸ *Halka Doğru Mecmuası* (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 10.

yıllardır halı üretimiyle meşgul oldukları ve birçoğu Osmanlı tebaası olduğu için ham madde temininin öneminin farkındaydılar. Bundan dolayı OCM ticari faaliyetlere başladığı andan itibaren halı üretimine en elverişli yünlerin teminine çalışmıştır. Ham madde temini ve bu konuya özen gösterilmesi şirket kayıtlarına da yansımıştır.⁸²⁹ OCM, ham maddelerin seçimine bu denli önem verirken üretimin olmazsa olmaz maddesi olan yün şirket tarafından nasıl tedarik edilmekteydi? Bu sorunun cevabı bazı tarihi kayıtların satır aralarında bulunmaktadır. Anadolu’da artan halı üretimine paralel olarak yün tüketimi artış göstermiştir. Önceleri halı dokunulan mahallerde yün yakın çevrede – 40/50 km’lik alanda – bulunan köy ve yaylalardan toplanmakta iken; daha sonraları artan halı üretimine paralel dışarıdan yün temin edilmeye başlanmıştır. Mesela, Uşak 20. yüzyılın başında artan halı üretimiyle beraber yün ihtiyacını Orta Anadolu’da bulunan Konya, Ankara, Haymana ve Cihanbeyli gibi mahallerden temin etmeye başlamıştır.⁸³⁰

Uşaklı halı tüccarlarının yün temini için izlediği yolu OCM’de benzer şekilde izlemiştir. OCM, daha önce Sykes & Co’nun Eskişehir’deki şubesinin müdürü olan D. Petroviç [Petrovich]’i 1908 yılında⁸³¹ Eskişehir’de yeni açtığı şubenin müdürü yapmış ve şubenin muhasebecisi olarak da H. Benrekyan görevlendirilmiştir. Daha önce Sykes & Co.’nun acentesi olan Eskişehir’de OCM tarafından yeni bir şubenin açılması OCM’nin kurucu şirketlerin ticari ilişki ve ağlarından maksimum düzeyde yararlandığını göstermektedir.⁸³²

Bilindiği gibi Sykes & Co, Bandırma’da bir yün iplik fabrikasına sahipti. Sykes şirketi bu fabrikanın yün ihtiyacını tedarik etmek için Anadolu’nun birden fazla bölgesinde acenteler tesis etmiştir.⁸³³ Bu acentelerin kurulduğu bölgelerden biri de

⁸²⁹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 4. 9 Mart 1909 tarihli yönetim kurulu toplantısında OCM yöneticileri tüm dikkat ve çabalarını en iyi ham madde ve boyaların seçimine verdiklerini belirtmişlerdir.

⁸³⁰ *Bursa Sergisi* (31 Temmuz 1325), Sayı: 4, s. 44; Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District (1908). s. 27.

⁸³¹ OCM’nin Eskişehir’de açtığı acenteye ilgili bilgi 27 Nisan 1909 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na ait bir konsolosluk raporunda dile getirilmiştir. Kayıt her ne kadar 1909 tarihli olsa da OCM, 1909 yılı itibarıyla Anadolu’da bulunan acente ve imalathanelerinin isim, ortak ve aynı zamanda bu acente ile imalathanelerin müdür ve muhasebecilerinin isimlerini vererek İngiltere’den koruma talebinde bulunmuştur. Koruma talebinde bulunduğu acente ve imalathanelerin birçoğunun 1908 yılında kurulmuş olduğunu söylemeliyiz. Bkz., FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁸³² FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909; *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1601; *Annuaire Oriental* (1914). Cilt. 2, s. 1474.

⁸³³ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907’de Yapılan Sözleşme. İlgili sözleşmenin 6. maddesinde, Sykes & Co.’nun Anadolu’nun içlerinde birden fazla

Eskişehir’di. Sykes’a bağlı Eskişehir’deki acentenin tam olarak ne zaman kurulduğu belli olmamakla beraber şirketin Beyköy’de bulunan fabrikayı kiraladığı 1902/1903 [Hicri 1320] tarihinden sonra yani 1903 – 1906 yılları arasında bu acentenin kurulmuş olduğu söylenebilir.⁸³⁴

OCM, Sykes & Co.’nun bu birikimi üzerinden Eskişehir’de yün ticaretine başlamıştır. Eskişehir’in yün merkezi olarak seçilmesinde küçükbaş hayvancılığın Sivrihisar⁸³⁵ gibi mahallerde yaygın olmasının yanında Eskişehir’in içinden geçen Porsuk Çayı’nın önemli bir rol oynadığını düşünmekteyiz. Çünkü halı yapımı için gerekli olan iplikler için öncelikle tedarik edilen yünün bol suda yıkanması gerekiyordu, bu açıdan su kaynaklarının⁸³⁶ bulunduğu mahaller yünün yıkanması açısından önemli bir rol oynamışlardır. Eskişehir, bu açıdan OCM’ye tedarik edilen yünün Porsuk Çayı’nda yıkanması noktasında kolaylık sağlamıştır. OCM’nin Eskişehir’deki yün depolarının varlığı ve tedarik edilen yünlerin Porsuk Çayı’nda yıkandığına dair elimizde bulunan bazı fotoğraflar da bu görüşümüzü somutlaştırmaktadır.⁸³⁷ OCM’nin Eskişehir’de bulunan acentesinin şirketin yün temininde önemli rol oynadığı ve bu rolün I. Dünya Savaşı’na kadar devam ettiği çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁸³⁸ Ayrıca şirketin yün depolarının yanındaki yünler Porsuk Çayı’nda erkeklerin gözetiminde kadınlar tarafından yıkanmaktaydı. Yıkanan yünler, kurutulmaya bırakılmakta ve kurutulduktan sonra da Porsuk Çayı’nın hemen yanında bulunan depolarda muhafaza edilmekteydi.⁸³⁹ Aşağıda

acentesi olduğu belirtilmiştir. Bu acentelerin isimleri kaynakta belirtilmediği için Eskişehir hariç diğerlerinin hangileri olduğu tespit edilememiştir.

⁸³⁴ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3; *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1601.

⁸³⁵ Hicri 1311 [M. 1893/4] tarihli Ankara Vilayeti’ne ait vilayet salnamesinde Sivrihisar Kazası’nda 1893/4 itibarıyla yıllık 150.000 kıyye yapağı ve 100.000 kıyye tiftik elde edildiği ve toplam koyun, keçi sayısının ise 327.203 olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Ankara Vilayet Salnamesi* [AVS1], sene-i hicri 1311, 12. def’a, Ankara: Vilayet Matbaası, s. 272; *Osmanlı belgelerinde dünyanın merkezi Sivrihisar* (2016). (Ed: Mehmet Topal), Eskişehir: Sivrihisar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayınları, s. 17 – 19.

⁸³⁶ Su kaynaklarının daha sınırlı olduğu bölgelerde yünleri yıkamak ciddi sorunlara sebep oluyordu. Yün, tiftiğin aksine ihraç edilmeden önce yıkanıyor; bu nedenle de su kaynakları yün yıkamak için elzemdi. 1907 yılına ait bir kaynakta Konya’nın içinden sadece bir tane dere/akarsu [Meram Deresi] geçtiği için yünü yıkamak için doğru bir yer bulmanın zorluğundan bahsedilmektedir. Bkz., *Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District* (1908). s. 27.

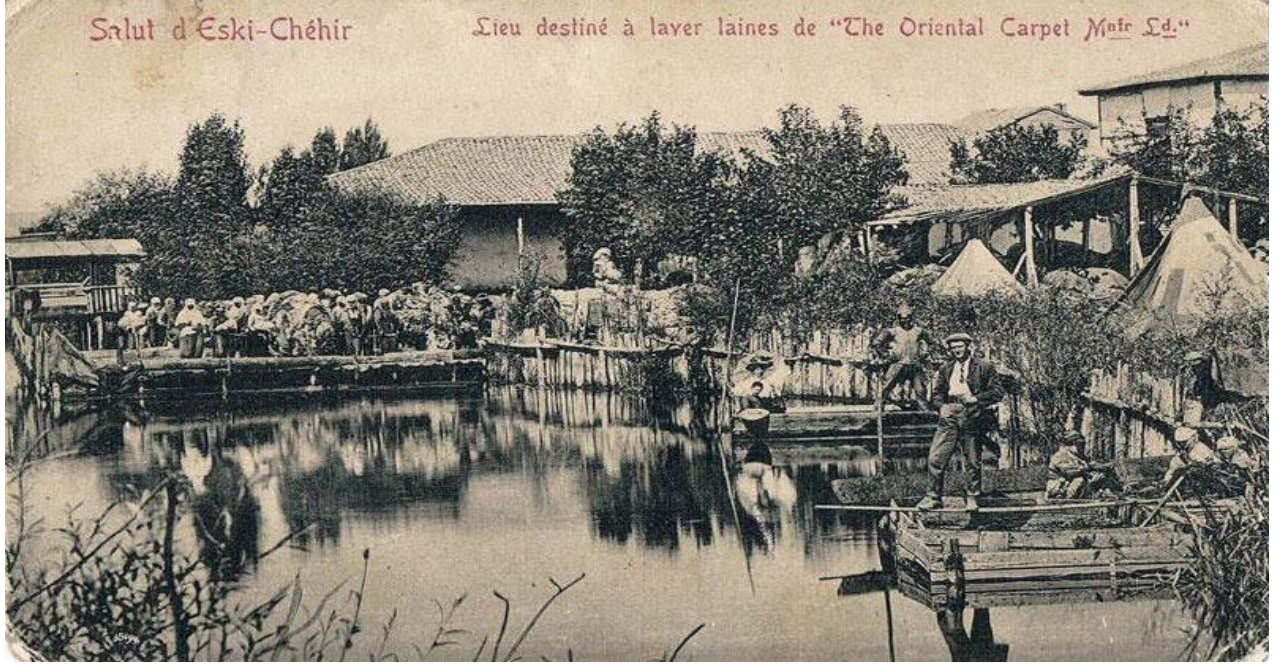
⁸³⁷ FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909; *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1601; *Annuaire Oriental* (1914). Cilt. 2, s. 1474.

⁸³⁸ *Annuaire Oriental* (1914). Cilt. 2, s. 1474.

⁸³⁹ <http://www.levantineheritage.com/ocm.htm> (Erişim tarihi: 4. 11. 2019).

OCM'nin Eskişehir'de bulunan yün depoları ile şirkete ait yünleri yıkayan kadınların fotoğrafları bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.1. OCM'nin Eskişehir'de bulunan yün depoları ile şirkete ait yünleri yıkayan kadınlar (tahmini 1909/1910 yılları)⁸⁴⁰

OCM'nin Eskişehir'deki yün depolarının varlığı I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte devam etmiştir. Savaşa kadar olan zaman aralığında Eskişehir'de hatırı sayılır bir yün, tiftik tüccarının varlığı da bize Eskişehir'in önemli yün merkezlerinden biri haline geldiğini göstermektedir. OCM'nin Eskişehir'deki acentesinin müdürü olan D. Petroviç ile aynı soyadı taşıyan Yaveris Petroviç'in 1914 yılında yün ve tiftik işiyle ilgilenmesi Petroviç ailesinin yün ticaretinde etkin bir rol oynadığını ve bu noktada belki de OCM'ye rakip olduklarını düşündürmektedir.⁸⁴¹

OCM tarafından toplanan yünün sadece Eskişehir ve çevresinden değil ayrıca Orta Anadolu'da bulunan Konya ve Ankara Vilayetleri'ne bağlı Sivrihisar, Haymana ve Cihanbeyli gibi iç kesimlerden de tedarik edildiğini düşünüyoruz, çünkü bu bölgelerde

⁸⁴⁰ <http://www.levantineheritage.com/ocm.htm> (Erişim tarihi: 4. 11. 2019).

⁸⁴¹ *Annuaire Oriental* (1914). Cilt. 2, s. 1474. 1914 yılı itibarıyla Eskişehir'de hatırı sayılır bir yün ve tiftik tüccarının varlığına şahit olmaktayız. Bunlardan bazılarını tespit edebildik. Bu tüccarlar arasında isimleri öne çıkanlar: L. J. Leontiades, S. A. Tulukyan, Ohannes Arakelyan, Yaveris Petroviç, Mardiros Sandukyan, Leon Varteryan, Artin Yağcıyan, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd ve Zeytinoğlu Tevfik Efendi'dir.

üretilen yünler elyafları sert olduğu için yün iplik yapımına uygun nitelikler gösteriyordu.⁸⁴²

OCM'nin yün temin etmek için geliştirdiği bir diğer yöntem ise halı üretiminde olduğu gibi acenteler kurmak olmuştur. Şirket bu amaçla Gördes ve Demirci gibi Batı Anadolu'da bulunan iki merkezde acenteler tesis etmiştir. Yün temini için Demirci'de Emir Mehmedzâde Rıza acente olarak görev yapmakta iken; Gördes'te Çiçekzâde Kemal adındaki yün tüccarı OCM için bölgeden yün temin etmekteydi. OCM bu şekilde yün tedariki için de kendisine bağlı acenteler meydana getirmiş ve hem Orta Anadolu hem de Batı Anadolu'da bulunan yün üretim merkezlerinden yün temin ederek üretim faaliyetlerine devam edebilmiştir.⁸⁴³

OCM, halının en önemli ham maddesi olan yünü yukarıda belirtilen şekilde tedarik etmesinin yanında önemli miktarda yün ve yün ipliğini sürekli olarak depolarında muhafaza ediyordu. OCM'nin 1908 yılının sonu itibariyle yayınladığı mali raporlarında şirketin maliyet bedeli üzerinden 62. 999 £ değerinde yün ve yün ipliğini muhafaza ettiği görülmektedir.⁸⁴⁴ OCM'nin daha sonraki yıllarda da önemli miktarda yün ve yün ipliğini stoklarında tuttuğu anlaşılmaktadır. Şirket, 1909 yılının sonu itibariyle 59.139£ değerinde yün ve yün ipliğini depolarında tutmaktaydı.⁸⁴⁵ OCM, bir sonraki yıl 1910 yılında ticari faaliyetlerinin de genişlemesinin somut bir delili olarak yine maliyet bedeli üzerinden 106. 573 £ değerinde yün ve yün ipliğini depolarında muhafaza ediyordu. OCM'nin bu miktardaki yünü nerede depoladığına dair elimizdeki kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak şirkete ait yünlerin Eskişehir ve İzmir'de bulunan depolarda muhafaza edildiği ifade edilebilir.⁸⁴⁶ OCM, halı üretimindeki önemine binaen önemli miktarda yıkanmış veya yıkanmamış yünü stoklarında tutmaya devam etmiştir. 1911 yılının mali sonuçlarının duyurulduğu 25 Ocak 1912 tarihli olağan genel kurul toplantısında OCM, 96. 656 £ değerinde yıkanmış, yıkanmamış yün ile yün ipliğini stoklarında tutuyordu. Şirket kayıtlarından da anlaşılabacağı üzere OCM, yün tedarik

⁸⁴² *Bursa Sergisi* (31 Temmuz 1325), Sayı: 4, s. 44; Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District (1908). s. 27.

⁸⁴³ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁸⁴⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. balance sheet.

⁸⁴⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. balance sheet.

⁸⁴⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. balance sheet.

edilmesine azami dikkat gösteriyor ve şirket kayıtlarında ilk defa olmak üzere yünün yıkanmış veya yıkanmamış olduğu belirtiliyordu.⁸⁴⁷

OCM'nin, yıkanmış ve yıkanmamış yün ile yün ipliği stokunun en yüksek olduğu yıl 1912 yılı olmuştur. 1912 yılının mali sonuçlarının duyurulduğu 27 Haziran 1913 tarihli olağan genel kurul toplantısının tutanaklarında şirketin toplam 126. 094 £ değerinde yün ve iplik stokuna sahip olduğu görülmektedir. OCM'nin sadece yün ve iplik stokunun 126.094 £ değerinde olması şirketin Anadolu'daki üretiminin kapasitesi hakkında da ipuçları vermektedir.⁸⁴⁸ OCM'nin I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde gerçekleştirdiği ve 1913 yılının mali sonuçlarının duyurulduğu 11 Temmuz 1914 tarihli olağan genel kurul toplantısında şirketin yün ve yün iplik stokunda 1912 yılına nazaran kısmen bir azalma meydana geldiği anlaşılmakla beraber OCM'nin halen 101. 530 £ değerinde yıkanmış, yıkanmamış yün ile yün ipliğini stoklarında bulundurduğu kaydedilmiştir.⁸⁴⁹ OCM'nin yün ve yün ipliği stokları da göstermektedir ki şirket savaş öncesi dönemde Anadolu'da üretim faaliyetlerine normal koşullar altında devam etmekte ve üretim faaliyetlerinin sağlıklı yürütülebilmesi için de 1913 yılı sonu itibarıyla 101. 530 £ değerinde yün ve yün ipliğini muhafaza ediyordu.⁸⁵⁰

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılabacağı üzere OCM için yünün hem tedarik edilmesi hem de Eskişehir gibi mahallerde bulunan depolarında muhafaza edilmesi şirketin üretim faaliyetleri için önem arz ediyordu. OCM, savaş öncesi döneme kadar yıkanmış, yıkanmamış yünler ile yün ipliklerini stoklarında bulunduruyorken; savaşın başlaması ile OCM'ye ait olan yün ve ipliklere Osmanlı Devleti kendi yün ihtiyacını karşılamak için el koymuştur. OCM'nin kayıtlarında sadece el konulan yün ve ipliklerin 1914 yılı itibarıyla değerinin 80.000 £ olduğu kaydedilmiştir.⁸⁵¹ Osmanlı Devleti, her ne kadar savaş koşullarında dolayı böyle bir yöntemle başvurmuşsa da bu

⁸⁴⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. balance sheet. OCM, 1911 yılının mali tablosunu ilan ettiği bu toplantıda yünleri ilk defa olmak üzere, yıkanmış ve yıkanmamış olarak kaydetmiştir.

⁸⁴⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. balance sheet.

⁸⁴⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. balance sheet.

⁸⁵⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. balance sheet.

⁸⁵¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale Ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 4.

uygulamanın OCM'ye ticari anlamda çok büyük bir zararı olmuştur. Şirket bu el koymayla birlikte stoklarında bulunan önemli miktarda yün ve iplikleri kaybetmiştir. Osmanlı Devleti, el koyduğu yünleri Eskişehir ve Konya'da bulunan yün depolarında muhafaza etmiştir. Osmanlı Devleti'nin OCM'ye ait Eskişehir'deki yün depolarına el koyduğu yönünde herhangi bir bilgi ve kayda rastlamadığımızı belirtmeliyiz.⁸⁵²

OCM, yukarıda belirtilen şekilde yünü tedarik ederken halı üretimindeki genişleme ve etkinliğine paralel olarak yıllara göre değişen değer ve miktarda olmak üzere yünü yine şirkete ait depolarda muhafaza etmiştir. Yün tedariki bu şekilde yapılırken halı üretiminin olmazsa olmaz bir diğer önemli ham maddesi olan boyanın OCM tarafından nasıl temin edildiği üzerinde durmamız gereken bir diğer noktadır. Bilindiği gibi Anadolu'daki halı üretim merkezlerinde yer ve zamana bağlı olarak halıcılıkta kullanılan doğal ve sentetik boyalar önemli değişiklikler gösteriyordu. Yer ve zamana göre farklılıklar gösteren boya kullanımı Uşak gibi önemli bir üretim merkezinde sentetik boyaların kullanımını 1850'li yıllardan itibaren mümkün kılmıştır. Uşak'ta bu boyaların kullanılmasının sebebi bunların emek yoğun bir üretim süreci gerektirmemesi, ucuz ve kullanım kolaylığı sağlamalarıydı. Ayrıca doğal/nebati boyalarla elde edilemeyen ancak Avrupa ve Amerika gibi halı piyasalarında talep gören renklerin elde edilmesinde bu boyalar kritik rol oynamaktaydı.⁸⁵³ Anilin ve alizarin gibi sentetik boyaların kullanımı ve yaygınlaşması sadece Uşakla sınırlı kalmamış 1880'lerin sonuna doğru Batı Anadolu'da bulunan birçok üretim merkezinde kullanılır olmuştur. Ancak bu yaygınlığına rağmen sentetik boyaların menfi etkileri görüldüğü için yerel yöneticiler tarafından birtakım önlemler alınmış ve tekrardan doğal boyaların kullanıma girmesine özen gösterilmiştir.⁸⁵⁴ 1890'lardan itibaren ise yerel yöneticiler tarafından alınan önlemlerin olumlu yönleri görülmeye başlanmış ve Batı Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerinde doğal boyalar tekrardan kullanıma girmiştir.⁸⁵⁵

Batı Anadolu Bölgesi'ndeki üretim merkezlerinde boyarmaddelerin kullanımı sentetik ve doğal boyarmaddeler arasında gidip gelmiştir. Bununla birlikte Sivas gibi

⁸⁵² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 28 Eylül 1914 tarihli Oriental Carpet Manufacturers Ltd tarafından İngiliz İzmir Konsolosu Heathcote Smith'e gönderilen mektup. Bu mektup, OCM'nin İzmir'de bulunan yöneticileri tarafından Heathcote Smith'e yazılmıştır.

⁸⁵³ Quataert, 1990, a.g.k., s. 87.

⁸⁵⁴ *Board of the Trade Journal of Tariff and Trade Notices*, Cilt. 5, Temmuz – Aralık 1888, Londra: Eyre and Spottiswoode, s. 551.

⁸⁵⁵ Cuinet, 1894, a.g.k., s. 406 – 407.

önemli bir merkezde 20. yüzyılın başından itibaren anilin ve alizarin gibi boyaların yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.⁸⁵⁶ Sentetik boyalar, Orta Anadolu’da bulunan Konya ve çevresinde de kullanım alanı bulmuştur. 20. yüzyılın ilk yıllarında Konya ve çevresinde Alman ve Fransız yapımı sentetik boyaların kullanıldığı bilinmektedir.⁸⁵⁷ Halı ham maddesi olan boyarmaddeler konusunda dile getirilmesi gereken bir diğer husus ise Alman yapımı boyarmaddelerin Osmanlı coğrafyasındaki giderek önem kazanmalarıydı.⁸⁵⁸ Alman sentetik boyalarının yaygınlaşmasındaki temel nedenlerden biri bu boyaların İngiltere menşeli boyarmaddelere göre daha kaliteli olması; bir diğer nedeni ise ucuz olmalarıdır. Alman yapımı anilin ve alizarin gibi boyaların ticari dolaşımı o kadar yaygınlaşmıştır ki 1906 tarihli bir kayıta Anadolu’da kullanılan boyarmaddelerin üçte ikisinin Almanya’dan ithal edildiği kaydedilmiştir.⁸⁵⁹ Alman menşeli anilin ve alizarin gibi sentetik boyaların kullanımı Anadolu’da bulunan Uşak gibi mahallerde I. Dünya Savaşı’na kadar devam etmiştir.⁸⁶⁰

Buraya kadar yapılan açıklamalarla Anadolu’da özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar halı üretiminde kullanılan boyarmaddelerin tür, özellik ve menşelerini açıklama gereği duyduk. Çünkü OCM, yukarıda isimleri verilen boyarmaddelerle ilgili gerçekliklerin farkında olarak hareket etmiştir. Bu anlamda boyarmaddelerin tüketimi, kullanımı ve ithal edilmesi açısından OCM ile Anadolu’da bulunan halı üretim merkezleri arasında tarihsel bir süreklilik bulunduğunu belirtmek gerekir. OCM, yün ticaretinde olduğu gibi boyarmaddeler konusunda da bir miras devralmış ve bu mirası halı üretim faaliyetlerinde sürdürmüştür.⁸⁶¹

OCM’nin sentetik boyarmaddelere yönelmesinin en önemli nedenlerinden biri şirketin halı üretimini olabildiğince arttırma isteğiydi. Daha öncede ifade edildiği gibi doğal boyaların elde edilmesi önemli bir zaman ve emek gerektiriyordu; OCM bu gerçeğin farkında olarak halı üretiminde anilin ve alizarin gibi sentetik boyarmaddeleri kullanmıştır. OCM’nin kullandığı boyalar Anadolu’daki diğer üretim merkezlerinin de

⁸⁵⁶ *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 29 – 30.

⁸⁵⁷ *Report for the year 1904 on the Trade of Constantinople and District.* (1905). s. 21.

⁸⁵⁸ *Report for the year 1906 on the Trade of Constantinople and District.* (1907). s. 8. İlgili kaynakta 1904 yılında 48.000 £ değerinde Alman yapımı anilin ve alizarinin ithal edildiği belirtilmektedir.

⁸⁵⁹ *Report for the year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular district of Smyrna* (1907). s. 10.

⁸⁶⁰ *Department of Overseas Trade – General report on the trade and economic conditions of Turkey for the year 1919., 1920, a.g.k.,* s. 65.

⁸⁶¹ FO. 195/2360 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 12 Nisan 1910.

kullandığı Alman yapımı boyalardı. OCM, bu boyaları Stuttgart yakınlarında bulunan Ludwigshafen'deki Badische – Anilin Soda Fabrikası'ndan ithal ediyordu. Almanya'nın sentetik boyaların üretiminde önemli bir rol oynadığının farkında olan OCM, yukarıda ismi verilen şirketten ihtiyaç duyduğu boyaları ithal etmekteydi.⁸⁶² Elimizde bulunan veri ve kayıtlarda OCM'nin kendi başına boya üretiminde bulunduğu dair bir kanıt olmadığı gibi boyarmaddelerle ilgili şirketin herhangi bir patente de sahip olmadığını dile getirmemiz gerekiyor. OCM'nin boya üretiminde herhangi bir uzmanlaşmaya gitmediğini kayıtlara yansıyan bir örnek üzerinden açıklamak istiyoruz. OCM'nin Osmanlı coğrafyasında imal ettirdiği halıların Avrupa'da revaçta olduğunu fark eden Hindistan hükümeti 1910 yılında boya işinde uzmanlaştığını düşündüğü OCM'ye Hindistan asıllı bir öğrencinin gönderilmesini ve boyacılık alanında eğitim verilmesini istemiştir. Hindistan'ın böyle bir istekte bulunmasının asıl sebebi Hindistan'ın önemli bir halı üretim merkezi olan Mirzapur'da adi boyalarla boyanan halıların Londra piyasasında Türk halılarının yarı fiyatına satılmasıdır. Hindistan hükümeti bu soruna çözüm olarak OCM'yi görmüştür.⁸⁶³ Ancak OCM'nin boya üretiminde uzmanlaşmadığı belirtilerek Hindistanlı öğrencinin İzmir yerine boya üretiminin önemli bir gelişme kaydettiği ve OCM'nin de iplik boyamak için sentetik boya ithal ettiği Stuttgart'a gönderilmesi önerilmiştir.⁸⁶⁴

OCM'nin günümüze ulaşan kayıt ve tutanaklarında boya üretiminde bulunduğu dair bir ibare bulunmamakla birlikte şirket yöneticileri ithal edilen boyaların en kaliteli boyalar olduğunu ve bu boyaların en katı testlere bile dayanabildiğini ileri sürmüşlerdir. İddia edilen bu görüşün abartılı olduğunu belirtmemiz gerekir.⁸⁶⁵ Kullanılan boyaların kalitesi üzerine dönemin gözlemcilerinin görüşleri de olumlu bir imaj çizmekten epey uzaktır. OCM'nin Isparta'daki atölyesini ziyaret eden Jeancard, İzmir'de sentetik boyalarla boyanıp acente ve atölyelere gönderilen yün ipliklerin doğal boyalar gibi kaliteli ve parlak olmadığını dile getirmiştir.⁸⁶⁶

⁸⁶² FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

⁸⁶³ FO. 195/2360 içinde, İstanbul, 26 Mart 1910.

⁸⁶⁴ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

⁸⁶⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*. s. 4.

⁸⁶⁶ P. Jeancard (1919). *L'Anatolie – Smyrne, Sparte, Bourdour, Hiéropolis, Le Dodécanése*. Paris: Librairie Française, s. 67. Jeancard, Anadolu seyahatini I. Dünya Savaşı'ndan önce yapmıştır. Yazar, Anadolu isimli ve 1919 yılında yayımlanan kitabında OCM'nin halı üretimiyle ilgili birtakım önemli bilgiler vermektedir.

Kullanılan ve ithal edilen sentetik boyaların kalitesi üzerine yukarıdaki görüş ifade edilmekle birlikte boya ve boyacılıkla ilgili bir diğer konu da OCM'nin boya ürettiği iddiasıdır. OCM'nin şirket olarak boya üretimi yaptığı ve hatta İzmir Mortakya'da bulunan boyahanesinde⁸⁶⁷ alizarini geliştirdiği *Halka Doğru Mecmuası*'nda Turgut Alp mahlasıyla önemli makaleler kaleme alan Mahmut Celal Bayar tarafından iddia edilmiştir. Bayar, OCM'nin alizarini Mortakya'daki boyahanesinde geliştirdiğine dair görüşlerini şu sözlerle açıklamaktadır:

“ İzmir’de müteşekkil Şark Halı Kumpanyası [Karpel Oriyantal] bu mahzura esaslı bir çare aramağa başladı. Analinin fenalığı meydanda idi. Aynı zamanda nebati boyada o kadar azdı ki bu boya ile yapılan halılarla mahreç piyasalarının talep ve ihtiyaçlarına yetişebilmek kâbil olamıyordu. *Birisinin fenalık ve ötekini azlığı nazar-ı dikkate alarak çalışan Karpel Oriyantal nihayet her iki mahzurdan salim yani hem nebati boya kadar sabit ve parlak, hem de analin kadar mebzul bir boya elde etmeği düşünmüş ve bunun için Alman kimyagerlerine başvurmuştur. İşte elyevm halıcılık sanatı âleminde yeni bir terakki ve inkişaf devresi açan [alizarin] adındaki boya bu say -û tahririn semeresidir.*”⁸⁶⁸

Bayar, her ne kadar alizarinin OCM tarafından geliştirildiğini iddia etse de – ki şirket ticari faaliyetlerine 1908 yılı itibariyle başladığı için alizarin üretimi için bu oldukça geç bir tarihtir – anilinle beraber alizarin de daha önceden Osmanlı Anadolu’sunda bulunan halı üretim merkezlerinde hem biliniyor hem de halıcılıkta etkin olarak kullanılıyordu.⁸⁶⁹ Bayar’ın uzun makalesinde üzerinde durduğu Alman boya ustalarının OCM’nin boyahanesinde çalıştıkları ise bir diğer önemli husustur. OCM’nin erken tarihli kayıtlarında Mortakya’da bulunan boyahanesinin iki Alman tarafından idare edildiği belirtilmektedir. Alman boya ustalarının ikisinin de Ludwigshafen’deki Badische – Anilin Soda Fabrikası’ndan geldiklerini biliyoruz. Bu iki boya ustasının boyahaneyi oldukça modern makinalarla donattıkları ve önemli miktarda yünün bu modern tesiste hızlı bir şekilde boyandığı da ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu iki boya ustasının Badische’deki boya fabrikasından gelmiş olması bu fabrikanın sattığı boyaları doğru bir şekilde kullanılmasını sağlamak adına bu boya ustalarını gönderdiğini veya gönderilmiş

⁸⁶⁷ OCM’nin yün iplik, boyahane, halı yıkama tesisi hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilecektir. Burada sadece şirketin ham madde olarak kullandığı boyarmaddeler üzerinde durulmuştur.

⁸⁶⁸ *Halka Doğru Mecmuası* (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 9.

⁸⁶⁹ Anilin ve alizarinin halıcılıkta kullanımı için birçok kaynak olmakla birlikte biz burada sadece birkaç tanesini referans göstereceğiz. Yukarıda da mütemadiyen değindiğimiz üzere Alman menşeli anilin ve alizarin Anadolu’da yaygın olarak kullanılıyordu. Bkz., *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 29 – 30; *Report for the year 1906 on the Trade of Constantinople and District*. (1907). s. 8.

olabileceğini düşündürmektedir.⁸⁷⁰ Alman uyruklu boya ustaların varlıklarını OCM'nin üretim faaliyetlerini normal olarak devam ettirdiği I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde korudukları anlaşılmaktadır.⁸⁷¹

Boyarmaddeler konusunda dile getireceğimiz bir diğer husus ise şirketin elimizde bulunan ve bugüne kadar ulaştığımız diğer kayıtlarında doğal/nebati boya kullanmadığının tespitidir. Her ne kadar bazı tarihçiler tarafından şirketin doğal boya kullanarak yün iplikleri boyadığı iddia edilmişse de⁸⁷² OCM'nin kuruluşundan itibaren özellikle Almanya'dan boya ithal ederek üretim faaliyetlerinde bulunduğunu tespit etmiş bulunuyoruz.⁸⁷³ Bir İngiliz şirketi olan OCM'nin İngiliz menşeli sentetik boyaların yerine Alman sentetik boyaları kullanmasının nedeni Alman sentetik boyaların hem ucuz hem de daha kaliteli olmasından ileri geliyordu.⁸⁷⁴ İngiltere, OCM'nin kurulmasıyla beraber İngiliz yapımı sentetik boyaların Anadolu'daki halı üretim merkezlerinde rağbet kazanacağını düşünmüş ve İngiliz boya üreticisi şirketlerin direkt olarak OCM ile bağlantı kurabileceklerini belirtmiştir. Ancak ilerleyen süreçte durumun İngilizlerin lehine bir gelişme kaydetmediği anlaşılmaktadır.⁸⁷⁵

Boyarmaddeler ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus ise sentetik boyaların ekonomik olmasıydı. OCM'nin sentetik boya kullanmasının ekonomik sebepleri üretimde ön planda tutuluyordu. Anadolu'da hem acenteleri hem de şirket adına çalışan atölyeleriyle etkin bir üretim ağına sahip olan şirket bu kapsamdaki bir üretim için gerekli olan doğal boya ihtiyacını karşılayamazdı. Nihai hedefi seri üretim şeklinde daha çok halı üretmek olan OCM'nin doğal boya kullanması da yaptığı işin doğası gereği – OCM bir tekel olarak üretim hacmini sürekli arttırma ihtiyacı hissediyordu - beklenemezdi. OCM'nin doğal boyarmaddeler kullanmadığı şirketin üretim faaliyetlerine başladıktan kısa bir süre sonra kullanılan boyalarla ilgili ciddi eleştirilerde kendisini göstermektedir.

⁸⁷⁰ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

⁸⁷¹ *Halka Doğru Mecmuası* (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 9.

⁸⁷² Quataert, 2004, **a.g.k.**, s. 1032.

⁸⁷³ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum; FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

⁸⁷⁴ *Report for the year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular district of Smyrna* (1907). s. 10.

⁸⁷⁵ *Report for the year 1907 on the Trade of Constantinople and District* (1908). s. 12.

OCM, iplikler için doğal boya kullanılmış olsa idi bu denli eleştirilere maruz kalmayacağı söylenebilirdi.⁸⁷⁶

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü üzere OCM, halı üretiminin olmazsa olmaz iki temel ihtiyacı olan yün ve boyarmaddeleri merkezileştirme yoluna gitmiştir. Şirket, Eskişehir Porsuk Çayı kenarındaki yün depoları ile önemli miktarlarda yünü buralarda depolamış ve şirketin üretim faaliyetlerine bağlı olarak bu yünlerin miktar ve değeri artış göstermiştir.⁸⁷⁷

Boyarmaddeler konusunda ise OCM'nin yün de olduğu gibi yine merkezileşme sağladığı ve İzmir Mortakya'da bulunan boyahanesinde Almanya'dan ithal ettirdiği boyaları kullanarak iplikleri boyadığı ve boyanmış iplikleri Anadolu'da bulunan kendi acente ve imalathanelerine gönderdiği anlaşılmaktadır.⁸⁷⁸ İpliklerin boyanmasının merkezileştirdiğini ifade etmemizin nedeni şirketin bu işi sistematik bir hale getirmesidir yani belli bir yer/mekân ve zamanda boyama işinin yapılmış olmasıdır. OCM'nin halı üretiminde kullanılan iplikleri bu şekilde merkezileştirerek boyaması önemli bir teknik gelişme olmakla beraber birtakım sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Bilindiği üzere boyama işlemi daha önce yün iplik eğirmeciliğinde olduğu gibi yine kadınlar tarafından yapılan bir iş koluydu. OCM'nin bu işi kontrol altına alıp merkezileştirmesi boyacılıkla hayatını sürdüren insanları zor durumda bıraktığı gibi birçoğunun işsiz kalmasına da neden olmuştur.⁸⁷⁹ OCM'nin eve iş verme sistemi için ham madde tedariki ve bunu nasıl gerçekleştirdiğine dair bilgi verdikten sonra şirketin bu sistemi nasıl uyguladığı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

3.2. Eve İş Verme Sisteminin Uygulanması

OCM, halı üretiminde kullandığı ham maddeleri yukarıda değindiğimiz gibi kendisi temin etmekteydi. OCM, gerekli olan ham maddeleri temin ettikten sonra eve iş verme sisteminin en kârlı çalışma ilişkisi olan hazır şekilde renkli yün iplikleri halı

⁸⁷⁶ *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2; *Ahenk* (8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-u Evvel 1324). Sayı: 3791, s. 3.

⁸⁷⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. balance sheet; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. balance sheet.

⁸⁷⁸ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

⁸⁷⁹ *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2; *Ahenk* (24 Cemaziyel Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

tüccarlarına vererek halı dokutturuyordu. OCM, bu çalışma ilişkisinde halının üretilmesi için gerekli olan tüm ham madde ve boyaları temin etmekteydi.⁸⁸⁰ Bu çalışma ilişkisinin belirleyici özelliği bu sistemin halı siparişlerine dayanmasıydı. OCM, halı üretime başladığı 1908 tarihinden itibaren eve iş verme sistemiyle yaptırdığı halıları yurt dışından aldığı siparişlere göre yapıyor ve yaptırıyordu.⁸⁸¹ OCM'nin sipariş üzerine halı imal ettirdiği dönemin Osmanlı kaynaklarına yansıdığı gibi Osmanlı basınında da dile getirilen bir olguydu. OCM'nin sipariş üzerine üretimde bulunduğu dair bir kayıttaki şu ifadeler dikkat çekicidir:

“Karahisar-ı sahib’de İngiltere devleti tebaasından Dı Oryantal Karpel Manufakçurers Kumpani Limited namında şirketin nezdinde müstahdem işçilerden matlub olan meblağın tahsili için *şirket-i mezkure tarafından halı imalı maksadıyla teslim olunan ipliklerin hükümet-i mahalliyece taht-ı hacze alınub furuhtu* takrir edildiği bu kere cenab-ı sefarette vürud ile malumatdan anlaşıldığı ve *mezkûr iplikler şirket-i mezkurenin malı olub sipariş olunan eşyanın imali maksadıyla işçilere tevdi ve teslim edilmiş olduğuna mebni (...).*⁸⁸²

OCM ile ilgili önemli bilgiler edindiğimiz ve şirketin ticari faaliyetlerini yakinen takip eden Ahenk Gazetesi’nin sütunlarında da OCM’nin sipariş üzerine halı üretiminde bulunduğu belirtilmiştir. Gazete, sipariş üzerine üretim hakkında şunları dile getirmektedir:

“Sendikanın⁸⁸³ evvela levâzımını kendi göndermek şartıyla sipariş üzerine mal yapıdırıp satmasından ve sonra imalathaneleri yed-i ihtikâra geçirmesinden bir netice-i müessesfe daha hâsıl olacaktır ki o da bundan on sene sonra Osmanlı halılarının nazar-ı rağbetden büsbütün düşmesi ihtimalidir. Çünkü sendika on sene mütemadiyen kazanırsa bundan ötesini artık düşünmez.”⁸⁸⁴

OCM, bu sistemi yani sipariş üzerine halı üretimini Anadolu’nun farklı mahallerinde bulunan acenteleri sayesinde tedarik edebiliyordu. Bu acenteler 1908 yılından itibaren faaliyete geçmişler ve şirketin üretimdeki önemine binaen sayıları 1914 yılına kadar artış göstermiştir. OCM’nin Anadolu’da bulunan acentelerinin sayıları,

⁸⁸⁰ BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/3/1328, 1 – 2.

⁸⁸¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 4; BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 3 – 4.

⁸⁸² BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 3 – 4. Metindeki vurgular yazara aittir.

⁸⁸³ Ahenk Gazetesi, OCM’yi daha öncede ifade edildiği gibi tekel olarak görmektedir. Gazetede yayımlanan makalelerde OCM, genellikle “*Sendika*” olarak belirtilmiştir. Bu makalede de aynı kavram kullanılmıştır.

⁸⁸⁴ *Ahenk* (22 Muharrem 1325/22 Şubat 1322). Sayı: 3233, s. 2. OCM’nin sipariş üzerine üretimde bulunduğu dair bir diğer önemli süreli yayın ise Bursa Sergisi adlı dergidir. Ayrıntılı bilgi için derginin şu sayısına bkz., *Bursa Sergisi* (14 Ağustos 1325), Sayı: 6, s. 68 – 69.

nerede bulundukları ve bu acentelerin isimleri gibi birtakım verilere toplu bir şekilde en erken 27 Nisan 1909 tarihli İngiliz Dışışleri Bakanlığı arşivlerinde rastlıyoruz. Bir İngiliz şirketi olması sebebiyle Anadolu’da bulunan acente ve imalathane/atölyeleri için İngiltere’den koruma talep eden OCM, koruma talep ettiği tüm acenteler ve aynı zamanda o güne kadar kurmuş olduğu imalathanelerle ilgili ayrıntılı bilgileri İngiliz Dışışleri’ne göndermiştir.⁸⁸⁵

OCM’nin sipariş üzerine halı imal ettirdiği acentelerin nerede bulundukları, isimleri ile sayılarını aşağıdaki tablo 3.1’de veriyoruz.

Tablo 3.1. *OCM’nin 1909 yılı itibariyle Anadolu’da bulunan acentelerinin bulundukları mahaller, isimleri ve acente sayıları*⁸⁸⁶

Mahal	Acente İsmi	Sayı
Gördes	1- Pehlivanzâde Hacı Paşa 2- Topalağazâde Ahmet 3- Topalağazâde Rıfaat 4- Kıştırzâde Hakkı & Hilmi	4
Demirci	1- Georges Anastassiou & Stephonos Tzantis 2- Gümrükçüzâde Mehmed & İzmirizade Nurullah 3- Hacı Ahmedzâde Ali Rıza 4- Hacı Alizâde Ahmed Nazıf 5- Nacarzâde Sıddık	5
Simav	1- Çömezzâde Sadık 2- Yağcızâde Abbas	2
Manisa	1- Behor Politi	1
Akhisar	1- Xenophen Prodhromidhis	1
Uşak	1- Kıyyezâde Hacı Osman 2- Helvacızâde Mehmed 3- Hamzazâde Ali 4- Ali Mollazâde Ali 5- Thomas D’Isidoro	7

⁸⁸⁵ FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909; St. Antony’s College, MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L’Interieur*.

⁸⁸⁶ FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909.

	6- Canzâde Yusuf 7- Hızarzâde Hacı Hüseyin	
Kula	1- Çolakzâde ⁸⁸⁷ İbrahim ve Çolakzâde Abdurrahman 2- Hancı Halil Ağazâde Ahmed Ragıp 3- Çınarzâde Kardeşler [Çınarzâde Mustafa & Çınarzâde Rakım] 4- Ağazâde Mehmed	4
Isparta	1- Dr. Prodhromos Grigoriadhis & Yordan ve Damiano Stilloğlu 2- Mina Kâhyaoğlu	2
Kütahya	1- Artin Sallabaşyan & Garabet Kalostyan 2- Hussef & Agop Artinyan 3- Haralambos Moskovoğlu	3
Akşehir	1- Artin & Alexis Mesçiyan	1
Konya	1- Vayanos Kardeşler [Vassas & Stama Vayano]	1
Sille	1- Vayanos Kardeşler [Vassas & Stama Vayano] 2- Prodhromos Ananiadhis	2
Niğde	1- Jean Çolakis	1
Milas	1- Moreno & Jacques Cicurel	1
Denizli	1- Kevork Kocakçıyan	1
	Toplam	36

Yukarıdaki tablo 3.1’de de görüldüğü üzere OCM, ticari faaliyetlerine başladıktan yaklaşık 16 ay sonra Anadolu’nun 15 farklı bölgesinde 36 tane acenteye sahip olmuştur. Adı geçen 36 acente ile birlikte bu acentelerle işbirliği yapan halı tüccarları da

⁸⁸⁷ Çolakzâde ailesinin 1860’lı yılların ortalarından beri Kula’da halıcılıkla iştigal ettikleri anlaşılmaktadır. Çolakzâde Halı Kumpanyası, 1866 yılında kurulmuş ve bu önemli halı şirketi cumhuriyet döneminde de varlığını devam ettirebilmiştir. 1926 yılında Cemal Nadir tarafından yayımlanan *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi*’nde bu şirketin yurt dışında da temsilciliklere sahip olduğu yazılmıştır. Bu temsilcilikler, Frankfurt, Münih ve Amerika’da bulunmaktaydı. OCM’nin acenteliğini uzun yıllar sürdüren bu şirket OCM ile işbirliği yapıp ayakta kalan önemli şirketlerden biridir. Çolakzâde şirketi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., C. Nadir (1926). *Ticari ve iktisadi İzmir rehberi*. İstanbul: Türkiye Salon ve İlanât Gazatesi, s. yok; E. Anmaç (1999). Batı Anadolu halıcılığı içinde Kula halıcılığının yeri ve Çolakzâde halı şirketi. *XIII. Türk Tarih kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt. 3, II. Kısım, s. 1272 – 1273.

bulunmaktaydı. Bu halı tüccarlarının sayıları Gördes'te 4⁸⁸⁸, Uşak'ta 2⁸⁸⁹ tane olmak üzere toplamda 6 idi. Acentelerle işbirliği yapan bu halı tüccarlarıyla beraber OCM için veya adına eve iş vererek halı dokutturanların sayısı 1909 yılı itibariyle toplamda 42 idi.⁸⁹⁰

OCM'nin halı üretiminde başat bir rol oynamasına binaen yukarıda ayrıntılı olarak verilen acentelerinin sayıları zamanla artış göstermiştir. Uşak'ta 1909 yılında 7 acente bulunurken 1911 yılında Çelebizâde Mehmet'in de OCM'nin acentesi olmasıyla Uşak'taki acentelerin sayısı 8'e yükselmiştir.⁸⁹¹ Isparta'da 1909'da 2 olan acente sayısı 1911 yılında 5'e yükselmiştir. Bu acenteler Keçiborlu'da Avedikyan & Muradyan iken; Isparta merkezinde 1909'dakilere ek olarak Basmacıoğlu ve Papazoğlu'nun da OCM'nin acentesi olduğu görülmektedir.⁸⁹² Acente sayısının yükseldiği bir diğer mahal ise Gördes olmuştur. 1909 yılında 4 olan acente sayısı 1911 yılında 7'ye yükselmiştir. 1911'deki 7 acente içinde 1909 yılında var olan Pehlivanzâde Hacı Paşa bulunmamaktadır, OCM'nin bu halı tüccarıyla bağlantısını kopardığı anlaşılmaktadır. 1909 yılındaki diğer 3 acentenin varlıklarını koruduğu görülmektedir. Bu üç acenteye ek olarak Ak Efezâde, Ahmed Namık ve Kumpanyası, Ali Karazâde ve Lahincizâde gibi halı tüccarları ve şirketler⁸⁹³ eklenerek OCM'nin Gördes'teki üretiminin aracıları olmuşlardır.⁸⁹⁴ Acente sayısının artış gösterdiği bir diğer mahal Demirci olmuştur. 1909'da 5 olan acente sayısı 1911'de 7'ye yükselmiştir. Daha önceki acentelerin varlıklarını korudukları ve bunlara ek olarak

⁸⁸⁸ OCM'nin Gördes'teki 4 acentesinden biri olan Pehlivanzâde Hacı Paşa, Nalbantzâde Osman ve Çivdizâde Mehmed ile ortaklık yapıyordu. Bir diğer acente Topalağazâde Ahmet ise Topalağazâde Tevfik ile Topalağazâde Ali ile birlikte çalışıyordu. Bu durumda Gördes'teki 4 acente ile beraber OCM adına eve iş vererek halı dokutturan tüccar sayısı 8 idi. Bkz., FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁸⁸⁹ OCM'nin Uşak'taki 7 acentesinden biri olan Hızarzâde Hacı Hüseyin, Hızarzâde Hacı Mehmed ile birlikte çalışıyordu; bir diğer acente olan Hamzazâde Ali, Hamzazâde Mehmed ile birlikte OCM için veya onun adına eve iş vererek halı dokutturuyorlardı. Bu şekilde Uşak'ta OCM için 9 halı tüccarının halı dokuttuğu anlaşılmaktadır.

⁸⁹⁰ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁸⁹¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*.

⁸⁹² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*. Elimizde bulunan kaynaklarda Isparta'daki acentelerin ilk isimleri verilmemiştir; sadece Basmacıoğlu ve Papazoğlu olarak kaydedilmişlerdir.

⁸⁹³ Şirketler kavramını kullanmamızın nedeni 1911 yılında Gördes'te OCM'nin acentesi olan halı tüccarlarından Ahmed Namık'ın halı şirketi sahibi olmasıdır. Bu nedenle OCM'nin sadece halı tüccarlarıyla değil gerektiğinde şirket ve kumpanyalarla da ilişki kurabildiğini belirtmemiz gerekir.

⁸⁹⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*.

İzmirizâde ve Emir Mehmedzâde'nin yeni acenteler olarak eklendiği ilgili kayıtlarda belirtilmiştir.⁸⁹⁵

OCM'nin genel anlamda acente sayısı yükselirken acente sayısının düşüş gösterdiği tek halı üretim merkezi tespit edebildiğimiz kadarıyla Kula olmuştur. 1909 yılında 4 acentenin bulunduğu Kula'da 2 yıl sonra – 1911'de - bu sayı 2'ye düşmüştür. Kula'da Çolakzâde İbrahim & Çolakzâde Abdurrahman ile Hancı Halil Ağazâde Ahmed Ragıp, OCM'nin acentesi olmaya devam ederken Çınarzâde Kardeşler ile Ağazâde Mehmed'in acenteliklerinin sona erdiği görülmektedir. OCM'nin 1911 gibi üretim faaliyetlerinin en yoğun olduğu bir dönemde Kula'daki acentelerinin sayısının neden düşmüş olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak; bununla beraber Kula'nın OCM için daha kaliteli ve belli özellik ve tarzlara sahip halı modellerinin dokunduğu bir halı üretim merkezine haline geldiği ve bundan dolayı da şirketin acente sayısını azalttığı savunulabilir.⁸⁹⁶ OCM'nin eve iş verme sistemiyle halı dokutturduğu acentelerine yukarıda verilenler dışında yani 1909 yılında var olmayan ancak 1911 yılına gelindiğinde kurulan yeni acentelere de rastlamaktayız. Aşağıda isimleri verilen acenteler 1910 – 11 yıllarında kurulmuşlardır. Çünkü bu acenteler, 1911 yılına gelindiğinde aktif bir şekilde eve iş verme sistemi dâhilinde halı üretiminde bulunuyorlardı.⁸⁹⁷ Aşağıda 1909 sonrası OCM'nin yeni acentelerinin bulundukları mahal, isim ve sayıları verilmiştir.

Tablo 3.2. 1909 sonrası OCM'nin acentelerinin bulundukları mahal ile acentelerin isim ve sayıları⁸⁹⁸

Mahal	Acente İsmi	Sayı
Bodrum	Moreno Cicurel ⁸⁹⁹	1
Güney [Denizli]	Kevork Kocakçıyan	1
Apa [Denizli]	Kevork Kocakçıyan	1

⁸⁹⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur.*

⁸⁹⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur.*

⁸⁹⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 11'de *Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Apres Les Provenances.*

⁸⁹⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur.*

⁸⁹⁹ Moreno Cicurel; Bodrum'dan önce Milas'ta OCM'nin acenteliğini üstlenmişti.

Kadıköy ⁹⁰⁰ [Babadağ/Denizli]	N. A. H. Athanasoğlu	1
Keçiborlu [Isparta]	Avedikyan & Muradyan	1
Sivrihisar ⁹⁰¹ [Seferihisar/İzmir]	K. Avedikyan	1
Borlu ⁹⁰² [Gördes/ Manisa]	Hacı Halimzâde ve Kumpanyası	1
İzmir	Arakel Sivasliyan	1
Bayındır [İzmir]	Nicholas Socoss	1
Süllüler	Velizâde Mehmed	1
Toplam		10

Yukarıda bulundukları mahal, acente ismi ve sayıları verilen acentelerle birlikte OCM'nin 1911 - 12 yıllarında Anadolu'nun 25 farklı mahallinde şirket adına eve iş verme sistemiyle çalışan doğrudan 53 tane acentesi bulunmaktaydı. Batı Anadolu'nun önemli halı üretim merkezleri arasında bulunan Uşak, Gördes ve Demirci'de şirketin 22 tane acentesinin olması OCM'nin kurulduktan kısa bir süre sonra Anadolu'daki halı üretim merkezlerine ne denli hızlı yayıldığını göstermektedir. Acenteler hakkında ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise OCM'nin eve iş verme sistemini Anadolu'nun en küçük yerleşim yerlerine kadar götürmesidir. Bu noktada Konya'ya bağlı Sille, Gördes'e bağlı Borlu, Denizli'ye bağlı Kadıköy/Babadağ gibi küçük nahiyeler önem kazanmaktadır.

⁹⁰⁰ Kadıköy, incelenen dönemde Aydın Vilayeti Denizli Sancağı'nın Sarayköy Kazası'na bağlı bir nahiye merkezi idi. Kadıköy, 1885 – 1923 yılları arasında nahiye olarak idari taksimatta yer almıştır. Kadıköy'ün bir diğer adı da “Babadağ” idi. Günümüzde Kadıköy Denizli'nin bir ilçesi olarak Babadağ ismiyle bilinmektedir. Bkz., T. Sezen (2017). *Osmanlı yer adları*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivleri Yayınları, s. 75. Kadıköy/Babadağ hakkında ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise bu bölgede halı boyamacılığının yaygın ve gelişmiş bir faaliyet olduğu ve Kadıköy'ün I. Dünya Savaşı'ndan önce önemli bir boyama merkezi haline geldiğidir. OCM'nin kendi acentelerini kurarken bu tür özelliklere sahip bölgeleri seçmeye özen gösterdiğini belirtmek gerekir. Bkz., *A Handbook of Asia Minor*, 1919, **a.g.k.**, s. 246.

⁹⁰¹ Bilindiği üzere Osmanlı idari taksimatında Sivrihisar, 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyılın başlarında Ankara Vilayeti'ne tabii bir kaza idi. Bkz., *Osmanlı belgelerinde dünyanın merkezi Sivrihisar*, 2016, **a.g.k.**, s. 28 – 42. Sivrihisar, Eskişehir liva merkezine haline getirilince 4 Nisan 1915 tarihli irade ile Mihaliççik kazası ile beraber Eskişehir'e ilhak edilmiştir. Bkz., BOA. DH. İrade –i Umumiye [İ. UM]. Dosya/ Gömlek: 45/1, Tarih: H. 19/5/1333. Bu açıklamaları yapmamızın nedeni, OCM'nin acentesinin Ankara Vilayeti'ne bağlı Sivrihisar'da değil o dönem Aydın Vilayeti'ne tabii olan Sivrihisar'da bulunmasındandır. Osmanlılar bu iki yerleşim yerinin isim benzerliğinden dolayı Ankara Vilayeti'ne tabii olan Sivrihisar'ı “Ankara Sivrihisarı” şeklinde adlandırmışlardır. Aydın Vilayetine tabii olan Sivrihisar bugün İzmir'e bağlı Seferihisar ilçesidir. Bkz., İ. Sezgin (2009). *Sivrihisar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. [DİA]. Cilt. 37, s. 289 – 291.

⁹⁰² Borlu, Aydın Vilayeti Saruhan Sancağı'na tabii olan Gördes kazasının bir nahiesiydi. Küçük bir kasaba olduğu belirtilen Borlu Gördes'in 40 km. güneyinde yer almaktaydı. Borlu, 1883 – 1918 yılları arasında Gördes Kazası'na bağlı bir nahiye idi. Cumhuriyetin ilanıyla beraber 1924 – 1958 yılları arasında Borlu yine Gördes'in bir nahiesi olarak idari taksimattaki yerini almıştır. Bkz., Ş. Sami (H. 1306). *Kamusu'l – Alâm*. Cilt. 2, İstanbul, s. 1386; Sezen, 2017, **a.g.k.**, s. 128.

Kuşkusuz bu küçük yerleşim yerlerinde daha öncesinde de halı üretimi yapılmakta idi;⁹⁰³ ancak OCM ile birlikte halı üretiminin organize edildiği ve üretim kapasitesinin arttırıldığını söyleyebiliriz. OCM, bu noktada halı üretiminin nicel olarak artışında tetikleyici bir rol oynamıştır.⁹⁰⁴

OCM bu acentelerle üretimi gerçekleştirirken, eve iş verme sisteminin OCM tarafından nasıl uygulandığını da belirtmek gerekir. OCM, halı üretimini tekeline almak için öncelikle halı ipliği üretimi öneminin farkında olarak halı ipliklerinin tedarik edilmesini sağlamak için Sykes & Co.'ya ait Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasını 30 Kasım 1907 tarihinde yapılan bir sözleşme ile satın almıştır.⁹⁰⁵ Satın alma işleminden sonra OCM bu fabrikada ürettirdiği halı ipliklerini yine OCM'ye ait İzmir Mortakya'da⁹⁰⁶ bulunan boyahanesinde yurt dışında ithal ettiği anilin ve alizarin gibi sentetik boyalarla boyattırılmış ve sonrasında bu boyalı iplikleri kendisine bağlı tüm acentelere halı üretiminde kullanılmak üzere doğrudan göndermiştir.⁹⁰⁷

OCM'nin acentelerine gönderdiği iplikler şirkete aitti ve acentelere halı üretimi için verilen iplikler tartılıp verilmekteydi. OCM, acentelerine yün iplik, argaç, çözgü gibi ham maddeleri o bölgede bulunan komisyoncuları aracılığıyla dağıtmaktaydı.⁹⁰⁸ Bu komisyoncuların kim olduklarının tespiti zordur, zira üretimin yapıldığı yerler Anadolu'nun birçok bölgesini kapsamakla beraber en küçük yerleşim birimine kadar yayılmıştır. OCM'nin acentelerine verdiği iplikler hakkında ifade edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır ki bu nokta acenteler aracılığıyla yapılan halı üretimi açısından kayda değerdir. OCM, Bandırma Beyköy'de bulunan fabrikasında üretilen yün ipliklerin

⁹⁰³ Bu küçük yerleşim yerlerinde OCM öncesinde de halı üretiminin yapıldığı belirtmek gerekir. Konya'ya bağlı Sille nahiyesi bunun örneklerinden birini oluşturmaktadır. Nahiye, 19. yüzyılın sonlarında önemli bir halı üretim merkezine dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1897). Sayı: 125, s. 52 vd.

⁹⁰⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 11'de *Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances*.

⁹⁰⁵ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme.

⁹⁰⁶ OCM'ye ait tesisler hakkında daha sonra ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁹⁰⁷ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910; FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910; BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 3 – 4; BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlük: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2; *Ahenk* (24 Cemazeyilahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

⁹⁰⁸ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910; BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 3 – 4; *Ahenk* (24 Cemazeyilahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 12 – 13.

kullanımını Anadolu’da bulunan tüm acenteler ve kendisi için halı üretiminde bulunan tüccarlar için zorunlu tutmuştur. Verilen bu yün ipliklerle halıyı imal ve OCM’ye teslim edinceye kadar geçen süre zarfında iplik bedelinin satış fiyatına ilaveten % 9 gibi önemli bir oranda faiz uygulamış ve şirket dokuyucuları bunu ödemeye mecbur etmiştir.⁹⁰⁹

Halı üretimi için verilen yün ipliklerin hem kalite olarak genel anlamda kötü oldukları hem de dönemin piyasa fiyatlarının çok üzerinde şirket tarafından satıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ, Gördes Kazası’nda el ile eğrilen yün ipliklerin fiyatı okkası 15 kuruşa, Batı Anadolu’da bulunan diğer üretim merkezlerinde ise yine ipliklerin okkası 15 – 18 kuruş aralığında satılırken OCM’nin Bandırma’da ürettiği iplikler acente ve halı tüccarlarına 23 – 24 kuruşa satılmıştır.⁹¹⁰ Dönemin gözlemcilerinin dikkatinden kaçmayan bu durum şu sözlerle açıklanmaktadır:

“ (...) Gördes kazasına gittiğim zaman halıcılar *yapağıdan mâmul ilmenin okkası on beş guruşa* kadar satıldığını ve *Karpet Kumpanyasının teşkilinden sonra ise kumpanyanın ilmenin kıyyesini sanatkârana yirmi dört guruşa verdiğini* (...)”⁹¹¹

OCM’nin farklı yerlerde bulunan acenteleri hammadde temininde kendisine bağlı kılmıştır. Üretim süreci hakkında ifade edilmesi gereken bir diğer nokta ise OCM’nin üretim sürecini yakından takip ettiği gerçeğidir. OCM’nin üretim aşamasını yakından takip ettiği bilakis OCM’nin Fransızca yazılan halı katalogunda dile getirilmiştir. OCM, üretim sürecini yakından takip ederek hem üretimin sürekliliğini sağlamış hem de yapılan işin zamanında tamamlanmasını sağlamıştır. OCM’nin siparişlerin zamanında yapılmasını sağlamak adına gösterdiği ehemmiyet ve dikkat dönemin gözlemcilerinin de dikkatinden kaçmamıştır.⁹¹²

Bu dikkat ve ehemmiyet şu sözlerde ifadesini bulmuştur:

“Kumpanyanın [OCM] halı piyasasına hâkim-i münferid kalmakta olmasıyla beraber bunda itiraf edilmelidir ki birinci makalemizde izah ettiğimiz üzere *kumpanyanın bütün siparişlerinde halıların*

⁹⁰⁹ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13.

⁹¹⁰ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13; *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2.

⁹¹¹ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13. Metindeki vurgular yazara aittir.

⁹¹² *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. yok; *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 12 – 13.

*modellerine muvâfık ve muntazam surette dokunması için gösterdiği fart-ı dikkat ve ihtimâmının da dâhili vardır.”*⁹¹³

OCM'nin üretim aşamasında gösterdiği azami dikkatin yanında vurgulanması gereken bir diğer önemli konu ise üretim aşamasında üretim araçlarına sahiplik diğer bir ifadeyle mülkiyet ilişkileridir. OCM'ye bağlı acenteler, halı üretimini kendi tezgâhlarına sahip bağımsız halı dokuyuculara yaptırmaktaydılar. Halı dokuyucuları Uşak gibi önemli üretim merkezlerinde ham maddeleri kendileri temin edemeseler de üretim araçları olan tezgâha sahiplerdi.⁹¹⁴ Uşak gibi üretim merkezlerinde halı dokuyucuları kendi tezgâhlarına sahip olsalar da bazı üretim merkezlerinde OCM'nin kendi tezgâhlarına da sahip olduğu görülmektedir. Bu üretim merkezlerinden biri de Afyon Karahisar'dı. Afyon Karahisar'da yapılan halı üretiminde hem ham maddelerin hem de tezgâhların şirkete ait olduğu anlaşılmaktadır. OCM'nin bu bölgede tezgâhlara sahip olduğunu Osmanlı'nın şirketin tezgâh ve ham maddelerine el koyması ve müsadere etmesine karşı şirketin İngiltere'den bu konuda önlem alması ve yine güvence istemesinden anlamaktayız.⁹¹⁵

OCM'nin Afyon'da 1908 ve daha sonraki yıllarda herhangi bir acentesinin olmadığı ancak burada bulunan Karahisarlı Dikran Efendi⁹¹⁶ gibi halı tüccarları aracılığıyla halı dokuyucularına yün iplik vererek halı dokuttuğu anlaşılmaktadır. Ulaştığımız kaynaklarda tali acente [Sub – agent] olarak tarif edilen Dikran Efendi gibi halı tüccarlarının Uşak'ta olduğu gibi halı üretimini doğrudan tezgâh sahibi dokuyuculara değil de OCM'ye ait tezgâhlarda ve halı dokuyucularının evlerinde yaptırdığına dair emareler bulunmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre OCM'nin Afyon Karahisar'da işçileri bir araya getirip atölye/imalathanede üretim yaptığına veya yaptırdığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık.⁹¹⁷

OCM'nin Afyon'da imalathaneleri olmamakla beraber Afyon'daki işçilerin OCM'nin kendi işçileri olduğu iddia edilmiştir.⁹¹⁸ OCM, yukarıdaki Dikran Efendi

⁹¹³ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13. Metindeki vurgular yazara aittir.

⁹¹⁴ BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2.

⁹¹⁵ FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910.

⁹¹⁶ OCM'nin Afyon'da bulunan yün ipliklerine el konulması ve sonrasında bu ipliklerin OCM'nin Akşehir'deki acentesinin protestosuna rağmen satılması üzerine Dikran Efendi şirketin vekili umumisi olarak konuyu mahkemeye taşımıştır. Dikran Efendi'nin Afyon'da halı üretimiyle işigal eden bir halı tüccarı olduğunu ve OCM'nin Afyon'da bulunan üretim faaliyetlerini kontrol ettiğine dair birtakım emareler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6.

⁹¹⁷ FO 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910; FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910; BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6.

⁹¹⁸ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6.

örneğinde de görüldüğü üzere acenteler veya halı tüccarları aracılığıyla imal ettirdiği halılar için sürekli işçi istihdam etmemiş veya ettirmemiştir. Böyle bir iddianın doğruluğu tartışma götürür bir konudur.⁹¹⁹ OCM, acentelerinin bulunduğu mahaller ile halı tüccarları aracılığıyla halı dokutturduğu yerlerde bulunan işçileri sürekli olarak istihdam ettirmemiş ancak tüccarlar aracılığıyla o bölgede bulunan bağımsız halı dokuyucularına sipariş üzerine halı dokutturmuş ve dokunan halıya göre de ücret ödemiştir.⁹²⁰

Buraya kadar yapılan açıklamalarla OCM'nin Anadolu'nun 25 farklı yerinde bulunan acenteleri aracılığıyla eve iş verme sistemini nasıl yürüttüğünü ifade etmeye çalıştık. OCM'nin Anadolu'daki acenteler aracılığıyla eve iş vererek sürdürdüğü halı üretim faaliyetlerini diğer yabancı şirketlerin de birtakım farklılıklarla beraber yürüttüklerini belirtmek gerekir. Bu şirketlerden biri Osmanlı coğrafyasında uzun yıllardır halı üretiminde bulunan Maple & Co. idi. Maple & Co.'nun 1909 yılında yani neredeyse OCM ile eşdeğer zamanda Uşak, Kula ve Gördes gibi Batı Anadolu'daki üretim merkezlerinde eve iş vererek halı dokutturduğu kaydedilmiştir.⁹²¹

Maple & Co. bu bölgelerde dokutturduğu halı üretiminde şöyle bir yol izlemiştir. Öncelikle halı üretiminde kullanılan yün iplik, boya gibi ham maddeleri şirketin o bölgedeki yerleşik yöneticileri⁹²² aracılığıyla üç üretim merkezinde - Uşak, Kula ve Gördes -- bulunan halı dokuyucularına dağıtmıştır. Bu dağıtımda şirketin aracı herhangi kimseyi kullanmadığı ve ham maddelerin doğrudan dokuyuculara verildiği anlaşılmaktadır. Maple şirketi, aracı kişileri yani tüccar ve komisyoncuları aradan çıkararak ara kârların şirket kasasında kalmasını sağlamıştır.⁹²³ Maple aracıları ortadan kaldırmakla üretim sürecini kendisi takip eder duruma gelmiştir. Şirketin halı dokutturduğu tezgâhlara sahip olmadığı diğer bir anlatımla üretimi bağımsız ve tezgâh sahibi halı dokuyucularına yaptırdığı anlaşılmaktadır. Maple, halı üretimini kendisi takip

⁹¹⁹ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6.

⁹²⁰ Bu yorum ve değerlendirme için şu kaynaklara bakılabilir; FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910; *Bursa Sergisi* (14 Ağustos 1325), Sayı: 6, s. 68 – 69; *Ahenk* (22 Muharrem 1325/22 Şubat 1322). Sayı: 3233, s. 2; *Ahenk* (15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322). Sayı: 3227, s. 3; BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 5 – 6; *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. yok.

⁹²¹ *The Times (London)* (9 Mart 1909). Sayı: 38902, s. 7; *The Times (London)* (26 Mart 1910). Sayı: 38917, s. 10.

⁹²² Kaynakta "Resident Manager" olarak geçen kavramı daimi olarak o bölgede bulunan kişi anlamında kullandığını düşündüğümüz için yerleşik yönetici olarak Türkçe'ye çevirdik.

⁹²³ *The Times (London)* (9 Mart 1909). Sayı: 38902, s. 7; *The Times (London)* (26 Mart 1910). Sayı: 38917, s. 10.

ettiği gibi üretim aşamasının sonraki aşamalarında halı dokuyucularına nakit avans da vermiştir. Şirket, Uşak, Kula ve Gördes'te dokunan halıları İzmir'de bulunan antrepoya gönderiyordu; burada gerekli kontrol ve incelemeler yapıldıktan sonra eğer halılar ihraç edilmeye uygunsa direkt olarak İzmir Limanı'ndan Londra'ya ihraç ediliyordu.⁹²⁴

Yukarıda da görüldüğü üzere hem OCM hem de dönemin diğer önemli şirketlerinden biri olan Maple & Co. eve iş verme sistemini neredeyse aynı zaman diliminde ve aynı yerlerde uygulamışlardır. Bu iki şirketten OCM'nin üretim organizasyonu, acente sayısı, halı tüccarlarıyla ilişkiler ve üretim kapasitesi gibi konularda belirgin bir üstünlüğü olmakla beraber Maple & Co.'nun da varlığını I. Dünya Savaşı'na kadar giden süreçte devam ettirebilmesi⁹²⁵ Osmanlı halılarına yurt dışındaki talebin devam ettiğini ve Maple gibi yabancı halı şirketlerinin de bu talebi karşılamak için üretim faaliyetlerinde bulunduğunu göstermektedir.⁹²⁶ Bir diğer husus ise OCM özelinde yabancı halı şirketlerinin bu üretim faaliyetlerinden önemli kârlar elde etmesidir. OCM'nin eve iş verme sistemini ve acenteler aracılığıyla bu sistemi Anadolu'da nasıl yürüttüğüne değindikten sonra şirketin bir diğer üretim tarzı olan atölye/imalathanelerdeki üretim faaliyetlerine değinmek istiyoruz.

3.3. Bir Üretim Şekli Olarak Manifaktür Üretim: Atölye /İmalathâneler

OCM'nin, Anadolu'daki halı üretim faaliyetleri sadece acenteler aracılığıyla eve iş vererek yaptırdığı üretimden ibaret değildi. Şirket yurt dışındaki halı talebinin farkında olarak eve iş verme sisteminin dışında ikinci bir üretim tarzı olan manifaktür üretimi benimsemiş diğer bir anlatımla atölyelerde de üretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Manifaktür üretimin hangi alanlarda imparatorluk dâhilinde yaygınlık kazandığına ve OCM'nin bu üretim biçimiyle ilgili faaliyetlerine geçmeden önce manifaktür üretimin kısaca ne demek olduğuna değinmek istiyoruz. Manifaktür üretim iki şekilde ortaya çıkmıştır. Bu iki şekilden birincisi, bağımsız zanaatlardan işçilerin bir atölyede aynı sermayedar veya kapitalistin komutası altında birleştirilmesiyle oluşmuştur. Biraraya

⁹²⁴ *The Times (London)* (9 Mart 1909). Sayı: 38902, s. 7; *The Times (London)* (26 Mart 1910). Sayı: 38917, s. 10; *The Times (London)* (14 Nisan 1910). Sayı: 39246, s. 1.

⁹²⁵ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1899.

⁹²⁶ *The Times (London)* (9 Mart 1909). Sayı: 38902, s. 7; *The Times (London)* (26 Mart 1910). Sayı: 38917, s. 10; *The Times (London)* (14 Nisan 1910). Sayı: 39246, s. 1; *The Times (London)* (1 Şubat 1912). Sayı: 39810, s. 1.

getirilen işçiler tarafından bu atölyede meydana getirilecek meta veya ürünün ilk aşamasından son aşamasına kadar tüm üretim süreci bu işçi ve zanaatkârların ellerinden geçmekteydi.⁹²⁷ Manifaktür üretimin bir diğer şekli ise aynı veya benzer işleri yapan çok sayıda zanaatkâr veya işçinin aynı sermayedar/kapitalist tarafından aynı zaman ve yerde çalıştırılmasıyla oluşturulmuştur. Bu manifaktür üretimin en basit halidir; bu üretim şeklinde zanaatkâr ve işçilerin herbiri – belki yanında bulunan çırak ve yardımcısıyla – yapılacak metanın tümünü meydana getirir ve yine metanın meydana gelmesi için gerekli olan farklı işlemleri sırayla gerçekleştirirlerdi.⁹²⁸ OCM’nin Anadolu coğrafyasında bulunan halı atölyeleri manifaktür üretimin ikinci şekliyle hareket etmiş ve halı üretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Yukarıda tanımlanan hem birinci hem de ikinci şekliyle manifaktür üretimin Osmanlı İmparatorluğu’nda önem kazandığı anlaşılmaktadır. Atölye veya imalathanelerdeki üretimin özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönem imalat tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır. İmparatorluk dâhilinde özellikle başkent İstanbul’da elbise, çamaşır, kravat, gömlek, şapka, şemsiye gibi farklı tüketim maddeleri için Karakaş, Selliyan, Anjel, Margarit ve Sigala gibi ticarethanelerin kendilerine ait atölyeleri bulunmaktaydı. Orozdi Back Ticarethanesi’nin atölyesinde 60 kadar işçi çalışırken, kundura üretimi için 50 işçiyi biraraya getirip çalıştıran kundura atölyeleri de son dönemde ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun son yıllarında yaşanan bu tür gelişmeler bazı iktisat tarihçileri tarafından Osmanlı imalat sektörünün bazı alanlarında manifaktür üretime geçildiği şeklinde yorumlanmıştır.⁹²⁹

Son dönem Osmanlı imalat tarihinde önemli bir yeri olan atölye tarzı yani manifaktür üretimin ikinci şekli -halı dokuyucularının biraraya getirilmesi- OCM tarafından ticari faaliyetlere başladığı ilk yıldan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bunun için Anadolu’nun birçok farklı mahallinde halı atölyeleri açılmıştır. Şirketin, üretime geçtikten bir yıl sonra yani 1909 yılında Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya’da olmak üzere beş farklı bölgede halı atölyeleri bulunmaktaydı. Bu atölyelerin

⁹²⁷ K. Marx (2017). *Kapital ekonomi politiğin eleştirisi*. Cilt. 1, (Çev: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap, s. 327 – 328.

⁹²⁸ Marx, 2017, **a.g.k.**, s. 328.

⁹²⁹ A. Gündüz Ökçün (1997). *Osmanlı sanayii, 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, s. VII – IX, 100, 132 – 133.

olduğu yerlerde şirketin şubeleri vardı ve her bir şubenin müdürü, muhasebecisi ve bazı şubelerin de eksper/kontrolörü bulunmaktaydı.⁹³⁰

Şirkete ait kayıtlardan OCM'nin Bandırma ve Eskişehir'de şubeleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki yerdeki şubeler halı üretimini için değil şirketin kendi acenteleri ve halı atölyeleri için gerekli olan yünün temini ve yine aynı şekilde yün ipliğinin Bandırma'da bulunan fabrikada üretilmesi için OCM tarafından kurulmuşlardır.⁹³¹ Bu iki şubeden Bandırma'daki Beyköy'deki şubede müdür olarak N. M. Sykes, muhasebeci olarak H. Charnaud bulunmaktaydı. Ayrıca Beyköy'deki yün iplik fabrikası için iki tane de mühendis daimi olarak bulunmaktaydı. Beyköy'deki fabrikada 1909 yılı itibariyle bulunan mühendislerden biri B. Gaunt bir diğeri de A. Pickering idi. OCM'nin Eskişehir'de bulunan şubesinin müdürü daha öncede ifade edildiği üzere D. Petroviç iken bu şubenin muhasebecisi olarak H. Benrekyan görev yapıyordu.⁹³² OCM'nin halı üretimi için kurduğu atölyelerin bulunduğu mahal, şubelerin genel müdürleri ile muhasebecilerinin isimleri aşağıdaki tablo 3.3'te verilmiştir.

Tablo 3.3 1909 yılı itibariyle OCM'nin atölyelerinin bulunduğu mahaller ile şube müdür, muhasebeci ve eksper/kontrolörlerin isimleri⁹³³

Mahal	Müdür	Muhasebeci	Eksper/Kontrolör
Isparta	Garabed Avedikyan	Laurent Tomsich	Haçik Kazazyan
Sivas	Zakarya Avedikyan	Léon Arakalyan	Miriçyan Saraydaryan
Burdur	Ohannes Donelyan	Alphonse Primi	Ohannes Vartanesyan
Kırkağaç	Thomas Giraud	Abraham Israel	-----
Mortakya [İzmir] ⁹³⁴	-----	-----	-----

⁹³⁰ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁹³¹ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁹³² FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

⁹³³ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908.

⁹³⁴ Mortakya ya da Yunanca telaffuzuyla Mortakia Cumhuriyet öncesi İzmir'de Rum nüfusunun yoğun yaşadığı semtlerden biriydi. Eylül 1922'deki *Büyük İzmir Yangını*'nda semtin önemli bir kısmı hasar görmüş ve semt neredeyse yok olmuştur. Cumhuriyet'in ilanıyla beraber 1925 yılında semtin adı *Kahramanlar* olarak değiştirilmiştir. OCM, Mortakya gibi gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu yerlerde atölyeler kurarak

Yukarıda isimleri verilen halı atölyelerinden hangisinin veya hangilerinin daha erken bir tarihte üretime geçtiğine dair ilgili elimizde veri bulunmamaktadır. Kuruluş tarihleri tam olarak – gün ve ay olarak tespit edilemese de – bu beş atölyenin 1908 yılında kurulmuş olduklarını biliyoruz; çünkü her atölye 1909 yılına gelindiğinde üretimde bulunmaktaydı ve bunların idari mekanizmaları da oluşturulmuştu.⁹³⁵ Bu beş atölye arasında kuruluş tarihiyle ilgili kesin bilgi sahibi olduğumuz Kırkağaç,⁹³⁶ Mortakya ve Sivas’taki atölyelerdir. Mortakya’daki atölye OCM’nin boyahane ve halı yıkama tesisi ile aynı binada/tesiste yer almaktaydı. Bu halı atölyesinde 1908 yılı itibarıyla 250 kadın işçinin - ki çoğu gayrimüslim Rum kadınlardan⁹³⁷ oluşuyordu - halı üretiminde bulunduğunu ve bu kadın işçilerin ücret artışı nedeniyle 21 Ağustos 1908 tarihinde Mortakya’da greve/tatil-i eşgâle gittiklerini biliyoruz.⁹³⁸

OCM’nin Sivas’taki atölyesi 1908 yılında OCM’nin genel müdürü olan ve daha önce Sivas’ta T. A. Spartali şirketiyle beraber halı üretim faaliyetlerinde bulunan Albert Aliotti’den devralınmıştır. Yani OCM, kurucu şirketler arasında yer alan Spartali şirketinin kendisini feshetmesiyle Aliotti’nin yönetiminde bulunan Sivas’taki halı atölyesini bu şirketten devralmış ve aynı atölyede üretim faaliyetlerine devam etmiştir.⁹³⁹ Sivas’taki halı atölyesinin üretime başladığı 1908 yılının ilk aylarında orada bulunan Amerikan konsolosluğu tarafından korunduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1908 yılının sonraki zamanlarında Amerikan konsolosluğunun Sivas’tan kaldırılacağı belirtilmiş

gayrimüslim genç kız ve kadınları bu atölyelerde çalıştırmıştır. Mortakya’nın ismi ve önemi için bkz., Y. Ürük (2008). *İzmir’i İzmir yapan adlar [İzmir kent sözlüğü]*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 187.

⁹³⁵ FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2299 içinde, British Interests at Sivas başlıklı yazı, İzmir, 21 Mayıs 1908; FO. 195/2300 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 21 Ağustos 1908.

⁹³⁶ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of Oriental Carpet Manufacturers, s. 109. Kırkağaç’taki atölyenin 1908 yılı itibarıyla kurulduğu bilinmekle beraber kuruluş tarihini tam olarak veren bir kayda rastlamadık.

⁹³⁷ Bu iddia ve görüşümüzün sebebi, halı atölyesinin bulunduğu Mortakya’nın Rum nüfusun yoğun yaşadığı mahallerden biri olmasıdır. OCM, Mortakya gibi gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu yerlerde atölyeler kurarak gayrimüslim genç kız ve kadınları bu atölyelerde çalıştırmıştır. Bu görüşler için şu kaynaklara bkz., FO. 195/2300 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; Ürük, 2008, **a.g.k.**, s. 187.

⁹³⁸ FO. 195/2300 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 282.

⁹³⁹ FO. 195/2300 içinde, Heathcote Smith’ten Barclay’a, İzmir, 27 Nisan 1908.

olduğundan OCM, Fransız konsolosluğunun Sivas'taki çıkarlarını koruması için İngiliz konsolosluğundan yardım talep etmiştir.⁹⁴⁰

OCM'nin ticari çıkarlarının ve halı atölyesinin korunması için daha sonraki bir tarihte - 21 Mayıs 1908 – Fransız konsolosluğundan koruma talep ettiği görülmektedir. İlgili yıllarda Sivas'ta İngiliz konsolosluğu bulunmadığından OCM, ticari menfaatlerini korumak ve mahalli yöneticilerle karşılaşacağı sorunlar için İngiliz konsolosluğu aracılığıyla Sivas'taki Fransız konsolosluğunun kendi çıkarlarını korumasını talep etmiştir.⁹⁴¹ Sivas'taki atölye ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus ise bu atölyenin şube müdürü Zakarya Avedikyan'ın Osmanlı vatandaşı olduğu ve kaynaklara göre en azından 1913 yılına kadar Sivas'taki şubenin müdürü olarak görev yaptığıdır.⁹⁴²

1908 yılında kurulan ilk atölyelerin dikkati çeken bir özellikleri bulunmaktadır. Kırkağaç ve Mortakya'daki atölye hariç diğer 3 atölyede eksper⁹⁴³ veya kontrolör bulunmaktadır. OCM, bu atölyelerde üretimi yakından takip etmek ve ve işin zamanında bitirilmesini sağlamak adına bu tür uzman kişileri istihdam ettirmiş olmalıdır.⁹⁴⁴

Şirketin kontrolör gibi uzmanları istihdam ettirmesinin yanında zamanla üretim faaliyetlerinin artışına paralel olarak Anadolu'nun farklı yöre ve bölgelerinde halı atölyeleri kurmaya devam etmiştir. Bu atölyelerden biri de Maraş'ta kurulmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait 14 Mayıs 1910 tarihli bir konsolosluk raporunda OCM'nin Maraş'taki şubesini yani halı atölyesini açtığı belirtilmiştir. Her ne kadar belge 14 Mayıs 1910 tarihini taşısa da OCM'nin Maraş'taki atölyesinin 1910 yılının başlarında açtığı ve üretime başladığı düşünülebilir. Çünkü OCM, genel anlamda şube ve acentelerini açtıktan sonra o bölgede bulunan çıkarlarının korunması için İngiltere'den koruma talep etmekteydi. Böyle bir duruma Maraş'ta da şahit olmaktadır. OCM, Maraş'ta açtığı atölye ile şirketin bu bölgedeki çıkar, menfaatlerinin korunması ve yerel yöneticilerle herhangi bir sorun yaşamaları halinde destek olmaları için İngiliz konsolosluğu aracılığıyla İstanbul Fransız Başkonsolosluğu'ndan Maraş'ta bulunan Fransız viskonsülüne OCM'ye

⁹⁴⁰ FO. 195/2300 içinde, Heathcote Smith'ten Barclay'a, İzmir, 27 Nisan 1908.

⁹⁴¹ FO. 195/2299 içinde, British Interests at Sivas başlıklı yazı, İzmir, 21 Mayıs 1908; FO. 195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911.

⁹⁴² BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331, 1.

⁹⁴³ İngilizce kaynaklarda "Surveyor" olarak geçen kavramı günümüz Türkçesine en yakın şekliyle eksper, kontrolör veya bilirkişi olarak çevirebiliriz. Şirketin halı üretiminde bulunduğu göz önüne alınırsa üretim sürecini takip etmek anlamında kontrolörü kullanmayı daha uygun bulduk.

⁹⁴⁴ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

bu tür konularda yardım etmeleri için talepte bulunmuştur.⁹⁴⁵ OCM'nin Maraş ve çevresindeki çıkar ve menfaatlerinin korunması talebine İstanbul Fransız Başkonsolosluğu'nun bir süre yanıt vermemesi ve Maraş'ta bulunan viskonsülün OCM'nin çıkarlarını koruma konusunda yetkilendirilmemesi üzerine OCM tekrardan İngiliz konsolosluğundan yardım istemiştir.⁹⁴⁶

OCM, koruma talep ederek özellikle yerel ve mahalli yöneticilerle karşılaştığı bir sorun karşısında hem İngiltere hem de Fransa gibi önemli siyasi güçlerin desteğini alabileceğinin farkındaydı. Maraş ve çevresi de Fransa'nın ekonomik nüfuz alanı içinde olduğundan şirket burada Fransa'nın korumasını talep etmekten çekinmemiştir. OCM'nin bu tür talep ve girişimlerde bulunması şirketin devletlerarası ilişkilerden en üst düzeyde yararlandığını açık bir biçimde göstermektedir.⁹⁴⁷

OCM, devletlerarası ilişki ve ilgili devletlerin politik nüfuzlarından da yararlanarak Anadolu'da bulunan atölyelerinin sayısını yükseltmiştir. Atölyelerin bulunduğu mahallerden biri de Kayseri idi. Kayseri'deki halı atölyesinin açıldığına dair en erken kayıt 28 Ekim 1911 tarihli ve OCM Kayseri'de açtığı bu atölyenin Osmanlı hükümeti tarafından tanınması için İngiliz konsolosluğundan yardım talebinde bulunmuştur.⁹⁴⁸ Kayseri örneğinde de görüldüğü üzere OCM Anadolu'da açtığı atölye ve acenteler için İngiltere'den sürekli olarak koruma talebinde bulunmuştur.⁹⁴⁹ OCM'nin Kayseri'de açılan halı atölyesiyle 1908 yılında açılan atölyeleriyle birlikte 1911 - 12 yıllarında toplam 10 farklı yerde atölyeleri bulunmaktaydı. Bu atölyelerin isimlerini aşağıdaki tablo 3.4'te veriyoruz.

⁹⁴⁵ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910.

⁹⁴⁶ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 9 Kasım 1910.

⁹⁴⁷ FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910; FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 9 Kasım 1910.

⁹⁴⁸ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan to Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

⁹⁴⁹ Bazı örnekler için şu kaynaklara bakılabilir: FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910; FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 9 Kasım 1910; FO.195/2383 içinde, Barnham'dan to Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

Tablo 3.4. 1911 – 1912 yılları itibariyle OCM’nin halı atölyelerinin bulunduğu mahaller⁹⁵⁰

<i>Halı Atölyelerinin Bulunduğu Mahaller</i>
1- Burdur
2- Isparta
3- Sivas
4- Kırkağaç ⁹⁵¹ [Manisa]
5- Maraş
6- Haçin ⁹⁵² [Saimbeyli/Adana]
7- Urla ⁹⁵³ [İzmir]
8- Kayseri
9- Gördes
10 –Mortakya [İzmir]

OCM’nin 1911 – 12 yılları itibariyle 10 farklı yerde halı atölyeleri bulunduğu tespit edilmekle beraber Osmanlı Devleti’nin Rumi 1329 [M. 1913] ve 1331 [M. 1915] yıllarında yaptığı sanayi sayımı sonucuna göre şirketin Osmanlı Anadolu’sunda 8 farklı yerde atölyesinin olduğu kaydedilmiş ve istatistikte OCM’nin Kayseri ve Gördes’teki halı atölyeleri belirtilmemiştir.⁹⁵⁴ Kayseri ve Gördes’teki atölyelerin 1912 yılı itibariyle aktif oldukları bilindiği gibi bunların en azından 1914’e kadar faaliyette bulunduklarını düşünüyoruz; çünkü OCM’nin 1914 yılından önce herhangi bir atölyesini kapattırıldığına

⁹⁵⁰ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L’Interieur; 1329 – 1331 Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 104.

⁹⁵¹ Kırkağaç, Osmanlı idari taksimatında 1880 – 1923 yılları arasında Aydın Vilayeti Saruhan Sancağı’na tabii bir kazâ merkezi idi. Günümüzde – 2019 yılı itibariyle – aynı isimle Manisa’nın bir ilçesidir. Bkz., Sezen, 2017, **a.g.k.**, s. 461.

⁹⁵² Haçin, 1871 – 1923 yılları arasında Adana Vilayeti Kozan Sancağı’na tabii bir kazâ merkezi idi. Kazânın diğer adı Saimbeyli’dir. Saimbeyli günümüzde Adana’nın bir ilçesidir. Bkz., Sezen, 2017, **a.g.k.**, s. 652. Haçin’le ilgili bir diğer husus ise Osmanlı arşiv belgelerinde OCM’ye ait Haçin’deki halı atölyesinin “fabrika” olarak nitelendirilmesidir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Haçin’deki atölye şirketin halı üretim faaliyetlerinde bulunduğu bir atölyeydi. Osmanlı belgelerinde bu tür kavramların kullanılmış olması atölyelerin büyüklüğünden ileri gelebileceği gibi Osmanlı belgelerinin bu tür üretim alanlarıyla ilgili ayırım ve ayrıntılara yeteri kadar odaklanmaması ile de ilgili olabilir. Bkz., BOA. HR. Hukuk Kısmı[H]. Dosya/Gömlek: 501/6, Tarih: M. 17/07/1913, 2; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/47, Tarih: H. 18/04/ 1332, 9.

⁹⁵³ Urla, 1868 – 1923 yılları arasında Aydın Vilayeti İzmir Sancağı’na tabii bir kazâ merkezi idi. Urla’nın ismi bazı kaynaklarda Vurla olarak da geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Sezen, 2017, **a.g.k.**, s. 776.

⁹⁵⁴ 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 104.

veya atölyelerin kapandığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık.⁹⁵⁵ OCM'nin atölyelerini kapattırmadığı gibi daha sonraları sayılarını kısmen de olsa arttırmaya çalıştığını söyleyebiliriz.⁹⁵⁶ Atölye sayısının arttığı yerlerden biri Sivas'tı. Sivas'ta 1911 – 12 yıllarında aktif olan ve Sivas merkezinde bulunan atölye dışında⁹⁵⁷ 1912 yılından sonra Yenihan⁹⁵⁸ [Yıldızeli]'da şirket tarafından bir halı atölyesi daha kurulmuştur. Böylece I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Sivas'ta şirketin iki tane halı atölyesi bulunmaktaydı.⁹⁵⁹ Savaşın Avrupa'da başlamasından yaklaşık bir yıl sonra –Haziran 1915'te –hem Sivas merkezinde hem de Yenihan'da bulunan iki atölyenin boş ve kullanılmaz durumda olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁹⁶⁰

OCM'nin Anadolu'daki atölyelerinin sayılarının yanında üzerinde durulacak bir diğer konu ise bu atölyelerin kim veya kimler tarafından yönetildiğidir. OCM'nin Anadolu'da kurulan yukarıda isimleri verilen atölyelerin 1911 – 12 yılları itibariyle kimler tarafından yönetildiğine dair şirket kayıtlarında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak OCM'nin bazı atölyelerinin kimler tarafından yönetildiğini Osmanlı kaynaklarından tespit edebilmek mümkün olmuştur. Tespit edilen atölyelerden biri Sivas atölyesidir. Sivas atölyesinin 1913 yılına kadar müdürü Zakarya Avedikyan veya Osmanlı belgelerinin diliyle Zakarya Efendi'ydı.⁹⁶¹

Tespit edilen atölyelerden bir diğeri ise Maraş'tır. Maraş'taki atölyenin müdürü olarak 1912 yılında Fransız asıllı Richard Narik'in atandığı ve Richard'ın bu görevi I. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar devam ettirdiği anlaşılmaktadır.⁹⁶² Savaşın başlaması ile OCM'nin yöneticileri de birtakım sorunlar yaşamaya başlamıştır. Richard, - savaş döneminde - kız kardeşi vefat ettiği için akrabalarını ziyaret etmek için İzmir'e gitmek

⁹⁵⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 11'de *Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances*.

⁹⁵⁶ BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 475/ 68, Tarih: R. 01/04/1331, 1.

⁹⁵⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*.

⁹⁵⁸ Yenihan, 1915 yılında Osmanlı idari taksimatında Sivas Vilayeti'ne tabii bir kaza idi. Yenihan'ın ismi daha sonra değiştirilmiş ve Yıldızeli ismini almıştır. Bkz., Sezen, 2017, **a.g.k.**, s. 820.

⁹⁵⁹ BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 475/68, Tarih: R. 01/04/1331, 1.

⁹⁶⁰ BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 475/68, Tarih: R. 01/04/1331, 1. 14 Haziran 1915 tarihli bu belgelerde Sivas valisi Muammer Bey, OCM'ye ait halı ham maddeleri, halılar ve tezgahlar olduğunu belirtmiş ayrıca tamamlan(a)mayan birtakım halıların olduğundan bahisle bunların Sivas'ta bulunan kadınlar tarafından dokunması gibi bazı düşüncelerini dile getirmiştir.

⁹⁶¹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 7; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331, 1.

⁹⁶² BOA. DH. EUM. 2.ŞB. Dosya/Gömlek: 42/17, Tarih: H. 06/12/1335, 1 – 2.

istemış ancak düşman devlet tebaasından – Fransız – olduğu gerekçesiyle önce Beyrut’a sonra da Şam’a gönderilmiştir. Savaş döneminin psiko – sosyal etkilerini de gösteren bu örnek OCM’nin savaş dönemiyle beraber yöneticilerinin zor zamanlar geçirdiklerini göstermektedir.⁹⁶³ OCM’nin Kayseri’de bulunan atölyesinin müdürü ise Maghak adında bir halı tüccarıydı. Bu kişi bölgede bulunan Ermeni asıllı Mihran Kocayan gibi halı tüccarlarıyla beraber Kayseri, Talas, Efke⁹⁶⁴ -ki Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşlarının yoğun yaşadığı bir bölgeydi⁹⁶⁵ – gibi bölgelerde halıcılığı geliştirmek ve yine OCM adına Kayseri ve kırsalında halıcılığı yaygınlaştırmak için yoğun bir çaba harcamıştır.⁹⁶⁶

OCM’nin halı üretimi için eve iş verme sistemi, acenteler, eve iş verme sisteminin uygulanması, ham madde temini ve şirketin manifaktür üretimde bulunmak amacıyla Anadolu’nun farklı yerlerine açtığı atölyelerden sonra elimizdeki verilerden yola çıkarak şirketin Anadolu coğrafyasındaki üretim faaliyetlerine değinmek istiyoruz.

3.4. The OCM’nin Halı Üretim Faaliyetleri (1908 – 1914)

3.4.1. 1908 Yılı Üretim Faaliyetleri

OCM, Anadolu coğrafyasında hem eve iş verme hem de 1908 yılından itibaren kurduğu halı atölyeleri ile halı üretiminde bulunmuştur. OCM, resmi anlamda ticari faaliyetlerine 1 Ocak 1908’de başlamıştır.⁹⁶⁷ Şirket, eve iş verme sistemi dâhilinde 1909 yılına değin 15 farklı mahalde 36 tane acente tesis etmiş ve bu acentelerle işbirliği yapan halı tüccarlarını da bünyesine katabilmiştir. 1908 yılında üretim faaliyetlerine başladıktan kısa bir süre sonra kendisi için veya onun adına eve iş vererek halı dokuyan acente ve halı tüccarlarının sayısı 42 idi.⁹⁶⁸ OCM, aynı yıl yani 1908 yılında kendisine ait ve Isparta,

⁹⁶³ BOA. DH. EUM. 2.ŞB. Dosya/Gömlük: 42/17, Tarih: H. 06/12/1335, 1 – 2.

⁹⁶⁴ Efke’nin bir diğer adı Gesi’dir. Efke, 1910’lu yıllarda Kayseri Bünyan’a bağlı bir nahiye merkezi idi. Bkz., Sezen, 2017, **a.g.k.**, s. 238.

⁹⁶⁵ I. Dünya Savaşı öncesinde Efke’nin de bağlı olduğu Bünyan ile Kayseri merkez sancağı, Develi ve İncesu gibi bölgelerde Osmanlı vatandaşı toplam 50 bin Ermeni’nin yaşadığı Karpat tarafından tespit edilmiştir. Kayseri ve çevresindeki Ermeniler hem halı üretiminde hem de halı tüccarı olarak bu işi sürdürmekteydiler. Kayseri ve çevresindeki Ermeni nüfusu için bkz., K. H. Karpat (1985). *Ottoman population 1830 – 1914, demographic and social characteristics*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, s. 186 – 187.

⁹⁶⁶ Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 46 – 47.

⁹⁶⁷ *St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection*, Kutu: 11, No: 85, Notice; *Ahenk* (16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322). Sayı: 3228, s. 1; *Ahenk* (30 Cemaziyel Evvel 1325/28 Haziran 1323). Sayı: 3340, s. 2; *İkdam* (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582, s. 2.

⁹⁶⁸ FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909.

Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya’da olmak üzere beş farklı yerde halı atölyeleri de kurmuştur.⁹⁶⁹ OCM, hem kendisi adına üretimde bulunan acentelerinde hem de halı atölyelerinde üretimi genellikle yurt dışından aldığı siparişlere göre yapmaktaydı. Alınan siparişler şirketin üretim kapasitesini de belirliyordu, yani üretim bir noktada siparişlere göre de şekilleniyor ve fazla talep yeni üretim merkezlerinin açılmasına da sebep olabiliyordu.⁹⁷⁰ Yurt dışından alınan siparişleri belli ülkelerde bulunan halı şirket ve mağazaları veriyordu. Sipariş alınan ülkeler arasında İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya – Macaristan, İsviçre, Belçika, Danimarka, İsveç, Amerika ve Kanada gibi Avrupa ve Kuzey Amerika’daki ülkeler geliyordu. Bu ülkeler 20. yüzyılın önemli halı tüketim piyasalarını oluşturmaktaydı.⁹⁷¹ OCM’nin sipariş aldığı ülkeler ve bu ülkelerde siparişleri veren birtakım halı şirket ve mağazaların isim ve bulundukları kentlerin isimlerini aşağıdaki tablo 3.5’te veriyoruz.

Tablo 3.5. OCM’ye yurt dışından sipariş veren halı şirket ve mağazaların isimleri ile bulundukları ülke ve şehirler⁹⁷²

Ülke	Şehir	Halı Şirket ve Mağazasının İsmi
İngiltere	1- Londra 2- Liverpool	1- Liberty & Co. 2- S. & R. Smith
Fransa	Paris	1- Bon Marché 2- Au Printemps 3- Place Clichy 4- Galeries Lafayette 5- L. Dalséme & Co. 6- J. Hazan 7- Trois Quartiers
Almanya	Berlin	1- Knauth & Co. 2- Heine

⁹⁶⁹ FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2300 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4.

⁹⁷⁰ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 4; *Ahenk* (22 Muharrem 1325/22 Şubat 1322). Sayı: 3233, s. 2.

⁹⁷¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 21, *Clients OCM*.

⁹⁷² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 21, *Clients OCM*.

	Breslau ⁹⁷³	3- Schwarz [Dacia Amar] 4- Schwarz [Dacia Amar] [Breslau]
Avusturya	Viyana	1- Adutt & Co.
Macaristan	Budapeşte	1- Philippsborn
Belçika	Brüksel	1- Anderbought Frères 2- Magasin de la Bourse
İsviçre	Cenevre	1- Paul Chavan
Danimarka	Kopenhag	1- Wessel & Vett 2- C. Olesen [Ihmsen]
İsveç	Stockholm	1- Nordiska Kompaniet 2- C. Chandler & Co. 3- Myrstedt & Stern
Amerika	1- New York 2- Şikago 3- Boston	1- B. Cloftin Co. 2- Simpson Crawford Co. [Hanley] 3- Carson Pierie Scott [Şikago] 4- H. Siegel & Co. [Boston]
Kanada	Toronto	1- J. Eaton Co. 2- Babayan & Co.

Tablo 3.5’te görüldüğü üzere OCM, dünyanın birçok ülkesinden bulunan halı şirket ve satış mağazalarından sipariş almaktaydı. Şirketin Avrupa’nın diğer başka kentlerinde bulunan halı mağazalarıyla da ilişkisi bulunmaktaydı. Sipariş veren şirket ve mağazalar sadece tablo 3.5’te verilenlerle sınırlı değildir.⁹⁷⁴ OCM’nin ayrıca Avusturya’daki şubesi olan Austro Orientalische Handels Aktiengesellschaft’ın – ki Avusturya merkezli bu halı şirketi de 25 Ocak 1912’de yapılan olağanüstü genel kurul

⁹⁷³ II. Dünya Savaşı’na kadar Almanya’nın bir parçası olan Breslau kentinin 1910’lu yıllarda nüfusu 500 bini bulmuştu. II. Dünya Savaşı sonrası Alman birliklerinin Polonya’dan çekilmesi üzerine Breslau Ağustos 1945’te Polonya’ya bağlanmıştır. Günümüzde Polonya’ya bağlı olan kent Wrocław ismiyle anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., <https://www.britannica.com/place/Wroclaw> (Erişim tarihi: 16. 12. 2019).

⁹⁷⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 21, *Clients OCM*.

toplantısında OCM'ye dahil edilmiştir⁹⁷⁵ - Orta ve Batı Avrupa ağırlıklı olmak üzere Amerika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada bulunan dönemin önemli halı şirket ve mağazalarından sipariş almaktaydı.⁹⁷⁶ Bu bilgiden yola çıkarak OCM'nin hem kendisinin hem de kendisine bağlı şirketlerle 1908 yılından itibaren çok geniş bir coğrafyaya yayılan ticari ilişkileriyle halı siparişi aldığını söyleyebiliriz.⁹⁷⁷

OCM'nin dünyanın dört bir tarafından siparişler aldığını ifade etmekle beraber bu siparişleri nasıl temin ettiği ve bu temin sürecinin ne şekilde organize edildiği üzerinde durulması gereken bir konudur. OCM, öncelikle 1908 yılından itibaren Paris, İstanbul, Kahire, İskenderiye ve New York'ta bulunan⁹⁷⁸ ve 1909 yılında Londra'nın⁹⁷⁹ ve 1910 yılına gelindiğinde ise Buenos Aires [Arjantin] ve Toronto'nun⁹⁸⁰ da yer aldığı halı satış şubeleriyle halı siparişleri almaktaydı. OCM, bu siparişleri aldıktan sonra İzmir'de bulunan genel müdürlüğe iletiyor ve bu istek İzmir'den Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunan şirketin acente ve atölyelerine iletiliyordu. Bunun üzerine yurt dışından istenilen boyut, uzunluk ve motiflerde halı dokunuyordu. OCM'nin sipariş üzerine halı üretiminde bulunduğu dönemin gözlemcilerinin de ilgisine mazhar olmuştur. Bu gözlemcilerden biri alınan siparişi ve buna bağlı olarak gelişen üretim sürecini şöyle açıklamaktadır:

“ (...) Bunun için Avrupa'nın bazı büyük şehirlerinde açmış olduğu şubeler vasıtasıyla şark halısı taliplerinin arzularını telakki ederek aldığı siparişleri pazarlık eder ve meselâ beher metro murabba halıyı bir fiyat-ı gâli ile kabul eyler. (...) Bilakis sair yerlerde olduğu gibi Uşak'ta da elde ettiği acentalara “şu kadar metro murabba halı isterim. Her metrosuna –farazâ- kırk kuruş vereceğim, yapınız veya yaptırınız”

⁹⁷⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 4.

⁹⁷⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 21, *Clients Austro*.

⁹⁷⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 21, *Clients OCM*; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 21, *Clients Austro*.

⁹⁷⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 3.

⁹⁷⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 3; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*. (1910). Londra, s. 3. Londra'daki şubenin 1909 yılının ilerleyen zamanlarında kurulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü OCM'nin 9 Mart 1909 tarihli genel kurul toplantısındaki tutanaklarda halı satış şubeleri arasında Londra yer almamaktadır. Şubenin 1910 yılına gelindiğinde ise aktif olarak ticari faaliyetlerde bulunduğunu görmekteyiz.

⁹⁸⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 3. Buenos Aires ve Toronto'da bulunan halı satış şubelerinin 1910 yılının ikinci yarısında kurulduklarını belirtmemiz gerekiyor. OCM'nin 16 Şubat 1910 tarihli olağan genel kurul toplantısında halı satış şubeleri arasında Buenos Aires ve Toronto bulunmamaktayken; 7 Kasım 1910 tarihli olağanüstü genel kurul toplantısında her iki kentin de isimleri ve şubelerin isimleri kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için tablo 2.1'e bakılabilir.

emrini verir. Fakat kendisi [OCM] onun metrosunu kırka değil, kim biliyor, belki altmışa, yetmişe, seksene ve ihtimal ki daha ziyadeye deruhde etmiştir. (...)”⁹⁸¹

OCM’nin sipariş üzerine çalışması Anadolu’daki halı üretim merkezleri için bir ilk değildi. 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar halılar sipariş üzerine dokunabiliyordu. Batı Anadolu Bölgesi’nde bulunan birçok merkezde sipariş üzerine halı dokutturulduğu bilinen bir gerçektir.⁹⁸² Batı Anadolu’daki bu merkezlerden biri de Anadolu’nun en önemli halı üretim merkezleri arasında yer alan Uşak’tı. Uşak’ta sipariş üzerine üretimin yaygın olduğunu ve sipariş üzerine üretim yapıldığı süreli yayınlara da yansımıştır.⁹⁸³ Ahenk Gazetesi Uşak’ta sipariş üzerine nasıl çalışıldığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Avrupa’dan vuku bulan sipariş evvel emirde İzmir’e oradan da Uşak’a gelir. Avrupa tüccarları Uşaklıları bilirlerse de Uşaklılar Avrupalıları hiçte tanımazlar. Halılar imâl olunduktan sonra yalnız yüzde üç komisyonla İzmir’e gider. İzmir tüccarları az bir masraf-ı maktuan(la) yüzde on beş ticaret zam ederek Avrupa’ya sevk eder.”⁹⁸⁴

Batı Anadolu’da ve Uşak’taki örneklerde de görüldüğü üzere sipariş üzerine halı dokutturmak bilinen bir uygulama olmakla beraber bu üretim biçimi halı üretimi için gerekli olan model ve motifleri ve bir meslek dalı olarak da modelciliği geliştirmiştir. Uşak’ta sipariş üzerine yapılan halıların model ve motiflerinin 20. yüzyılın başından itibaren önemli bir gelir kapısı olduğu ve Uşak ve çevresindeki birçok insanın da model çizimiyle ilgilendiği dönemin gözlemcileri tarafından dile getirilmiştir.⁹⁸⁵ Bu gözlemcilerden biri de Besim Atalay’dı. Kendisi de halı model ve motifleri çizen Atalay, 20. yüzyılın başındaki bu sürece ilişkin görüşlerini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Avrupa’daki acenta İzmir’deki şubesine beğenilmiş olan resmi gönderir. İzmir’deki şube veya ortaklık o resmi çoğaltmak için ya kendi resimcisine verir, ya da Uşak’taki tüccara gönderir, resim Uşak’ta çoğaltılarak iki üç halı birden tezgâhlarda dokunmaya başlanırdı. Böylelikle istenilen halılar zamanında

⁹⁸¹ *Bursa Sergisi* (14 Ağustos 1325), Sayı: 6, s. 68 – 69.

⁹⁸² K. Dirik (1938). *Eski ve yeni Türk halıcılığı ve cihan halı tipleri panoraması*. İstanbul: Alâeddin Kırâl Basımevi, s. 32.

⁹⁸³ *Ahenk* (12 Safer 1325, 14 Mart 1323). Sayı: 3250, s. 2 – 3.

⁹⁸⁴ *Ahenk* (12 Safer 1325, 14 Mart 1323). Sayı: 3250, s. 2 – 3. Metindeki vurgular bize aittir.

⁹⁸⁵ Atalay, 1967, a.g.k., s. 45.

bitmiş olurdu. Uşak'ta modelcilik o devirlerde oldukça kârlı bir işti. 18 – 19 yaşlarında⁹⁸⁶ iken ben de bu sanata heves etmiş ve bir hayli resim yapmışım.”⁹⁸⁷

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle OCM'nin eve iş verme sistemi, ham madde temini gibi konularda olduğu gibi sipariş üzerine halı üretiminde de var olan diğer bir ifadeyle süregelen bir üretim biçimini benimsediği ve bunu devam ettirdiği söylenebilir. OCM'nin sipariş üzerine yaptığı halılarda tüketici/müşterinin zevk ve beğenilerini dikkate aldığı ve halı üretiminde müşterilerin özellikle istediği renk, desen ve motiflerin kullanıldığını söyleyebiliriz.⁹⁸⁸

OCM, yukarıdaki tablo 3.5'te görüldüğü üzere dünyanın dört bir yanından aldığı siparişleri kendisine tabii acenteleri ve atölyelerinde üretirken ham maddelerin teminini de kendisi üstlenmiştir. Şirket, halı için gerekli olan yün iplikler için Sykes & Co. tarafından işletilen Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikası ile yine Sykes & Co.'ya ait ve imal edilen yün iplikleri boyamak için İzmir Mortakya'da bulunan boyahaneyi 1907 yılı sonu – 31 Aralık 1907 - itibariyle devralmıştır.⁹⁸⁹ OCM, kuruluş aşamasında bu iki tesisi Sykes & Co.'dan satın alarak halı ham maddelerinin hem üretim hem de teminini merkezileştirmiştir. OCM'nin Anadolu'da ham madde temininde kurmak istediği tekel veya hegemonyaya Bandırma Beyköy'deki fabrika aracı olmuştur. Daha öncede ifade edildiği üzere bu fabrika 1907 yılına gelinceye kadar Anadolu'nun 14 farklı halı üretim bölgesine yün iplik göndermekteydi. OCM, halı ham maddelerinin üretim ve tedariki için fabrikanın bu üstünlüğünden azami derecede faydalanmıştır.⁹⁹⁰

OCM, Bandırma Beyköy'de bulunan fabrikadan azami ölçüde faydalanmayı öncelikle kendi adına halı üretimi yaptığı atölyeler ile yine kendisine tâbi acenteler aracılığıyla halı üretimi yapılan tüm yer ve mahallere bu fabrikadan imal edilen yün

⁹⁸⁶ Atalay 1882 tarihinde doğduğu için modelcilik yaptığı yıllar yaklaşık olarak 1900 – 1901 yıllarına tekabül etmektedir. Dönemin önemli bir âlimi ve dil bilimcisi olan Besim Atalay hakkında bilgi için bkz., N. Yüce (1991). Besim Atalay, *DİA*. Cilt. 4, s. 43 – 44.

⁹⁸⁷ Atalay, 1967, **a.g.k.**, s. 45. Metindeki vurgular yazara aittir.

⁹⁸⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 4; *Halka Doğru Mecmuası* (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 10 – 11; Dirik, 1938, **a.g.k.**, s. 32.

⁹⁸⁹ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme. Sykes & Co. ile yapılan sözleşmenin 10. Maddesinde söz konusu satış işlemlerinin 31 Aralık 1907'ye kadar tamamlanması gerektiği belirtilmiştir.

⁹⁹⁰ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 264 – 265.

iplikleri göndererek yapmıştır. Şirket, bu fabrikada ürettirdiği ve Mortakya'daki boyahanesinde boyattırdığı yün iplikleri Anadolu coğrafyasında üretimde bulunan tüm acente ve atölyeler için zorunlu hale getirmiştir. Yani OCM, kendi ürettiği ve boyadığı iplikler dışında halı imalinde başka bir iplik kullanılmasını neredeyse tümüyle ortadan kaldırmıştır.⁹⁹¹ OCM'nin Anadolu'da bulunan tüm acente ve atölyelerine zorunlu olarak kendi fabrikasında ürettirdiği ve yine boyahanesinde boyadığı iplikleri göndermesi Osmanlı Devlet kayıtlarına da geçmiştir. Bu dayatmadan rahatsızlık duyan halı tüccar ve dokuyucuları bu durumu ilgili devlet kurumlarına da bildirmiş ve içinde bulundukları durumu ifade etmişlerdir.⁹⁹² Aşağıdaki alıntı OCM'nin boyanmış iplik kullanımını üreticilere nasıl dayattırdığının kısa bir özetidir:

“ (...) İzmir'de İngiliz tebaasından bazı tüccarın bu hali ahz ve itaası üzerine tesis ettikleri sendikaya Kıyyızâde Osman Ağa ile üç nefer refik dâhil olub *bu sendika namına vuku'u bulan siparişatin yine İzmir ve Bandırma'dan gönderilen boyalı iplerle imaline mecbur edilmesi üzerine* (...)”⁹⁹³

OCM, tüm acente ve atölyelerine halı üretiminde iplikleri zorunlu tutmakla da kalmamış tartarak verdiği boyanmış yün iplikler için halıyı imal ve şirkete teslim edinceye kadar geçen süre zarfında ipliğin satış bedeline ek olarak % 9 gibi yüksek bir oranda faiz uygulamış ve halı dokuyucularını da bu faizi ödemeye mecbur tutmuştur.⁹⁹⁴ Bununla da yetinmeyen OCM, üretimde kullanılmasını zorunlu tuttuğu yün iplikleri piyasa fiyatının ortalama % 50 – 60 oranında pahalıya satmıştır. İpliklerin fahiş fiyatlarla satılmasına her ne kadar hem halı tüccarları hem de dönemin gazeteleri aracılığıyla İzmir basını tepki göstermişse de OCM'nin deyim yerindeyse kendi bildiğini okuduğunu ve kamuoyunu kendi çıkar ve menfaatini ilgilendiren hususlarda dikkate almadığını söyleyebiliriz. İplikleri piyasa fiyatlarının çok üzerinde satan şirketin yün ipliklerinin kalitesi de önemli bir sorundur. Dönemin halı tüccar ve dokuyucuları üreticilere gönderilen yün ipliklerin halı üretimi için ciddi sorunlar doğurduğunu belirtmişler ve bu durumun hem halı üretimine hem de Osmanlı halılarının yurt dışındaki rağbet ve revacına

⁹⁹¹ BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 3 – 4, 6; FO 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910; FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Gerard Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

⁹⁹² BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2; BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 66/1, Tarih: H. 03/03/1328, 2.

⁹⁹³ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

⁹⁹⁴ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13.

da ciddi zarar verdiğini ifade etmişlerdir.⁹⁹⁵ Bazı halı tüccarları Bandırma'dan gönderilen ipliklerin üretim için ne kadar kalitesiz olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“ Bandırma ipi ele alınsın, iki üç defa silkelesin ne göreceğiz? *İplerin birer santimetre ve daha kısa ve biraz uzunca kırpıntılardan ibaret olduğunu sapur sapur yere düşmelerinden anlayacağız. Kezâlik Bandırma fabrikasında imal olunan arış tabir olunan yün ipler ele alındıkda pek cüz'î bir kuvvetle kopdukları görülüyor. Bu iplerin dâhi yapağıdan değil halı kırpıntısından ve daha doğrusu halı süprüntüsünden mamûl idüğü yeknazarda anlaşılıyor. Acaba elde bükülen iplerimizde şu halin zerresi müşâhede olunur mu?*”⁹⁹⁶

OCM'nin gönderdiği ipliklerin kalitesinin çok ciddi eleştirilere sebep olduğunu görüyoruz. Halı ham maddelerinin üretim ve tedarikinde merkezileşmeyi sağlayan tek el bu ipliklerle kendisine bağlı acentelerde ürettirdiği halıları birim cinsinden yani arşinkare [arşın murabba] üzerinden belirlenen bir fiyat üzerinden satın almaktaydı. Dokuyuculardan satın alınan halıların arşinkaresinde ne kadar fazla düğüm bulunursa halı o kadar ince ve halı deseni de o derece zanaatkârane kabul ediliyordu.⁹⁹⁷ OCM, birim cinsinden halıları satın almakla beraber halıları satın alırken o günün piyasa fiyatları üzerinden halıyı satın alınmaktaydı. Yani piyasanın değişen koşulları – yükselen veya düşen fiyatlar – halı fiyatını doğrudan etkileyebiliyordu. Halı fiyatları piyasaya tâbi olduğu için halı dokuyucuları bundan doğrudan zarar görebiliyorlardı. Dokuyucuların bu zararlarını dönemin bir gazetesi şu örneği vererek açıklamaktadır. OCM'den dokuyucuların işçilik ücreti olarak her halı için 500 kuruş alması gerekirken; bazen ceplerinden 700 kuruş verdikleri oluyordu. Bunun nedeni OCM'nin yün iplikleri satarken standart bir fiyat üzerinden satmasıdır; yün iplikler de piyasa fiyatlarının çok üzerinden satıldığından iplik fiyatına halının satın alındığı da kaydedilmiştir.⁹⁹⁸ OCM'nin halı ticaretinden ne kadar yüksek kârlar elde ettiğini belki de en önemli örneklerinden birisini yukarıdaki örnek oluşturmaktadır. Bu ilginç ve düşündürücü durum hakkında bir gözlemci düşüncelerini açıklamaktan geri duramamaktadır:

⁹⁹⁵ OCM'nin yün ipliklerinin fiyatları ve kalitesi hakkında birçok kaynak bulunmakla beraber biz şu kaynakları referans gösterdik: *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2; *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; *Ahenk* (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2 – 3.

⁹⁹⁶ *Ahenk* (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2 – 3.

⁹⁹⁷ 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki*. (1333). s. 104.

⁹⁹⁸ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13.

“Karpet Kumpanyasının teşkilinden sonra ise *kumpanyanın ilmenin kıyyesini sanatkârane yirmi dört guruşa verdiği ve fakat halının arşununu da yirmi dört guruş üzerinden aldığını söylüyorlardı. Bu pek müdhiş bir farktır.*”⁹⁹⁹

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere OCM’nin sadece yün iplik satışından bile ciddi kârlar elde etmiş olduğu söylenebilir. Şirket, tüm bu koşullar altında Anadolu’nun birçok yerinde üretim faaliyetlerini devam ettirmiştir. OCM’nin üretim faaliyetleri hakkında dile getirilmesi gereken bir diğer husus şirketin 1908 yılından başlayarak halı üretiminde önemli bir rol oynamasıdır. OCM, hem 1907’deki kuruluş aşamasında hem de üretim faaliyetlerine başladığı ilk yıl – 1908 - ciddi birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. 1907 yılında Anadolu ve Rumeli’de kötü bir mahsul alınmış ve aynı zamanda yaşanan şiddetli kış da başta İstanbul olmak üzere birçok yerde olumsuz etkiler göstermiştir. Yaşanan soğuk havalardan dolayı İstanbul’un önemli miktarda yakacak ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca yine 1907 yılında Anadolu ve İstanbul’da ciddi bir un ihtiyacı belirmiş ve bizzat II. Abdülhamid tarafından un ihtiyacının giderilmesi için çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Artan un ihtiyacı devlet idarecilerini zor durumda bıraktığından uzun yıllar okkası 40 paraya satılan ekmeğe 5 Haziran 1907’de 5 para zam yapılmak zorunda kalınmıştır. Çok geçmeden Eylül 1907’de ekmeğin okkası 50 para olmuştur. Sürekli artan hayat pahalılığı karşısında sabit gelirliler ile diğer meslek sahipleri bu dönemde ciddi sorunlar yaşamışlardır.¹⁰⁰⁰

Bu olumsuz koşulları tetikleyen başka faktörler de bulunmaktaydı. 20. yüzyılın hemen başında 1905 – 1906 yıllarında yaşanan hayvan hastalıklarının – sığır vebası – etkileri hissedilmeye devam etmekteydi.¹⁰⁰¹ Bu dönemde yani şirketin kuruluş aşamasında Anadolu’da yaşanan hayvan hastalıkları bulaşıcı olması nedeniyle toplu hayvan ölümlerine sebep olmakta ve aynı zamanda telef olan hayvanlar ortada bırakıldıkları için bu tür hastalıkların günden güne yayıldığı gözlemlenmiştir. Sığır vebası 1907 yılında Aydın, Bursa ve Konya Vilayetlerinin de içinde bulunduğu geniş bir alana yayılmış bu hastalığı önlemeye yönelik önlemlerin yetersiz ve etkisiz kaldığı kaydedilmiştir.¹⁰⁰² Bu tür sosyal ve ekonomik sorunlar beraberinde siyasal birtakım değişiklikleri de getirmiştir. 1907 – 1908 yıllarında hem Osmanlı coğrafyası özelinde

⁹⁹⁹ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13.

¹⁰⁰⁰ *Atatürk ansiklopedisi* (1973). Yay. Haz: Ö. Sami Coşar, Cilt. 1, s. 386 – 387.

¹⁰⁰¹ *Türk ziraat tarihine bir bakış* (1938). İstanbul: Devlet Basımevi, s. 186 – 187.

¹⁰⁰² BOA. BEO. Dosya/Gömlük: 3018/226281, Tarih H. 07/02/1325, 1; *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 4.

yaşanan birtakım sosyal ve ekonomik sorunlar - kıtlık, kuraklık, hayat pahalılığı ve birtakım iç karışıklıklar – hem de ülke dışında gelişen mali ve finansal sorunlar II. Meşrutiyet’in ilanına giden süreci hızlandırmış ve yönetim değişikliğinin önemli sebepleri arasında yer almıştır.¹⁰⁰³

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1907 – 1908 yılları arasında yaşadığı bu sosyo – ekonomik sorunlar ve bunun sonucunda II. Meşrutiyet’in ilanı ile beraber OCM’nin ticari faaliyetlerini etkileyen ve imparatorlukta sorunlara eşlik eden birtakım dış finansal sorunlar da bulunmaktaydı. OCM, 1907 yılında Amerika’da patlak veren ve mali spekülasyon nedeniyle Avrupayla neredeyse aynı zamanda Osmanlı coğrafyasına da yayılan finansal krizin etkisi altında kalmıştır. Lüks tüketim maddelerinin - ki halı ilgili dönemde lüks bir tüketim maddesi olarak kabul ediliyordu – yurt dışındaki piyasalarda alımını sınırlandıran bu kriz, şirketin 1908 yılının ilk dört ayındaki ticari aktivitelerini ve üretimini hem etkilemiş hem de sınırlandırmıştır. OCM’nin ticari faaliyetleri Mayıs 1908’den sonra düzelmeye başlamış ve aynı yılın Ağustos ayından itibaren de canlılık kazanmaya başlamıştır.¹⁰⁰⁴

OCM, halı üretim ve ticaretinin ilk yılında hem Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik sorunlara hem de Amerikan finansal krizinin yoğun etkisine rağmen 1908 yılı sonunda Anadolu coğrafyasının 15 farklı mahallinde 36 acente¹⁰⁰⁵ ve Isparta, Sivas, Burdur, Kırkağaç ve Mortakya’da bulunan beş atölyesi ile yürüttüğü halı üretim ve ticaretinden 45. 231 £ yani ana sermayesinin yaklaşık %11.3’ü kadar bir kâr elde etmiştir.¹⁰⁰⁶ OCM’nin ticari faaliyetlerinin ilk yılındaki %11.3’lük kârına ilaveten 1908 yılı bitiminde Anadolu’nun birçok mahallinde bulunan acenteleri ve kendisine ait atölyelerinde 33.304 £ değerinde halının tezgahlarda dokunduğunu da belirtmek gerekir. Aynı yıl OCM’nin İzmir, Paris, Kahire, İskenderiye, New York ve İstanbul’da bulunan halı satış şube veya mağazalarında maliyet bedeli üzerinden 146. 242

¹⁰⁰³ D. Quataert (1979). The economic climate of the Young Turk revolution in 1908. *The Journal of Modern History*, (51) 3, s. d1161.

¹⁰⁰⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 3 – 5; *Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna* (1908). s. 3.

¹⁰⁰⁵ Acentelerin bulundukları mahal, isim ve sayıları için tablo 3.1’e bakınız.

¹⁰⁰⁶ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 3 – 6 ve balance sheet.

£ değerinde halının stokta bulunduğu şirket kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹⁰⁰⁷ OCM, 1908 yılındaki ticari faaliyetlerinin sonucu olarak şirket hissedarlarına %8 oranında kâr payı, temettü vermiştir.¹⁰⁰⁸

OCM'nin ticari faaliyetlerinin ilk yılında hem çok kısa sürede hem de bu kapsamda ticari sonuçlar elde etmesi dikkat çekicidir. Tekel, ilk yıl Orta Anadolu'da bulunan Konya, Silile, Akşehir, Niğde gibi halı üretim merkezlerinde önemli bir başarı göstererek kendisini halı üretimi alanında kanıtlamıştır. Özellikle Konya, Silile, Akşehir ve Niğde'de 1908 yılı itibariyle elde ettiği acentelerle¹⁰⁰⁹ bu bölgelerde üretilen halıların büyük bir bölümünün İzmir'e yani şirketin halı antreposuna gönderilmesini sağladığı anlaşılmaktadır. OCM'nin Orta Anadolu'daki bu başarısı dönemin kaynaklarında OCM'ye – tekele – karşı tüm muhalefet ve direnmenin boşa çıktığı şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰¹⁰ OCM'nin 1908 yılında çok kısa bir süre içerisinde halı üretimine egemen olması ve bunun yanında halı ham maddelerini Anadolu'nun birçok yerine göndermesi Anadolu'da bulunan kimi halı üretim merkezlerinde ciddi sosyal tepkilere neden olmuştur. Bu üretim merkezlerinden biri de Uşak'tı. OCM'nin kuruluş döneminde Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/ Şirketi oluşumunda olduğu gibi tekelin Anadolu'nun birçok halı üretim merkezine boyanmış iplikleri göndermesine ilk tepki veren yine Uşak olmuştur. Uşak'ın OCM'nin faaliyetlerine karşı bir direnç merkezi olduğunu ve onun faaliyetlerine karşı alternatifler yaratma girişimlerinde bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Şimdi OCM'nin üretim faaliyetlerini tekelleştirmesinden dolayı doğrudan şirketin etkisinin olduğu 1908 Mart'ında Uşak'ta meydana gelen ekonomik içerekli sosyal tepkiyi değinelim.

3.4.1.1. OCM'nin Halı Üretimini Tekelleştirmesine Sosyal Bir Tepki: 1908 Uşak İsyanı

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayi Devrimi'nin yaşandığı ülkelerdeki gibi üretim teknolojilerinde yaşanan gelişme ve dönüşüme tepki verilmesi belirli alanlarla olmakla beraber sınırlı kalmıştır. Üretim teknolojilerinde yaşanan gelişim ve dönüşüme Sanayi

¹⁰⁰⁷ Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, balance sheet.

¹⁰⁰⁸ Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 5.

¹⁰⁰⁹ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

¹⁰¹⁰ *Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District* (1908). s. 28.

İnkılabı'nı yaşayan ve işçi sınıfının üretim sürecinden makinelerin varlığı nedeniyle soyutlanmaya başladığı İngiltere gibi ülkelerde ilk tepkilerin verildiği görülmektedir. 1810'lu yıllarda makine kırıcılığı şeklinde beliren bu eylemler *Luddist/Luddites* hareketler olarak tanımlanmıştır.¹⁰¹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim teknolojilerindeki gelişmeye karşı ilk tepkilerin doğduğu yerler Balkanlar'dır. Slevne'de 1838 tarihinde Dobrijokeslov adındaki kişinin fabrikasında -ne tür üretim yaptığı bilinmeyen- işçiler, kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makinelere karşı isyan etmişlerdir. Bu olaydan yaklaşık on üç yıl sonra 1851 yılında ise kadın işçilerin Samakof'ta mekanik bir tekstil tarağını kırmak istediklerini görüyoruz. Mekanik tarağı kırma girişiminde bulunan kadın işçilere tarağın bir daha kullanılmayacağına dair söz verilince bu girişimlerinden vazgeçmişlerdir.¹⁰¹²

Osmanlı Anadolu'su'nda luddist hareketler olarak nitelendirilecek olaylara 1861 yılında Bursa'da Müslüman mezarlığı üzerine inşa edildiği iddiası üzerine çoğunluğu kadın olan dokuma işçilerin bir dokuma fabrikasına saldırması ve fabrikayı yakmalarıyla karşılaşmaktayız.¹⁰¹³ Anadolu'da ayrıca doğrudan makinelere karşı olmayan birtakım hareketlere de rastlanmaktadır. Bunlardan biri Nisan 1873'te Haydarpaşa – İzmit Demiryolu inşaatı sırasında demiryolunun ilgili kısmını inşa eden taşeronların birçok işçiyi işten çıkarması üzerine işten atılan işçilerin demiryolunu tahrip etmesiyle meydana gelmiştir. Bu olaydan sonra da imparatorluk dahilinde 6 Nisan 1907'de Şam'da tramvay kazası sonucu gelişen olaylarda tramvay tahrip edilmiş; Şubat 1908'de Hudeyde'de Zaruyik Aşireti Kamaran'da sağlık işlerinde Hristiyanların çalıştırılmasını protesto etmek için telgraf hatlarına zarar vermiş ve telgraf tellerini kesmişlerdir.¹⁰¹⁴

Bu olaylara benzer ve luddist hareket olarak tanımlanabilecek sosyal bir tepki 1908 Mart'ında Uşak'ta gelişmiştir. 1908 Mart'ında gelişen bu olay literatürde makine

¹⁰¹¹ M. Ş. Güzel (1990). Osmanlı İmparatorluğu'nda makine kırıcılığı (1907 – 1908), *Cahit Talas'a Armağan*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, s. 285 vd.

¹⁰¹² Sencer, 1969, *a.g.k.*, s. 69, 90; Y. S. Karakışla (2011). Osmanlı sanayi işçisi sınıfının doğuşu 1839 – 1923. *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne işçiler 1839 - 1950*. Der: D. Quataert, E. J Zürcher, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 29.

¹⁰¹³ M. Gülmez (1985). Tanzimat'tan sonra işçi örgütlenmesi ve çalışma koşulları (1839 – 1919). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi*. Cilt. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 792; Karakışla, 2002, *a.g.k.*, s. 54.

¹⁰¹⁴ Güzel, 1990, *a.g.k.*, s. 287 – 289; Karakışla, 2002, *a.g.k.*, s. 54.

kırcılığı¹⁰¹⁵ ve tarak isyanı¹⁰¹⁶ gibi kavramlarla açıklanmıştır. Bu açıklama ve tanımlamalarla beraber bu sosyal tepkinin oluşum nedenleri konumuz açısından önemlidir. Bu tepki, Uşak'ta 14 Mart 1908 tarihinde ve saat 5 civarında Müslüman ve gayrimüslim kadın ve erkeklerden oluşan birkaç bin kişilik bir grubun Uşak'ta bulunan Tiridzâde Mehmed, Bacakzâde Ali ve Yılcıncıâde Osman Efendilere ait halı ipliği üreten üç fabrikaya saldırarak tahrip etmesiyle meydana gelmiştir. Devlet yetkililerinin bu beklenmedik olayın yayılmasına engel olmaya çalıştıkları ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁷

Uşak'ta gelişen bu sosyal tepkide Uşak'a bu olaydan sadece beş gün önce¹⁰¹⁸ kaymakam olarak atanan İshak Tevfik Efendi'nin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Kaymakam İshak Tevfik, Uşak'taki halı ipliği fabrikalarından birinin sahibi ve aynı zamanda meclis idare azasından olan Bacakzâde Ali Efendi'yi yanına çağırarak fabrikaların halka zarar verdiğini ve bundan sonra fabrikaların çalıştırılması ve üretime devam edebilmelerinin fabrika sahiplerinin kendisine 700 Osmanlı Lirası – rüşvet - vermesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir.¹⁰¹⁹ İshak Efendi, Bacakzâde Ali Efendi'den rüşvet istemekle kalmamış aynı zamanda bağlı bulunduğu Hüdavendigâr Vilayeti'ne OCM'ye ait Bandırma'daki fabrikadan gönderilen ipliklerin Uşak'a girişinin yasaklanmasını istemiştir.¹⁰²⁰ İshak Efendi tarafından yapılan bu tür kışkırtmaların halk nezdinde etkili olduğunu anlıyoruz. Bu kışkırtmalar sonucu Uşak'ta kadın ve erkek birkaç bin kişinin halı ipliği üreten fabrikalara saldırdığı ve fabrikaları tahrip ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁰²¹ Bu olaya karışanlar içerisinde farklı meslek gruplarından kişilerin

¹⁰¹⁵ Quataert, 1986, **a.g.k.**, s. 473 – 489.

¹⁰¹⁶ Tarak İsyanı kavram ve tanımlaması için bkz., S. tutsak (1999). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Uşak'ta halıcılık ve tarak isyanı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, s. 65 – 72; S. Tutsak (2007). Osmanlı Devleti'nin son döneminde Uşak'ta halıcılığın makineleşme süreci. *Belleten*, 71 (260), s. 65 – 97.

¹⁰¹⁷ BOA. Yıldız Hususi Maruzat [Y. A. HUS]. Dosya/Gömlek: 519/37, Tarih: H. 11/02/1326, 1; BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 3. Uşak'taki isyanın tarihi ve gerçekleştiği saate dair elimizde BOA. Y. A. HUS. Dosya/Gömlek: 519/37, Tarih: H. 11/02/1326, 1'de bilgi bulunmaktadır. İlgili belgede Uşak'ta gelişen olayların tarihi ve saati hakkında "Uşak Kasabası ahali-i Müslime ve gayr-i müslimesinden kadın erkek birkaç bin kişinin dün saat beş raddelerinde" ibaresi bulunmaktadır. Belge miladi 15 Mart 1908 tarihli olduğu için Uşak'taki bu sosyal tepkinin 14 Mart 1908 tarihinde meydana geldiğini söyleyebiliriz.

¹⁰¹⁸ BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2771/9, Tarih: H. 02/07/1326, 5.

¹⁰¹⁹ BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2771/9, Tarih: H. 02/07/1326, 1.

¹⁰²⁰ BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2771/9, Tarih: H. 02/07/1326, 5.

¹⁰²¹ BOA. Y. A. HUS. Dosya/Gömlek: 519/37, Tarih: H. 11/02/1326, 1.

olduğu bilinmektedir.¹⁰²² Uşak'taki bu sosyal tepkinin gelişiminden önce de Uşak'ın 30 – 40 kadar civar köyünde yün ve yapağı tarayıp iplik haline getiren kadınların,¹⁰²³ eriş yapan yörüklerin ve yine halı imalinde kullanılan argaç yapan Gedizlilerin fabrika imalatı boyanmış yün iplik, eriş ve argaç yapımına tepkilerinin olduğu gözlemlenmiştir.¹⁰²⁴

Uşak'ta gelişen ve Uşak kaza eşrafiyla farklı mesleklerden kişilerin katıldığı bilinen bu sosyal tepkide OCM'ye ait olduğu bilinen ipliklerin kazaya girişine izin verilmemiştir. Bizzat kaza kaymakamı İshak Tevfik Efendi'nin öncülük ettiği OCM'nin boyanmış yün ipliklerinin Uşak'a girişine izin verilmemesi İzmir İngiliz konsolosluğu ile Bursa konsolosluğunun protestolarına neden olmuştur.¹⁰²⁵ OCM ipliklerinin Uşak'a girişine izin verilmemesi bu sosyal tepkinin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Uşak'taki halk her ne kadar iplik üreten fabrikalara saldırmış olsa da bu tepkinin bir diğer sebebi de OCM'nin 1908'den itibaren Uşak'ın da dâhil olduğu birçok bölgeye halı ham maddelerini göndermesiydi. Uşak kazasının civarında bulunan 30 – 40 köyde yaşayan kadınlar uzun zamandır yün, yapağıyı tarayıp iplik haline getiriyorlardı. El ile imal edilen bu iplikleri de halı tüccarlarına satarak hayatlarını devam ettirmekteydiler. Yün iplik yaparak hayatlarını devam ettiren kadın işçilerin bu yaşamları OCM'nin 1908 yılı itibariyle üretim faaliyetlerine başlaması ve Uşak'ta bulunan acentelerine - ki bunların sayıları 1908 yılında 7 idi ve Kıyyezâde Hacı Osman, Helvacızâde Mehmed, Hamzazâde Ali, Ali Mollazâde Ali, Thomas D'Isidoro, Canzâde Yusuf, Hızarzâde Hacı Hüseyin OCM'nin acenteleriydi -¹⁰²⁶ İzmir'den demiryoluyla¹⁰²⁷ boyanmış iplikler göndermesi bu kadınları ekonomik anlamda zor durumda bırakmış ve bunların birçoğunun işsiz kalmasına neden olmuştur.¹⁰²⁸ Uşak ve çevresinde yün iplik imal eden kadınların işsiz kalmaları ve işsizlik olgusunun resmi kayıtlara geçmesi dikkat çekicidir. İşsizlikle ilgili dönemin kayıtlarındaki şu ibareler önemlidir:

¹⁰²² BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

¹⁰²³ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

¹⁰²⁴ Atalay, 1967, **a.g.k.**, s. 47.

¹⁰²⁵ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 1.

¹⁰²⁶ OCM'nin acentelerin nerede bulundukları, isim ve sayıları için tablo 3.1'e bakınız.

¹⁰²⁷ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 1. İzmir - Kasaba Demiryolu'nun uzantısı olarak Uşak'a ulaşan demiryolu hattının açılışına 6 Eylül 1897 tarihli irade ile izin verilmiştir. Uşak'a kadar olan hattın resmi olarak açılışı ise 10 Eylül 1897'de yapılmıştır. Hattın açılışına Uşak kaymakamı Hakkı Bey, Uşak naibi müftü Hacı Mustafa Efendi, Uşak eşrafından Tiridzade Mehmed Paşa, tahrirat kâtibi Kamil Bey, belediye reisi Mehmed Efendi ile ulema ve eşraftan birçok kişi katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kolay 2011, **a.g.k.**, s. 153 – 156.

¹⁰²⁸ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

“ (...) Sendika nâmına vuku' bulan siparişatin yine İzmir ve Bandırma'dan gönderilen boyalı iplerle imâlîne mecbur edilmesi üzerine mar'ül – arz ötedenberi yün ve yapağı tarayub ip imâl ve fûruht ve kasaba ve karye ahalisi kadınları(n) kısm-ı azâmı işsiz kalmıştır.¹⁰²⁹

OCM'nin halı ham maddelerinin üretiminde tekelleşmesi ve Anadolu coğrafyasının farklı halı üretim merkezlerine göndermesi yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere Uşak ve köylerinde el ile iplik eğiren kadın işçilerin büyük çoğunluğunun işsiz kalmasına neden olmuştur. Bu kadınların temin-i maiyetlerini kaybetmeleri onları hem Uşak'taki fabrikaların tatil yani kapatılmasını hem de OCM tarafından Bandırma'dan gönderilen ipliklerin Uşak'a girişinin engellenmesini istemelerine neden olmuştur.¹⁰³⁰ Uşak'taki iplik fabrikaları yaşanan olaydan sonra uzun bir süre kapalı kalmıştır. Olayın meydana gelmesinden yaklaşık 14 ay sonra tahrip edilen üç fabrikanın halen kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu fabrikaların eskisi gibi üretime devam etmeleri talep edildiğinden bu meseleyi tetkik etmek ve olayın çözüme kavuşturulması için Hüdavendigâr Vilayet Polis müdürü Kamil Bey ile mektubi kalemi mümeyyizi Rauf Beylerin görevlendirildiği ve her ikisine de nizami harcırahlarından başka 1000'er kuruş harcırah verildiği anlaşılmaktadır.¹⁰³¹

Uşak'taki fabrikaların durumu ve ilgili sürecin daha sonra Meclis-i Vükelâ'da görüşüldüğü ve burada olayın meydana gelmesine neden olan müsebbibler ile yine olayları kışkırtan kişilerin olaylardan sorumlu tutulmasına ve bu olayda meydana gelen, getirilen zararın bu kişilere ödettirilmesine ayrıca bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Uşak'taki olaylara müdahil olan on iki muhtarın yerine de yeni muhtarların – ki bunlar kanunen aranılan özelliklere sahip kişilerdi – seçilmesine karar verilmiştir.¹⁰³²

Meclis-i Vükelâ'nın 12 Haziran 1908 tarihli toplantısında OCM için de önemli kararlar alınmıştır. Buna göre OCM'nin 25 Mart 1906 [R. 12 Mart 1322] tarihli Ecnebi Anonim Şirketleriyle Sigorta Kumpanyaları Hakkında Nizamname'ye uyması gerektiği belirtilmiş ve bu nizamname hükümlerinin tedricen uygulanacağı ifade edilmiştir. Nizamnamenin uygulanması ile ilgili süreç ve girişimlerin Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından icra edileceği belirtilmiştir. OCM'nin 400.000 lira sermaye ile teşkil edildiği ve bu miktardaki bir sermaye ile teşkil eden şirketlerden yararlanmanın Ecnebi Anonim

¹⁰²⁹ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

¹⁰³⁰ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

¹⁰³¹ BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2798/80, Tarih: H. 10/4/1327, 1 – 3.

¹⁰³² BOA. MV. Dosya/Gömlek: 119/49, Tarih: H. 12/05/1326, 1.

Şirketleri hakkındaki nizamnameye uymakla mümkün olabileceği de belirtilmiştir.¹⁰³³ Meclis-i Vükelâ tarafından yapılan tahkikat neticesinde OCM'nin kurucularına ulaşılmış ve tekelin kurucuları OCM'nin Londra'da bulunan bir İngiliz halı anonim şirketinin hissedaranı olduklarını belirtmişlerdir. Yani OCM'nin İzmir'de bulunan kurucuları veya onlardan bazıları OCM'yi İngiltere'de bulunan bir şirketin uzantısı olarak göstermek istemişlerdir. Oysa OCM'nin tüm üretim faaliyetleri ile acente ve atölyeleri 1908 yılı itibarıyla Anadolu'da bulunmaktaydı. OCM'nin genel merkezi İzmir'de bulunmakta ve bu genel merkezde de yıllık olağan genel kurul toplantıları yapılmaktaydı.¹⁰³⁴ OCM kurucularının böyle bir yol izlemelerinde Osmanlı kanun ve yukarıda mütemadiyen değinildiği gibi yabancı anonim şirketler nizamnamesinden kaçınmak istemelerinin önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

OCM'nin kurucu veya ortakları kendilerini kanun ve nizamlardan saklı tutmakla beraber Uşak'ta meydana gelen ve OCM'nin baş aktörlerden biri olduğu olaylarla ilgili deyim yerindeyse kendilerini temize çıkarmaya çalışmışlardır. OCM'nin kurucuları Uşak'a gönderilen ipliklerin inhisar/tekel amacı taşımadığını Anadolu'nun birçok yerine benzer şekilde halı üretimi için faaliyette bulunulduğunu dile getirmişlerdir. Oysa ki OCM'nin ipliklerinin Uşak'a gelmesi ve üretimde zorunlu tutulması kayıtlarda ifade edildiği gibi inhisar yani tekelleşmenin en somut ifadesiydi. Bu tekelleşmeye yerli halı tüccarlarının yani OCM örneğinde acentelerin aracı rolü oynaması sadece şekilde ortaya çıkan bir değişiklikti. Özünde ise 400.000 Sterlin sermaye ile kurulan tekel Uşak'ı da içeren geniş bir coğrafyada ticari faaliyetlerini 1908 yılından itibaren serbest bir şekilde yürütebilmiş ve sadece 1908 yılındaki halı üretim faaliyetlerinden 45. 231 £ yani ana sermayesinin yaklaşık %11.3'ü kadar bir kâr elde ederek hissedarlarına da % 8 oranında kâr payı, temettü vermiştir. Bu rakamlardan dâhi yola çıkarak OCM'nin tekelleşmesinin boyutları anlaşılabilir.¹⁰³⁵

¹⁰³³ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 119/49, Tarih: H. 12/05/1326, 1.

¹⁰³⁴ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 119/49, Tarih: H. 12/05/1326, 1. OCM'nin üretim faaliyetleri, kuruluşu ve hukuki yapısı hakkında daha önce gerekli açıklamalar yapıldığı için burada bu konuda kaynak gösterilmemiştir.

¹⁰³⁵ OCM'nin İzmir'de bulunan kurucularının iddiaları için bkz., BOA. MV. Dosya/Gömlek: 119/49, Tarih: H. 12/05/1326, OCM'nin 1908 yılındaki kârı, temettü oranı ve şirketle ilgili diğer bilgiler için de bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 1 – 6 ve balance sheet.

OCM'nin Uşak'ta gelişen ve el ile iplik eğiren çevre köylerden birçok kadının katıldığı bu sosyal tepkide doğrudan rolü olmakla beraber OCM'nin halı üretim ve ham maddeler üzerindeki tekelinden rahatsız olanlar sadece iplik eğirici kadınlar ve Uşak kaymakamı İshak tevfik Efendi gibi idari yöneticiler değildi. Uşak'ın önemli tüccar ve fabrikatörlerinden Tiridzade Mehmed Paşa¹⁰³⁶'nın da daha sonraki zamanlarda OCM'nin faaliyetlerine ve Uşak'ta tekelleşmesine karşı birtakım engelleme çabalarına giriştiğine şahit olmaktadır.¹⁰³⁷

Tiridzâde Mehmed Paşa, 1890'ların başından itibaren İzmir'de bulunan Patridge gibi ailelerle ticari bağlantılara sahipti. Bu ticari bağlantılarda Uşak ve çevresinde yetiştirilen tarımsal ürünlerin İzmir piyasasına gönderilmesi yani pazarlanmasının söz konusu olduğunu görmekteyiz.¹⁰³⁸ Mehmed Paşa'nın ilerleyen zamanlarda bir tüccar ve tanınan biri olarak öneminin arttığı anlaşılmaktadır. Bu önemine binaen Tiridzâde Mehmed Paşa'ya 13 Mayıs 1895 tarihli irade ile mir-i miran rütbesi verilmiştir.¹⁰³⁹ Tiridzâde Mehmed Paşa, Uşak'ın önemli bir ürünü olan halıcılıkla da ilgilenmeyi ihmal etmemiştir. Tiridzâde, Uşak'ta üretilen halıların İzmir'de bulunan yabancı halı tüccarlarına satışını gerçekleştiriyordu.¹⁰⁴⁰

Tüm bu ekonomik ve sosyal gelişmelerle beraber Tiridzâde Mehmed ekonomik anlamda güçlenmiş ve OCM'nin 1910 yılında Uşak'ta bulunan acentelerine karşı durmuştur. Tiridzâde Mehmed ayrıca Uşak'ta imal edilen halıların alım ve satımını üstlenecek yani OCM'ye rakip olacak bir şirketin kurulmasını da teşvik etmiştir. Ayrıca OCM'ye yapılacak halıların sevkiyatını önlemeye çalıştığı ve tüccarları OCM'ye karşı kışkırttığı da ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. Tiridzâde Mehmed ayrıca 14 Mart 1908'de meydana gelen sosyal tepkide olduğu gibi OCM'nin boyanmış yün ipliklerinin Uşak'a girişini boykot etme girişiminde bulunmuştur. Tüm bu yapılanlardan dolayı OCM, Uşak'taki faaliyetlerinden tedirginlik hissetmiş ve halkın 1908 Mart'ında olduğu gibi galeyane gelebileceğini ve OCM'nin acentelerine zarar verebileceğini belirtmiştir. Bundan dolayı da şirket İngiliz konsolosluğundan yardım talep etmiş ve İngiliz

¹⁰³⁶ Tiridzade Mehmed Paşa ticari faaliyetleri ve önemi hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., Çakmak, 2011, **a.g.k.**, s. 3 – 29.

¹⁰³⁷ FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 7 Şubat 1910.

¹⁰³⁸ BOA. MV. Dosya/Gömlük: 63/97, Tarih: H. 26/08/1308, 1.

¹⁰³⁹ BOA. İrade Taltifat [İ. TAL]. Dosya/Gömlük: 77/48, Tarih: H. 18/11/1312, 1.

¹⁰⁴⁰ Çakmak, 2011, **a.g.k.**, s. 10.

konsolosluğunun bu olaya müdahale etmesini rica etmiştir.¹⁰⁴¹ Bu örnekte de görüleceği üzere Uşak OCM'nin üretim faaliyetlerine ve tekelleşmesine karşı en azından 1910'lu yıllara kadar bir direniş sergilemiştir. OCM'nin üretim faaliyetlerinin ilk yılında Uşak'taki sosyal tepkiden sonra üretim faaliyetlerini etkileyen bir diğer gelişme ise Manastır, Kosova ve Selanik Vilayetleri'nde [Makedonya] patlak veren olaylar ve İttihatçı subayların eylemleri sonucunda 23 Temmuz 1908 [R. 10 Temmuz 1324] ilan edilen II. Meşrutiyet'ten¹⁰⁴² sonra gelişen grev dalgasıdır. OCM'nin 1908 yılındaki üretim faaliyetlerini etkileyen faktörler arasında yer aldığından bu grev dalgası konumuz açısından önem teşkil etmektedir.

3.4.1.2. OCM İşçileri 1908 Grevlerinde: Mortakya'da Tatil-i Eşgâl

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilan edilmesi Osmanlı ülkesinde görece bile olsa bir özgürlük ortamı doğurmuştur. Bu özgürlük ortamından faydalanan kesimler arasında işçiler de bulunmaktaydı. İşçiler hem örgütlenme hem de grev hareketleriyle bu dönemde ön plana çıkmışlardır. Osmanlı kamuoyunda iki ay – 1908 Temmuz - öncesine kadar grev, diğer bir ifadeyle terk-i eşgâl hakkında pek bir şey bilinmez iken 1908 Temmuz'undan Ekim'e kadar olan 4 aylık süreçte kamuoyunun hızlı bir şekilde grevlere şahit olduğunu görmekteyiz. Bu dönem Osmanlı işçilerinin iş bırakma eylemlerinin normalleştiği ve aynı zamanda Osmanlı devlet yöneticileri ile kamuoyunun da işçi hareketleriyle tanıştığı yeni bir dönemi teşkil ediyordu.¹⁰⁴³

Bu yeni dönemde işçilerin greve gitmelerinin asıl sebebi genel anlamda ekonomikti. İşçiler meşruti yönetimin ilan edildiği iki ay zarfındaki fiyat artışlarını – ki meşrutiyetin ilanından sonraki ilk iki ay enflasyon %20 idi – telafi etmek için ücret artışı taleplerinde bulunmuşlar; bu talepleri karşılık bulamayınca da imparatorluk genelinde 6

¹⁰⁴¹ FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 7 Şubat 1910.

¹⁰⁴² İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve bunun Osmanlı vilayetlerine tebliği ile ilgili Heyet-i Vükelâ kararı için bkz., BOA. Yıldız Esas Evrakı [Y. EE]. Dosya/Gömlek: 71/90, Tarih: H. 24/06/1326, 1 – 2. Bu belgelerde Manastır, Kosova ve Selanik'ten 67 tane telgraf çekilerek Hürriyet'in oralarda ilan edildiği belirtilmiştir. Ayrıca yabancı devletlerin müdahalesine izin vermemek adına ve koşullar gereği Meclis-i Mebusan'ın açılmasının zaruri olduğu kaydedilmiştir. 23 Temmuz 1908 tarihli Heyet-i Vükelâ kararının altında dâhiliye nazırı, hariciye nazırı, şuray-ı devlet reisi, harbiye nazırı, adliye nazırı, maarif nazırı ve sadrazam gibi heyet-i vükelâ üyelerinin imzaları bulunmaktadır.

¹⁰⁴³ K. Yıldırım (2017). *Osmanlı'da işçiler (1870 – 1922) çalışma hayatı, örgütler, grevler*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 230 – 231.

ay içerisinde 100'ün üzerinde grev yapılmıştır.¹⁰⁴⁴ Osmanlı coğrafyasındaki bu ani ve beklenmedik grev dalgası karşısında Osmanlı basını grevlerin yani o günün ifadesiyle tatil-i eşgâllerin bir mesele halini alabilmesi için sanayinin oldukça ilerlemesi ve memleket fabrikalarında yüz binlerce işçi, amelenin çalışması gerektiğini belirtmiştir. Osmanlı sanayisinin bundan çok uzak olduğunu dile getiren *Tanin* Gazetesi bu grevleri sosyalizmin bir uzantısı olarak görmüş ve Osmanlı işçi kesiminin buna yabancı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁵ 1908'deki grevlerde siyasi amaçlı olarak yapılan sadece bir tane siyasi grev bulunmaktayken;¹⁰⁴⁶ Osmanlı işçilerinin 1908 yılının ikinci yarısında yaptıkları 100'ün üzerindeki grevlerdeki asıl nedenin ekonomik olduğu bilinmektedir.

Osmanlı işçi ücretlerinin her ne kadar 1896'dan 1908 yılına kadar yani yaklaşık on iki yıllık süreçte artış eğilimi içerisinde olduğu tespit edilmişse de¹⁰⁴⁷ aynı şeyi genel anlamda dokuyucular ve özel anlamda ise OCM'nin Mortakya'daki boyahane ve dokuma atölyesinde çalışan işçiler ve kadın dokuyucular için söylemek güçtür. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde yaşanan grevlerin sebepleri ile OCM'nin Mortakya'daki işçileri tarafından yapılan grevin ekonomik bir nitelik taşıması açısından benzerlikler taşıdığı söylenebilir.¹⁰⁴⁸

OCM, 1908 yılında üretim faaliyetlerine başladığında Mortakya'da bulunan boyahanesinde yün iplikleri boyamakta ve aynı tesiste yer alan halı dokuma atölyesinde ise halı üretmekteydi. Mortakya'daki bu tesiste – fabrika değil - 21 Ağustos 1908 Cuma günü işçi ücretlerinin azlığından dolayı bir grev başlamıştır. Bu greve katılan boya ustaları ile dokuyucuların sayısı 250'si kadın ve 50'si erkek olmak üzere 300 kişi civarındaydı. OCM, işçi ücretleri azlığı nedeniyle greve giden işçilerin yerine kısa sürede Ege adalarından işçi ve dokuyucu getirme yoluna gitmiştir. Dışarıdan işçi getirilmesine

¹⁰⁴⁴ E. Jan Zürcher (2015). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Çev: Y. Saner), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 145 – 147.

¹⁰⁴⁵ *Tanin* (29 Receb 1326/13 Ağustos 1324). Sayı: 26, s. 1.

¹⁰⁴⁶ Karakışla, 2011, **a.g.k.**, s. 33. Karakışla, ilgili çalışmasını sürdürürken karşılaştığı tek siyasi grevin Selanik lokanta garsonlarının Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Selanik'i ziyarete gelen Bulgarları protesto etmek amacıyla yaptıkları grev olduğunu belirtir.

¹⁰⁴⁷ K. Boratav, A. Gündüz Ökçün ve Ş. Pamuk (1985). *Ottoman Wages and the World – Economy, 1839 – 1913. Review (Fernand Braudel Center)*, 8 (3), s. 390 vd.

¹⁰⁴⁸ FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908.

çok öfkelenen eski işçiler Ege adalarından getirilen işçilerin Mortakya'daki tesiste çalışmasına ve üretim faaliyetlerine başlamalarını istememişlerdir.¹⁰⁴⁹

Grevin başlamasından birkaç gün sonra adalardan gelen işçiler Mortakya'da bulunan tesise gelmişler, bunlar bir mülazım [teğmen] komutasında 10 – 12 asker tarafından korunarak Mortakya'daki tesise girerlerken OCM'nin eski işçileri aileleriyle beraber 300 – 400 kişilik bir grup halinde tesise girmeye çalışan yeni işçilere saldırmıştır. Bu sırada mülazım eski işçileri teskin etmeye ve nasihat vermeye çalışmış; ancak onu dinleyen olmamıştır ve bazı kadın işçiler de bu arada mülazıma saldırmak istemişlerdir. Bunu gören askerler müdahale etmek istemişlerse de mülazım efendi olayların daha fazla büyümemesi için buna engel olmuştur. Olaylar bu şekilde cereyan ederken Andrea adında Mortakya'da ikamet eden 20'li yaşlarda bir kişi işçilerin elinde bulunan ucu sivri bir bastonla bir askerin başına vurmuş ve asker yaralı İzmir'de bulunan bir hastaneye kaldırılmıştır.¹⁰⁵⁰ Yaralanan asker Manisalı Koca Mehmet adında bir genç idi. Manisa'dan İzmir'e bir aylık askeri eğitim almak için gelen Mehmet bu sırada İzmir Punta Karakolu'nda görevlendirilmiştir. Olayın başladığı sırada da buradan Mortakya'ya sevk edilen askerler arasında yer alan Mehmet hastaneye kaldırıldıktan 3 gün sonra vefat etmiştir. Olayın yaşandığı sırada dışarıda bekleyen eski işçiler ise Mortakya'da tesisin önünde beklemeye ve tehditler savurmaya devam etmişlerdir.¹⁰⁵¹

Olayın yaşanmasından sonra merkez komiseri Galip Bey katilin yakalanması ve takibi için görevlendirilmiş ve Galip Bey kendisiyle beraber polis Naim ve Şevki Efendilerle Andrea'nın evini gözetlemeye başlamıştır. Gözetim altında bulunan evden çıkan Andrea polisler tarafından alıkonulmuştur. Andrea alıkonulduktan sonra olay sırasında orada bulunan askerlere gösterilmiş ve Manisalı Mehmet'i yaralayanın o olduğu kesinleşmiştir. Daha sonrasında ise polis karakoluna götürülen Andrea orada gözetim altında tutulmuştur. Yetkililer, Andrea'yı daha sonra adli mercilere teslim etmek için sağlık raporunu beklemeye başlamıştır.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁹ *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 282.

¹⁰⁵⁰ *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4'te "İzmir'de Bir Vakı'a" başlıklı yazıda olay ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

¹⁰⁵¹ *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908.

¹⁰⁵² *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4.

OCM'nin Mortakya'da bulunan boyahane ve dokuma atölyesinde meydana gelen tatil-i eşgâl her ne kadar ücret artışı gibi bir istekle başlamış ise de işçilerin aileleriyle beraber 300 – 400 kişilik bir grup halinde şiddete başvurmaları ve bu şiddet olaylarının sonucunda da 1 askerin hayatını kaybetmesi grevlerin bünyesinde birbirinden farklı tetikleyicileri barındırdığını göstermektedir. Ayrıca OCM'nin Mortakya'da bulunan boyahane ve dokuma atölyesinde 250 dokuma işçisi kadın ile 50 boya ustası erkeğin birarada hareket ederek greve gitmeleri atölyelerin işçileri en başta ücret hakkı olmak üzere birtakım konularda bilinçlendirdiğini göstermektedir. Atölyelerde biraraya gelen kadın ve erkeklerin işbölümüne dayalı bir üretim sistemi içerisinde aynı mekanda bulunmaları toplumsal iş paylaşımı ve görevlerinde de farklılıklara sebep olmuş olabilir. OCM örneğinde dokumacı kadın işçilerin ücret artışı talebinde bulunmaları ve bunun için ailelerini de yanlarına almaları Osmanlı toplumunda kadın işçilerin hak talebinde erkek işçilerden geri durmadıklarına da örnek teşkil etmektedir.¹⁰⁵³

3.4.2. 1909 Yılı Üretim Faaliyetleri

OCM'nin II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen aylardan – Ağustos 1908 – itibaren halı üretim faaliyetleri, ticareti ve halı satışının görece daha iyi duruma geldiği anlaşılmaktadır. OCM'nin kayıtlarından meşruti rejimin ilanıyla görülen görece istikrarlı sürecin etkisi ve 1907 yılında Amerika'da başlayan finansal krizin etkisini kaybetmesi üzerine 1909 yılındaki üretim faaliyet ve halı ticaretinden memnun sonuçlar alındığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁴ 1909 yılında mali anlamda iyi sonuçlar alınmasında OCM'nin kendisini dünyaya Türk halılarının önemli bir üreticisi olarak göstermesiyle beraber reklam ve ilanlar yoluyla da yurt dışı piyasalarını etkilemesi önemli rol oynamıştır. Bu anlamda OCM'nin yabancı basını da kendi hedeflerine ulaşmak için etkin bir şekilde kullandığını söyleyebiliriz ki özellikle *The Times (London)* gibi uluslararası anlamda önemli tirajları olan gazeteler buna aracılık etmiştir. OCM, özellikle bu tür gazetelere

¹⁰⁵³ Yorum ve değerlendirmeler için şu kaynaklara bkz., FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 280 – 282; Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, s. 258 – 260.

¹⁰⁵⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 4.

verdiği ilanlarda halıların el yapımı olduğunu ve halıların OCM'nin garantisi kapsamında olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁵

OCM, üretim faaliyetlerinin ikinci yılında yukarıda belirttiğimiz ilan ve reklamların da etkisiyle dış piyasalarda halı talebini arttırmış ve 1908 yılına oranla yurt dışından gelen siparişler % 40 oranında artış göstermiştir.¹⁰⁵⁶ OCM, hızlı artan halı talebini karşılamak için 1909 yılında Mortakya'da bulunan tesisin hemen yanında 12.000 m² arsa satın almıştır. Satın aldığı arsaya bir bina inşa eden OCM, orada bulunan boyahaneyi ve halı atölyesini de genişletmiştir. OCM'nin arsa olarak Mortakya'daki tesisi genişletmesindeki asıl amacı yer temin ederek yeni tezgâhların getirilmesi suretiyle kadın halı dokuyucuların daha çok halı imal etmelerine olanak sağlamaktır. Ayrıca üretim sürecini daha rahat bir şekilde takip etmek isteği de önemli bir rol oynamış olmalıdır.¹⁰⁵⁷ OCM, 1909 yılındaki hızlı artış gösteren dış talep karşısında Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikası ile Mortakya'da bulunan boyahanenin talebi karşılayabilecek durumda olduğunu ve her iki tesisin de hem 1909 yılı itibariyle hem de gelecekte hâsıl olacak ihtiyaçları karşılayabileceğini 1909 yılının mali sonuçlarının duyurulduğu 16 Şubat 1910 tarihli olağan genel kurul toplantısında belirtmiştir. 1909 yılında artan dış talep OCM'nin işçi sayısına da yansımıştır. OCM, 1909 yılı itibariyle Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunan acente ve atölyelerinde 50.000 üzerinde kadın ve erkek işçiyi istihdam ettirmiştir. Bu dokumacı sayısında kadın dokumacı işçiler önemli bir çoğunluğu oluşturmakla beraber halı üretimine yardımcı olan erkek işçiler de bulunmaktaydı.¹⁰⁵⁸

OCM, 1909 yılındaki yurt dışındaki talebin etkisiyle hem yabancı piyasalarda yeni halı satış şubeleri açmak hem de artan talep doğrultusunda ham madde ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendi öz kaynaklarına yönelme ihtiyacı hissetmiş ve şirket yöneticileri, 400.000 £ olan kuruluş sermayesini 7 Kasım 1910 tarihli Olağanüstü genel kurul toplantısında aldıkları kararla 500.000 £'e yükseltme kararı almışlardır. OCM

¹⁰⁵⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 4. The Times Gazetesi'ne verilen birkaç ilan ve reklam için bkz., *The Times (London)* (18 Ocak 1910). Sayı: 39172, s. 17; *The Times (London)* (25 Ocak 1910). Sayı: 39178, s. 49.

¹⁰⁵⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 7.

¹⁰⁵⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 4 – 5.

¹⁰⁵⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 4 – 5.

idarecileri yukarıda belirtilen girişimlerin banka kredileri ile de sağlanabileceğini vurgulamışlarsa da OCM gibi önemli bir şirketin banka kredilerine bağlı kalmaması gerektiğini belirterek sermaye arttırımının şirketin geleceği açısından da olumlu gelişmelere vesile olacağını ifade etmişlerdir.¹⁰⁵⁹

OCM, 1909 yılındaki ticaret hacmindeki artışla beraber başkent İstanbul'da Ekim – Kasım 1909 tarihlerinde Pera 327 numarada bir halı satış mağazası açmıştır. Bu halı satış şubesi İstanbul'un o dönem en kalabalık mekanlarından birini oluşturmakla beraber yerli müşteriler ile turistlerin de rağbet ettiği bölgelerin başında gelmekteydi. Bu şubenin açılışından itibaren önemli miktarda halı satışı gerçekleştirdiği kaydedilmiştir. OCM, 1909 yılındaki faaliyetlerinden dolayı sadece Pera'da şube açmakla kalmak istememiş 1910 yılından itibaren görece zengin ülkelerde bulunan ve önemli birer halı tüketim merkezine dönüşmüş farklı kentlere de halı satış şubeleri açmak istediğini belirtmiştir.¹⁰⁶⁰ Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere OCM, üretim faaliyetlerinin ikinci yılında dış piyasaların sürekli talebi karşısında yeni şubeler açma girişimlerinde bulunmuştur. OCM'nin bu satış şubelerinde önemli miktarda halı bulundurduğu kaydedilmiştir. 1909 yılında Londra, Paris, İstanbul, Kahire ve İskenderiye'deki halı satış şubeleriyle OCM'nin İzmir rıhtımındaki antreposunda 179. 971 £ değerinde halı stoklarda satışa hazır halde bulunmaktaydı.¹⁰⁶¹

OCM'nin 1909 yılı itibariyle dış talebi karşılamak için halı stoklarını en üst düzeyde tutmaya çalıştığı görülmektedir. OCM, dış talebi karşılamak için üretim faaliyetlerine de hız vermiştir. Elimizde bulunan birtakım kayıtlardan 1909 yılı sonu itibariyle OCM'ye ait acente ve atölyelerde – hangileri olduğu belirtilmemiş– üretim maliyeti üzerinden tezgâhlarda dokunmakta olan halıların mali değerinin 46. 424 £ olduğu kaydedilmiştir.¹⁰⁶² OCM'nin 1909 yılında halı üretim faaliyetlerini arttırdığının en somut göstergelerinden biri olan bu rakam, bir yıl önce yani 1908 yılında 33. 304 £ idi. Kısaca bir yıllık bir süreçte OCM kendisine bağlı acente ile atölyelerde dokuttuğu

¹⁰⁵⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910*, s. 4 – 6.

¹⁰⁶⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 5.

¹⁰⁶¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. balance sheet.

¹⁰⁶² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. balance sheet.

halılarda yaklaşık % 39'luk artış göstermiştir ki bu oran halı üretiminin miktar olarak artışını göstermektedir.¹⁰⁶³

OCM, 1909 yılı sona ererken dokuma tezgâhlarında 46. 424 £ değerinde halıyı imal ederken aynı yıl halı üretim ve ticaretinden 91. 482 £ kâr elde etmiştir. OCM, bu yüksek kâr oranıyla üretim faaliyetlerinin sadece ikinci yılında ana sermayesinin – 400.000 £ - % 22.8'ine tekabül eden bir kâr oranı yakalamıştır. Bu kâr oranına karşılık 1908 yılında % 8 olan kâr payı oranı 1909 yılında %15' e yükselmiştir. OCM üretim faaliyetlerinin ikinci yılında tüm hissedarlarına %15 kâr payı vermiştir. Hissedarlar bu %15'lik kâr payını OCM'nin İzmir'de bulunan genel merkezi ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'daki Selanik Bankası ve Paris'te Société Générale ile Banque Commerciale & Industrielle'nin şubelerinden alabiliyorlardı.¹⁰⁶⁴

3.4.3. 1910 Yılı Üretim Faaliyetleri

1910 yılı OCM'nin üretim faaliyetlerinin üçüncü yılını oluşturmaktadır. Bu yıl birçok açıdan OCM'nin kendisini kanıtladığı bir yıl olmuştur. Anadolu'da bulunan acenteleri ve halı atölyeleri ile üretimini arttıran OCM, bu yıl itibariyle Anadolu'da bulunan birçok halı üretim merkezinde önemli bir konuma gelmiştir. Sivas gibi Orta Anadolu'da bulunan önemli bir merkezde OCM'nin ciddi bir rekabet halinde olduğu ve bu yörede üstünlük kazandığı görülmektedir.¹⁰⁶⁵ Resmi kayıtlara OCM'nin Sivas'ta bulunan halı atölyesinin şube müdürü Osmanlı tebaası Zakarya Avedikyan ile yine Osmanlı vatandaşları arasında meydana geldiği belirtilen dava konusu OCM'nin Sivas ve çevresinde üretimi kontrol altına alma girişimlerinin bir sonucu olarak gelişmiştir. Sivas'ta dava konusu olan ve yöredeki halı üretimini kontrol altına alma girişimi OCM'nin tabiiyetini ve Osmanlı'daki hukuki mevcudiyetini sorgulamaya kadar giden sürecin de başlatıcısı olmuştur.¹⁰⁶⁶ Osmanlı devlet resmi belgelerine *Sivas'ta müteşekkil Şark Halı Kumpanyası'nın müdürü tebaa-i Osmaniye'den Zakarya ile yine tebaa-i Osmaniye'den bazı eşhas arasında halı mensucatına aid olarak tekerrür eden bir dava (...)* olarak geçen bu rekabet ortamı Sivas'taki halı üretim ve kontrolünün OCM için ne

¹⁰⁶³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. balance sheet.

¹⁰⁶⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 3 – 8 ve balance sheet.

¹⁰⁶⁵ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 1 – 3.

¹⁰⁶⁶ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 1 – 7.

kadar önemli olduğunun somut bir delilidir.¹⁰⁶⁷ OCM'nin Sivas ve çevresinde 1910'lu yıllardaki bu rekabet ortamının ilerleyen yıllarda OCM lehine kesin bir üstünlüğe dönüştüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁸ OCM'nin Sivas'ta 1910'lu yıllardan itibaren üstünlük kurabilmesinde halı imalatı için gerekli olan ham maddeleri kendisinin temin etmesi önemli bir rol oynamıştır. Sivas ve çevresinde bulunan halı tüccarları yün iplikleri ya Avrupa'dan ya da Adana'dan getirmek zorunda kalıyorlardı, bu durumda da OCM ile rekabet etmek çok mümkün olamıyordu.¹⁰⁶⁹ OCM ile rekabet etmenin zorluğundan olsa gerek tekel üretim faaliyetlerinin üçüncü yılından itibaren Konya ve Sivas Vilayetleri'nde halı üretiminde üstünlük sağlamış ve Orta Anadolu'daki bu iki vilayette üretimi kontrol altına almıştır.¹⁰⁷⁰ OCM'nin halı imalatında önemli bir konum elde ettiği bir diğer mahal ise Uşak'tı. 1910 yılı itibariyle Uşak'ta bulunan 1. 200 tezgâhta 6.000 işçi OCM adına halı üretiminde bulunuyordu. Uşak'taki üretimin önemli bir kısmı bu yıllarda – miktarı bilinmemekle beraber– OCM adına yapılmaktaydı.¹⁰⁷¹ OCM'nin bu hegemonyasına karşı Uşak'ta bireysel anlamda Tiridzâde Mehmed Paşa gibi Uşak'ın tanınan eşrâf ve sermayedârları tepki göstermişse de bu tepkilerin OCM'nin üstünlüğü karşısında cılız kaldığı söylenebilir.¹⁰⁷²

OCM, 1910 yılından itibaren sadece Orta Anadolu'da – Konya ve Sivas –ve Uşak'ı kapsayan bölgelerde üretimi kontrol altına almamış aynı zamanda Anadolu halı ticaretinin de temsilciliğini üstlenmiştir.¹⁰⁷³ OCM'nin Anadolu'da bulunan umum halı tüccarlarının temsilcisi olarak hareket etmesine sebep olan gelişme Fransa'nın Osmanlı halılarına uygulanan gümrük vergisini yükseltmesidir. Fransa, 1910 yılında Osmanlı halılarından alınmakta olan gümrük vergisini yükseltme kararı almıştır. Bu durumdan haberdar olan Uşak, İzmir, Isparta ve Kütahya gibi bölgelerde bulunan halı üreticileri Hariciye Nezareti'ne telgraflar çekerken OCM de umum halı tüccarları namına nezarete

¹⁰⁶⁷ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 7.

¹⁰⁶⁸ BOA. Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü [DH. UMVM]. Dosya/Gömlek: 75/60, Tarih: H. 04/12/1336, 1.

¹⁰⁶⁹ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 75/60, Tarih: H. 04/12/1336, 1.

¹⁰⁷⁰ *Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District* (1908). s. 28; BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 75/60, Tarih: H. 04/12/1336, 1; *Levant Trade Review* (Haziran 1912). Cilt.2, Sayı: 1, s. 90 – 92.

¹⁰⁷¹ *Exposition universelle et Internationale de Bruxelles 1910, catalogue general officiel de la section Ottomane* (1910). Bruxelles: Imprimerie Scientifique, s. 39 – 40. Bundan sonra bu kaynak catalogue general officiel de la section Ottomane kısaltması ile verilecektir.

¹⁰⁷² FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 7 Şubat 1910.

¹⁰⁷³ BOA. DH. MUI. Dosya/Gömlek: 68-2/12, Tarih: H. 08/04/1328, 6, 8.

arzuhal vererek Fransa hükümeti nezdinde gerekli girişimlerin yapılmasını istemiştir. Gümrük vergilerinin arttırılmasının Osmanlı halılarının rağbet ve revacını sekte dâr edeceğinin özellikle belirtildiği bu başvurularda gümrük vergisinin arttırılmasının önlenilmesi talep ve arzu edilmiştir. Verilen bu örnekten de anlaşılacağı üzere OCM, 1910 yılı itibariyle Anadolu halı üretici ve tüccarlarının adına hareket etmeye başlamıştır. Bu şekilde bir davranış sergilemesi OCM'nin Anadolu halı üretiminde egemenlik kurduğunun bir kanıtı da olabilir.¹⁰⁷⁴

OCM'nin 1910 yılında Anadolu coğrafyasında halı üretiminde kurduğu bu hegemonyada OCM'ye ait tüm acente ve atölyelerin etkisinin olduğu bizzat şirket kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu acente ve atölyeler hem üretimin nicel olarak artmasında hem de yapılan kârda önemli rol oynamışlardır. Üretim artışını sağlayan acente ve atölyelerin isimlerinin kayıtlarda tek tek verildiğine - bazı istisnalar hariç - şahit olmadık. OCM'ye ait ticari kayıtlar ve toplantı tutanaklarında OCM'ye ait mali sonuçlar toplu bir şekilde verilmiştir. Bundan dolayı da bu acente ve atölyelerin üretim hacimleri ve yaptıkları kâr oranlarının tespiti mümkün değildir.¹⁰⁷⁵ OCM, 1910 yılındaki bu üretim genişlemesine paralel olarak Arjantin'de Buenos Aires ve Kanada Toronto kentlerinde halı satış şubeleri açmıştır. Bu iki ülke OCM'nin girişimleri sayesinde Anadolu - Osmanlı menşeli halılarla tanışmıştır. Bu iki kentte açılan şubelerin 1910 yılının ikinci yarısından itibaren aktif olduğunu vurgulamamız gerekiyor.¹⁰⁷⁶ OCM, 1910 yılı itibariyle Buenos Aires ve Toronto'da satış mağazaları açarken aynı zamanda var olan satış şubelerinde önemli miktarda halı bulundurmaktaydı. OCM'nin İzmir'deki antreposunda, Londra, Paris, Kahire, İskenderiye ve İstanbul'da bulunan halı satış şubelerinde 1910 yılı itibariyle toplam 219. 044 £ değerinde halı satışa hazır durumda bulunmaktaydı.¹⁰⁷⁷

OCM, her ne kadar 1910 yılı itibariyle üretim hacmini arttırmış ve bu üretimi pazarlamak için dünyanın farklı ülkelerine satış mağazaları kurmuş ve önemli miktarda halıyı satış şubelerinde bulundurmuşsa da 1910 yılında yurt dışından gelen halı talebini karşılayamadığı anlaşılmaktadır. OCM, yurtdışından gelen bazı siparişleri üretim

¹⁰⁷⁴ BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 68-2/12, Tarih: H. 08/04/1328, 6, 8.

¹⁰⁷⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 4.

¹⁰⁷⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 4 – 5.

¹⁰⁷⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. balance sheet.

yetersizliğinden dolayı reddetmek zorunda kalmıştır. OCM, sürekli artan talep karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı yerlerinde acente ve atölyeler açmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda Hindistan gibi halı üretiminin yaygın olduğu ülkelerdeki üretimden yararlanarak ve bu üretimi sistematize ederek dış talebi karşılama yoluna gitmiştir.¹⁰⁷⁸ OCM, Osmanlı Anadolu'su ile Hindistan'daki üretime ek olarak halı üretiminin önemli bir gelişme gösterdiği ve eğer üretim yapılırsa ciddi kârlar bırakacak İran'la da bu yıl itibarıyla ciddi anlamda ilgilenmeye başlamıştır. Ancak OCM, İran'daki halı üretimine kapsamlı bir incelemeden sonra başlayacağını belirtmiş ve bunun için de İran'a yönetim kurulu üyelerinden James Baker'i göndermiştir.¹⁰⁷⁹

OCM, yukarıda bahsedilen tüm gelişmelerle beraber 1910 yılını yine önemli bir kâr oranı ile kapatmıştır. OCM'nin 1910 yılındaki brüt kârı 118. 705 £ olmakla beraber net kârı 93.517 £ olmuştur. OCM, 1910 yılı için hissedarlarına %20 oranında – ki bu oran 1909 yılında %15 idi – oldukça yüksek bir kâr payı vermiştir. Hissedarlara bu kâr payı 1909 yılında olduğu gibi yine İzmir'de bulunan genel merkez ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'da Selanik Bankası ve Paris'te Société Générale ile Banque Commerciale & Industrielle'nin şubelerinde ödenecekti.¹⁰⁸⁰ 1910 yılı itibarıyla OCM üç yıl üst üste sürekli kâr yaparak halı üretim faaliyetlerine devam etmiştir. Hissedarlara verilen en yüksek kâr miktarı da yine 1910 yılında verilmiştir. OCM, 1910 mali yılını bitirirken kendisine bağlı acente ve atölyelerdeki tezgahlarda halı hazırda 58. 553 £ değerinde halı dokunmaktaydı. Yine OCM'nin 1910 yılı sonunda sermaye, çeşitli alacak ve diğer kaynak ve emtialarının mali değeri 759. 597 £'e yükselmiştir. Bu miktar 1909 yılında 608.000 civarındaydı. Buradan yola çıkarak OCM'nin sadece bir yıl içerisinde sermaye ve çeşitli kaynaklarının mali değerini yaklaşık 151. 500 £ arttırdığını söyleyebiliriz.¹⁰⁸¹ Bu açıklamalardan sonra 1911 yılının üretim faaliyetlerine bakabiliriz.

¹⁰⁷⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 4 – 5.

¹⁰⁷⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 4 – 5; Wynn, 2008, *a.g.k.*, s. 50 – 51.

¹⁰⁸⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 6 – 8 ve balance sheet.

¹⁰⁸¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. 6 – 8 ve balance sheet.

3.4.4. 1911 Yılı Üretim Faaliyetleri

1911 yılı birçok açıdan OCM'nin üretim faaliyetlerini etkileyen bir yıl olmuştur. Öncelikle 1911 kışında özellikle de Ocak ve Şubat 1911'de yaşanan aşırı soğuk hava ve kar yağışı Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan halı üretim merkezlerine darbe vurmuştur. Çünkü bu olumsuz koşullardan dolayı ham madde temini ciddi bir sorun teşkil etmiştir. 1911 yılının kış aylarında yaşanan soğuk hava çok sayıda hayvanın telef¹⁰⁸² olmasına neden olduğundan halının ham maddesi yünün fiyatı normal seviyenin çok üzerine çıkmış, yine kış aylarında yaşanan ve gittikçe yayılan kolera salgını¹⁰⁸³ nedeniyle de birçok halı üretim merkezinde üretim faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Ayrıca OCM'nin acente ve atölyelerinde imal edilen halıların İzmir'e gönderilmesi OCM adına ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu dönemde yaşanan akar yakıt kıtlığı da OCM'nin üretim organizasyonunun devam etmesini engelleyen faktörler arasında yer almıştır.¹⁰⁸⁴

OCM, 1911 yılında sadece doğal koşullar ile hastalıkların sebep olduğu sorunlarla karşı karşıya kalmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar da OCM'nin üretim yapısını etkilemiştir. Bu önemli sorunlardan biri de Osmanlı'nın 29 Eylül 1911 tarihinde İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesine karşı girdiği Trablusgarb Savaşı'dır.¹⁰⁸⁵ Fas Bunalımı ve sonrasında yaşanan Trablusgarb Savaşı gibi birtakım siyasi sorunlar imparatorluk genelinde birtakım ekonomik sorunlara sebep olmuştur. İzmir gibi önemli bir ihracat limanı bu siyasi gerilimlerden önemli derecede etkilenmiş, özellikle Fransız Bankalarının kredilerini çekmesi Doğu Akdeniz Bölgesi'nde bu kuruluşlara bağlı olarak iş yapan birçok ticaret evini zor durumda bırakmıştır.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸² Osmanlı Anadolu'sunda hayvan hastalıkları her zaman ciddi bir sağlık sorunuydu. 1909 – 1910 yıllarında Aydın Vilayeti'ne bağlı sancak ve kazalarda toplam 2. 436. 500 hayvan telef olmuştur. Bu hayvanların büyük bölümü keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvanlardan meydana geliyordu. Bu miktarda telefatin meydana gelmesi yün fiyatlarını normal satış fiyatlarının çok üzerine çıkarmış olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Report for the year 1910 – 11 on the Trade of Smyrna (1911)*. s.15.

¹⁰⁸³ Ekim 1910'dan Eylül 1911'e kadar yani yaklaşık bir yıllık süreçte sadece Aydın Vilayeti'nde kolera'dan dolayı 675 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu ölümlerin çoğu 1911 yılının Ağustos ve Eylül aylarında gerçekleşmiş ve koleranın 1911 yılında yayılarak bir bölgeden diğerine geçtiği kaydedilmiştir. 1911 yılında kolera'dan hayatlarını kaybedenlerin günlük ortalama 20 – 30 kişi arasında olduğu kaydedilmiştir. Bkz., *Report for the year 1910 – 11 on the Trade of Smyrna (1911)*. s.15.

¹⁰⁸⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 4.

¹⁰⁸⁵ *Tanin* (7 Şevval 1329/ 17 Eylül 1327). Sayı: 1105, s. 1.

¹⁰⁸⁶ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Kasım 1911.

1911 yılının ikinci yarısından itibaren gelişen bu olaylardan OCM'nin dolaylı bir şekilde etkilendiğini söyleyebiliriz. OCM'nin Osmanlı coğrafyasında yaşanan bu gerilimden dolaylı bir şekilde etkilenmesinin nedeni şirketin İngiliz menşeli olmasıydı. OCM, İngiliz şirketi olduğundan Osmanlı Devleti herhangi bir devletle savaşa girse bile kendi çıkar ve menfaatlerini İngiltere aracılığıyla koruyabiliyor ve yurt dışında bulunan ülkelere halı ihraç etmeye devam edebiliyordu.¹⁰⁸⁷ OCM'nin Trablusgarb Savaşı nedeniyle halı satışı devam etse de şirketin yönetiminde yer alan bazı kişilerin İtalyan vatandaşı olması OCM'yi zor durumda bırakmıştır. Savaş koşulları nedeniyle İtalyan vatandaşlarının Osmanlı topraklarından çıkarılması gündeme geldiğinde OCM harekete geçerek İtalyanların Osmanlı topraklarından çıkarılmasının hem Osmanlı hem de OCM aleyhinde olacağını belirtmiş ve bu durumun önünün alınması için İzmir İngiliz Ticaret Odası'nı harekete geçirmiştir.¹⁰⁸⁸

İzmir İngiliz Ticaret Odası, İtalyanların Osmanlı topraklarından atılıp atılmayacağını İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden öğrenmek için 12 Aralık 1911 tarihinde yapılan toplantıda karar almış ve bu önemli sorunu büyükelçiliğe sormuştur. 12 Aralık 1911'deki toplantıda oda üyeleri OCM'nin üst pozisyonlarında görev alan 20'ye yakın İtalyan vatandaşının olduğunu ve hatta OCM'nin genel müdürü Albert Aliotti'nin de İtalyan vatandaşı olduğunu belirtmişlerdir. Adı geçen 20'ye yakın kişinin Osmanlı topraklarından atılmasının OCM'nin ticari faaliyetlerine sekte vuracağı ifade edilmiş aynı zamanda bu durumun OCM'nin Orta Anadolu'daki halı üretim faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmasıyla sonuçlanabileceği de dile getirilmiştir.¹⁰⁸⁹ İzmir İngiliz Ticaret Odası ayrıca OCM'nin 1911 yılında halı üretim faaliyetlerinde Anadolu'nun farklı mahallerinde 50 – 60 bin arasında halı dokuyucusunu istihdam ettirdiğini ve bunların aileleri de düşünüldüğünde OCM'nin kalabalık bir nüfusa gelir kapısı olduğunu yine OCM'ye ait iplik fabrikası, boyahane ve halı yıkama tesisinde çalışan 1000 işçinin de bu durumdan menfi şekilde etkilenebileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁹⁰ OCM'nin bu tür girişimlerinin daha sonraki zamanlarda olumlu sonuçlar verdiğini görmekteyiz. Çünkü OCM'nin genel müdürü olarak görev yapan Albert Aliotti'nin 1911 yılından sonra da Osmanlı

¹⁰⁸⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 4.

¹⁰⁸⁸ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

¹⁰⁸⁹ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

¹⁰⁹⁰ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

topraklarında kalmaya ve şirket genel müdürü olarak görevine devam ettiği OCM'nin yönetim kurulu tutanaklarından anlaşılmaktadır.¹⁰⁹¹

OCM, 1911 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi gelişmelerden etkilenmekle beraber aynı yıl İran'da da halı üretim faaliyetlerine başlamıştır. OCM'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra İran'a yönelmesinin temel sebepleri arasında İran'daki halı üretiminin doğu/oriental halı üretiminde önemli bir yere sahip olması, ucuz iş gücü ve halıcılığın İran coğrafyasındaki yaygınlığı önemli bir rol oynamıştır. İran'daki üretimin 1910'lu yıllarda Osmanlı'daki halı üretiminden 3 – 4 kat daha fazla olduğu şirket kayıtlarında belirtilmiştir. Halı üretiminin önemli bir yer kapladığı İran coğrafyası doğal olarak OCM'nin ticari etkinliklerini genişletmek istediği bölgelerin başında geliyordu. Bunun için OCM 1911 yılından itibaren İran'da Hamadan gibi üretim merkezlerine önemli miktarda kaynak aktararak atölyeler tesis etmiş ve o bölgelerde üretim yapısını şekillendirmeye başlamıştır.¹⁰⁹²

OCM, halı üretimini coğrafi anlamda geniş bir alana yayarken halı üretiminin modernizasyonu nedeniyle 1911 yılından itibaren çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bunun başında makine üretimi halı gelmekteydi. 1910'lu yıllarda halılar birçok yerde makineler ile üretilmeye başlamış ve bu durumda aşırı üretime neden olmuştur. Bu durum halı fiyatlarını etkilemişse de OCM'nin Avrupa ve Amerika piyasalarına el yapımı doğu halılarını ihraç etmesi OCM'nin bu süreci daha yumuşak bir şekilde geçirmesine neden olmuştur. OCM'nin makine yapımı halılara karşı kendi üretimini koruyabilmesinde Osmanlı ve İran halılarının kalitesi, işçiliği ve halı modellerinin Batılı müşterilerin zevkine göre tasarlanması önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁹³

OCM, 1911 yılında ticari anlamda yaşadığı tüm sorunlara rağmen halı üretim ve ticaretinden 113.625 £ kâr elde etmiştir. Bu kâr miktarına şirketin 1911 yılında İran'dan elde ettiği kazanç dahildir. OCM'nin 1911 yılından itibaren elde ettiği kâr miktarı ve diğer

¹⁰⁹¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 2; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 2.

¹⁰⁹² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 5; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 4 – 5.

¹⁰⁹³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 5 – 6.

gelirlerine İran'dan kazandığı gelirler dahil edilmiş ve bunlar mali bilançolara yansımıştır. Araştırmamız her ne kadar OCM'nin Anadolu coğrafyasındaki halı üretim ve ticaretindeki etkinliklerini kapsasa da OCM'nin 1911 yılı ve sonrasındaki yıllarda elde ettiği gelirler toplu olarak kayıtlara geçmiş ve Anadolu'da bulunan atölye ve acenteler ile İran'dakilerin ayırımına gidilmemiştir. Bundan dolayı OCM, her ne kadar 1911 yılında net 113. 625 £ kâr elde etmişse de bunun hepsinin Osmanlı'daki üretim faaliyet ve ticaretinden elde edildiğini düşünmek yanlış olur. Ancak OCM'nin İran'da üretim faaliyetlerine başlamadan hemen önceki yıl yani 1910 yılında Anadolu coğrafyasındaki üretim faaliyet ve ticaretinden net 93.517 £ kâr elde etmesi ve OCM'nin üretim faaliyetlerinin önemli bir bölümünün 1911 yılında halen Anadolu'da devam ediyor olması şirketin Anadolu merkezli üretim yaptığını göstermektedir.¹⁰⁹⁴

OCM'nin Anadolu merkezli üretim yapısını şu rakamlarla açıklayabiliriz. OCM, 1911 yılının 1 Ocak – 30 Haziran tarihleri arasında kendisine ait 10 halı atölyesinde ve Anadolu'nun 25 farklı mahallinde kendisi adına üretimde bulunan 53 acente ile yaklaşık 402. 942 m² halı imal ettirmiştir. Bu üretimin 40. 316 m²'si şirkete ait atölyelerde üretilirken yaklaşık 362. 626 m² halı OCM'nin 53 acentesi tarafından eve iş verme sistemiyle imal edilmiştir. Atölyeler arasında en çok üretimi 12. 318 m² ile Isparta atölyesi yapmıştır. Daha sonra 8.349 m² ile Mortakya, 6. 916 m² ile Burdur, 6.222 m² ile Kırkağaç, 4. 328 m² ile Sivas, 2. 056 m² ile Maraş, 0.122 m² ile Urla'daki atölye gelirken; Haçin, Kayseri ve Gördes'te OCM'ye ait atölyelerin bu tarih aralığındaki üretim hacimleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁹⁵

Atölyelerin üretim miktarları bu şekilde iken acenteler halı üretiminde daha önemli rol oynuyorlardı. 1911 yılının ilk yarısında tüm acenteler yaklaşık 362. 626 m² halı üretimi gerçekleştirirken bu acenteler arasında en fazla üretimi Isparta'da Dr. Prodhromos Grigoriadhis'in acentesi yapmıştır. Bu acente 1911 yılının ilk 6 ayında 25. 294 m² halıyı eve iş verme sistemiyle dokutturmıştır. En fazla üretimi yapan ikinci acente Gördes'te bulunan Kıştırzâde Hakkı & Hilmi kardeşlere ait acenteydi; bu acente 22. 533 m² halı üretirken en çok üretim yapan 3. acente yine Gördes'te Topalağazâde Ahmet & Rıfaat'a ait acenteydi. Bu acente eve iş verme sistemi aracılığıyla 19.230 m²

¹⁰⁹⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 1 – 9; balance sheet.

¹⁰⁹⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L'Interieur*.

halı üretmiştir.¹⁰⁹⁶ 1911 yılının ilk yarısında en çok üretim yapan ilk on acentenin ismi, halı üretim miktarı ve bu üretimin maddi değeri tablo 3.6’da verilmiştir.

Tablo 3.6. 1911 yılının ilk yarısında en çok halı üretimi yapan 10 acentenin ismi, üretim miktarları ve üretim değeri (Osmanlı Lirası)¹⁰⁹⁷

Acente İsmi [Mahal]	Üretim Miktarı (m ²)	Üretim Değeri (Osmanlı Lirası)
Dr. Prodhromos Grigoriadhis [Isparta]	25. 294	14.781
Kıstırzâde Hakkı & Hilmi [Gördes]	22. 533	6.416
Topalağazâde Ahmet & Rıfaat [Gördes]	19.230	5.856
Hamzazâde Ali [Uşak]	17.522	7. 159
Georges Anastassiou & Stephonos Tzantis [Demirci]	16. 242	6. 505
Artin & Alexis Mesçiyan [Akşehir]	16. 173	8. 752
Ak Efezâde [Gördes]	15. 788	4. 933
Lahincizâde [Gördes]	14. 946	4.106
Çelebizâde Mehmet [Uşak]	14. 686	4. 299
Thomas D’Isidoro [Uşak]	14.453	5. 605
Toplam	176. 867	68. 412

OCM, yukarıda ayrıntılı bir şekilde verilen üretim miktarlarıyla beraber 1911 yılında önemli bir kâr elde etmiştir. OCM’nin 1911 yılındaki kâr oranı 1910 yılındakinden %21.5 daha fazlaydı. OCM, 1911 yılındaki faaliyetleri sonucu hissedarlarına 1910 yılında olduğu gibi yine %20 temettü, kâr payı vermiştir. Bu kâr

¹⁰⁹⁶ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L’Interieur*.

¹⁰⁹⁷ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L’Interieur*. Üretim tarihleri 1 Ocak 1911 – 30 Haziran 1911 tarihleri arasını kapsamaktadır.

payının verileceği yerler 1910 yılındakilerle aynıydı.¹⁰⁹⁸ OCM, 1911 mali yılını bitirirken kendisine ait atölye ve yine kendi adına iş yapan acentelerin tezgahlarında maliyet bedeli üzerinden toplam 50. 540 £ değerinde halı dokunuyordu. Yine OCM'nin 1911 yılı itibariyle İzmir'deki antreposuyla Londra, Paris, Kahire, İskenderiye, İstanbul, New York, Toronto ve Buenos Aires gibi 8 farklı kentteki 9 halı satış şubesinde toplam 328. 449 £ değerinde halı satışa hazır bulunmaktaydı. Bu rakamlardan yola çıkarak OCM'nin 1911 yılındaki tüm doğal, beşeri, ekonomik ve siyasi sorunlara rağmen halı üretimini koruduğu ve hatta bu alanda ilerleme kaydettiğini söyleyebiliriz.¹⁰⁹⁹

OCM'nin 1911 yılındaki bu ticari başarısı şirket yöneticilerini 25 Ocak 1912'de şirketin 3. Olağanüstü genel kurul toplantısını yapmaya ve OCM'nin sermayesini arttırma kararı almaya yöneltmiştir. 500.000 £ olan şirket sermayesi bu olağanüstü genel kurul toplantısında 1.000.000 £'e yükseltme kararı alınmıştır. Sermaye artışı piyasaya sürülecek her biri 5 £ nominal değerde 100.000 yeni hisse senediyle yapılacaktır.¹¹⁰⁰ OCM'nin, 1911'deki üretim faaliyetlerinden elde ettiği kâr sermayeyi arttırma kararında önemli rol oynamıştır. Bununla beraber OCM'nin İran gibi yeni halı üretim merkezlerinde ticari etkinliğini arttırmak ve oralarda üretimi geliştirmek ve İran'daki üretim faaliyetlerine yardım edecek İstanbul, Avrupa ve Amerika merkezli halı şirketlerini ya satın almak ya da onların önemli bir hissedarı olmak için sermayeye ihtiyacı vardı.¹¹⁰¹

OCM, sermayeye ihtiyaç duymakla beraber sermaye arttırımı hemen söz konusu olmamış ya da olamamıştır. 25 Ocak 1912 tarihinde alınan sermaye arttırma kararı hemen yürürlüğe gir(e)memiş, hisse senetlerinin piyasaya sürülmesi belli bir zamandan sonra gerçekleşmiştir. Çünkü 17 Nisan 1912'de yapılan olağan genel kurul toplantısında OCM'nin sermayesi hâlâ 500.000 £ olarak kaydedilmiştir.¹¹⁰² OCM'nin sermaye artışı 1912 yılının – tam tarihi bilinmese de - ikinci yarısından sonra söz konusu olmuştur. 1912

¹⁰⁹⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 3 – 9; balance sheet.

¹⁰⁹⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. balance sheet.

¹¹⁰⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 3 – 6.

¹¹⁰¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 3 – 6.

¹¹⁰² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 1 – 3.

yılına ait OCM'nin mali bilançolarında şirkete ait 188.000 hisse senedinin piyasa sürüldüğü ve satıldığı kaydedilmiştir. 188.000 hissenin değeri 940.000 £ idi. Bu durum OCM'nin ifade ettiğimiz gibi sermayesini 1912 yılının ikinci yarısından sonra arttırdığını onaylamaktadır.¹¹⁰³

3.4.5. 1912 Yılı Üretim Faaliyetleri

1912 yılı 1911 yılında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik anlamda zor günler geçirdiği bir yıl olmuştur. Balkan Devletleri, 1912 yılı yaz aylarının başından itibaren Makedonya ve Trakya'da ıslahat yapılmasını ve bu bölgelerin kendi korumaları altına verilmesi gibi birtakım isteklerde bulunmuşlardı. Sırp, Bulgar ve Yunanlıların bölgede örgütlenmeleri Makedonya'da gergin olan atmosferin daha da gerginleşmesine neden olmuştur. Balkanlardaki bu bunalım 7 Ekim 1912 günü Karadağ'ın Osmanlı'ya savaş ilan etmesine ve sonrasında da 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'ın bir gün sonra da Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle sonuçlandı.¹¹⁰⁴ Osmanlı'nın 1911 ve 1912 yıllarında karşılaştığı bu siyasi sorunlar üretim alanı Anadolu toprakları olan OCM'nin halı üretimini de dolaylı da olsa etkilemiştir. Bu etkinin hissedildiği alanlardan biri halı ham maddelerinin yükselen fiyatlarıydı. Yün fiyatının 1912 yılında yükselmesi ve bu yıl boyunca da yüksek kalması OCM'nin halı üretim maliyetlerini etkilemiştir. Üretim maliyetlerinin ham madde nedeniyle yükselmesi halı fiyatlarının da yükselmesine de neden olmuştur.¹¹⁰⁵

Halı satış fiyatlarının yükselmesiyle beraber OCM'nin 1912 yılı itibariyle Pera ve İstanbul Han'da bulunan İstanbul merkezli iki halı satış mağazasında satışların ciddi anlamda düştüğü şirket kayıtlarına yansımıştır. Bu düşüşün temel sebebi Balkan Savaşları nedeniyle İstanbul ve çevresinde ortaya çıkan hastalıklardır. Bu hastalıkların nüks etmesi de halı satışlarında hissedilir düzeyde bir azalmaya sebep olmuştur.¹¹⁰⁶ OCM'nin İstanbul'daki halı satış şubelerindeki düşüşün daha sonraki zamanlarda da devam ettiği

¹¹⁰³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. balance sheet 31th December 1912.

¹¹⁰⁴ Uçarol, 2000, *a.g.k.*, s. 431 – 442.

¹¹⁰⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4.

¹¹⁰⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4. OCM'nin 1912 yılında İstanbul'daki halı satış şubelerinden biri Pera'da bugünkü İstiklal Caddesi 327 numarada bulunuyorken diğeri İstanbul Han'da bulunuyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 3.

söylenbilir. Çünkü OCM'nin 1912 yılında İstanbul'da iki satış şubesi bulunurken bu sayı 1913 yılına gelindiğinde bire düşmüştür.¹¹⁰⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ortamın ekonomik göstergesi olan bu durum, OCM'nin diğer halı satış şubeleriyle tezatlık oluştuyordu. OCM'nin 1912 yılında Londra, Paris, Kahire, İskenderiye, New – York, Toronto ve Buenos – Aires'te bulunan satış şubeleri kısa sürede önemli bir satış gerçekleştirmiş ve bu satışlar OCM'nin yöneticilerini bile şaşırtmıştır. OCM adına böyle bir sonucun alınmasında halıların desen, renk ve kalite gibi özelliklerinin Batılı müşterilerin zevkine hitap etmesi önemli rol oynamıştır.¹¹⁰⁸ 1912 yılında İstanbul dışındaki diğer satış şubelerinde satışların iyi olduğunun bir diğer kanıtı ise yıl sonunda isimleri verilen halı satış şubelerinde 400. 883 £ değerinde halının satılmak üzere hazır bulundurulması gösterilebilir.¹¹⁰⁹

OCM'nin Osmanlı coğrafyasındaki üretimi hakkında elimizde sınırlı veri bulunmaktadır. Bu kaynak sınırlılığı OCM'nin Anadolu'daki üretim faaliyetlerini takip etmeyi güçleştiren temel nedenlerden biridir. Elimizde bulunan OCM yönetim kurulu tutanaklarında üretim hakkında bilgi verilmekle beraber Anadolu'da bulunan acente ve atölyelerden tam olarak ne kadar halı üretildiği ve üretilen halıların mali değeri hakkında bilgi verilmemektedir. İstatistiki rakamlar genel ve toplu bir şekilde verilmiş acente ve atölyelerin bulundukları yerlerin isimleri, üretim miktarları ve üretimin değeri verilmemiştir. OCM'nin üretimini takip etmek zorsa da ulaşabildiğimiz birtakım verilerle şirketin üretim hacmi ve değeri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu açıdan 1912 yılına ait birtakım veriler önemlidir. Buna göre OCM, 1912 yılının ilk 6 ayında – 1 Ocak /30 Haziran 1912 - Anadolu'nun 25 farklı mahallinde kendisi adına üretimde bulunan 53 acente ile kendisine ait 10 halı atölyesinde yaklaşık 338. 000 m² halı imal ettirmiştir. Bu üretimin parasal değeri ise 175. 487 Osmanlı Lirası idi.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 3. 1913 yılında OCM'nin İstanbul'daki halı satış şubesi Midhat Paşa Han'ında bulunmaktaydı.

¹¹⁰⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4.

¹¹⁰⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. balance sheet 31 December 1912.

¹¹¹⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L'Interieur* ve Kutu: 3, No: 11'de *Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances*.

Bu üretimde OCM'ye ait 10 atölyede¹¹¹¹ yaklaşık 55.700 m² halı dokunurken geriye kalan yaklaşık 282.300 m² halı OCM adına eve iş veren acenteler tarafından imal edilmiştir. Bu acenteler içerisinde Uşak'taki Hamzazâde Ali yaklaşık 23. 582 m² halı üretimiyle bu 6 aylık süreçte başı çekmiştir. Sonrasında ise yine Uşak'ta bulunan Helvacızâde Mehmed 22. 915 m² halı üretimiyle en çok üretim yapan ikinci acente olmuştur. OCM'nin Isparta'daki acentesi Dr. Prodhromos Grigoriadhis ise yaklaşık 21. 799 m² halı üreterek 1912 yılının ilk yarısında en çok halı imal eden üçüncü acente olmuştur.¹¹¹² 1912 yılının ilk 6 ayında OCM adına en çok üretim yapan 10 acentenin ismi, üretim miktarları ve üretim değeri aşağıda tablo 3.7'de verilmiştir.

Tablo 3.7. 1912 yılının ilk yarısında en çok halı üretimi yapan 10 acentenin ismi, üretim miktarları ile üretim değeri (Osmanlı Lirası)¹¹¹³

Acente İsmi [Mahal]	Üretim miktarı (m ²)	Üretim Değeri (OL)
Hamzazâde Ali [Uşak]	23. 582	8.906
Helvacızâde Mehmed [Uşak]	22. 915	8.293
Dr. Prodhromos Grigoriadhis [Isparta]	21. 799	12.581
Çolakzâde İbrahim [Kula]	17. 830	9. 566
Avedikyan & Muradyan [Keçiborlu/Isparta]	14. 903	8. 255
Artin & Alexis Mesçiyan [Akşehir]	12. 240	6. 690
Kıstırzâde Hakkı & Hilmi [Gördes]	12.002	3.650
Georges Anastassiou & Stephonos Tzantis [Demirci]	10. 652	4. 259
Ak Efezâde [Gördes]	9. 989	4. 535
Papazoğlu [Isparta]	9. 289	5. 321
Toplam	155. 201	72.056

¹¹¹¹ 1912 yılında OCM'ye ait atölyelerin sayısı ve isimleri için tablo 3.4'e bakınız.

¹¹¹² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L'Interieur.*

¹¹¹³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L'Interieur.*

Yukarıdaki tablo 3.7’de de görüleceği üzere Isparta’da Prodhromos Grigoriadhis, Gördes’te Kısırızâde Hakkı & Hilmi ve Ak Efezâde; Uşak’ta Hamzazâde Ali ile Demirci’de Georges Anastassiou & Stephonos Tzantis gibi acenteler hem 1911 hem de 1912 yılında üretimdeki yerlerini korumuş ve iki yıl üst üste en çok üretim yapan acenteler arasında yer almışlardır. 1912 yılının ilk yarısında 1911 yılının aynı dönemine göre acentelerin halı üretiminde yaklaşık 21.666 m² düşüş yaşanmıştır. Bu durum, genel olarak 1912 yılının ilk yarısındaki üretim miktarındaki düşüşe bağlanabilir. 1911 yılının ilk yarısında 402. 942 m² halı üretilirken 1912’nin aynı döneminde bu miktar yaklaşık 64.942 m² geriliyerek 338. 000 m² olmuştur. 1912 yılının ilk yarısındaki bu düşüşün nedenlerini açıklayabilmek kolay olmasa da 1912’de artan yün fiyatları ve siyasi atmosferin OCM’nin üretim faaliyetlerini etkilediği düşünülebilir.¹¹¹⁴ Acentelerin üretim kapasiteleri hakkında bilgi verdikten sonra bu kez OCM’nin 1912 yılının ilk yarısında kendi atölyelerindeki üretim miktarı ve bu üretimin değeri üzerinde durabiliriz. Atölyelere ait üretim miktarı ile bu üretimin değeri tablo 3.8’de verilmektedir.

Tablo 3.8. 1912 yılının ilk yarısında OCM’ye ait atölyelerde üretim miktarı ile bu üretimin değeri (Osmanlı Lirası)¹¹¹⁵

Atölye İsmi	Üretim Miktarı (m ²)	Üretim Değeri (OL)
Isparta	13.745	7.723
Mortakya	7. 589	3.115
Burdur	6. 494	3.635
Kırkağaç	6. 398	3.601
Gördes	6. 079	2.984
Maraş	5. 485	3.544
Sivas	3. 165	3.407
Urla	2. 722	1.758
Haçın	2. 598	1.676
Kayseri	1. 246	0. 870
Toplam	55. 521	32. 313

¹¹¹⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L’Interieur.*

¹¹¹⁵ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L’Interieur.*

Halı atölyeleri arasında Burdur, Kırkağaç, Gördes ve Maraş gibi mahallerde bulunan atölyelerin üretim hacimlerinin birbirine çok yakın seyrettiği görülmektedir. Atölyeler arasında üretim hacminin birbirine bu denli yakın olması dokuyucu işçi sayılarının birbirine yakın olduğunu ve imalatla kullanılan üretim araçlarının benzer teknik özellikler taşıdığını göstermektedir. Bir diğer anlatımla yakın üretim hacimleri üretim sürecinin modernize edilmediğini ve emek yoğun bir üretim sürecinin varlığına işaret etmektedir.¹¹¹⁶ Adı geçen bu 10 atölyedeki yaklaşık¹¹¹⁷ 55. 700 m²'lik üretimin maddi değeri ise yaklaşık 32. 000 Osmanlı Lirasıydı. OCM'nin 1912 yılının ilk yarısındaki ürettiği 338. 000 m² halının parasal değeri ise toplam 175. 487 Osmanlı Lirası'na tekabül ediyordu.¹¹¹⁸

OCM'nin üretim miktarları hakkında bilgi verirken şirketin ayrıca 1912 yılı itibariyle coğrafi olarak faaliyetlerini sürdürdüğü yerler ve tespit edebildiğimiz kaynaklar ışığında buradaki faaliyetleri hakkında da bilgi verelim. OCM, 1912 yılı itibariyle Orta Anadolu'da özellikle Konya Vilayeti'nin geniş topraklarında üretim faaliyetlerini genişletmiştir. 1912 itibariyle vilayet genelinde bulunan 4.000 halı tezgahının çoğunun OCM'ye ait olduğu kaydedilmiştir. Bu tezgahlarda 15.000 – 20.000 arasında değişen genç kız ve kadının halı dokuduğu belirtilmiştir.¹¹¹⁹ Vilayet genelinde 4.000 halı tezgahının varlığı, bu tezgahların önemli bir kısmının OCM'ye ait olması ve 15 – 20 bin arasında değişen dokuyucu işçi kadının istihdamı OCM'nin Orta Anadolu'daki rakipsiz üstünlüğünü göstermektedir.¹¹²⁰

OCM'nin Orta Anadolu'daki bu hegemonyasının bölgede bulunan irili ufaklı birçok halı üretim merkezinde önemli bir üretim hacmine yol açtığı söylenebilir. Örnek olarak Akşehir'de OCM'nin acentesi olan Artin & Alexis Mesçiyan 1912 yılının ilk yarısında 6.690 Osmanlı Lirası değerinde 12. 240 m² halı üretmiştir. OCM'nin Niğde'deki acentesi Jean Çolakıs yine aynı zaman zarfında 2.343 Osmanlı Lirası

¹¹¹⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L'Interieur*.

¹¹¹⁷ OCM'nin elimizde bulunan üretim miktarları hakkında bilgi veren evrak ve kayıtlar Fransızca kaleme alınmış ve üretim miktarları Fransızca Pieds Carrés olarak verilmiştir. Türkçe'ye ayak kare olarak çevirebileceğimiz bu ölçüm sistemini konunun daha iyi anlaşılması için metre kareye [m²] çevirmeyi uygun gördük. Bir ayak kare 0. 0929 m² 'ye eşittir, hesaplamalar bu doğrultuda yapılmıştır.

¹¹¹⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L'Interieur*.

¹¹¹⁹ *Levant Trade Review* (Haziran 1912), Cilt. 2, Sayı: 1, s. 92.

¹¹²⁰ *Levant Trade Review* (Haziran 1912), Cilt. 2, Sayı: 1, s. 92.

değerinde 3.060 m² halı üretmiştir. Konya'ya bağlı Sille Nahiyesi'nde OCM'nin acenteleri olan Vayanos Kardeşler [Vassas & Stama Vayano] ile Prodhromos Ananiadhis toplam 3. 484 Osmanlı Lirası değerinde 3.923 m² halı imal etmişlerdir. Konya merkez sancağında ise Vayanos Kardeşler OCM adına 1.716 Osmanlı Lirası değerinde 1.725 m² halıyı şirket adına dokutturmushlardır.¹¹²¹

OCM'nin 1912 yılı itibariyle Orta Anadolu'da üretimi kontrol altına aldığı bir diğer bölge ise Sivas'tı. 1912'nin ilk yarısında Sivas'ta bulunan atölyede 3. 165 m² halı imal edilmiş bu üretimin parasal karşılığı ise 3. 407 Osmanlı Lira'ya tekabül etmekteydi.¹¹²² Sivas'taki halı atölyesinin başında 1912'de Zakarya Avedikyan bulunurken¹¹²³ bu atölyede 1911 – 1912 yılları arasında 1.000 dokuma işçisi kadın ve erkeğin çalıştığı anlaşılmaktadır.¹¹²⁴ OCM'nin Sivas'taki atölyesinde çalışan dokuma işçilerinin kimliklerinin tespiti zor olsa da 1911 – 1912 yıllarında Sivas merkezinde bulunan atölyelerde genç Ermeni kız ve kadınlarının çalıştığı bilinmektedir. Bundan dolayı OCM'nin atölyelerinde Ermeni genç kız ve kadınlarını çalıştırdığı söylenebilir ki Müslüman – Türk kadınlarının kamusal alanda çalışmalarına eşleri ve aile bireyleri tarafından müsaade edilmemesi bu görüşümüzü desteklemektedir.¹¹²⁵ OCM'nin 1912 yılı itibariyle Sivas'taki bir halı atölyesinde 1.000 dokuma işçisini istihdam ettirebilmesi şirketin Sivas ve çevresinde önemli bir halı üreticisi haline geldiğini ve üretimi merkezileştirdiğini göstermektedir.

OCM, 1912 yılı itibariyle Anadolu coğrafyasında üretim faaliyetlerine hızlı bir şekilde devam ederken aynı şekilde İran'da da güçlü bir üretim yapısını organize etmiş ve bu organizasyon sayesinde İran'da halı üretiminde dikkate değer bir konum elde etmiştir. OCM yöneticileri İran'daki bu sürecin gelecek yıllarda şirkete önemli gelirler sağlayacağını belirtmiş ve mali bilançoların daha iyi sonuçlarla yayınlanacağını hissedarlarına ifade etmişlerdir.¹¹²⁶

¹¹²¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur* ve Kutu: 3, No: 11'de *Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Apres Les Provenances*.

¹¹²² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*.

¹¹²³ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/ Gömlek: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331, 1.

¹¹²⁴ *Renin* (17 Receb 1329/1 Temmuz 1327). Sayı: 1030 – 15, s. 4.

¹¹²⁵ G. Griffin Lewis (1920). *The practical book of Oriental rugs*. Philadelphia & London: J. B. Lippincott Company, s. 55 – 57.

¹¹²⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4.

Osmanlı ve İran coğrafyasındaki üretim faaliyetleri ile halı ticaretinden OCM 1912 yılında net 205.808 £ kâr elde etmiştir. Bu kâr miktarı OCM'nin üretim faaliyetlerine başladığı 1908 yılından beri en yüksek miktardır. 1912 yılında şirket hissedarlarına 1910 ve 1911 yıllarında olduğu gibi %20 kâr payı, temettü vermiştir. OCM'nin, 1910 – 1912 yıllarında 3 yıl üst üste %20 oranında hissedarlarına kâr payı vermesi OCM'nin halı üretim, ticaret ve satışından önemli gelirler elde ettiğinin göstergesidir. 1912 yılında OCM'nin ticari işlemlerinin yolunda gittiğinin bir diğer göstergesi ise 1912 yılı biterken hem Anadolu topraklarında hem de İran'da şirkete ait atölye ve acentelerde maliyet bedeli üzerinden tezgahlarda 91. 557 £ değerinde halı dokunuyor olmasıdır. Ayrıca OCM'ye ait halı satış şubelerinde 400.883 £ değerinde halı satışa hazır durumda bulunuyordu. Buraya kadar verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere 1912 yılı OCM için oldukça kârlı bir yıl olmuştur.¹¹²⁷

3.4.6. 1913 Yılı Üretim Faaliyetleri

1913 yılı OCM'nin Anadolu coğrafyasında normal koşullar altında üretim faaliyetlerini sürdürebildiği son yıl olmuştur. 1913, 1912 yılı gibi Osmanlı yakın dönem tarihinde siyasi olayların yoğun yaşandığı bir yıldır. Yakın dönem Osmanlı tarihi için 1912'de başlayıp Londra Barış Antlaşması'na kadar devam eden I. Balkan Savaşları ile Haziran 1913'te başlayan II. Balkan Savaşı en önemli siyasi olaylar arasında yer almaktadır.¹¹²⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu bu süreç doğal olarak OCM'nin üretim, üretim organizasyonu ve faaliyetlerini etkilemiştir. Balkan Savaşları'nın etki alanı sadece Balkan coğrafyasıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda Orta Avrupa ve genel olarak kıta Avrupasına yayılmıştır. Bu süreç sonucunda OCM'nin Avrupa'daki halı satışlarının düştüğü anlaşılmaktadır. OCM'nin Avrupa'daki satışları siyasi ve ekonomik faktörlerden kaynaklı düşüş gösterirken İran yapımı halıların Amerika piyasasında tutulması şirketin Avrupa'daki satışlarını telafi edebilmiştir.¹¹²⁹

OCM yöneticileri, siyasi ve ekonomik çalkantıların Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktığının farkında olarak 1911 yılında Hamadan başta olmak üzere İran coğrafyasında üretimde bulunmanın halı üretimi ve ticareti için gerekli ve mantıkî

¹¹²⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 3 – 9; balance sheet.

¹¹²⁸ Uçarol, 2000, **a.g.k.**, s. 439 – 446.

¹¹²⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 4.

olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca üretimi sadece Osmanlı topraklarıyla sınırlamanın şirketin ticari faaliyetlerini olumsuz etkileyeceğini İran ve Hindistan’da üretim faaliyetlerinin varlığının şirket için önemli olduğuna değinmişlerdir. OCM yöneticilerinin geniş bir coğrafyada üretimde bulunmaktan memnun olduklarını belirtmemiz gerekiyor.¹¹³⁰

OCM’nin üretim faaliyetlerini 1911 yılı itibariyle İran’a kaydırması şirketin zamanla İran’da önemli bir konum elde etmesine sebep olmuştur. OCM, 1913 yılı itibariyle İran’daki toplam üretimin 1/3’ünü tek başına yapmaya başlamıştır. 1913 yılında İran’da üretilen halıların toplam değeri 1. 800.000 £ idi. OCM bu üretimin 600.000 £ değerindeki üretimini gerçekleştirerek Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi İran’da da halı üretimi alanında bir tekel haline gelmiştir. OCM’nin yıllık tutanaklarına yansıdığı kadarıyla daha sonraki zamanlarda maddi açıdan daha iyi sonuçlar alınabileceği belirtilmiştir.¹¹³¹

OCM’nin 1913’ten itibaren İran’daki üretim faaliyetleri onu bir tekel haline getirirken Anadolu’daki faaliyetleri de I. Dünya Savaşı’nın öncesinde normal koşullarda devam etmekteydi. OCM, 1913’ta Anadolu’daki halı üretiminde tartışmasız bir üstünlüğe sahip olmakla ve bu üstünlüğü korumakla övünüyordu.¹¹³² Bu övünmenin birtakım somut verileri vardı, bu da OCM’nin Anadolu’nun birçok bölgesine yayılan üretim faaliyetleriydi. Üretim faaliyetlerinin olduğu bölgelerden biri 1913 yılı itibariyle Burdur idi. Bilindiği gibi Burdur OCM’nin ilk halı atölyesini kurduğu mahallerden biriydi.¹¹³³ Burdur’da 1913/14 yılları itibariyle toplam 100.000 arşınkare halı imal edilmekteydi. Bu üretimin önemli bir kısmı İzmir Limanı aracılığıyla Londra, Paris ve Amerika’ya ihraç edilmekteydi. İhracata dayalı halıcılığın 20. yüzyılın başında gelişme gösterdiği Burdur’da OCM ile beraber Griffitt & Co. de üretim faaliyetlerini sürdürmekteydi. OCM’nin Burdur’daki halı üretimi hakkında 1913 yılı itibariyle miktar olarak elimizde net bir rakam bulunmasa da 1911 – 1912 yıllarında¹¹³⁴ olduğu gibi kendi atölyesinde

¹¹³⁰ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 4.

¹¹³¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 4 – 5.

¹¹³² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 4.

¹¹³³ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L’Interieur; 1329 – 1331 Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 104.

¹¹³⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L’Interieur*. OCM, Burdur’daki halı atölyesinde 1911 yılının ilk yarısında 6. 916 m² halı üretirken 1912’nin ilk yarısında ise 6. 494 m² halı üretmiştir.

üretime devam ettiği ve Burdur'daki toplam üretimin en azından 1/3'ünü gerçekleştirdiğini düşünüyoruz.¹¹³⁵

OCM'nin üretim faaliyetlerinin olduğu bir diğer yer ise Konya Vilayeti'ne bağlı Niğde Kazası'ydı. Niğde'de OCM'nin acentesi olarak Jean Çolakıs şirket adına halı ürettiyordu.¹¹³⁶ Niğde'deki üretim faaliyetlerinin bir kısmı Çolakıs'ın 80 kadın dokuyucu işçiyi bir araya getirdiği atölyesinde gerçekleştiriliyordu. Niğde'de 1910'lu yıllarda Türk, Rum ve Ermenilerin evlerinde halı üretimi devam etmekle beraber OCM adına üretim Çolakıs'ın acentesi aracılığıyla yapılıyordu. OCM adına Niğde ve çevresinde halı dokuyan kadınların genellikle Rum ve Ermeni oldukları söylenebilir.¹¹³⁷

Niğde dışında halı üretiminin 1913 yılı itibariyle OCM adına yapıldığı ve üretim faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir diğer mahal ise Akşehir'di. Akşehir'de OCM'nin acentesi olan Artin & Alexis Mesçiyan kardeşlerin kendilerine ait bir atölyeleri bulunmaktaydı. Bu atölye 1899/1900 [Hicri 1317] tarihinde kurulmuştur. Mesçiyan kardeşlere ait atölye 1913 yılında Akşehir'de 80 tezgâha sahipti. Bu tezgâhlarda yarısı Müslim diğer yarısı da gayrimüslim –Ermeni – olmak üzere 250 kadın dokuma işçisi çalışıyordu. Bu atölyelerde çalışan kadın dokumacıların ücretleri dokumacılığa yeni başlayan acemi dokuyucular için 40 para [1 kuruş]; halı üretiminde ustalaşanlar ve atılan düğüme göre 6 kuruşa kadar çıkabilmekteydi. Mesçiyan kardeşlere ait bu atölyede yıllık yaklaşık 4. 500 arşinkare halı üretilip doğrudan OCM'nin İzmir'de bulunan antreposuna gönderiliyordu.¹¹³⁸

Mesçiyan kardeşlerin 1913/14 yıllarında Akşehir yakınlarında bulunan Bermende'de 60 kadar tezgahı vardı. Bunlar Bermende'de halı üretimini eve iş vererek yaptırmaktaydılar. Bermende'de OCM adına sipariş üzerine halı imal eden 60 tezgahta toplam 200 dokumacı kadın işçi çalışıyordu. Bu işçilerin 160 kadarı bölgede yerleşik olan Rumlardan meydana gelirken 40 kadar da Müslüman kadın bu tezgahlarda halı

¹¹³⁵ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 490.

¹¹³⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*.

¹¹³⁷ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 493; B. Horvath (1997). *Anadolu 1913*. (Çev: T. Demirkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 77 – 78. Müslüman kadınların kamusal alanda rahat hareket edememeleri ile toplumsal norm ve kabuller, OCM'nin birçok yerde gayrimüslim kadınları istihdam ettirmesine neden olmuştur. 1913 yılında Anadolu'da 2300 km'lik bir yolculuğu çıkan Macar siyaset bilimci ve ekonomist Horvath da bu görüşümüzü paylaşmaktadır.

¹¹³⁸ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 487.

dokumaktaydı. Bermende köyünde bulunan tezgahlarda çalışan dokuyucu, işçilerin sayısı zamana göre değişebiliyordu. Dokumacı işçi sayısı normal olarak hasat mevsiminde azalırken uzun kış mevsiminde artıyordu. Bermende’de bulunan adı geçen 60 kadar tezgahta OCM adına aylık 290 arşinkare halı dokunuyor bu miktar yıllık olarak 3. 500 arşinkareyi buluyordu. İmal edilen bu halılar doğrudan OCM’nin İzmir Rıhtım’da bulunan antreposuna gönderilmekteydi.¹¹³⁹

OCM’nin Akşehir ve Bermende gibi kırsal alanlara yayılarak halı üretmesi sadece OCM’ye özgü bir nitelik değildi. Akşehir’de Griffitt & Co. adına halı üretimi yapan Haddecian Kardeşler’in halı atölyesi bulunmaktaydı. Bu atölye 1905/06 [Hicri 1323] yılında kurulmuş ve 1913 yılına gelindiğinde 30 kadar halı tezgahına sahip olmuştur. Bu tezgahlarda Akşehir’de yerleşik olan 60 kadar Ermeni dokuyucu kadın ve 25 kadar da Müslüman - Türk kadın halı dokumaktaydı. Haddecian Kardeşler’in atölyesinde Griffitt & Co. adına aylık 200 arşinkare halı üretilirken bu üretim yıllık 2.400 arşinkareyi buluyordu. Bu atölyede yıllık 1. 200 Osmanlı Lirası kadar bir halı Griffitt’in İzmir’deki antreposuna gönderilmekteydi. Haddecian Kardeşlerin Akşehir dışında Bermende köyünde de 1909/10 [Hicri 1327] yılında tesis edilmiş bir halı atölyeleri bulunmaktaydı. Haddecianlar bu atölyede de Griffitt adına halı üretimi gerçekleştiriyordu. 1913 yılı itibariyle bu atölyede 25 halı tezgahı olup bu tezgahlarda 55 Rum ve 20 Türk kadın halı dokuyordu.¹¹⁴⁰ Akşehir ve Bermende örneklerinde de görüldüğü üzere halı üretimi Anadolu’nun en küçük yerleşim birimlerine kadar başta OCM olmak üzere diğer yabancı halı şirketleri aracılığıyla götürülmüş ve Batı’nın halı talebi bu şekilde karşılanmaya çalışılmıştır.

OCM’nin 1913 itibariyle Orta Anadolu’nun en küçük yerleşim yerlerine kadar yayılması ve oralarda halı ürettirmesi şirketin eriştiği üretim organizasyonu açısından dikkate değer bir gelişmedir. OCM’nin üretim faaliyetleri hakkında bahsederken kayıtlara yansıyan ve 1913 yılında Haçin’deki atölyede meydana gelen yangın üzerinde de durmamız gerekir.¹¹⁴¹ OCM’ye ait Haçin’deki atölye, Haçin ve çevresinde eşkiyalık yapan Dikran ve çetesinin takibatı sırasında bu eşkiyaların sıkıştırılması sonucu Terziyan Artin Efendi’nin evini yakmaları ve bu yangının daha sonra yayılması sonucu hasara

¹¹³⁹ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 487.

¹¹⁴⁰ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 486 – 487.

¹¹⁴¹ BOA. HR. H. Dosya/Gömlük: 501/6, Tarih: M. 17/07/1913, 1 – 2.

uğramıştır. Haçin'deki atölyede çıkan yangından dolayı OCM, İngiliz sefareti olaya müdahil ettirmiş ve İngiliz sefareti 5 Temmuz 1913 tarihli bir nota ile Dahiliye Nezareti'nden bilgi istemiş ve aynı zamanda meydana gelen hasar için de şirket adına tazminat talebinde bulunmuştur.¹¹⁴²

Dâhiliye Nezareti 22 Temmuz 1913 tarihinde verdiği cevapta Haçin'de meydana gelen yangın sonucunda Ermenilere ait bir kız mektebi ile bir çoraphanenin yanmış olduğunu kabul etmiş ancak OCM'ye ait atölyenin bir çoraphane olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴³ OCM'nin Haçin'de halı dışında herhangi bir meta üretip üretmediği hakkında şirket kayıtlarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Haçin'deki atölye 1912 yılının ilk yarısında 1. 676 Osmanlı Lirası değerinde yaklaşık 2. 598 m² halı üretmiştir.¹¹⁴⁴ Osmanlı kaynakları OCM'ye ait Haçin'deki halı atölyesini bazı kayıtlarda fabrika¹¹⁴⁵ bazı kaynaklarda çoraphane¹¹⁴⁶ olarak ifade etmişse de OCM'nin ilk kurulan halı atölyelerinden biri olan bu atölyede halı imal edilmekte olduğunu biliyoruz.¹¹⁴⁷ Kaynaklarda farklı isimlerle ifade edilen Haçin'deki atölyenin ciddi bir zarara uğradığı anlaşılmaktadır. OCM, bu atölyenin yangında hasar görmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nden 509 Lira tazminat istemiştir.¹¹⁴⁸ OCM'nin, Osmanlı Devleti'nden istediği 509 Liralık tazminatın Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında uyuşmazlığı sebep olduğu görülmektedir.¹¹⁴⁹ Bu anlaşmazlıktaki temel sebep İngiltere Sefareti tarafından Adana valisinin yangından kaynaklı zararın tazmin edileceğine dair İngiliz konsolosuna vaatte bulunduğunu ileri sürmesiydi. İngiltere Sefareti, bu yönde bir talepte bulununca Dâhiliye Nezareti durumu Adana valisine sormuş ve vali böyle bir vaatte bulunmadığını beyan etmiştir.¹¹⁵⁰

OCM, 1913 yılı itibariyle yukarıda açıkladığımız üretim faaliyetlerini gerçekleştirirken bu faaliyetlerden 228.306 £ net kâr elde etmiştir. OCM bu kâr miktarı

¹¹⁴² BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/47, Tarih: H. 18/04/1332, 9; BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/41, Tarih: H. 04/04/1332, 2.

¹¹⁴³ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/47, Tarih: H. 18/04/1332, 9.

¹¹⁴⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L'Interieur.*

¹¹⁴⁵ BOA. HR. H. Dosya/Gömlek: 501/6, Tarih: M. 17/07/1913, 1 – 2.

¹¹⁴⁶ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/47, Tarih: H. 18/04/1332, 9.

¹¹⁴⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents &Agences de L'Interieur.*

¹¹⁴⁸ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/41, Tarih: H. 04/04/1332, 2.

¹¹⁴⁹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/41, Tarih: H. 04/04/1332, 22.

¹¹⁵⁰ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/47, Tarih: H. 18/04/1332, 9.

ile 1908 – 1913 yılları arasındaki 6 yıllık ticari faaliyetlerinde en yüksek seviyeye erişmiş bulunuyordu. Bu yüksek kazançta 1913 yılında İran'daki üretim faaliyetlerinin önemli bir roya oynadığını belirtmek gerekir. OCM, I. Dünya Savaşı'ndan önce üretim faaliyetlerinin normal bir şekilde devam ettiği 1913 yılında hissedarlarına toplam %16 oranında bir kâr payı, temettü vermiştir. Bu kâr payı hissedarlara OCM'nin genel merkezi ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'da Wiener Bank – Verein, Paris'te Crédit Mobilier Français ve Société Générale aracılığıyla ödenecekti.¹¹⁵¹

OCM, 1913 mali yılını 228.306 £ net kâr ile bitirken aynı zamanda 6 yıllık halı üretim faaliyetleri ve ticareti sonucu halıcılık alanında önemli bir güç haline gelmiştir. OCM, 1913'te halı ham maddesi olan yıkanmış ve yıkanmamış 101. 530 £ değerinde yünü üretimde kullanmak üzere hazır bir şekilde depolarında bulunduruyordu. Yine 1913 sonu itibarıyla OCM'nin Osmanlı ve İran'daki atölye ve acentelerinin tezgahlarında 135. 170 £ değerinde halı dokunmaktaydı. Bu yılın sonunda OCM'nin İzmir Rıhtım'daki antreposuyla Londra, Paris, İstanbul, Kahire, İskenderiye, New – York, Toronto ve Buenos – Aires olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde yer alan 8 halı satış şubesinde 530. 695 £ değerinde halı bulunmaktaydı. Bu miktara nakledilen halılar da dahildir.¹¹⁵² OCM, 1913 yılındaki ticari faaliyetlerinin sonucu Avustralya Sydney'de 1914 yılında bir halı satış şubesi açmıştır. Bu şube, mağaza 1914 yılı itibarıyla aktif olarak halı satışı yapıyordu.¹¹⁵³ OCM'nin 1913 yılı sonu itibarıyla Avustralya'ya kadar uzanan bir coğrafyada halı satışı gerçekleştirmek için halı satış şubesi - mağazası kurmuş olması şirketin halı üretim, ticaret ve ihracatında ne denli önemli bir konuma geldiğini göstermektedir. Aynı şekilde I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde halı ticaretinin küreselleşen dünyanın önemli ticari emtialarından biri olduğunu da göstermektedir.¹¹⁵⁴

¹¹⁵¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 3 – 8; balance sheet.

¹¹⁵² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. balance sheet.

¹¹⁵³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 3. Sydney'deki halı satış şubesinin adresi: Grace House, 279 Clarence Street idi.

¹¹⁵⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 3 – 8; balance sheet.

3.4.7. 1914 Yılı Üretim Faaliyetleri

1914 yılı OCM'nin I. Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı ticari etkinliklerini normal koşullar altında sürdürmesine engel teşkil etmiş ve halı üretim faaliyetleri yılın ancak ilk birkaç ayı sürdürülebilmektedir. I. Dünya Savaşı başlamadan önce de devam eden siyasi krizler – Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki diplomatik gerginlikler – de OCM'nin 1914 yılındaki üretim faaliyetlerini etkilemiştir. Bu etkiye rağmen şirketin 11 Temmuz 1914 tarihinde yapılan 6. olağan genel kurul toplantısında 1914 yılının ilk 4 ayında alınan ticari sonuçların 1913 yılının aynı dönemine göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Elimizde 1914 yılına ait veriler bulunmasa da bunun özellikle şirket tutanaklarında belirtilmesi önemlidir.¹¹⁵⁵

Temmuz 1914'te Avrupa'da başlayan ve hızla yayılan I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti de Kasım 1914'te müdahil olmuştur. Osmanlı'nın savaşa müdahil olması İngiliz ve Fransız tabiiyetinde olan OCM yöneticilerini zor durumda bırakmış ve bunlar Osmanlı topraklarını terk etmeye başlamışlardır. Farklı zamanlarda olmakla beraber 1916 yılına kadar Sydney La Fontaine, Hermann De Andria, George Tanqueray, Albert Aliotti, John Arachtingi, George Baker, Charles B. Fritz, Harold G. Giraud gibi OCM'nin yönetim kurulunda yer alan birçok kişi yurt dışına özellikle Paris ve Londra'ya gitmiştir. OCM yöneticilerinin yurt dışına gitmeleriyle beraber şirket 1914 yılından itibaren İzmir'de bulunan genel merkezinde herhangi bir olağan veya olağanüstü toplantı yapmamış, tüm toplantılar savaş boyunca Paris'te yapılmıştır.¹¹⁵⁶

1914 yılı OCM'nin üretim yapısında birtakım önemli farklılıkların ortaya çıktığı bir yıl olmuştur. OCM, bu yıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne kumaş ve yün tedarik etmek için teşebbüslerde bulunmuştur. OCM'nin bu tür girişimlerde bulunmasının sebebi 1914 yılı itibarıyla OCC [Ottoman Cloth Company]'nin tüm hisselerini satın almasıdır.¹¹⁵⁷ OCC'nin satın alınmasıyla beraber OCM kendi bünyesinde bulunan bu şirket ile Osmanlı Devleti için hem yün hem de kumaş temin etmek için girişimlerde bulunmuştur.

¹¹⁵⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 5.

¹¹⁵⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 1 – 3; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 1.

¹¹⁵⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 5 – 6.

OCM'nin 1914 yılına ait kaynaklarından bu teşebbüslerin Joe A. Sykes tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁵⁸ Sykes, OCC adına 1913 yılında Osmanlı Devleti ile Osmanlı ordusuna kumaş ve yün tedarik edeceğine dair anlaşmalar yapmıştır. Sykes'ın yaptığı anlaşmaların içeriği bu konunun daha iyi anlaşılması için önemlidir.¹¹⁵⁹

Osmanlı Devleti ile yapılan bu anlaşmaların içeriğine bakıldığında Harbiye Nezareti'ne 1. 100 ton yünün Sykes ile diğer ortakları Sarfati, Courouvacalis ve Toledo ile birlikte temin edileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Harbiye Nezareti'ne 300 ton yıkanmış Halep yünü temin edileceği ayrıca Sykes ve Leon Fresco adında bir tüccarın Osmanlı I. Kolordusuna 200.000 metre hâki¹¹⁶⁰ ve gri kumaş tedarik edeceği ifade edilmiştir. Sykes ayrıca Arthur & George Baker of London ve Kaye & Stewart of Huddersfiels gibi şirketlerle de Harbiye Nezareti'ne 600.000 metre hâki ve gri kumaş tedarik edeceğini belirtmiştir.¹¹⁶¹ Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Joe A. Sykes OCC adına Osmanlı Devleti ile I. Dünya Savaşı öncesi önemli ticari anlaşmalar yapmıştır. Sykes'ın bu anlaşmalarla beraber İstanbul Yedikule'de bulunan ve *Société Anonyme Ottomane de Fabrication de Fil et d'Etoffes en Coton et Laines* olarak bilinen ve 1886 yılında 220. 000 Dolar [\$] sermaye ile kurulan ve 1914 yılına kadar sadece pamuk ipliği üreten iplik fabrikasını¹¹⁶² yeniden yapılandırmak için 9 Aralık 1913 tarihinde Edwin Whittall ile bir anlaşma yaptığı anlaşılmaktadır.¹¹⁶³ Sykes'ın bu tür girişimleri sadece İstanbul merkezli Whitall şirketiyle sınırlı kalmamış dönemin diğer önemli ve OCM'nin kurucu şirketlerinden biri olan G.P. Baker ile de yukarıda belirtildiği gibi birtakım anlaşmalar yapılmıştır.¹¹⁶⁴ G. P. Baker şirketi Osmanlı Devleti'yle 1911 yılında da Yıldız Sarayı'nın ihtiyacı olan çizmelerin üretiminde bulunmak için anlaşma yapmıştır. Yani bu

¹¹⁵⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Nisan 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Albert Aliotti'ye yazılan yazışma.

¹¹⁵⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 25 Mart 1914 tarihli Joe A. Sykes ve N. Chrysoverghi'den Albert Aliotti'ye yazılan yazışma.

¹¹⁶⁰ Toprak renginde bir tür kumaş olan hâki genellikle savaş dönemlerinde uzaktan toprak rengiyle içiçe geçerek düşman tarafından görülmemek için askerler tarafından giyiliyordu. Osmanlı Ordusu'nda da hâki türü kumaş I. Dünya Savaşı öncesinde kullanılmaktaydı. Bkz., *Sanat ansiklopedisi* (1965). Yay. Haz: Celâl Esad Arseven, Cilt. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 672.

¹¹⁶¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Nisan 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Albert Aliotti'ye yazılan yazışma.

¹¹⁶² *Daily Consular and Trade Reports* (Temmuz, Ağustos, Eylül 1914). Cilt. 3, Washington: Government Printing Office, s. 108.

¹¹⁶³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46 içinde Remark başlıklı yazı.

¹¹⁶⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Nisan 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Albert Aliotti'ye yazılan yazışma.

tür yabancı şirketler belli dönemlerde imparatorluğun ihtiyaç duyduğu meta ve diğer ürünleri üretip Osmanlı'ya ihraç ediyorlardı.¹¹⁶⁵

OCM'nin 1914 yılı itibariyle OCC aracılığıyla Osmanlı Ordusu ve Harbiye Nezareti için yün tedarik etmesi ve aynı zamanda OCC'ye ait Halkapınar'daki fabrikada kumaş üretmesini OCC ile ilgili bölümde ele alacağımızdan OCM'nin halı üretiminin savaş koşullarında nasıl bir seyir izlediği ve savaşın üretim üzerindeki etkisini elimizde bulunan birtakım verilerle açıklamaya çalışacağız. OCM'nin 1914 yılındaki halı üretimini etkileyen hususlardan biri savaş döneminde halının ham maddesi olan yünün temin edilmesi idi. 15 Haziran 1914 tarihinde İzmir'de yapılan OCM yönetim kurulunda yünün satın alınmasıyla ilgili birtakım kararlar alınmış ve yünün ne şekilde ve nasıl temin edileceğine dair koşullar belirlenmiştir.¹¹⁶⁶ Yün konusu üretimin esas yapısını teşkil ettiğinden OCM, 1914 yılında Anadolu'da bulunan yünü mümkün olan en kısa sürede satın almak istemiştir. Bu dönemde hem OCM hem OCC'nin faaliyetleri için ciddi bir yün ihtiyacı doğmuştur. OCM'ye yün tedarik etmekle görevli olan Joe A. Sykes, Edmund Giraud'ya Anadolu'da bulunan yünün okkasını 7.25 kuruştan 7.5 kuruşa kadar satın almasını ve yün satın alımının daha da hızlanması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁶⁷ OCM'ye ait kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla OCM'nin halı üretimini Haziran – Temmuz 1914 tarihinden itibaren bir yana bırakarak OCC'nin üretim faaliyetlerinin devamını sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Joe A. Sykes, Edmund Giraud'ya tüm dikkatini OCC'ye ve onun işlerini vermesini istemiştir.¹¹⁶⁸

OCM'nin halı üretim faaliyetlerinin 1914 yılının ikinci yarısında durma noktasına gelmesine neden olan bir diğer gelişme ise Osmanlı Devleti tarafından OCM'nin yünlerine el konulmasıdır. 18 Ağustos 1914'te İstanbul'da gerçekleştirilen ve H. De Andria, G. Tanqueray, M. N. Papadopoulo, Joe A. Sykes, N. Chryssoverghi ile J. Fida'o'nun katıldığı yönetim kurulu toplantısında OCM'ye ait yünlere Osmanlı askeri

¹¹⁶⁵ BOA. HR. Londra Sefareti [SFR.3]. Dosya/Gömlek: 653/52, Tarih: M. 26/08/1911, 1 – 2; BOA. HR. SFR.3. Dosya/Gömlek: 653/68 Tarih: M. 01/10/1911, 1. Bu belgelerde İstanbul'a Yıldız Sarayı'na gönderilecek 3.000 adet çizme için gerekli teftişlerin yapılması ve örnek çizmelerin görülmesi hususları gündeme gelmiştir.

¹¹⁶⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 15 Haziran 1914 tarihli OCM yönetim kurulu tutanağı.

¹¹⁶⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Temmuz 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Edmund Giraud'ya yazılan mektup.

¹¹⁶⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Temmuz 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Edmund Giraud'ya yazılan mektup.

makamlarınca el konulduğu ve bu yünlerin İstanbul Ayvansaray’da bulunan bir depo ile Anadolu Demiryolları Şirketi’nin Haydarpaşa’daki vagon ve hangarlarında tutulduğu belirtilmiştir. OCM, bu zorla el koyma karşısında önce İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla olayı protesto etmek istemiş ancak daha sonra bundan vazgeçmiştir.¹¹⁶⁹

OCM’nin 1914 yılındaki halı üretim faaliyetlerini etkileyen bir diğer gelişme dünya savaşının kıta Avrupası’na yayılmasının sonucuydu. İngiltere’nin 4 Ağustos 1914’te¹¹⁷⁰ Almanya’ya savaş ilan ederek I. Dünya Savaşı’na müdahil olması OCM’nin Osmanlı’daki varlığını da etkilemiştir. Çünkü I. Dünya Savaşı başladığında OCM hâlâ bir İngiliz şirketi olarak varlığını devam ettiriyor ve bu durum da kaçınılmaz olarak birtakım sorunları beraberinde getiriyordu.¹¹⁷¹ Ağustos ayında İngiltere’nin savaşa müdahil olmasından kısa bir süre sonra OCM’nin genel müdürü olarak görev yapan Albert Aliotti tarafından 29 Ağustos 1914 tarihinde OCM’nin İstanbul’da bulunan yönetim kuruluna yazılan mektupta Osmanlı Devleti tarafından OCM’nin Beyköy’de bulunan yün ipliklerine, akaryakıtına el konulduğu ve bundan dolayı bu fabrikanın kapanma noktasına geldiği ifade edilmiştir. Aliotti, Beyköy’deki fabrikanın yün, yakıt ve diğer malzemelerine el konulması ve fabrikanın üretimini durdurma noktasına gelmesi karşısında Osmanlı’dan tazminat talep edeceklerini belirtmiştir. Aliotti, aynı mektupta Osmanlı’ya bu davranışından dolayı protesto edeceklerini de ifade etmiş ancak bu protestonun Osmanlı’yı rahatsız etmeyecek şekilde yapılmasını istemiştir. Aliotti, İstanbul’da bulunan yönetim kurulu üyelerine OCM’nin zararlarının tazmini konusunun önemli olduğunu ve durum değerlendirmesi yaparken bunu göz önünde bulundurmalarını istemiştir.¹¹⁷²

Aliotti tarafından yazılan mektupta belirtilen Beyköy’deki yün iplik fabrikasının faaliyetlerini durdurması meselesiyle beraber OCM’nin savaş döneminden kaynaklı risklerinin arttığı da ifade edilmiştir. Bu risklerin en önemli nedenlerinden biri özellikle Osmanlı’nın OCM’ye olan borcuydu. Bilindiği gibi OCC, çeşitli anlaşmalarla Osmanlı

¹¹⁶⁹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 18 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul’da yapılan yönetim kurulu tutanağı.

¹¹⁷⁰ E. Kuran (1992). I. Dünya Savaşı, *DİA*. Cilt. 6, s. 196; <https://www.britannica.com/event/World-War-I> (Erişim tarihi: 12.01.2020).

¹¹⁷¹ OCM, I. Dünya Savaşı ve savaş sonrası döneme kadar bir İngiliz şirketi olarak kalabilmiştir. Bkz., BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlük: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 8; BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlük: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1 – 3.

¹¹⁷² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihinde Albert Aliotti’den İstanbul’da Yönetim Kuruluna gönderilen mektup.

Ordusu ve Harbiye Nezareti'ne hâki, gri kumaş ve yün tedarik edeceğini belirtmiştir. OCC, Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu bu malzemeleri üretmekle beraber bunların karşılığını alamamış ve Osmanlı Devleti'nin OCC'ye ve doğal olarak OCM'ye borcu katlanarak devam etmiş ve neredeyse OCC'nin sermayesine erişmiştir. OCM yöneticileri bu durumun şirket aleyhinde ve hukuka aykırı bir durum olduğunu belirtmişler ve Osmanlı'nın borçlarını ödememesi durumunda hükümete yapılacak teslimatların – hâki, gri kumaş, yün gibi – devam etmeyeceğini dile getirmişlerdir.¹¹⁷³

OCM'nin mali riskleri artarken ortaya çıkan birtakım diğer gelişmeler de OCM'yi etkiliyordu. OCM'ye ait Beyköy'deki fabrikanın Eylül 1914 itibariyle tümüyle kapandığı anlaşılmaktadır. 23 Eylül 1914 tarihli Albert Aliotti'den İstanbul'da bulunan yönetim kuruluna yazılan yazıda Beyköy'deki üretimin artık tamamen durduğundan bahsedilmektedir. Buna neden olan gelişmeler ise fabrikanın ham maddelerine, yakacaklarına ve üretimi gerçekleştirecek araç ve malzemeye el konulması gösterilmiştir. OCM'nin işlettiği bu fabrikanın bu şekilde savaş döneminde üretim faaliyetlerini devam ettirememesi OCM yöneticileri ve özellikle Aliotti tarafından önemli miktarda tazminat talebinde bulunulmasını gündeme getirmiştir. Aliotti, tazminat talebinde bulunmak için zamanında Osmanlı'ya protestoların çekilmesini gerektiğini ve bunun OCM için önemli bir maddi sorun olduğunu söylemiştir.¹¹⁷⁴

OCM'nin Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasına Osmanlı Devleti tarafından el konulması şirketin doğal olarak ciddi bir ham madde sıkıntısı çekmesine neden olmuştur. Bundan dolayı halı üretim faaliyetlerinin çok sınırlı olduğu söylenebilir.¹¹⁷⁵ OCM'nin 1914 yılının ikinci yarısından itibaren halı üretimi sadece Amerika'dan daha önce parası alınan siparişlerle sınırlıydı. Amerika'dan daha önce alınan siparişlerin yine sınırlı sayıda acentede ve tezgahta üretildiğini ve OCM'nin Anadolu'da bulunan acente ve atölyeleriyle

¹¹⁷³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen mektup. Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna aynı tarihli - 29 Ağustos 1914 – iki mektup gönderilmiştir. Bu dipnotta verilen bilgiler bahsi geçen ikinci mektubu referans göstermektedir.

¹¹⁷⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Eylül 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen yazı.

¹¹⁷⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen mektup; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Eylül 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen mektup.

1914 yılı sonu itibariyle iletişiminin koptuğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷⁶ 23 Aralık 1914 tarihinde İzmir’de bulunan Harry Giraud tarafından Londra’da bulunan James Baker’a yazılan mektupta Giraud, gelecek 3 ay içerisinde halı üretiminin tamamıyla duracağını ifade etmiştir.¹¹⁷⁷

Giraud’unun da ifade ettiği üzere 1914 yılı sonu itibariyle halı üretimi durma noktasına gelmiş aynı zamanda savaşın ilerleyen zamanları *halı üretimi 3 aya kalmaz durur* diyen Giraud’u haklı çıkarmıştır. 10 Mayıs 1915 tarihli bir belgede OCM’nin bir İngiliz şirketi olduğu ve bu gibi sahipleri başında olmayan müesseselerin mâl ve emlaklarının Meclis-i Vükelâ kararıyla Osmanlı Devleti tarafından korunacağı belirtilmiştir. Burada verilen örnekten de anlaşılabileceği üzere OCM’nin halı atölye ve acenteleriyle bağı kopmuş ve bu tür yabancı şirketlerin mâl ve emlakları bir süreliğine de olsa sahipsiz kalmıştır.¹¹⁷⁸ OCM’nin bazı atölyeleri tarafından üretilen halıların da bu dönemde sahipsiz kaldığı anlaşılmaktadır. OCM’ye ait Haçin’deki atölyede üretilen 13 renkli halı Haçin’den Mersin’e getirilerek Zelovyan Biraderlerin deposunu konulmuştur. Mersin mutasarrıflığı, sahipleri başında olmayan müesseselerin mâllarının devlet tarafından korunacağına dair Meclis-i Vükelâ kararından önce bu 13 renkli halıya el koymuştur.¹¹⁷⁹ Mutasarrıflık tarafından halılara el konulması OCM’yi harekete geçirmiş ve OCM’nin Osmanlı topraklarında bulunan yöneticileri askeri ihtiyaçlardan olmayan bu tür ticari emtiaya el konulmasının yürürlükteki kanunlara aykırı olduğunu belirterek el konulan halıların iadesini talep etmiştir.¹¹⁸⁰ Adana Valisi, Mersin Mutasarrıflığı’nın şirketin halılarına el koymadığını I. Dünya Savaşı bitinceye kadar hiçbir tarafa gönderilmemeleri için halıların geçici olarak haczedildiğini belirtmiştir.¹¹⁸¹ Yapılan yazışmalardan daha sonra OCM’nin Haçin’deki atölyesinde üretilip Mersin’e getirilen 13 renkli halının merkez vilayete yani Adana’ya gönderildiği ve orada saklandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸²

¹¹⁷⁶ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harry F. Giraud’an James Baker’a yazılan mektup.

¹¹⁷⁷ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harry F. Giraud’an James Baker’a yazılan mektup.

¹¹⁷⁸ BOA. DH. İdare-i Umumiyye [İ. UM]. Dosya/Gömlek: 89/1, Tarih: H. 25/6/1333, 1 – 2.

¹¹⁷⁹ BOA. DH. İ. UM. Dosya/Gömlek: 89/1, Tarih: H. 25/6/1333, 1 – 2.

¹¹⁸⁰ BOA. DH. İ. UM. Dosya/Gömlek: 89/1, Tarih: H. 25/6/1333, 3 – 4.

¹¹⁸¹ BOA. DH. İ. UM. Dosya/Gömlek: 89/1, Tarih: H. 25/6/1333, 2.

¹¹⁸² BOA. DH. İ. UM. Dosya/Gömlek: 89/1, Tarih: H. 25/6/1333, 1 – 2.

OCM'nin Haçın'deki atölyesine benzer bir durumu Sivas'ta bulunan atölyeleri de yaşamıştır. Sivas Valisi Muammer Bey, Sivas ve Yenihan [Yıldızeli]'da bulunan OCM'ye ait atölyelerin Haziran 1915 itibarıyla boş ve muattal olduğunu aynı zamanda şirkete ait tezgâh ve halılarının ortada kaldığı belirtilerek ne yapılması gerektiği Dâhiliye Nezareti'ne sormuştur.¹¹⁸³ Vali Muammer Bey, ayrıca 14 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir diğer telgrafta OCM'nin halı için atölyelerde bulunan halı ham maddeleri ile tezgahlarının vilayet dışına çıkarılmadığını belirtmiş ve OCM'ye ait ham madde ile tezgâhları Sivas'ta bulunan kadınların kullanarak halı üretmelerini ve tamamlanmayan bazı halıların da bitirilmesinin aklına geldiğini ifade etmiştir. Muammer Bey, halı üretiminin savaş koşullarında da Sivas'ta bulunan dokumacı kadınlar aracılığıyla devam ettirileceğini düşünerek bu konu hakkında ne yapılması gerektiğini Dâhiliye Nezareti'ne sormuştur.¹¹⁸⁴ Muammer Bey'in telgrafından bir gün sonra 15 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi tarafından verilen cevapta “*Şark Halı Kumpanyası'na aid emvâl ve eşya hakkında yapılacak muâmele yoktur.*” şeklinde cevap verilmiştir.¹¹⁸⁵ Dâhiliye Nezareti'nden verilen cevapta da görüldüğü üzere Muammer Bey'in OCM'nin ham maddeleri ile tezgahlarını kullanarak halı üretiminin savaş koşullarında devamını sağlamaya yönelik çabası boşa çıkmıştır.¹¹⁸⁶

OCM'nin savaş döneminde Haçın ve Sivas dışındaki diğer atölye ve üretim merkezlerinde de faaliyetlerin durduğu ve bu atölye ile acentelere ait tezgahların boş kaldığını döneme ait çeşitli anılardan öğrenmekteyiz. Boş kalan atölyelerden bir diğeri Maraş'tı. Maraş'taki atölyede 1915 yılında OCM'ye ait 8.000 Osmanlı Lirası değerinde halının bulunduğu ve bu halıların İzmir Rıhtım'da bulunan antrepoya gönderilmesi için Laurent adında bir şirket çalışanının görevlendirildiği ancak bahsi geçen halıların İzmir'e gönderilemediği anlaşılmaktadır. Savaş ortamında yeterli ulaşım araçlarının yokluğu buna imkân vermemiştir.¹¹⁸⁷ OCM'nin Burdur ve Isparta'daki atölyelerinin 1915 yılında halen var olduğu yani yıkıma uğramadıkları ancak bu atölyelerde üretimin devam etmediğini öğreniyoruz. Burdur ve Isparta atölyelerinde dokunan halılar savaş

¹¹⁸³ BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 475/51, Tarih: R. 30/03/1331, 1; BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 475/68, Tarih: R. 01/04/1331, 1.

¹¹⁸⁴ BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 475/68, Tarih: R. 01/04/1331, 1.

¹¹⁸⁵ BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 54/24, Tarih: H. 02/08/1333, 1.

¹¹⁸⁶ BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 54/24, Tarih: H. 02/08/1333, 1.

¹¹⁸⁷ Wynn, 2008, a.g.k., s. 126.

başladıktan sonra İzmir'e gönderilmiştir. Bilgi sahibi olabildiğimiz bir diğer üretim merkezi ise Niğde idi. Niğde'deki Jean Çolakıs'e ait acente 1915 itibariyle tasfiye edilmiş ve Çolakıs'e ait halı üretim araçları Timoyanakıs adında bir tüccara devredilmiştir. Yine Çolakıs'in acentesine ait bazı tezgâh araçlarının önceden Çolakıs tarafından satılmasının dışında bu acentenin tüm yün stoku Konya'da satılmıştır. Çolakıs'in OCM adına ürettiği bitmiş ve yarı bitmiş halıların da 1915 yılında İzmir'e gönderildiği kaydedilmiştir.¹¹⁸⁸

OCM'nin halı üretim faaliyetleri yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere tamamen durmuştur. OCM'ye ait atölye ve acenteler savaş yıllarında işlevsiz hale gelmiş ve OCM Anadolu'daki atölye ve acenteleriyle savaş boyunca hiçbir şekilde bağlantı kuramamıştır.¹¹⁸⁹ OCM'nin Anadolu'daki atölye ve acenteleriyle bağlantı kuramaması şirket yöneticileri tarafından 10 Kasım 1920'de İzmir genel merkezinde yapılan ve savaş sonrası ilk toplantı niteliği taşıyan 8. olağan genel kurul toplantısında şu sözlerle ifade edilmiştir:

*“Tüm savaş boyunca yöneticileriniz OCM'nin en büyük yatırımlarının olduğu Türkiye [Anadolu] ile hiçbir şekilde bağlantı kuramamıştır.”*¹¹⁹⁰

OCM'nin Anadolu'daki üretim faaliyetleri savaş boyunca durmuş ve savaşın 1918'de bitmesinden sonra da hemen başlamamıştır. Savaşın bitiminden 2 yılı aşkın bir süre sonra yapılan - 10 Kasım 1920 – 8. olağan genel kurul toplantısında şirketin üretim faaliyetlerini halen normalleştirmeye çalıştığı kaydedilmiştir. OCM, bu toplantıda özellikle ince ve en iyi halıları üreten merkezlerin savaştan dolayı ortadan kalktığını belirtmiş ve 1920 – 21 yılı itibariyle halen birçok sorunla da karşı karşıya olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁹¹ OCM'nin belirtilen nedenlerden dolayı Anadolu'daki üretim faaliyetleri durmuş ve bu süreç 1920'lere kadar toparlanamamışken OCM'nin İran ve Hindistan'daki üretim faaliyetleri savaş boyunca teşvik edilmiş ve Osmanlı coğrafyasına nazaran bu iki ülkede üretim faaliyetleri genişlemeye devam etmiştir.¹¹⁹² OCM, I. Dünya Savaşı

¹¹⁸⁸ Wynn, 2008, a.g.k., s. 126 – 127.

¹¹⁸⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 4.

¹¹⁹⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 4.

¹¹⁹¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 4 – 5.

¹¹⁹² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 4 – 5.

döneminde bu iki ülkede devam eden üretim faaliyetleri ve ticaret sonucu 1914 – 1919 yılları arasındaki 6 yılda net 456.887 £ kâr elde edebilmiştir.¹¹⁹³

3.5. OCM'nin İşçi Sayısı, Ücretler ve İşçilerin Çalışma Koşulları

3.5.1. OCM'nin İşçi Sayısı

OCM, 1 Ocak 1908 tarihinde Anadolu coğrafyasında bulunan atölye ve acentelerinde halı üretimine başladığında şirketin toplam ne kadar işçi istihdam ettiği veya ettirdiği kesin olarak bilinmemektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri halı üretiminin putting – out veya eve iş verme şeklinde kırsal alanda ve evlerde sürdürülmesiydi. Ayrıca OCM'ye ait atölyelerde de istihdam edilen işçiler hakkında doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Bu açıklamalarla beraber bazı yerli ve yabancı kaynaklardan yola çıkarak OCM'nin üretim faaliyetleri için istihdam ettiği işçilerin sayısını tespit etmeye ve aynı zamanda şirket kayıtlarından yola çıkarak şirketin bazı yıllardaki işçi sayıları hakkında bilgi vermeye çalışacağız. OCM'nin 1908'den 1909 yılına kadar Anadolu'da kendisi için veya onun adına eve iş vererek halı dokuyan acente ve halı tüccarlarının sayısı 42 idi.¹¹⁹⁴ Yine üretim faaliyetlerinin ilk yılında – 1909 dâhil olmak üzere - OCM'ye ait Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya'da olmak üzere beş farklı yerde halı atölyeleri bulunuyordu.¹¹⁹⁵

Bu atölyeler arasında Sivas'taki atölyede 1.000'e yakın işçinin istihdam ettirildiğini söyleyebiliriz. Sivas'ta bulunan bu atölye OCM'ye devredilmeden önce T. A. Spartalı şirketinin elindeydi ve Albert Aliotti tarafından işletilen bu atölyede 1.000'e yakın halı işçisi halı dokuyordu.¹¹⁹⁶ Sivas'taki bu atölyede 1911 yılına gelindiğinde de çoğu kadın olmak üzere yine 1.000 halı dokuyucusunun çalıştığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹¹⁹⁷

OCM'nin bir diğer atölyesi olan Mortakya'da 1908 yılında toplam 250 kadın işçi halı dokuyordu. Bu atölyede çalışan kadınlar Mortakya ve yakın çevresinde bulunan

¹¹⁹³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920*, s. 5 – 9; balance sheet.

¹¹⁹⁴ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

¹¹⁹⁵ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4.

¹¹⁹⁶ Duckerts, 1904, **a.g.k.**, s.117.

¹¹⁹⁷ *Renin* (17 Receb 1329/1 Temmuz 1327). Sayı: 1030 – 15, s. 4.

Rumlar'dan meydana geliyordu. Mortakya'daki atölyede erkeklerin halı dokuyup dokumadıkları hakkında bir bilgiye rastlamadık.¹¹⁹⁸ OCM'nin diğer üç atölyesinde 1908 yılı itibarıyla ne kadar halı dokuyucusunun istihdam ettirildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak tahminlerimize göre şirketin üretim faaliyetlerine geçtiği 1908'den 1909 yılına değin Isparta, Burdur ve Kırkağaç'ta bulunan her atölye için en az 250 – 300 arasında işçiyi istihdam ettiği ve bu atölyelerin bu miktardaki işçiler sayesinde üretimi devam ettirebildiğini düşünüyoruz. Çünkü OCM kendisine ait bu atölyelerde hem muhasebeci hem de halı üretimini yakından kontrol etmek için eksper/kontrolör¹¹⁹⁹ görevlendirmiştir. OCM'nin doğal olarak belli bir sayıdaki işçi ve tezgâhlar için bu tür kişiler tutması ve harcamalar yapması beklenebilir. Tahminlerimize göre OCM'nin beş atölyesinde 1908 – 1909 yıllarında 2.000'in üzerinde halı dokuyucusu çalışmaktaydı.¹²⁰⁰

OCM'nin 1908 – 1909 yılları arasında kendi adına üretim yapan 42 acentesinde çalışan işçilerin tespiti bu üretim yapısının doğasından kaynaklı mümkün değildir. Bunun birkaç sebebi bulunmaktadır. Öncelikle, OCM adına üretim yapan her acente farklı yerlerde konuşlanmış ve eve iş verme sistemiyle bağımsız halı dokuyucularını da üretime dâhil etmişlerdir. Ayrıca OCM'nin kendinden önce halı üretim faaliyetlerinde bulunan kurucu şirketlerin birçok yörede bulunan halı dokuyucularını istihdam ettirmesi¹²⁰¹ işçi sayısının tespitini zorlaştırmaktadır. Her ne kadar her atölye ve acente için işçi sayılarını tespit edemezsek de OCM'nin 1908'de toplam 40.000 işçi çalıştırdığını çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz.¹²⁰² 1908 – 1909 yıllarında Anadolu bulunan acente ve atölyelerde OCM'nin 20.000 tezgâhta 100.000 işçi çalıştırdığını iddia eden şirket katalogu bulunsada bunun hem tezgâh sayısı hem de işçi sayısı açısından mümkün olmadığı ve bu sayının abartılı olduğunu söyleyebiliriz. OCM'nin ürettiği halıların fotoğrafları, fiziki özellikleri, atılan düğüm sayısı ve nerede üretildiği gibi bilgilerin yer

¹¹⁹⁸ FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 282.

¹¹⁹⁹ Kırkağaç'taki atölyede muhasebeci bulunmakla beraber eksper/kontrolör bulunmamaktaydı.

¹²⁰⁰ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO.195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908.

¹²⁰¹ *Revue Commerciale du Levant* (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 886. 20 Mayıs 1907 tarihli Sivas mektubu. Sivas'ta bulunan ve T. A. Spartali Şirketi'ne ait halı atölyesi OCM tarafından devralınarak halı üretimine devam edilmiştir. OCM, kendinden önceki şirketlerin birçok konuda olduğu gibi işçi konusunda da miraslarını devralmıştır ki Sivas'taki atölye bunun en dikkate değer örneklerinden birini oluşturmaktadır.

¹²⁰² M. Ş. Güzel (1984). 1908 Kadınları, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 7, s. 8. Bu tahmin Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivlerinde araştırma yapan M. Şehmus Güzel'in araştırmasına dayanmaktadır. Bu arşive erişme imkânımız bürokratik nedenlerden dolayı mümkün olamamıştır.

aldığı bu katalogta Batılı müşterilerin dikkatini çekmek ve beğenilerini kazanmak amacıyla OCM'nin üretim hacmi, işçi ve tezgâh sayısı olduğundan fazla gösterilmiştir. Bundan dolayı bu katalogta verilen sayıların abartılı olduğu söylenebilir ki 100 bin işçinin istihdam edildiğine dair şirket kayıtlarında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.¹²⁰³

OCM'nin 1909'dan sonra Anadolu coğrafyasında bulunan birçok halı üretim merkezinde bulunan acente ve atölyelerindeki işçi sayısını arttığı anlaşılmaktadır. Bu artışın en somut örneklerinden birini Uşak oluşturmaktadır. 1910 yılında Uşak'ta bulunan 1.200 tezgâhta 6.000 halı dokuyucusu OCM için çalışmaktaydı ve 1910 yılında Uşak'taki halı üretiminin önemli bir kısmı yine OCM adına yapılıyordu.¹²⁰⁴ OCM'nin işçi sayısındaki artış Uşak özelinde rakamlarla ifade edilmekle beraber bu artışın genel anlamda Anadolu'da da görüldüğünü söyleyebiliriz. Halı dokuyucularının sayısındaki en önemli artışın nedeni yurt dışından gelen halı talebiydi. OCM, bu bitmek tükenmez talebi karşılamak amacıyla 1909 – 1910 yıllarında Anadolu'da bulunan tüm acente ve atölyelerindeki işçi sayısını 50.000'in üzerine çıkarmıştır. Bu halı dokuyucularının birçoğu genç kız ve kadınlardan meydana geliyordu. Ancak halı üretiminin kontrol altına alınması için erkek işçiler de üretimin belli aşamalarında görev alabiliyorlardı. OCM'nin halı üretim faaliyetlerinin üçüncü yılında – 1910 yılında – 50.000'in üzerinde işçiyi istihdam ettirmesi şirketin Anadolu'daki halı üretim hacmi açısından dikkate değerdir.¹²⁰⁵

OCM'nin 1910 yılında 50.000'in üzerinde çoğunluğu genç kız ve kadınlardan oluşan halı dokuyucularının nicel artışı 1911 yılında da devam etmiştir. 1911 yılında OCM'nin, Anadolu'nun 25 farklı mahallinde eve iş verme sistemiyle çalışan doğrudan 53 acentesi bulunmaktaydı. Bu acentelerden 22 tanesi sadece Uşak, Gördes ve Demirci'deydi.¹²⁰⁶ Yine 1911 yılında OCM'nin Burdur, Isparta, Sivas, Kırkağaç, Maraş,

¹²⁰³ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. numarası yok. OCM'ye ait Fransızca yayımlanan katalogun 1908 'den 1910 yılının başlarına kadar bir tarihte basıldığını söyleyebiliriz. Çünkü OCM'nin sermayesi katalogta 400.000 £ olarak verilmiştir. Bilindiği üzere 1910 yılından itibaren şirketin sermayesi 500.000 £ yükseltilmiştir.

¹²⁰⁴ *Catalogue General Officiel de la Section Ottomane* (1910). s. 39 – 40.

¹²⁰⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 5. OCM'nin 16 Şubat 1910 tarihinde yapılan ikinci olağan genel kurul toplantısında yönetim kurulu üyeleri artan dış talep karşısında Anadolu'nun içlerinde daha fazla acente kurulacağını ve 1910 yılı itibarıyla şirketin 50.000'in üzerinde kadın ve erkek halı dokuyucusunu istihdam ettirdiğini ifade etmişlerdir.

¹²⁰⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 11'de *Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances*.

Haçin, Urla, Kayseri, Gördes ve Mortakya’da olmak üzere toplam 10 atölyesi halı üretim faaliyetlerinde bulunuyordu.¹²⁰⁷ 1911 yılı itibariyle bu atölyeler ile 25 mahalde bulunan acentelerde çalışan işçi sayısı 50.000 – 60.000 arasında değişmekteydi.¹²⁰⁸ 1911 itibariyle şirketin 50.000 – 60.000 arasında değişen işçiyi doğrudan istihdam ettirebilmesinin yanında bu işçilerin aileleri de göz önüne alındığında OCM’nin yüz binlerce kişiye ekmek kapısı olduğu görülmektedir. OCM, kendisine bağlı acente ve atölyelerin dışında 1911 yılında Beyköy’deki yün iplik fabrikası ile Mortakya’daki dokuma atölyesi, boyahane ve halı yıkama tesisinde farklı alanlarda çalışmakta olan toplam 1.000 işçiyi istihdam ediyordu.¹²⁰⁹

OCM, 1911 yılında istihdam ettirdiği 50 – 60 bin arasındaki halı dokuyucusuna aynı yılın ilk 6 ayında - 1 Ocak – 30 Haziran 1911 - yaklaşık 402.942 m² halı ürettirmiştir. Bu üretimin 40.316 m²’si OCM’ye ait atölyelerde gerçekleştirilirken üretimin önemli bir kısmı yani 362.626 m²’lik üretimi 53 acente aracılığıyla eve iş verme sistemiyle gerçekleştirilmiştir.¹²¹⁰ OCM’nin, 1911 yılının ikinci yarısında ne kadar halı ürettiğine dair elimizde bir kayıt bulunmasa da şirketin 1911 yılı sonu itibariyle normal şartlar altında 800.000 m²’nin üzerinde halı üretiminde bulunduğu düşünülebilir.¹²¹¹

OCM’nin 1912 yılında toplam ne kadar işçi istihdam ettirdiğine dair net bir rakam bulunmasa da şirketin 1912 yılının ilk 6 ayında gerçekleştirdiği 338.000 m²’lik üretim hacmine bakıldığında işçi sayısında bir azalmanın söz konusu olamayacağı anlaşılr. 1911 yılıyla kıyaslandığında 1912’nin ilk 6 ayında üretimde bir miktar azalma söz konusu olmakla beraber bunun sebebi 1912 yılında ham madde fiyatındaki artıştan kaynaklı olabilir. Üretim maliyetlerinin ham madde fiyatları nedeniyle yüksek olması üretim üzerinde olumsuz bir etki bırakmış ve bu durum halı satış fiyatlarını da etkilemiştir.¹²¹²

¹²⁰⁷ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L’Interieur; 1329 – 1331 Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 104.

¹²⁰⁸ FO. 195/2383 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 13 Aralık 1911.

¹²⁰⁹ FO. 195/2383 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 13 Aralık 1911.

¹²¹⁰ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L’Interieur*.

¹²¹¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L’Interieur*. OCM’nin 1911 yılı için toplam 800.000 m² halı üretimi gerçekleştirmesi mümkündür. Bu görüşümüzün aksini ileri sürebilecek herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber şirketin 1912 yılının ilk yarısındaki üretimi de 1911 yılına göre bir miktar azalma göstermekle beraber birbirine yakın üretim miktarları söz konusudur.

¹²¹² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4.

OCM'nin 1912 yılında işçi sayısını 50.000 – 60. 000 arasında koruduğuna dair bazı emareler bulunmaktadır. 1912'nin ilk yarısında yayınlanan Amerikan Ticaret Odası Dergisi'nin Haziran 1912 tarihli sayısında 1912 itibariyle Konya Vilayeti'nde bulunan 4.000 halı tezgahının önemli bir kısmının OCM'ye ait olduğu ve vilayet genelinde bu 4.000 tezgaha OCM adına 15.000 – 20.000 arasında kadın ve genç kızlardan oluşan halı dokuyucusunun çalıştığı belirtilmiştir.¹²¹³ 1912 yılında sadece Konya Vilayeti'nde OCM'nin 4.000 tezgaha sahip olması ve 15.000 – 20. 000 arasında halı dokuyucusunu istihdam ettirmesi şirketin Anadolu coğrafyasının diğer üretim merkezlerinde de üretim açısından en aktif olduğu bir dönemde işçi sayısını koruduğunu gösterir.¹²¹⁴

OCM'nin 1912'den sonraki işçi sayısı hakkında Osmanlı sanayi istatistikleri bir kaynak oluşturmakla beraber OCM'nin işçi sayısı bu istatistikte var olandan daha az gösterilmiştir. 1913 – 1915 tarihli Sanayi İstatistiki'nde OCM'nin görüşü alındığı belirtilerek OCM adına 1913 yılı itibariyle 15.000 halı dokuyucusunun çalıştığı ifade edilmiştir. Yine istatistik 1913 itibariyle Anadolu'da bulunan toplam halı dokuyucularının sayısını 60.000 olarak tahmin etmiştir.¹²¹⁵ Sanayi istatistiğinin ileri sürdüğü işçi sayısı daha sonraları yapılan araştırmalara da esas teşkil etmiştir. Bu genel kabule göre OCM'nin I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce tüm Anadolu coğrafyasında 15.000 halı dokuyucusunu istihdam ettirdiği belirtilmiş ve verilen bu sayı yaygınlık kazanmıştır.¹²¹⁶ OCM'nin 1913 yılı itibariyle istihdam ettiği veya ettirdiği halı dokuyucu sayısını Ayata 25. 257 olarak vermekte ayrıca OCM'ye ait tezgah sayısını ise 8. 156 olarak ifade etmektedir.¹²¹⁷

OCM'nin 1914 yılına değin yani I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Anadolu'da istihdam ettirdiği halı dokuyucularının sayısı hem Osmanlı Sanayi İstatistiki'nde verilen 15.000'den hem de literatürde çeşitli yazar ve akademisyenler tarafından ileri sürülen sayıların üzerindeydi. İşçi sayısının neden daha yüksek olduğunu birkaç somut veriyle açıklayalım. Öncelikle Anadolu'da halıcılığın en önemli merkezlerinden biri olan Uşak,

¹²¹³ *Levant Trade Review* (Haziran 1912). Cilt.2, Sayı: 1, s. 92.

¹²¹⁴ Bu görüşümüz için şu kaynaklara bkz., FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911; *Levant Trade Review* (Haziran 1912). Cilt.2, Sayı: 1, s. 92.

¹²¹⁵ 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 104.

¹²¹⁶ OCM'nin toplam işçi sayısını 15.000 olarak veren bazı kaynaklar için bkz., L. Erişçi (1951). *Türkiye'de işçi sınıfının tarihi*. İstanbul: Kutulmuş Basımevi, 12; A. Makal (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma ilişkileri: 1850 – 1920*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 194; Eldem, 1994, **a.g.k.**, s. 85; Pamuk, 2018, **a.g.k.**, s.140; Güzel, 1984, **a.g.k.**, s. 8.

¹²¹⁷ Ayata, 1987, **a.g.k.**,s. 38.

1910'dan itibaren OCM'nin önemli bir işgücünü oluşturan mahallardan biri haline gelmiş ve sadece Uşak'ta 1. 200 tezgâhta 6.000 halı dokuyucusu OCM adına halı üretimiyle ilgilenmiştir.¹²¹⁸ OCM'nin 1910 itibariyle Uşak'ın da dahil olduğu üretim merkezlerinde 50.000'in üzerinde kadın ve erkek halı dokuyucusunu istihdam ettiği bilakis şirketin yönetim kurulu tutanaklarına geçmiştir.¹²¹⁹ OCM'nin 1910 yılında sonra da işçi sayısının düşüş gösterdiğine dair herhangi bir kayıt ve emare bulunmamaktadır. Bilakis işçi sayısında artış söz konusu olmuştur. Örnek olması açısından OCM'nin 1911 – 1912 yıllarında Sivas'ta bulunan halı atölyesinde çoğu gayrimüslim – Ermeni- genç kız ve kadınlardan oluşan 1.000 işçinin çalıştığı tarafımızdan tespit edilmiştir.¹²²⁰

OCM'nin Sivas'taki atölyesinin de dahil olduğu tüm atölye ve acentelerinde 1911 yılı sonu itibariyle çalışan halı dokuyucu sayısının 50. 000 – 60. 000 arasında olduğu yine araştırmalarımız sonucu ortaya çıkmıştır.¹²²¹ Yine OCM'nin Konya Vilayeti'nin farklı yerlerinde bulunan 4.000 tezgâhta ise 15.000 – 20. 000 arasında değişen sayılarda genç kız ve kadını istihdam ettiğini ve bunların şirket adına bu tezgahlarda halı dokuduğunu tespit etmiş bulunuyoruz.¹²²² Tüm bu verilen bilgi ve sayılar doğrultusunda OCM'nin I. Dünya Savaşı'nda önce tüm Anadolu'da 50.000 – 60.000 arasında değişen sayıda halı dokuyucusuyla üretim faaliyetlerini devam ettirdiğini söyleyebiliriz.¹²²³

OCM'nin Anadolu'da 50.000 – 60. 000 arasında değişen sayıda halı dokuyucusu istihdam ettirmiş olduğunu belirtmekle beraber üzerinde durmak istediğimiz bir diğer nokta daha bulunmaktadır. Bu nokta I. Dünya Savaşı öncesinde Anadolu'daki toplam halı dokuyucularının rakamsal ifadesidir. Osmanlı Sanayi İstatistiki Anadolu'daki tüm halı dokuyucularının sayısını 60.000 olarak tahmin edildiğini belirtmektedir.¹²²⁴ İstatistiğin halı dokuyucularının sayısı hakkında tahmin ettiği rakamın üzerinde Anadolu'da dokuyucuların olduğunu düşünüyoruz. Bunun en önemli nedeni OCM'nin kendi başına

¹²¹⁸ *Catalogue General Officiel de la Section Ottomane* (1910). s. 39 – 40.

¹²¹⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 5.

¹²²⁰ *Renin* (17 Receb 1329/1 Temmuz 1327). Sayı: 1030 – 15, s. 4.

¹²²¹ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

¹²²² *Levant Trade Review* (Haziran 1912). Cilt.2, Sayı: 1, s. 92.

¹²²³ Bu görüş ve tahminiz şu kaynaklarına dayanmaktadır: St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 5; FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911; *Anatolia*, 1920, **a.g.k.**, s. 97; Quataert, 2004, **a.g.k.**, s. 1032.

¹²²⁴ 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 104. İstatistik, halı dokuyucuları hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Anadolu'da halı nesciyle meşgul umûm işçi miktarı (60.000) kadar tahmin olunur."

bu sayıya yakın bir işgücünü istihdam ettirmesidir. Bununla beraber, Griffitt & Co. gibi yabancı halı şirketlerin varlığı da önemli bir noktadır. Griffitt, 1850'lerden itibaren Batı Anadolu'da önemli bir ticaret ağı kurabilmiş ve 1850'lerin ortalarına gelindiğinde Uşak gibi önemli bir halı üretim merkezinde acenteleri aracılığıyla halı ürettirmiştir.¹²²⁵ Griffitt, OCM ile bazen aynı üretim merkezinde bazen de farklı yerlerde üretim yapabilmekteydi.¹²²⁶ Şirket, hem Burdur'da hem de Akşehir'de I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce OCM ile beraber halı üretimini devam ettirebilmiş ve Akşehir'de kendisine bağlı Haddecıyan gibi acenteler aracılığıyla halı üretimini Bermende gibi kırsal bölgelere yayabilmiştir.¹²²⁷ Griffitt & Co.'nun OCM ile aynı üretim merkezlerinde halı üretimine devam etmesi ve rekabet edebilmesi önemli bir noktadır ve bu şirketin ne kadar halı dokuyucusu istihdam ettiği bilinmemektedir. Griffitt & Co.'nun varlığını I. Dünya Savaşı'na kadar devam ettirebilmiş olması da işçi sayısının miktarı için önemlidir.¹²²⁸

Griffitt & Co. ile beraber Anadolu halı üretiminde bulunan bir diğer yabancı halı şirketi de Maple and Co. idi.¹²²⁹ Bu önemli halı şirketi 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı halıcılığına ilgi göstermiş ve üretim faaliyetlerinde bulunmuştur.¹²³⁰ Maple & Co. OCM ile eş zamanlı olarak Uşak, Kula ve Gördes gibi Batı Anadolu'daki halı üretim merkezlerinde eve iş vererek halı dokumaktaydı.¹²³¹ Varlığını I. Dünya Savaşı'na kadar devam ettiren Maple & Co.'nun ne kadar halı dokuyucusu istihdam ettirdiği de bilinmemektedir. Hem Griffitt ve Maple & Co. hem de kuşkusuz var olan diğer yabancı halı şirketlerinin varlıklarını devam ettirebilmiş olmaları bu halı şirketlerin de önemli sayıda halı dokuyucusunu istihdam ettirdiklerini düşündürmektedir. Açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı I. Dünya Savaşı'ndan önce Anadolu'da hem yabancı şirketler hem de bağımsız olarak üretim yapan dokuyucu sayısının 80.000'in üzerinde olduğunu tahmin ediyoruz.¹²³²

¹²²⁵ BOA. HR. TO. Dosya/Gömlek: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok, 2 – 3.

¹²²⁶ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 490.

¹²²⁷ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 486 – 487, 490.

¹²²⁸ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1899.

¹²²⁹ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1899.

¹²³⁰ *The Times (London)* (21 Kasım 1891). Sayı: 33488, s. 11; *The Times (London)* (6 Ocak 1900). Sayı: 36032, s. 7.

¹²³¹ *The Times (London)* (9 Mart 1909). Sayı: 38902, s. 7; *The Times (London)* (26 Mart 1910). Sayı: 38917, s. 10.

¹²³² Anadolu'daki halı üretim faaliyetleri eve iş verme sistemi çerçevesinde yürütüldüğü için tam bir sayı vermek mümkün değilse de yukarıda da ifade ettiğimiz üzere halı dokuyucu sayısının 60.000 üzerinde olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer yabancı şirketlerin üretim faaliyetlerine devam etmeleri önemli bir

3.5.2. İşçi Ücretleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi ücretleri genel anlamda düşüktü. Bazı Osmanlı iktisatçıları Osmanlı'daki bu düşük ücretlerin asıl sebebinin sermaye eksikliği olduğunu ifade etmişlerdir. Sermaye az olduğu için işçilere de daha az ücret verildiği belirtilmiştir.¹²³³ Sermaye eksikliği, Osmanlı imalat sektörünün neredeyse tüm alanlarında hissedilen bir sorundu. Bununla beraber bazı üretim alanlarında işçi, emekçilerin ücretleri genel ücretlerin de altında kalıyordu. İşçi ücretlerinin en düşük olduğu üretim alanlarından biri de halıcılıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nda halıcılık alanında çalışan işgücünün ucuzluğu halıcılığın yaygın olmasının en önemli sebepleri arasında gösteriliyordu.¹²³⁴ Halı üretimiyle geçinen dokumacılara verilen ücretler bölgeden bölgeye birtakım küçük değişiklikler gösterse de genel olarak düşüktü. Meselâ, 20. yüzyıla doğru Demirci'de haftanın 7 günü halı dokuyan dokumacı bir kadına günlük 2.5 kuruş verildiği anlaşılmaktadır.¹²³⁵ 20. yüzyılın hemen başında yine Sivas'ta halı dokuyucularına günlük 10 saatlik çalışma karşılığında 20 paradan 1 kuruşa kadar bir ücret, yevmiye veriliyordu. Bu işçiler, günde ortalama 4. 500 – 5. 000 arasında düğüm atabiliyorlardı.¹²³⁶

Benzer şekilde yine yüzyılın başında Uşak'ta 1.000 tezgahta çalışan 3.000'in üzerinde genç kız ve kadına oldukça düşük bir ücret olan 30 fenik gibi bir ücret veriliyordu.¹²³⁷ Osmanlı işçilerinin ücretleri her ne kadar 1896'dan 1908 yılına kadar yaklaşık 12 yılda artış eğilimi göstermişse de¹²³⁸ halı dokuyucularının ücretleri hakkında benzer şeyleri söylemek güçtür. Halı üretiminin II. Meşrutiyet öncesi ticarileştiği Konya'da halıcılıkta çalışan genç kız ve kadınlara 55 düğüme 1 para ücret veriliyordu.

hususur ancak OCM dışındaki diğer yabancı şirketlerin üretim faaliyetleri ve işçi sayıları hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Bundan dolayı bu şirketler ile bağımsız dokuyucu sayısının 80.000'in üzerinde olduğunu düşünüyoruz. Maple & Co. için şu kaynaklara bkz., *The Times (London)* (9 Mart 1909). Sayı: 38902, s. 7; *The Times (London)* (26 Mart 1910). Sayı: 38917, s. 10; *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1899. Griffitt & Co.'nun I. Dünya Savaşı öncesi üretim faaliyetleri için şu kaynaklara bkz., KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 486 – 487, 490; *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1899.

¹²³³ S. Ohannes (H. 1297). *Mebâdi-i ilm-i servet-i milel*. Dersaadet: Mihran Matbaası, s. 314 – 315.

¹²³⁴ *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 30; *Report for the year 1909 on the trade of Smyrna* (1910). s. 11.

¹²³⁵ E. Gökmen (2007). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci kazası*. İzmir: Demirci Belediyesi Kültür Yayınları, s. 255 – 256.

¹²³⁶ *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 207. 8 Ağustos 1900 tarihli Sivas mektubu; *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 30.

¹²³⁷ P. Lindau (1985). 1900'lerde İzmir. (Çev. S. Ünlü). *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 38, s. 166 – 167.

¹²³⁸ Boratav vd. ,1985, a.g.k., s. 390 vd.

Yani bir kadın dokuyucu vilayetin geniş toprakları üzerinde yaptığı üretim sonucu 2.200 düğüm için ancak 1 kuruş kazanabiliyordu. Konya'daki dokuyucu kadınlar günlük ortalama 6.000 düğüm atabiliyorken bu 6.000 düğüme karşılık günlük yaklaşık 2 kuruş 30 para kazanabiliyorlardı.¹²³⁹

II. Meşrutiyet öncesi Konya'dakine benzer bir süreci Sivas'ta yaşamıştır. Sivas'ta yaşları 8 – 17 arasında değişen genç kızlar günlük 10 saatlik halı üretim faaliyetlerinin sonucu ve attıkları düğüm sayısına göre 10 para ile 4 kuruş arasında değişen bir ücret alabiliyorlardı.¹²⁴⁰ 20. yüzyılın ilk yıllarında Anadolu'da yürütülen halıcılık faaliyetleri işgücü ucuzluğu açısından ancak İran ile kıyaslanabilir düzeydeydi. İran'da aynı dönemde işçi ücretlerinin çok düşük olması halı üretimini teşvik eden bir rol oynamıştır.¹²⁴¹ 1910'lu yıllarda İran'da bazı bölgelerde halı dokuyucularının ücretleri Osmanlı'daki dokuyuculardan bile daha düşüktü. Hamadan gibi önemli bir halı üretim merkezinde İranlı kadın dokuyucular günlük 0.75 ile 1. 5 kuruş arasında değişen ücretler alabiliyorlardı.¹²⁴²

Yukarıda Anadolu'da bulunan farklı üretim merkezlerinden örnekler vererek açıklamaya çalıştığımız işçi ücretleri, OCM'nin halı üretimine başladığı 1908 ve daha sonraki yıllarda şirket tarafından devam ettirilmiştir. İşgücünün ucuzluğu OCM'yi Anadolu'da halı üretiminde bulunmak için tetikleyen başlıca faktörler arasındaydı. Nitekim, OCM üretim faaliyetlerine başlamadan önce şirketler arasındaki rekabet ortamından yararlanan işçiler iş değişikliği yaparak ücretlerini kısmen yükseltme şansı bulurken OCM'nin teşkiliyle bu durum ortadan kalkmış ve işçi ücretleri düşme eğilimi göstermiştir.¹²⁴³ OCM'nin teşkilinin rekabet ortamını nasıl ortadan kaldırdığı ve bu oluşumun işçi ücretlerini ne şekilde etkileyeceği dönemin bir gazetesinde şu sözlerle açıklanmıştır:

“(…) Sendikanın tesisiyle, bunda dâhil-i ticarethanelerin hoşuna gitmeyen bu hale nihayet verilmiş oluyor, çünkü halıların mübayaasında artık rekabet mevcut olmayacağından ticarethaneler âmillere teklif-i şerait

¹²³⁹ Report for the year 1907 on the trade of Constantinople and District (1908). s. 28.

¹²⁴⁰ Revue Commerciale du Levant (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 886.

¹²⁴¹ Anatolia, 1920, a.g.k.,s. 97.

¹²⁴² Journal of the Central Asian Society (1922). Cilt. 9, s. 67.

¹²⁴³ Revue Commerciale du Levant (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 886.

edecekler ve şimdiye değin tacirler âmillerin tekalifini kabulde muzaddır kalır iken bundan böyle bir aks olarak âmiller tacirlerin arzu ve tekalifine serfûrû eyleyeceklerdir.”¹²⁴⁴

Batı Anadolu’da bulunan birçok halı üretim merkezinde OCM’nin oluşumuyla beraber hem halıların daha ucuza satın alınacağı hem de işçi ücretlerinin düşeceği ve OCM’nin işçileri kendi belirlediği fiyatlarla çalıştıracağı genel olarak kabul görmekteydi.¹²⁴⁵

Kamuoyundaki bu olumsuz algıya rağmen OCM, 1907’deki kuruluş sürecinde Osmanlı halı dokuyucularını memnun edeceğini belirtmiş ve şirketin ilk genel müdürü Albert Aliotti işçi ücretleri hakkında şu cümleleri sarf etmiştir:

“(…) fakat menfaatimiz Avrupanın revacına menûit olduğundan tabii o istifadenin fahiş olmasını arzu etmeyiz, amelemiz ve destgâh sahiblerimizin dâhi bizim bu şirketten ne zarar görebileceklerini derk etmiyoruz. Evet, fena iş çıkardığı halde rekabet sebebiyle takdir edilemeyen ameleye, şimdiden sonra daha dikkatli iş görmesi tenbih edilecek ve amelenin hünerli iş çıkarması memnuniyet ve hoşnudiyetle çalışmasına vabeste olduğundan biraz temettümüz oldukda ameleyi, ba- husus dikkatle, yürekle işleyen ameleyi şimdiden ziyade memnun etmeğe kararlıyız.”¹²⁴⁶

Her ne kadar OCM, kuruluş sürecinde Osmanlı işçilerini memnun etmeye kararlı olduğunu belirtmişse de daha sonra OCM’nin işçilere verdiği ücretler ile işçilerin çalışma koşulları durumun böyle olmadığını göstermektedir. OCM’nin özellikle 1908 – 1913 yıllarında Anadolu halıcılığından kazandığı yüksek kâr oranlarında işgücünün çok düşük ücretlerle çalıştırılması önemli rol oynamıştır.¹²⁴⁷ OCM’nin kâr artışında işçi ücretleri önemli bir rol oynamakla beraber şirketin 1908 – 1913 yılları arasındaki aktif halı üretim sürecinde işçilere ne şekilde ücret verdiği önemli bir konudur. OCM, halı dokuyucularına attıkları düğüm sayısına göre günlük ücret ödemekteydi. Bir dokuyucu birim alana yani arşın kareye ne kadar düğün atabilirse o nisbette ücret alabiliyordu. Ayrıca halının cinsine de 8.5 cm’lik [1 Rub’] uzunluk ve genişlikte bulunan düğümlerin sayısına göre değer

¹²⁴⁴ *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2. Metindeki vurgular bize aittir.

¹²⁴⁵ *Ahenk* (27 Muharrem 1325/ 27 Şubat 1322). Sayı: 3234, s. 2.

¹²⁴⁶ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2. Metindeki vurgular bize aittir.

¹²⁴⁷ Bazı örnekler için bkz., *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2; BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlük: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2; *Konya Vilâyet Gazetesi* (29 Mart 1326). Sayı: 1963, s. 2. Konya Vilayet Gazetesi’nin 1963 sayılı nüshasına erişip şahsıma gönderme lütfunda bulunan meslektaşım Fatma Keser Hanımefendi’ye teşekkür ederim.

biçiliyordu. Bir rub’ yani 8.5 cm’lik birim alana ne kadar düğüm atılırsa bir halı o oranda ince ve sanatkârane kabul ediliyordu.¹²⁴⁸

Belli sayıda düğüme ücret vererek halı dokutturmak Anadolu’daki halı üretim merkezlerinde bilinen bir uygulamaydı. Ancak OCM’nin halıcılığı tekeline almasından sonra Anadolu’da bulunan üretim merkezlerinde düğüm başına verilen ücretler % 40–50’ye yakın oranlarda düşüş göstermiştir. Dokuma işçileri ücretlerinin önemli oranda düşüş gösterdiği merkezlerden biri OCM’nin halı atölyesi ile acentelerinin bulunduğu Isparta idi. Isparta’da 1908’den önce dokuyuculara 40 – 45 düğüme bir para verilirken OCM’nin teşkilinden sonra aynı ücret 65 – 70 düğüme verilir olmuştur.¹²⁴⁹ Başka bir anlatımla 1908 öncesi 1600 – 1800 düğüme halı dokuyucuları 1 kuruş yevmiye alırken OCM ile beraber 1908’den sonra bu 2600 – 2800 düğüme bir kuruş olarak tenzil edilmiştir. OCM tarafından işçi ücretlerinin nasıl indirildiğini en iyi açıklayan satırları, Konya Vilayet Gazetesi’nin şu satırlarında görmekteyiz:

“Isparta’da halıcılık san’atı oldukça müterakkî olub *ücret-i imâliyye olarak amele kırk nihâyet kırkbeş düğümüne bir para aldığı halde bilâhire İzmir’de sendikalar [OCM] teşkiliyle 65, 70 düğümü bir paraya tenzîl edildiğinden (...)*¹²⁵⁰

OCM’nin uyguladığı ücret politikası şirketin üretim faaliyetlerinin ilk yılında Mortakya’da bulunan atölyede çalışan 250 kadar kadın halı dokuyucusunu rahatsız etmiş ve işçiler ücretlerinin düşüklüğü yüzünden 21 Ağustos 1908’de greve gitmişlerdir. Greve giden işçilerin temel talepleri oldukça düşük olan ücretlerin arttırılmasıydı.¹²⁵¹ İzmir, Isparta dışındaki halı üretim merkezlerinde de ücretler çok düşük seviyelerdeydi. Anadolu halıcılığının önemli merkezi Uşak’ta 1910 yılında OCM’ye ait olan 1. 200 tezgâhta çalışan 6.000 dokuma işçisine¹²⁵² 1 kuruş 20 para gibi bir ücret veriliyordu ki bu da kayıtlara da yansıdığı şekliyle *açlıktan telef olmamak kadar bir ücret* demekti. Bu ücret 100 düğüme 1 para şeklinde de okunabilir. Uşak’taki bu günlük ücreti kazanabilmek için bir halı işçisinin günde ortalama 6.000 düğüm atması gerekiyordu.¹²⁵³ Verdiğimiz rakamlardan da anlaşılacağı üzere OCM, Anadolu’da hem kendi atölyelerinde hem de

¹²⁴⁸ 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 104; Ökçün, 1997, **a.g.k.**, s. 131.

¹²⁴⁹ *Konya Vilâyet Gazetesi* (29 Mart 1326). Sayı: 1963, s. 2.

¹²⁵⁰ *Konya Vilâyet Gazetesi* (29 Mart 1326). Sayı: 1963, s. 2.

¹²⁵¹ FO. 195/2300 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 282.

¹²⁵² *Catalogue General Officiel de la Section Ottomane* (1910). s. 39 – 40.

¹²⁵³ BOA. DH. MÜİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2.

acenteleri aracılığıyla üretimi gerçekleştirdiği merkezlerde yoğun bir emek sömürüsü gerçekleştirmiştir.¹²⁵⁴

OCM'nin çok düşük ücretler vermesi OCM adına halı üretimi gerçekleştiren birçok yerde sorun yaratmıştır. 1911 yılı Temmuz ortasında OCM'nin Sivas'taki atölyesinde bulunan 1.000 kadar halı işçisi ücret azlığından dolayı greve gitmiştir. Sivas'taki atölyede işçi ücretlerinin ne kadar olduğu kaydedilmemişse de bu ücretlerin Uşak, Isparta'dakilerden farklı olduğunu düşündürecek bir sebep bulunmamaktadır ki grevin en önemli tetikleyicisinin ücret azlığı olduğu düşünüldüğünde bu görüş daha bir anlam kazanır.¹²⁵⁵ OCM'nin Maraş'taki halı dokuma atölyesinde de işçi ücretlerinin çok düşük olduğu görülmektedir. Maraş'taki atölyede çalışan 8 – 10 yaşındaki Ermeni¹²⁵⁶ kız çocuklarına günlük 1.5 – 2 kuruş arasında değişen bir ücret ödeniyordu. Bu durum yukarıda ifade ettiğimiz emek sömürüsünün neredeyse tüm atölye ve acentelerde devam ettiğini göstermektedir.¹²⁵⁷ OCM'nin düşük ücret politikası dönem gözlemcilerinin de dikkatinden kaçmamıştır. Bu gözlemciler, OCM'nin halı üretimini daha önceden halıcılıkla ilgisi olmayan ancak halıyı daha ucuza dokuyacak en küçük yerleşim yerlerine kadar götürmeye çalıştığını ifade etmişlerdir.¹²⁵⁸

OCM, Anadolu coğrafyasında bulunan atölye ve acentelerinde çalışan dokuma işçilerine verdiği düşük ücret politikasını kendi açısından meşrulaştırma yoluna gitmiştir. OCM'nin 17 Nisan 1912 tarihinde yapılan 4. olağan genel kurul toplantısında doğu bir diğer ifadeyle Osmanlı halılarının tümüyle elle dokunan ve binlerce düğüm atılmasıyla meydana gelen önemli ürünler olduğu ifade edilmiştir. OCM, bu olağan genel kurulda bahsedilen halıların üretilmesi ve şirketin üretimden istediği sonuçları alabilmesi için yetenekli ve işini iyi yapan dokuyucuların yetiştirilmesinin gerekli olduğunu bunun ise

¹²⁵⁴ FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; *Konya Vilâyet Gazetesi* (29 Mart 1326). Sayı: 1963, s. 2; BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlük: 69/9, Tarih: H. 22/3/1328, 2; Erişçi, 1951, **a.g.k.**, s. 12.

¹²⁵⁵ *Renin* (17 Receb 1329/1 Temmuz 1327). Sayı: 1030 – 15, s. 4.

¹²⁵⁶ W. J. Childs (1917). *Across Asia Minor on foot*. Edinburg ve Londra: William Blackwood and Sons, s. 391.

¹²⁵⁷ B. Atalay (H. 1339). *Maraş tarihi ve coğrafyası*. İstanbul: Matbaa-i Amire, s. 162. Atalay, hem son dönem Osmanlı İmparatorluğu hem de cumhuriyet döneminde halıcılıkla ilgili kayda değer bilgiler toplamış ve bunları yayımlamış bir yazardır. Maraş tarihi üzerine kaleme aldığı bu eserinde de bölge halıcılığı ile ilgili önemli bilgiler kaydedilmiştir. Atalay, her ne kadar kitabı 1923 yılında yayımlamışsa da Atalay'ın halıcılık konusundaki bilgi ve görgüsü önemlidir. Bu nedenlerden dolayı bu eserde verilen bilgileri doğru ve güvenilir kabul ettiğimizi belirtelim.

¹²⁵⁸ Atalay, 1967, **a.g.k.**, s. 44.

zamanla mümkün olduğunu belirtmiştir. OCM, istenilen çeşit, tür ve boyutta halıların üretilmesi için halı dokuyucularının birkaç yıl boyunca çok miktarda ham maddeyi israf ettiklerini ifade etmiştir. OCM, buradan yola çıkarak işçi ücretlerinin görece az olması gerektiğine kanaat getirmiştir. Yani 2 – 3 yıllık süreçte halı dokuyucularını yetiştirmek zaman aldığından ve bu süreçte de çok miktarda ham madde israf edildiğinden işçi ücretleri OCM'ye göre düşük olabilirdi.¹²⁵⁹ OCM, işçi ücretlerinin kendi açısından düşük olmasının bir diğer nedenini ise üretim merkezlerinin her tarafa yayılmasını gösteriyordu. Anadolu'nun farklı yerlerine dağılmış üretim merkezlerinde halı üretimini gerçekleştirmek maliyetleri arttırdığından işgücünün şirket açısından görece daha ucuz olması bekleniyordu. Çünkü bu dağınık merkezlerde tezgâhların kurulması, buralardan halıların toplanması için komisyoncuların gönderilmesi gibi işlere şirket tarafından yüklü miktarlar ödenebiliyordu.¹²⁶⁰

OCM'nin Anadolu'daki işgücünü çok düşük fiyatlarla istihdam ettirmesinin bir başka örneğine ancak yine şirketin önemli bir üretim merkezi haline gelmiş İran'daki Hamadan kentinde rastlanabiliyordu. OCM'nin Hamadan'daki atölyesinde halı dokuyan kadınlara günlük 0.75 – 1.5 kuruş arasında değişen miktarda ücret veriliyordu.¹²⁶¹ OCM'nin bu ücret politikası şirketin kısa sürede önemli miktarda kâr elde etmesinde önemli rol oynamıştır. İşçi ücretlerinin azlığı şirketin kâr oranını önemli oranda arttırmakla beraber OCM'nin Anadolu'daki dokuma işçilerine normal şartlar altında verilen ücretlerin de çok altında ücretler verdiğini belirtmemiz gerekiyor. Osmanlı Sanayi İstatistiki'nde Uşak'taki dokuma işçilerine 5 – 6 bin düğüm için 2.2 – 2.7 kuruş arasında verildiği belirtilmişse de¹²⁶² OCM'nin Uşak'taki işçilere günlük 5 – 6 bin düğüm için sadece 1 kuruş 20 para verdiğini biliyoruz.¹²⁶³ OCM'nin bu düşük ücret politikasını I. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Isparta başta olmak üzere birçok halı üretim merkezinde uygulamaya devam ettiği de bilinen bir gerçektir.¹²⁶⁴

¹²⁵⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 5 – 6.

¹²⁶⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912*, s. 6.

¹²⁶¹ *Journal of the Central Asian Society* (1922). Cilt. 9, s. 67.

¹²⁶² *1329 – 1331 Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 104.

¹²⁶³ BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2.

¹²⁶⁴ Jeancard, 1919, *a.g.k.*, s. 66 – 67.

3.5.3. İşçilerin Çalışma Koşulları

Osmanlı İmparatorluğu'nda imalat sektöründe çalışan işçilerin çalışma koşulları uzun yıllar aynı düzeyde kalmış ve çalışma koşullarının düzeltilmesi için çok az şey yapılmış ya da yapılabilmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle işçilerin hem çalışma koşulları, yaşam standartları hem de işçi ücretleri savaş öncesine döneme oranla düşüş göstermiştir.¹²⁶⁵ İşçilerin I. Dünya Savaşı sonrası yaşadıkları bu süreç daha sonra Cumhuriyet Türkiye'si'ne de uzanan tarihi bir sürece sahiptir. İşçilerin çalıştıkları yerlerde temizlik koşullarının düzeltilmesi, ışıklandırma, yangın önleyici tedbirler, çalışma saatlerinin uzunluğu, kadın ve çocukların istihdamı ile ücret düzenlemeleri gibi birtakım düzenlemeler cumhuriyet döneminde mümkün olabilmiş ve bu düzenlemeler de Cumhuriyet Türkiye'si'nde hemen gerçekleştirilememiştir.¹²⁶⁶

Genel anlamda Osmanlı işçilerinin çalışma koşulları ibtidai düzeydeydi. İmalat sektörünün en önemli üretim alanlarından biri olan halıcılıkta da çalışma koşulları farklı bir durum arz etmiyordu. İşçilerin çalışma koşullarından bahsederken üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri çalışma saatlerinin uzunluğuydu. Çalışma saatlerinin uzunluğu birtakım küçük değişiklikler göstermekle beraber birçok bölgede oldukça uzundu. Meselâ, 20. yüzyıla doğru önemli halı üretim merkezlerinden biri olan Demirci'de halı dokuyucu kadınlar haftanın 7 günü halı dokuyorlardı.¹²⁶⁷ 20. yüzyılın hemen başında Sivas'ta bulunan halı dokuyucusu kadınlar günlük 10 saat halı üretim faaliyetlerinde bulunuyordu. Belirtilen 10 saatlik çalışma ortalama bir çalışma süresini ifade etmekteydi. Bu çalışma sürelerinin uzun yaz günlerinde daha uzun olduğuna şüphe yoktur.¹²⁶⁸ Sivas'ta 20. yüzyılın sonraki yıllarında da Müslüman halı dokuyucusu kadınların halı üretim faaliyetlerinde uzun saatler çalıştığı kaydedilmiştir. Sert karasal ikliminin hüküm sürdüğü Sivas'ta özellikle kış aylarında zirai faaliyetlerin durması

¹²⁶⁵ *Department of Overseas trade – general report on the trade and economic conditions of Turkey for the year 1919., 1920, a.g.k., s. 70.*

¹²⁶⁶ G. Bie Ravndal (1926). *Turkey. A commercial and industrial handbook*. Washington: Government Printing Office, s. 164. Erken cumhuriyet dönemine ilişkin kayda değer bilgiler veren bu kitapta cumhuriyet rejiminin kurulduktan sonra işçilerin çalışma koşullarına ilişkin birçok düzenlemeyi başaramadığı ve sigorta gibi olmazsa olmaz gerekliliklerin hâlâ yerine getirilemediği ifade edilmektedir. Bundan dolayı da Türkiye'de işçilerin çalışma koşullarının ibtidai düzeyde olmaya devam ettiği belirtilmiştir.

¹²⁶⁷ Gökmen, 2007, a.g.k., s. 255 – 256.

¹²⁶⁸ *Revue Commerciale du Levant* (31 Ağustos 1900). Sayı: 161, s. 207, 8 Ağustos 1900 tarihli Sivas mektubu; *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900 (1901)*. s. 30.

sonucu Müslüman kadınlar bu zamanı uzun saatler halı dokuyarak geçiriyorlardı.¹²⁶⁹ Sivas'ta II. Meşrutiyet öncesi halı dokuyucu kadınların çalışma süreleri yukarıda ifade ettiğimiz gibi yine 10 saatten az değildi. 8 – 17 yaş arasındaki genç kızlar Sivas ve çevresinde hem ucuz işgücünü meydana getiriyor hem de halı üretiminin ayrılmaz bir unsuru olarak halı üretim faaliyetlerine hizmet ediyorlardı.¹²⁷⁰

Sivas'taki çalışma süre ve koşullarına benzer bir duruma OCM'nin önemli üretim merkezlerinden biri olan Uşak'ta da şahit olunuyordu. Uşak'ta 20. yüzyılın hemen başında 1.000 tezgahta 3.000'in üzerinde kadın ve genç kız çalışmaktaydı. Uşak'ta bu dönemde halı üretiminde bulunan genç kızların çoğunluğunun çocuk denilecek yaşta oldukları gözlemciler tarafından kaydedilmiştir. Çocuk denilecek yaşta çalıştırılan kızların yani çocuk işçilerin çalışma koşullarının çalışma süre ve aldıkları ücretlerle benzerlikler taşıdığını söyleyebiliriz.¹²⁷¹ Uşak'ta halı dokuyucu kadın ve genç kızların durumlarının çok kötü olduğu bizzat dönem gözlemcileri tarafından dile getirilmiştir. Bu önemli gözlemcilerden biri olan Atalay'ın halı dokuyucu kadınların çalışma koşulları hakkında şu cümleleri kayda değerdir:

“Uşak'ta işçilerin çoğu yoksul kadınlardan ve orta halli aile kızlarından ibarettir. *Halı işçilerinin durumları çok kere acınacak halde idi. Gerek tezgâhların sıhate uygun olmaması, gerek işçilerin az para ile çalışmaları yüzünden iyi gıda alamamaları, sıhhi teşkilatın yokluğu gibi şeyler ıslaha muhtaçtı. Halı işi kolay değildir. Çok yorucu ve yıpratıcıdır. (...) Günde 7 – 8 saat çalışan işçi gece dahi çalışabilir. Fakat bunların hiçbir eğlenceleri, hiçbir dinlenme günleri yoktu. Haftada bir gün, Pazar veya Cumartesi günleri boş kalabilirler. O gün de evin temizliği, çamaşır, ekmek, söküük, dikiş gibi bin türlü işler kadınları boğar, zavallılar dünyayı göremezler. Kız çocukları yedi sekiz yaşlarında iken halı işleri ile uğraşmaya başlardı. Çocuk istidasına göre iki veya üç yılda halı dokumasını iyice öğrenirdi. (...) Halı ekonomik alanda yer tuttuktan sonra aile sanatı olmaktan çıkmış, az çok fabrikasyon şeklini almıştır. Bununla beraber halı tezgâhlarının ilkel olması, halı dokunan yerlerin soğuktan korunmuş olmaması işçinin sağlığını yıpratmakta idi.*”¹²⁷²

Yukarıda Demirci, Sivas ve Uşak örneklerinden yola çıkarak Anadolu coğrafyasında bulunan halı üretim merkezlerinde halı dokuyucularının çalışma koşulları hakkında bilgi vermeye çalışırken bu sürecin OCM'nin üretim faaliyetlerine başladığı 1908 yılında ve daha sonraki yıllarda da tekel tarafından benzer şekilde devam

¹²⁶⁹ SVS, sene-i hicriye 1321, s. 179 – 180; SVS, sene-i hicriye 1325, s. 190 – 191.

¹²⁷⁰ *Revue Commerciale du Levant* (31 Mayıs 1907). Sayı: 242, s. 886. 20 Mayıs 1907 tarihli Sivas mektubu.

¹²⁷¹ Lindau, 1985, **a.g.k.**, s. 166 – 167.

¹²⁷² Atalay, 1967, **a.g.k.**, s. 69 – 70. Metindeki vurgular yazara aittir.

ettirildiğini belirtmemiz gerekir. OCM, 1908 yılında halı üretim faaliyetlerine başladığı Mortakya'daki halı atölyesinde 21 Ağustos 1908 tarihinde hem işçi ücretlerinin düşüklüğü hem de çalışma koşullarından dolayı 250'si kadın 50'si erkek olmak üzere toplam 300 civarındaki işçisi greve gitmiştir. 1908'deki grevlerde işçilerin greve gitmelerinde temel faktör ekonomik olarak gözüксе de halı dokuyucularının çalışma koşulları da bu grevi tetiklemiştir.¹²⁷³ OCM adına halı üretiminde bulunan diğer üretim merkezlerinde de durumun Mortakya'dan farklı olduğu söylemek zordur. Orta Anadolu'da bulunan üretim merkezlerinde halı dokuyucularının çalışma koşullarının çok kötü olduğu 21 Nisan 1908 tarihli Konya Vilayet Gazetesi'nden öğrenilmektedir. Gazetede verilen şu cümleler dönemin dokuma işçilerinin çalışma koşulları, mekanın fiziksel özellikleri ve işçilerin sağlığı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

“ (...) Halı destgâhlarında işleyen kızların aldıkları vaziyetin ne kadar fenâ olduğunu defaâtle sana söyledim. Bu bâbda yapılacak bir şey varsa o da destgâh sahibleri gerek destgâhları ve gerek vaz' olundukları mahalli hıfz-üs-sıhha kavâidine muvâfık olmak üzere tertib eylemeğe sıhhat-i umûmiyye nâmına mecbur olub aksi takdirde mes'ûliyyet-i maneviye ve vicdâniye kendilerine âid olduğunu zikr eylemekdir.”¹²⁷⁴

OCM'nin Orta Anadolu'da bulunan önemli bir üretim merkezi olan Isparta'daki çalışma koşullarının da yukarıda açıklamaya çalıştığımız 1908 yılından farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Isparta'da kadın halı dokuyucularının rutubetli yerlerde çalıştığı ve bunun onların sağlığı üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı anlaşılmaktadır. Halı dokuyucusu kadınların daha sağlıklı ve uygun ortamlarda çalışmaları için bir amele sandığının kurulması gündeme getirilmiştir.¹²⁷⁵ Amele sandığının kurulmasının yanında Isparta'da bulunan halı tezgâhlarının işçilerin sağlığına uygun bir şekle getirilmesi ve halı dokuyucularının daha sağlıklı koşullar altında iş görmeleri için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Açıklamaya çalıştığımız bilgiler ışığında acenteler için halı üreten veya OCM'ye ait atölyelerde halı dokuyan işçilerin Isparta gibi önemli bir üretim merkezinde sıhhi koşullarının çok kötü olduğunu söyleyebiliriz.¹²⁷⁶ Isparta'da sıhhi koşulların fenalığı yanında halı dokuyan kızların yaşlarının çok küçük olması da dikkat çekicidir. Isparta'da 8 – 9 yaşlarındaki kız çocukları yani çocuk işçiler halı üretiminde

¹²⁷³ *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 282.

¹²⁷⁴ *Konya Vilâyet Gazetesi* (8 Nisan 1324). Sayı: 1864, s. 2. Metindeki vurgular bize aittir.

¹²⁷⁵ *Konya Vilâyet Gazetesi* (29 Mart 1326). Sayı: 1963, s. 2.

¹²⁷⁶ *Konya Vilâyet Gazetesi* (29 Mart 1326). Sayı: 1963, s. 2.

etkin bir rol oynuyorlar ve I. Dünya Savaşı öncesi günde 10.000 düğüm atabiliyorlardı. Bu noktada çocuk işçilerin ciddi bir emek sömürüsüyle karşı karşıya oldukları ve fiziksel kapasitelerinin çok üstünde çalışmak zorunda bırakıldıklarını söyleyebiliriz.¹²⁷⁷

Isparta'daki benzer çalışma koşullarının OCM'nin diğer üretim merkezlerinde de devam ettiği söylenebilir. OCM'nin önemli bir üretim merkezi olan Uşak'ta 1910 yılında çalışma koşullarının insanı isyan ettirecek düzeyde ve aynı zamanda işçi ücretlerinin de aynı şekilde sadece açlıktan ölmek kadar bir miktardan ibaret olduğu belirtilmiştir.¹²⁷⁸ 1910 yılında Uşak'ta OCM adına halı üretimi yapan 1. 200 halı tezgâhı bulunuyordu ve bu tezgâhlarda 6.000 halı dokuyucusu kadın OCM adına üretimde bulunmaktaydı. Bu yıllarda Uşak'taki halı üretiminin önemli bir kısmı yine OCM adına yapılıyordu.¹²⁷⁹ Uşak'ta OCM adına çalışan bu 6.000 halı dokuyucusu kadının çok zor şartlar altında üretimde bulundukları bilinmektedir. Kadın işçiler bir taraftan ev işleri ve çocuklarına bakmak durumunda kalırken diğer taraftan yaz – kış demeden sabahtan akşama kadar günyüzü görmeden günde 10 – 12 saat çalışmak zorunda kalıyorlardı. Çalışma saatlerinin uzunluğu ile çalışma koşullarının insandışılığı dönemin kayıtlarının da üzerinde durduğu bir noktadır. Uşak'ta bu tür çalışma koşullarının varlığının sebebi olarak halı tüccarlarının cehaleti ve II. Meşrutiyet öncesi hükümetlerin işçilerle ilgili politikalarının yanlışlığı gösterilmiştir. Bu yanlış politikalar ve halı tüccarlarının cehaleti halı üretimi gibi önemli bir üretim alanının yabancıların yani OCM gibi bir tekelin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. İlgili kayıtlarda da ifade edildiği gibi halı üretimi OCM'nin eline geçince ve şirket halıcılıkta bir tekel halini alınca kadın halı dokuyucuların yaşamları giderek daha da zorlaşmıştır. Bunda kuşkusuz OCM'nin işçileri daha çok çalıştırarak Batı'dan gelen ve bitmek bilmeyen halı talebini karşılama isteği önemli bir rol oynamıştır.¹²⁸⁰

1910'lu yıllarda Batı'dan gelen halı talebi karşısında Uşak'taki işçilerin çalışma süreleri geceleri de kapsayacak şekilde genişlemiş, genişletilmiştir. OCM adına üretim yapan 1.200 kadar tezgâhta kadınlar geceli gündüzlü çalışmaya başlamışlardır. Çoğu zaman kadınlar geceleri başlarına tenekelerden yapılmış lambalar takarak Batı için halı

¹²⁷⁷ Jeancard, 1919, a.g.k, s. 66 – 67.

¹²⁷⁸ BOA. DH. MÜ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2.

¹²⁷⁹ *Catalogue General Officiel de la Section Ottomane* (1910). s. 39 – 40.

¹²⁸⁰ BOA. DH. MÜ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2.

üretmeye devam etmişlerdir. Bu şekilde bir kadın dokuyucu günün 12 – 14 saatini halı dokumakla geçirmekteydi.¹²⁸¹

OCM'nin Uşak dışında bilgi sahibi olduğumuz diğer üretim merkezleri ile atölyelerinde de çalışma koşullarının kötü olduğu ve çocuk işçilerin halı üretim faaliyetlerinde etkin bir rol oynadıklarını biliyoruz. Bilindiği üzere OCM, 1910 yılında Maraş'ta bir halı atölyesi tesis etmiş ve bu yıldan itibaren Maraş'taki halı üretimi bu atölyede devam ettirilmiştir.¹²⁸² 1910 yılından itibaren faaliyete geçen bu atölyede halı dokuyan kızların yaşları oldukça küçüktü. Bu atölyede halı dokuyan kızların yaş aralıkları 8 ila 10 arasında değişirken atölyede çalışan küçük kız çocukları bölgede yerleşik olan Ermenilerden meydana geliyordu. Bu atölyede çalışan küçük kız çocukları günde 1.5 – 2 kuruş kazanabilmek için en az 8 saat çalışmak zorundaydılar. Bu sekiz saatlik çalışma çoğu zaman ortalama bir çalışma süresini belirtmektedir. Uzun yaz günlerinde halı dokuyan küçük kız çocuklarının günde 10 – 12 saate varan çalışma sürelerinin olduğu bilinmektedir.¹²⁸³ Maraş'taki atölyede çalışma koşulları hakkında çok az şey biliniyor ve günümüze atölyelerdeki çalışma koşulları ile ilgili çok az şey ulaşabilmişse de bu atölyedeki çalışma koşullarının Isparta ve Uşak'takinden farklı olduğunu söylemek güçtür.¹²⁸⁴

OCM'nin üretim faaliyetlerini devam ettirdiği bir diğer mahal ise Konya Vilayeti'ne bağlı Niğde Kazası'ydı. Niğde Kazası'nda OCM'nin acentesi olarak Jean Çolakıs halı üretim faaliyetlerinde bulunuyordu.¹²⁸⁵ Niğde'deki üretim faaliyetlerinin bir kısmı acente olarak görev yapan Çolakıs'ın 80 kişilik atölyesinde gerçekleştiriliyordu. Çolakıs bu atölyede 80 kadın dokuyucuyu bir araya getirmiştir. Bu atölyede çalışan kadınlar genellikle Niğde'de yerleşik bulunan Rum ve Ermenilerden meydana gelmekteydi. Niğde'de halı dokuyan gayrimüslim kadınların yanında 7 – 8 yaşlarındaki

¹²⁸¹ Bu yorum ve değerlendirme için şu kaynaklara bakılabilir. BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2; Atalay, 1967, **a.g.k.**, s. 44; *Catalogue General Officiel de la Section Ottomane* (1910). s. 39 – 40.

¹²⁸² FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910.

¹²⁸³ Atalay, H. 1339, **a.g.k.**, s. 162 – 163.

¹²⁸⁴ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 14'te Anadolu'da halı üretim merkezlerinde çalışma koşullarının hıfzı's – sıhhaya yani sağlığa uygun olmadığı, iplik tozlarının işçilerin akciğerlerinde fena tesirler yaptığını belirtmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak genel anlamda Anadolu'daki üretim merkezlerindeki çalışma koşullarının benzer olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda halı dokuyucularının akciğer hastalıklarına yakalanma risklerinin yüksek olduğunu da belirtmemiz gerekir.

¹²⁸⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L'Interieur*.

oldukça küçük yaştaki kız çocuklarının da halı üretiminde bulundukları bilinmektedir. Niğde gibi Orta Anadolu’da bulunan bir üretim merkezinde gayrimüslim kadınların halıcılıkta etkin rol oynamalarının temel sebeplerinden biri Müslüman kadınların kamusal alana çıkamamaları, kamusal alanda rahat hareket edememeleri ile Müslüman kadınlara yönelik toplumsal norm ve kabuller olarak düşünülebilir. Bu görüşümüzü ilgili dönemde bölgeyi ziyaret eden seyyah ve gözlemciler de onaylamaktadır.¹²⁸⁶

OCM’nin Niğde dışında Orta Anadolu’da bulunan bir diğer üretim merkezi ise Sivas’tı. Sivas’taki atölye OCM’nin kurduğu ilk atölyelerden biridir. Bu atölye OCM’nin kurucu şirketlerinden biri olan T. A Spartali şirketiyle beraber halı üretim faaliyetlerinde bulunan Albert Aliotti’den devralınmıştır. Spartali şirketinin kendisini feshetmesiyle OCM Sivas’taki bu atölyede halı üretimine devam etmiştir.¹²⁸⁷ OCM’nin ilk üretim faaliyetlerinde bulunduğu atölyelerden biri olan bu atölyede kalabalık bir işçi grubunun çalıştığı ve 1911 yılına gelindiğinde işçi sayısının 1.000 kişiyi bulduğu bilinmektedir.¹²⁸⁸ OCM, adına halı üretiminde bulunan bu 1.000 kişilik işçi grubunun kayıtlara yansıdığı kadarıyla çok az bir ücret aldıkları ve işçilerin ücretlerin azlığı nedeniyle de 1911 Temmuz ayında greve gittikleri bilinmektedir. Sivas’ta 1.000 işçinin katıldığı grevde işçi ücretlerinin yetersizliği önemli bir rol oynamakla beraber atölyedeki çalışma koşullarının da bu grevde tetikleyici bir etkisi olduğu söylenebilir. Sivas’taki atölyede halı dokuyan işçilerin diğer üretim merkezlerindeki koşullardan daha iyi ve uygun ortamlarda üretimde bulunduklarını söylemek de güçtür.¹²⁸⁹

OCM’nin Orta Anadolu’da Sivas dışındaki bir diğer önemli halıcılık merkezi ise Kayseri idi. Kayseri’de halıcılık önemli bir üretim alanı olmakla beraber OCM burada 1911 yılında bir halı atölyesi kurmuş ve bu atölyede halı üretim faaliyetleri devam ettirilmiştir.¹²⁹⁰ Kayseri’deki atölyenin 1911’den itibaren faaliyete geçtiği ve 1912 yılında aktif bir şekilde üretim faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bu atölyenin halı üretim faaliyetlerini 1914 yılına kadar sürdürdüğünü düşünüyoruz. Çünkü OCM’nin bu tarihten

¹²⁸⁶ KVS, sene-i hicriye 1332, sene-i maliye 1330, s. 493; Horvath, 1997, **a.g.k.**, s. 77 – 78.

¹²⁸⁷ FO. 195/2300 içinde, Heathcote Smith’ten Barclay’a, İzmir, 27 Nisan 1908.

¹²⁸⁸ *Renin* (17 Receb 1329/1 Temmuz 1327). Sayı: 1030 – 15, s. 4.

¹²⁸⁹ *Renin* (17 Receb 1329/1 Temmuz 1327). Sayı: 1030 – 15, s. 4.

¹²⁹⁰ FO. 195/2383 içinde, Barnham’dan to Lowther’e, İzmir, 28 Ekim 1911.

önce herhangi bir atölyesini kapattırdığına dair bir emare bulunmamaktadır.¹²⁹¹ Kayseri’de bulunan atölyedeki çalışma koşullarının da yukarıda bahsedilen üretim merkezlerinden farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Kayseri’deki atölyede çalışma koşullarının insanı isyan ettirecek düzeyde kötü olduğu belirtilmiştir.¹²⁹²

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız ve verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere OCM adına halı üreten dokuyucuların Anadolu’daki çalışma koşulları birçok açıdan sorunluydu. Temel amacı daha çok üretim yapmak olan ve bu amacı asıl niteliklerinden biri haline getiren OCM’nin işçilerin çalıştığı mekânların fiziksel özellikleri, bu mekânların sıhhi koşulları, çalışma saatlerinin normal kabul edilecek düzeyde tutulmaya çalışılması, çocuk yaştaki kızların istihdamı gibi alanlarda neredeyse hiçbir girişimde bulunmadığı bilinen bir husustur. OCM gibi halıcılık alanında bir tekel haline gelen bir şirketin Osmanlı emekçilerinin çalışma koşullarını düzeltmek bir yana var olan sistemi devam ettirmekten başka bir şey yapmadığı bilakis şirket yöneticileri tarafından dile getirilmiştir.¹²⁹³ Bu açıdan halı dokuyan işçilerin çalışma koşullarının Anadolu’nun birçok yerinde benzer olduğu ve işçilerin aynı kaderi paylaştığı söylenebilir.¹²⁹⁴

3.6. OCM’nin Üretim Tesisleri

3.6.1. Bandırma Beyköy Yün İplik Fabrikası

OCM, Anadolu’da halı üretiminde bulunurken öncelikle halı maddelerini merkezileştirmeye çalışmıştır. Bu açıdan da kendisi ait yün iplik fabrikası, boyahane, halı yıkama tesisi gibi tesisler meydana getirmiştir. Bu noktada OCM’nin en önemli üretim tesisi olarak karşımıza Bandırma Beyköy’de bulunan yün iplik fabrikası çıkmaktadır. Bu fabrika hem OCM hem de Osmanlı imalat sektörü için önemli bir fabrikadır. Çünkü I. Dünya Savaşı’na kadar olan süreçte Anadolu coğrafyasında yün iplik üretiminde bulunan

¹²⁹¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No:10. *Production des Agents & Agences de L’Interieur*; St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 11’de *Production des Agents & Agences de L’Interieur D’Après Les Provenances*.

¹²⁹² Kurmuş, 1974, **a.g.k.**, s. 132 – 133.

¹²⁹³ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*. s. 4.

¹²⁹⁴ Bu yorum ve değerlendirmeler şu kaynaklardaki bilgilere dayanmaktadır: *Konya Vilâyet Gazetesi* (8 Nisan 1324). Sayı: 1864, s. 2; *Konya Vilâyet Gazetesi* (29 Mart 1326). Sayı: 1963, s. 2; BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328, 2; Atalay, 1967, **a.g.k.**, s. 44; *Catalogue General Officiel de la Section Ottomane* (1910). s. 39 – 40; *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 14.

6 fabrikadan biri de Beyköy'deki bu fabrikaydı. Bundan dolayı fabrikanın OCM tarafından işletilmeden önceki tarihi serüvenine bakmak yararlı olacaktır.¹²⁹⁵ Bu fabrikanın bulunduğu bölge ilgili dönemde Osmanlı kaynaklarında “*Bandırma civarındaki Beğ köyü*” olarak geçmekteydi. Beğköy/Beyköy Osmanlı idari taksimatında Hüdavendigâr Vilayeti Bandırma Kazası'na bağlı bir köy idi.¹²⁹⁶ Ancak bugün fabrikanın bulunduğu mahal Bandırma'ya değil Balıkesir Susurluk ilçesine bağlıdır. Balıkesir Bandırma'da da Beyköy adında bir köy, mahalle bulunmaktaysa da Sykes & Company tarafından kiralanıp işlettirilen ve daha sonra OCM'ye devredilen bu fabrika günümüzde – 2020 yılı itibarıyla – Balıkesir Susurluk İlçesi Beyköy'de bulunmaktadır. Fabrikanın son yıllarda çekilen ve fabrikadan arta kalan yapıyı gösteren fotoğraflar da bu görüşümüzü onaylamaktadır.¹²⁹⁷

Kurulduğu dönemde Bandırma Beyköy'de bulunan bu fabrikanın kimler tarafından kurulduğu hakkında farklı iddialar ortaya atılmış¹²⁹⁸ ve yine fabrikanın kuruluş tarihi olarak farklı tarihler verilmişse de¹²⁹⁹ bu fabrikanın inşâ imtiyazı Bez, Fes ve Çuka Fabrika-i Hümayunları Nazırı Ferik Muhiddin Paşa'ya verilmiştir. Bu fabrika için Muhiddin Paşa'ya 23 Mayıs 1902 [H. 14/Safer/1320] tarihinde imtiyaz verildiği anlaşılmaktadır.¹³⁰⁰ Bu imtiyaz Muhiddin Paşa'ya Mihaliç ve Bandırma'ya mahsus bir yün iplik fabrikası tesis etmesi için 25 yıllık bir süre ile verilmiştir.¹³⁰¹ Muhiddin Paşa ayrıca bu fabrikayı inşâ ve işlettirmek için imtiyaz tarihinden bir yıl sonra asgari sermayesi 27. 600 Osmanlı Lirası olan bir Osmanlı komandit şirket kurmak, şirket

¹²⁹⁵ 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 110. I. Dünya Savaşı'ndan önce Bandırma Beyköy'de bulunan fabrika dışında Anadolu'da yün iplik üreten diğer fabrikalar şunlardı: Uhuvvet-i Osmaniye, Bacakzâde, Yılcıncâde, Blacklair ve Kozineri yün iplik fabrikası. İlgili dönemde yün iplik üretimiyle ilgilenen fabrika sayısı 6 idi.

¹²⁹⁶ BOA. DH. EUM. KLU. Dosya/ Gömlek: 16/87, Tarih: H. 04/4/1339, 1; 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 109.

¹²⁹⁷ Fabrikanın bulunduğu parsel için Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından sağlanan şu bağlantıya bkz., <https://parselorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/40.06676209423449/28.186175823211673> (Erişim Tarihi: 23.02.2020). Yün İplik Fabrikası'nın bulunduğu mahal ile ilgili bilgi veren ve ilgili parselin varislerinden biri olan Suat Bayraktar'a verdiği bilgiler için müteşekkirim. Fabrikanın son dönemlerde çekilmiş fotoğrafları da elimizde olduğundan fabrikanın bulunduğu mahal hakkında kesin bilgi sahibi olduğumuzu söyleyebiliriz. Fabrikanın son dönem fotoğrafları ayrıca ekler kısmında verilecektir.

¹²⁹⁸ Quataert, 1999, *a.g.k.*, s. 265; Quataert, 1992, *a.g.k.*, s. 38. Quataert, Bandırma'daki bu fabrikanın Sykes ve birçok Boşnak kökenli kişi tarafından açıldığı görüşünü paylaşmaktadır.

¹²⁹⁹ Quataert, 2004, *a.g.k.*, s.1031'de bu fabrikanın 1890 yılında kurulduğunu belirtirken; Eldem, 1994, *a.g.k.*, s. 75'te Bandırma'daki bu fabrikanın II. Meşrutiyet sonrası 1909 yılında kurulduğunu ifade etmektedir.

¹³⁰⁰ BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/02/ 1320, 2; BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2589/69, Tarih: H. 9 /11/1319, 1.

¹³⁰¹ BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/2/ 1320, 2.

teşkilinden itibaren iki yıl sonunda inşaata başlamak ve iki yıl zarfında fabrika inşaatını tamamlamak gibi mukavelename hükümlerini kabul etmiştir. Ayrıca fabrikayı zamanında bitirmek için de 500 Osmanlı Lirası depozito vereceği mukavelenamade ifade edilmiştir. Belirtilen süre zarfında herhangi bir meşru bir sebep olmadığı halde şirket teşkil edilmediği veya fabrika inşaatı bitirilmediği halde ilgili depozitonun iade edilmeyeceği ve verilen imtiyazın da hükümsüz kalacağı ifade edilmiştir.¹³⁰²

Muhiddin Paşa'ya verilen bu imtiyazda daha önce bölgede üretim yapan tezgâhların üretiminin engellenmemesi ve imtiyaz tarihinden sonra da bölge ahali tarafından el ile dokunacak dokuma ürünlerinin üretilmesine bu imtiyazın bir engel teşkil etmeyeceği de vurgulanmıştır. Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa ile Ferik Muhiddin Paşa arasında teati edilen mukavelenamade ayrıca fabrikanın tesisi için gerekli olan tüm alet ve edevat için gümrük resmi alınmayacağı belirtilmiş, Bandırma Beyköy'deki fabrikada üretilcek ürünlerin Osmanlı askeri makamları için gerekli olanlarının piyasa fiyatı üzerinden %5 indirimle satılacağı da taahhüt edilmiştir. Bununla beraber, fabrikada makinist ve fen memurları dışında çalışacak kişilerin Osmanlı uyruğu olması ve bu kişilerin fes giymeleri, fabrikayı kuracak komandit şirketin de Osmanlı kanun ve nizamlarına tâbi olacağı mukavelenamade kaydedilmiştir.¹³⁰³ Mukavelenamade üzerinde durulan bir diğer husus ise fabrikayı kuracak şirket ile ahali arasında meydana gelecek davalarda Osmanlı mahkemelerinin yetkili olduğu ve şirketin yazışmalarında Türkçe'yi kullanma zorunluluğuydu.¹³⁰⁴ Mukavelenamedeki bu şartlara ek olarak imtiyazda Muhiddin Paşa'nın fabrikayı kurmasına binaen Darü'l – Aceze'ye yıllık 30 Osmanlı Lirası vermesi de kararlaştırılmıştır.¹³⁰⁵

Muhiddin Paşa'ya verilen imtiyazdan kısa bir süre sonra bu fabrikanın Sykes & Company tarafından kiralandığı ve işletildiği anlaşılmaktadır.¹³⁰⁶ Bu fabrikanın Sykes & Company tarafından inşaa edildiğini belirten elimizde herhangi bir kayıt ve bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanında Sykes şirketinin bu fabrikayı Hicri 1320 tarihinden – [1902/1903] itibaren 5 yıllık bir süre ve birtakım İzmirli tüccarların iştirakiyle kiraladığını

¹³⁰² BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/2/ 1320, 2.

¹³⁰³ BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/2/ 1320, 2.

¹³⁰⁴ BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/2/ 1320, 2.

¹³⁰⁵ BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2589/69, Tarih: H. 09/11/1319, 1; BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/2/ 1320, 2.

¹³⁰⁶ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3; *Ahenk* (24 Cemaziyel Ahir 1325). Sayı: 3361, s. 3.

biliyoruz.¹³⁰⁷ Sykes şirketiyle beraber bu fabrikayı kiralayan ve işleten tüccarlardan biri Harold Frederick Giraud adındaki İzmir’de tanınan bir tüccardı.¹³⁰⁸ Sykes & Company’nin başındaki Joe Armitage Sykes ile Harold Frederick Giraud’nun ortaklığının daha sonraki yıllarda da devam ettiği ve bu ikisinin 1907 yılında Sykes & Company’nin müdürleri olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır.¹³⁰⁹

Sykes & Company tarafından işletilmeye başlananan Bandırma Beyköy’deki yün iplik fabrikası 1907 yılına gelindiğinde Anadolu’da bulunan halı üretim merkezlerinin önemli bir yün iplik tedarikçisi haline gelmiştir. 1907 yılında Batı ve Orta Anadolu’da bulunan 14 halı üretim merkezinde kullanılan yün ipliğin %84’ü bu fabrika tarafından temin ediliyordu.¹³¹⁰ Beyköy’deki fabrika Anadolu’da bulunan birçok halı üretim merkezine yün iplik göndermekle beraber Uşak bu merkezlerin dışındaydı.¹³¹¹ Uşak gibi Anadolu halıcılığının önemli bir üretim merkezinde Bandırma’da üretilen yün ipliklerin girememesinin çeşitli nedenleri bulunuyordu. Bu nedenlerden biri Uşaklı tüccarlar tarafından 20.yüzyılın başından itibaren Uşak’ta inşa edilen yün iplik fabrikalarıydı. Bir diğer sebep ise Uşaklı tüccarların Bandırma ipliklerinin Uşak’a girişine karşı muhalefet etmeleriydi.¹³¹²

Beyköy’deki bu fabrikanın Uşak’a yün iplik gönderimi söz konusu olamamışsa da fabrika yün iplik dışında dokuma ve halıcılık için gerekli olan diğer ipliklerin üretiminde de uzmanlaşmaya gitmiş ve 1907 yılına gelindiğinde bu fabrikanın yün iplik ve diğer ipliklerin üretimini sağlayacak modern makinalarla teçhiz edilmiş olduğu görülmektedir.¹³¹³

20. yüzyılın başında modern makinalarla donatılmış bu fabrika Joe Armitage Sykes’in önderliğinde İzmir’de halı ticaretiyle iştigal eden tüccarlarla kendisinden halı dokumacılığı için gerekli olan yün ve diğer ipliklerin alınacağına dair mukaveleler imzalamıştır. Sykes bu şekilde hareket ederek yün iplik ve halı üretimi için gerekli olan

¹³⁰⁷ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

¹³⁰⁸ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907’de Yapılan Sözleşme.

¹³⁰⁹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice.

¹³¹⁰ Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 265.

¹³¹¹ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

¹³¹² Çakmak, 2008a, **a.g.k.**, s. 41 – 58; BOA.İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2; BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 380/7, Tarih: R. 03/03/1323, 1; 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki*. (1333). s. 109.

¹³¹³ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907 tarihinde yapılan sözleşme.

ipliklerin üretimini merkezileştirmiş ve Anadolu'nun birçok yerinde el ile yapılmakta olan yün iplik üretimine ciddi bir darbe vurmuştur.¹³¹⁴ Darbe vurulan merkezlerden biri Demirci idi. Bandırma Beyköy'deki fabrika üretime geçmeden önce Demirci halkı yün ipliğin ham maddesi olan yapağıyı satın almak için Rumeli'ye kadar gidiyordu. Rumeli'den satın alınan yapağıdan sağlam ve kaliteli yün iplikler üretiliyor ve bu iplikler Demirci ve Batı Anadolu'da halı dokuyan köylülere dağıtılıyordu.¹³¹⁵ Demirci'nin içinde bulunduğu ve bir zamanlar el ile yün iplik üretiminin önemli merkezleri arasında yer alan Gördes, Simav ve Akhisar gibi Batı Anadolu'da bulunan birçok merkezde 1907 yılına gelindiğinde el ile yün iplik üretiminin sona erdiği anlaşılmaktadır.¹³¹⁶

El üretimi yün ipliklerin imalatına ciddi bir darbe vuran bu fabrika aynı zamanda el yapımı yün ipliklerin fiyatı 15 – 18 kuruş arasında değişirken Beyköy'de kendisinin ürettiği yün ipliklerin okkasını 23 – 24 kuruşa dokuyuculara satmaktaydı. Halı dokuyucularının tümüyle aleyhine gelişen bu durum dönem gözlemcilerinin de dikkatini çekmiş ve bir gözlemci şu yorumda bulunmuştur:

“Fabrika ipinden gayrısını istimâl ettirmemeğe muvaffak olan İzmir'deki tüccarlar *Bandırma ipini* istedikleri bir fiyatla *destgâhlara satmağa kalkıştılar. İşte on beşten on sekiz guruşa kadar elde bükülmüş ip dururken destgâhdar bunu almağa cesaret edemeyip yirmi üç, yirmi dört guruşa Bandırma ipini alıp kullanmağa mecbur kaldı.*”¹³¹⁷

Yukarıda verilen alıntıda ifade edildiği gibi Sykes & Co., Beyköy'de ürettiği ipliklerin halı üretiminde kullanılmasını zorunlu hale getirmiş ve bu alanda bir tekel yaratmıştır. Sykes şirketinin sadece yün iplik üretiminden bile önemli kârlar elde ettiği söylenebilir. Bandırma Beyköy'de bulunan fabrika yün iplik üretiminde bir tekel yaratmakla beraber ürettiği ipliklerin kalite, sağlamlık ve kullanılabilirlik açısından önemli bir sorun teşkil ettiği süreli yayınlarda sürekli dile getirilen bir eleştiriler arasındaydı. Bu fabrikada üretilen ipliklerin yapağıdan ziyade halı kırpıntılarından imal edildiği, kalitesiz ve kullanışsız ipliklerin sadece halı dokuyucularına halıyı dokumakta zorluk çıkarmakla kalmadığı aynı zamanda Osmanlı halılarının ihracatını kötü etkileyeceği ve yine halı ihracatına darbe vuracağı Osmanlı basınında dile getirilen

¹³¹⁴ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2.

¹³¹⁵ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2.

¹³¹⁶ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

¹³¹⁷ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2. Metindeki vurgular bize aittir.

eleştirilerdi.¹³¹⁸ Buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığında da anlaşılmaktadır ki Sykes & Co., halı üretimi için olmazsa olmaz yün ve yün iplik üretimini tekeline almıştır. Sykes şirketi bu tekelle yetinmeyerek Bandırma Beyköy’de ürettiği bu iplikleri boyamak için 1906 yılında İzmir’de bir de boyahane açmıştır.¹³¹⁹ Bu boyahane OCM’nin kurulduğu 1907 yılında modern makinalarla teçhiz edilmiş ve bu makinalarla önemli miktarda ipliklerin buhar kazanlarında boyandığı belirtilmiştir. Sykes & Co. tarafından kurulan bu boyahanenin iki Alman teknisyen tarafından idare edildiği de kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹³²⁰

Sykes & Co., bilindiği üzere OCM’nin kurucu şirketleri arasında yer almaktaydı ve Sykes & Co. yün ve iplik üretimi konusunda uzmanlaşmaya gitmişti. Sykes, yün ve iplik üretiminde uzmanlaştığı için OCM 1907 yılındaki oluşum sürecinde Sykes şirketine ait tüm mal, gayrimenkul ve üretim tesislerini almak istemiştir. Bu nedenle de Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907 tarihinde bir sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşmede 31 Aralık 1907 tarihine kadar Sykes şirketine ait olan tüm mal, gayrimenkul ve tesislerin yani Sykes & Co.’ya ait herşeyin satın alınacağı belirtilmiştir. Bu satın alma işleminin yapılması için Sykes’ın sahip olduğu makinalar ve diğer mülklerinin bir envanterinin çıkarılması düşünülmüş, OCM bu envanterin çıkarılması ve ilgili mal ve mülklerin değerinin tespiti için mühendis Rankin’i görevlendirmiştir. Sykes & Co.’ya ait Bandırma ve Anadolu’nun diğer yerlerinde bulunan mal ve mülklere değer biçilmesi için de Cecil Edward görevlendirilmiştir.¹³²¹ 30 Kasım 1907 tarihinde yapılan bu uzun ve ayrıntılı sözleşmede yün ve yün iplik üretimi hakkında da önemli kararlar alınmıştır. Sözleşmenin 7. maddesinde Sykes & Co. ve onun ortaklarının halı, kilim veya bunların imalatı, satışı ile yün ticaretiyle doğrudan veya dolaylı hiçbir şekilde ilgilenmeyecekleri belirtilmiş ve yine Sykes ile ortaklarının bu alanlarda OCM’ye rakip olmayacakları sözleşmede kaydedilmiştir. Bu sözleşme kapsamında belirtilen bir diğer husus ise OCM’nin söz

¹³¹⁸ *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

¹³¹⁹ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3. *Ahenk* Gazetesi’nin miladi 21 Mart 1907 tarih ve 3245 sayılı nüshasında bu boyahanenin bir yıl önce açıldığı belirtildiğinden bu boyahanenin 1906 yılında açıldığını kabul ediyoruz.

¹³²⁰ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

¹³²¹ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907’de Yapılan Sözleşme.

konusu satışın gerçekleşmesi durumunda Sykes & Co.'ya ait tüm borçları ödemeyi, yükümlülükleri yerine getirmeyi ve alacakları tahsil etmeyi taahhüt etmesidir.¹³²²

OCM'nin Sykes & Co. ile yaptığı bu sözleşmede söz konusu satış işlemlerinin 31 Aralık 1907 tarihine kadar gerçekleştirileceği ifade edilmiştir.¹³²³ Bu satış işleminin bu tarihte gerçekleştirildiği daha sonraki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yani 1908 itibarıyla Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikası OCM'nin eline geçmiş ve OCM'nin yönetimi altında üretim faaliyetlerine devam etmiştir.¹³²⁴

OCM'nin 1908 yılı itibarıyla Bandırma'daki fabrikasında ürettiği ipliklerin halı üretim merkezlerine gönderilmesi ve bu alanda bir tekel halini alması kendisiyle beraber toplumsal sorunları da getirmiştir. Bu sosyal tepkilerden biri Uşak'ta meydana gelmiştir. Uşak kaza eşrafiyla farklı mesleklerden kişilerin katıldığı ve Mart 1908'de patlak veren bu sosyal tepkide OCM'ye ait ipliklerin Uşak Kazası'na girişine izin verilmemiştir. OCM'nin Bandırma'da ürettiği ve Mortakya'daki boyahanesinde boyattığı ipliklerin Uşak'a girişine izin verilmemesi üzerine İzmir İngiliz konsolosluğu ile Bursa konsolosluğu olayı protesto etmişlerdir.¹³²⁵ OCM'nin yün ipliklerinin Uşak'a girmesine izin verilmemesinin esas nedeni Uşak ve civarında bulunan 30 – 40 kadar köyde yaşayan kadınların yün ve yapağıyı tarayıp iplik haline getirmeleri ve bu yolla hayatlarını devam ettirmeleriydi. OCM'nin İzmir'den demiryolu ile Uşak'ta bulunan acentelerine yün iplikler göndermesi uzun yıllardır hayatlarını el ile iplik eğirerek kazanan bu kadın işçileri zor durumda bırakmıştır. OCM'nin yün iplik üretimindeki tekeline ve teknolojik gelişmeye ayak uyduramayan bu kadınların birçoğu işsizlikle karşı karşıya kalmıştır.¹³²⁶ İşsiz kalan bu kadın işçiler kendilerini işsiz ve zor durumda bırakan etkenlerden kurtulmak için hem Uşak'taki fabrikaların kapatılmasını hem de OCM tarafından Bandırma'dan gönderilen ipliklerin Uşak'a girişinin engellenmesini istemişlerdir.¹³²⁷

¹³²² St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme.

¹³²³ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme.

¹³²⁴ BOA.İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 1 – 2; *Ahenk* (8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-u Evvel 1324). Sayı: 3791, s. 3; *Reports for the year 1910 – 1911 on the trade of Constantinople and district* (1912). s. 10.

¹³²⁵ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 1.

¹³²⁶ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

¹³²⁷ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

Uşaklı yün iplik üreticisi kadın işçilerin bu isteklerinin kabul edildiğini söylemek mümkün değildir. Uşak'ta 1908 Mart ayında meydana gelen ve OCM'nin önemli aktörlerinden biri olduğu bu olaylarda OCM yöneticileri Bandırma'da üretilip Uşak'a gönderilen ipliklerin inhisar veya tekel amacıyla gönderilmediğini OCM'nin benzer şekilde Anadolu'nun birçok mahallinde halı üretimiyle ilgilendiğini ifade etmişlerdir. Yani bir noktada OCM yöneticileri kendilerini temize çıkarmaya çalışmışlardır.¹³²⁸ Oysaki OCM'nin Bandırma'da üretilip Mortakya'da boyattığı yün ipliklerin birçok kaynakta da belirtildiği gibi halı üretiminde zorunlu tutulması tekelleşmenin belki de en somut ifadesiydi.¹³²⁹

OCM'nin yün iplik üretimdeki hegemonyası dikkate değer bir konu olmakla beraber yine OCM tarafından üretilen ipliklerin 1908 ve sonrasında da kalite, sağlamlık kullanılabilirlik ve ipliklerin satış fiyatı gibi konularda sorun yarattığına şahit olmaktayız.¹³³⁰ OCM tarafından Bandırma'da üretilip halı tüccar ve dokuyucularına gönderilen yün ipliklerin halı üretimini ciddi anlamda etkilediği ve Osmanlı halılarının yurt dışı piyasalarındaki revacına da ciddi zarar verildiği sürekli olarak basında dile getiriliyordu. OCM'nin ürettiği ipliklerin kalitesizliği, kullanışsızlığı yanında yün ipliklerin piyasa fiyatının %50 – 60 değişen oranlarda daha pahalıya satılması da dikkatlerden kaçmayan hususlardan biriydi. İpliklerin bu denli pahalı satılması tepki yaratmışsa da OCM'nin bu konuda kendi bildiğini okuduğu ve iplikleri piyasa fiyatının üzerinde satmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.¹³³¹ OCM, ürettiği ipliklerin fiyatını öyle bir noktaya getirmiştir ki kıyye ile halı dokuyucularına sattığı yün iplik fiyatına bir arşınkare halı satın alabilir duruma gelmiştir.¹³³² Bu düşündürücü durum karşısında bazı gözlemciler şaşkınlıklarını ifade ediyorlardı. Bu gözlemcilerden biri bu ilginç durumu ve şaşkınlığını şu sözlerle açıklamaktadır:

¹³²⁸ BOA. MV. Dosya/Gömlek: 119/49, Tarih: H. 12/05/1326, 1.

¹³²⁹ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2; *Ahenk* (8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-u Evvel 1324). Sayı: 3791, s. 3; BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2771/9, Tarih: H. 02/07/1326, 5; *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13.

¹³³⁰ *Bursa Sergisi* (31 Temmuz 1325), Sayı: 4, s. 44 – 45; *Ahenk* (24 Cemaziyel Ahir 1325). Sayı: 3361, s. 3.

¹³³¹ Bu yorum ve değerlendirmelerimiz için şu kaynaklara bkz., *Ahenk* (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248, s. 2; *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3; *Ahenk* (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2 – 3.

¹³³² *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13.

“Karpel Kumpanyasının teşkilinden sonra ise *kumpanyanın ilmenin kıyyesini sanatkârane yirmi dört guruşa verdiğini ve fakat halının arşununu da yirmi dört guruş üzerinden aldığını söylüyorlardı. Bu pek müdhiş bir farktır.*”¹³³³

Yukarıda verdiğimiz alıntıdan da anlaşılacağı üzere OCM sadece halı üretiminden ve onun yurt dışı piyasalarına satılmasından değil aynı zamanda halı ham maddesi olan yün ipliklerden bile önemli kârlar elde edebilmiştir. Bu kâr oranlarının yüksek olmasında şüphesiz Osmanlı emekçilerinin sömürülmesi önemli bir rol oynamaktaydı. OCM’nin ilk üretim yılı olan 1908 yılında Anadolu’daki faaliyetlerden 45. 231 £ yani kuruluş sermayesinin yaklaşık %11.3’ü kadar bir kâr elde etmesi ve hissedarlarına da %8 oranından kâr payı, temettü vermesi bu görüşümüzü desteklemektedir.¹³³⁴

OCM’nin Bandırma’da bulunan fabrikasında ürettiği yün ipliklerin kalitesi, kullanımı ilgili dönemde önemli sorunları beraberinde getirmekle beraber bu fabrikada üretilen yün ipliklerin ham maddesi olan yün ve yapağının temini hususu da bu başlık altında üzerinde durulması gereken bir konudur. OCM’nin bu konuda da erken tarihten itibaren dikkatli bir şekilde hareket ettiğini söyleyebiliriz. Bu noktada OCM, Bandırma’daki fabrikanın ham madde ihtiyacını temin etmek için hem Bandırma hem de Eskişehir gibi iki merkezde şubeler kurmuştur. Bu iki merkezdeki şubeler hem yünün temini hem de temin edilen yün ve yapağının Bandırma’daki fabrikada iplik haline getirilmesi için OCM tarafından meydana getirilmişlerdi.¹³³⁵ OCM’nin daha önce Sykes & Co.’nun acentesi olan Eskişehir’de yün temini için şube kurması şirketin Sykes & Co.’nun ticari faaliyetlerini miras olarak kabul edip devam ettirdiğini ve kurucu şirketlerin Anadolu’daki ticari ilişkilerinden yararlandığını göstermektedir.¹³³⁶ Yün temini ve temin edilen yünün iplik haline getirilmesi amacıyla meydana getirilen yukarıda belirtilen bu iki şubede 1909 yılı itibariyle müdür ve muhasebecilerin görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Bandırma Beyköy’de bulunan şubenin müdürü olarak N. M. Sykes, muhasebeci olarak da H. Charnaud görev yapmaktaydı. Ayrıca Beyköy’deki yün iplik fabrikasında yine 1909 itibariyle iki mühendisin görev yaptığını görmekteyiz. 1909 yılında Beyköy’de bulunan mühendislerden biri B. Gaunt diğeri de A. Pickering idi.

¹³³³ *Halka Doğru Mecmuası* (1 Mart 1335). Sayı: 3, s. 13. Metindeki vurgular yazara aittir.

¹³³⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*, s. 1 – 6 ve balance sheet.

¹³³⁵ FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909.

¹³³⁶ FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909; *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1601; *Annuaire Oriental* (1914). Cilt. 2, s. 1474.

OCM'nin Eskişehir'deki yün şubesinin müdürü olarak D. Petroviç; şube muhasebesi olarak da H. Benrekyan görev yapıyordu.¹³³⁷

OCM'nin bir zamanlar Sykes & Co.'nun acentesi olan Eskişehir'de yün ticaretine başlaması ve şube kurmasının çeşitli sebepleri bulunmaktaydı. Bunlardan biri küçükbaş hayvancılığın Sivrihisar gibi bölgelerde yaygın olmasıydı. Bir diğeri de Eskişehir'in içinden geçen Porsuk Çayı'ydı. Porsuk Çayı, OCM tarafından temin edilen yünün yıkanıp, temizlenmesi açısından önemli bir role sahipti. OCM, Eskişehir'de topladığı yünü kendi depolarında muhafaza ediyor ve topladığı bu yünü Porsuk Çayı'nda erkeklerin gözetimi altında çalışan kadın işçilere yıkıyordu.¹³³⁸ Porsuk Çayı'nda kadın işçiler tarafından yıkanan yünün sadece Eskişehir ve çevresinden değil aynı zamanda Orta Anadolu'da Konya ve Ankara Vilayetleri'ne bağlı Sivrihisar, Haymana ve Cihanbeyli gibi iç kesimlerden temin edildiğini düşünmekteyiz. Bu bölgelerden yün temin edilmesinin asıl nedeni bu bölgelerden elde edilen yünün doğasından kaynaklıydı. Bu bölgelerde üretilen yün ve yapağının elyafı sert olduğu için iplik üretimi için uygun nitelikler göstermekteydi. OCM'nin bunun farkında olarak yün iplik üretiminde bu yünleri kullandığını söyleyebiliriz¹³³⁹ ki şirketin kayıtlarında da Anadolu'daki en iyi yünlerin seçilip Beyköy'e gönderildiğinin belirtilmesi Orta Anadolu yünlerinin kalite ve öneminin şirket tarafından bilindiğini göstermektedir.¹³⁴⁰

OCM, yün iplik üretimi için Orta Anadolu'da bulunan yukarıda adı verilen merkezlerin dışında da bir tedarik sistemi kurabilmiştir. OCM'nin yün temin etmek için geliştirdiği bu sistem halı üretiminde olduğu gibi acenteler kurmak şeklinde kendisini göstermiştir. Şirket, yün temin etmek için Batı Anadolu'da Gördes ve Demirci gibi iki merkezde acente kurmuştur. Demirci'deki yün acentesinin başında Emir Mehmedzâde Rıza bulunurken Gördes'te Çiçekzâde Kemal isimindeki yün tüccarı acentenin başında bulunuyordu. Bu iki yün tüccarı, OCM adına bölgeden yün temin ediyorlardı. OCM, bu şekilde yün tedariki için hem kendisine bağlı acenteler meydana getirmiş hem de Orta Anadolu'daki merkezlerden yün ve yapağıyı temin ederek üretim faaliyetlerine devam

¹³³⁷ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

¹³³⁸ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 2, s. 1601; *Annuaire Oriental* (1914). Cilt. 2, s. 1474; AVS1, sene-i hicri 1311, s. 272.

¹³³⁹ Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District (1908). s. 27; *Bursa Sergisi* (31 Temmuz 1325), Sayı: 4, s. 44.

¹³⁴⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*. s. 4.

etmiştir.¹³⁴¹ OCM'nin Eskişehir'deki yün depolarının I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte varlığını korudukları anlaşılmaktadır. OCM'nin aynı zamanda 1914 yılına kadar Eskişehir'de yün temin edilmesiyle ilgili ticaret yapıyor olması I. Dünya Savaşı'ndan hemen öncesine kadar OCM tarafından kurulan yün tedarik sisteminin normal bir şekilde çalıştığını ve şirketin de bu süreci başarılı bir şekilde devam ettirdiğini göstermektedir.¹³⁴²

OCM, Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasına yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekilde yün temin ederken bu fabrikada yün iplik üretimiyle ilgilenen işçi sayısı ve fabrikanın üretim kapasitesi hakkında da elimizde bulunan birtakım verilerden yola çıkarak bilgi vermek istiyoruz. Beyköy'deki yün iplik fabrikasında 1910 – 1911 yılları itibarıyla 140 kişinin çalıştığını kaynaklardan öğreniyoruz. Bu 140 işçinin dışında yukarıda da değinildiği gibi iki tane mühendis de bu fabrikada görev yapmaktaydı. Görevli mühendislerin iplik üretimini kontrol ettikleri ve üretimin sürekliliğini sağlamaya çalıştıkları söylenebilir. Bandırma Beyköy'deki bu fabrikada çalışan işçilerin cinsiyetleri veya etnik kimlikleri hakkında bilgi sahibi değiliz ancak elimizde bulunan fotoğraflardan yola çıkarak bu fabrikada çalışan işçilerin genellikle erkek olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁴³ Ayrıca işçilerin etnik anlamda Osmanlı tebaası Müslüman – Türklerle gayrimüslim Rumlardan meydana geldiği düşünülebilir. Fabrikanın inşâ edilmesi için verilen imtiyazda fabrikada çalışacak kişilerin Osmanlı tebaası olması ve bu kişilerin fes giymeleri gibi birtakım koşulların özellikle belirtilmesinin bu görüşümüzü somutlaştıracağını düşünüyoruz.¹³⁴⁴ Beyköy'deki işçi sayısının daha sonraki dönemlerde yükseldiğine dair elimizde bilgi bulunmakla beraber sayısının tam olarak tespiti mümkün olamamıştır. 13 Aralık 1911 tarihinde yazılan bir kayıttan işçi sayısının 1910'da belirtilen 140 sayısından yüksek olduğunu görüyoruz.¹³⁴⁵

Bu fabrikayla ilgili ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise üretim kapasitesidir. Bandırma Beyköy'deki bu fabrikanın üretim kapasitesi hakkında elimizde sınırlı veriler

¹³⁴¹ FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

¹³⁴² *Annuaire Oriental* (1914). Cilt. 2, s. 1474.

¹³⁴³ Report for the Years 1910 – 1911 on the Trade of Constantinople and District. (1912). s. 10; FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909. Beyköy'deki yün iplik fabrikasının fotoğrafları için şu bağlantıya bakılabilir., <http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes> (Erişim tarihi: 26.02. 2020).

¹³⁴⁴ BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlük: 42/6, Tarih: H. 21/ 2/ 1320, 1 – 3.

¹³⁴⁵ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911. Bu konsolosluk raporunda OCM'nin 1911 yılı sonu itibarıyla Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikası ile Mortakya'daki dokuma atölyesi, boyahane ve halı yıkama tesisinde 1.000 işçinin çalıştığı kaydedilmiştir.

olmakla beraber yine de üretim hacmi hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. 1910 – 1911 itibarıyla 140 kişinin çalıştığı bu fabrikada yine aynı yıllarda [1910 – 1911] üretim hacminin yıllık yaklaşık 1. 250. 000 kilo yani bir diğer ifadeyle 1. 250 ton olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Fabrikanın yılın kaç günü tam kapasite çalıştığını bilmiyoruz, ancak tahminlerimize göre yılın 300 günü fabrikanın aktif bir şekilde yün iplik ürettiği düşünülebilir. Fabrikanın yılın 300 günü aktif çalıştığı göz önüne alındığında fabrikanın günlük 4 tonun üzerinde bir üretim hacmine sahip olduğu söylenebilir. Yıllık 1. 250 tonluk bir üretim kapasitesi de bu fabrikanın önemini ortaya koymaktadır.¹³⁴⁶ OCM'nin Beyköy'deki fabrikanın üretim kapasitesinden ileriki yıllarda memnun olması ve yün iplik üretiminin 1912 – 1913 yılları arasında da halı üretimi için yeterli düzeyde olması fabrikanın üretim kapasitesinin OCM'nin yün iplik ihtiyacını karşıladığını göstermektedir.¹³⁴⁷ OCM için gerekli olan yün iplikleri temin eden fabrikanın şirket tarafından sıkı bir kontrol altında tutulduğu bilakis OCM'nin Fransızca yayımlanan halı katalogunda dile getirilmesi dikkat çekici bir noktadır.¹³⁴⁸

OCM adına yün iplik üreten bu fabrika 1914 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. 1914 bilindiği üzere I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıldır. OCM, Avrupa'da başlayacak savaşın ayak seslerini duyduğu için halı ham maddesi olan yünün temin edilmesi için 15 Haziran 1914'te İzmir'de yapılan OCM yönetim kurul toplantısında yünün satın alınması ve ne şekilde temin edileceğine dair koşulları belirlemiştir.¹³⁴⁹ Yün meselesi halı üretiminin esas yapısını teşkil ettiğinden OCM Anadolu coğrafyasında bulunan yünü en kısa sürede satın almak istemiş ve 1914 yılında şirketin ciddi anlamda yün ihtiyacı hâsıl olmuştur. OCM'ye yün tedarik etmekle görevli Joe A. Sykes, Edmund Giraud'ya

¹³⁴⁶ Report for the Years 1910 – 1911 on the Trade of Constantinople and District. (1912). s. 10. Bu konsolosluk raporunda verilen rakamlar fabrikanın üretim kapasitesi hakkında bilinen ender veri ve bilgilerden birini oluşturmaktadır. Bu raporda verilen üretim rakamları tarafımızca önce kilograma ve daha sonra da tona çevrilmiştir. Hesaplamalar için ilgili konsolosluk raporunun 4. Sayfasında yer alan ağırlık ölçülerinden yararlanılmıştır. Bkz., Report for the Years 1910 – 1911 on the Trade of Constantinople and District. (1912). s. 4.

¹³⁴⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4. 27 Haziran 1913'te yapılan olağan genel kurul toplantısında yün iplik tesisiyle beraber boyahane ve yıkama tesislerinin de iyi durumda oldukları belirtilmiştir.

¹³⁴⁸ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue* (tarihsiz). s. yok.

¹³⁴⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 15 Haziran 1914 tarihli OCM yönetim kurulu tutanağı.

Anadolu’da bulunan yünün okkasını 7.25 kuruştan 7.5 kuruşa kadar satın almasını ve bu satın alma sürecinin de hızlandırılmasını gerektiğini belirtmiştir.¹³⁵⁰

OCM’nin yün alma işlemleri Haziran – Temmuz 1914 tarihlerinde devam ederken aynı zamanda şirketin halı üretim faaliyetlerini bir yana bırakarak önemli bir diğer alt şirket olan OCC’nin üretim faaliyetlerini devam ettirmeğe çalıştığı anlaşılmaktadır.¹³⁵¹ Savaşın Avrupa’da başlaması Osmanlı Devleti’ni de harekete geçirmiş ve Osmanlı OCM’nin yünlerine el koymuştur. 18 Ağustos 1914’te İstanbul’da gerçekleştirilen ve H. De Andria, G. Tanqueray, M. N. Papadopoulo, Joe A. Sykes gibi OCM’nin yöneticilerinin katıldığı yönetim kurulu toplantısında OCM’ye ait yünlere Osmanlı askeri makamlarınca el konulduğu ve şirkete ait yünlerin İstanbul Ayvansaray’da bulunan depo ile Anadolu Demiryolları Şirketi’nin Haydarpaşa’daki vagon ve hangarlarında tutulduğu ifade edilmiştir. OCM, bu durumu önce İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla protesto etmek istemişse de daha sonra bundan vazgeçmiştir.¹³⁵²

Osmanlı’nın OCM’nin yünlerine el koymasının yanında şirket adına başka gelişmeler de yaşanmaktaydı. İngiltere’nin 4 Ağustos 1914’te¹³⁵³ Almanya’ya savaş ilan etmesi ve hızlı gelişen savaş koşulları o güne kadar varlığını bir İngiliz şirketi olarak devam ettiren OCM’nin Osmanlı’daki varlığını etkilemiştir.¹³⁵⁴ Bu etkilerden biri de OCM’nin Bandırma Beyköy’deki yün iplik fabrikasına Osmanlı makamlarınca el konulmasıyla kendisini göstermiştir. OCM’nin genel müdürü olan Albert Aliotti tarafından 29 Ağustos 1914’te İstanbul’da bulunan yönetim kuruluna yazılan mektupta Osmanlı Devleti’nin Beyköy’de bulunan yün ipliklere, akaryakıt vb. el koyduğunu ve bundan dolayı da fabrikanın üretimi durdurma ve hatta kapanma noktasına geldiği belirtilmiştir.¹³⁵⁵ Aliotti, Beyköy’deki fabrikanın yün, akaryakıt ve üretim için gerekli

¹³⁵⁰ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Temmuz 1914 tarihli Joe A. Sykes’tan Edmund Giraud’ya yazılan mektup.

¹³⁵¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Temmuz 1914 tarihli Joe A. Sykes’tan Edmund Giraud’ya yazılan mektup.

¹³⁵² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 18 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul’da yapılan yönetim kurulu tutanağı.

¹³⁵³ Kuran, 1992, **a.g.k.**, s. 196; <https://www.britannica.com/event/World-War-I> (Erişim tarihi: 26/02/2020).

¹³⁵⁴ OCM’nin I. Dünya Savaşı’na kadar İngiliz şirketi olarak faaliyetlerini devam ettirmesi için bkz., BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334, 8; BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1, 3.

¹³⁵⁵ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihinde Albert Aliotti’dan İstanbul’da Yönetim Kuruluna gönderilen mektup.

olan diğer malzemelerine el konulması ve fabrikanın bu durum karşısında üretimi durdurma noktasına gelmesi karşısında bu konuda Osmanlı'dan tazminat talep edeceklerini belirtmiştir. Aliotti, İstanbul'da bulunan yönetim kurulu üyelerine OCM'nin zararlarının tazmini konusunun önemli olduğunu ve durum değerlendirmesi yaparken bunu göz önünde bulundurulmasını istemiştir.¹³⁵⁶

Aliotti tarafından 29 Ağustos 1914'te yazılıp İstanbul'daki yönetim kurulu üyelerine gönderilen mektuptan kısa bir süre sonra 23 Eylül 1914'te yine Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna yazılan mektupta Beyköy'deki fabrikada üretimin artık tamamen durduğundan bahsedilmektedir. Aliotti, fabrikanın üretimini tamamen durdurmasının nedeninin ise fabrikanın ham madde, yakacak ve üretim için gerekli olan araç ve malzemeye Osmanlı askeri makamlarınca tümüyle el konulmasını göstermiştir. OCM tarafından işletilen bu fabrikaya Osmanlı askeri makamlarınca el konulması ve bu fabrikanın savaş döneminde yün iplik üretimine devam edememesi OCM yöneticileri ve özellikle de OCM'nin müdürü Aliotti tarafından önemli miktarda tazminat talebinde bulunulabileceğini gündeme getirmiştir. Aliotti, tazminat talebinde bulunmak için zamanında Osmanlı makamlarına protestoların çekilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu el koyma hadisesinin OCM'nin için önemli bir maddi sorun olduğunu da belirtmiştir.¹³⁵⁷

Beyköy'deki yün iplik fabrikasına el konulması doğal olarak OCM'nin halı üretim faaliyetlerini de sınırlamıştır.¹³⁵⁸ Beyköy'deki iplik fabrikasına el konulmasının doğrudan bir sonucu olarak halı üretimi sadece Amerika gibi ülkelerden daha önce alınan siparişlerle sınırlı kalmıştır. I. Dünya Savaşı koşullarında OCM'nin 1914 yılının sonlarına doğru Anadolu'da bulunan tüm acente ve atölyeleriyle irtibatının koptuğu bilinmektedir.¹³⁵⁹

¹³⁵⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihinde Albert Aliotti'den İstanbul'da Yönetim Kuruluna gönderilen mektup.

¹³⁵⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Eylül 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen mektup.

¹³⁵⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen mektup; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Eylül 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen mektup.

¹³⁵⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harry F. Giraud'an James Baker'a yazılan mektup.

OCM'nin 1908'den 1914 yılının ortalarına kadar devamlı surette yün iplik üretiminde bulunduğu Beyköy'deki yün iplik fabrikası Anadolu'da yün iplik üreten diğer beş yün iplik fabrikasıyla - Uhuvvet-i Osmaniye Yedikule iplik fabrikası, Bacakzâde Biraderler, Hamzazâdeler ve Şürekâsı, Blacklair yün iplik, Kozineri Lui iplik fabrikası – aynı kaderi paylaşmıştır. Osmanlı sanayii istatistiğinde de belirtildiği üzere “*ahvâl-i hârbiye iplik fabrikalarını kâmilten tatile mecbur etmiş*” tir.¹³⁶⁰ Yün iplik fabrikalarına Osmanlı askeri makamlarınca el konulmasının savaş koşullarının zorunlu uygulamalarından biri olduğunu belirtmek gerekir. Savaş koşulları nedeniyle OCM hem Beyköy'deki fabrikayı kaybetmiş hem de şirkete ait yün, iplik ve diğer üretim araçlarına Osmanlı makamlarınca el konulması şirkete mali anlamda ciddi bir zarar vermiştir. Savaş dolayısıyla Osmanlı topraklarından ayrılan OCM yöneticileri 10 Nisan 1916'da Paris'te Rue Grétry 5 numaralı şirket ofisinde yaptıkları 7. olağan genel kurul toplantısında Osmanlı makamlarınca el konulan yünlerin değerinin 80.000 £ civarında olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir.¹³⁶¹

OCM'ye ait Beyköy'deki yün iplik fabrikasıyla ilgili söyleyeceğimiz bir diğer husus ise fabrikaya savaş koşullarında Osmanlı askeri makamlarınca el konulmasının savaş sonrası döneme kadar sürdüğüdür. Fabrikanın savaş sonrası dönemde OCM'ye iadesi gündeme gelmiş ve bunun için de teslim tarihi ve gerekli işlemlerin yapılmasının istendiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹³⁶²

3.6.2. Mortakya Üretim Kompleksi: Boyahâne, Halı Yıkama Tesisi ve Desenhâne

OCM'nin önemli üretim tesislerinden biri de Mortakya'daydı. Mortakya'daki bu komplekste dokuma atölyesi, boyahane, halı yıkama bölümü bulunmaktaydı. Mortakya'da bulunan halı atölyesi hakkında daha önce atölyeler kısmında gerekli bilgiler verildiği için biz bu başlık altında Mortakya'da bulunan boyahane, halı yıkama bölümü

¹³⁶⁰ 1329 – 1331 *Sanayi-i İstatistiki* (1333). s. 110.

¹³⁶¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Assemblée Générale ordinaire du 10 Avril 1916*, s. 4.

¹³⁶² BOA. DH. EUM. KLU. Dosya/Gömlek: 16/87, Tarih: H. 04/4/1339, 1. Konumuz OCM'nin halı üretim faaliyetleriyle ilgili olduğu için ve I. Dünya Savaşı sonrası dönemi kapsamadığı için 1920'den sonraki süreci takip edemedik. Araştırmamızda özellikle OCM'nin 1907'den I. Dünya Savaşı'na kadar yani 1907 – 1914 yılları arasındaki sürecini takip ettiğimizi belirtmemiz gerekir. Bu yaklaşım araştırmamızın sınırlılıklarından birini oluşturmakla beraber şirketin en yoğun üretim faaliyetlerini de kapsadığından araştırmamızın ilgili tarih aralığının OCM'nin temel dinamiklerini gösterdiğini düşünüyoruz.

ve yine OCM tarafından yeni ve farklı halı modellerinin geliştirildiği, geliştirilmeye çalışıldığı desenhâne, desen atölyesi üzerinde duracağız.¹³⁶³

OCM, halı üretimi, işçilerin istihdamı, yün tedariki gibi birçok alanda olduğu gibi üretim tesislerinin varlığı hususunda da kurucu şirketlerin Anadolu’da daha önce var olan tesislerinden başka bir ifadeyle mirasından yararlanma yoluna gitmiştir. Bu noktada Mortakya’da bulunan üretim kompleksinde bulunan boyahanenin kurucu şirketlerden biri olan Sykes & Co.’dan devralındığını görmekteyiz.¹³⁶⁴ Sykes & Co. Bandırma’da bulunan yün iplik fabrikasında ürettirdiği iplikler için 1906 yılında İzmir’de bir boyahane tesis etmiştir.¹³⁶⁵ 1907 yılında aktif bir şekilde yün ipliklerin boyandığının bilindiği bu boyahanenin dönemin modern sayılabilecek makineleriyle donatıldığı belirtilmiştir. Boyahaneye getirilen yün iplikler o dönem için bu tür tesislerde yeni kullanılmaya başlayan buhar kazanlarında boyanmaktaydı. Ayrıca Sykes & Co. tarafından tesis edilen bu boyahanenin iki Alman teknisyen tarafından idare edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹³⁶⁶

Bu boyahanenin 1907 yılının sonuna kadar aktif bir şekilde boyama işlerini yaptığı bilinmektedir. Bandırma Beyköy’deki fabrikada üretilip buraya gönderilen iplikler bu boyahane boyanmakta ve daha sonra da Anadolu’nun farklı mahallerinde bulunan halı üretim merkezlerine gönderilmekteydi.¹³⁶⁷ Anadolu’nun farklı mahallerine gönderilen bu yün iplikler Avrupa’dan ithal edilen kimyasal, suni boyalarla boyanmaktaydı. Bu tür doğal olmayan boyaların kullanılması kendisiyle beraber çeşitli sorunları da getirmişti. Öncelikle bu kimyasal boyaların kullanımı halı renklerinin kısa sürede solmasına ve parlaklığını kaybetmesine neden oluyordu. Osmanlı halıları Avrupa ve Amerika gibi piyasalarda daha çok doğal boyaların kullanıldığı halılar olarak bilindiğinden bu durum Osmanlı halılarına olan rağbeti bu piyasalarda etkilemiştir.¹³⁶⁸ Kimyasal boyaların kullanımını Osmanlı halılarının geleceği için tehlikeli gören dönemin

¹³⁶³ Mortakya’da bulunan halı atölyesi hakkında daha önce araştırmamızın atölyelerle ilgili kısmında gerekli malumat verildiğinden tekrardan halı atölyesi üzerinde durma gereği görülmemiştir. Bununla beraber Mortakya’da bulunan halı atölyesi hakkında şu kaynaklara bakılabilir: FO. 195/2331 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2300 içinde, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 282 vd.

¹³⁶⁴ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907’de Yapılan Sözleşme.

¹³⁶⁵ *Ahenk* (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245, s. 3.

¹³⁶⁶ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

¹³⁶⁷ *Ahenk* (24 Cemaziyel Ahir 1325). Sayı: 3361, s. 3.

¹³⁶⁸ *Ahenk* (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 3.

gözlemcileri bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmişler ve kimyasal boyalar kullanılarak üretilen halıların bir süre daha Avrupa ve Amerika piyasalarında revacını devam ettireceğini ancak daha sonra bu piyasalarda müşteri bulamayacaklarını dile getirmişlerdir.¹³⁶⁹

Osmanlı halılarının kimyasal boyalarla boyanmasında önemli bir yeri olan bu boyahane 1907 yılının sonuna kadar faaliyette bulunmuş daha sonra içinde bulunan tüm makine, teçhizat ve diğer üretim araçlarıyla beraber OCM'ye devredilmiştir. Bu devir işlemi OCM ile Sykes & Co.'nun müdürü Harold Frederick Giraud tarafından 30 Kasım 1907 tarihinde yapılan bir sözleşme ile onaylanmıştır.¹³⁷⁰ Bu devir işleminden sonra 1908 yılı itibarıyla OCM'nin Mortakya'da bulunan bu boyahaneyi kullandığı anlaşılmaktadır. Bu boyahanenin OCM'nin idaresi altında yün ipliklerle diğer iplikleri boyamaya başlaması OCM'nin üretim faaliyetlerinin başlarında bile sorunlara neden olmuştur. Bu boyahanenin iplikleri ithal ve kimyasal boyalarla boyaması doğal, nebati boya kullanarak yün iplikleri boyayan ve bu şekilde hayatını idame ettiren Osmanlı emekçilerini işsiz bırakmıştır.¹³⁷¹ OCM'ye karşı önemli bir toplumsal muhalefet görevi üstlenen Ahenk Gazetesi, OCM'nin bu alandaki tekeline karşı da sert eleştiriler yapmaktan geri durmamış ve

“Bu sendika [OCM] Anadolu'da doğrudan doğruya halı nesci ve imali ve *boyacılıkla idare-i ta'yiş eden yüzlerce kişilerle* beraber odunculuk, yapak ticareti, ip imalatıyla iştigal eden binlerce erbab-ı sanat ve maişeti az çok zarara uğratmıştır.” ifadesini kullanarak tepkisini dile getirmiştir.¹³⁷²

OCM'nin yün iplik boyacılığını Mortakya'daki boyahane ile tekeline alması sadece boyacılıkla hayatını geçindirenleri zor durumda bırakmamış aynı zamanda OCM'nin ilk üretim faaliyetlerine başladığı yıl yani 1908'de Uşak gibi önemli bir üretim merkezinde sosyal, toplumsal bir tepkiye de neden olmuştur.¹³⁷³ Uşak'taki isyanın ortaya çıkışında daha öncede ifade edildiği gibi OCM'nin Bandırma Beyköy'de ürettiği ve İzmir Mortakya'da boyattırdığı iplikleri halı dokuyucularına zorunlu tutması önemli bir rol oynamıştır. OCM, Mortakya'da boyattırdığı iplikleri Anadolu'da bulunan ve kendisine

¹³⁶⁹ Ahenk (11 Cemazeyil - Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 3.

¹³⁷⁰ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de Yapılan Sözleşme.

¹³⁷¹ Ahenk (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

¹³⁷² Ahenk (24 Cemazeyil – Ahir 1325/ 22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

¹³⁷³ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlük: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2.

bağlı tüm acente ve atölyelerde zorunlu tutmuş ve kendi üretip, boyadığı iplikler dışında halı imalinde başka iplik kullanılmasını neredeyse tümüyle ortadan kaldırmıştır. Bu hegemonya ve dayattırma doğal olarak toplumsal tepkiyle karşılaşmıştır.¹³⁷⁴

Mortakya'daki bu boyahanenin yün ipliğin boyanmasında önemli bir rol oynadığı bilinmekle ve boyahanenin bu alandaki tekeline karşı muhalefet olmakla beraber bu boyahanede çalışan işçi sayısı, işçi ücretleri, çalışma saatleri ve çalışma koşulları hakkında çok detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber bu boyahanenin Alman asıllı iki boya ustası, mühendis tarafından idare edildiğini OCM'nin erken tarihli kayıtlarından anlıyoruz.¹³⁷⁵ Ayrıca, Mortakya'daki boyahanede çalışan işçilerin işçi ücretlerinin düşük olduğu ve bu düşük ücretlerden dolayı da boyahanede çalışan yaklaşık 50 boya işçisinin 250 kadar kadın dokuyucu ile birlikte 21 Ağustos 1908 tarihinde greve gittikleri de bilinmektedir.¹³⁷⁶ 250'si halı atölyesinde çalışan kadın dokuma işçisi ve 50 tanesi de boyahanede çalışan boya işçisinin katıldığı bu grev her ne kadar ücret artışı gibi bir taleple başlamışsa da işçilerin aileleriyle beraber 300 – 400 kişilik bir grup halinde toplanmaları ve şiddete başvurmaları sonucu bir asker hayatını kaybetmiştir. Mortakya'daki tesiste kadın işçiler ile boyahanede çalışan boya işçilerinin bir araya gelip greve gitmeleri bu tür üretim tesislerinin/atölyelerin işçileri başta ücret hakkı olmak üzere birtakım konularda bilinçlendirdiğini göstermektedir. Ayrıca bu tür atölyelerde biraraya gelen kadın – erkek işçilerin aynı mekanda işbölümüne dayalı bir toplumsal iş paylaşımı yapmaları da Osmanlı emek tarihi için dikkate değerdir.¹³⁷⁷

Mortakya'daki boyahanede çalışan boya işçilerin sayısı 1908 yılından sonra artış göstermiştir. Bu tesisteki kadın dokuma işçi sayısı 1908 yılına yakın bir sayı olan 244 iken boyahane ve yıkama tesisinde çalışan işçi sayısının 1913 yılı itibariyle 74 kişi olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı kaynaklarına yansıdığı kadarıyla Mortakya'daki tesiste 1913 itibariyle toplamda 318 kişi çalışıyordu. Bu sayı 1908'deki

¹³⁷⁴ BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlük: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326, 2; BOA. DH. İD. Dosya/Gömlük: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328, 3 – 4, 6; FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910; FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910; *Ahenk* (24 Cemazeyil – Ahir 1325/22 Temmuz 1323). Sayı: 3361, s. 3.

¹³⁷⁵ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

¹³⁷⁶ *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 282.

¹³⁷⁷ FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; *İttifak* (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12, s. 4; Quataert, 1999, **a.g.k.**, s. 280 – 282; Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, s. 258 – 260.

sayılara yakın bir rakam olmakla beraber tesisteki işçi sayısının belli bir seviyede olduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹³⁷⁸

Mortakya'daki bu tesiste çalışan işçi sayısı ile ilgili elimizdeki kaynakların en son tarihi 1913'tür. 1913 – 1915 yıllarını kapsayan Osmanlı sanayi istatistiğinde OCM'ye ait Mortakya'daki bu tesisin 1913 yılı için işçi sayısı verilmişken 1915 yılında bu tesiste çalışan işçi sayısı belirtilmemiş başka bir anlatımla bu tesiste işçi olmadığı kaydedilmiştir. Ayrıca sanayi istatistiğini oluşturan kaynaklarda Mortakya'daki boyahanenin makine, teçhizat ve beygir kuvveti hakkında da herhangi bir malumat verilmemiştir. Bunun nedenini anlamak mümkün değilse de OCM yöneticilerinin bu tür teknik bilgiyi paylaşmak istemedikleri düşünülebilir. İzmir'de sanayi istatistiği kapsamındaki diğer sekiz dokuma tesisinin beygir kuvveti hakkında bilgi verilmişken Mortakya'daki tesisle ilgili bilgi verilmemesi bu iddiamıza destekler.¹³⁷⁹ Her ne kadar Osmanlı istatistiklerinde Mortakya'daki tesisin makine, teçhizat ve diğer üretim araçları hakkında bilgi verilmemişse de OCM'nin kendi kayıtlarında bu tesisin modern makinalarla donatıldığı ve önemli miktarda yün ve yün ipliklerin bu modern tesiste hızlı bir şekilde boyandığı ve üretimin yakından takip edildiği ifade edilmiştir.¹³⁸⁰

Mortakya'da bulunan bu boyahanenin teknik donanımı, makine, teçhizat ve beygir kuvveti gibi teknik konular hakkında sınırlı bilgi sahibi olmakla beraber bu tesisin OCM'nin yurt dışından gelen halı talebini karşılamak ve üretim faaliyetlerini arttırma isteğinin bir sonucu olarak 1909 yılında genişletildiğini görmekteyiz. OCM, üretim faaliyetlerinin ikinci yılında Mortakya'da bulunan bu tesisin hemen yanında bulunan yaklaşık 12.000 m²'lik arsaya satın almıştır. Satın alınan arsaya kısa bir süre içerisinde bina inşa edilerek tesiste bulunulan boyahane ile halı dokuma atölyesi genişletilmiştir. OCM'nin 12.000 m²'lik bir arsa alarak Mortakya'daki üretim kompleksini genişletmesinde üretim kapasitesini arttırma – yeni tezgahların getirilmesi, buhar kazanlarının sayısının arttırılması – isteğinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca bu tesisteki üretim sürecinin de şirket tarafından yakından takip edilmek istenmesinin de önemli bir rol oynadığı düşünülebilir.¹³⁸¹

¹³⁷⁸ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

¹³⁷⁹ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

¹³⁸⁰ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

¹³⁸¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. 4 – 5.

Mortakya'daki bu üretim kompleksinin bu genişlemeyle beraber boyahanenin 1912 yılı itibariyle OCM'nin halı üretim faaliyetleri için gerekli olan boyanmış yün iplikleri rahatlıkla temin ettiği ve şirketin de boyahanenin bu üretim kapasitesinden memnun olduğunu görmekteyiz.¹³⁸² Mortakya'daki bu tesisin yukarıda bahsedilen genişlemeyle 1910'lu yıllarda İzmir'in önemli üretim ve sanayi tesisleri arasında yer almasına vesile olduğunu anlıyoruz. 1913 yılına ait sanayi istatistiği cetvelinde İzmir'de bulunan 10 dokuma sanayi tesisinden ikisinin OCM'ye ait Mortakya'daki bu tesiste yer aldığı belirtilmiştir. Sanayi istatistik cetveli bu tesisteki halı dokuma atölyesi ile boyahana ve halı yıkama tesisini iki ayrı ünite/tesis olarak kabul ettiğinden İzmir'deki dokuma sanayiindeki tesis sayısı toplamda 10 olarak verilmiştir. 1913 yılına ait sanayi istatistik cetvelinde dokuma sanayiinde çalışan işçi sayısı OCM'ye ait Mortakya'daki tesiste dâhil olmak üzere 1120 olarak verilmiş; bu 1120 işçinin 318'i yukarıda da ifade edildiği üzere OCM'nin Mortakya'daki tesisinde çalıştığı kaydedilmiştir. Ayrıca bu istatistik cetvelinde 1913 yılında müessese başına ortalama 112 işçinin düştüğü; 1915 yılında I. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle işçi sayısının 1052'ye gerilediği, müessese başına düşen işçi sayısının da yine 1915 itibariyle 105.2'ye gerilediği kaydedilmiştir. OCM'ye ait Mortakya'daki tesisin 1915 yılı itibariyle işçi sayısı verilmemiştir.¹³⁸³

OCM'nin Mortakya'daki bu üretim kompleksi Ottoman Cloth Company [Osmanlı Aba Şirketi], Pamuk İmalatı Osmanlı Anonim Şirketi, Şark Sanayi Şirketi [Industrial Company of Levant] gibi şirketlerin tesisleriyle beraber 1910'lu yıllarda İzmir'in en önemli dokuma sanayi tesislerini oluşturmaktaydı.¹³⁸⁴ Bu tesis dokuma sanayi dışında da İzmir'in önemli üretim ve sanayi tesisleri arasında gösterilmekteydi.¹³⁸⁵ Bu tesisin aşağıda verdiğimiz 1909 sonrası olduğunu düşündüğümüz fotoğrafı da bu tesisin önemini gözler önüne sermektedir.

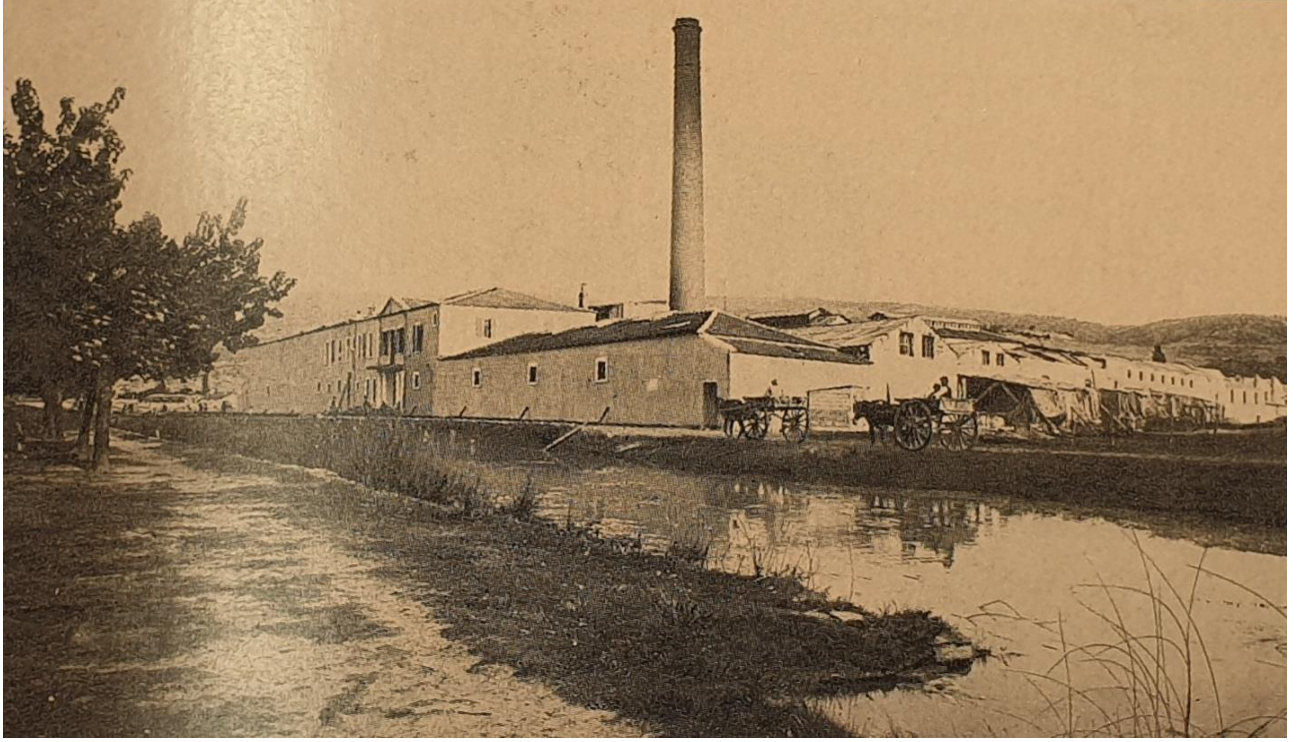
¹³⁸² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4.

¹³⁸³ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlük: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

¹³⁸⁴ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlük: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

¹³⁸⁵ *Department of Overseas trade – general report on the trade and economic conditions of Turkey for the year 1919., 1920, a.g.k.*, s. 40. İlgili kaynakta OCM'ye ait Mortakya'daki tesis İzmir'in en önemli sanayi tesisleri arasında gösterilmektedir.

Fotoğraf 3.2. OCM'nin Mortakya'da bulunan Üretim Kompleksinin 1909 sonrası fotoğrafı¹³⁸⁶

Mortakya'daki bu boyahanenin önemli bir tesis olduğu yukarıda verilen bilgi ve fotoğraftan anlaşılmaktadır. Anadolu'da bulunan birçok halı üretim merkezine boyalı yün iplik gönderen bu boyahanenin boyaları nasıl temin ettiği, ipliklerin ne tür boyalarla boyandığını ve boya üretimi konusunda bir patente sahip olup olmadığı da konunun önemine binaen üzerinde durulması gereken bir noktadır. OCM, halı üretimini mümkün olduğu kadar arttırmak istediğinden bu yönde pratik adımlar atmaktan geri durmamıştır. Bu pratik adımlardan biri de yün ipliklerin boyanmasında kendini göstermektedir. OCM, üretim faaliyetlerine başladığı ilk günden itibaren iplikleri anilin ve alizarin gibi sentetik boyarmaddelerle Mortakya'daki boyahanede boyamıştır. OCM'nin anilin ve alizarin gibi sentetik boyarmaddeleri kullanmasının asıl sebebi doğal boyaların elde edilmesinin oldukça uzun bir zaman ve emek gerektirmesiydi. OCM, bu olgunun farkında olarak hareket etmiş ve sentetik boyaları kullanmıştır. Mortakya'daki boyahanede kullanılan boyalar Anadolu'daki diğer üretim merkezlerinde de daha önce kullanılan Alman yapımı

¹³⁸⁶ R. Beyru (2011). *19. yüzyılda İzmir kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları, s. 147.

boyalardı. OCM, bu boyaları Stuttgart yakınlarında bulunan Ludwigshafen'deki Badische – Anilin Soda Fabrikası'ndan ithal etmekteydi.¹³⁸⁷

Her ne kadar OCM'nin kurulması ve Anadolu'da üretim faaliyetlerine başlaması İngiltere tarafından İngiliz sentetik boyaların kullanımını arttıracakı ümidini gündeme getirmişse de sürecin daha sonra İngiliz sentetik boyarmaddelerin lehine gelişmediği söylenebilir.¹³⁸⁸ Almanya'nın 20. yüzyılın başında sentetik boyarmaddelerin üretiminde kazandığı uzmanlık ile yine bu boyaların İngiliz sentetik boyalarına göre daha ucuz ve kaliteli olması OCM'yi bu boyaların ithaline yönlendiren temel faktörler arasında yer alıyordu.¹³⁸⁹ OCM'nin Mortakya'daki boyahanesinde Alman yapımı anilin ve alizarini kullanmasının yanından şirketin boya üretimi veya boyarmaddelerle ilgili herhangi bir patente sahip olmadığı ve yine boya üretimi konusunda bir tescilinin olmadığını söyleyebiliriz. OCM'nin boyarmaddelerin üretiminde herhangi bir patente sahip olmadığına 1910 yılında Hindistan hükümeti tarafından OCM'nin Mortakya'daki boyahanesine Hindistanlı bir öğrencinin boyacılık öğrenim ve eğitimi almak için gönderilme isteğine olumsuz cevap verilmesiyle şahit oluyoruz. OCM, bu cevabında boya üretiminde uzmanlaşmadığını Hindistanlı öğrencinin İzmir yerine sentetik boyarmaddelerin önemli bir gelişme gösterdiği ve kendisinin de sentetik boyaları ithal ettiği Stuttgart'a gönderilmesini önermiştir.¹³⁹⁰

OCM'nin boyahanesinde sentetik boyarmaddelerle ilgili bir patenti ve tescili olmadığı halde şirketin Mortakya'daki boyahanesinde alizarini geliştirdiği Halka Doğru Mecmuası'nda Turgut Alp mahlasıyla önemli makaleler kaleme alan Mahmut Celal Bayar tarafından iddia edilmiştir. Bayar bu iddiasını şu sözlerle açıklamaktadır:

“ İzmir'de müteşekkil Şark Halı Kumpanyası [Karpet Oriyantal] bu mahzura esaslı bir çare aramağa başladı. Analinin fenalığı meydanda idi. Aynı zamanda nebati boyada o kadar azdı ki bu boya ile yapılan halılarla mahreç piyasalarının talep ve ihtiyaçlarına yetişebilmek kâbil olamıyordu. *Birisinin fenalık ve ötekinin azlığı nazar-ı dikkate alarak çalışan Karpet Oriyantal nihayet her iki mahzurdan salim yani hem nebati boya kadar sabit ve parlak hem de analin kadar mebzul bir boya elde etmeği düşünmüş ve bunun*

¹³⁸⁷ FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

¹³⁸⁸ *Report for the year 1907 on the Trade of Constantinople and District* (1908). s. 12.

¹³⁸⁹ *Report for the year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular district of Smyrna* (1907). s. 10.

¹³⁹⁰ FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910; FO.195/2360 içinde, İstanbul, 26 Mart 1910.

için Alman kimyagerlerine başvurmuştur. İşte elyevm halıcılık sanatı âleminde yeni bir terakki ve inkişaf devresi açan [alizarin] adındaki boya bu say -û tahririn semeresidir."¹³⁹¹

Bayar'ın iddia ettiği alizarinin OCM tarafından geliştirildiği düşüncesi doğru bir tespit olmaktan uzaktır. Çünkü anilin ve alizarin daha önceden Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerinde biliniyor ve ipliklerin boyanmasında etkin bir şekilde kullanılıyordu.¹³⁹² Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere OCM bile iplikleri boyamak için sentetik boyaları Almanya'da bulunan Ludwigshafen'deki Badische – Anilin Soda Fabrikası'ndan ithal ediyordu; bu noktada alizarini şirket geliştirseydi onu Almanya'dan ithal etme ihtiyacı hissetmeyeceği ortadadır.¹³⁹³

OCM'nin Mortakya'daki boyahanesiyle ilgili ifade etmemiz gereken bir diğer husus ise OCM'nin yün iplikleri boyanmasında doğal, nebati boya kullanmadığıdır. OCM'nin bu boyahaneyi devralmasından itibaren Almanya'dan ithal edilen boyaların kullanıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹³⁹⁴ OCM'nin halı üretimi için gerekli olan yün ipliklerle diğer ipliklerin boyanmasında doğal, nebati boyaları kullanmadığı boyalı ipliklerin kalitesizliği, kullanışsızlığı, parlaklığını hızlı bir şekilde kaybetmesi gibi ciddi birtakım eleştirilerde kendisini göstermektedir. Doğal boyalar çok daha sağlam, kaliteli ve uzun süre parlak kaldıkları için şirket eğer doğal boyaları kullanmış olsaydı bu denli ciddi eleştirilere maruz kalmayacaktı.¹³⁹⁵

Bu başlık altında inceleyeceğimiz bir diğer tesis ise yine Mortakya'daki üretim kompleksinde bulunan halı yıkama atölyesidir. Yıkama atölyesi, Mortakya'da bulunan halı dokuma atölyesiyle beraber OCM'nin Anadolu'da bulunan diğer üretim merkezlerinde üretilen halıların üretim süreci bittikten sonra halının üzerinde bulunan toz, kir, iplik parçaları, boya atığı gibi maddelerin önce silkelenip, temizlenip daha sonra yıkanması ve ihracata hazır bir şekile getirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu atölyede halılar tazyikli su ile erkek işçiler tarafından temizleniyordu. Bu aşamada erkek işçiler ayaklarında çizmeler ve ellerinde halının yıkanmasını sağlayan gerekli araçlar halıyı

¹³⁹¹ *Halka Doğru Mecmuası* (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 9.

¹³⁹² Anilin ve alizarinin Anadolu'da OCM'den önce bilindiği ve yaygın olarak kullanıldığı hakkında şu kaynaklara bkz., *Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900* (1901). s. 29 – 30; *Report for the year 1906 on the Trade of Constantinople and District*. (1907). s. 8.

¹³⁹³ FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

¹³⁹⁴ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 49, Memorandum; FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

¹³⁹⁵ *Ahenk* (1 Cemaziyel Ahir 1325/ 29 Haziran 1323). Sayı: 3341, s. 2; *Ahenk* (8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-u Evvel 1324). Sayı: 3791, s. 3.

yıkamakta ve yıkama süreci de kontrol altında yapılmaktaydı. Yıkama sürecinden sonra halılar yine bu atölyede ütülenip balyalanıp ihracata hazır hale getiriliyordu.¹³⁹⁶ Aşağıda vereceğimiz fotoğraf yıkama atölyesindeki halı yıkama sürecini ayrıntılı bir şekilde betimlemektedir.

Fotoğraf 3.3. OCM'nin Mortakya'da bulunan Halı Yıkama Atölyesi¹³⁹⁷

Halı yıkama atölyesinde toplam kaç kişinin çalıştığı kaynaklarda açıkça belirtilmemişse de boyahane çalışan işçilerle beraber yıkama atölyesinde 1913 itibarıyla 74 işçinin çalıştığı kaydedilmiştir. Tahminlerimize göre bu atölyede yukarıdaki 3.3'teki fotoğrafta da görüldüğü üzere ortalama 20 – 25 kişinin çalıştığı söylenebilir.¹³⁹⁸ Halı yıkama atölyesinin 1910'lu yıllarda OCM'nin giderek artan üretim faaliyetlerinin sonucu yoğun bir mesai yaptığı ve bu mesainin şirketi memnun ettiği de kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yıkama tesisinin 1910'lu yıllarda günlük ne kadar halı yıkadığı bilinmese de OCM yöneticilerinin tesisden memnun kaldıkları düşünülürse yıkama tesisinin bu dönemde tam kapasite çalıştığı söylenebilir.¹³⁹⁹

Bu başlık altında üzerinde duracağımız bir diğer tesis ise yine OCM tarafından İzmir'de tesis edilen desenhâne veya desen atölyesidir. OCM, kuruluş nizamnamesinde

¹³⁹⁶ *Halka Doğru Mecmuası* (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 10; Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 40.

¹³⁹⁷ Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 40.

¹³⁹⁸ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlük: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

¹³⁹⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4.

Anadolu’da üreteceği halılar için yeni ve orijinal desenlerin yaratılması ve bu modellerin oluşturulması için de tasarımcı, desinatörlerin istihdam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şirket ayrıca eski halı ve süslemeleri satın alabileceğini ve gerekli görülmesi halinde halı model ve motifleri için patent veya patentler satın alabileceğini de ifade etmiştir.¹⁴⁰⁰ Kuruluş nizamnamesinde yer alabilecek kadar önemli olan halı desen ve motifleri ile tasarımcıların istihdamı daha sonraları da şirket yöneticileri tarafından çeşitli defalar dile getirilmiştir. OCM’nin ilk müdürü olan Albert Aliotti, OCM’nin kuruluşuyla ilgili Ahenk Gazetesi’nde kaleme aldığı uzun makalesinde Osmanlı halılarına *yeni yeni çeşidleri ithale çalışacaklarını* ve bu durumdan da Avrupalıların yani Batılı müşterilerin memnun kalacağını belirtmiştir. Anadolu halıları için farklı halı model ve motiflerinin kullanılacağı bilakis ilk ağızdan ifade edilmiştir.¹⁴⁰¹

OCM, hem kuruluş nizamnamesinde hem de şirketin ilk müdürü olan Aliotti’nin belirttiği amacı gerçekleştirmek için İzmir’de bir desenhâne veya desen atölyesi açmıştır. OCM, yeni desen ve motiflerin halılarda kullanılmasını sağlamak ve bunu halı üretiminde yaygınlaştırmak adına Avrupa müzelerinde bulunan Türk, Acem ve Doğu’nun en eski ve kıymetli halılarının en ince ayrıntısına kadar yağlı boya resimlerini aldırılmıştır. Ayrıca yağlı boya resimlerini aldırıldığı halıları çeşit çeşit yani, Milas, Uşak, Bergama, Gördes, Kula, Kürt, Acem vb. şeklinde bir tasnife tabi tutmuş ve daha sonra İngiltere ve Fransa gibi ülkelerden modelci ve tasarımcılar getirilerek İzmir’deki desenhâne yeni model ve motifler geliştirilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁰²

Bu desenhâne bulunan yabancı sanatkârlar ve tasarımcıların sayısı bilinmemekle beraber bu tasarımcıların yeni halı model ve motiflerini oluşturmak için Bergama, Gördes, Uşak gibi halı üretim merkezlerinde uzun yıllardır bilinen motifleri birbirine harmanlayarak yeni modeller oluşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu yeni modellerin oluşumu için yapılan harmanlama şu şekilde meydana geliyordu: Gördes halı motifinden bir mihrap, Bergama motifinden bir orta çiçek ve Uşak motifinden bir kenarlık alınarak yeni yeni halı model ve çeşitlerinin meydana getirilmeye çalışıldığı bilakis

¹⁴⁰⁰ *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 3; *Memorandum d’Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.* s. 3.

¹⁴⁰¹ *Ahenk* (11 Cemaziyel Evvel 1325/9 Haziran 1323). Sayı: 3324, s. 2.

¹⁴⁰² *Halka Doğru Mecmuası* (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 10; *Anatolia*, 1920, **a.g.k.**,s. 97; Issawi, 1980, **a.g.k.**, s. 307. OCM’nin desenhânesinde çalışan halı model ve tasarımcılarının yabancı oldukları kaynaklarda belirtilmekle beraber bunların İngiliz ve Fransız asıllı olduklarını Issawi belirtmiştir.

dönemin gözlemcileri tarafından kaydedilmiştir.¹⁴⁰³ Her ne kadar OCM, İzmir’de meydana getirdiği bu desenhânedeki Anadolu kökenli motifleri harmanlayarak yeni ve farklı modeller elde etmeye çalışmışsa da bu model ve motiflerin Anadolu’ya özgü olmaktan uzak oldukları kaydedilmiştir. Bunun en önemli nedeni olarak da desenhânedeki çalışan model tasarımcıları ve sanatkârların yabancı olmaları gösterilmiştir. OCM’ye ait desenhâneyi gören gözlemcilerden biri bu atölyede hiçbir Osmanlı - Türk vatandaşını göremediğini belirtmiştir.¹⁴⁰⁴

OCM’nin desenhânesinde meydana getirilen model ve motifler Anadolu’ya özgü olmaktan uzak olsa da desenhânedeki meydana getirilen model ve motiflerin dönemin halı dokuyucuları için pratik oldukları ve halıya kolayca uygulanabilir olduğu belirtilmiştir. Çünkü bu motif ve modeller milimetrik kâğıtlara aktarılmış bir şekilde halı dokuyucularına gönderilmektedir ve dokunacak halıların desen, renk ve kalitesi daha önceden belli olduğundan bunları dokumak dokuyucular için daha pratik ve kolay olmaktadır.¹⁴⁰⁵ Atalay, OCM’nin desen ve model tasarımı için izlediği yolu ve pratik sonuçları hakkında şu cümleleri kullanmaktadır:

“Şark Halı Ortaklığı’nın [OCM] yeni bir örnek ve resim usulü vardır ki eski resim usulünün yerine geçmek üzeredir. Sistemetik usulüne göre yapılmış olan bu resimlerde halı yapmak çok kolaydır. Çünkü halı dokuyan acemi bir çırak bile bir çiçeği vücutta getirmek için kaç ilme ileceğini görür ve bilir. Hâlbuki bizim eski sistem daha güç ve zordur. Fikri işletmek, zihinde halının taksimini yapmak, nakışların konulacağı yerleri ve genişliği iyice kararlaştırmak gerekir.”¹⁴⁰⁶

Milimetrik usulü benimseyen ve bu şekilde yeni model ve motifler geliştirmeye çalışan OCM’nin Batılı müşterilerinin zevk ve beğenilerini her zaman dikkate aldığını belirtmek gerekir. OCM, İngiltere, Fransa, Almanya, İsveç, Danimarka gibi Avrupa ülkeleri ile Amerika ve Kanada gibi Kuzey Amerika ülkelerine kadar uzanan geniş bir coğrafyadan halı siparişi alıyor ve yine bu bölgelere siparişler doğrultusunda halı satışı

¹⁴⁰³ Halka Doğru Mecmuası (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 10 – 11.

¹⁴⁰⁴ Halka Doğru Mecmuası (15 Şubat 1335). Sayı: 2, s. 11. OCM’nin desenhânesini ziyaret ettiği anlaşılan Celal Bayar, OCM hakkında kaleme aldığı makalesinde desenhânedeki yabancıların çalışması ve meydana getirilen model ve motifler hakkında : “ (...) Karpit Oryantalin sanat, nükuş şubesinde çalışan sanatkârlar aralarında hiçbir Türk’e tesadüf edemedim. Hemen hepsi yabancısıdır. Eğer bu sanatkârlar halıcılığın doğduğu, milli ve sahibevi bir sanat haline geldiği şu muhitten yetişmiş kimseler olsalardı milli duygu ve zevklerin mahsulü olan o renk ve resimlerin ruha inceliğine bi’t – tabii daha başka surette nüfuz edecekler ve belki büsbütün ibdâ’ numuneler vücutta getireceklerdi.” ifadelerini kullanmaktadır.

¹⁴⁰⁵ Atalay, 1967, a.g.k., s. 42 – 43; Ürer, 2007, a.g.k., s. 54 – 58.

¹⁴⁰⁶ Atalay, 1967, a.g.k., s. 42. Metindeki vurgular bize aittir.

gerçekleştiriyordu. OCM, ticari bağlantılarının devamını sağlamak adına kendisine sipariş veren birçok şirket ve mağaza ile ticari ilişkilerini sürdürmeye özen gösteriyor ve bu geniş müşteri kitlesinin beğenileri şirket için daima önemini koruyan bir konu oluyordu.¹⁴⁰⁷

OCM, Batılı müşterilerinin zevk ve beğenilerini dikkate aldığı içindir ki erken tarihlerde yayımladığı halı katalogunda ürettiği halıların modellerinde Anadolu'ya özgü birtakım modeller bulunmakla beraber daha önce bilinmeyen ve kullanılmayan halı model ve motifleri de göze çarpmaktaydı.¹⁴⁰⁸ OCM, halı modellerine önem verdiği için şirketin yıllık bilançolarında halı model ve desenleri için belirli bir miktarın ayrıldığı görülmektedir. OCM'nin ilk üretim yılı faaliyetlerinin görüşüldüğü ve mali bilançolarının açıklandığı 9 Mart 1909 tarihli olağan genel kurul toplantısında halı tasarım ve modelleri için bir miktar ayrılmıştır. Bu miktar yün iplik fabrikası, boyahane gibi tesislerin giderleri ile birlikte toplu olarak verildiği için bunun ne kadar olduğunu tespit etmek zor olsa da OCM'nin bu yönde harcamalar yapması önemlidir.¹⁴⁰⁹ OCM'nin daha sonraki yıllarda da halı tasarımı ile model ve motiflerin geliştirilmesi için harcamalar yaptığına şahit olmaktadır. Bu da OCM'nin ciddi anlamda halı tasarımı ile model ve motiflerin geliştirilmesine önem verdiğini kanıtlamaktadır.¹⁴¹⁰ OCM'nin model ve motiflerin

¹⁴⁰⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 3, No: 21, *Clients OCM*. OCM'nin Avrupa ve Amerika'dan sipariş aldığı şirket ve mağazaların isimleri için tablo 3.5'e bakılabilir.

¹⁴⁰⁸ *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*, (tarihsiz). s. yok; *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd*. (1910). Londra, s. katalogun ek kısmında bulunan fotoğraflar; Ürer, 2007, **a.g.k.**, s. 54 – 90 arasında Anadolu'da üretilen ticari halılarda Anadolu dışı etkilerin olduğu halı modelleri verilmiştir. Bu modeller arasında OCM'nin ürettiği birçok halı modeli de bulunmaktadır.

¹⁴⁰⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909*. s. balance sheet 31st December 1908. 1908'de Beyköy yün iplik fabrikası, Mortakya'daki boyahanenin giderleri ile tasarım ve model için toplam 86. 899 £ harcama yapılmıştır.

¹⁴¹⁰ 1909 yılı model ve tasarım için harcamalar yine yün iplik fabrikası, boyahane gibi tesislerin giderleri ile birlikte verilmiştir. 1909 yılı için 88.986 £ harcama yapıldığı kaydedilmiştir. Bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910*, s. Balance sheet 31st December 1909. 1910 yılında da OCM'nin tasarım ile desen ve motiflerin oluşturulması amacıyla harcamalar yaptığı kaydedilmiştir. Her ne kadar halı tasarımı ile desen ve motiflerin oluşturulması için yapılan harcamalar bilinmese de şirket tarafından bunun yapılması önemlidir. 1910 yılında yapılan desen ve tasarım harcamaları yine yün iplik fabrikası ve boyahane giderleri ile birlikte verilmiştir. Bu yıl yapılan toplam harcama miktarı 91. 184 £ idi. Bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 28th March 1911*, s. Balance sheet 31st December 1910.

oluşturulması ve halı tasarımı için yaptığı harcamalar I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş ve bu harcamalar da şirket kayıtlarına da yansımıştır.¹⁴¹¹

OCM'nin Batılı müşterilerin beğeni ve zevklerini dikkate alarak tasarladığı model ve motiflerin Batılı müşterilerce beğenildiği ve bu yönde yapılan harcamaların da karşılık bulduğunu söyleyebiliriz. OCM'nin Londra, Paris, Kahire, İskenderiye, New – York, Toronto ve Buenos – Aires'te bulunan halı satış şubelerinin önemli satışlar gerçekleştirmesi bunu kanıtlamaktadır.¹⁴¹² OCM'nin ürettiği halıların Batılı müşterilerinin beğenisini kazandığının bir diğer somut göstergesi ise 1912 yılında yukarıda isimleri verilen halı satış şubelerinde 400. 883 £ değerinde halının satılmak üzere stoklarda tutulmasıydı.¹⁴¹³ Bu satışların I. Dünya Savaşı öncesinde de devam ettiğini görülmektedir. 1913 itibarıyla OCM'nin İzmir Rıhtım'daki antrepoğu ile Londra, Paris, İstanbul, Kahire, İskenderiye, New – York, Toronto ve Buenos – Aires olmak üzere dünyanın farklı 8 yerinde bulunan halı satış şubelerinde 530. 695 £ değerinde satılmak üzere halılar bulunuyordu.¹⁴¹⁴ OCM'nin halı satışlarının I. Dünya Savaşı öncesi Avustralya'ya kadar uzanıp Sydney'de halı satış şubesinin açılması da bize OCM'nin halı desen, motif ve tasarımlarının beğenildiğini ve bu beğenin de ticari satışları etkilediğini göstermektedir.¹⁴¹⁵

¹⁴¹¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. Balance sheet 31st December 1913. OCM, 1913 yılında yün iplik fabrikası, boyahane ile Osmanlı ve İran'da bulunan üretim merkezleriyle desen ve modellere yapılan harcamaların toplam tutarını 98. 716 £ olarak vermiştir.

¹⁴¹² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. 4.

¹⁴¹³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913*, s. balance sheet 31 December 1912.

¹⁴¹⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. balance sheet.

¹⁴¹⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 3. Sydney'deki halı satış şubesi Grace House, 279 Clarence Street'te bulunmaktaydı ve bu şube 1914 yılında aktif bir şekilde halı satışı gerçekleştiriyordu.

3.7. Ottoman Cloth Company [Osmanlı Aba Şirketi] ve Osmanlı Ordusu için Kumaş Üretimi

Bu başlık altında incelenecek konu her ne kadar doğrudan OCM'nin halı üretimiyle ilgili olmasa da OCM'nin bir yan kuruluşu olarak kurulan¹⁴¹⁶ ve Osmanlı Ordusu için önemli faaliyetlerde bulunan Ottoman Cloth Company [OCC],¹⁴¹⁷ Osmanlı Aba Şirketi¹⁴¹⁸ veya İzmir Aba Şirketi¹⁴¹⁹ gibi farklı isimlerle adlandırılan şirketin faaliyetlerini OCM'nin üretim faaliyetleri kapsamında ele almayı uygun gördük. Bu başlıkta öncelikle OCC'nin önemine binaen şirketin oluşumuna daha sonra OCM ile ilişkilerine ve son olarak 1914 – 1915 yıllarındaki kumaş üretim faaliyetleri ile bu dönemde şirketle ilgili meydana gelen gelişmelere değineceğiz.

OCC, 1910 yılının Temmuz ayında Londra'da kurulmuş bir İngiliz limitet şirkettir. Limitet şirket olarak teşkil edilen OCC'nin kuruluş amacı her türlü yün kumaş ile diğer kumaşların üretilmesini sağlamak olarak kaydedilmiştir.¹⁴²⁰ Bu şirketin 1911¹⁴²¹ yılında kurulduğunu belirten kaynaklar bulunsada şirketin 1910 yılında Londra'da kurulduğunu belirtmemiz gerekiyor.¹⁴²² Londra merkezli olarak kurulan bu limitet şirketin kayıt ve tescil yeri olarak Londra'yı seçmesi bu anlamda OCM'nin yolunu takip ettiğini göstermektedir.¹⁴²³ OCC'nin Londra'da kurulmuş olması üretim ve ticari

¹⁴¹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1, 6.

¹⁴¹⁷ OCM'nin ulaşabildiğimiz İngilizce ve Fransızca tüm kaynaklarında bu şirketin ismi Ottoman Cloth Company Ltd. olarak verilmiştir. Biz de araştırmamızda şirketin orijinal ismine bağlı kalmak adına Ottoman Cloth Company Ltd. ismini tercih ettik, şirket isminin kısaltması olarak da OCC kullanmayı uygun gördük. Birkaç örnek için bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 25 Mart 1914 tarihli J. A. Sykes ve N. Chryssovergi'den Albert Aliotti'ye gönderilen yazı; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Haziran 1914 tarihli J. A. Sykes ve Edmund H. Giraud'dan OCM İzmir Sekreterliğine gönderilen yazı.

¹⁴¹⁸ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 78/4, Tarih: H. 18/01/1336, 28.

¹⁴¹⁹ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1. Şirketin ismini İzmir Aba Şirketi olarak vermiştir.

¹⁴²⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 2 Kasım 1914 tarihli İstanbul'daki yönetim kurulu toplantısı, *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 1, s. 190; *Report for the year 1910 – 11 on the Trade of Smyrna* (1911). s. 10; R. Owen (2009). *The Middle East in the world economy 1800 – 1914*. London: I.B. Tauris, s. 211'de OCC'nin 1910 yılında İzmir'de kurulduğunu belirtiyor. Ayrıca Geyikdağı, 2008, **a.g.k.**, s. 189'da şirketin İzmir'de kurulduğu görüşünü paylaşmaktadır.

¹⁴²¹ *Report for the year Ending July 1913 on the Trade of Smyrna* (1914). s. 15.

¹⁴²² *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 1, s. 190. *Annuaire Oriental*'de OCC ile ilgili tüm bilgiler ayrıntılı olarak verilmiştir. Bundan dolayı bu kaynağın güvenilirliğinin daha fazla oduğunu düşünüyoruz.

¹⁴²³ Bilindiği üzere OCM'de İngiltere merkezli ve Londra'da kurulan bir limitet şirkettir. OCM'nin kuruluşu için İngilizce ve Fransızca şirket nizamnamelerine bkz., *Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 1- 8; *Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited*, s. 1 – 9.

faaliyetlerini Anadolu coğrafyasında yürüten başka yabancı şirketlerin de kurulmasına zemin hazırladığı ve aynı zamanda bu tür şirketlerin teşkil edilmesini tetiklediği söylenebilir. Bu önemli şirketlerden biri de The Smyrna Fig Packers Limited adındaki şirketti ki bu yabancı şirket de incir ticareti ve ihracatıyla uğraşmakta ve bu alanda bir tekel özelliği göstermekteydi.¹⁴²⁴

Londra merkezli olarak kurulmasının yanında OCC hakkında ifade edilmesi gereken bir diğer nokta ise şirket sermayesidir. Bu şirketin kuruluş sermayesi herbiri 5 £ değerinde 16.000 hissedenden meydana gelmekteydi ve şirketin toplam kuruluş sermayesi 81. 200 £ olarak kaydedilmiştir.¹⁴²⁵ OCC'nin sermayesini daha sonraki yıllarda da koruduğu ve şirket sermayesinin I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yine 81.200 £ olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴²⁶ OCC'nin sermayesini elinde bulunduran hissedârların kimler olduğunu tespit etmek mümkün olamadıysa da bu şirketin bir kısım hisselerinin OCM'nin elinde olduğunu görmekteyiz. Bu hisselerin miktarı kaynaklarda belirtilmemişse de OCM'nin bu şirketin kurucu hisselerine sahip olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁴²⁷

OCC'nin sermayesiyle beraber idari ve yönetim yapısı da üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. OCC'nin yönetim kurulunda yer alan kişilerin OCM ile doğrudan bağlantıları olan kişiler olması şirketin oluşumunu anlamak için önemli bir faktördür. OCC'nin yönetim kurulunda Albert Aliotti, Harold. F. Giraud, Tacvor Spartali, H. Aliotti ve M. Rankin gibi kişiler yer almaktaydı ki bunlar OCM'de önemli pozisyonlarda görev alan ve yine ticari sahada tanınan kişilerdi.¹⁴²⁸ OCM'nin yönetiminde bulunan kişilerin OCC'yi teşkil etmeleri OCC'nin OCM'nin bir yan şirketi, kuruluşu olduğunu kanıtlamaktadır ki bu noktada hem OCM'nin bu şirkette hissedar

¹⁴²⁴ The Smyrna Fig Packers Limited Şirketi 1912 yılında yine Londra merkezli olarak kurulmuş bir limitet şirkettir. Kuruluş sermayesi 200.000 £ olarak kaydedilmiştir. Bu şirket hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., *Report for the year 1911 – 1912 on the Trade of Smyrna* (1912). s. 11; *Levant Trade Review* (Haziran 1912). Cilt.2, Sayı: 1, s. 45; *Levant Trade Review* (Haziran 1913). Cilt. 3, Sayı: 1, s. 49.

¹⁴²⁵ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 1, s. 190; *Report for the year Ending July 1913 on the Trade of Smyrna* (1914). s. 15.

¹⁴²⁶ *Report for the year Ending July 1913 on the Trade of Smyrna* (1914). s. 15.

¹⁴²⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 4.

¹⁴²⁸ *Annuaire Oriental* (1912). Cilt. 1, s. 190.

olması hem de OCM yöneticilerinin bu şirketin yönetim kurulunda yer almaları bu görüş ve iddiamızı kanıtlamaktadır.¹⁴²⁹

OCC yönetim kurulu üyelerinin yani yukarıda ismi geçen beş kişinin İngiliz olduğu iddia edilmişse¹⁴³⁰ de yönetim kurulu üyelerinin tümüyle İngiliz olmadığını belirtmemiz gerekiyor. Öncelikle yönetim kurulunda yer alan üyelerden Albert Aliotti İtalyan asıllıydı ve OCM'nin uzun yıllar genel müdürlüğünü yapmıştır.¹⁴³¹ Yine OCC'nin yönetiminde yer alan Tacvor Spartali Ermeni asıllıydı ve uzun yıllar Spartali Şirketi'nin başında bulunmuş ve bu şirket de Anadolu'nun birçok yerinde halı üretim faaliyetlerinde etkin bir rol oynamıştır. Açıklamaya çalıştığımız ve verdiğimiz bilgilerden yola çıkarak OCC'nin teşkilinde yer alan yönetim kurulu üyelerinin tümüyle İngilizlerden meydana gelmediği söylenebilir.¹⁴³²

Kuruluşundan itibaren OCC'nin yönetiminde etkin rol alan OCM yöneticileri OCC'nin artan önemine ve üretim kapasitesine binaen 1912 yılında OCC'yi kendi bünyelerine katmak istemişlerdir. 25 Ocak 1912 tarihinde yapılan OCM olağanüstü genel kurul toplantısında OCM yöneticileri OCC'nin de içinde bulunduğu Fritz La Rue, Van Gaasbeck & Arkell, Austro – Orientalische Handelsaktiengesellschaft gibi şirketlerin satın alınarak OCM'ye dahil edilmeleri hakkında karar almışlardır. OCM'nin kayıtlarında uzun ve yorucu müzakerelerden sonra OCC'nin satın alınacağı belirtilmişse de bu şirketin satın alınması nedeni bilinmemekle beraber 1913 yılına bırakılmıştır.¹⁴³³ OCM, OCC'yi kendi bünyesine katmaya çalışırken kendi üretim organizasyonu için OCC'nin gerekli ve önemli olduğunu da belirtmekten geri durmamıştır. OCM'nin kendi üretim faaliyetleri için OCC'yi gerekli görmesinin birkaç önemli nedeni vardı. Öncelikle OCC'nin satın alınması halinde bu şirket OCM'nin halı üretimi sırasında israf ettiği yünleri kendi üretim faaliyetlerinde kullanabilecekti ki bu durum ham madde yani yünün israf edilmesinin

¹⁴²⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 4; *Report for the year 1910 – 11 on the Trade of Smyrna (1911)*. s. 10; *Annuaire Oriental (1912)*. Cilt. 1, s. 190.

¹⁴³⁰ Owen, 2009, **a.g.k.** s. 211'de OCC'yi kuranların isimlerini vermemekle beraber beş İngiliz tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Yönetim kurulunda yer alanların sayısı doğru olmakla beraber şirket yönetiminde yer alanların hepsinin İngiliz olmadığı açıktır.

¹⁴³¹ FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

¹⁴³² Spartali şirketiyle ilgili bilgi için şu kaynaklara bakılabilir; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti imzalı belge; Wynn, 2008, **a.g.k.**, s. 26 – 27.

¹⁴³³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 4.

önüne geçilmesi demekti. Bununla aynı derecede önemli olan bir diğer sebep ise OCC'nin OCM'ye dahil edilmesi halinde Anadolu'daki önemli bir yün tüketicisi yün piyasasından el çektilerilecek ve bu sayede OCM, Anadolu'daki yün piyasasında kontrol sağlamış olacaktı. Bu kontrol sağlama OCM'ye Anadolu'daki yün fiyatlarını da istediği gibi belirleme hakkı verecekti. Bir diğer sebep ise OCC'nin Halkapınar'da bulunan ve özellikle yün kumaş üretiminde uzmanlaşan fabrikası sayesinde OCM'nin üretimin sürekliliğini sağlayabileceğini düşünmesiydi.¹⁴³⁴

OCC'nin bu önemi OCM yöneticilerini bu şirketin satın alınmasını sürekli gündemde tutmasına sebep olmuştur. Buna rağmen OCC'nin hisselerinin 1913 yılında da satın alınmadığı veya alınamadığı görülmektedir. Bunun nedeni bilinmemekle beraber OCC'nin satın alınması I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce OCM tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁴³⁵ OCM, 11 Temmuz 1914 tarihli 6. olağan genel kurul toplantısında OCC'nin tüm hisselerini satın aldığını duyurmuş ve bu satın alma işlemi şirket tarafından da onaylanmıştır.¹⁴³⁶

OCM'nin, OCC gibi kumaş üretiminde uzmanlaşmış bir şirketi satın alması birçok açıdan önemliydi ve bu satın almanın OCM açısından da önemli sonuçları olacaktı. OCC, 1910 yılında Londra merkezli olarak kurulduktan sonra İzmir Halkapınar'da bir fabrika tesis etmiş ve bu fabrikada Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu kumaşlar üretilmeye başlanmıştır. Halkapınar'daki fabrika 1911 yılında dönemin modern makineleriyle teçhiz edilmiş ve bu makinelerle fabrika Osmanlı ordusuna yıllık 1.000.000 metre kumaş üretilebilecek bir potansiyele erişmişti.¹⁴³⁷ OCC'nin Halkapınar'da yünlü kumaşlar ile diğer kumaşların üretiminde bulunması ve uzmanlaşması her ne kadar askeri amaçlı tüketimi karşılamaya yönelik gelişmiş olsa da yerel tüketimi yani sıradan Osmanlı halkının ihtiyaçlarını da karşılamaya yönelik olduğu düşünülebilir.¹⁴³⁸ Hem askeri hem de sivil tüketime yönelik bir üretim yapabilen OCC'nin Halkapınar'daki fabrikası yünlü

¹⁴³⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912*, s. 4 – 5.

¹⁴³⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 5 – 6.

¹⁴³⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 5 – 6 ve Resolutions adopted at the Sixth Ordinary General Meeting held on the 11th July 1914 başlıklı metin.

¹⁴³⁷ *Report for the year 1910 – 11 on the Trade of Smyrna (1911)*. s. 10.

¹⁴³⁸ OCC'nin kumaş üretimi her ne kadar Osmanlı askeri birimlerine yönelik olarak gelişmişse de sivil halkın da ihtiyacını karşılamaya çalıştığı düşünülebilir. Bkz., *Report for the year 1910 – 11 on the Trade of Smyrna (1911)*. s. 10; Owen, 2009, a.g.k. s. 211.

kumaşların üretiminde uzmanlaşmıştı ve bu alanda önemli bir yer tutmaktaydı. 1913 yılında İzmir’de yapılan sanayi sayımı ve bu sayım sonunda oluşturulan sanayi istatistiği cetvelinde bu tesisin *Osmanlı Aba Fabrikası* olarak kaydedilmesi fabrikanın özellikle yünlü kumaş üretiminde bulunduğu kanıtıdır. Bununla beraber İzmir’de bulunan sanayi-i nesciyye grubunda yer alan on tesisten biri olan Halkapınar’daki bu fabrikanın üretim alanı da “şayak” olarak kaydedilmiştir.¹⁴³⁹

Yünlü kumaş üretiminde İzmir’deki hatırı sayılır tesislerden biri olan Halkapınar fabrikasının ilk yıllardaki işçi sayısı hakkında net bir bilgi bulamadık. Ancak Osmanlı sanayi sayımı sırasında bu fabrika ve teknik özellikleri hakkında malumat toplanabilmiştir. Buna göre bu fabrikada 1913 yılında toplam 410 işçinin çalıştığı kaydedilmiştir.¹⁴⁴⁰ Bu işçilerin cinsiyetleri hakkında sanayi istatistik cetvelinde herhangi bir bilgi kaydedilmemişse de bunların çoğunun kadın ve kız çocuk işçilerden oluştuğunu daha sonraki yazışmalardan anlıyoruz.¹⁴⁴¹ Kadın ve kız çocuk işçilerin varlığı önemli olmakla beraber erkek işçilerin de bu fabrikada çalıştığı kaydedilmiştir.¹⁴⁴² 1913 yılında 410 işçinin çalıştığı bu fabrikanın 400 beygir kuvvetinde makine ve teçhizata sahip olduğu da kaydedilmiştir. Bu makinelerin teknik özellikleri hakkında bilgi sahibi değilsek de sanayi-i nesciyye grubunda yer alan 10 sanayi tesisinde toplam 2611 beygir kuvvetinde makine, buhar kazanı vb. bulunduğu göz önüne alındığında OCC’ye ait Halkapınar’daki bu fabrikanın beygir kuvvetinin önemli olduğu görülür. Bu grupta en çok beygir kuvvetine sahip tesis ise *Pamuk İmalatı Osmanlı Anonim Şirketi*’ne aitti. Pamuk bezi üreten bu tesiste 1250 beygir kuvvetinde makine ve teçhizat bulunmaktaydı.¹⁴⁴³

OCC’ye ait Halkapınar’daki fabrikanın beygir kuvvetinin yanında bu fabrikada çalışan işçiler de bu tesisin önemini ortaya koymaktadır. 1915 yılında bu fabrikada çalışan işçi sayısında savaştan dolayı kısmi bir azalma olmakla beraber bu tesiste yine 400 işçinin çalıştığı kaydedilmiştir.¹⁴⁴⁴ Bu işçilerin cinsiyetlerine bakıldığında 1913 yılında olduğu

¹⁴³⁹ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

¹⁴⁴⁰ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

¹⁴⁴¹ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 30 Aralık 1914 tarihli Edmund H. Giraud’dan Joe A. Sykes’a gönderilen mektup.

¹⁴⁴² St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud’dan James Baker’a yazılan yazı.

¹⁴⁴³ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28. Halkapınar’daki fabrika 400 beygir kuvveti ile dokuma sanayi grubunda yer alan 10 tesisteki beygir kuvvetinin yaklaşık 6/1’ine sahipti.

¹⁴⁴⁴ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

gibi yine çoğunluğunun kadın ve kız çocuk işçilerden meydana geldiği aynı zamanda erkek işçilerin de çalışmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁴⁵

OCC'nin İzmir Halkapınar'daki fabrikasının teknik özelliklerine ve çalışanların sayısını tespit ettikten sonra bu fabrikanın Osmanlı ordusu ve diğer askeri kurumları için üretim ve önemine değinmek istiyoruz. Bu fabrika Osmanlı kumaş üretiminde önemli bir yer tutuyordu ki OCM'nin OCC'yi ve dolayısıyla bu fabrikayı satın almasından önce de bu fabrikanın önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere OCC, kurulduğu ilk günden itibaren Osmanlı ordusu için kumaş üretiminde bulunmaktaydı. OCC'nin OCM tarafından satın alınmasından önce Joe. A. Sykes'ın OCC adına 1913 yılında Osmanlı Devleti ile Osmanlı ordusuna yün ve kumaş tedarik edeceğine dair çeşitli anlaşmalar yaptığını görüyoruz.¹⁴⁴⁶ Sykes'ın yaptığı bu anlaşmaların ikisinin yün ikisinin de kumaş temini üzerine olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁴⁷

Sykes ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ve Harbiye Nezareti ile ordunun ihtiyaç duyduğu kumaş ve yün ihtiyacını karşılamaya yönelik sözleşmelerin içeriğine bakıldığında şunlarla karşılaşmaktayız: Sykes, öncelikle Harbiye Nezareti'ne 1.100 ton yünü diğer ortakları Sarfati, Courouvacalis ve Toledo ile birlikte temin edeceğini ayrıca yine Harbiye Nezareti'ne 300 ton yıkanmış Halep yününün temin edileceği ilgili taraflar tarafından belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Sykes ve Leon Fresco adındaki bir diğer ortağı /tüccar Osmanlı I. Kolordusuna 200. 000 metre hâki ve gri kumaş tedarik edeceklerini taahhüt etmişlerdir. Kumaş tedariki için yapılan son anlaşmada Sykes ile Arthur & George Baker of London ve Kaye & Stewart of Huddersfiels gibi şirketlerin Harbiye Nezareti'ne 600.000 metre hâki ve gri kumaş tedarik edeceklerini taahhüt ettiklerini görüyoruz.¹⁴⁴⁸ Sykes'ın yukarıda verilen anlaşmalardan da anlaşılacağı üzere kumaş ve yün ticaretinde etkin bir rol oynadığına şahit olunmaktadır. Sykes, bu anlaşmalarla yetinmemiş bununla beraber İstanbul Yedikule'de bulunan pamuk iplik fabrikası [Société

¹⁴⁴⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 30 Aralık 1914 tarihli Edmund H. Giraud'dan Joe A. Sykes'a gönderilen mektup; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud'dan James Baker'a yazılan yazı.

¹⁴⁴⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 25 Mart 1914 tarihli Joe A. Sykes ve N. Chrysoverghi'den Albert Aliotti'ye gönderilen yazı; St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Nisan 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Albert Aliotti'ye yazılan yazı.

¹⁴⁴⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 25 Mart 1914 tarihli Joe A. Sykes ve N. Chrysoverghi'den Albert Aliotti'ye gönderilen yazı.

¹⁴⁴⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Nisan 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Albert Aliotti'ye yazılan yazışma.

Anonyme Ottomane de Fabrication de Fil et d'Etoffes en Coton et Laines] olarak bilinen ve 1886 yılında 220. 000 \$ sermaye ile kurulan aynı zamanda 1914 yılına kadar sadece pamuk ipliği üreten iplik fabrikasını¹⁴⁴⁹ yeniden yapılandırmak adına 9 Aralık 1913 tarihinde Edwin Whittall ile anlaşma yapmıştır.¹⁴⁵⁰

Sykes'ın bu fabrikayla yakından ilgilenmesi OCM yönetiminin de dikkatinden kaçmamıştır. OCM'ya ait kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Sykes'ın kendi başına hareket etmesi ve kararlar vermesi OCM yöneticilerini rahatmış etmiş ve Sykes, 20 Mart 1914 tarihinde İzmir'e çağırılmıştır. Sykes, İzmir'e çağırıldıktan sonra OCM ile yapılan müzakereler neticesinde OCC adına üzerinde olan tüm hak ve yetkileri OCM'ye devrettiğini belirtmiştir. OCM bu şekilde Sykes'ın hak ve yetkilerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Bununla birlikte, Sykes'ın Yedikule'de bulunan pamuk iplik fabrikasına müdahil olması da OCM tarafından engellenmiştir.¹⁴⁵¹ Daha sonraki tarihlerde OCM yönetiminin Sykes'ı Yedikule'de bulunan fabrika için yakın markaja aldığı anlaşılmaktadır. 16 Nisan 1914 tarihli bir yazışmada Sykes, Aliotti'ye Yedikule'de bulunan pamuk iplik fabrikasıyla ilgilenmediğini ancak bu fabrikanın hissedarı olduğunu ayrıca Yedikule'deki fabrika yönetiminin kendisine müdürlük teklif ettiği halde bunu kabul etmediğini belirtmiştir.¹⁴⁵²

Sykes'ın bu önemi yukarıda değinildiği gibi bu kişinin ticari potansiyelinden ileri geliyordu. OCM, Sykes'a ve onun OCC için sahip olduğu hak ve yetkileri devraldıktan ve aynı zamanda 1914 yılının ilk yarısında OCC'nin hisselerini aldıktan sonra¹⁴⁵³ OCC için birtakım hazırlıklara başlamıştır. Bunlardan biri OCC'nin üretim faaliyetlerinin devamı için yünün nasıl temin edileceği konusuydu. OCM, hangi yünlerin alınması gerektiğini belli şartlara bağlamış, satın alınması uygun olan yünlerin genel müdürlüğe bildirileceği belirtilmiştir.¹⁴⁵⁴ İlerleyen tarihlerde yün temin konusu hem OCC hem de

¹⁴⁴⁹ *Daily Consular and Trade Reports* (Temmuz, Ağustos, Eylül 1914). Cilt. 3, Washington: Government Printing Office, s. 108.

¹⁴⁵⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46 içinde Remark başlıklı yazı.

¹⁴⁵¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46 içinde Remark başlıklı yazı.

¹⁴⁵² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Nisan 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Albert Aliotti'ye yazılan yazışma.

¹⁴⁵³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914*, s. 5 – 6. 11 Temmuz 1914 tarihli yapılan toplantıda OCC'nin tüm hisselerinin alındığı belirtilmiştir. Bundan dolayı OCC hisselerinin 1914 yılının ilk 6 ayında alındığı düşünülebilir.

¹⁴⁵⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 15 Haziran 1914 tarihli OCM yönetim kurulu tutanağı.

OCM'nin ana gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bundan dolayı da üretim faaliyetlerinin devamının sağlanması ve ham maddenin kısa sürede temin edilebilmesi için OCM'nin idari bünyesi altında İstanbul'da bir "yün ofisi, departmanı" açılmıştır. Bu yün ofisi 5 farklı alt bölümden meydana geliyordu. Bu alt bölümlerden birincisi Beyköy fabrikası için yün satın alınması ile ilgilenirken ikinci alt bölüm OCM'nin dışarıdaki yün işiyle, üçüncü alt bölüm OCC'nin yün satın alma işiyle, dördüncü alt bölüm OCC'nin kumaş satışıyla, beşinci alt bölüm de pamuk kumaş satışıyla ilgilenmekteydi.¹⁴⁵⁵

İstanbul'da bulunan yün ofisi zamanla giderek önem kazanmış ve yünün temin meselesi önemli bir sorumluluk alanı oluşturmuştur. İstanbul'daki bu yün ofisinde OCM'nin yönetiminde bulunan kişilerin görev aldıkları görülmektedir. Bunlardan biri OCC'den el çektirilen Sykes bir diğeri de Edmund H. Giraud idi. Bu ikisi yün ofisinin işleyişinden sorumluydular ve yine bu ikilinin ofisin müdürleri olarak görev yaptıklarına şahit olunmaktadır.¹⁴⁵⁶

Sykes ve Edmund Giraud'nun içinde bulunduğu bu ofis 1914 yılının ortalarına gelindiğinde Osmanlı hükümetine değeri 160.000 Osmanlı Lirası olan 2.000 ton yün temin etmekle uğraşmaktaydı. Bahsi geçen 2.000 ton yünün tedarik edilmesini sadece bu yün ofisi değil aynı zamanda ismi verilmeyen üç farklı tüccar da üstlenmişti.¹⁴⁵⁷ OCM'ye bağlı ve kurulduğu dönem itibarıyla OCC'nin de hem yün satın alımıyla hem de Halkapınar'daki fabrikasında ürettiği kumaşları satmakla ilgilenen bu yün ofisi Harbiye Nezareti'ne kumaş tedarik etmekle de yakından ilgilenmiştir. Bu ofis, Baker ve Kaye gibi şirketlerle ortaklık yaparak Osmanlı hükümetine 600.000 metre İngiliz kumaşı temin edeceğini taahhüt etmiştir.¹⁴⁵⁸ Aynı zamanda yün ofisi OCC hesabına 145. 000 Osmanlı Lirası değerinde ve OCC'ye ait Halkapınar'da bulunan fabrikada üretilen yaklaşık 550.000 metre kumaş temin edeceğini de belirtmiştir. Ayrıca yine bu ofisin OCC tarafından üretilen kumaşların satışıyla ilgilendiğini görüyoruz. Bu noktada yün ofisinin

¹⁴⁵⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Haziran 1914 tarihli OCM İstanbul yün ofisinin toplantı tutanağı.

¹⁴⁵⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Haziran 1914 tarihli Joe. A. Sykes ve Edmund H. Giraud tarafından OCM İzmir Sekreterliğine gönderilen yazı.

¹⁴⁵⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Haziran 1914 tarihli OCM İstanbul yün ofisinin toplantı tutanağı.

¹⁴⁵⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Haziran 1914 tarihli OCM İstanbul yün ofisinin toplantı tutanağı.

OCC'nin kumaş üretimi, satışı ile yine Halkapınar'da bulunan fabrikanın ham madde ihtiyacını karşılamakla yakından ilgilendiği söylenebilir.¹⁴⁵⁹

İstanbul'da bulunan bu yün ofisinde yukarıda da ifade edildiği gibi Sykes ve Edmund H. Giraud müdür olarak görev yapmaktaydı. OCM'ye ait kaynaklardan bu ikilinin hem OCM hem de OCC'ye yün temini konusunda etkin rol oynadıkları belirtilmiştir. 4 Temmuz 1914 tarihli Edmund H. Giraud'an Sykes'a gönderilen bir yazışmada bu kişilerin OCM adına çalışırken son zamanlarda enerji ve zamanlarını OCC'ye ve Halkapınar'daki fabrikaya vermek zorunda oldukları dile getirilmiştir. Giraud bu yazışmada Halkapınar'daki fabrikanın ihtiyaç duyduğu yünün satın alınması için gerekli işlemleri yaptığını ve aynı zamanda fabrikanın hesaplarını da sistematikleştirdiğini belirtmiştir. Bu dikkat çekici yazışmanın temel noktası ise Edmund Giraud ve Sykes gibi önemli kişilerin OCC'nin ham maddelerini karşılamının yanında Halkapınar'da kumaş üretiminde de önemli bir pozisyonda olmalarıydı. Kumaş üretimi işinin de önde gelen kişileri olan bu ikilinin OCM yönetimi tarafından takdir edilmemesi de birtakım serzenişlere sebep olmuştur.¹⁴⁶⁰

Sykes ve Edmund Giraud'nun Halkapınar'daki fabrikanın üretim faaliyetleri ve kumaş üretimiyle yakından ilgilenmeleri I. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu günlerde daha da belirginleşmiştir. 20 Temmuz 1914 tarihli bir yazışmada Beyköy'deki fabrikada kısa bir süre sonra halı yün ipliği üretiminin ortadan kalkacağı ve bu fabrikanın OCC'nin üretim faaliyetlerinin devamı hususunda yardımcı olması ve gerekli desteği vermesi gerektiği belirtilmiştir. Bu noktada OCC'nin üretim faaliyetlerinin 1914 yılının ikinci yarısından itibaren daha çok önem kazanmaya başladığı söylenebilir.¹⁴⁶¹ Daha sonraki yazışmalar da bu görüşümüzü desteklemekte ve teyit etmektedir. Sykes, 23 Temmuz 1914 tarihli ve Edmund'a cevap olarak gönderdiği yazıda, İzmir'de bulunan Edmund'a Anadolu'da bulunan yünü olabildiği kadar satın almasını ve bu yün satın alma işinin hızlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Beyköy'deki yün iplik fabrikasını

¹⁴⁵⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 16 Haziran 1914 tarihli OCM İstanbul yün ofisinin toplantı tutanağı.

¹⁴⁶⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 4 Temmuz 1914 tarihli Edmund H. Giraud'an Joe A. Sykes'a gönderilen yazı. Giraud'nun bu tarihlerde İzmir'de olduğu ve OCC'nin İzmir'de bulunan kumaş üretimini yakından takip ettiğini görüyoruz.

¹⁴⁶¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 20 Temmuz 1914 tarihli Edmund H. Giraud'an Joe A. Sykes'a gönderilen yazı. Temmuz 1914 tarihinde Sykes'ın İstanbul'daki yün ofisinin başında olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zaman diliminde Edmund Giraud da İzmir'de OCC'nin faaliyetlerini takip ediyordu.

OCC için kullanamayacaklarını ancak bu süreçte mümkün olduğu kadarıyla OCC'nin kumaş üretimi için gerekli olan yününü temin etmeye çalışacaklarını belirtmiştir. Sykes, İzmir'de bulunan Edmund'a Beyköyü ve halı yün iplik üretimini bir kenara bırakarak tüm dikkatini OCC'ye vermesini aynı zamanda Halkapınar'da bulunan kumaş fabrikasının yaklaşan olağanüstü koşullar altında nasıl üretime devam edebileceğini düşünmesini istemiştir.¹⁴⁶²

Sykes'ın bahsettiği olağanüstü koşullar 1914 Temmuz ayının sonunda Avrupa'da patlak veren dünya savaşıydı. Bu savaşa kısa bir süre sonra İngiltere de 4 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'ya savaş ilan ederek katılmıştır.¹⁴⁶³ İngiltere'nin savaşa müdahil olması OCM ve OCC'nin yönetim kadrosunda panik yaratmıştır. İngiltere'nin savaşa girmesinden sadece bir gün sonra yani 5 Ağustos 1914'te bazı OCM yöneticilerinin İzmir'i terk etmeleri de bunu göstermektedir. İzmir'i terk eden yöneticiler arasında Ziegler, Harold F. Giraud, Edmund H. Giraud ve Reymond Giraud gibi kişiler bulunuyordu. OCM'de önemli pozisyonlarda görev alan ve OCC'nin Halkapınar'daki fabrikasının üretimiyle yakından ilgilenen bu kişilerin İzmir'e terk etmeleri üzerine OCM'nin İzmir'deki yönetim kurulunda kısa bir süreliğine de olsa sadece Albert Aliotti ile G. Sebaeld'in kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁶⁴

İngiltere'nin savaşa müdahil olduğu Ağustos 1914'te OCM ve OCC adına da bir dizi ciddi sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Bu sorunlardan biri hem halı hem de Halkapınar'daki fabrikanın ham madde olarak kullandığı yüne Osmanlı askeri makamlarınca el konulmasıdır. 18 Ağustos 1914 tarihli İstanbul'da yapılan OCM yönetim kurulunda OCM'ye ait el konulan yünlerin İstanbul Ayvansaray'da bulunan bir depo ile Anadolu Demiryolları Şirketi'nin Haydarpaşa'daki vagon ve hangarlarında muhafaza edildiği belirtilmiştir. OCM, OCC'nin üretim faaliyetlerini ciddi anlamda etkileyecek bu zorla el koymayı İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla protesto etmek istemişse de daha sonra bundan vazgeçmiştir.¹⁴⁶⁵

¹⁴⁶² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Temmuz 1914 tarihli Joe A. Sykes'tan Edmund H. Giraud'ya gönderilen yazı.

¹⁴⁶³ Kuran, 1992, a.g.k.,s. 196; <https://www.britannica.com/event/World-War-I> (Erişim tarihi: 7/03/2020).

¹⁴⁶⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 5 Ağustos 1914 tarihli G. Sebaeld'ten Joe A. Sykes'a gönderilen yazı.

¹⁴⁶⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 18 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'da yapılan yönetim kurulu tutanağı.

OCM yöneticileri her ne kadar ham maddelerine el konulmuş olsa da OCC'nin üretim faaliyetlerinin sürekliliğine ayrı bir önem veriyorlardı. OCM genel müdürü Aliotti, Sykes'a gönderdiği bir yazıda OCC'nin Halkapınar'da Osmanlı Harbiye Nezareti için ürettiği kumaşların bir kısım ücretinin alındığını ve öncelikli iş olarak savaş koşullarında Osmanlı'nın OCC'ye olan borçlarının en kısa sürede tahsil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aliotti ayrıca Avrupa'da cereyan eden savaşta İngiltere'nin OCM'yi Osmanlı'ya karşı hoşgörülü davrandığı suçlamasıyla itham etmesinin önünü almak için gelecekte yapılacak kumaş ve mal sevkiyatlarının bedeli için herhangi bir gecikmenin kabul edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu noktada OCM'nin mümkün olan en kısa sürede borçlarını tahsil ederek OCC aracılığıyla Osmanlı'ya kumaş üretmeye devam etmek istediği ve bununla beraber şirketin kendi ticari varlığı için bu yolu tercih ettiği söylenebilir.¹⁴⁶⁶

OCM'nin Halkapınar'daki fabrikada Osmanlı hükümetine kumaş üretme isteği Osmanlı'nın daha önce aldığı siparişlerin bedellerini ödememesi bir diğer ifadeyle OCC'ye artan borçlarından dolayı sorun haline gelmiştir. 20 Ağustos 1914 tarihli İstanbul'da gerçekleştirilen yönetim kurulunda OCC'nin kumaş üretiminin 1914 Ağustos sonuna kadar devam edilmesine karar verilmiş; Ağustos ayından sonra Osmanlı hükümeti 3.000 Osmanlı Lirası kadar bir ödeme yaparsa üretimin yine Eylül 1914 sonuna kadar devam edeceği ifade edilmiştir. Ancak Osmanlı hükümeti Eylül sonuna kadar ödemeleri yapmaz veya yapamazsa OCC'nin üretim faaliyetlerinin durdurulacağı kaydedilmiştir. Bu önemli kararda başta Joe A. Sykes olmak üzere Hermann De Andria, Pierre De Portu ve Michel N. Pappadopoulo olmak üzere OCM'nin önemli idarecilerinin imzası bulunmaktaydı.¹⁴⁶⁷

20 Ağustos 1914 tarihli toplantıdan çok kısa bir süre sonra Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen yazıda Osmanlı'nın yapacağını belirttiği 5.000 Osmanlı Lirası değerindeki ödemenin yapılmadığı, bundan dolayı da OCM'nin mali risklerinin arttığından bahsedilmiş aynı zamanda OCM'yi ve OCC'yi koruma, güven altına almanın bir hal çaresine bakılmasının gerektiği belirtilmiştir. Aliotti'nin bu önemli yazısında OCC ile ilgili dikkat çekici bilgiler kaydedilmiştir. Buna

¹⁴⁶⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 6 Ağustos 1914 tarihli Albert Aliotti'den J. A. Sykes'a gönderilen yazı.

¹⁴⁶⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 20 Ağustos 1914 tarihli İstanbul'da gerçekleştirilen yönetim kurulu tutanağı.

göre Osmanlı hükümetinin OCC'ye olan toplam borcunun Ağustos 1914 itibariyle OCC'nin sermayesini geçeceği ve bu olağanüstü durumun kabulünün mantiken ve hatta hukuken bile imkansız olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁴⁶⁸ Osmanlı'nın OCC'ye olan borcu gitgide artarken Osmanlı hükümeti savaşın da sebep olduğu olağanüstü koşullardan dolayı OCC'nin yünlerine el koymuştur. Osmanlı'nın OCC'ye olan borcunu ödememesiyle beraber şirketin yünlerine de el koyması OCM yönetiminin tepkisine neden olmuştur. İzmir'de bulunan Aliotti, Osmanlı borçları hakkında uzun süren görüşmelerden sonra İzmir'deki OCM yönetim kurulu üyelerinin OCC hakkında önemli kararlar aldığını belirtmiştir. Bu kararlar, OCC'nin Halkapınar'daki kumaş fabrikasının Harbiye Nezareti ile Osmanlı ordusunun ilgili kurumlarına kumaş tedarik etmeyeceği ve ilgili kurumlara gerekli teslimatların – hâki, gri kumaş, yün gibi – yapılmayacağı şeklindeydi. Bu sürecin Osmanlı hükümetinin OCC'ye olan yüksek meblağlı borçlarını ödemedikçe de devam edeceği vurgulanmıştır.¹⁴⁶⁹

OCC'nin Halkapınar'daki fabrikasının bir süreliğine de olsa üretimi durdurduğu anlaşılmakla beraber bu sürecin OCM ve OCC yöneticileri tarafından uzatılmamaya çalışıldığı görülmektedir. Çünkü Halkapınar'daki kumaş fabrikasının üretime devam etmemesinin kaçınılmaz olarak mali sonuçları olacaktı. 3 Eylül 1914 tarihli İstanbul'daki yönetim kurulu tutanağında Halkapınar'daki fabrikanın yeniden üretime geçmesi gündeme getirilmiştir. Bu toplantıda Osmanlı'nın borçlarını ödemesi için Sykes'ın aracılık yaptığı ve eğer Osmanlı hükümeti kısa bir süre içerisinde 6.000 – 10. 000 Osmanlı Lirası arasında değişen bir miktarı ödeyecek olursa Halkapınar'daki kumaş fabrikasının yeniden üretime geçeceği ve hükümete daha önceden teslim edilmesi gereken hâki ve gri kumaş gibi teslimatların da yapılacağı belirtilmiştir.¹⁴⁷⁰

OCC'nin Osmanlı hükümetiyle ilişkileri bu şekilde devam ederken OCM'nin Beyköy'de bulunan fabrikası da Eylül 1914 itibariyle kapanmıştır. 23 Eylül tarihli ve Albert Aliotti tarafından OCM'nin İstanbul'da bulunan yönetim kuruluna yazılan yazıda Beyköy'deki üretimin tamamen durduğundan bahsedilmiş ve fabrikanın kapanmasına

¹⁴⁶⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihli Albert Aliotti'den OCM İstanbul yönetim kuruluna gönderilen yazı.

¹⁴⁶⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihli Albert Aliotti'den OCM İstanbul yönetim kuruluna gönderilen yazı.

¹⁴⁷⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 3 Eylül 1914 tarihli OCM İstanbul yönetim kurulu toplantı tutanağı.

neden olan ham madde, yakacak ile üretim araçlarına Osmanlı hükümeti tarafından el konulmasına istinaden Osmanlı'dan tazminat talep edilebileceği ve tazminat talebinde bulunmak için de Osmanlı hükümetine ve gerekli kurumlara zamanında protestoların çekilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁷¹

Yukarıda verilen bilgilerden de görüleceği üzere 1914 Eylül ayı hem OCM hem de OCC adına kritik bir zaman dilimine tesadüf etmekteydi. Bu kritik zaman dilimi OCM'yi mali anlamda da zor durumda bırakmış ayrıca OCC'nin ham maddelerine – yün – el konulmuş olması Halkapınar'daki fabrikanın üretime geçmesini ve devam etmesini zorlaştırmıştır. Halkapınar'daki fabrikanın ham madde eksikliğinden dolayı istediği kumaşları üretmesi de bu şartlar altında mümkün olamamıştır.¹⁴⁷² Zor zamanlar geçiren OCC yönetimi, Osmanlı hükümetinin hem OCC'ye olan borcunu ödemesi hem de el konulan yünlerin akıbetini öğrenmek için İzmir İngiliz konsolosu Heathcote Smith'e durumu takip etmesi için başvurmuştur. Aliotti, Harold Giraud ve A. Demetracopoula tarafından kaleme alınan 28 Eylül 1914 tarihli bir yazıda Osmanlı hükümetinin OCC'nin önemli miktarda yününe el koyduğunu ve OCC'ye ait bu yünlerin İstanbul ve Beyköy'de muhafaza edildiği belirtilmiştir. Ayrıca OCC'ye ait depolara da askeri birimler tarafından mühür vurulduğu Osmanlı'nın bu şekilde hareket etmesinin OCC'ye mali anlamda çok büyük zarar verdiği aynı zamanda depoların mühürlenmesinin Halkapınar'daki üretimi tümüyle etkileyeceği kaydedilmiştir. OCC yöneticileri, bu istenmeyen sürecin biraz daha devamı söz konusu olursa Halkapınar'daki kumaş fabrikasının ham madde eksikliği yüzünden tümüyle tatil olacağını ve üretimin gelecek yılın yün kırkım aylarına kadar erteleneceğini belirtmişlerdir. Bunun ise bir yıllık zaman olduğunu ve bu sürecin de OCC'nin tüm kârını ortadan kaldıracabileceğine vurgu yapmışlardır.¹⁴⁷³

OCC'nin bu zaman zarfında hem Halkapınar'daki fabrikanın bakım, tesisat ve personel giderlerini ödeyemeyeceği hem de sözleşmeler gereği tedarik edilmesi gereken teslimatlar yapılmadığı için para cezası alacağı belirtilmiştir. Aliotti ve diğer OCC yöneticileri Osmanlı ordusunun çeşitli birimlerine önemli miktarda kumaş üretiminin

¹⁴⁷¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Eylül 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen yazı.

¹⁴⁷² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 28 Eylül 1914 tarihli Albert Aliotti, H. F. Giraud ve A. Demetracopoula'dan Heathcote – Smith'e gönderilen yazı.

¹⁴⁷³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 28 Eylül 1914 tarihli Albert Aliotti, H. F. Giraud ve A. Demetracopoula'dan Heathcote – Smith'e gönderilen yazı.

yapıldığını belirtmişlerdir. Buna göre OCC, İzmir Jandarması için 21. 17, 4. Kolordu için 113.75, Beyrut Jandarması için 16. 16 ve Bağdat Jandarması için de 45. 58 Osmanlı Lirası değerinde kumaş tedarik ettiğini ve bu kumaşların toplam değerinin ise Eylül 1914 itibarıyla 196. 67 Osmanlı Lirası olduğunu Heathcote Smith'e bildirmiştir. OCC yöneticileri bu zorlu süreçte İngiltere'yi yanına alarak Osmanlı'dan borçlarını tahsil edebileceklerini düşünüyorlardı. OCC yönetiminin yanı sıra OCM'nin İstanbul'da bulunan yöneticilerinin de bu durumu Smith'e ayrıca bildirecekleri belirtilmiştir.¹⁴⁷⁴

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı borçlarının OCC'nin üretim faaliyetlerini etkilemesi OCM yöneticilerini de harekete geçirmiş ve İzmir'de bulunan yöneticiler yine 28 Eylül 1914 tarihli resmi bir yazıyla durumu Smith'e bildirmişlerdir. OCC'nin gönderdiği yazıyla içerik olarak birebir aynı olan bu yazıda OCC'nin içinde bulunduğu durum belirtilmekle beraber Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikası hakkında da malumat verilmiş ve bu fabrikada yakıt olarak kullanılan keresteye varıncaya kadar tüm araç ve gereçlere Osmanlı askeri makamlarının el koyduğu belirtilmiştir. Bu durumun ayrıca İstanbul'daki İngiliz Başkonsolosluğu'na da bildirileceği ifade edilmiştir.¹⁴⁷⁵

İngiltere konsolosluğunun aracı rol oynaması OCM'nin menfaatleri açısından önemliydi. Çünkü Eylül 1914 ve Ekim aylarında Osmanlı ile İngiltere halen karşı karşıya gelmemişlerdi. OCM yönetimi de bu durumdan yararlanarak Osmanlı'nın yün ve diğer üretim araçlarına el koyma girişimleriyle OCC'ye olan borcun ödenmemesine karşı İngiltere aracılığıyla bu olayları protesto etmek ve aynı zamanda tazminat talebinde bulunmak istemiştir. OCM yöneticileri ayrıca OCM'nin özerk bir yapıda olduğunun Osmanlı'ya iletilmesini isteyerek şirkete tarafsız bir kuruluş izlenimi vermek istemiştir.¹⁴⁷⁶ OCM yönetimi tarafından yapılması istenen protesto ile tazminat talebinin Ekim ayının sonlarında kaleme alınan bir yazıdan anlaşıldığı kadarıyla yapılmadığı görülmektedir. Bunun nedeni ise bu tür hareketlerin Osmanlı yönetimini rahatsız edeceği

¹⁴⁷⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 28 Eylül 1914 tarihli Albert Aliotti, H. F. Giraud ve A. Demetracopoula'dan Heathcote – Smith'e gönderilen yazı.

¹⁴⁷⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 28 Eylül 1914 tarihli OCM İzmir'den Heathcote – Smith'e gönderilen yazı.

¹⁴⁷⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 21 Ekim 1914 tarihli M.N. Pappadopoulou, H. De Andria ve G. Tanqueray'dan OCM İzmir'e gönderilen yazı.

düşüncesi idi. OCM yönetimi ve OCC bu durumda Osmanlı yönetimini rahatsız etmekten çekinmiş ve ileride alacakları pozisyona göre hareket edeceklerini ifade etmişlerdir.¹⁴⁷⁷

Bu süreçte OCM nasıl bir pozisyon alacağını belirlemeye çalışmış yani Osmanlı hükümeti ile ilişkilerinin devamını nasıl sağlayacağı hususunda bir karar vermeye çalışmıştır. OCM, İngiltere'nin Osmanlı'ya savaş ilan etmesinden sadece birkaç gün önce 2 Kasım 1914 tarihinde İstanbul'da bir yönetim kurulu toplamış ve her iki şirketin de – OCM ve OCC - İngiliz olduğunu ve ortaya çıkan hassas durum – savaş – karşısında OCM ve OCC'nin nasıl bir tutum takınması ve pozisyon alması gerektiğini bilakis İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine sormuştur.¹⁴⁷⁸

OCM, Osmanlı Devleti ile nasıl bir yol izlemesi gerektiğini İngiliz elçiliğinden sormuş ancak savaşın başlamasıyla nasıl bir yol izlemeleri gerektiğine dair bir cevap alamamıştır. İngiltere'nin 5 Kasım'da Osmanlı'ya karşı savaş ilan etmesi üzerine OCM yöneticileri Amerika İstanbul Konsolosu G. Bie Ravndal'a gönderdikleri bir yazıda OCM'ye bir yediemin, müteveli atamasını istemişlerdir ki ilgili yazıda OCM'nin OCC'nin tüm hisselerinin tek sahibi olduğu özellikle belirtilmiştir.¹⁴⁷⁹ Savaşın başlaması OCM'nin hukuki varlığının sorgulanmasına sebep olmuş ve Osmanlı coğrafyasında uzun zamandır bir İngiliz şirketi olarak üretim yapan OCM'ye bir mütevellinin atanmasını zorunlu kılmıştır. OCM bir İngiliz şirketi olduğu için ve bu süreç I. Dünya Savaşı başladığı zaman devam ettiği için çıkarları Amerika tarafından korunmaya başlanmıştır. Amerika İstanbul Konsolosu G. Bie Ravndal bu kritik dönemde OCM'ye yediemin olma teklifini Hermann De Andria'yı götürmüş ve Hermann da bu teklifi kabul ederek OCM'nin ve doğal olarak OCC'nin başına yediemin olarak geçmiştir.¹⁴⁸⁰

Hermann'ın OCM'nin başına geçmesi öncelikle şirket çıkarlarının savaş koşullarında korunması amacına yönelikti. Bu noktada Hermann'ın tecrübeli bir kişi olması onun yediemin olarak atanmasında önemli bir rol oynamıştır. Amerika'nın OCM'ye yardımda bulunmasının bir diğer sebebi ise OCM'nin önemli hissedarlarından

¹⁴⁷⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 26 Ekim 1914 tarihli OCM İzmir [Albert Aliotti]'den Heathcote – Smith'e gönderilen yazı.

¹⁴⁷⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 2 Kasım 1914 tarihli İstanbul OCM yönetim kurulu toplantı tutanağı.

¹⁴⁷⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 9 Kasım 1914 tarihli H. De Andria, Joe A. Sykes, G. Tanqueray, M.N. Pappadooulo'dan G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

¹⁴⁸⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 9 Kasım 1914 tarihli H. De Andria, Joe A. Sykes, G. Tanqueray, M.N. Pappadooulo'dan G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

biri olan Charles B. Fritz'in Amerikan vatandaşı olmasıydı. Fritz'in 1914 yılı itibariyle OCM'de 6.000 hissesi bulunmaktaydı ki bu hisselerin nominal değeri 30.000 £ idi.¹⁴⁸¹ Amerika konsolosu Ravndal'ın öncülük ettiği OCM'ye yediemin atanma konusunun kesinlik kazanması 16 Kasım 1914 tarihinde söz konusu olmuştur. Hermann, 16 Kasım'da OCM'nin İzmir'de bulunan yönetim kuruluna bir yazı göndererek yediemin olarak atandığını ve İzmir'de alınan kararların kendi onayı olmadan herhangi bir geçerliliğe sahip olamayacağını belirtmiştir.¹⁴⁸²

Hermann'ın 16 Kasım 1914 itibariyle OCM'ye yediemin olarak atanması OCC'nin üretim faaliyetleri için de yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Hermann'ın atanmasından kısa bir süre sonra 29 Kasım 1914 tarihinde İstanbul'da yapılan yönetim kurulu toplantısında OCC'ye ait Halkapınar'daki fabrikanın üretime başladığı ve üretimin bu tarihte devam ettiği kaydedilmiştir. Kasım sonu itibariyle bu fabrikanın Harbiye Nezareti ve Osmanlı ordusunun diğer birimleri için kumaş üretiminde bulunduğu ve bunun için de yün, boyarmaddeler gibi ham maddelere ihtiyaç duyulduğu kayıtlara geçmiştir. Hatta boyarmaddelerin eksikliği İzmir'deki yönetim tarafından İstanbul'a bildirilmiş ve İstanbul'daki yönetimde Sykes aracılığıyla bu durumu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Osmanlı makamlarının Halkapınar'daki fabrikanın ham madde ihtiyacını karşılamaya başlaması önemli bir konudur. Savaş koşullarından dolayı OCM ve OCC yönetimi Osmanlı ile anlaşma yoluna gitmiş ve uzun zamandır nasıl bir pozisyon alacaklarını dair meseleyi de bu şekilde noktalamışlardır.¹⁴⁸³

Savaşın başlamasıyla Kasım ayında üretim faaliyetlerine başlayan OCC'nin Halkapınar'daki fabrikasının savaş ortamında üretimini nasıl devam ettirebildiği konusu fabrikanın üretim faaliyetleri ve dönemin koşullarını anlamak için önemlidir. Öncelikle bir İngiliz şirketi olan OCC ve yöneticilerinin bu kritik dönemde İngiltere ile haberleşmeyi sınırlı bir şekilde sağladıkları anlaşılmaktadır. OCC yöneticileri İngiltere'den gelen telgraf ve mektupları bu kritik dönemde Pire Limanı'nda bulunan Van der Zee adındaki bir acente ile yaptıkları anlaşmayla Albert Aliotti adına alıyorlardı. Bu

¹⁴⁸¹ St. Antony College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 9 Kasım 1914 tarihli H. De Andria, Joe A. Sykes, G. Tanqueray ve M. N. Pappadopulo'dan G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

¹⁴⁸² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 16 Kasım 1914 tarihli Hermann D. Andria'dan OCM İzmir'e gönderilen yazı.

¹⁴⁸³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 29 Kasım 1914 tarihli İstanbul'daki yönetim kurulu tutanağı.

acente İngiltere’den gelen mektup ve yazıları kaptanlar aracılığıyla Urla Limanı’na gönderiyor ve bu şekilde haberleşme sağlanıyordu. Bu sınırlı iletişim OCC için önemliydi çünkü Londra’da bulunan James Baker gibi yöneticilere bu şekilde haber verilip, bilgi akışı sağlanıp Halkapınar’daki fabrikanın üretimi hakkında bilgi verilebiliyordu.¹⁴⁸⁴

Savaş başladığı dönemde İzmir’de bulunan OCM ve OCC yöneticilerinin aileleri bir panik havasını yaşamakla beraber İzmir Valisi Rahmi Bey’in Levantenlere ve yabancılara karşı hoşgörölü davranması bu panik havasının sonlandırılmasında önemli bir rol oynamış ve sadece birkaç Levanten aile İzmir’i terk etmiştir. İstanbul’un tersine İzmir’in bu dönemde Rahmi Bey’in aldığı önlemler sayesinde görece daha güvenli bir yer olması OCC’nin Halkapınar’daki fabrikasını çalışır durumda kalmasına vesile olmuş ve bu kritik dönemde fabrikanın çok iyi durumda olduğu, üretime devam edebildiği ifade edilmiştir.¹⁴⁸⁵ Halkapınar’daki fabrikayla beraber İzmir’de bulunan diğer yabancı şirketlerin de üretim veya hizmetlerine devam ettikleri görülmektedir. 21 Kasım 1914 tarihli bir yazıda İzmir’deki İzmir – Aydın, İzmir – Kasaba, Osmanlı Gaz Şirketi ve Şark Sanayi Şirketi gibi yabancı şirketlerin üretim ve hizmetlerine devam ettikleri özellikle vurgulanmıştır. OCC ile birlikte bu tür şirketlerin varlığını devam ettirebilmesi Osmanlı Devleti’nin savaş döneminde bunlardan faydalanmak istemesiyle yakından ilgilidir. Savaş koşullarında OCC ve Şark Sanayi Şirketleri özelinde bu tür şirketlerin Osmanlı’nın ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.¹⁴⁸⁶

Savaş koşullarında bu tür yabancı şirketler, Osmanlı Devleti’nin ihtiyaçlarının karşılanmasında kritik bir role sahip olmakla beraber Osmanlı da bu şirketlere üretimin sürekliliğini sağlamak adına birtakım muafiyetler tanımıştır. Halkapınar’da çalışan ve sayıları 400¹⁴⁸⁷ civarında olan işçilerden sayıları belli olmamakla beraber bazıları erkekti. Osmanlı, bu erkek işçileri askerlikten muaf tutmuştur. Askerlik muafiyetinin yanında Osmanlı Devleti, Halkapınar’daki fabrikanın üretime devam edebilmesi için hem yün hem de boyarmadde gibi ham madde ihtiyaçlarını karşılamaya başlamıştır. Osmanlı

¹⁴⁸⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud’dan James Baker’a gönderilen yazı.

¹⁴⁸⁵ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud’dan James Baker’a gönderilen yazı.

¹⁴⁸⁶ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud’dan James Baker’a gönderilen yazı. OCC, Osmanlı ordusuna ve diğer kurumlarına yün ve yünlü kumaş temin ederken; Şark Sanayi Şirketi de Osmanlı ordusuna ve ilgili kurumlarına pamuklu kumaş temin ediyordu. İki şirketin birbirine rakip oldukları söylenebilir.

¹⁴⁸⁷ BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlük: 78/4, Tarih: H. 18/1/1336, 28.

üretimin sürekliliği adına savaş koşullarında belki de en çok gereksinim duyduğu maddelerden biri olan ve OCC'nin stoklarında bulunan kömüre el koymamıştır. Osmanlı İzmir'de bulunan her okka kömürü ve yakıta el koyarken OCC'nin depolarında bulunan yakıta el koymaması devletin de fabrikayı ayakta tutmak ve üretimin sürekliliğini sağlamak için çaba harcağını göstermektedir.¹⁴⁸⁸

Osmanlı Devleti, OCC'ye ait fabrikayı ham madde temin ederek ayakta tutmaya çalışırken aynı zamanda OCC'ye olan borcunu da ödemeye başlamıştır. Bilindiği üzere Osmanlı'nın OCC'ye olan toplam borcu Ağustos 1914 itibariyle şirketin sermayesine yaklaşmış ve bu durum da birçok soruna sebep olmuştur.¹⁴⁸⁹ Osmanlı Devleti, Kasım 1914 itibariyle fabrikanın devlet için kumaş üretmeye başlaması üzerine savaşın başlamasından itibaren OCC'ye 8.000 Osmanlı Lirası ödeme yapmıştır. OCC'nin İzmir'de bulunan ve fabrikadan sorumlu yöneticilerden biri olan Edmund Giraud, savaşın başından beri OCC'ye nakit olarak 12.000 Osmanlı Lirası ödendiğini belirtmiştir.¹⁴⁹⁰

Osmanlı'nın OCC'ye borçlarını ödemeye başlamasıyla beraber OCC yöneticileri Halkapınar'daki fabrikayı mümkün olduğu sürece üretime devam etmesini sağlamaya çalışmışlardır. OCC yönetimi, Industrial Company of Levant/Şark Sanayi Şirketi gibi yabancı şirketlerin yöneticileriyle de temas kurarak İzmir'de bulunan yabancı şirketlerin üretimlerinin devamını sağlamaya çalışmışlardır. Industrial Company of Levant/Şark Sanayi Şirketi'nin başında bulunan Elie Guiffray, İzmir – Aydın ve İzmir – Kasaba Demiryolları'nda olduğu gibi kendi şirketinin de Osmanlı hükümeti izin verdiği sürece çalışmaya, üretime devam edeceğini belirtmiştir. Guiffray gibi İzmir'de tanınan ve zengin birinin bu düşünce ve açıklamaları OCC'nin yöneticilerini de olumlu anlamda etkilemiş; Edmund Giraud, Guiffray'ın da etkisiyle Osmanlı adına kumaş üretiminin devam edilmesini gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁹¹ Giraud üretime devam edilmesini gerektiğini belirtse de savaş koşullarında OCC'nin Halkapınar'daki fabrikasının üretime devam edebilmesi için Osmanlı hoşgörüsüne sığındıklarını da ifade etmişlerdir. Giraud, hem Osmanlı'daki varlıkları hem de fabrikanın üretimine devamı için Osmanlı hoşgörüsüyle

¹⁴⁸⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud'dan James Baker'a gönderilen yazı.

¹⁴⁸⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihli Albert Aliotti'den OCM İstanbul yönetim kuruluna gönderilen yazı.

¹⁴⁹⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud'dan James Baker'a gönderilen yazı.

¹⁴⁹¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud'dan James Baker'a gönderilen yazı.

beraber Alman nüfuzunun Osmanlı üzerinde daha fazla güçlenmemesini arzu ediyordu.¹⁴⁹²

Edmund Giraud'un yukarıda bahsettiği Osmanlı hoşgörüsü OCC'nin faaliyetleri için önemli bir konuydu. Çünkü savaşın daha sonraki zamanlarında OCM ve OCC yöneticilerinin zorluklarla karşılaşacağı muhakkaktı. Osmanlı'nın savaşa müdahil olmasından yaklaşık kırk gün sonra İzmir'de bulunan OCC yöneticilerinden Harold F. Giraud, James Baker'a "biz ne olacağız" diyordu. Harold, bir yandan OCM ve OCC yöneticilerinin İngiliz uyruklu olması diğer yandan da Osmanlı'da bulunan çıkarlarını korumak arasında kaldıklarını belirtmiştir. OCC yöneticilerinin, bu durumda bir karar vermeleri beklenirdi ki onlar da şirket ve ailelerin refahının korunması yönünde bir karar almışlardır. Her ne kadar OCM ve OCC bir İngiliz şirketi de olsa savaş durumunda İngiltere'den hiçbir yardımın gelemeyeceğinin farkında olan yöneticiler, Halkapınar'daki fabrikayı mümkün olduğu kadar faaliyette tutmayı birincil görevleri saymışlardır. Bu fabrikanın üretim faaliyetlerine devam etmemesi, edememesi OCC ve yöneticilerinin büyük ekonomik kayıplar yaşamasına sebep olabilecekti.¹⁴⁹³

Bu gerçeğin farkında olan OCC yöneticileri İzmir'de bulunan ABD konsolosu George Horton'dan da bu konuda rehberlik ve danışmanlık almışlardır. Horton, Osmanlı yönetimini tahrik edecek veya kızdıracak şeylerden uzak durmalarını; Halkapınar'daki fabrikayı mümkün olduğu sürece üretime devam etmesini sağlamayı tavsiye etmiştir. Amerikan konsolos Horton, OCC'nin bu şekilde hareket etmesinin şirket için en doğru ve ideal yol olduğunu da belirtmiştir.¹⁴⁹⁴

1915 yılına sayılı günler kala yapılan bir yazışmada OCC'nin Halkapınar'ı ayakta tutmasının OCM'yi ayakta tutacağına yani OCM için bir yerde bir kurtuluş reçetesi olacağına değinilmiştir. OCC yöneticilerinin 1915 yılından umutlu oldukları görülen bu yazışmada ayrıca yöneticilerin 1915 yılında savaşın sona ereceğine dair umutlarını koruduklarını görmekteyiz. Geleceğe dair umutlarını koruyan OCC yöneticilerinin bu

¹⁴⁹² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 21 Kasım 1914 tarihli Edmund H. Giraud'dan James Baker'a gönderilen yazı.

¹⁴⁹³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 22 Aralık 1914 tarihli Harold F. Giraud'an James Baker'a gönderilen yazı.

¹⁴⁹⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 22 Aralık 1914 tarihli Harold F. Giraud'an James Baker'a gönderilen yazı.

çalkantılı dönemde normalden daha farklı bir ruh halinde olduklarına da şahit olunmaktadır.¹⁴⁹⁵

Harold F. Giraud, Halkapınar'daki fabrikayı ayakta tutmanın önemini belirtmekle beraber kendi pozisyonlarının ne olduğunu da dikkat çekmiştir. Giraud, bu yazışmada biz düşman [Osmanlı] için çalışan bir İngiliz şirketi ve vatan haini miyiz? diye soruyordu. Yine aynı yazışmada nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda kafa karışıklıkları olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen İngiltere hükümetinin dışarıdaki İngilizleri düşman olarak görmesi ve bu yönde hareket etmesi OCC yöneticilerini Osmanlı için kumaş üretmeye devam etmeleri gerektiği konusunda birleştirmişti. Harold'un üzerinde durduğu bir diğer nokta ise eğer kendileri bu fabrikayı bir şekilde idare edemez ve üretime devam edemezlerse Osmanlı'nın Halkapınar'daki fabrikayı alıp işleteceği endişesiydi. Böyle bir durum ise OCM ve doğal olarak OCC'nin iflas etmesiyle sonuçlanacak bir süreç demektir. Böyle bir süreç aynı zamanda Osmanlı ülkesindeki yabancılara karşı da bir önyargı ve nefretin oluşmasını da kaçınılmaz olarak tetikleyebilirdi.¹⁴⁹⁶ OCM ve OCC yöneticileri bu tür önyargı ve ötekileştirmeden olabildiğince kaçmaya çalışıyorlardı. Bu yöneticiler, Osmanlı topraklarında büyümüş ve yetişmiş bireylerdi, onlar için toplumsal kabul ve prestij de ekonomik varlıklarını sürdürmek için önemli bir faktördü.¹⁴⁹⁷

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız bilgiler ışığında OCC savaşın ilk yılını yani 1914'ü bitirebilmiştir. Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere 1914 yılı OCC için oldukça hareketli bir yıl olmuştur. Öncelikle 1914 yılında şirket hisselerinin OCM tarafından tümüyle satın alınması, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve son olarak tüm bunların sonucunda OCC'nin Osmanlı ordusu ve diğer askeri birimleri için kumaş üreten bir şirket haline gelmesi OCC'nin çok kısa bir sürede yaşadığı değişimi gözler önüne sermektedir. OCC, 1914 yılında bunları yaşarken 1915 yılında da şirketi yoğun bir dönem beklemekteydi. Elimizde bulunan OCM ve OCC kaynaklarından yola çıkarak OCC'nin

¹⁴⁹⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu:5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harold F.Giraud'an James Baker'a gönderilen yazı.

¹⁴⁹⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harold F.Giraud'an James Baker'a gönderilen yazı.

¹⁴⁹⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 30 Aralık 1914 tarihli Edmund H.Giraud'an Joe A. Sykes'a gönderilen yazı.

1915 yılı ortalarına kadar üretim faaliyetleri, OCM ve Osmanlı Devleti ile ilişkisini değerlendirmeye çalışacağız.¹⁴⁹⁸

OCC'nin 1915 yılındaki üretim faaliyetlerine bakıldığında 1914 yılındaki gibi birtakım ham madde sorunlarıyla karşılaştığını görmekteyiz. Osmanlı adına kumaş üretiminin devam ettiği 1915'te OCC'nin kumaş üretimi için ciddi anlamda boyarmaddelere ihtiyaç duyduğu ve bunu karşılamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. OCM'nin boyarmaddelerin temininde izlediği yolu OCC de izlemiş ve Stuttgart yakınlarında bulunan Ludwigshafen'deki Badische – Anilin Soda Fabrikası'ndan boyarmaddeleri temin etmeye çalışmıştır. Boyarmaddelerin temini önemli bir konuydu; çünkü Halkapınar'daki fabrikada birbirinden farklı renklerde yünlü kumaş üretmek ancak bu boyalarla mümkün olabiliyordu.¹⁴⁹⁹

1915 yılında ayrıca Osmanlı'nın da Halkapınar'daki fabrikaya yün temin etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, savaş koşullarından kaynaklı ortaya çıkacak olağanüstü durumlardan dolayı ham madde teminine azami gayret gösteriyordu.¹⁵⁰⁰ Olağanüstü koşullar sadece Osmanlı makamlarını tedirgin etmekle kalmıyor; ayrıca OCC'nin İzmir'de bulunan yöneticilerini de geleceğin ne getireceğinden ve belirsizliğin devam etmesinden dolayı endişelendiriyordu. Bu süreçte fabrikanın ham madde ihtiyacı daha da önem kazanıyordu. Edmund Giraud, bu konuda Hermann De Andria'ya ya boyarmaddelerin Badische'den temin edilmesi ya bu konuda Osmanlı hükümetinden yardım isteyerek boyarmaddelerin teminini veya gelecekteki üretim için herhangi bir şey yapmadan oturulacağını ifade ediyordu. 1915'in ilk aylarında Halkapınar'daki fabrikanın ham madde ihtiyacının normalden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi şüphesiz devam eden savaşın birçok ham maddenin bulunmasını ve elde edilmesini zorlaştırmasıydı.¹⁵⁰¹

¹⁴⁹⁸ OCC'nin faaliyetleri hakkında elimizde bulunan kaynakların büyük kısmı 1914 yılının Mart ayından 1915 yılının Nisan – Mayıs aylarına kadar uzanmaktadır. Kaynakların belli bir zaman aralığıyla sınırlı olmasından dolayı OCC'nin faaliyetleri daha çok bu tarih aralığında tespit edilebilmiş ve araştırmamızda da bu yönde bir içerik hazırlanabilmiştir. OCC'nin üretim faaliyetleri, OCM ile ilişkileri için şu kaynaklara bkz., St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46.

¹⁴⁹⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 31 Mart 1915 tarihli Edmund H. Giraud'an Albert Aliotti'ye gönderilen yazı.

¹⁵⁰⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 31 Mart 1915 tarihli Edmund H. Giraud'an Albert Aliotti'ye gönderilen yazı.

¹⁵⁰¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 1 Nisan 1915 tarihli Edmund H. Giraud ve G. Sebaeld'ten Hermann de Andria'ya gönderilen yazı.

Savaşın olağan hızıyla devam ettiği 1915 yılı ham madde eksikliğinin yanında fabrikanın sürekli çalışır durumda olmasını da zorlaştırıyordu. OCC'nin başında bulunan yöneticilerden Edmund H. Giraud ile A. Demetracopoulo, 12 Nisan'da kaleme aldıkları bir yazıda Halkapınar'daki fabrikayı ayakta tutmak için mücadele ettiklerini ve Eylül 1914'ten beri de bu süreci başarıyla sürdürebildiklerinden bahsetmekteydiler. OCC yöneticileri gayretleri sayesinde fabrikanın kapanmaktan kurtarıldığını ayrıca 1915 yılında fabrikanın ve genel olarak şirketlerinin devamı için her zamankinden daha fazla hevesli olmaları ve çalışmaları gerektiğini dile getirmiştir. Buradan yola çıkarak OCC'nin üretim faaliyetlerinde zaman zaman ciddi sorunlar yaşadığı söylenebilir ki bu noktada Osmanlı Devleti'yle ilişkileri ve ekonomik koşullar belirleyici bir role sahip olmuştur.¹⁵⁰²

Savaş dolayısıyla OCM'nin ve OCC'nin içinde bulunduğu ekonomik koşulların iyi olmadığı ve birtakım ekonomik tedbirlere başvurulduğu bilakis yediemin olarak atanan Hermann De Andria tarafından dile getirilmiştir. OCC'nin boyarmaddelere ihtiyacına binaen kaleme alınan bir yazıya cevap veren Andria, 1915 yılının para harcanacak bir zaman olmadığını, Badische fabrikasının OCC'ye boyarmaddelerin temini için sunduğu olanakların şirket için uygun şartlar taşımadığını, OCC'nin üretim faaliyetlerinin devam etmesi için gerekli gördüğü boyarmadde ve diğer malzemeler için Hüsnü Bey aracılığıyla Harbiye Nezareti'ne başvurabileceğini belirtmiştir. Andria, bu kritik dönemde ham maddelerin ancak devlet tarafından ve Harbiye Nezareti aracılığıyla karşılanabileceğini de ifade etmiştir.¹⁵⁰³ Harbiye Nezareti, öncelikle kendi ihtiyaçlarını ve sonra savaş koşullarını göz önünde tutarak 1915'in ilk aylarında OCC'nin ve fabrikasının mümkün mertebe ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bu anlamda OCC'nin ihtiyaç duyduğu yünün bir kısmı Feshane'den karşılanmaya çalışılmıştır. 14 Nisan 1915 tarihli bir yazışmada OCC yöneticilerinin Feshane'den 70.000 kilo yün sevk edilmesini tavsiye ettikleri görülmektedir. Ayrıca yine Halkapınar'daki fabrikanın yakıt ihtiyacı olarak 400 ton kömürün İzmir'e gönderilmesinin tavsiye edildiği ve bu kömürün İzmir'e

¹⁵⁰² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 12 Nisan 1915 tarihli Edmund H. Giraud ve A. Demetracopoulo'dan OCC İstanbul yönetimine gönderilen yazı.

¹⁵⁰³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 13 Nisan 1915 tarihli Hermann De Andria'dan OCC İzmir yöneticilerine gönderilen yazı.

gönderilmek üzere yola çıktığı belirtilmiştir. Tüm bu gelişmeler, Harbiye ve diğer askeri kurumların OCC'nin varlığını devam ettirmesi için çabaladıklarını göstermektedir.¹⁵⁰⁴

Osmanlı Devleti ve Harbiye Nezareti'nin bu tür çabaları OCC yöneticilerinde üretimin sürekliliğini sağlamak adına Osmanlı Devleti'nin teşvik edilmesi gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Osmanlı'nın 1915 yılında savaştan dolayı kumaş ihtiyacı çok arttığından OCC yöneticileri de bunun farkında olarak Halkapınar'da bulunan fabrikada mümkün olduğu kadar daha fazla kumaş üretmenin yol ve çarelerini aramışlardır. Kumaş üretmenin yanı sıra üretilen kumaşın ucuz olması da önemli bir husustur. OCC tarafından Halkapınar'da üretilen renkli kumaşların Osmanlı'nın alabileceği en ucuz kumaşlar olduğu kaydedilmiş ve bu durumun yani ucuz kumaş üretiminin fabrikada en azından 1915 yılında devam ettiği dile getirilmiştir. OCC'nin kayıtlarına geçen bir yazışmada, Osmanlı'nın bugüne kadar alabildiği veya alabileceği en ucuz kumaşların OCC tarafından üretilenler olduğunun özellikle belirtilmesi OCC'nin devlete ucuz kumaş üreterek savaş döneminde ekonomik varlığını devam ettirmeye çalıştığının kanıtıdır.¹⁵⁰⁵

OCC'nin savaş döneminde varlığını devam ettirmek istemesini şirket yöneticilerinin birçok kişisel yazışmasından anlıyoruz. OCC'nin İzmir'de bulunan Edmund H. Giraud ve A. Demetracopoulo gibi yöneticileri fabrikanın her halükarda üretime devam etmesi gerektiğini ve mücbir sebeplerle bile olsa fabrikanın geçici veya sürekli kapatılması taraftarı olmadıklarını belirtmişlerdir. Yani İzmir'deki yönetim her koşul ve şartta bu fabrikanın çalışmasını hem istiyor hem de üretimin devamını sağlamak için girişimlerden geri durmuyordu. Bu fabrikayı ayakta tutmanın bedelinin farkında olan yönetim, başta fiyatları yükselen ham maddeler olmak üzere birçok sorunun çözüm beklediğinin de farkındaydılar.¹⁵⁰⁶

Halkapınar'daki fabrikayı ayakta tutmaya çalışan OCC yöneticileri, fabrikayı ayakta tutmak için ayrıca ana şirket olan OCM ve onun savaş döneminde yönetiminden sorumlu ve yediemin olarak görev yapan Hermann'dan da yardım istemekten geri

¹⁵⁰⁴ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 14 Nisan 1915 tarihli Edmund H. Giraud'an Albert Aliotti'ye gönderilen yazı.

¹⁵⁰⁵ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 14 Nisan 1915 tarihli Edmund H. Giraud'an Albert Aliotti'ye gönderilen yazı.

¹⁵⁰⁶ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 16 Nisan 1915 tarihli Edmund H. Giraud ve A. Demetracopoulo'dan OCC İstanbul yönetimine gönderilen yazı.

durmamışlardır. Hermann, OCC yöneticilerinin fabrikayı ayakta tutma girişimlerini anlamakla beraber tüm fabrika ve tesislerin Osmanlı Devleti için çalıştığını belirtmiş ve bu konuda devletin fabrikaların gerekli ihtiyaçlarını karşılamaya azami gayret gösterdiğini ayrıca bu konuda OCM olarak pek bir şey yapamayacakları ve daha fazla sorumluluk almalarının mümkün olmadığına dikkat çekmiştir. Hermann, 1915'te içinde bulundukları durumun OCM için bir kâr – zarar meselesi olmaktan çıktığını belirtmiş ve bu anlamda da OCM ve OCC'nin varlığını korumasının belki de Hermann ve diğerleri için en önemli husus olduğu belirtmeye çalışmıştır.¹⁵⁰⁷

Hermann'ın yukarıda belirtmeye çalıştığımız OCM ve OCC'nin varlıklarını devam ettirmesi meselesi Mayıs 1915'teki ekonomik koşullar nedeniyle ciddi bir süreçten geçmiştir. Ekonomik koşulların zorlaşması nedeniyle İzmir'deki OCC yönetimi Hermann'dan ekonomik yardım talep etmiştir. Aliotti tarafından kaleme alınan 3 Mayıs 1915 tarihli yazışmada, içinde bulunulan savaş koşullarının ağırlığı ve öngörülemeyen sebeplerden dolayı OCM'nin ihtiyaçlarını üç ay süreyle karşılamak için nakit paraya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Aliotti, kısa sürede nakit ihtiyacı karşılanmadığı takdirde OCC'ye ait Halkapınar'daki fabrikanın kapanabileceğini ve devlete verilen taahhütlerin de yerine getirilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁵⁰⁸ Ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya kalan OCM ve OCC yönetimi ile Aliotti, kasalarında sadece 3.000 Osmanlı Lirası kaldığını ve son üç aydır kumaş fabrikasında çalışan işçi ücretlerinin ödenmediğini ayrıca kumaş fabrikasında çalışan işçilerin kaybedilmesi durumunda bunların telafi edilmelerinin de mümkün olmadığına dikkat çekmiş ve Hermann'dan bu konu için acele bir cevap beklediğini ifade etmiştir.¹⁵⁰⁹

Ekonomik krizin üstesinden gelmeye çalışan OCM ve OCC yöneticileri yukarıda yazdığı yazıya bir cevap alamadıkları gibi 12 Mayıs 1915 tarihinde OCM'ye ve OCC'ye yedimein olarak atanan Hermann De Andria'nın İstanbul'dan birden ayrılmasına da şahit olmuşlardır. Hermann'ın ani bir şekilde neden Osmanlı topraklarını terk ettiği bilinmese ve kayıtlara geçmediyse de Osmanlı topraklarını terk etmesi OCM yönetiminde boşluğa

¹⁵⁰⁷ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 17 Nisan 1915 tarihli Hermann De Andria'dan OCC İzmir yönetimine gönderilen yazı.

¹⁵⁰⁸ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 3 Mayıs 1915 tarihli Albert Aliotti'den Hermann De Andria'ya gönderilen yazı.

¹⁵⁰⁹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 3 Mayıs 1915 tarihli Albert Aliotti'den Hermann De Andria'ya gönderilen yazı.

neden olmuştur. Hermann'ın yerine OCM'nin başına yediemin olarak 12 Mayıs 1915'ten sonra S. M. Kiatibian getirilmiştir.¹⁵¹⁰ Kiatibian, yediemin olduktan sonra belli aralıklarla yapılan yönetim kurulu toplantılarını yapmama kararı almıştır. Ayrıca OCM'nin ve OCC'nin İzmir'de bulunan yöneticilerine de durumu belirten bir yazı göndermiştir.¹⁵¹¹

Kiatibian'ın yediemin olmasından kısa bir süre sonra Albert Aliotti, Pierre de Portu ve Louis de Andria gibi OCC yöneticilerinin Atina'ya gittikleri ve olağanüstü koşullar gelişmedikçe birkaç hafta içerisinde İzmir'e dönecekleri kaydedilmiş; yukarıdaki kişilerin Atina'ya gitmesinden dolayı da OCC'nin yönetiminde sadece Harold F. Giraud ile Edmund H. Giraud'nun kaldığı belirtilmiştir. Bu iki yönetici de kendilerine İzmir'deki işler için imza yetkisi verilmesini gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁵¹²

Harold ve Edmund Giraud'nun kendilerine imza yetkisini verilmesini istedikleri yazıdan sonra OCC'nin üretim faaliyetleri, Osmanlı Devleti, Harbiye Nezareti ve OCM ile ilişkilerini takip etmek kaynak yetersizliğinden dolayı mümkün olamamıştır. OCC'nin faaliyetleri hakkında erişebildiğimiz kaynaklar süreci en son 22 Mayıs 1915'e kadar götürmektedir. Bu tarihten sonra elimizde OCC'nin faaliyetleri, üretimi ve devletle olan ilişkilerine dair OCM'nin kayıtlarında herhangi bir şey bulunmamaktadır. 22 Mayıs 1915 tarihinde kaleme alınan bahsi geçen yazı Edmund H. Giraud tarafından kaleme alınmış ve İzmir'de bulunan OCM müfettişi P. Franco'ya yazılmıştır. Bu yazıda Edmund, 1914'ün güzünden beri OCC ile ilgili birçok olayın geliştiğini ayrıca Halkapınar'daki üretimin devamı konusunda birçok farklı görüş ve düşüncenin varlığından bahsetmiştir.¹⁵¹³ Edmund, Aliotti başta olmak üzere OCM'nin yöneticilerinin tüm muhalefetine rağmen Harold ile beraber Halkapınar'daki fabrikanın sorumluluğunu üzerine aldıklarını ve üretimi devam ettirmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Ayrıca bu zorlu dönemde Halkapınar'ın ihtiyaçlarını karşılamamanın fabrika yönetimi tarafından yapıldığı ve OCM'den nakit para almanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin de Halkapınar'da bulunan kumaş fabrikasının ham madde ihtiyaçlarını tedarik etmek

¹⁵¹⁰ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 3 Mayıs 1915 tarihli yazıdan sonra kaleme alınan tarihsiz ve imzasız yazı.

¹⁵¹¹ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 3 Mayıs 1915 tarihli yazıdan sonra kaleme alınan tarihsiz ve imzasız yazı.

¹⁵¹² St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 22 Mayıs 1915 tarihli Harold F. Giraud ile Edmund H. Giraud'an S. M. Kiatibian'a yazılan yazı.

¹⁵¹³ St. Antony's College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 22 Mayıs 1915 tarihli Edmund H. Giraud'an P. Franco'ya yazılan yazı.

konusunda ya koşullardan kaynaklı güçlük çektiğini ya da isteyerek ham maddeleri tedarik etmediğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti’nin yanısıra Edmund ayrıca Sykes’ın da Halkapınar’daki fabrikanın ham madde ihtiyacını temin edemediğini belirtmiştir. Tüm bunlardan dolayı Halkapınar’daki fabrikanın ihtiyaçlarını geçmişte olduğu gibi yine kendileri tarafından karşılanacağı belirtilmiştir.¹⁵¹⁴

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere OCC’nin Harbiye Nezareti ile diğer askeri birimler özelinde Osmanlı Devleti’ne başta yün olmak üzere farklı renk, kalite ve çeşitte yünlü kumaşlar temin ettiğini görüyoruz. OCC’nin ve doğal olarak Halkapınar’daki fabrikanın da üretime devam edebilmesi bu noktada Osmanlı için de önemli bir konudur ki birçok askeri birimin ihtiyaçları bu fabrika aracılığıyla karşılanabilmiş veya karşılanmıştır. OCM’ye ait kaynaklar her ne kadar 1915 Mayıs ayından sonra bilgi ver(e)memişse de birtakım Osmanlı kaynaklarından OCC’nin ve Halkapınar’daki fabrikanın üretim sürecini I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği 1917 yılına kadar takip etmek mümkün olabilmektedir. Osmanlı kaynakları, OCC’nin ve Halkapınar’daki fabrikasının daha önce olduğu gibi 1917 yılında da Osmanlı Devleti’ne önemli miktarda kumaş temin ettiğini belirtmektedir.¹⁵¹⁵ Askeri birimler için kumaş temininin aylık ve külliyyatlı olarak gerçekleştirildiğinin vurgulandığı kaynaklarda OCC’nin ve doğal olarak ana şirket olan OCM’nin Osmanlı’ya fevkalâde hizmetlerinin olduğunun ifade edilmesi dikkat çekicidir. Bu noktada 1915 yılında sonra da OCC’nin varlığını koruduğu ve Osmanlı ordusu ve diğer askeri birimler için üretimi 1917 yılına kadar devam ettirdiğini görmekteyiz.¹⁵¹⁶

¹⁵¹⁴ St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 22 Mayıs 1915 tarihli Edmund H. Giraud’an P. Franco’ya yazılan yazı.

¹⁵¹⁵ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömllek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 1.

¹⁵¹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya/Gömllek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917, 6.

SONUÇ

The Oriental Carpet Manufacturers Limited veya Osmanlı belge ve kaynaklarına yansıyan ismiyle Şark Halı Kumpanyası'nın bir şirket olarak teşkil edilmesi ve bir şirket olarak teşkilinden sonra Osmanlı halı üretimine etkisini incelediğimiz araştırmamızda OCM'nin kuruluşunu, halıcılık sektörüne neden yöneldiğini açıklayabilmek için araştırmamızın birinci bölümünde Osmanlı halıcılığı ve üretim yapısını açıklamaya çalıştık. Böyle bir yol izlenmesinin en önemli sebebi OCM'yi meydana getiren kurucu şirketlerin 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren oluşmaya başlamalarıdır. P. De Andria & Co. 1836 yılında İzmir'de kurulan ve bu anlamda OCM'yi meydana getiren kurucu şirketlerin ilkidir. P. De Andria'yı daha sonra Habif & Polako izlemiş ve bu şirket de 1840 yılında İzmir'de kurulmuştur. Habif & Polako şirketi veya halı ticaret evini de 1842 yılında yine İzmir merkezli olarak kurulan T. A. Spartali & Co.,adındaki önemli halı şirketi ve ticaret evi izlemiştir. Bu kurucu şirketleri, daha sonra 1878 yılında Londra'da kurulan G. P. & J. Baker, 1880'de İzmir'de kurulan Sydney La Fontaine ve son olarak yine İzmir'de 1902 yılında kurulan Sykes & Co.,şirketi izlemiştir.

Bu kurucu şirketlerin kuruluş tarihleri halı üretim faaliyetleri ile halıcılığın ticarileşmesi bağlamında OCM'nin tarihsel bir sürekliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yukarıda isimlerini verdiğimiz kurucu şirket ve ticaret evleri, 19.yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı halıcılığında etkin rol oynamışlar ve T. A. Spartali örneğinde olduğu gibi 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı halılarını yurt dışında bulunan birçok ülkeye ihraç etmişlerdir. Halı ihracatının bu minvalde özellikle 1870 – 1880'lerden itibaren daha görünür bir hal aldığı ve Osmanlı – Anadolu halılarının da bu noktada dünyada bir revaç ve rağbet kazandıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı halılarının en önemli müşterisi uzun yıllar İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkeleri olmuş daha sonra halı ihracatı Amerika'ya kadar uzanan bir coğrafyaya yayılmıştır.

19. yüzyılda ve özellikle 1870 – 1880'lerden sonra Osmanlı halılarının ihracatı önem kazandığından birçok yabancı halı şirketi üretim faaliyetlerini arttırmış veya bu yönde hareket etmiştir. Bu noktada OCM'yi oluşturan altı kurucu şirketin de halı üretim, ticaret ve ihracat faaliyetlerini genişlettikleri anlaşılmaktadır. Bahsi geçen altı halı ticaret evi ve şirket, 20. yüzyıl başlarında kısaca 1907 yılına kadar olan dönemde Anadolu üretimi halıların % 70 ila 75'i arasında değişen oranlarda halıları satın alıyor ve bunları

başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesine ve Amerika'ya ihraç ediyorlar veya edebiliyorlardı.

20. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa ve Amerika'da Osmanlı - Türk halılarına var olan talep daha öncekilerden daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu durumun farkında olan altı kurucu şirket hem Osmanlı halılarına olan talebin sürekliliği karşısında bu talebi karşılayabilmek hem halı üretiminde uzmanlaşıp onları yurt dışına ihraç edecek ve tüm bunlarla beraber halıcılıkta bir tekel niteliği taşıyacak olan The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] şirketini 16 Aralık 1907 tarihinde teşkil etmişlerdir. OCM'yi kuran altı kurucu şirket ve ticaretevi OCM'yi kurmakla beraber kendi namlarına halı ticareti yapmayacaklarını ilan etmiş ve aynı zamanda bu şirketlere ait Paris, Londra, Kahire ve İskenderiye gibi yerlerde bulunan halı satış mağazalarının da 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla tasfiye edileceğini bildirmişlerdir. Bu noktada OCM'nin teşkil edilmesinin en önemli sebepleri olarak Osmanlı halılarını yurt dışına ihraç etmek, üretimde kontrol/tekel sağlamak, halıcılıkta rekabeti ortadan kaldırmak ve bunların doğal sonucu olarak yüksek miktarda gelir elde etmek şeklinde sıralayabiliriz.

16 Aralık 1907 tarihi itibarıyla tüzel kişilik kazanan OCM, her ne kadar bir limitet şirket olarak teşkil edilmişse de OCM'nin bir İngiliz şirketi olması ve İngiliz kanun ve nizamlarına göre oluşturulması Osmanlı'daki hukuki varlığını ve yapısını uzun yıllar tartışmalı bir hale getirmiştir. OCM'nin kuruluş yeri olarak Londra'yı seçip İngiltere'de kayıtlı bir şirket olmasında şirketin Osmanlı Devleti tarafından talep edilen vergilerden kaçınma isteği önemli bir rol oynamıştır. OCM, bu şekilde yurt dışında teşkil edilmiş bir şirket olarak halı üretim faaliyetlerini devam ettirebilmiş zor duruma düştüğünde ya da Osmanlı Devleti ile herhangi bir konu hakkında bir sorunla karşılaştığında İngiliz elçileri aracılığıyla İngiltere'ye başvurmaktan kendisini alamamıştır.

OCM'nin Osmanlı kanun ve nizamlarına karşı hareket edebilmesinde kapitülasyonların önemli bir etkisi olmuştur. Her ne kadar İttihat ve Terakki yönetimi I. Dünya Savaşı koşullarında kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ifade etmişse de bunun uygulamada istenilen sonucu ver(e)mediği OCM örneği bize göstermektedir. OCM, kapitülasyonlar ve İngiltere'nin kendisine her koşul ve şartta destek çıkması üzerine tüzel kişiliğini kayıtsız ve onaysız bir şekilde I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar imparatorluk dâhilinde devam ettirebilmiştir. Osmanlı Devleti, her ne kadar OCM'nin bu kayıtsız ve şartsız durumuna karşı birtakım önlemler almış ve nizamnamelere göre

hareket etmesini istemişse de OCM'nin birtakım hukuki gedikler ve siyasi ilişkiler aracılığıyla bu süreçten kendisini bertaraf ettiğini görmekteyiz. 1914'e kadar olan süreç bu şekilde devam etmişken savaşın başlamasından sonra OCM'nin Ottoman Cloth Company [OCC] aracılığıyla Osmanlı askeri birimleri adına kumaş üretilip bunları temin etmesi OCM'nin varlığını savaş sonrasına kadar sürdürebilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Savaş sırasında 1917 yılında OCM'nin hâlâ bir Osmanlı şirketine dönüşmemesi üzerine yapılan tahkikatta OCM yöneticilerinin, OCC'nin Osmanlı ordusuna her ay önemli miktarda kumaş ürettiğini belirtmesi yöneticilerin kendilerini Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan bir pozisyona koymak istediklerini ve bir ölçüde de Osmanlı'ya sadakat ve bağlılıklarını belirtmek istediklerinin somut bir göstergesi olarak okunabilir.

OCM'nin hukuki yapısı yukarıda belirtildiği gibi imparatorlukta dahilinde kayıtsız ve onaysız bir şekilde devam etmişken şirketin ticari faaliyetleri de dikkat çekici bir şekilde gelişme göstermiştir. 1 Ocak 1908 tarihinde Anadolu'da coğrafyasında halı üretim faaliyetlerine başlayan OCM, kısa sürede hem eve iş verme, putting – out hem de kendi adına açtığı atölyelerle halıcılığı Anadolu'nun birçok yerine taşımış aynı zamanda daha önce halı üretiminde önemli rol oynamayan birçok bölgeyi de halı üretim sürecinin içine çekmiştir. OCM, kurulduktan sadece bir yıl sonra 1909 yılında 15 farklı mahalde 36 acenteye sahip olmuş ve bu acentelerin sayısı 1911 – 1912 yıllarına gelindiğinde 25 farklı bölgede olmak üzere 53'e yükselmiştir. OCM'nin Batı Anadolu'da bulunan Uşak, Gördes ve Demirci gibi mahallerde 22 acenteye sahip olması OCM'nin ne kadar hızlı bir şekilde Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerini üretim süreci içine çektiğini gösteren önemli bir örnektir. OCM, kendi adına üretimde bulunan acenteler haricinde Anadolu'nun farklı yerlerinde şirkete ait atölyeler de tesis etmiştir. Bu atölyelerin sayısı 1909 yılında 5 iken daha sonra 1911 – 12 yıllarında sayıları 10'a yükselmiştir. OCM'nin hem acente hem de halı dokuma atölyeleriyle halıcılığı yaygınlaştırması Batı'dan gelen bitmek tükenmek bilmeyen halı talebinin doğrudan sonucu olmakla beraber OCM'nin de bu talebi karşılama isteğinin Anadolu coğrafyasına yansımaları şeklinde okunabilir. Bu noktada şirketin mümkün olduğu kadar daha çok üretim yapmak istediğini söyleyebiliriz ki araştırmamızda da elimizde bulunan birtakım verilerle bu üretimi ortaya koymaya çalıştık.

OCM ile ilgili ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise OCM'nin kurucu şirketlerden devraldığı halı üretim, ticaret ve ihracatıyla ilgili mirastı. OCM'yi teşkil eden şirketler ve aynı zamanda aile ve kişiler uzun yıllardır Anadolu'daki halı ticaretinin içinde olduklarından halıcılığın ne şekilde organize edilmesi gerektiği konusunda fazlasıyla bilgi sahibiydiler. Kurucu şirketlerin bu bilgi, tecrübe ve deneyimleri OCM'nin Anadolu'daki halı üretim faaliyetleri için oldukça önemliydi ve OCM'nin ticari faaliyetleri için bir miras niteliği taşıyordu. OCM, adı geçen mirastan her konuda azami derecede yararlanmasını bilmiş ve uygulamalarıyla da bunu göstermiştir. Bu uygulamalardan bazıları şunlardı: OCM, kurucu şirketlerden biri olan Sykes & Co.'nun Bandırma'da bulunan yün iplik fabrikasıyla yine bu şirkete ait İzmir Mortakya'da bulunan boyahaneyi 1907 yılının sonunda yaptığı anlaşmayla devralmış ve bu tarihten sonra kendisi bu iki tesisi çalıştırmıştır. Sykes örneğinin dışında yine kurucu şirketlerden biri olan T. A. Spartali şirketinin Sivas'ta daha önce kurduğu halı dokuma atölyesi OCM'nin 1908 yılında Sivas'ta üretim faaliyetlerine başlaması üzerine bu şirkete devredilmiştir.

OCM'nin, bu noktada kurucu şirketlerin Anadolu'da daha önce kurmuş oldukları ticari ilişkilerden azami derecede yararlandığını söyleyebiliriz. Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikası bahsettiğimiz ilişki/uygulamaların en somut örneklerinden birini oluşturmaktadır. OCM, 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla üretime başladığında Bandırma Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasında ürettirdiği iplikleri Anadolu'nun dört bir tarafında bulunan acente ve atölyelerine göndermiştir. Şirket bu iplikleri göndermekle kalmamış aynı zamanda halı üretim sürecinde bu ipliklerin kullanılmasını acente ve atölyelere zorunlu tutmuştur. OCM'nin Bandırma'da Beyköy'de üretilen zorunlu tuttuğu iplikler İzmir Mortakya'da bulunan boyahanede boyattırılıyordu. OCM, bu şekilde hareket ederek hem halı iplik üretimini hem de halıcılığın ayrılmaz bir parçası olan boyacılığı kendi tekeline almıştır. OCM'den önce yani kısaca 1907 – 1908 yıllarına kadar Anadolu'daki halı üretiminde bu şekilde bir merkezileşme ve tekelleşmenin görülmemesi önemli bir noktadır.

OCM, üretim faaliyetlerine başlayıp boyanmış halı yün ipliklerini Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerine göndermeye başlayınca OCM'nin bu tekelleşmesine başta Uşak olmak üzere birtakım bölgelerden tepkiler gecikmemiş ve OCM'ye karşı ekonomik içerikli bu sosyal tepkilerden ilki Uşak'ta meydana gelmiştir. Bu sosyal tepkinin en önemli nedeni OCM'nin halının ham maddelerini – boyanmış yün iplikleri -

Uşak gibi merkezlere göndermesi yani bu anlamda iplik üretiminde bir tekelleşme sağlamasıydı. OCM, halı ham maddelerini bu tür halı üretim merkezlerine gönderince daha önce Uşak ve çevresinde bulunan köy ve kasabalarda el ile yün iplik üreten birçok kadın ve kişi işsiz kalmıştır. Daha önce bilmedikleri bir kavram olan işsizlikle karşılaşan insanlar doğal olarak bu duruma tepki göstermişlerdir. Uşak'taki bu sosyal tepkinin OCM'nin halı üretim faaliyetlerine başlamasından çok kısa bir süre sonra başlaması önemli bir noktadır. 1908 yılı Mart ayı ortalarında patlak veren bu sosyal tepki, reaksiyon, OCM'nin tekelleşmesine çok kısa sürede bir direnme gösterilebildiğini kanıtlamaktadır. Uşak'ın bu noktada OCM'nin üretim faaliyetlerine, tekelleşmesine karşı bir direnme, direnç merkezi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü hem OCM'nin kuruluş sürecinde Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/Şirketi örneği hem üretim faaliyetlerine başladıktan kısa bir süre sonra 1908 Mart ayı ortalarında – 14 Mart – meydana gelen Uşak İsyanı hem de daha sonraki yıllarda OCM'ye karşı gelişen hareketler Uşak'ın bu tür tekelleşmeye duyarlı olduğunu göstermektedir. Uşak'ın bir direnç merkezi olmasında muhakkak ki 19. yüzyıl ve daha öncesinde sahip olduğu dokumacılık kültürünün önemli bir yeri olduğu söylenebilir ki bu anlamda OCM gibi yabancı bir halı şirketinin halı üretim, ticaret ve ihracatına tümüyle egemen olması Uşaklı tüccar ve eşraf tarafından kabul edilemezdi.

Uşaklı tüccar ve eşrafın OCM'ye karşı muhalefetine rağmen OCM'nin halı üretim, ticaret ve ihracatında tümüyle bir kontrol sağladığını belirtmemiz gerekir. Öncelikle şirket, 1908 yılında üretime başladığında kalabalık bir dokuma işçi sınıfını istihdam etmiş veya acenteleri aracılığıyla ettirmiştir. OCM'nin sadece 1908 yılında 40.000 işçiyi çalıştırdığı göz önüne alınırsa üretim hacmi daha iyi anlaşılabilir. İşçi sayısı daha sonraki yıllarda OCM'nin üretim faaliyetlerine paralel olarak artış göstermiştir. Bu noktada, şirketin I. Dünya Savaşı'ndan önce halı üretim faaliyetleri için Anadolu'daki halı üretim bölgelerinde 50.000 – 60.000 arasında değişen dokuma işçisini istihdam ettirdiğini görmekteyiz. Bu sayıda dokuma işçisi istihdam eden OCM'nin üretim hacminin de 1911 yılında 800.000 m²'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu üretim hacminin daha sonraki yıllarda da devam ettiği söylenebilir ki I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce OCM'nin 800.000 – 1.000.000 m² arasında değişen miktarda halı üretiminde bulunduğunu söyleyebiliriz.

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı - Türk halılarının önemli bir üreticisi haline gelen OCM halı üretim, ticaret ve ihracatından önemli kazançlar elde etmiştir. Şirket

Üretim faaliyetlerinin ilk yılında 45. 231 £ yani ana sermayesinin yaklaşık %11.3 kadar bir kâr elde etmiştir. Ayrıca yine aynı yıl ticari faaliyetlerin sonucu olarak şirket hissedarlarına %8 oranında kâr payı dağıtmıştır. OCM, 1909 yılında halı üretim ve ticaretinden net 91. 482 £ kâr elde etmiş bu yüksek kâr oranıyla üretim faaliyetlerinin sadece ikinci yılında ana sermayesinin % 22.8ine tekabül eden bir kâr oranı yakalamıştır. Bu kâr oranına karşılık 1908 yılında %8 olan kâr payı oranı 1909 yılında %15e yükselmiştir. OCM, 1910 yılında ise net 93.517 £ kâr elde etmiştir. Şirket, aynı yıl için hissedarlarına %20 oranında ki bu oran sadece bir yıl önce %15 idi, oldukça yüksek bir kâr payı vermiştir.

OCMnin 1911 yılında ise net 113. 625 £ kâr elde ettiğini görüyoruz, bu kâr miktarının hepsi Anadoludaki retim faaliyetlerinden elde edilmemiş 1911 yılından itibaren İrandaki retim, ticari faaliyetleri de şirketin mali tablolarına dahil edilmiştir. OCM, 1911 yılında Osmanlı ve İrandaki halı üretim ve ticari faaliyetlerinin sonucu hissedarlarına 1910 yılında olduğu gibi yine %20 kâr payı vermiştir. OCM 1912 yılında ise İran ve Osmanlı coğrafyasındaki üretim faaliyetleri ile halı ticaretinden net 205.808 £ kâr elde etmiştir. Şirket, 1912 yılında şirket hissedarlarına ise 1910 ve 1911 yıllarında olduğu gibi %20 kâr payı, temettü vermiştir. OCM, 1913 yılında Osmanlı ve İran coğrafyasındaki halı üretim faaliyetlerinden ise 228.306 £ net kâr elde etmiştir. OCM, 1913 yılındaki bu kâr miktarı ile 1908 – 1913 yılları arasındaki 6 yıllık ticari faaliyetlerinin en yüksek seviyesine erişmiştir. OCM, I. Dünya Savaşının başlamasından önce ve üretim faaliyetlerinin normal bir şekilde devam ettiği son yıl olan 1913te hissedarlarına toplam %16 oranında bir kâr payı vermiştir. Buraya kadar verdiğimiz rakamlardan da anlaşılacağı üzere OCM, 1908 – 1913 yılları arasında Osmanlı ve İran coğrafyasında yaptığı halı üretim, ticaret ve ihracatından önemli miktarda gelir elde etmiş ve elde ettiği kârın miktarına bağlı olarak da hissedarlarına kâr payı vermiştir.

OCM, halı üretim, ticaret ve ihracatından önemli oranlarda kâr elde ederken aynı zamanda bu ticaretin sürekliliği ve genişlemesi şirket sermayesinin de artışına sebep olmuştur. 1908 yılında kurulduğu dönemde 400.000 £ sermaye ile kurulan şirket kısa bir süre içerisinde sermayesini 1910 yılında önce 500.000 £e daha sonra gelişen ticari potansiyelinin etkisiyle 1912 yılında da 1.000.000 £e yükseltmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi 1.000.000 £ sermaye ile üretimine devam eden OCMnin bu anlamda dönemin en önemli ticari şirketlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. OCMnin sermaye artışı daha

sonraki yıllarda da artış göstermiştir. Her ne kadar I. Dünya Savaşı sırasında OCM'nin Anadolu coğrafyasındaki üretim faaliyetleri durmuşsa da OCM, İran ve Hindistan gibi ülkelerde halıcılığı teşvik etmiş ve bu anlamda bu ülkelerde üretime devam edip üretimi geliştirmeye çalışmıştır. Bu çabaların bir sonucu olarak 1920'de sermaye artışı kararı alınarak şirketin sermayesi 1.250.000 £'e yükseltilmiştir. OCM, dünya genelinde yaşanan ve o güne kadar görülmemiş bir dünya savaşı ve tüm olumsuzluklara rağmen sermayesini üretime geçtikten sadece 12 yıl sonra miktar olarak 850.000 £ yüzde olarak ise %212.5 oranında arttırmıştır. Verilen bu rakamlar, şirketin nasıl bir şekilde üretimi organize edebildiğini bununla beraber halı ticaret ve ihracatında ne kadar başarılı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Hem sermaye hem de üretim organizasyonundaki başarısıyla dünyanın dört bir tarafına Osmanlı, Anadolu halılarını ihraç eden OCM, 1913 yılı sonu itibarıyla Londra, Paris, İstanbul, Kahire, İskenderiye, New – York, Toronto ve Buenos – Aires olmak üzere dünyanın sekiz farklı yerinde ve daha sonra Sydney'in katılmasıyla 9 farklı yerde halı satışı yapmaktaydı. Bu kentlerde bulunan halı satış şube ve mağazalarında önemli miktar ve değerde halılar stokta bulunuyor ve Batılı müşterilerin ilgi ve beğenisine mazhar oluyordu. OCM, dünyanın dört bir tarafına yayılırken ve önemli miktarda kâr elde ederken ve aynı zamanda sermayesini yükseltirken Osmanlı halı dokuyucu ve emekçilerine ise açıklıktan telef olmamak kadar bir işçilik ücreti veriyordu. Dönemin çalışma koşulları düşünüldüğünde bu dokuyucu işçilerin ne kadar zor şartlar altında yaşamlarını sürdürdükleri daha iyi anlaşılabilir. Bu noktada her ne kadar OCM'nin kendi kurucu şirket, aile ve hissedarlarına çok yüksek kârlar sağladığı anlaşılrsa da aynı şeyi Anadolu'da bulunan halı dokuyucularının işçi ücretlerini iyileştirmek ve onlara daha iyi bir çalışma ortamı sunmak için yapmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı ve İran emekçilerinin günlük 1 – 1.5 kuruş kadar bir ücretle çalıştırılmaları OCM'nin çok kısa sürede halıcılıktan elde ettiği yüksek kâr miktar ve oranlarını açıklamak için önemlidir.

OCM'nin I. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bir dönemde Osmanlı coğrafyasının önemli kumaş üretici şirketlerinden biri olan Ottoman Cloth Company'yi satın alması ise değişen siyasal konjunktürde OCM'nin kendi ticari varlığını devam ettirebilmesinin bir aracı olmuş ve OCM bu şekilde Osmanlı'daki varlığını savaş sonrası döneme kadar sürdürebilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri [BOA]

I - Sadâret Mektubî Kalemî Evrakı [A.}MKT.]

BOA. A.}MKT. Dosya/Gömlek: 42/22, Tarih: H. 20/05/1262.

BOA. A.}MKT. Dosya/Gömlek: 47/47, Tarih: H. 7/08/1262.

BOA. A.}MKT. Dosya/ Gömlek: 65/98, Tarih: H. 22/02/1263.

II – Sadâret Mukavelenâmeler [A.} DVN. MKL]

BOA. A.} DVN. MKL. Dosya/Gömlek: 42/6, Tarih: H. 21/02/ 1320.

III - Bâb-ı Alî Evrâk Odası [BEO]

BOA. BEO. Dosya/Gömlek: 2055/154079, Tarih: H. 28/01/1321.

BOA. BEO. Dosya/Gömlek: 3018/226281, Tarih H. 07/02/1325.

IV – Cevdet İktisat [C. İKTS]

BOA. C.İKTS. Dosya/Gömlek: 31/1520, Tarih: H. 29/04/1262.

V – Dâhiliye Nezareti [DH]

1 – Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri İkinci Şube [DH. EUM. 2.ŞB]

BOA. DH. EUM. 2.ŞB. Dosya/Gömlek: 42/17, Tarih: H. 06/12/1335.

2 - Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri Beşinci Şube [DH. EUM. 5.ŞB]

BOA. DH. EUM. 5. ŞB. Dosya/Gömlek: 37/7, Tarih: H. 18/07/1335.

3 - Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri Kalemî Umumi [DH. EUM. KLU]

BOA. DH. EUM. KLU. Dosya/ Gömlek: 16/87, Tarih: H. 04/4/1339.

4 – Dâhiliye İdare [DH. İD]

BOA. DH. İD. Dosya/Gömlek: 58/4, Tarih: H. 27/11/1328.

5 - Dâhiliye İdare-i Umumiyye [DH. İ. UM]

BOA. DH. İ. UM. Dosya/Gömlek: 89/1, Tarih: H. 25/06/1333.

6 – Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT]

BOA. DH. MKT. Dosya /Gömlek: 2176/ 27, Tarih: H. 28/10/1316.

BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2481/7, Tarih: H. 17/01/1319.

BOA. DH. MKT. Dosya/ Gömlek: 2546/13, Tarih: H. 05/07/1319.

BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2547/116, Tarih: H. 10/07/1319.

BOA. DH. MKT Dosya/Gömlek: 2589/69, Tarih: H. 09/11/1319.

BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 1308/2, Tarih: H. 18/06/1327

BOA. DH. MKT. Dosya/Gömlek: 2798/80, Tarih: H. 10/04/1327.

7 – Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH. MUİ]

BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 66/1, Tarih: H. 03/03/1328.

BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 69/9, Tarih: H. 22/03/1328.

BOA. DH. MUİ. Dosya/Gömlek: 68-2 /12, Tarih: H. 08/04/1328.

8 – Dâhiliye Şifre Kalemi [DH. ŞFR]

BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 49/130, Tarih: H. 09/03/1333.

BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 54/24, Tarih: H. 02/08/1333.

BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 380/7, Tarih: R. 03/03/1323.

BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 475/68, Tarih: R. 01/04/1331.

BOA. DH. ŞFR. Dosya/Gömlek: 475/51, Tarih: R. 30/03/1331.

9 – Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü [DH. UMVM]

BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 75/60, Tarih: H. 04/12/1336.

BOA. DH. UMVM. Dosya/Gömlek: 78/4, Tarih: H. 18/01/1336.

VI - Hâriciye Nezareti

1 - Hâriciye Nezareti Hukuk Kısmı [HR. H]

BOA. HR. H. Dosya/Gömlek: 501/6, Tarih: M. 17/07/1913.

2 – Hâriciye Nezareti İdare [HR. İD]

BOA. HR. İD. Dosya/Gömlek: 278/32, Tarih: M. 05/09/1908.

3 - Hâriciye Nezareti İstişare Odası [HR. HMS. İŞO]

BOA. HR. HMS. İŞO, Dosya/ Gömlek: 1/19, Tarih: R. 30/09/1330.

BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya/Gömlek: 2/19, Tarih: R. 25/07/1334.

BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya/Gömlek: 199/41, Tarih: H. 08/02/1328.

BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya/ Gömlek: 206/9, Tarih: H. 07/03/1331.

BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/41, Tarih: H. 04/04/1332.

BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya/Gömlek: 207/47, Tarih: H. 18/04/1332.

4 - Hâriciye Nezareti Siyasi [HR. SYS]

BOA. HR. SYS. Dosya/Gömlek: 2431/79, Tarih: M. 22/02/1917.

5 - Hâriciye Nezareti Tercüme Odası [HR. TO]

BOA. HR. TO. Dosya/Gömlek: 225/54, Tarih: Belge tarihi yok.

VII – İradeler Tasnifi

1 – İrade Dâhiliye [İ. DH]

BOA. İ. DH. Dosya/ Gömlek: 1286/101224, Tarih: H. 17/08/1262.

BOA. İ. DH. Dosya/Gömlek: 581/40424, Tarih: H. 27/05/1285.

2 – İrade Hususi [İ. HUS]

BOA. İ. HUS. Dosya/Gömlek: 164/30, Tarih: H. 13/02/1326.

3 – İrade Meclis-i Mahsus [İ. MMS]

BOA. İ. MMS. Dosya/ Gömlek: 95/4008, Tarih: H. 22/03/1305.

4 – İrade Mesail-i Mühimme [İ. MSM]

BOA. İ. MSM. Dosya/Gömlek: 79/2282, Tarih: H. 15/02/1263.

5 – İrade Rüsumat [İ. RSM]

BOA. İ. RSM. Dosya/Gömlek: 29/23, Tarih H. 21/09/1325.

6 – İrade Taltifat [İ. TAL]

BOA. İ. TAL. Dosya/Gömlek: 77/48, Tarih: H. 18/11/1312.

VIII – Meclis-i Vükelâ Mazbataları [MV]

BOA. MV. Dosya/Gömlek: 63/97, Tarih: H. 26/08/1308.

BOA. MV. Dosya/Gömlek: 118/39, Tarih: H. 07/02/1326.

BOA. MV. Dosya/Gömlek: 119/49, Tarih: H. 12/05/1326.

BOA. MV. Dosya/Gömlek: 236/78, Tarih: H. 17/10/1332.

BOA. MV. Dosya/Gömlek: 197/84, Tarih: H. 06/06/1333.

IX – Şura –yı Devlet [ŞD]

BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2549/9, Tarih: H. 27/06/1307.

BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 1195/19, Tarih: H. 04/12/1309.

BOA. ŞD. Dosya /Gömlek, 1103/20, Tarih: H. 28/12/1311.

BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 1740/5, Tarih: H. 24/08/1317.

BOA. ŞD. Dosya/Gömlek: 2771/9, Tarih: H. 02/07/1326.

X – Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı [TFR.I.A]

BOA. TFR. I.A. Dosya/Gömlek: 37/3630, Tarih: H. 15/01/1326.

XI – Yıldız Tasnifi [Y].

1 – Yıldız Esas Evrakı [Y. EE]

BOA. Y. EE. Dosya/Gömlek: 71/90, Tarih: H. 24/06/1326.

2 – Yıldız Hususi Maruzat [Y. A. HUS]

BOA. Y. A. HUS. Dosya/Gömlek: 519/37, Tarih: H. 11/02/1326.

B – Oxford University St. Antony’s College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Limited Collection [St. Antony’s College MEC Archive OCM Collection]¹⁵¹⁷

Kutu: 1, No: 1

Kutu: 1, No: 2

Kutu: 3, No: 5

Kutu: 3, No: 9

Kutu: 3, No:10

Kutu: 3, No: 11

Kutu: 3, No: 21

Kutu: 5, No: 46

¹⁵¹⁷ Bu koleksiyonda bulunan kaynakların ayrıntılı referansları metin içerisinde gösterilmiştir. Kaynakçada sadece koleksiyonda bulunan kutu numaraları ve yine bu kutuların içinde bulunan kaynakların üzerinde bulunan sayı/ numaralar verilmiştir. Ayrıca OCM’nin İngilizce ve Fransızca nizamname nüshaları bu arşivde bulunduğundan bu başlık altında verilmesi uygun bulunmuştur.

Kutu: 5, No: 49

Kutu: 6, No: 65

Kutu: 11, No: 85

Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited.

Memorandum d'Association de la Société The Oriental Carpet Manufacturers Limited.

C – İngiliz Dışışleri Bakanlığı Arşivi [Foreign Office (FO)]

FO. 78/1888

FO. 195/2134

FO. 195/2209

FO. 195/2235

FO. 195/2299

FO. 195/2300

FO. 195/2331

FO. 195/2360

FO. 195/2382

FO. 195/2383

FO. 195/2460

FO. TB. 31. 20465. 120209

Yayınlanmış Belge, Kaynak ve İstatistikler: Düstur, Muâhedât Mecmûası, Osmanlı Sanayi İstatistiki, Ticaret ve Konsolosluk Raporları

1 – Düstur

Düstur, 1. Tertip, Cilt. 1.

Düstur, 1. Tertip, Cilt. 5.

Düstur, 1. Tertip, Cilt. 8.

Düstur, 2. Tertip, Cilt. 6.

Düstur, 2. Tertip, Cilt. 7.

2 - Muâhedât Mecmûası

Muâhedât Mecmûası (2008). Cilt. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

3 – Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistiki. (1333).

Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistiki. (1333). İstanbul: Matbaa-i Amire.

4 – Konsolosluk Raporları

I – Amerikan Konsolosluk Raporları [Daily Consular and Trade Reports]

Daily Consular and Trade Reports (Ocak, Şubat, Mart 1912). Cilt. 1, Washington.

Daily Consular and Trade Reports (Temmuz, Ağustos, Eylül 1914). Cilt. 3, Washington.

II – İngiliz Ticaret ve Konsolosluk Raporları

Convention of Commerce and Navigation Between Her Majesty and the Sultan of the Ottoman Empire (1839).

Correspondence Respecting the Operation of the Commercial Treaty with Turkey of August 16, 1838. (1841).

Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty's Consul in 1869 (1870).

Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty's Consul in 1871 (1871).

Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad. Part III (1873).

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular Districts. (1877).

Report by Major Law on Railways in Asiatic Turkey (1896).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna. (1886).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna. (1887).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna. (1889).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1889 on the Trade of Smyrna. (1890).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District (1891).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1891 on the Trade of Smyrna and District (1892).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1894 on the Trade of Smyrna (1895).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1897 – 99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1900).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Reports for the Year 1899 on the Trade and Commerce of the Trebizond and Sivas Vilayets (1900).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna (1901).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report on the trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900 (1901).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1902 – 1903 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1904).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1904 on the Trade of Constantinople and District. (1905).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna (1905).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1905 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1906).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1906 on the Trade of Constantinople and District (1907).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1907).

Companies: Seventeenth General Annual Report; by the Board of Trade (1908). Londra.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District (1908).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1908).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1908 on the Trade of Constantinople and District (1909).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1909).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna (1910).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1910 – 1911 on the Trade of Constantinople and District. (1912).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1910 – 1911 on the Trade of Smyrna (1911).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1911 – 1912 on the Trade of Smyrna (1912).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year Ending July, 1913, on the Trade of Smyrna (1914).

A Handbook of Asia Minor (1919). Cilt. I, Basım yeri yok: Naval Staff Intelligence Department.

Department of Overseas Trade – General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the year 1919. (1920). (Ed: Captain C. H. Courthope – Munroe).

Sürelî Yayınlar: Gazete, Dergi ve Vilayet Salnameleri

I – Ahenk Gazetesi

Ahenk (27 Teşrin-i Evvel 1311). Sayı: 72.

Ahenk (21 Kanun-u Evvel 1312). Sayı: 173.

Ahenk (26 Kanun-u Evvel / 7 Ocak 1897). Sayı: 175.

Ahenk (4 Kanun-u Sani 1312). Sayı: 179.

Ahenk (11 Kanun-u Sani 1312). Sayı: 182.

Ahenk (18 Eylül 1313). Sayı: 350.

Ahenk (22 Şubat 1313). Sayı: 480.

Ahenk (22 Kanun-u Sani 1314). Sayı: 752.

Ahenk (12 Eylül 1315). Sayı: 945.

Ahenk (3 Şubat 1315). Sayı: 1064.

Ahenk (2 Muharrem 1325/2 Şubat 1322). Sayı: 3216.

Ahenk (15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322). Sayı: 3227.

Ahenk (16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322). Sayı: 3228.

Ahenk (22 Muharrem 1325/22 Şubat 1322). Sayı: 3233.

Ahenk (27 Muharrem 1325/ 27 Şubat 1322). Sayı: 3234.

Ahenk (1 Safer 1325/ 3 Mart 1323). Sayı: 3241.

Ahenk (5 Safer 1325/7 Mart 1323). Sayı: 3244.

Ahenk (6 Safer 1325/ 8 Mart 1323). Sayı: 3245.

Ahenk (9 Safer 1325/ 11 Mart 1323). Sayı: 3248.

Ahenk (12 Safer 1325/14 Mart 1323). Sayı: 3250.

Ahenk (16 Safer 1325/18 Mart 1323). Sayı: 3254.

Ahenk (20 Safer 1325/ 22 Mart 1323). Sayı: 3257.

Ahenk (11 Cemazeyil Evvel 1325/ 9 Haziran 1323). Sayı: 3324.

Ahenk (30 Cemaziyel Evvel 1325/28 Haziran 1323). Sayı: 3340.

Ahenk (1 Cemaziyel Ahir 1325/29 Haziran 1323). Sayı: 3341.

Ahenk (2 Cemaziyel Ahir 1325/30 Haziran 1323). Sayı: 3342.

Ahenk (24 Cemaziyel Ahir 1325). Sayı: 3361.

Ahenk (8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-u Evvel 1324). Sayı: 3791.

II – Annuaire Oriental

Annuaire Oriental (1889 – 1890). Cilt. 9.

Annuaire Oriental (1912). Cilt. 1.

Annuaire Oriental (1912). Cilt. 2.

Annuaire Oriental (1913). Cilt. 1.

Annuaire Oriental (1914). Cilt. 2.

III – Babalık Gazetesi

Babalık (16 Kasım 1948) Sayı: 7033.

Babalık (25 Kasım 1948). Sayı: 7037.

Babalık (27 Kasım 1948). Sayı: 7038.

IV – Board of the Trade Journal of Tariff and Trade Notices

Board of the Trade Journal of Tariff and Trade Notices (Temmuz – Aralık 1888). Cilt. 5.

V – Bursa Sergisi Dergisi

Bursa Sergisi (31 Temmuz 1325), Sayı: 4.

Bursa Sergisi (14 Ağustos 1325), Sayı: 6.

VI – Halka Doğru Mecmuası

Halka Doğru Mecmuası (15 Şubat 1335). Sayı: 2.

Halka Doğru Mecmuası (1 Mart 1335). Sayı: 3.

VII – İkdam Gazetesi

İkdam (R. 21 Nisan 1317). Sayı: 2463.

İkdam (R. 22 Nisan 1317) Sayı: 2464.

İkdam (R. 23 Nisan 1317) Sayı: 2465.

İkdam (18 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1322). Sayı: 4582.

İkdam (19 Muharrem 1325/19 Şubat 1322). Sayı: 4583.

VIII – İttifak Gazetesi

İttifak (1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324). Sayı: 12.

IX – Journal of the Central Asian Society

Journal of the Central Asian Society (1922). Cilt. 9.

X – Konya Vilâyet Gazetesi

Konya Vilâyet Gazetesi (8 Nisan 1324). Sayı: 1864.

Konya Vilâyet Gazetesi (29 Mart 1326). Sayı: 1963.

XI – Köylü Gazetesi

Köylü (10 Ramazan 1328/ 1 Eylül 1326). Sayı: 620.

XII – Levant Trade Review

Levant Trade Review (Haziran 1911). Cilt. 1, Sayı: 1.

Levant Trade Review (Kasım 1911). Cilt. 1, Sayı: 2.

Levant Trade Review (Mart 1912). Cilt:1, Sayı: 4.

Levant Trade Review (Haziran 1912). Cilt. 2, Sayı: 1.

Levant Trade Review (Haziran 1913). Cilt. 3, Sayı: 1.

XIII – Mizan Gazetesi

Mizan (17 Ramazan 1304/ 9 Haziran 1887). Sayı: 34.

Mizan (10 Receb 1305/ 22 Mart 1888). Sayı: 48.

Mizan (25 Rebi’ül Evvel 1306/29 Teşrin-i Sani 1888). Sayı: 73.

XIV - Renin Gazetesi

Renin (17 Receb 1329/1 Temmuz 1327). Sayı: 1030 – 15.

XV- Ruzname-i Ceride-i Havadis

Ruzname-i Ceride-i Havadis (23 Ramazan 1282). Sayı: 341.

XVI– Revue Du Monde Musulman

Revue Du Monde Musulman (Mart 1907). Cilt. 2, Sayı: 5.

Revue Du Monde Musulman (Ekim 1907). Cilt. 3, Sayı: 10.

XVII - Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de commerce Française de Constantinople [Revue Commerciale du Levant]

Revue Commerciale du Levant (31 Ağustos 1897). Sayı: 125.

Revue Commerciale du Levant (31 Ağustos 1900). Sayı: 161.

Revue Commerciale du Levant (31 Mayıs 1907). Sayı: 242.

XVIII - Takvim-i Vekâyi

Takvim-i Vekâyi (24 Muharrem 1333/30 Teşrin-i Sani 1330). Sayı: 2021.

Takvim-i Vekâyi (28 Muharrem 1333/4 Kanun-u Evvel 1330). Sayı: 2025.

XIX– Tanin Gazetesi

Tanin (29 Receb 1326/13 Ağustos 1324). Sayı: 26.

Tanin (7 Şevval 1329/ 17 Eylül 1327). Sayı: 1105.

XX- The Times [London]

The Times (London) (26 Ekim 1865). Sayı: 25326.

The Times (London) (21 Kasım 1891). Sayı: 33488.

The Times (London) (6 Ocak 1900). Sayı: 36032.

The Times (London) (16 Temmuz 1904). Sayı: 37448.

The Times (London) (30 Temmuz 1904). Sayı: 37460.

The Times (London) (6 Ağustos 1904). Sayı: 37466.

The Times (London) (7 Ağustos 1906). Sayı: 38092.

The Times (London) (8 Mart 1907). Sayı: 38275.

The Times (London) (14 Ekim 1908). Sayı: 38777.

The Times (London) (9 Mart 1909). Sayı: 38902.

The Times (London) (26 Mart 1910). Sayı: 38917.

The Times (London) (18 Ocak 1910). Sayı: 39172.

The Times (London) (25 Ocak 1910). Sayı: 39178.

The Times (London) (14 Nisan 1910). Sayı: 39246.

The Times (London) (19 Ekim 1910). Sayı: 39407.

The Times (London) (30 Mart 1911). Sayı: 39546.

The Times (London) (25 Eylül 1911). Sayı: 39699.

The Times (London). (29 Ocak 1912). Sayı: 39807.

The Times (London) (1 Şubat 1912). Sayı: 39810.

The Times (London) (2 Temmuz 1917). Sayı: 41519.

The Times (London) (10 Ocak 1918). Sayı: 41683.

XXI- The Levant Herald

The Levant Herald (3 Ocak 1867/ 27 Şaban 1283). Sayı: yok.

The Levant Herald (18 Şubat 1869/ 7 Zilkade 1285). Sayı: yok.

The Levant Herald (6 Mart 1869/ 23 Zilkade 1285). Sayı: yok.

The Levant Herald (3 Nisan 1869/ 21 Zilhicce 1285). Sayı: yok.

The Levant Herald (3 Mayıs 1870/ 2 Safer 1287). Sayı: 14.

The Levant Herald (5 Mayıs 1870/ 4 Safer 1287). Sayı: 15.

The Levant Herald (20 Mayıs 1870/ 19 Safer 1287). Sayı: 26.

The Levant Herald (31 Mayıs 1870/ 29 Safer 1287), Sayı: 34.

The Levant Herald (31 Mayıs 1870/ 3 Cemaziyelevvel 1287). Sayı: 54.

The Levant Herald (30 Temmuz 1870/ 2 Cemaziyelevvel 1287). Sayı: 73.

The Levant Herald (16 Ağustos 1870/ 19 Cemaziyelevvel 1287). Sayı: 86.

The Levant Herald (17 Haziran 1871/ 28 Rebiülevvel 1288). Sayı: 89.

The Levant Herald (29 Ağustos 1870/ 3 Cemaziyelevvel 1287). Sayı: 94.

The Levant Herald (23 Şubat 1871/ 3 Zilhicce 1287). Sayı: 218.

XXII- The London Gazette

The London Gazette (20 Temmuz 1883). Sayı: 25252.

The London Gazette (30 July 1909). Sayı: 28275.

XXIII- Ün Isparta Halkevi Mecmuası

Ün Isparta Halkevi Mecmuası (1. Kanun 1935). Cilt. 2, Sayı: 21.

Ün Isparta Halkevi Mecmuası (1. Teşrin 1936). Cilt. 3, Sayı: 31.

XXIV– Ankara Vilayet Salnâmesi [AVS1]

Ankara Vilayet Salnamesi [AVS1]. Sene-i hicri 1311, 12. defʿa. Ankara: Vilayet Matbaası.

XXV- Aydın Vilayet Salnâmesi [AVS]

Aydın Vilayeti Salnamesi. Sene-i Hicri: 1308, Sene-i Mali: 1307, 13. defʿa, Cild-i Sani. Aydın: Vilayet Matbaası.

XXVI – Salnâme-i Hüdâvendigar [SH]

SH. Sene-i Hicri: 1301, 12. defʿa. Bursa: Feraizcizade Matbaası.

SH. Sene-i Hicri: 1302, 12. defʿa.

XXVII – Konya Vilayet Salnâmesi [KVS]

KVS. Sene-i Hicri: 1317, 28. defʿa. Konya: Vilayet Matbaası.

KVS. Sene-i Hicri: 1332, Sene-i Maliye 1330. İstanbul: Cihan Matbaası.

XXVIII – Sivas Vilayet Salnâmesi [SVS]

SVS. Sene-i Hicri: 1321. Sivas: Vilayet Matbaası.

SVS. Sene-i Hicri: 1325. Sivas: Vilayet matbaası.

İkincil Kaynaklar: Kitap, Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

Ahmet Cevdet Paşa (1980). *Ma'rûzât*. (Yay. Haz: Y. Halaçoğlu). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ali Cevad (H. 1314). *Memalik-i Osmaniye'nin tarih ve coğrafya lügatı*. Cilt. 2, İstanbul: Kaspar Matbaası.

Akpınar, M. (2015). Osmanlı hariciye nazırları (1836 – 1922). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16 (35), 173 – 205.

Akşin, S. (2012). 1839'da Osmanlı ülkesinde ideolojik ortam ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası durumu. *Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. H. İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu (Editörler), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 133 – 143.

Akyıldız, A. (1992). Demiryolları ve değişme (Batı Anadolu örneği). *Yeni Toplum*, (1), 114 – 121.

Akyıldız, A. (1995). Osmanlı Anadolu'sunda ilk demiryolu: İzmir – Aydın hattı (1856 – 1866). *Çağını yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri*, E. İhsanoğlu, M. Kaçar (Editörler), İstanbul: IRCICA Yayınları, 249 – 270.

Anatolia (1920). Londra: H.M. Stationery Office.

Anmaç, E. (1999). Batı Anadolu halıcılığı içinde Kula halıcılığının yeri ve Çolakzâde halı şirketi. *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt. 3, II. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1267 – 1280.

Arslanlı, H. (1959). *Anonim şirketler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Arslanlı, H. (1960). *Kollektif ve komandit şirketler*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Aslanapa, O. (1987). *Türk halı sanatı'nın bin yılı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Atalay, B. (H. 1339). *Maraş tarihi ve coğrafyası*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Atalay, B. (1967). *Türk halıcılığı ve Uşak halıları*. Yayın yeri yok: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk ansiklopedisi (1973). (Yay. Haz). Ö. Sami Coşar, Cilt. 1.

- Ayata, S. (1987). *Kapitalizm ve küçük üreticilik – Türkiye’de halı dokumacılığı -*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Aytaç, A. (1999). *Geleneksel Türk el dokumacılığı sanatı*. Konya: Yayınevi yok.
- Aytaç, A. (2013). *Koyunoğlu Müzesi’nde bulunan halı ve kilimler*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Aytaç, A. (2016). Selçukludan günümüze halıcılık örneğinde bir Selçuklu halısında renk analizi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (5), 227 – 238.
- Bağış, A. İ. (1983). *Osmanlı ticaretinde gayrimüslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Banaz, R. (1969). *Uşak’ta dokuma sanayii ve dokumacılık*. Uşak: Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları.
- Baskıcı, M. M. (2005). *1800 – 1914 yıllarında Anadolu’da iktisadi değişim*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Beyru, R. (2011). *19. yüzyılda İzmir kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Boratav, K., Ökçün, A. Gündüz ve Pamuk, Ş. (1985). Ottoman Wages and the World – Economy, 1839 – 1913. *Review (Fernand Braudel Center)*, 8 (3), 379 – 406.
- Boratav, K. (2018). *Türkiye iktisat tarihi 1908 – 2015*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Böcüzâde Süleyman Sami (1983). *Kuruluşundan bugüne kadar Isparta tarihi*. (Çev: S. Seren). İstanbul: Serenler Yayınevi.
- Böcüzâde Süleyman Sami (2012). *Isparta tarihi*. (Haz: H. Babacan). Isparta: Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Braudel, F. (1993). *Maddi uygarlık ekonomisi ve kapitalizm XV- XVIII. yüzyıllar* (Çev: M. A. Kılıçbay). Cilt. 2, Ankara: Gece Yayınları.
- Bulut, M. (2012). Osmanlı ekonomisi politikası’na yeniden bir bakış. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 63 – 96.
- Çakmak, B. (2008a). XX. yüzyıl başında Uşak’ta kurulan İp fabrikaları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 41 – 58.

- Çakmak, B. (2011). Geç Osmanlı taşra toplumunda eşrâfin mahalli işlevleri üzerine: Uşaklı Tiridzâde Mehmed Paşa. *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (13), 3 – 29.
- Canatar, M. (1998). Osmanlılarda bitkisel boya sanayii ve boyahaneler üzerine. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (18), 89 – 104.
- Cemal Nadir (1926). *Ticari ve iktisadi İzmir rehberi*. İstanbul: Türkiye Salon ve İlanât Gazatesi.
- Childs, W. J. (1917). *Across Asia Minor on foot*. Edinburg ve Londra: William Blackwood and Sons.
- Cochran, W. (1887). *Pen and pencil in Asia Minor; or notes from the Levant*. Londra: Sampson Low, Marston.
- Cuinet, V. (1894). *La Turquie d'Asie, geographie administrative statistique descriptive et raisonnee de chaque province d l'Asie – Mineure*. Cilt. 3, Paris: Ernest Lenoux.
- Deniz, B. (1999). Osmanlı dönemi halıları. *Osmanlı Ansiklopedisi*, G. Eren, (Ed.), Cilt. 11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 381 – 394.
- Deniz, B. (2000). *Türk dünyasında halı ve düz dokuma yaygıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Deniz, B. (2002). Osmanlı dönemi halı ve düz dokuma yaygıları. *Türkler Ansiklopedisi*, H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler), Cilt. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 385 – 403.
- Dirik, K. (1938). *Eski ve yeni Türk halıcılığı ve cihan halı tipleri panoraması*. İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Duckerts, M. J. (1904). *Turquie d'Asie (Compte rendu d'une exploration commerciale)*. Brüksel: Imprimeur Du Roi.
- Eldem, E. (1999). *Osmanlı bankası tarihi* (Çev: A. Berktaş). İstanbul: Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Eldem, E. (2006). Levanten kelimesi üzerine. *Avrupalı mı Levanten mi?* A. Yumul, F. Dikkaya (Editörler), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 11 – 22.

Eldem, V. (1994). *Osmanlı imparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eldem, V. (1994a). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Emil, B. (1979). *Mizancı Murad Bey hayatı ve eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Erişçi, L. (1951). *Türkiye'de işçi sınıfının tarihi*. İstanbul: Kutulmuş Basımevi.

Ertan, T. F. (2005). Milli Mücadele'de İzmir (Aydın) valisi Rahmi Bey. *Kurtuluş ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 519 – 527.

Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklemelenmesinde bir dönüm noktası: 1838 ticaret antlaşması. *Mülkiye*, 34 (266), 67 – 108.

Exposition universelle et Internationale de Bruxelles 1910, catalogue general officiel de la section Ottomane (1910). Bruxelles: Imprimerie Scientifique.

Farley, J. L. (1862). *The resources of Turkey*. Londra: Longman, Green, Longman and Roberts.

Frangakis – Syrett, E. (2015). Modernity from below: The amalgamated oriental carpet manufacturers, Ltd. of İzmir, 1907 – 1922. *Perspectives on Global Development and Technology*, 14 (4), 413 – 429.

Freyer, H. (2018). *Sanayi çağı*. (Çev: B. Akarsu ve H. Batuhan). Yay. Haz: M. Rami Ayas, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

From East to West. Textiles from G. P. & J. Baker (1984). Londra: G. P. & J. Baker Ltd.

Gedik, F. (1999). Osmanlı şirketleri. *Osmanlı Ansiklopedisi*, G. Eren (Ed). Cilt. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 433 – 442.

Genç, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Georgiades, D. (1885). *Smyrne et l'Asie Minuere*. Paris: Imprimerie Chaix.

Geyikdağı, V. N. (2008). *Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye 1854 – 1914*. İstanbul: Hil Yayınları.

Giraud, E. H. (1934). *Family records. A record of the origin and history of the Giraud and Whittall families of Turkey*. Londra: Adams Bros. and Shardlow.

- Goffman, D. (2000). *İzmir ve Levanten dünya 1550 – 1650*. (Çev: A. Anadol ve N. Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökmen, E. (2007). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci kazası*. İzmir: Demirci Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gökmen, E. (2014). *Osmanlı dönemi Gördes halıcılığı*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Gülmez, M. (1985). Tanzimat'tan sonra işçi örgütlenmesi ve çalışma koşulları (1839 – 1919). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi*. Cilt. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 792 – 802.
- Güzel, M. Ş. (1984). 1908 Kadınları, *Tarih ve Toplum*, (7), 6 – 12.
- Güzel, M. Ş. (1990). Osmanlı İmparatorluğu'nda makine kırılcılığı (1907 – 1908). *Cahit Talas'a Armağan*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 285 – 292.
- Hâtemi, H. (1979). *Medeni hukuk tüzelkişileri I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Hobsbawn, E. J. (2017). *Sermaye çağı 1848 – 1875*. (Çev: M. S. Şener). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawn, E. J. (2018). *Sanayi ve imparatorluk*. (Çev: A. Ersoy). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Horvath, B. (1997). *Anadolu 1913*. (Çev: T. Demirkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Issawi, C. (1980). *The economic history of Turkey 1800 – 1914*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press Yayınları.
- İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir ticareti (1864 – 1914)*. (1998). İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Jeancard, P. (1919). *L'Anatolie – Smyrne, Sparte, Bourdour, Hiérapolis, Le Dodécanése*. Paris: Librairie Française.
- Karakışla, Y. S. (2002). Arşivden bir belge (36): Uşak'ta kadın halı işçilerinin isyanı (1908). *Toplumsal Tarih*, 17 (99), 54– 57.
- Karakışla, Y. S. (2011). Osmanlı sanayi işçisi sınıfının doğuşu 1839 – 1923. *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne işçiler 1839 - 1950*. D. Quataert, E. J Zürcher (Der). İstanbul: İletişim Yayınları, 27 – 54.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat devirleri (1876 – 1907)*. Cilt. 8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Karkar, Y. N. (1972). *Railway development in the Ottoman Empire 1856 – 1914*. New York: Vantage Press.
- Karpat, K. H. (1985). *Ottoman population 1830 – 1914, demographic and social characteristics*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Kasaba, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve dünya ekonomisi - on dokuzuncu yüzyıl*. (Çev: K. Emiroğlu). İstanbul: Belge Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2005). *Ticaret kanunnâmesi ve Mecelle ışığında Osmanlı ticaret hukuku*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Kırmızı, A. (2014). *Avlonyalı Ferit Paşa bir ömür devlet*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları)*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Kolay, A. (2017). Anadolu'da işletmeye açılan ilk demiryolu hattı: İzmir – Kasaba (Turgutlu) demiryolu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (54), 89 – 106.
- Koraltürk, M. (1999). Osmanlı Devleti'nde şirketleşme, ilk anonim şirket ve borsanın kuruluşu. *Osmanlı Ansiklopedisi*, G. Eren (Ed), Cilt. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 443 – 448.
- Kuran, E. (1992). I. Dünya Savaşı, *DİA*. Cilt. 6, 196 – 200.
- Kurmuş, O. (1974). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Kurtcepe, İ. (1995). *Türk – İtalyan ilişkileri (1911 – 1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1974). *Osmanlı – İngiliz iktisadi münasebetleri I (1580 – 1838)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- La Fontaine, J. (1934). A short history of the La Fontaine family. *Family records. A record of the origin and history of the Giraud and Whittall families of Turkey*, E. H. Giraud (Ed). Londra: Adams Bros. and Shardlow Ltd.
- Lewis, G. Griffin (1920). *The practical book of Oriental rugs*. Philadelphia & London: J. B. Lippincott Company.
- Lindau, P. (1985). 1900'lerde İzmir. (Çev: S. Ünlü). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (38), 148 – 181.
- Livre d'adresses médica – pharmaceutiques des principales villes de la Turquie*. (1911). Constantinople: Aznavour Frères.
- Mac Farlane, C. (1829). *Constantinople in 1828*. Cilt. I, Londra: Saunders ve Otley.

- Makal, A. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma ilişkileri: 1850 – 1920*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mansel, P. (2011). *Levant, Akdeniz'de ihtişam ve felaketler*. (Çev: N. N. Alemdar). İstanbul: Everest Yayınları.
- Martal, A. (1999). *Değişim sürecinde İzmir'de sanayileşme*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Marx, K. (2017). *Kapital ekonomi politiğin eleştirisi*. (Çev: M. Selik ve N. Satlıgan). Cilt. 1, İstanbul: Yordam Kitap.
- Mehmetefendioğlu, A. (1993). Rahmi Bey'in İzmir valiliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 347 – 370.
- Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*. (Tarihsiz). Yayın yeri yok.
- Ortaylı, İ. (2006). Levantenler. *Avrupalı mı Levanten mi?* A. Yumul, F. Dikkaya (Editörler), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 23 – 28.
- Ortaylı, İ. (2012). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Osmanlı belgelerinde dünyanın merkezi Sivrihisar* (2016). M. Topal (Ed). Eskişehir: Sivrihisar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Owen, R. (2009). *The Middle East in the world economy 1800 – 1914*. London: I.B. Tauris.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ökçün, A. Gündüz (1997). *Osmanlı sanayii, 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Önder, M. (1963). Anadolu'da açılan ilk halı – kilim sergisi ve Mareşal Hindenburg'a hediye edilen bir Konya halısı. *Türk Etnografya Dergisi*, (6), 98 – 101.
- Öztel, M. (2009). *II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı maliyesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Cilt. 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda para 1326 – 1914. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1600 – 1914*. H. İnalcık, D. Quataert (Editörler), Cilt. 2, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1054 – 1093.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018a). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme 1820 -1913*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pech, E. (1908). *Manuel des sociétés anonymes fonctionnant en Turquie*. (4. Baskı), İstanbul.

- Percy, E. (1901). *Highlands of Asiatic Turkey*. Londra: Edward Arnold.
- Perdahcı, N. (2010). Rönesans resim sanatında Lorenzo Lotto ve Uşak halıları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 306 – 322.
- Pınar, İ. (2006). Levant, Levanten ve Levantenlik ya da ötekini tanımlama bağlamında kavramların yeniden üretimi. *Avrupalı mı Levanten mi?* A. Yumul, F. Dikkaya (Editörler), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 33 – 38.
- Pollard, S. (1992). *Peaceful conquest (The industrialization of Europe 1760 – 1970)*. Hong Kong: Oxford University Press.
- Quataert, D. (1979). The economic climate of the Young Turk revolution in 1908. *The Journal of Modern History*, (51) 3, d1147 – d1161.
- Quataert, D. (1986). Machine breaking and the changing carpet industry of western Anatolia, 1860 – 1908. *Journal of Social History*, 19 (3), 473 – 489.
- Quataert, D. (1990). The carpet makers of Uşak, Anatolia 1860 – 1914. *IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey*. H. W. Lowry ve R. S. Hattox (Editörler), İstanbul-Washington – Paris: The ISIS Press, 85 – 91.
- Quataert, D. (1992). *Manufacturing and technology transfer in the Ottoman Empire 1800 – 1914*. İstanbul: The Isis Press.
- Quataert, D. (1999). *Sanayi devrimi çağında Osmanlı imalat sektörü*. (Çev: T. Güney). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (2001). Labor history and the Ottoman Empire, 1700 – 1922. *International Labor and Working – Class History*, (60), 93 – 109.
- Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıla genel bakış, Islahatlar devri 1812 – 1914. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1600 – 1914*. H. İnalcık, D. Quataert (Editörler), Cilt. 2, İstanbul: Eren Yayıncılık, 886 – 1051.
- Ravndal, G. Bie (1926). *Turkey. A commercial and industrial handbook*. Washington: Government Printing Office.
- Rougon, F. (1892). *Smyrne, situation commerciale et economique*. Paris: Berger – Levrault.
- Said Paşa'nın hatıratı*. (H. 1328). Cilt.1, Dersaadet: Sabah Matbaası.
- Sakızlı Ohannes (H. 1297). *Mebâdi-i ilm-i servet-i milel*. Dersaadet: Mihran Matbaası.
- Salaheddin Bey (1867). *La Turquie l'exposition universelle de 1867*. Paris: Librairie Hachette & Co.
- Sanat ansiklopedisi* (1965). (Yay. Haz). C. E. Arseven, Cilt. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Sarc, Ö. C. (1999). Tanzimat ve sanayiimiz. *Tanzimat I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 423 – 440.
- Scherzer, K. V. (2001). *İzmir 1873*. (Çev: İ. Pınar). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Scognamillo, G. (2009). *Bir Levantenin Beyoğlu anıları*. İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye’de işçi sınıfı – doğuşu ve yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivleri Yayınları.
- Sezgin, İ. (2009). Sivrihisar. *DİA*. Cilt. 37, 289 – 291.
- Smyrnelis, M. Carmen (2008). Yangın, bir yaşam modelinin sonu. *İzmir 1830 – 1930 unutulmuş bir kent mi? Bir Osmanlı limanından hatıralar*. (Çev: I. Ergüden). İstanbul: İletişim Yayınları, 229 – 238.
- Sönmez, S. (2005). *Dünya ekonomisinde dönüşüm – Sömürgecilikten küreselleşmeye*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sönmez, Z. (1984). Batı Anadolu Türk halıcılığının 19. yüzyıldaki durumu üzerine. *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, (32), 95 – 106.
- Şabudak, Ö. (2009). Unutulan devletçi bir iktisat vekili: Mustafa Şeref Özkan. İstanbul: Libra Yayıncılık.
- Şemseddin Sami (H. 1306). *Kamusu’l – Âlâm*. Cilt. 2, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (1998). *Türk iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra.
- Toprak, Z. (1995). *Milli iktisat – milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye’de milli iktisat 1908 – 1918*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tutsak S. (1999). Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Uşak’ta halıcılık ve tarak isyanı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 65 – 72.
- Tutsak, S. (2007). Osmanlı Devleti’nin son döneminde Uşak’ta halıcılığın makineleşme süreci. *Belleten*, 71 (260), 65 – 97.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi (H. 1323). *Memâlik-i Osmaniye ceyb atlası, Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin ahval-i coğrafiye ve istatistikiyyesi*. İstanbul: Kitabhane-i Askeri.
- Türk ziraat tarihine bir bakış* (1938). İstanbul: Devlet Basımevi.

- Ubicini, M. A. (1856). *Letters on Turkey: an account of the religious, political, social and commercial condition of the Ottoman Empire*. (Çev: L. Easthope). Cilt. 1, Londra: John Murray.
- Uçarol, R. (2000). *Siyasi tarih (1789 – 1999)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uhuvvet-i Osmaniye halı anonim şirketi muadil nizamname-i dâhilisi suretidir*. (1328). Dersaadet: Arakis Matbaası.
- Ürer, H. (2007). *Haneden ticarethaneye Batı Anadolu halıcılığı (1836 – 1935)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Ürük, Y. (2008). *İzmir’i İzmir yapan adlar [İzmir kent sözlüğü]*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Varlık, B. (1976). *19. yüzyılda emperyalizmin Batı Anadolu’da yayılması*. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.
- Wood, A. C. (2013). *Levant kumpanyası tarihi*. (Çev: Ç. Erkal İpek). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wynn, A. (2008). *Three camels to Smyrna*. Londra: Bryan Meredith Huffner.
- Yetkin, S. (1996). Uşak Osmanlı halı ticarethanesi - I. *Toplumsal Tarih*, (26), 14 – 19.
- Yetkin, S. (1996a). Uşak Osmanlı halı ticarethanesi - II. *Toplumsal Tarih*, (27), 26 – 31.
- Yetkin, Ş. (1974). *Türk halı sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, K. (2017). *Osmanlı’da işçiler (1870 – 1922) çalışma hayatı, örgütler, grevler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, F. (2017). *Osmanlı tarih sözlüğü*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Yüce, N. (1991). Besim Atalay. *DİA*. Cilt. 4, 43 – 44.
- Zürcher, E. Jan (2015). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (Çev: Y. Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tezler

- Anmaç, E. (1992). *Osmanlı – İngiliz ekonomik ilişkilerinin Batı Anadolu (Ege Bölgesi) halıcılığına etkisi ve 19.yüzyıldan başlayarak bu bölgede İngiliz sermayesi ile üretilen halıların kalite, renk ve desen özellikleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clark, E. C. (1969). *The emergence of textile manufacturing entrepreneurs in Turkey, 1804 – 1968*. Yayımlanmamış Doktora tezi. Princeton Üniversitesi.

Çakmak, B. (2008). *Osmanlı modernleşmesi bağlamında bir Batı Anadolu kazasında sosyo – ekonomik yapı: Uşak (1876 – 1908)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kolay, A. (2011). *İzmir – Kasaba ve uzantısı demiryolu hatları (1863 – 1897)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

İnternet Ortamından Elde Edilen Kaynak ve Görseller

<https://www.gpjbaker.com/about-us/> (Erişim tarihi: 02. 04. 2019).

<http://www.levantineheritage.com/sykes.htm> (Erişim tarihi: 22.04.2019).

<http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes> (Erişim tarihi: 23.04. 2019).

Lorenzo Lotto.(2019).*Encyclopædia Britannica* içinde, <https://academic.eb.com/levels/collegiate/article/Lorenzo-Lotto/49027#> (Erişim Tarihi: 08. 05. 2019).

<https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsZTpPcmllbnRhbF9DYXJwZXRFfTWfudWZhY3R1cmVyc19zaGFyZV9jZXJ0aWZpY2F0ZS5qcGc> (Erişim tarihi: 17.10. 2019).

<http://www.levantineheritage.com/ocm.htm> (Erişim tarihi: 4. 11. 2019).

<https://www.britannica.com/place/Wroclaw> (Erişim tarihi: 16. 12. 2019).

<https://www.britannica.com/event/World-War-I> (Erişim tarihi: 12. 01. 2020).

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/40.06676209423449/28.186175823211673> (Erişim Tarihi: 23.02.2020).

<http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes> (Erişim tarihi: 26.02. 2020).

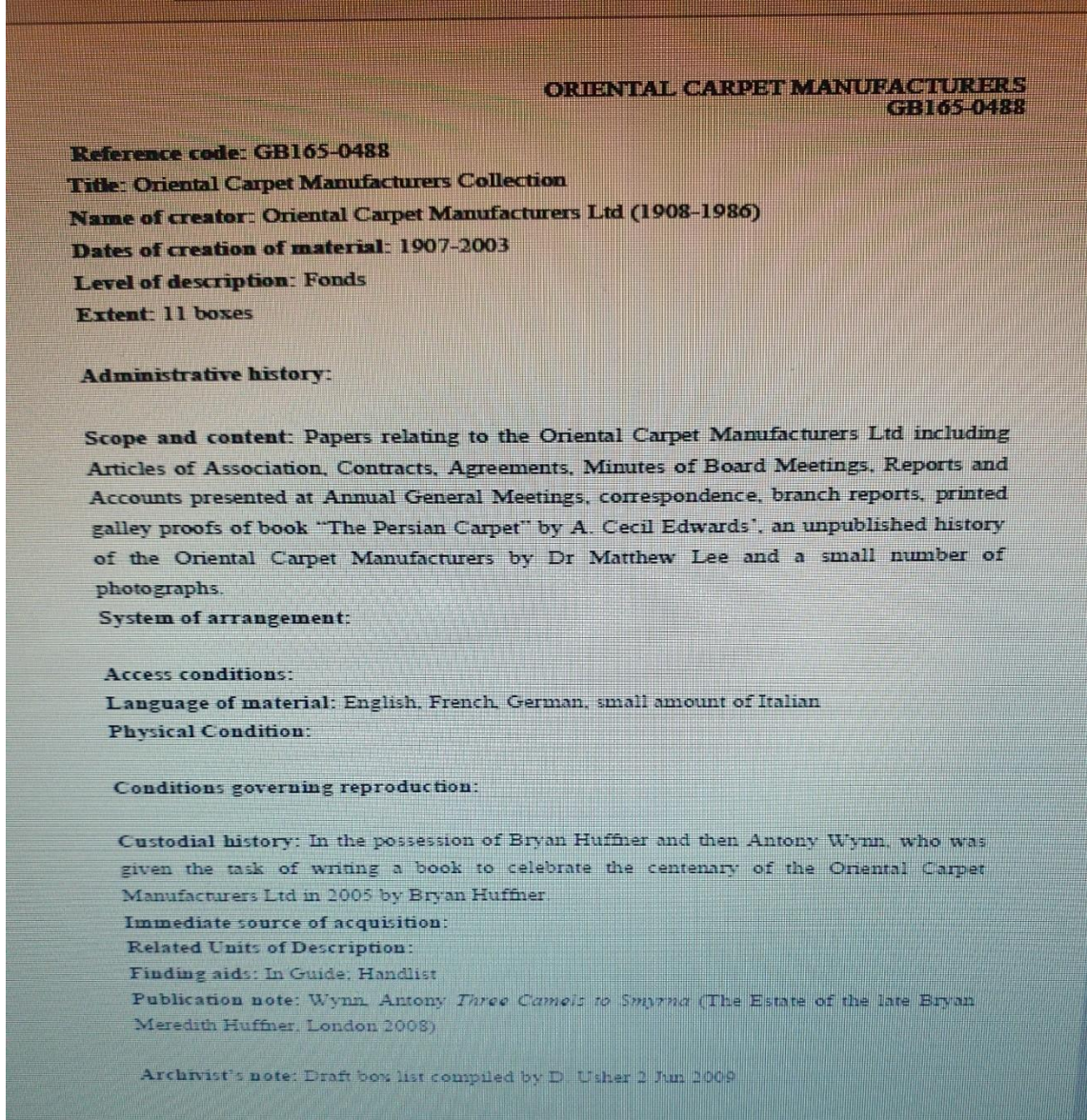
<https://www.britannica.com/event/World-War-I> (Erişim tarihi: 26.02.2020).

<https://www.britannica.com/event/World-War-I> (Erişim tarihi: 7.03.2020).

<https://www.sant.ox.ac.uk/research-centres/middle-east-centre/mec-archive> (Erişim Tarihi:22.03.2020).

EKLER LİSTESİ

EK 1. Oriental Carpet Manufacturers Ltd'nin Oxford Üniversitesi St. Antony's College Middle East Centre Archive'da Bulunan Arşiv Katalogunun Fotoğrafları

Kaynak: Fotoğraf Emrah YILMAZ tarafından 7 Ağustos 2018'de MEC Archive'da çekilmiştir.

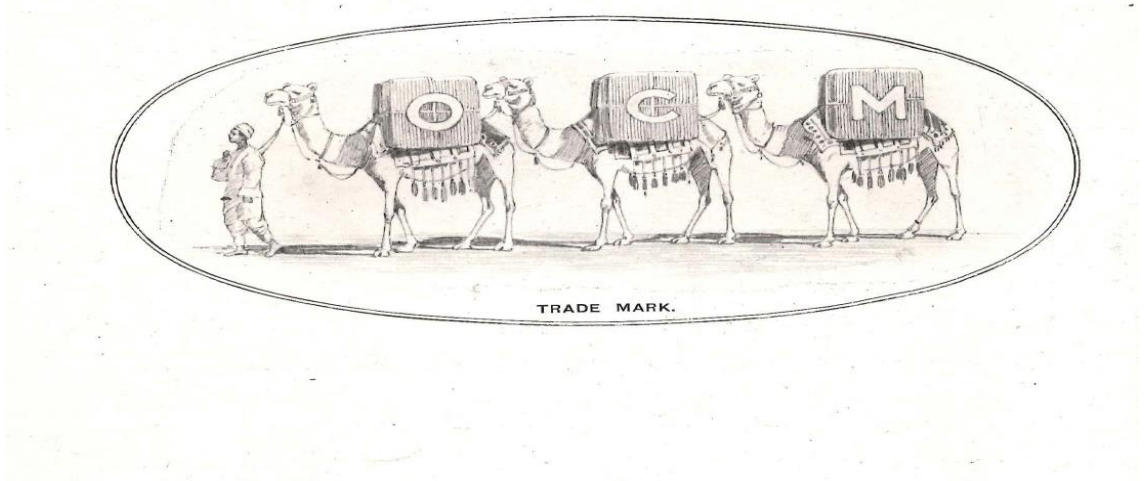
EK 2. G.P. & J. Baker Şirketinin kurucuları George Percival Baker, James Baker ve diğer 3 kardeşi (yaklaşık 1900’lü yıllar)

Kaynak: *From East to West. Textiles from G. P. & J. Baker* (1984). Londra: G. P. & J. Baker Ltd, s. 21.

Fotoğrafta bulunan kişiler soldan sağa ayakta: Henry Baker, James Baker; soldan sağa oturanlar: Arthur Baker, George Percival Baker ve Frederick Baker’dir.

EK 3. OCM'nin Dünyaca Ün Kazanmış Ticari Amblemi

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra.

[OCM'nin İngilizce 1910 yılında Londra'da yayımlanan halı katalogu].

Ayrıca şu siteye de bakılabilir: <http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes>

EK 4. OCM'nin Kurucu Şirket/Ticaret Evlerinin Kuruluş Yer ve Tarihleri ile Şirketin Kuruluş Sermayesini Gösteren Fotoğraf.

Kaynak: *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue*. (Tarihsiz). Yayın yeri yok.
[OCM'nin Fransızca yayımlanan halı katalogu].

EK 5. OCM'nin İç Bölgelerde Bulunan Acente ve Atölyelerinden İzmir Rıhtım'da Bulunan Antreposuna Deve Sirtında Balya Olarak Gönderilen Halılar

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. 6.

EK 6. OCM Adına Halı Dokuyan Kadın Halı Dokuyucular ile Çocuk İşçiler

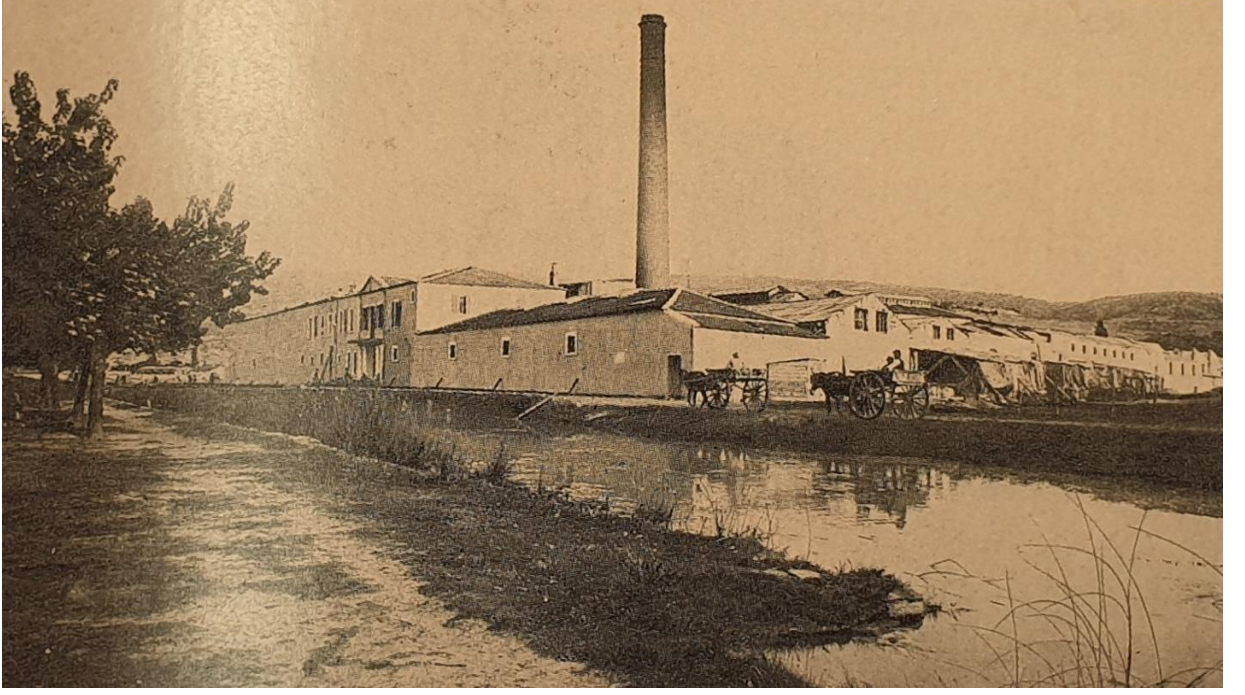
Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. 9.

EK 7. OCM'nin İzmir Rıhtımda Bulunan Genel Merkezi ile Antreposu

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. 6.

EK 8. OCM'nin Mortakya'da Bulunan Üretim Kompleksi [1909 Sonrası] ile Bu Komplekste Yer Alan Boyahaneden Bir Fotoğraf

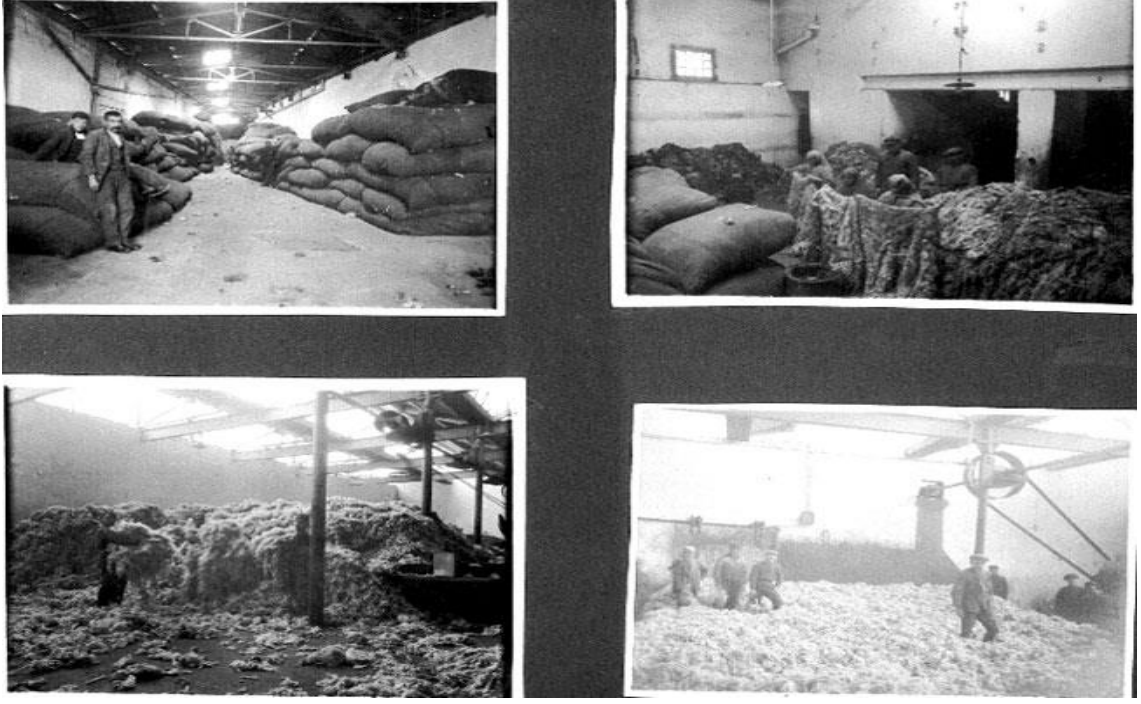

Kaynak: R. Beyru (2011). *19. yüzyılda İzmir kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları, s. 147.

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes>

EK 9. Bandırma Beyköy Yün İplik Fabrikası'nın 20. Yüzyılın Başındaki Fotoğrafları ile Günümüze Kalan Binayı Gösteren Fotoğraf.

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes>

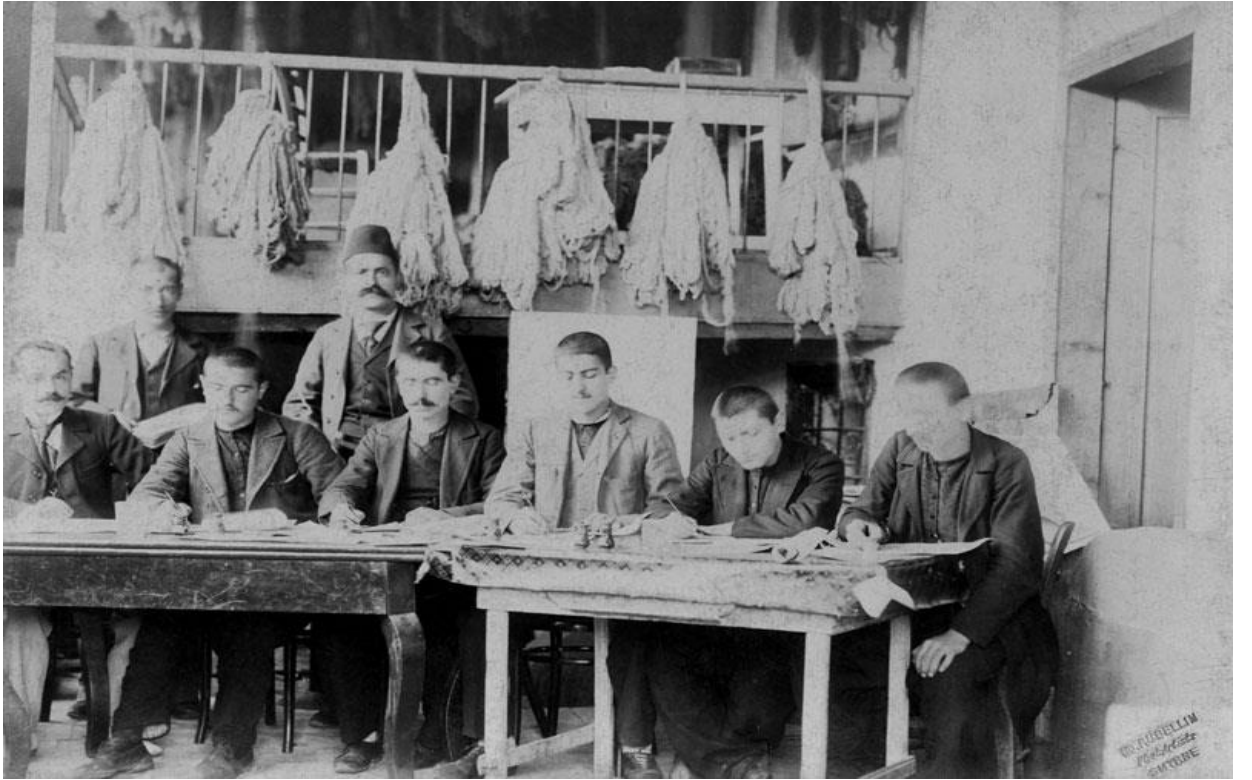

Kaynak: Yün İplik Fabrikası'nın bulunduğu mahal ile ilgili bilgi veren ve bu fotoğrafı şahsıma gönderen Suat Bayraktar'a teşekkür ederim.

EK 10. OCM'nin Mortakya'da Bulunan Halı Yıkama Atölyesi ile İzmir'de Bulunan Desenhâne/ Desen Atölyesi

Kaynak: A. Wynn (2008). *Three camels to Smyrna*. Londra: Bryan Meredith Huffner, s.40.

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes>

EK 11. OCM Adına Halı Dokuyan Kadın ve Çocuk İşçiler ile Halı Dokuyan Genç Türk Kızları

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/ocm.htm>

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/wynn.htm#sykes>

EK 12. Eskişehir Porsuk Çayı'nda OCM'nin Yünlerini Yıkayan Kadınlar ile OCM'ye Ait Porsuk Kenarındaki Yün Depoları

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/ocm.htm>

EK 13. OCM Tarafından Uşak'ta Dokutturulan Halılardan Birkaç Örnek

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.

EK 14. OCM Tarafından Isparta ve Demirci’de Dokutturulan Halılar

(Isparta Halısı)

(Demirci Halısı)

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.

EK 15. OCM Tarafından Sivas'taki Halı Atölyesinde Dokutturulan Bir Halı

(Sivas Halısı)

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.